

EORG. PETRVM MONATH.
CCLXXXIV.

D. IO. CHRISTOPH. DOEDERLEIN
INSTITVTIO *P. 4. 50.*
THEOLOGICI
CHRISTIANI

IN
CAPITIBVS RELIGIONIS
THEORETICIS
NOSTRIS. TEMPORIBVS
ACCOMMODATA

PARS PRIOR

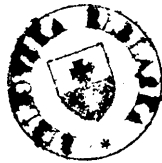
EDITIO TERTIA AVCTIOR ET EMENDATIO.

CVM PRIVILEGIIS SACR. CAES. MAIESTATIS ET ELECTORIS
SAXONIAE.

NORIMBERGAE ET ALTORFI

PROSTAT APVD GEORG. PETRVM MONATH.

MDCCLXXXIV.

7288

94435

11

PRAEFATIO
DE
THEOLOGIA CHRISTIANA
NOSTRIS TEMPORIBVS
ACCOMMODANDA.

Cum in omni disciplina sapientis est magistri, temporum rationes consulere atque sic docere, ut vetustiora minus polita atque elaborata permutet melioribus placitis et institutis; tum in sanctiore doctrina prudens ad hanc sapientiae legem conformatio minime periculosa erit aut indecens. Religio quidem christiana, temetsi summa fidei omnibus temporibus sit accommodata, nec obsolescere unquam possit vel immutari, tamen plurimis in capitibus temporum personarumque dissimilitudine magnopere differt atque iam e barbarie vitia contraxit, iam a studiis et sapientia doctorum felicia cepit incrementa. Quodsi quidem maiorum operae posteris conducunt, hique, ut decet Christianos homines, haud contenti aliorum fide, perpoliunt doctrinam, minus elaborata emendant atque conatibus suis perfectius subinde decus veritatis salutiferae in lucem proferre student: fieri omnino non potest, quin elaboratio complurium, qui ingenium viresque suas excoluere, effectu fructuosa sit atque, perenni

quidem et durabili institutionis christianae summa, aliam alio tempore faciem theologia induat fiatque ambitu prolixior, claritate illustrior, argumentorumque delectu melior, magisque et methodo et materia, cum aliis alia magis conveniant, ad communicationem et temporum consuetudinem definita. Neque quisquam rerum peritus inficiabitur, scriptores universos, qui de republica Christiana bene meriti sunt, rationem habere status ecclesiarum, quem suo tempore conspexerunt, ideoque ea potissimum capita doctrinae christianae excussisse diligentius, de quibus natae tum fuerant controversiae, quaeque iudicabant suo tempore scitu magis necessaria.

Nostrorum quidem temporum ut insignis felicitas laudatur status christiani, propter excultas diligentius literas et sapientiae incrementa, populi que religionis addiscendae opportunitatem ac studia, atque magnorum ingeniorum operas, quibus factum est, ut religionis decus et honor clarius emereret, denique propter animorum dissidentium compositionem et iurgia defervescentia: ita calamitas deploratur non modo ab ingeniis vel querulis quibusdam et meticulosis hominum, qui sibi imminencia undique pericula, bonae causae pariter ac doctoribus piis et ingenuis diffisi, confingunt ac de religione universa timidiuscule futurum esse, ut conclametur, malis auguriis

guriis canunt, vel improbis et ignavis, quibus semper solemne fuit, novandi libidinem ac temeritatem accusare atque studia liberalia conatusque perficiendi antiqua ad invidiam vocare, verum ab iis quoque, qui, satis muniti contra illam vel invidiam vel suspicionem, vident cupidam multorum temeritatem sapientiae studiis ad infringenda religionis capita abuti, ac, dum veteres lites conticescunt, novas etiam excitare, vehementia ac periculo animorum obsoletis multo graviores, quibus et publica quies, et mentium tranquillitas perturbatur. Huius igitur sive felicitatis sive calamitatis rationem habere decet doctorem, qui nostris temporibus institutiones religionis christianae velit accommodare: primum quidem in ipsis dogmatis tractandis, deinde in argumentorum delectu.

Primum igitur in dogmatis tractandis etsi non ita versabitur theologus, ut nova dogmata tradat, quomodo enim ultra scripturas sacras sapere audeat et religionis christianae supplementa scribere? tamen sic, ut non acquiescat in vetustate et definitionibus usitatis et vulgo probatis, sed meliora aut plura, usus temporum felicitate ac literarum luce, exponat. Qua in re si nihil conceditur tempori, si antiquorum theologorum studia omnem materiam praeriperunt, si nefas est, ultra terminos praefinitos progredi, peccarunt

omnino, qui veterem fidei simplicitatem in artis formam redegere; peccarunt gravius, qui e scholasticorum tricis sese expedire conati sunt; peccarunt gravissime, qui primam tenuitatem et prope barbariem servare noluerunt. Est hoc in dignitate ac officiis theologi, quod ad sapientiam christianam apertio-rem directioremque viam demonstrat, vel ad quaerendum, quod lateat, vel ad emendandum, quod in medio sit, vel ad commendandum, quod quaesitum sit ac repertum videatur. Quod, si vel tenue fuerit ac minutum, simpliciter repudiari non debet, sed potius in beneficio divino censeretur ab animo pio et perfectionis amante, iam, quia multum adiuvatur philosophiae studiis, et recta sacrarum literarum interpretatione, nostra aetate feliciter excultis, nemini adeo vile videbitur ac leve, ut contemptum mereatur vel negligi possit. Quidquid igitur vel curatius elaboratum, meliusque definitum expolitumque sacrae scripturae autoritate et optimarum disciplinarum adiumentis, quidquid nostra aetate ingeniis humanis sive veteris superstitionis correctum, sive obscuritatis declaratum, sive lucis maioris illatum, sive recens inventum est, quocumque demum autore, in theologia christiana, id ab eo, qui ad nostri temporis rationes accommodare docere velit, commemorari sine invidia ingenuaeque ac liberaliter commendari

dari et tanquam de flore scientiarum decerpi postulem.

Sed hoc munus temporis felicitas iniungit, alterum oritur a malis tempestatis, in quibus non postremum est, quod occasiones arripiantur, evertendi sacras doctrinas atque in ludibrium convertendi, improborum cupiditatibus, consilio quidem perspicuo ac satis infenso, interdum etiam eventu felici, et, quod tristissimum videtur, haud vana veritatis specie. Etenim, cum in his conatibus semper accusanda sit temeritas, interdum etiam inscitia derisorum, tamen sine exceptione superiorum seculorum theologos ipsos non ausim excusare, qui, cum tanto sublimius eminere doctrinam christianam, quanto plura cognoscantur, quae admirationem moveant et a tenuitate nostra nequeant comprehendi, sibi persuaderent, fidemque crederent optime miraculis et mysteriis propositis exerceri, haud pauca in religionem intulere, quae non novitate tantum et insolentia offendunt, (hoc enim concedi posset), verum etiam notitiis infitis et incorruptis vim inferunt. Quomodo igitur non faciendum existimemus, ut ansa derisus, quo facile capitur plebecula et ab opinione dignitatis doctrinae salutaris avellitur, quantum fieri potest, praecidatur, sive hypothefibus, per quas illorum insania infidias fruit universae religioni, repudiatis et abie-

ctis, dummodo per legem sacrarum literarum et iustae interpretationis liceat, sive declaratis atque sic tractatis, ut succurratur veritati et defensio diligenter paretur. Quare has impietatis latebras, quarum nostro imprimis tempore usus est et frequentior et periculosior, excutere, magnum religionis praesidium erit.

Tertio, ecclesiarum status alias explicari alias quaestiones postulat. Quodsi cui libuerit capita librorum Origenis, Augustini, Damasceni, vel a repurgatis inde sacris Chemnitii, Musaei, Baumgartenii inter se conferre: tanta sane invenitur varietas, non tantum methodo tractationis, verum etiam, quod ad rerum materias attinet. ut suspicari propemodum possis, illos nequaquam in eodem doctrinae genere versari. Multa excutiunt priores, quae a posterioribus ne attinguntur quidem: rursus hi plurima adferunt, priscis inaudita vel levi et confusanea tractatione proposita. Nempe suis quisque temporibus et coevis consulebat. Exoriuntur subinde controversiae aut novae aut revocatae, in quibus nec peregrinum decet esse et hospitem theologiae cultorem, nec imparatum ad ferendum de iis iudicium. Quis iam ferat, occupari gnosticorum figmenta, vel obsoletas de approximatione essentiae, de theologia irrogeniti et similes controversias, eum iam subsidisset fervor dissidentium, haud adeo fructuoso eventu: lites autem nuperas de

de canone de trinitate, de iustificatione vix innotescere studiosis? Quis ferat, tenuem ex illis fructum exprimi, ex his nullum conquiri atque communicari? Oportet igitur, nisi quis priscorum memoria veterascentis theologi speciem ac gravitatem profiteri velit, quacunque aetate recentiorum controversiarum, domesticarum inprimis, capita attingere atque ex his in theologia tradenda quemlibet usum, definitis curatius capitibus impugnatis, ubi periculum est, ne verborum controversias persequamur, firmiter stabilitis, ubi antiqua firmamenta convelluntur, cautius denique propositis, ubi illis erroris species ab adversariis illita fuerit, iis denique, quae vere dicta sunt ab hoste, liberaliter probatis, ad coevos suos ipsamque veritatem et religionem derivare. Atque iuventutem, quae et novitatis studiosa est et facilius decipitur, contra haereseos pericula satis praemunitum iri sperem, si accommodate ad temporis rationes veritatem ipsam tenere doceatur: quod non fit obiurgationibus, querelis ac prohibitionibus librorum et autorum, quas tardi homines et stupidi in promptu habent, verum moderatis de re controversa iudiciis ac propositis cautionibus, quibus fontes ipsius erroris agnosci et fraudes adversariorum evitari possint.

Cuius diligentiae novum etiam fructum sperem, ad quem consequendum omne studium

um conferre, tum religionis vis tum nostra aetas prae reliquis et iubet et suadet, hunc, ut animi dissidentes in religione Christiana non modo ad pacem, verum etiam ad concordiam paulatim componantur. Postquam enim doctores partium reliquarum, quas a veritate recessisse iudicamus, insigne moderationis exemplum praeivere atque a vehementia et odiis ad mitiora longe iudicia de nobis nostraque professione sese convertunt, et ipsi profitentur, quam indignum sit homine christiano e diffensu opinionum occasiones criminationum et anathematis, suppressis amoris mutui ac clementiae motibus captare: haec ipsa seculi, superioribus longe dissimilis, felicitas, maioris etiam, si Deus annuerit, praenuntia, viros pios atque cordatos, qui bene cupiunt unitati ecclesiae, movere debet atque excitare, ut tam salutarem atque optabilem concordiam, quantum licet per leges veritatis, qua nihil sanctius erit animo pio, promovere annitentur. Quod feliciter efficietur, primum, si invidiam, quam opinionibus atque placitis adiunxit partim quorundam vehementia ac aestus, partim consuetudo et iuris, retorquendi adversariorum conatus, opinio, removeamus caveamusque iracundorum contumeliosorumque conflictuum impetus: deinde, si in causas errorum ac diffensionum velimus indagare, quarum semina interdum iam in ipsa veritate,
iam

iam in formularum obscuriorum usu delitefcunt: denique fi opinionum contrariarum pericula et gravitatem nolimus e maiorum clamoribus aestimare, qui faepe magni fuerunt in rebus parvis, fed ad nexum cum pietate Christiana exigere. Erit igitur doctor ecclesiae nostris temporibus (utinam semper fuissent!) iudicio mitis, proclivis ad excusandum, interpretes formularum controversarum cautus, atque in id intentus, ut errores malit in bonam sententiam, quam veritatem, etiam ubi ambigue proponatur et latentius, ad invidiam detorquere.

Praeter ea iniustum esset, non imitari studia doctorum piorum, qui sic tractant doctrinam christianam, ut ad institutionem popularem vitaeque communis usum, hoc est, ad puritatem et simplicitatem Evangelicam via simul aperiatur: ne, qui ad populum christianum doctrina imbuendum praeparantur a theologis, in quo praecipuum studium iactare deberent, in hoc maxime inertes reperiantur. Haud multum utilitatis conferunt ad religionem, qui scholasticis et dialecticis tricis immorati, reliqua, quae sunt pietatis verae incitamenta, praetervolant. Frustra tempore consulitur, ubi scholis tantum, quae fata habent, non hominibus, te accommodaveris.

Postremo, qui accommodate ad temporis nostri rationes traditurus est theologiam, cautione

tione utatur in delectu argumentorum, sive cum antiqua et usitata repudianda sunt, sive cum novis et inauditis veritas poterit suffulciri. In locis scripturae, in quibus antiquitas et scholae usus agnoscit argumenta dogmatum, in promptu est observare, multa per ἀκριβειαν dogmaticam et leges bonae interpretationis alio trahi a bonis interpretibus atque consuetudini scholae in firmandis dogmatibus eripi. Quid igitur? Deceatne doctorem parcere antiquitati atque clementius fovere dicta, ne forte ingenium humanum offendat, quod non facile patitur eripi sua, et quae diu probaverit ac pro certo defenderit, repudiari, praesertim ab iis, quos vel aetate vel honoribus et fama superet? Sed non decet theologum invidiae metus nec ea clementia, quae interpretationibus precariis, quamquam antiquis, ius concedit anceps sane et noxium. Nam res ipsa declarat ususque demonstrat, multo magis periclitari fidem eorum, qui aliqua umbra veritatis, facile evanescente, delectantur, quam reliquorum, qui de argumentis parum solliciti coeco iudicio feruntur. Multa igitur recidenda sunt atque argumentorum, ne causa optima pessime defendatur, is delectus faciendus, ut in planis et perspicuis, etsi paucis, adquiescat, vetera, quibus praeter antiquitatis commendationem nulla vis inesse, maturo quidem instituto iudicio, reperitur, malit recte interpretari, quam in quemcunque veritatis usum pervertere.

Inter-

Interdum quoque in veterum locum nova substitui, necesse est et optari debet. Sunt plerumque theologis rata quaedam loca, quibus utuntur solis, neglectis aliis, saepe melioribus, quae vel interpretis diligentia inveniuntur atque eruuntur e thesauris literarum sacrarum, vel sapientiae ac artium studiis exornantur. Haec igitur depromere ac communicare et e libris bonorum interpretum et philosophorum transferre in libros theologicos, non ultimum in partibus ac laude doctoris probi et liberalis momentum videtur, praesertim nostra aetate, quae, quanto magis saevitur in gravissima fidei capita et rata traditionis argumenta, tanto feliciter evidenter ac insolentia argumentorum imparatos hostes depugnatura est.

Has quidem leges praecipuas praescribere a summo theologo, qui ad rationes aevi sui sobrie ac salubriter accommodare institutiones suas et a felicitate temporis fructum aliquem decerpere velit, quanquam non a summo sperare, fore, ut invidiam effugiat ac calumnias reliquorum, quibus sancta antiqua, nova fere suspecta omnia videntur. In iis quidem artibus, quae ingenuae et liberales vocantur, doctrina inter studia magnorum ingeniorum, inter contentiones et dissensiones amplificata est. Theologiae autem singulare hoc accidisse, ut nihil tot interpretum clarissimorum curis emendatum, nihil inter tot dissensiones vel lites expeditum, ac confirmatum, nihil studiis et solertia hominum

num priorum purgatum fit et magis elaboratum, quam olim fuerat, id statuere, non minus erga doctores ingratum, quam religionis dignitati videtur ignominiosum. Hanc ab ipsa scientia saluberrima avertent contumeliam, qui ad leges illas sese componunt.

Atque has ego leges non diffiteor me mihi scripsisse, cum animum ad editionem christianarum institutionum adpellerem. haud reformidans sive hominum barbarorum invidiam, sive difficultates operis. In quo perficiendo quid temporis impendendum et negotii suscipiendum, quid perferendum molestiae sit, in quantas sollicitudines et curas coniectus sim, quam saepe me pressum utrobique viderim, ut nescirem sive vel veritatis professionem paci ac charitati, vel hanc illi praeferre, sive quo modo cautissime alterutrum fieri debeat, periclitando comperi: quid ab iis, qui, quod dudum didicere, fortasse etiam saepe docuere, id nulla ratione patiuntur convelli vel immutari, ac, cum barbarie sua dum confenscunt, iuvenes per idem spacium, ut ad honores ac gravitatem currant, exemplo, auctoritate et novorum autorum prohibitionibus excitant, quid igitur ab his timendum sit periculi, graviorum virorum vestigia portendunt: denique quid vere praestitum sit sive ad honorem religionis christianae tuendum, sive ad illustranda capita doctrinae saluberrimae confirmandaque et ad usum vitae christianae revocanda,

canda, quid tentatum in componendis controversiis, vel repetitum e scriptis theologorum interpretumque, eruditionis copia et meritis immortalium, (quae cum fedulo inspexissem, numero non pauca, laudare etiam subinde studiosis valde utile putavi) vel nostro interdum qualicumque ingenio, quos denique fructus sensuram esse iuventutem sperari possit; de eo iudicandi facultatem nec sumo mihi, nec arrogo: tamen, quin virorum piorum et sapientum suffragia relaturus sim, veritatis conscientia haud omnino despero. Hoc scio, me cavisse, ne in sententiam alienam a veritate et de consensione ecclesiae I. C. institutio mea praecipitaretur, vel differens de controversiis nostri seculi ac placitis virorum doctorum contrariis modum transgrederer sobrietatis meaeque tenuitatis.

Sed hoc institutum, mira rerum copia adeo amplum, ut non, quid dicendum, sed, quid omittendum esset et supprimendum, saepe haesitaverim, maiorem etiam in molem increvit, adiuncto consilio historiam dogmatum potiorum strictim attingendi. Cuius quidem neque nos poenitet, exemplum gravissimorum virorum secutos ac persuasos, sic aditum parari vel ad formularum ac definitionum theologicarum intelligentiam, vel ad errorum origines aperendas, vel ad sobria de rebus ipsis iudicia, nec lectores nostros, iuventutem studiosam, spero, fore ut poeniteat, quum rara sit opportunitas

nitas in hunc amplissimum campum excurrendi.

In quibus quidem singulis explicandis, si quae aut minus vere disputata, aut vere quidem sed non fatis certis et exquisitis argumentis confirmata, si quae elapsa atque relicta videntur peritis arbitris, (non enim is sum, qui mihi omnia exhaustisse arrogem): eorum benevolentia et humanitate admonitus libenter errorem correcturus et meliorem, sicubi docear, veritatem communicurus sum, cupidus societatis eorum, a quibus veritas quaeritur et diligitur. Equidem vehementer gaudebo, si ex hoc libello nostro, atque a studiis nostris iuventuti, atque Academiae nostrae, reique adeo publicae Christianae fructus amplissimi percipiantur. Scripsi in Academia Altorfina, d. 4. Nov. a. 1779.

PRAEFATIO
IN
EDITIONEM TERTIAM.

Cum citius, ac ego vel expectare, vel etiam optare auderem, tertio edendus esset hicce liber, nos quoad per temporis angustias viriumque nostrarum tenuitatem licuit, ad eum diligenter recognoscendum et, ubi opus videretur, emendandum augendumque dedimus. Etenim quanquam perseveremus etiamnum in ea doctrinae summa, quam in superioribus libri editionibus

)())

nibus

PRAEFATIO NOVA.

nibus professi sumus, nec abiecerimus vel concordiae studium ac consilium, diversas interpretum, theologorum et societatum, si quae dissident, opiniones commode componendi, vel ordinem tractandi materias, qui nobis, in altera quidem parte, novus verum valde commodus ob brevitatem et naturalem rerum connexionem videtur, tamen non gravatim agnoscimus, nos, sicubi retractandi nostra opera locus conceditur et necessitas, quae rudiora erant, expolire, addere lucem obscuris, nimis pressa fufius explicare, munire etiam novis rationibus et naevos erroresve, qui facile cautos etiam theologos, praesertim in historiis, opprimunt, abstergere. Quorsum enim viveremus, si nihil aetas, nihil usus, nihil assidua exercitatio, nihil lectio, nihil meditatio conferret? Quorsum homines acuti

acuti et graves admonerent nos de naevis operum nostrorum materiamque perficiendi ea offerrent et iudicia sua nobis communicarent, (quod rarius, interdum etiam ferius, factum esse, doleo) si nostris copiis nihil demi, adiungi nihil possit? Quorsum autem proficeremus (quod equidem in insignioribus Dei beneficiis habeo), nisi ut fructus inde aliquis ad alios quoque perveniret? Sed quid in nova recensione in argumentorum delectu, in rebus tractandis, in historia exponenda, in librorum utilium apparatu laudando immutatum auctumque sit; quid e superioribus editionibus suppressum, quid conservatum, etiamsi minus arriferit quibusdam viris, qui de nostris iudicarunt; quid perpurgatum novaque luce collustratum sit, non possum copiosius hoc loco commemorare; nec enim pauca-

PRAEFATIO NOVA.

rum plagularum spatiiis capitur, nec etiam utile videtur, talia praefari et de his rebus praemonere lectores, quos speramus ita de nobis esse sensuros, ut nos neque nimis proclives ad mutandum, nec opinionum, etiam si novitatis specie valde blandiantur, nimis tenaces esse intelligant. Ceterum si quid in illo opere a nobis ad veritatis pacisque et pietatis Christianae studia et commendationem potuit vel prioribus curis conferri, vel novis adiungi, nos quidem vehementer laetamur, eumque fructum, ut amplissimum et durabilem Deus esse iubeat, precamur et optamus.

Scripsi Ienae d. 2. Sept. 1783.

PROLE.

PROLEGOMENA.
CAPVT PRIMVM.
DE RELIGIONE.

§. I.

Quid sit religio?

R*eligio* seu modus colendi Deum, qui sit notitiae maiestatis, voluntatis ac beneficiorum eius consentaneus, *duo* requirit: *primum* notitias de Dei natura atque animo erga homines: *dein* studium id cogitandi atque agendi, quod est conforme huic cognitioni. Vnde totidem religionis omnis partes constituuntur, altera, quae intellectum meditatione et cognitione; altera, quae agendo sensum et voluntatem adficit.

Obs. I. *Religionis* vox primum videtur magnum diligentiae gradum notasse, cum apud GELLIVM 4, 9. religens cognatum sit τω diligens, sicut disputo et reputo aliaque similia. Apud TARENT. *Andr.* 5, 4. 37. est diligentia in quaerendo, cautio, non temere credendi. Vtatius significat diligentiam et cautionem in cultu Dei officiisque faciendis versantem. Sic CICERO *de nat. Deorum* L. 2. 27. *Qui omnia, quae ad cultum Dei pertinerent, retractarent ut tanquam relegerent, ii dicti sunt religiosi a religendo tanquam ex eligendo elegantes et ex deligendo deligentes et ex intelligendo intelligentes. His enim verbis omnibus inest vis legendi eadem, quae in religioso.* LACTANTIUS tamen *inst. div.* L. 8. religionem inde nomen accepisse disputat, quia vinculo pietatis obstricti generanti nos

Deo et *religati* sumus. Sic et AUGUSTINUS *de vera rel.* c. 41. Plura dabit BYRMANN *ad Terent. Andr. Act. 4, Sc. 3, v. 15. p. 75.* Versio vulgata, cuius usum in vocibus dogmaticis prae reliquis exquirere atque perpendere decet, usurpat vocem *Act.* 26. 5. *Iac. 1, 27.* ubi in graeco est *θρησκεία*. In V. T. occurrit v. g. *Exod. 12, 26. quae est ista religio?* hebr. *הַעֲבֹדָה*. Interdum *דָּרַךְ* vel *ὁδός*. *Amos 8, 14.*

Obf. 2. Dedimus definitionem religionis *subiective* spectatae et generatim, unde phrasēs: *carere religione, esse religiosum* (sensu christiano, non monastico) et aliae facile illustrantur. Restrictiori sensu externa instituta, quae animi erga Deum pietatem demonstrant vel vere vel ex opinione et superstitione hominum, magno rei christianae detrimento, religionis nomine veniunt. Plerumque tamen notitiae, quas quisque sibi efformat de Deo eiusque colendi ratione, ex usu vulgari religio (*obiective*) dicuntur, quae si pluribus communes et auctoritatem consecutae sunt, *publicae* religionis nomen consequuntur. Ita certe Romani religiosos nominabant eos, qui publicos et antiquos Deos colerent: qui novos sibi Deos vel ritus adsumerent, hos superstitiosos vocabant. Sic LACTANTIUS l. c. Hinc dictiones fluunt: *religionem mutare, profiteri, abnegare*; dein *religio Pontificia, Sinica, Muhamedana* et al.

Obf. 3. Partem eam, quae de Deo eiusque natura et beneficiis tractat ac docet, *theoreticam* (*γνωστικὴ σωτηρίας Luc. 1, 77.*); eam autem, quae animo et actionibus circa Deum occupatur, *practicam* (*φρονητικὴ δικαιοῶν Luc. 1, 17.*) scholae dicere consueverunt.

G. Fr. MEIER *Betrachtungen über die wirkliche Religion des menschlichen Geschlechts.* Hal. 1773. 8. et IERV-SALEM *Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion.* T. I. achte Betr. p. m. 330 — 391. I. FR. COTTA *diss. de religione in genere et spec. naturali.* Tub. 1761.

§. 2.

Divisio religionis a) in veram et falsam.

Iam cum notitiae illae atque adfectiones rebus ipsis, circa quas versantur, vel consentaneae sint vel minus, efficitur religionem hominis vel *veram* reperiri vel *falsam*. *Vera* quidem recte sentit de Dei beneficiis et voluntate, vel in omnibus, vel in plerisque et gravioris momenti capitibus; quod si secus evenerit, *falsam* appellamus.

Obf. 1. *Superstitionem* in factis praecipue quaerimus, quae error circa religionem peperit. De origine vocis CICERO legendus l. c. et LACTANTIUS l. c. vide et GRONOV. *diatr. in Statium* c. 59.

Obf. 2. Quum hominum imbecillitas aegre caveat errores, merito dubitare licet, num ulla religio inter eas, quae hodie vigent, *omnino* vera existat. Neque contra tam depravata et turbida reperitur ulla, quin veritatem errori per varios quidem gradus permixtam foveat.

Obf. 3. Religio *vera* interdum *κατ' ἐξοχην* hoc nomine insignitur.

§. 3.

b) in naturalem et revelatam.

Omnis religionis *veritas* aestimatur e *fonte*, unde notitiae, quas diximus, hauriuntur. *) Quodsi naturali quidem ingenii humani vi contingunt hominibus, *naturalem*: si aliunde deferuntur a Deo ad homines, *revelatam* religionem, qua talem, constituunt. Utraque *genuina* est (*sincera*, *aecht*) quando omnia capita conspirant cum principiis suis: *depravata*, si vel obscurantur notitiae illae, vel minus probabilibus permiscentur. *Vtriusque veritas, dignitas, ac cum salute hominum coniunctio* iuste laudatur.

* *principium cognoscendi.*

Obs. 1. Nititur hæc distinctio Pauli testimonio *Rom. 2, 12.* sq. ubi ἀνομοῦς (φύσει τὰ τοῦ νομοῦ ποιοῦντας v. 14.) et νομον (revelationem divinam) ἔχοντας disiungit. Ἀποκαλύψις certe e perpetuo usu est scientia, quæ non ingenii vi sed diviniore modo hominibus contingere existimatur *Eph. 3, 3. Rom. 16, 25.* v. ΚΟΡΡΙΝΘ ad *Eph. 1, 17.* Ac tentavit quidem GRUNERVS *theol. dogm. instit. Proleg. c. 1, §. 12.* p. 9. hanc, quam profitemur, distinctionem concutere, omnesque religionis notitias a revelatione divina deducere. Ac primum profecto in cognitionis humanæ infantia ipsum numen debuit sensus religionis excitare ac instituire mortales, qui cum sensibus rerum externarum obruuntur, tardius, ne dum frustra enituntur ad rerum a sensibus remotarum cognitionem, de numinis invisibilis maiestate, nec potuit eos ingenio suo relinquere, in quo, nisi longo temporis intervallo rationem excoluerint, monstra deorum nata fuissent. Neque negari poterit, systema religionis naturalis, quod multi cupiunt solo rationis usu recto invenisse, ex spoliis revelationis divinæ constructum fuisse atque exornatum. Sed hæc minime valent ad destruendam vulgarem religionis, quam sumimus, divisionem, dummodo teneas 1.) negari omnino ἐμφυτον, insitam et congenitam menti humanæ notionem de Deo cultuque divino, quam cum reliquis ideis innatis proscripsit LOCKIUS *de intell. hum. L. 1, c. 2. sq. 2.*) minime semper aestimari notitias humanas e primo fonte, e quo promanarunt, sed maxime a principiis, e quibus quoquo tempore innotescunt et comprobantur. Fateor, sine monitore Deo impares omnino fuisse vires humanas efformandæ piæ ac genuinæ notioni de Deo et tuendæ: itaque primas notitias revelatas dicam: sed postquam priorum revelationum autoritas variis casibus obsolevit, semina autem cognitionis cultusque divini per eas in animos hominum proiecta rationis usu excolerentur et rursus efflorescerent, cum homi-

homines admonitionem divinam iam e mentibus suis repeterent atque sensus antiquos revocarent ad demonstrationem per ratiocinia: haud omnino reiiciendi videntur, qui, quod ii suis iam viribus nutritis atque excultis cognoscunt atque demonstrent, id ad naturales notitias referunt. Multo autem minus probatur novissima auctoris anonymi hypothesi in 1. *Versuch über den Ursprung der Sprachen etc.* Berl. 1781. 8. qui, semoto plane numine, origines omnis religionis a cultura ingenioque hominum repetit ac notitias in s. literis prolatas ab antiquissimo genere humano, nescio quo, ad Adamum, novae familiae conditorem, traditione fuisse deductas, post, mysteriorum more in scholis patriarcharum ac Iudaeorum conservatas, denique ex his quasi tenebris per varias temporum successiones emeruisse defendit: in quo coniectoris novi ingenium agnosco, historiarum fidem valde desidero.

Obs. 2. Natura *dupliciter* viam pandit, Deum cognoscendi: vel *a priori* per principia rationis, e quibus conclusiones format methodo philosophica, eamque *scientiam theologiam naturalem* metaphysici doctores compellant, paucis sane et non nisi formati per sapientiam ingenii apertam: vel *a posteriori*, dum beneficia, quibus fruimur, ad summum autorem refert et ex universi huius contemplatione vim Numinis demonstrat colligitque, quid homines debeant auctori suo. Hanc quidem methodum, (*historicam* dicere iuvat,) religionis notitias et sensus instillandi animo, quam maxime aptam scimus viribus humanis planamque et tutam, Paulus comprobatur *Rom. 1, 19. 20.* et Psalmista *Pf. 19, 1. sq.* vide quoque *Act. 14, 17.* Quod si quis hanc quoque religionem *revelatam* dicere maluerit, non repugnabimus, namque venit a manifesta Numinis vi, quam in operibus suis fecit conspicuam. Vfus tamen loquendi *revelatam* strictiori sensu vocat notitias, quae non ex operibus divinis colliguntur, sed primum a Deo ad homines veniunt. vide *obs. 1.*

Obf. 3. Cum de *veritate et dignitate* religionis naturalis differunt, probe tenendum videtur, non de eo disputari, utrum tantum valeat ingenii humani vis, ut iustis rationibus quaedam de Deo differere atque pie sentire possit, quanquam non adiuveretur admonitione quadam divina: hoc enim negare, aut elevare ea, quae rationis usu cognoscuntur, nec ut divina revereri, non minus iniurium est erga Deum, quam repugnans sacris literis, (vide obf. sequentem); sed id praecipue quaeri: ane unquam homines, solo rationis usu, tum edocti fuerint ideas summo numinae dignas, tum incorruptam et sinceram rerum divinarum notitiam vere habuerint et conservarint? Atque alterum non ausim, historia lucem praeserente, statuere, quae initia religionis a revelatione divina suadet repetere (Obf. 1.): alterum unice efficitur e statu religionis inter gentes *απομους*, quas tamen monumenta rerum in orbe gestarum fide dignissima demonstrant 1) generatim omnes, sapientiae quoque laude florentissimas, aut ignorasse penitus ea, quae ad doctrinam cultumque divinum pertinent, aut in his graviter errasse ac puriores maiorum notitias corrupisse. *Rom. 1, 19.* ubi vide GROTI *annot.* 2) dein europaeas, quae ceteras praestant cognitionis puritate, hausisse praecipue e revelatione divina, cuius notitias ratio arreptas cupide sapientiae humanae tradidit, ut demonstrationem e principiis naturalibus tentaret, in qua tamen adprobantis potius consensus cernitur, quam perspicacia inventoris. HVMIVS quidem, gravissimus testis, fatetur meliores de rebus divinis opiniones per septendecim demum secula constare inter homines. Accedit, quod si vel maxime accurata esset notitia de modo Numinis colendi, hominibus tamen, quia tanta est generis humani imbecillitas et consuetudine prava corruptio, nec voluntas serua et constans recte faciendi suppetat nec vis, ea, quae utcumque mentis iudicio probaverint, sequendi integre et perficiendi, cf. CICERO *qu. Tusc. l. 2. c. 4.* qui locus totus
legi

legi meretur. Vnde veram quidem sed minime absolutam et explendis indigentis hominum ac monstrandae summae ad quam adspiramus et nati sumus, felicitati minime parem adeoque nec perfectam esse religionem naturalem efficitur. NOESELLT *Vertheid. der Chr. Rel. p. 274. seq.* SACK *vertheidigter Glaube der Christen P. I. 4. Betr.* ARCHIBALD CAMPHELL *the necessity of revelation. Lond. 1739. 8.* I. A. ERNESTI *Vindiciae arbitrii div. in religione constituenda Cap. 1, 24. insertae opusc. Theol. p. 217. sq.* (BASEDOW) *Vorschlag an die Selbstdenker des 19 Jahrhunderts. 1780. 8.* IS. WATTS *the strength and weakness of human reason. Lond. 737. 8. (germ. Halle 756.)* Qui in mysteriis gentilibus traditam meliorem disciplinam statuit I. A. STARCK in libro *Hephaestion (Regiom. 1775. 8.)* ingenii laude commendabili, testimoniis fide dignis haud adstruxisse videtur hypothesein. Digna est, quae conferatur ARNOBII *disputatio adv. gentes L. V. p. 185.* (ed. Lugd. Bat. 1651.) contra eos, qui universam mythologiam allegoricis sensibus et subditivis intelligi seeretis, asserbant.

Obf. 4. Pauca de *dignitate* religionis naturalis observabimus. 1) Quodsi naturae humanae rationis, qua excellit, beneficium a Deo autore concessum est, primum nihil iniquius vel crudelius in optimum creatorem statui poterit, quam contumeliosum de hoc beneficio eiusque usu iudicium. Paulus quidem magnifice sentit de facultate iudicandi in rebus divinis *Rom. 1, 19.* hortaturque ut ea utamur (vide Obf. 2.). Deinde causa iustitiae divinae vereor, ut defendatur contra censores, si ideo punit homines, quia neglecto rationis usu ad superstitionem et ἀπίστευ delapsi sunt. Vnde sperare licet, placere Deo, quisquis, dum caret meliore, institutionem rationis integrae securus reveretur numen factisque pie colit. *Act. 10, 35.* Denique cum religio christiana multa doceat, quae notitiis naturalibus consentanea iisque suffulta reperiuntur, absurdum sane videtur, eandem

dem veritatem modo humanam dicere et suspectam, modo ut divinam et salutarem profiteri. Verum quia tanta est generis humani corruptio, tot sensuum fraudes, rationisque imbecillitas tanta: colligimus, tum multis naevis laborare religionem naturalem novaque, ut integritati et dignitati suae restituatur, ope indigere: tum meliorem esse religionem, quae adiuvet rationem ac impedimentis veri cultus divini tollendis sufficiat. *Gal. 3, 19. νόμος (religio Mosaica) lata est, των παραβασεων χάριν, propter Iudaeorum tempore Moysi ruditatem et nequitiam.* Egregie et acute hoc argumentum tractat STEINBART *Glückseligkeitslehre des Christenthums. Sect. 3. p. 46. (Züllich. Ed. 2. 1780.)* I. S. SEMLER *diss. de infelicitate hominum praesente, teste contra Naturalismum. Hal. 1772.* JOHN LELAND *the advantage and necessity of the Christian revelation shewn from the state of religion in the ancient heathen World Tomi 2. 4. Lond. 1764. (germ. Goett. 1768.)*

Obs. 5. De habitu religionis naturalis ad salutem ut cognoscatur, primum operae pretium videtur, partes salutis humanae rite definire. Nam si beatior post corporis mortem status, quem eminentiori sensu salutem vocant, supplementum et auctarium beatitudinis, qua iam fruuntur cultores Dei, vere dicitur: primaria sane quaestio eo redit: an quis religiosus iuxta naturae instituta homo queat adspirare ad illos sensus et adfectiones, in quibus felicitatis verae natura et origo sita est? Atque, ut breviter moneamus, felicitas animi nascitur a conscientia recte factorum et scientia rerum bonarum, maxime divinarum, quarum in memoria et cogitatione magna vis inest componendi atque oblectandi animi sensusque melioris conditionis, vel praesentis, vel etiam futurae, excitandi: de quo luculenter STEINBART l. c. Iam si quis pro animi viribus studeat notitiis maiestatis divinae, quas mundi contemplatio vitaeque nostrae quotidiana beneficia menti ingenerant, alendis; dein ita sese gerat, ut

modo, quem maxime consentaneum iudicat huic scientiae, animi pietatem demonstret; quem non, tanquam pronus ex hac causa effectus, animi pura capiat voluptas ac melioris quondam vitae desiderium et suspicio, minime, ut spero, vana, quandoquidem non is, qui mel ora ignorat, sed qui ea adspernatur et negligit, neque qui non fruitur melioribus, sed, qui noluit bonorum opportunitate uti, dignus poena divina salutisque iactura habendus est. De singulorum hominum, qui religione revelata carebant, salute salutisque spe hoc loco non attinet dicere.

I. G. TOELLNER *Beuveis dafs Gott die Menschen durch seine Offenbarung in der Natur zur Seeligkeit führe*, C. I. p. 87. sq. 1766. 8. EBERHARD *Apologie des Socrates P. I.* Ed. 2, Berol. 1776.

§. 4.

De Periodis religionis revelatae.

Semper fere, quoad mortales vixisse constat, partes quaedam religionis innotuerunt hominibus per *revelationem*, quae abstergeret naevos opinionum humanarum doceretque varia, scitu utilia, quae a mente humana plurimis, ut diximus, impedimentis constricta sponte aut maturius cognosci nequiverunt. Qua in re benignitatem divinam equidem admiror potius, quam, iniqua sane suspicione, de revelationis necessitate dubito. (vid. Ven. ERNESTI *Vindiciae arb. div. l. c. p. 215—227.*) Doctrinam autem meliorem quam Deus *πολυμεσως* et *πολυτροπως*, ut Paulus loquitur *Ebr. 1, 1.* tradiderit: pro temporum diversitate religio *revelata*, cuius certa nos habemus indicia, recte, puto, dividitur in *Patriarchalem*, *Mosaicam* vel *Iudaicam* et *Christianam*. Prioris capita obscura sunt; mosaici vel Iudaici cultus forma divina quidem, *Luc. 16, 31.* sed valde imperfecta, *2 Cor. 3, 5. Col. 2, 8. 20.* cessit institutis Christia-

nis, multo praestantioribus. 2 Cor. 3, 5 - 11. Rom. 8, 2. *sqq.*

Obf. 1. Ardua res est et multis rationibus implicita, definire characteres veritatis revelatae, s. eius, quae singulari numinis institutione ad hominem privatim delata fuit. Nam si quidquid novum est ac inauditum in religione, id a Deo communicatum dixeris, periculum est, ne vim ingenii humani nimis angustis finibus contineas, quae novam veritatem quaerit atque impetu suo lata sine dubio interdum attingit; si testimonio auctoris cuiuscunque de commercio cum numine et veritate per eius operationem cognita credas; nonne vero metui debet, ne is aut fraude utatur aut sensuum et phantasiae imposturis deceptus ad Deum referat, quod de suo desumpsit? si denique ab aliorum, ad quod veritatem detulit, iudiciis pendeas: ea valde lubrica et incerta videntur; praesertim in generis humani infantia ac barbarie, quae valde proclivis est ad opinionem de numinis praesentia et operatione in rebus etiam naturalibus, sed rarius obviis, inauditis, et iis quarum spectata utilitas, causa occulta fuit. Vnum igitur restat, revelatae veritatis documentum, si in illa temporum et scientiarum barbarie fieri non potuit, ut humanum ingenium, sua virtute actum, eo progrediretur. Sed hoc iudicium quantam cautionem requirat, non attinet monere.

Obf. 2. Capita religionis revelatae a) generatim in V. T. dicuntur א) ברית, graece διαθήκη. foedus, testamentum; vel potius religionis ratio et forma. Gal. 4, 24. δυο διαθήκαι memorantur. vjde Ven. I. G. ROSENMÜLLER *diff. de vocabuli διαθήκη in libris N. T. vario usu. Erlang. 1778.* β) תורה, νομος, doctrina quaecunque diviniore, unde quoque νομος πιεσεως religio Christiana appellatur Rom. 3, 27.

b) in specie *Mosaica* vel *Iudaica*, תורה νομος, cui opponitur ευαγγελιον, γραμμα, id est, *lex scripta* 2 Cor. 3, 6.
μωσης

μωσης a ministro primario 2. Cor. 3, 15. πτωχα σοιχεια
religio rudiorum et imperfectior: die dürftige Kinderreligion.
 Gal. 4, 3. et 9. ubi vide ΚΟΡΗΗ V. C. observata.

c) *Christiana* denique *religio* scriptoribus sacris dicitur
 διαθηκη κεινη. *Matth.* 26, 28. 2. *Cor.* 3, 6. *Ebr.* 7, 22.
 ὁ λογος χριστου vel Θεου *Αβ.* 13, 5. *Col.* 3, 16. *Αβ.* 8, 21.
Phil. 1, 14. το ευαγγελιον 1. *Pet.* 4, 17. *Rom.* 1, 9. 16. *Eph.* 1, 13.
 πνευμα, *doctrina Spiritu divino tradita, sublimior et nobilior.*
 2. *Cor.* 3, 6. ὁ χριστος *Phil.* 1, 15. 1. *Cor.* 2, 2. πισις
 2. *Tim.* 1, 13. *Αβ.* 6, 7. 13, 8. 14, 22, *Rom.* 1, 5. vel
 μυσηριον πισεως 1. *Tim.* 3, 9. ἐλπις 1. *Pet.* 3, 15. χαρις
 και ἀληθεια. *Iob.* 1, 17. σοφια. *Eph.* 1, 17. et al. vide G.
 A. TELLER *Woerterb.* sub voce *Evangelium*.

Subiective dicitur επιγνωσις της ἀληθειας hebr. עֲוֶה
 עֲוֶה, quod merum synonymon est του הויה תורה *Ef.* 11, 2.
 9. *Prov.* 2, 5. *Col.* 1, 10. ευσεβεια 1. *Tim.* 3, 16. 2, 4.

Doctores Christiani primis temporibus *Philosophiam* voca-
 re adamarunt. V. I. AVG. DIETELMAIR *Epist. de religione Chri-*
stiana philosophiae nomine a veteribus compellata. Altdorf,
 1740. et KORTHOILT *ad Iust. Mart. Apol.* 2. p. 42. (ed. *Hut-*
chin, Oxon. 1703.)

Obs. 3. Patriarchalem dicimus vel *antediluvianam* vel *post-*
diluvianam. Illa primis parentibus obtigit ac prima omnis cul-
 tus divini rudimenta iccit, *Gen.* 2, 2. 3. tenuis fere (§. 155.)
 attamen aucta sine dubio, sed, quae est hominum imbecillitas,
 corrupta. Reliquarum revelationum *patriarchis*, quos vocant,
 factarum argumentum, quod scimus, rarius cultus divini ra-
 tionem, saepius fata sua posterorunquae terrestria spectabat v.
 c. Abrahami *Genes.* 12, 7. Quae autem circa religionem ver-
 sarentur, magis ad confirmandas notitias antiquas praecavendas-
 que supersticiosas, quam ad novas gignendas erant compositae.

Gen. 17, 1. De eius capitibus v. I. H. HEIDECGER, *hifl. facra Patriarcharum. Tb. 3.*

Obf. 4. Mofaicam religionis formam, quæ puriores notitias et confervare debuit et augere, diximus a) *divinam*, nam et ipfe Iefus c. m. fuis Mofæ et Prophetis autoritatem divinam vindicant, *Luc. 16, 31.* et Mofes miraculis eandem demonftravit et inflituta, quæ fcribit, auguftius fane, quam infantia generis humani peperit, ingenium fpirant.

IERUSALEM *Briefe über die Mofaifchen Schriften und Philofophie, Braunfv. 1762.* WARBURTON *die göttliche Sendung Mofis. Aus dem Engl. T. V. 1751. fq.* G. F. SEILER *ad morum eorumdemque doctrinae hifloriam animadverfiones. Erlang. 1771. 4.*

b) *imperfectam*, vel per argumentum, ritibus externis praecipue occupatum, fenfibus omnia fubiiciens poenisque terrens: *Gal. 4, 3.* *2. Cor. 3, 5.* vel per ambitum, qui non potuit non pro legum Mofaicarum ratione arctis circumfcribi limitibus. *Col. 2 8. 20.* *Eph. 2, 12. 15.*

c) *temporariam*, *2. Cor. 3, 11.* quæ olim debuit immutari atque cedere doctrinae praeflantiori, tum propter decreta fua, pubertati hominum tantum apta, *Gal. 4, 24.* tum propter ipfa doctorum gentis Iudaicae testimonia, Mofis ipfius *Deut. 18, 18.* et prophetarum, *Is. 65, 17—66,* ubi vide *verfionem noftram. Ier. 31, 31.* Atque hunc locum praecipue Paulus explanat in epiftola ad *Ebraeos 8, 7.* fq. et ad *Galatas 4, 1.* fq. Quo magis miror nuper etiam MENDELSCHNIVM (in *l. Ierufalem oder über religiöfe Maen und Tadelthum. Berl. 1783.*) negare, Christiana difciplina Iudaicae derogari, quod profecto res ipfa et peripicuum confilium rel. Chr. refellit.

Obf. 5. Praeflantiam religionis Christianae prae Mofaica demonftrat Paulus a) a dignitate autoris *ὁίου Θεου Ebr. 1.* cum Mofe *ὑπηρετη* collati *Ebr. 2.* et 3. b) ab argumento doctrinae. *2. Cor. 3, 5—11.* *Quodfi munus tradendi doctrinam, quae*

poenas nuntiat, splendidum fuit, cuius rei documentum fuit splendidus per tempus breve vultus Moſis: quanto illuſtrius munus fit oportet, quod in incolumitate ſ. venia (δικη ἰοσυρην oppoſ. τη διακρίσει) nuntianda occupatur et religionem perennem ac duraturam tradit? Gal. 4, 2. 5. c) a duratione. 2. Cor. 3, 11. Ebr. 8, 7. V. HERM. VENEMA diff. Sacr. LL. III. L. I. c. 6. (HARLING. 4.731.) Accedit, d) quod ſignis quoque maioribus confirmata ſit diſciplina Chriſtiana. Concedamus quidem MENDELſOHNIO; noviffimo Iudaismi defenſori, abſuiſſe ab initiis religionis noſtræ terribilem pompam, qua Sinaiticæ legiſlationis auctoritas commendabatur populo rudiori: quum longe diſverſa ratio novæ religionis diverſam eius commendandæ methodum, perſuaſiones potius quam minarum terrores, requireret, neque præparatis Iudæorum animis ad divinam Chriſtianæ diſciplinae originem intelligendam admodum opus eſſet, ſolemniori ſignificatione novum demonſtrare doctorem; neque tamen auſpicis minus manifeſtis res Chriſtiana inclaruit. Act. 2, 1. ſq. cf. et Matth. 3. ult. et 17.

cf. I. A. NOEſSELT proluſio, qua demonſtratur, Deum auctoritatem divinam religionis Chriſtianæ confirmari ſignis maioribus legiſtatione Sinaitica. Hal. 1773. I. I. FRORIEP Diff. miracula Chriſti præſtantiora miraculis Moſis. Erfurt 1777.

Obſ. 5. Revelationum divinarum hiſtoria docet a) omnes plane ad indolem eorum, ad quos deferuntur, fuiſſe accommodatas, ſive argumentum et capita ſpectes, quæ pauciora fuerunt in infantia generis humani, auctiora et uberius expoſita per temporum decurſum; quanquam ſyſtema antiquæ religionis per diverſas periodos deſinire vetet monumentorum penuria: ſive ambitum et perſonas, quibus uſus earum conceſſus fuit: b) pro temporum opportunitate ſemper ſubveniſſe Deum hominum neceſſitatibus: c) omnium unum quaſi ſyſtema, ſed variè efformatum fuiſſe. Gal. 3, 20. non alius eſt Deus. qui miſit

mist Mosen et alius, qui μεσιτας ceteros, velut Abrahamum, alios, inprimis Iesum.

☞ GOTTL. WERNSDORF *diff. de div. revelationibus earundemque varietate*, inserta Collect. *Diff. eius T. I. Diff. 20. Witteb.*
 E. H. D. STOSCH *introd. in theol. dogm. Frf. ad Viadr. 1778.*
 C. X. sq. HESS *vom Reiche Gottes. Turici 1775. 8.* et quæ plurima eleganter ac erudite delineavit KLEVKER *Belehrungen über Toleranz, Vernunft, Offenbarung etc. Frf. ad Moen. 1778.* I. G. ROSENMÜLLER *von den vveisen Absichten Gottes bey den verschiedenen Haushaltungen in seiner Kirche. Hildburgb. 1767. 8.* LAW *Betracht. über die Geschichte der Religion, aus dem Engl. 1771.* Multa quoque in hoc argumentum composite dicta tradit libellus: *Die Erziehung des Menschengeschlechts.* ed. LESSING. Berlin. 1780.

CAPVT SECVNDVM.

DE RELIGIONE CHRISTIANA.

§. 5.

Summa huius Capituli.

Christianæ doctrinæ, quam profitemur, veritas autoritasque divina, ad tria fere momenta redit: *primum* vixisse aliquem Iesum, qui novam disciplinam hominibus proposuit: *dein* eundem legati divini vel doctoris, autoritate Dei instructi, munus obisse: *denique* primos religionis huius doctores a doctrina Iesu Christi haud detrivisse.

§. 6.

Primum momentum: vere vixisse Iesum.

De vita Iesu Christi dubitare, insanientis esset et hominis fidem historicam omnem omnino

nino confringentis: quum praeter testimonia et narrationes discipulorum, ne ex adversariis quidem gravissimis doctrinae Christianae ullus omnem de eo historiam fabulis et fictis temere narrationibus accensere sustinuerit.

§. 7.

Alterum momentum: divina autoritas Iesu Christi probatur tribus argumentis.

Is quidem *primum* legati divini, id est doctoris, divino nomine doctrinam salutarem inter homines tradentis, dignitatem, homo pius, sincerus, Dei reverens plurimis locis ipse sibi tribuit: *Matth.* 26, 63. *Ioh.* 5, 43. 8, 26. 28. 10, 38. coll. 14, 10. 16, 27. 28. *dein*, si quidem fide digna habentur Evangelistarum testimonia, solemnii significatione promulgatus est generis humani doctor *Matth.* 3, 17. 17, 5. *Ioh.* 12, 28. *2 Pet.* 1, 17. vide et *Ioh.* 5, 37. et *1 Ioh.* 5, 6 - 10. *Tertio*, ea doctrinae sacrae decreta primus proposuit, quae si argumentum spectes et saluberrima mortalibus atque ad felicitatem veram restituendam aptissima reperiuntur et ab aliis, sapientiae laude florentissimis, reliquarum gentium doctoribus, nulla arte nulloque ingenii iudicio excogitata fuerunt, si effectus, tales produxerunt, quales nec in hominibus singulis nec in universitate orbis terrarum ulla vi humana productos fuisse intelligimus. (*argumentum internum s. testimonium Spiritus sancti.*)

Obf. 1. Saepe monet, *ἐγὼ ἐν πατρὶ, πατὴρ ἐν ἐμοί; equidem nuntio, quae mihi demandata sunt, neque ago sine iussu patris.* vide *Ioh.* 10, 38. coll. 14, 10. 11. 7, 16. 28. 8, 28.

Obf. 2. Nolim sperni testimonium Iesu de causa sua; nam et ab eo venit, qui fidem meretur; et omitti non debuit; fas

enim erat homines proprio Iesu testimonio edoceri de consilio et munere tanti viri; et non merum est dictum asseverantis temere, sed demonstrantis autoritatem suam. Sed vide, quomodo Iesus et quibus argumentis sibi publice dignitatem legati divini vindicer, inprimis *Iob. 7. et 8.* Laudat igitur mentem veri consciam, *C. 8, 14.* doctrinae suae veritatem, quae nullo modo erroris possit argui *Cap. 8, 46.* publicum numinis testimonium *Iob. 5, 37.* effectus doctrinae suae salutare *Cap. 7, 17.* consilium vitae suae *Cap. 7, 18.* mortem ipsam, quam subiturus erat *Cap. 8, 28.* et rel.

Obf. 3. Obscurius *Iohannis* dictum *I Ep. 5, 4-10.* tuetur sine dubio veritatem de autoritate *I. C.* *Hic* Iesus fuit ελθων ἰ. q. ερχομενος, legatus divinus, *Iob. 6, 14.* non modo in aqua s. baptismo, verum etiam in sanguine, sub mortem et πνευμα doctores in id consentiunt. Sunt autem, ut scitis, doctores veritatis amantes. Itaque trium testimonia in idem argumentum conspirant; baptisus susceptus; mors, quam obiit, et doctorum Christianorum testimonia. coll. *I Pet. 1, 17.* cf. STROTH de h. 1. in *Repertorium für bibl. und Morgenl. Literatur. Tom. XII. 1783.*

Obf. 4. Tertium argumentum *internum* dicitur a quibusdam, quia ex indole religionis ipsius, a Iesu propositae, repetitur. Neque id in usu inprimis vulgari negligendum existimo. Nihil enim magis decus conciliat et favorem doctrinae, quam si teneas, tum quidquid vel plane ignorat, vel suspitione atque opinionibus tantum adsequitur ingenium humanum, id aperte atque prout dignum est maiestate divina per eam doceri, velut de invisibili numinis natura, de origine mali, de praemiis virtutum et spe indubia felicitatis nostrae auctarii; tum mores et animum humanum legibus Christianis ita formari, ut nulla apertior ad felicitatem generis humani via, nullum tollendae omnis miseriae remedium efficacius his institutis excogitari potuerit.

Iam si artes et instituta, quorum habitus ad salutem humanam ancipitis sane quaestionis est, non veremur divina compellare atque in iis agnoscere beneficium Dei, velut in Musica, Poesi, Typographia et aliis; quis audeat augustum cognomen abstergere ab ea doctrina, quae primum docuit hominem, quantum excellat, quibus iuribus utatur, quomodo adspirare possit ad vitam meliorem, quam demique ratione plurima communis omnium salutis impedimenta removeantur? Quae omnia si ab humano ingenio inventa sunt, unde quaeso accidit, ut sophorum, quos Graecia prae reliquis peperit praestantissimos ac publicae salutis studiosissimos, nullus patriam religionem sic purgaret a naevis morumque doctrinam ita componeret?

Hoc praecipue argumento utuntur Apologetae, TERTULLIANVS, ARNOBIVS, ATHENAGORAS *legat. pro Christianis*, IVSTINVS *Martyr Apol.* I. CLEMENS ALEX. *in Protrept.* Vide LESS *Wahrheit der Christlichen Religion* §. 16. et 47. (SOAME IENNYS) *A view of the internal evidence of the Chr. religion*. Lond. 1776. 12. (germ. GOETT. 1776.) BALTH. MÜNTER *Unterhaltungen eines nachdenkenden Christen*. Hamb. 1775. 76. T. 2. 8. TYGEROTHE *die Wirkungen des Christenthums auf den Zustand der Völker in Europa, aus dem Dänischen*. Hafn. 1775. sq. Tomi. 3. 8.

Obf. 5. Ab hoc argumento, si quid iudico, non differt solemne illud, quod *testimonium spiritus sancti internum* vocant, et ducitur a sensibus, per doctrinam Christianam eiusque argumentum, attento animo expensum, ingeneratis in mente et nutritis. Univerſa autem eius ratio, ut fugiamus fallacias *φαντασιαις* et obscurarum, quae menti obversantur, idearum, vitemusque affectiones sensuum coecas et turbidas, accuratius definiri debet. Eo autem redit, ut primum de sensibus, e veritate christiana ortis, cognoscamus, dein ostendamus, quomodo ii sensus demonstrent divinum argumentum doctrinae Christi. Atque ii sensus, quibus adſcitur animus, non sunt sensus ipsius originis

ginis divinae, sed effectuum veritatis, cum animus fertur ad tranquillitatem moveturque studiis novis viriumque ad recte agendum conscientia. Sed motus, tam salubres et vehementes, imbecillitati et studiis, quae olim fenserat, plane adversi, pendent a cognitione pia disciplinae Christianae, dum nec sine illa oriuntur, nec ea rite expensa desiderantur. Itaque nullus dubitationi locus, quin huic veritati virtus insita sit, recreandi et confirmandi mentem humanam, quae, per se dum sperat bona, fluctuat et, dum enititur ad virtutem, infirmitatis sensu deprimitur. Sed si effectus tam divini et supernaturales, (quosnam enim motus diviniore vocemus, quam sensa animi tranquilli et virtutis studiosi?) producuntur per doctrinam christianam: quis, eam divina virtute instrui, negaverit? 2 Cor. 3, 1-4. *Vos litterarum commendatitiarum loco habeo*, quae fidem faciunt mihi et res gestas meas ornant: *non exaratae quidem atramento, sed cordi vestro inscriptae*, i. e. animi vestri *status* illustrissimo testimonio probat, me vere divinam proposuisse doctrinam. (Iob. 7, 16. 17. quocum cf. c. 8, 47. 1 Cor. 2, 4. 12. Rom. 8, 16. 1 Theff. 2, 13.)

Vide LESS *Wabrbeit der Chr. Rel. Anhang*. IVNCKHEIM *von den Gnadenvürkungen*. p. 104. sq.

§. 8.

Continuatur. Quartum argumentum a miraculis sumtum.

Gravius tamen argumentum divinae auctoritatis offerunt opera Iesu (τα έργα) plane singularia (α̅ οὐδεις ἐποίησεν ἄλλος) *miracula et vaticinia*. Miracula quidem semper laudant et Iesus ipse et Apostoli, cum augustiorem provinciam a Numine demandatam Christo fuisse publice et populariter demonstrare nituntur. Iob. 5, 36. 10, 25. 37. 15, 24. Act. 2, 22. Ebr. 2, 4. Vnde hoc argumentum

tum efficacissimum prae reliquis videtur dignumque, cuius virtus prolixius exponatur.

§. 9.

Definitio miraculi.

Omnis effectus, facultate agentis naturali maior, *miraculum* dicitur.

Obs. 1. Latinis miraculum est, quidquid dignum est admiratione vel propter causam latentem, vel propter insolentiam, unde ad portenta vel prodigia nomen transfertur. Scholae autem utuntur voce eo, quem finivimus, significatu. Hebraeis dicuntur *מופת* *Deut.* 6, 22. *Pf.* 78, 43. *prodigium*, propter similitudinem miraculi cum portento, *תוהו* *signum*, quia significatio inest praesentis ac adiuvantis numinis *Exod.* 4, 9. 17. *אֵלֶיךָ אֱלֹהִים* vel *ד'*: *digitus Dei, manus* vel vis divina, ob autorem, qui virtute sua operatur. *Exod.* 8, 19. *אֵלֶיךָ*. *Pf.* 78, 11. 12. Priorem vocem graeci transferunt *τερας*, alteram *σημειον* *Iob.* 12, 37. et *τεκμηριον* *Act.* 2, 22. tertiam *δυναμις* *Marc.* 6, 2. *Ebr.* 2, 4. quartam *θαυμασια*. Alias *εργα* dicuntur *Matth.* 11, 2. *Iob.* 5, 36. Vis miracula patrandi dicitur *πνευμα*.

Obs. 2. Definitionis nostrae veritas nititur inductione. Alii aliter efformant notionem. Minus accurate quidam dicunt contra naturam fieri, nisi velint cum *Augustino contra Faust.* L. 25, *ab init.* fieri contra id, quod novimus in natura, vel contra cursum naturae. Melius alii, quae supra naturam, vel praeter vires naturae eveniunt, miracula vocant.

Obs. 3. Tres miraculi veri *characteres* rite tenentur: *primum*, ut vere aliquid insolitum evenerit: *alter*, ut eum, qui hunc eventum produxit, non potuisse aut suis aut rerum aliarum viribus, ad talem effectum necessariis, uti, manifesto constet: *ultimus*, ut gravi consilio fiat. Itaque *primum* esto *iudicium* de facti veritate: *alterum*, de vi, quae causatur effectum;

tertium, de agentis naturali virtute eiusque ad effectum indubitato productum habitu: *quartum* de consilio miraculi.

Obs. 4. Inde consequitur pro agentium vi diversa eventum eundem in altero esse miraculosum, in altero naturalem: adeoque *tria* posse constitui miraculorum *genera*. Ad *primam* classem referuntur effectus, quibus producendis nullae ullius creaturae vires suppetunt: ad *alteram* ii, qui superiores sunt viribus humanae naturae, de quo facilius et minime fallax ferri poterit iudicium: ad *tertiam* denique et infimam pertinerent facta, quae humanae quidem naturae vires per se non excedunt, at superant facultatem, quam agenti et auctori actionis inesse scimus. Ex hoc genere videntur miracula Mosis priora fuisse coram Pharaone, quae producere arcana arte sacerdotes Aegyptii didicerant, Moses, iis sacris non initiatus, acceperat divina virtute.

§. 10.

De veritate miraculi physica.

a) in genere.

Atque primum, ut rite iudicetur de rei gestae *natura mirabili*, non opus est, ut omnes universi huius vires pernoscamus atque dimetiamur, (quis enim tenuis et imbecillus ingenio mortalis, his cognitionis nostrae limitibus circumseptus, hoc sibi arrogare audeat?): quanquam probabili ratione quasdam actiones, v. c. mortuorum in vitam restitutionem, nulli omnino creaturae vindicari posse efficiatur: fatis est, si persuadeamur, fieri non potuisse humana arte humanisque, quoad constant, viribus et per ratas naturae nostrae leges, ut producerentur ab agente.

Obs. 1. Eam dicimus veritatem *physicam* vel *philosophicam* miraculi.

Obs. 2. Ex hoc genere sunt morborum curationes, omissis remediis, subitaneae et durabiles, ambulatio per maris superficiem,

ciem, prandium tenui apparatu pluribus millibus hominum ita institutum, ut plurimum cibi restaret, quæ, quin vires humanas excedant, nemo tam stupidus est, qui dubitet. Ceterum in his eventibus parum interest, utrum vi immediata divina efficiantur, an providentia divina causæ eventuum sic regantur atque coordinentur, ut quasi per naturalem ordinem consequatur effectus fortuitus, insolitus, sed prædictus. Posterius tamen genus miracula præscientiæ rectius dixeris, vaticiniorum in numerum referenda; monente Ill. MICHAELIS *Vers. bibl. ad Exod. 14.* BONNETI autem (*Palingenese Tome 2.*) hypothesis, fieri posse, ut miracula quoque ex interna universi structura et ordine fluant, sine novo numinis interventu, per se quidem non est absurda, nec religionis odio, a quo scimus BONNETVM abhorruisse, inventa: semper enim ad Deum reditur, sive concreaverit agentibus vires singulares, quæ occasione data insolitos eventus producant, sive naturales et ingenitas opportune auerit: ac si, quod ille fieri potuisse statuit, sumamus, vere ita factum, cur quaeso natura a legibus suis hodie non aberrat et quasi turbatis suppressisque viribus vel diminutis ratum ordinem sequitur? Nec tamen ille omnia ex naturæ legibus præfixis evenisse unquam arbitratus est.

Obs. 3. Distinguuntur hoc caractere miracula a prodigiis, eventibus insolitis et a naturali ordine aberrantibus, quorum causa latet v. c. eclipsis solis sub mortem I. C.: dein ab effectu mirabili, quem ars humana, utens occultioribus corporum viribus, v. c. magnetismo, electro, machinisque artificiosis, operatur, in quibus plebs, naturalium virium nescia et effectuum potius spectaculo quam causarum indagacione ducta, virtutem divinam, pro ingenio suo, laudat; denique a præstigiis, quæ oculos fallunt sensusque atque risus provocant spectantium. Quæ omnia quum cognatione quadam iungantur (sunt enim inslita et paucis pervia) atque inter se ab imperitijs haud facile sem-

per discernantur, ut habeamus ansam tenendi miraculi veri firmam, iure novus character additur, methodus, qua peraguntur; quae si pompa offuscet sensus, oculos splendido apparatu fascinet, aures πολυλογια abstrahat et clamoribus, iudicium autem mentis praeripiat; susceptionem sane movet fraudis et praestigiarum: si constans et eodem modo saepius repetita ac uniformis; artem humanam arguit, naturae viribus usam: si simplex reperitur et tenuis ac seria, agitque publice, semoto machinarum usu, nec praeparata ad spectaculum hominum expectatione; divinam virtutem demonstrat.

Obs. 4. Sunt, qui probare annuntur possibilitatem miraculorum, tum absolutam, quae repetitur ab omnipotentia divina, cui leges naturae parent: tum hypotheticam, quae est in demonstratione, ea sapientiae ac benignitatis divinae legibus haud adversari. Sed abstinendum hoc loco videtur ab hac digressionem. Quodsi enim in genere valde anceps est disputatio de rebus iis, quae evenire possunt, et praecipue in hac cognitionis nostrae infantia saepe sese fefellerunt ii, qui audacius eventus, contra spem accidentes, vel quorum rationem et causas ignorant, accidere posse negarent, tutius demonstratur, ea vere evenisse, quo facto nemo ambigat, quin fieri potuerint. Dein, quam sapienter et benigne miracula, quae Iesus edidit, patrata sint, vel ex ipsius effectibus beneficis atque circa levandam hominum miseriam unice occupatis, vel ex consilio gravi, dum iis voluit commendare salutarem doctrinam et confirmare in animis spectatorum, intelligitur. Deo sane digna sunt, quaecunque faciunt ad hominum felicitatem stabiliendam. v. interim IERUSALEM *Betracht.* 2. Th. 2. B. p. 404. sqq.

§. II.

b) In specie miraculorum Christi.

Quodsi igitur Iesus plures variosque et desperatos morbos iussu vel tactu suo, nullis adhibitis

hibitis remediis, abegit *Matth.* 14, 35. sq. et rerum naturalium vires certas mutavit, veluti aquis virtute vini donata et tantillis panibus vi quater mille homines nutriendi infusa, *Ioh.* 2, 1. sq. 6, 1 - 17. *Matth.* 14, 14 - 22. 15, 32 - 38. aëris quoque et tempestatum rectorem sese monstravit *Luc.* 8, 32. denique mortuos in vitam revocavit *Luc.* 7, 11 - 17. *Marc.* 3, 35 - 43. *Ioh.* 11. eundem vera et digna hoc cognomine miracula edidisse, intelligimus. (§. 10.)

Obs. Praestantia miraculorum Christi intelligitur varietate multiplici et effectu semper benefico.

§. 12.

De veritate miraculorum Christi historica

a) e testimoniis domesticis.

Vere autem haec evenisse, (*veritas historica*) testimoniis efficitur, tum *domesticis*, tum *exteris*. *Domestica* a traditione discipulorum Iesu Christi petimus, qui primum ea a Iesu gesta fuisse luculenter tradunt, dein, sive facultatem rei cognoscendae idoneam quaeras, sive voluntatem studiumque vera tradendi exigas, testium fide dignissimorum laudem merentur.

Obs. I. Narrationes Evangelistarum allegorico sensu, non historico, accipiendas esse, WOOLSTONIVS, infenso satis animo, asserere non dubitavit, contra sensum communem, qui stylo historico subiici allegorias repugnat. (*Veritas hermeneutica*)

WOOLSTON *discourses on the miracles of our Saviour*, Lond. 1727-29. VI. Part. cui sese opposuerunt maxime Rich. SMALLBROCK A *vindication of the miracles of our blessed Saviour*. Lond. 1731. 8. ATKINSON A *windication of the literal sense of three miracles of Christ*. Lond. 1729. Prid. SVTTON *Christ's miracles no allegories* 1730. E nostris e. G. IOECHER *exa-*

men paralogismorum WOOLSTON. Lips. 1734. et *Christi*. MVN-
DEN. *Diff. de mirac. Christi*. eod. anno Helmstad. LESS. l.
c. §. 23. FRID. NEVMANN *Vntersuchung des Wunderbewei-*
ses als des letzten und entscheidenden für die Wahrheit der
Christl. Religion. Butzovv. 1779. 8.

Obf. 2. Omnis fides historica recte aestimatur duplici cha-
ractere. Primum si testem constet rem, uti erat, planissime te-
nuisse; dein eundem, uti sciebat, ita dixisse. (vide praeter alios
VEN. ERNESTI *prolus. de fide historica recte aestimanda*, inserta
opusc. philos. p. 64. sq.) Evangelistarum itaque I. facultas rei,
quam tradunt, accurate cognoscendae cernitur a) ex aetate. Vi-
xere enim eo tempore eoque loco, quo Iesus inclaruit: et vel
praesentes viderunt effectus *1 Iob. 1, 1. Act. 4, 20.* vel a specta-
toribus, testes oculatos vocant, hauserunt traditiones suas *Luc.*
1, 1-4. b) e narratione tum diligenti et per partes singulas
diducta, tum publica (*Act. 2, 22. ὡς ὀιδῶτες* et forensi, cuius
veritatem ne iudicia quidem in dubium vocarent. c) e consensu
historiarum omnium cum indole populi, temporumque, locorum,
morum, legum et institutorum ratione, quin et earum, quas per
occasionem attingunt, cum narrationibus testium fide dignissi-
morum. LARDNER *the Credibility of the Gospel History: or the*
facts occasionally mention'd in the N. T. confirm'd by Passages
of ancient Authors, vvhó vvere contemporary vvith our Sa-
viour or his Apostles. Lond. 1727. Voll. 2. 8. cuius summam
exhibet Ven. LESS *Wabr. der Chr. Rel. §. 14. n. 3. p. m. 143.*
sq. d) e constanti caractere hominum, quorum actiones enar-
rant, quae semper ita conspirant cum ingenio agentium vel lo-
quentium, ut aut callidissimos confictores personarum fuisse sta-
tuas oportet homines literarum rudes, aut eos vivorum imagi-
nem depinxisse agnoscas. Atque ex hoc quoque capite utilissi-
mus lectu erit liber NIEMEYERI v. c. *Charakteristik der Bibel.*
Hal. 1773. Ed. 3. e) e constantia, qua fidem narrationum sua-
rum

rum tuebantur. Protervi fane hominis et mente capti esset, defendere cum dolore suo et interitu narrationem vel confictam vel temere creditam. At quomodo in Evangelistas saluberrimae sapientiae confessores aut cadat proterviae vel insaniae huius suspicio: aut animi levitatis insimularentur ii, qui βαρναβίδες erant et diffidentiores fere quam creduli? *Marc. 16, 14.* f) e consensu tot hominum, qui in ea regione et urbe, in qua scena rerum gestarum I. C. sigebatur, paulo post eandem doctrinam cupide atque sine dubitatione amplexi sunt. Frustra fane conciliabit mendaciis suis fidem, qui in patria quasi rerum publice gestarum sede cives suos fallere conabitur.

II.) Voluntas autem vera tradendi studiumque devitandi errores intelligitur primum a) a vitae morumque castitate et religione, quae vetat fraudes serere et temeraria suspicione fraudis gravi iniuria afficitur, tum praecipue, cum b) nulla causa enarrandi falsa reperitur. Videmus enim eos vanitate, cupiditate, adulatione liberos, veritatis contra studio exosos, neque opum vel honorum et otii, bonorum a se et expectatione sua alienissimorum, lucello, quo saepius fides corrumpitur, allectos fuisse. c) Accedit oratio simplex, aequabilis, modesta, styli fere cultioris negligentior atque ira composita, ut appareat, scriptorum curam consiliumque non id fuisse, ut probarent et commendarent rerum gestarum veritatem, lectoribus suis aliunde satis perspectam, sed ut memoriam earum conservarent. Cum iam eos scriptores, qui in descriptionibus personarum, proeliorum, urbium, in quibus flores orationis consumi inprimis possunt, copiosiores ornatioresque sunt, merito suspectos habeamus iudicemusque eos maiorem ingenii laudis consequendae et voluptatis potius legentium quam veritatis curam habuisse: quomodo non probes scriptores, qui viscum capiendi lectores allinere historiis suis noluerunt, dumque facta doctoris sui laudant, verborum encomiis penitus abstinere et in genere, sic loquuntur, u

ne vestigium quidem adfectus vehementioris vel enthusiasmi appareat? d) Neque consensus scriptorum negligi debet, per varias regiones diffitorum atque ita narrantium, ut, cum saepe secum pugnare videantur, tamen in his traditionibus conspirent.

Obs. 3. Haud diffiteor, resque ipsa docet, gravioribus tum niti debere fidem historicam firmamentis, cum quis res insolitas, singulares et miraculosas refert, quae fidem superant. At mihi quidem latentior causarum, quibus effectus productus fuit, ratio, unde saepe miraculi forma pendet, omnino suadere videtur circumspectam cautionem, ne temere credamus: sed qui praeter testis facultatem voluntatemque vera dicendi certam exploratamque nova argumenta postulare vellet, is sane omnem historiam, quae eventibus inopinis et insolitis, saepe unius tantum auctoris testimonio subnisis, maxime ornatur, penitus everteret. Itaque cum miracula Christi nitantur testimonio non unius viri vel duorum, sed plurium, (obs. 2, 1.) constante, consentiente, publico, coaevo: aut omnis certitudo historica vacillat, aut ea negare, insolens erit et iniurium.

Obs. 4. Vritur his iam argumentis ARNOBIUS *adv. gentes. L. I. p. 32. Non creditis gesta haec. Sed qui ea conspicati sunt fieri et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi certissimique auctores et crediderunt haec ipsi et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quaeritis? Gentes, populi, nationes, et incredulum illud genus humanum. Quod nisi aperta res esset — nunquam rebus huiusmodi credulitatis suae commodarent ad-sensum. An dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quae nunquam viderant, vidisse se fingerent? — gratuita susciperent odia? — Quodsi falsa historia illa rerum est, unde tam brevi tempore totus mundus religione completus est? —*

LARDNER *the credibility of the Gospel history Lond. 734—*

755.

755. Tomi XII. 2. (vers. germ. Berol. 770.) C. B. MICHAELIS
diff. de dexteritate seu aptitudine et sinceritate Apostolorum,
testium religionis Chr. fide dignissimorum, Hal. 760.

§. 13.

b) e testimoniis adversariorum.

Eam domesticorum scriptorum auctoritatem magis adhuc stabiliunt exterorum et adversariorum testimonia, qui miracula illa a Iesu edita concedunt, dum criminantur et eorum dignitatem auctoritatemque elevare cupiunt. Nam qui studiose causam effectus cuiusdam inquit, is sane effectum vere accidisse profitetur.

LARDNER A *large collection of ancient Jewish and Heathen testimonies to the truth of the Christian religion. Lond. 764 — — 76. Tomi IV. 4.*

Obs. 1. His quidem adversariis religionis Christianae adnumerari posse Petrum, Paulum, et veteres philosophos, Iustinum Martyrem, Tatianum, Athenagoram, et universam Christianorum, e Iudaico coetu converforum, multitudinem, quae aegre tulit patriorum rituum formaeque Iudaicae eversionem, et tantum abfuit, ut impugnaret Apostolorum traditiones, ut potius iis commota religionem patriam mutaret, haud inficior: neque tamen nimis considerem huic argumento, quum de paucis constet, quibusnam rationibus ducti novam religionem adamaverint et, si verum fatear, vis potius et gravitas doctrinae, quam miraculorum virtus iis persuasisse videatur mutationem veteris superstitionis. *Aët. 2, 37. sq.* Multo gravius pugnat pro veritate historica miraculorum testimonium adversariorum, Iudaeorum et profanorum,

Obs. 2. Iudaei a) publice profitentur edita fuisse a Christo signa plurima, instituta inquisitione *Iob. 11, 47. Aët. 4, 7. Aeq.* b) nec, dum criminibus eum onerant coram iudice atrocibus *Iob. 18, 30. sq.* fraudis eum arguunt et praefigiarum, c) sequioris aevi in libris Talmudis vixisse Iesum et leprosos integritati,
 mor-

mortuos vitae restituisse aiunt, sine dubio, at de causa virtutis, qua haec patrauerit, disputant, dum eam alii a nomine Iehova, alii ab auxilio mali daemonis, alii ab artibus Aegyptiacis repetunt vide EISENMÈNGER *entdektes Iudenthum* T. I. p. 148-188. d) Iudae imprimis Iscariotis, proditoris, historia et animus hoc loco expendi meretur, qui, si unquam artibus et praestigiis usus fuisset Iesus, itineris comes rerumque gestarum testis praesens et adiutor, id minime ignorasset, nihilo tamen minus, quo utcunque ornaret colore quodam facinus, fraudis suspicionem nullam in eum defert, quin innocentem periisse testatur. *Matth. 27, 4. sq. Observations on the Conduct and Character of Judas Iscariot 1751. Ed. 2. Edinb. 8.*

Obf. 3. E profanis scriptoribus, ut taceam Pilati fidem, qui nocentem criminisque reum Iesum negavit, sat graves testes sunt pro miraculis Christi CELSVS, HIEROCLES, IVLIANVS

CELSI sententiam ORIGENES refert *Libro contra Celsum L. 1. p. 7.* (ed. Spencer) κατηγορει δε εν τοις εξης και του Σωτηρος ως γοητεια δυναθεντος, α εδοξε παραδοξα πεποιθηκναι, και προιδοντος, οτι μελλοσι και αλλοι τα αυτα μαθηματα εγνωκοτες ποιειν το αυτο, σεμνυνομενοι τη θεου δυναμει ποιειν, ους τινας απελευνει της εαυτου πολιτειας ο Ιησους. Dein: l. c. p. 30. Φησι εις Αιγυπτον μιθαρνησαντα, δυναμειων τινων πειραθεντα, επανελθειν εκειθεν, δι αυτας δεον αυτον αναγορευοντα. HIEROCLES (Sec. III. incunte) autoritatem operum Christi insignium minuere conatur, dum Apollonium quendam Tyansensem iisdem factis inclaruisse confingat. IVLIANVS Imperator, referente CYRILLO *Alex. (L. VI. 191. 192.)* ita sentit: εργασαμενος, παρ' ον εξη χρονον, εργων εδεν ακοης αξιον, ει μη τις οισται τους κυλλους και τυφλους ιασκαθαι, και δαιμονωντας εφορκιζειν εν Βηθσαιδα και εν Βηθανια ταις κωμας, τον μεγαλων εργων ειναι.

Huc facit ARNOBII locus L. I. p. 24. sq. *Postulabit forsitan (aliquis) an se ita res habeat, comprobari. Nulla maior est comprobatio, quam gestarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas, quam omnia vilita decreta dissolutaque fatalia, quae populi gentesque suo geri sub lumine nullo dissentiente videre, quae nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas seu patrias leges vanitatis esse plenissimas atque inanissimae superstitionis ostendit. Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit, Aegyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina et remotas furatus est disciplinas. — Quid dicitis? — — Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis Magis, qui unquam fuere per secula, confimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum? — Constitit Christum sine ullis adminiculis rerum, sine ullius ritus observatione vel lege omnia illa, quae fecit, nominis sui possibilitate fecisse: et quod proprium, consentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens aut noxium, sed opiferum, sed salutare. — Pergit, (postquam praecipua Christi opera laudasset sanationes, cibatos quinquies mille homines, mortuos in vitam revocatos, resurrectionem adderetque laudatoris fervore abreptus quaedam sine autoritate v. g. quod cum unam emitteret vocem, ab diversis populis et dissona oratione loquentibus familiaribus verborum sonis, et suo cuique utens existimaretur eloquio): Quae quidem ab eo gesta sunt et factitata, non ut se vana ostentatione iactaret, sed ut homines duri atque increduli scirent, non esse, quod spondebatur, falsum.*

§. 14.

Novum momentum in miraculis Christi.

Haec virtus Christi miraculorum effectrix illustrior multo et augustior nobis videri debet, quod eam legatis quoque suis autoritate sua concessit, *Matth. 10, 1. Luc. 10, 19. Marc. 16, 17. 18. Iob. 14, 12. Act. 3, 6. et 4, 10. sq. Rom. 15, 18.*

Obf. 1. Paulus 1, 1, *non ausim*, inquit, *dicere quidquam* vel profiteri factum aliquid per me, *quod non perfecit Christus per me* (κατειργασατο ρισος δι' εμε,) *dictis et factis* (λογω και εργω). εργα autem sunt miracula. *Matth. 11, 2.* Ita quoque αποδειξιν πνευματος και δυναμειως commendationem per miracula *1 Cor. 2, 4. 5.* doctrinae suae vindicat, coll. *Act. 2, 22.*

Obf. 2. IUSTINVS *Mart. Apol. 2. pro Chr.* (Oxon. 1703. p. 15.): *Everfionem daemonum ex his, quae sub adfpectu veftro fiunt* (εκ των υπ' οψιν γινομενων) *intelligere potestis.* *Daemoniis enim correptos multos per omnem orbem et in hac urbe veftra* (εν τη υμετερα πολει) *permulto nostrorum hominum Christianorum, adiurantes per nomen Iesu Christi, crucifixi sub Pontio Pilato, — sanaverunt atque etiam nunc sanant* (ετι νυν ιωνται.) ARNOBIUS l. c. p. 50. *Istas virtutes non tantum ipse perfecit vi sua, verum quod erat sublimius, multos alios experiri et facere sui nominis cum affectatione permisit.* *Namque — ex immensa illa populi multitudine, quae suam gratiam sectabatur admirans, piscatores, opifices — atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent.*

vid. et IRENAEVS *adv. Haer. L. 3, 32.* ORIGENES *contra Cels. L. I. init.* et quae monuit C. F. ROESLER *V. C. Bibliothek der Kirchenväter T. I. p. 318.*

§. 15.

Vis probandi e miraculis.

Salva itaque operum tantorum veritate, facile autoritas divina doctrinae Iesu Christi vindicatur. Cum enim ea opera non edi possint humanis viribus (§. 9.) neque credibile sit vel malum quendam genium vires suas concedere inimico suo et contra se saevire *Luc. 11, 17. sq. Matth. 12, 22 - 30.* vel bonum genium vel Deum adiuvari impostorem, *Iob. 9, 31. 33*: firmissima ratione efficitur, Iesum autoritate divina non minus docuisse, quam egisse, inprimis quum non alio consilio ediderit miracula, quam confirmandae doctrinae causa. *Iob. 10. 20 - 38. Act. 2, 22.*

Obf. 1. Ad hunc finem adiuvandam nihil sane per se efficacius cogitari potest miraculis apud homines, qui sensibus reguntur et novam doctrinam, utut salubrem, respuunt.

v. b. HALLER *Briefe über die vvichtigsten Wahrh. der Rel.* p. 109 — 111.

Obf. 2. Iesus ipse ex miraculis suis tuetur autoritatem suam. *Matth. 11, 3 - 6. Iob. 5, 26. 10, 20. 25. 30 - 38. 14, 11.* vide et *Matth. 9, 2 - 7.* Deinde Petrus *Act. 2, 22.* Iesum vocat *ἀνδρα ἀπο Θεου ἀποδειγματον*, qui multis documentis et miraculis demonstratus sit *ἀντις ἀπο Θεου*, id est, vir divinus divinitusque missus, sicut *Gal. 1, 1. ἀποστολος ἀπ' ἀνθρώπων*, Apostolus humana autoritate vocatus, et *Iobannis 20, 31. Marc. 16, ult. confirmabant doctrinam (βεβαιουντες τον λογον.)* Denique haud pauci divinam originem doctrinae Iesu Chr. e factis tam illustribus colligebant. *Iob. 3, 2. 7, 31. 9, 30 - 33. 11, 42.* cf. quoque *Ebr. 2, 3. sqq.* Neque tantum spectatorum animos miracula convincere poterant de origine doctrinae divina, sed nostros quoque possunt, si rescinditur de historia dubitatio, et debent, e consilio Scriptorum sacrorum: *Iob. 20, 31.* ut latius exponit I. G. TOELLNER *theol. Untersuchungen* T. 2. P. I. p. 193.

Obf.

Obf. 3. Si quae alia celebrantur miracula, ea vel hiftoricis argumentis deftituantur, vel clara ostendunt fraudis et praestigiarum vestigia, vel nec methodo Deo digna, nec consilio quodam gravi edita sunt: velut Apollonii Tyanei, Parisii, et nuper Gasneri: unde ad concutiendam fidem et auctoritatem factorum Christi nullo modo valent, sicut bene iam monuit ORIGENES *contra Celsum* L. 2. p. 85.

CAMPHELL *Dissert. sur les miracles* (vers. Gallica CASTILLONII. Ultraï. 1764. 12. contra Humium) COTTA *diss. de veritate religionis Christianae ex miraculis certa*. Tub. 1766. WERENFELS *diss. de veritate miraculorum et num miracula certa sint veritatis signa?* Opp. T. I. P. 70. sq. LESS *Vertheid. der Chr. Rel.* §. 19. 35. 41-45. NOESELT *Wabr. der Chr. Rel.* p. 391. sqq. *Alex.* GERARD *dissertations on subjects relating to the genius and the evidences of Christianity*. Edimb. 766. 8. germ. in SEMLER *Magazin für die Religion* T. I. Hal. 1780. Ex adversariis doctrinae de miraculis eminet HUME, acutissimus Anglus, in *Essay on miracles* (Works Vol. 2.)

§. 16.

Quintum argumentum: vaticinia. a) *quid sint*
b) *vis probandi.*

Novum argumentum (§. 8.) quo vindicatur divina Iesu Christi auctoritas, *vaticinia* diximus vel praedictionem plurium rerum futurarum contingentium perspicuam, quae successu rata habetur. Nam eas, nisi a Deo, mundi rectore et gubernatore, indubitato praesciri non posse, et res ipsa docet, et communis experientia. Vnde hominem, dum ex hoc genere praevidet futuros eventus, divino admonitu iuvari cogitur. Itaque Iesum videmus *Iob.* 13, 19. 14, 29. auctoritatis suae demonstrationem e vaticiniis suis repetere.

Obf. 1. In omni vaticinio ratio habenda *primum* argumenti, *post* historiae, quae secuta est vaticinium. In *argumento* spectatur *vel* res a) futura, unde de tempore, quo quis vates futuros casus publice tradidit, studiose inquirendum erit: b) contingens c) quae pendet ab arbitrio hominum, d) cuius causae adhuc latent: *vel* orationis forma, quae futuros eventus praenuntiat sermone claro, haud ambiguo, determinato, at per partes eunte, et firmo, ommissis coniectorum dubitatiunculis. Quae si secus reperiantur, vel impostoris fraudes latent, vel divinandi naturalis facultas vel coniecturarum fortuna cernitur. *Historia* autem doceat, a) omnia, quae vates dixit eventura, b) vere et c) plane accidisse. Dignus est, qui conferatur *Ejariae* locus Cap. 48, 6-8. et 16. ubi versionem nostram consulas.

Obf. 2. Omne vaticinium verum miraculi nomine saluari potest. (v. §. 9.) Equidem BONNETO, auctori perspicacissimo, non repugnem, potuisse Deum, quum vates aliquis futuros casus nuntiat, aut immediata vi sua afficere cerebrum et obviare animo seriem rerum futurarum (quod vulgo statuitur), aut vim illam concreare atque inferere animo vatis vel prius praeparare in cerebro causas physicas, quae, tempore determinato, fibras sensuum concutiunt et ideas gignunt consentaneas eventibus futuris, sine novo numinis interventu: at taceam, quod universa illa hypothesis ideas nostras pendereumat a cerebelli motibus adeoque novae hypothese, valde dubiae, superstruatur, semper tamen vis illa insolita, cuius exempla hodie frustra quaeruntur, a voluntate creatoris mundi et rectoris huius universi fuit: nec si inferere potuit, ideo vere insensisse et cerebri chordas sic formasse statuendum est, ut affectae temporis opportunitate, idearum et vocum tam incredibilem harmoniam canerent. Vates ipsi, quos edidisse oracula divina credimus, et qui imaginum, animo conceptarum et publice descriptarum origines sentiebant, tantum abest, ut ad causas naturales referant

dicta sua, ut potius negent se inventa *sua* eloqui, Deumque unicum autorem profiteantur. 2 *Pet.* 1, 21.

Obf. 3. Laudat oracula quoque sua Graecia, Roma Sibyllas: habent aliae quoque gentes illustria vatum nomina; at ex his ambigua pleraque sacerdotumque fraudibus conficta fuisse et spem fefellisse, historia docet. EVSEBIVS *L. 4. praepar. Evang. c. 2.* ANTON VAN DALE *diff. 2. de oraculis veterum ethnicorum. Amst. 700. 4.*

§. 17.

c) Vere edita a Iesu.

At Iesus, si de fide Apostolorum constat, (§. 12.) futura fata tum sua, *Luc.* 18, 31-33, tum suorum *Matth.* 10, 18-42 *Iob.* 21, 18-21. tum doctrinae suae, quam amplissimam *Matth.* 26, 23. et ad finem mundi usque duraturam 1 *Cor.* 11, 26. fore docet, tum denique reipublicae Iudaicae *Luc.* 21, 6-36. *Matth.* 24. tot. clare et determinate et eo tempore, quo quis tales ne cogitare quidem ausus erat casus, sic praedixit, ut historia cum vaticinio plane conspiret.

Obf. 1. Quum Matthaei et Lucae Evangelium publice editum fuerit ante ultima fata reip. Iudaicae, certior horum vaticiniorum fides constat. Dein fortuitos casus plures continent, primum urbis oppugnationem improvisam et summas angustias *Matth.* 24, 15. dein templi ruinam *Matth.* 24, 2. 29. 30. *Luc.* 21, 24. porro temporis definitionem, (ὅ γένεα αὐτῆς ἔπαρξουσεται, homines huius aetatis adhuc superstites erunt): tandem ea omnia posse impediri negatur. *Matth.* 24, 34. 35.

Omnia eventum sortita esse indubium, locupleti Iosephi testimonio statuque gentis Iudaicae hodierno abunde firmatur, v. IOSEPHVS *de Bello Iud. L. VI. c. 10.* quod iam EVSEBIVS *H. E. 3, 7. p. 131. (Stroth)* observat.

LESS l. c. §. 37 - 39. et 46. *Nath. LARDNER discourses on the circumstances of the Ievvisch People, an argument for the truth of the Christian revelation.* Lond. Ier. Fr. REVSS *diff. qua ex vaticiniis Christi insigniter impletis probatur rel. Chr. veritas.* [Tub. 768. I. A. NOESSELT l. c. §. 369 - 372. *Sammlung merkwürdiger Abhandlungen über die Weissagungen (aus dem Engl. aut. HVRD und HALIFAX.) Zürich. 779. Tom. 2. 8.*

Obf. 2. Provoquant alii ad vaticinia prophetarum, qui doctorem divinum et solemnem exhibent futurum depinguntque iis characteribus, qui non nisi in Iesu monstrari possunt, quo in argumento copiose versatus est *Ed. CHANDLER in Vindication of the christian religion*, cuius versio germanica lingua subiuncta legitur: *KIDDER Beuveifs dass Iesus der vvahre Messias sey.* T. II. Rostock 751. I. C. CLEMM *diff. veritas rel. Christ. ex impletis vaticiniorum.* Tub. 742. Sed universa illa demonstratio, Iudaeis convincendis aptior, proprie pertinet ad locum de Iesu Messia, quem infra §. 311. deducemus. Quare simul in vanum recidit spes *Collinſii*, Angli, qui, cum hoc argumentum vaticiniis V. T. videret a multis ut validissimum et primarium commendari, omnem religionem Chr. eodem repudiato et fracto, infringi sibi persuasit in libro *Scheme of literal prophecy considered.* Lond. 1727.

§. 18.

*Tertium momentum: doctrinam Christi sincere
servari ab Apostolis.*

Doctrinam igitur divinitus acceptam Iesus tradidit inprimis Apostolis, qui eam hominibus sic proposuerunt, ut ab institutione Christiana nullo modo deficerent, *Ioh. 14, 25. 26. 15, tot. 16, 13. Ebr. 2, 3. Eph. 2, 20. 1 Cor. 3, 12.* et incorruptam conservarunt, *2 Cor. 4, 5. Gal. 1, 6. 1 Ioh. 1, 3. 2, 19. 2 Ioh. 10. 11.* unde ad nostra quoque tempora devenit.

Obs. 1. In omni institutione sapienti et liberali primum elementa scientiarum tractantur, animisque per ea praeparatis ad sublimiorem disciplinam fit transitus. Qua prudentiae lege quis miretur Iesum quoque usum fuisse et per gradus quasi ad doctrinam altiore[m] suos discipulos deduxisse? Sicut enim morbi graves et inveterati non uno die sanantur: ita animi errores et opiniones parum commodae non uno quasi ictu expelli e mente possunt, nec a rudibus ea concoquantur, unde exercitatum ingenium capit nutrimenta. Itaque Iesus novae religionis capita caute et temperate, prout congruunt auditorum imbecillitati, exponit ab initio, et perfectioris doctrinae explicationem uberiores opportuno tempore reservat, neque *πασαν ἀληθειαν* statim aperit. *Marc. 4, 34. Iob. 16, 13.* At vero cum viveret pleraque docuisse videtur suos, quae ad morum maxime disciplinam animique correctionem attinent: post resurrectionem autem corrigi et augeri curavit cognitionem de statu novae religionis capitibusque theoreticis et historicis, velut de maiestate Iesu, vocatione gentium, beneficiis religionis novae etc. *Act. 1, 3.*

Obs. 2. Incorruptam Apostolos doctrinam Christi conservasse intelligitur a) ex institutione divina, (inspirationem vocant, de qua voce infra commodius exponetur) quam Iesus, doctor divinus, fallere nescius, iis promiserat. *Iob. 14, 25, 26. παρακλητον* (monitorem, sicut alias *παρακαλειν* *monere, docere* cf. LOESNER *Obs. e Philone ad b. l.*) *αλλον* (a se diversum, novum) *a patre* (divinitus) *mittendum*, offert, duplici opere conspicuum: altero: *υπομνησει υμας παντα* (in memoriam revocabit vobis omnia, quae a me adhuc audiistis); altero: *και διδαξει παντα* (docebit omnia, ad novum munus obeundum necessaria) *Iob. 15, 26. μαρτυρησει περι εμου* (referet mea placita, docebit de me, e vi hebraica vocis *μαρτυριον, μαρτυρειν*, docere. vide LOESNER l. c. ad h. l.) *Iob. 16, 13. οδηγησει υμας εις πασαν ἀληθειαν* (in omnem vos manuducet

ducat veritatem, quod fit institutione. cf. *Pf. 25. 5, 9. 119, 35.*)
 ἔ γαρ λαλησει ἀφ' ἐαυτου (*legatus erit divinus, non sua decreta, sed a patre tradita, uti Iob. 12, 49. et 5, 19. proponet: sed ea locuturus est ad vos, oraculo significabit, quae audivit, nempe, vobis iam a me tradita fuisse, coll. 14, 26.*)
 ἔ με δοξασει (*pro mea gloria, quae inest disciplinae Christianae, occupabitur*) ἐκ του ἐμου ληψεται (*e rebus meis meaque doctrina repetet argumentum institutionis, nihil a mea disciplina alienum vobis suggeret*). *Iob. 15, 1. sq.* Iesus, ut, quae sit connexio doctrinae suae cum Apostolorum scientia, demonstrat, exemplo utitur vitis et palmitis: vitis est dux et doctor, autor religionis; palmites discipuli et ministri. Itaque monet: *Sine me nihil potestis facere*, non potestis legatorum munere defungi rite, nisi a me edocti et perseverantes in doctrina mea. Eodem refer. v. 8. *Vinitor (Deus) non amputabit palmites*, non reprobabit hos ministros, sed iam *deputatos* h. e. edoctos et formatos a Christo, ac muneri praeparatos (v. 2.) *porro deputabit*, formabit ac augebit scientia magisque indies officiis praestandis aptos reddet. Haec omnia demonstrant, Apostolos divina vi adiutos, si quidem vere dixit Iesus, acceptam olim doctrinam integre tradidisse. Quare Paulus Iesum *e coelo loqui* haud veretur statuere. *Ebr. 12, 25.*

b) e miraculis, quae pro confirmanda doctrina sua, id est, genuina Christi institutione, ediderunt, virtute Christi et Dei, quos non probabile est vim suam concessisse hominibus, ut ingenii humani decreta vel errores per speciem divinae autoritatis venderent. (vide dicta ad §. 15.) Iesus quidem non alia conditione potestatem edendi miracula promisit Apostolis, quam *ἐν τῷ ὀνόματι αὐτου. Marc. 16, 15-18.* et *πιστευοντι ἐις αὐτον*, illi, qui doctrinam suam profiteretur *Iob. 14, 12-14.* Itaque omnis effectus, per vim Christi et Dei ab Apostolis productus, demonstrat consensum doctrinae Apostoli cum doctrina

Christi. *Act.* 2, 6. 16. 4, 29. 30. *Ebr.* 2, 3. *Salubris doctrina, cuius auspicio Dominus fecit, ab auditoribus eius ad nos delata et confirmata est, contestante veritatem eius Deo signis multis et miraculis.* *1 Cor.* 2, 6. 7. vide supra §. 14. *Obf.* 1. Quaedam ad hoc argumentum utilia reperies in *Ier. Fr. REVSS diff. de donis spiritus s. miraculosis, ut praecipuo pro veritate doctrinae Apostolicae argumento.* *Tub.* 758.

c) e consensu doctrinae Christi cum doctrina Apostolorum. Illa enim sine hac imperfectione, haec sine illa obscuritate laborat: neque in hac, ampliore et multis capitibus auctiore, quidquam occurrit, quod adversetur primis, quae Iesus tradidit, initiis.

d) e propagatione doctrinae Christianae. Ac videmus Iesum suis nonnisi hac conditione felicem rerum gerendarum successum promittere et augurari *Iob.* 15, 2. 7. *Quodsi doctrina mea in vobis manserit, fructus multos feretis.* Dein res ipsa impedit, quo minus ab hac doctrina potuerint desciscere. Nam et ambitus et celeritas, qua propagata fuit Iesu doctrina, omnino vetuit, aliena submisceri et primam institutionem corrumpi. Aut enim Apostoli doctrinam Christi corruerunt prius, quam separarentur, aut post secessum. Si prius: in Iudaea, ubi primas radices fixerat religio nova, plurimi superstites erant auditores Iesu, praeter apostolos, qui tenerent elementa doctrinae Iesu eumque venerarentur: quomodo igitur amici sancto nomine abuti alios finerent in proponenda doctrina, adversa genuinis decretis doctoris divini? aut quomodo semina eius institutionis in omnibus auditoribus plane degenerarent? Quod si postea, quam per alia regna innotuit doctrina melior fautoresque nacta est quam plurimos, per Graeciam, Aegyptum, Asiam, Arabiam, Latium, Hispaniam tentata fuit mutatio: unde, quaeso, tantus tamque constans in capitibus fidei Christianae consensus locum obtinere potuit, inter coetus diffitos, doctoribusque diversis illustratos, nisi communis et conspirans Apostolorum, qui primi

eos

eos coctus coegerant, sententia primum tradita fuerit? Serius quidem aevum, quum simplicitati religionis Christianae aliena multa admiscerentur, gravia dissidia vidit et partium studia: at quanto altius ad Christi aevum redit historia, tanto constantior et inter se consentanea reperitur doctrina, Latiumque Aegypti et Graecia Iudaeae fidem profitetur. (μία πίστις) *Eph.* 4, 5. *2 Cor.* 1, 17. doctrina divina non fuit *ναί και ου* (contrarie proposita.) *Eph.* 2, 20. Christus est *ακρογωνιαίος commune fundamentum omnium coetuum.* *2 Pet.* 1, 1. *Iudae* 3. Quantum autem consensus tam constans et firmus probet bonam religionis Chr. causam, significat Iesus *Iob.* 17, 21.

e) e studio Apostolorum, contrarias sententias refutandi et a fraudibus iniquorum hominum purgandi. *Gal.* 1, 6. *1 Ios.* 2, 19. *2 Iob.* 10.

f) Paulus quoque, vir pius et ab omni partium studio alienus *1 Cor.* 1, 10. sq. 3, 5. *2 Cor.* 4, 5. pluribus locis tuetur fidem suam et institutionum suarum puritatem *Rom.* 15, 18. (λογω) *1 Cor.* 1, 9. sq. 11, 23. *Gal.* 1, 1. *Ebr.* 13, 8. *Iesus Christus*, doctrina Christiana, *heri et hodie* (constans sibi) et perpetuo duratura.

Obf. 3. Lapidem contra movet nuperus Anonymus, cuius fragmentum LESSINGIVS edidit: *Vom Zweck Jesu und seiner Jünger* (Wolfenb. 778.); sed facie tollitur, si teneas, institutionem Christi in elementis doctrinae suae nondum proposuisse, quae perfectioribus ingeniis congruunt, v. c. de regno spiritali, de abrogandis ritibus Iudaicis, de personae suae maiestate etc. v. SEMLER *Beantwortung der Fragmente.* Hal. 779. 1. TOBLER *Gedanken und Antworten zur Ehre Christi und seines Reichs.* Zürch. 1780.

Obf. 4. Quod diximus, ad nostra tempora eandem devenisse doctrinam Christi et Apostolorum, e sequenti capite patebit, ubi scripta eorum authentica et incorrupta superesse demonstrabimus.

§. 19.

Conclusio.

Quodsi genuinum doctrinae Iesu argumentum ab Apostolis propositum et conservatum fuit (§. 18.): divina omnino auctoritate commendatur propter autorem, legatum divinum (§. 7-17.) quumque non modo a Dei scientia vera omnia proficiantur, verum etiam voluntas in errores inducendi homines ab eius sanctitate abhorreat; religio Christiana vera iure habetur.

Obf. I. Dicendum paucis de reliquis argumentis, quibus adhuc in demonstratione veritatis Evangelicae utuntur. Releunt autem fere *vel* ad vim doctrinae Christianae, velut illud, quod iam a propagatione religionis Christianae, mirabili plane, peatur, dum brevi temporis intervallo, ex omni hominum genere, pluribus locis cultores innumeros nulla vi externa adhibita, quin inter gravissima impedimenta sibi conciliavit: (vid. ORIGENES περὶ ἀρχῶν L. 4. c. I. ARNOBIUS adv. g. L. I. C. F. SARTORIUS *diss qua ex admiranda religionis Christianae propagatione probatur eius veritas. Tub. 758. East* ANTHORP *Lettres on the prevalence of Christianity before its civil establishment. Lond. 778. **) iam a martyrum et confessorum constantia, qua inter tot cruciacus tuiti sunt fidem suam, deducitur, cuius iam suo tempore efficaciam laudat IVST. M. *Ap. 2. p. 30. vel* ad praestantiam v. c. G. BENSON *the reasonableness of the Christianity. Lond. 743. germ. Halle 763. Ioseph BVTTLER analogy of religion natural and revealed to the course of nature Ed. 4. Lond. 750. 8. (vers. germ. Tub. 1779.) Franc. Volcm REINHARD Versuch über den Plan, den der Stifter der christl. Rel. zum besten der Menschen entwarf. Ein Beytrag zu den Beweisen für die Wahrh. dieser Religion. Wittenb. u. Zerbst. 781. vel* id tantum efficiunt, ut praesumat animus disciplinae Christianae dignitatem, velut methodus, qua docendo utuntur Apostoli: DVCHAL

prae-

praesumptives arguments for the truth of the Christian religion; vel ad singula decreta huius doctrinae v. c. DITTONI *Wahrheit der Christl. Rel. aus der Auferstehung Iesu* Braunschvv. 1749. Will. BELL *An inquiry into the divine mission of Iohn Baptist and Iesus Christ.* Lond. 761. (germ. vers. ab HENKE *Helmst.* 1779. 8) *vel denique parum probabilia sunt, ut ducta de mortibus persecutorum, a tuto et alia, quae lubens praetereo, persuasus, non multis sed firmis argumentis et inconcussis stabiliendam esse veritatem Christianam et semper precaria argumenta plus nocuisse bonae causae, quam eam adiuvasse. Adversariorum testimonia apta magis tuendae historiae, quam demonstrandae veritati rel. Christianae, viam ad gravissima argumenta pandunt. cf. The truth of the Gospel history made out by heathen evidence. Edimb. 1741. Alex. GERARD libr. supra ad §. 15. laudatum.*

Obs. 2. *Scriptorum, quae veritatem religionis Christianae tuentur, syllabum edidit, iam plurimis observationibus augendum* I. A. FABRICIVS f. t. *Delectus argumentorum et Syllabus scriptorum, qui veritatem rel. Chr. adv. Atheos. Epic. Deistas s. Naturalistas, Idololatrias, Iud. et Muhamedanos lucubrationibus suis asseruerunt.* Hamb. 725. 4. Eminent

HALLER *Briefe über die vichtigsten Wahrheiten der Offenbarung.* Bern. 772. IERUSALEM *Betr. über die vornehmsten Wahrh. der Religion.* Ed. 4. Braunsch. 774. 8. G. LESS *Wahrh. der Chr. Rel.* Ed. 4. Brem. 776. I. A. NOESSELT *Vertheid. der Chr. Rel.* Hal. Ed. 4. 774. I. G. ROSENMÜLLER *Prüfung der vornehmsten Gründe für und wider die Religion.* Erl. 776. I. G. TOELLNER *Bevveifs der Wahrheit der Chr. Rel. für ieder mann.* Mietau 772.

Phil. MORNAEVS *de veritate rel. Chr.* Antvv. 579. 4. Hugo GROTIUS *de veritate rel. Chr.* ed. 1. 622. (belgice. Latine novissima editio curante I. C. KOECHERO Hal. 734.) Iaq. ABBADIE *traité de la verité de la rel. Chr.* Roterd. 684. ed. nov. a la

Haye 1763. Tomi 3. 8. (vers. german. noviss. *Karlsru.* 778) SACK
 vertheidigter Glaube der Chr. *Berol.* 776. Ed. 2. Iam. FOSTER
 the usefulness, truth and excellency of the Christian revelation.
 ed. 3. Lond. 734. *Traité de la verité de la religion cbretienne*
du latin de M. Jean Alph. TURRETIN par I. VERNET Genev.
 1748. sq. (germ. *Halle* 753. 8.) C. BONNET *recherches philoso-*
pbiques sur les preuves du Cbristianisme. Genev. 771. german.
Zurch. 179.

HVETIVS *demonstratio Evangelica* saepe edita. *Bened.*
 STATTLER *demonstr. Evangel.* Eustadii ed. 2. 1780. 8. cuius
 compendium edidit Mich. SAILLER (*Monach.* 777.) et al.

§. 20.

De universalitate et perennitate rel. Chr.

Praeter divinam originem autoritatemque religionis Christianae et praestantiam, de qua §. 5-19. diximus, duo cumprimis laudantur: *primum* universalitas, *alterum* perennitas. *Universalis est*, dum per decreta sua omnium esse possit nationum, et per institutionem suam esse debeat. *Marc.* 16, 15. *Rom.* 10, 12. *Col.* 1, 23. (πᾶση κτίσει.) *Perennem* vocamus, quia hanc beneficiorum et voluntatis divinae revelationem non infecutura est inter homines alia. *Matth.* 28, 20. *2 Cor.* 3, 11. *1 Cor.* 15, 24. *Ebr.* 12, 27.

Obf. 1. Prior adfectio, opposita religionis Iudaicae, unius gentis et provinciae certis limitibus circumscriptae per decreta sua, privilegio, non postulat, ut omnes omnino homines et gentes, terram, qua patet, habitantes, statim amplectantur eam religionem et profiteantur; sed ut haec revelatio, per temporis decursum et opportunitatem pluribus, quam reliquae omnes, populis innotescat, neque propria ad gentem quandam pertineat, sed ambitu suo omnes possit e consilio divino amplecti, *Ἰσραηλιτοὺς καὶ ἑλλήνας, νομὸν ἔχοντας καὶ ἀνομοῦς.*

Rom.

Rom. 1, 16. 2, 11. Eph. 2, 13. Col. 1, 6. 21. Verum grave hoc et intentatum a reliquis sive philosophis, sive legislatoribus consilium, universi generis humani salutem promovendi, satis demonstrat, quantum Iesus supra omnes emineat. De quo egregie multa disputat *Fr. Volcm. REINHARD, libro superius §. 20. Obs. 1. laudato.* Vtrum autem sperare liceat et augurari, fore, ut humanum genus tam felix esse contingat, ut salutarem illam disciplinam non traditam tantum audiat, sed publica professione illi consentiat? de eo voluntatis divinae *μυστηριω* (Eph. 1, 9.) nos quidem, qui prophetarum autoritatem nobis arrogantius haud sumimus, malumus *ἐπεχειν*, haud tamen immemores, nullas tam graves et innumeras, quae spem meliorem deiicere videntur, difficultates obici posse a moribus et a malignitate hominum, quin facile providentiae divinae vi et sapientia removeantur. Vberius hanc sententiam deduximus in libro: *Fragmente und Antifragmente zweyter Theil. Norib. 1779. 8.* Decreta certe religionis Christianae nihil fanciunt, quod vel felicitati hominum, utcumque climate, actate, reipublicae forma dissidentium, adversetur, nec ea instituta iubent, quae, quo minus ad omnes terras transmitti sicque universalis fieri queat, sua natura, non omni tempore, coelo, civitati consentanea, impediant. Sed nonne divinis ingenii et sapientiae viribus pollere existimemus eum, qui disciplinae suae nihil immisceat, quod non a loci tantum patrii et temporis opportunitate non abhorreat, sed apud omnes omnino gentes per tot secula, inter tantas morum artiumque mutationes queat valere? Longe alia ratio cer- nitur in institutis Mosis, Muhamedis, et aliorum ita comparatis, ut in omnes terras migrare natura sua nequeant. Opponit quidem MONTESQUIVUS (*Esprit des Loix L. 16, 2. p. 98. T. II. Oeuvres Ed. 769.*) exemplum legis de monogamia: at refutatur a b. E. A. FROMANN Progr. *de religione Christiana omni climati accommodata, inserta opusc. philolog. et histor. argumenti. Cob. 770. p. 595. seq.*

Obs.

Obf. 2. Spes novae religionis div. quae tollat Christianam, profertur a) consilio I. C. *Matth.* 28, 20. b) Pauli testimonio; qui α) *2 Cor.* 3, 11. τὸ μένον, perenne Evangelium et τὸ καταργημένον (abolendam disciplinam Moſis) opponit, β) finem oeconomiae Christianae et finem mundi iungit *1 Cor.* 15, 24. γ) perfectiorem institutionem negat, in hac infantia sperari poſſe *1 Cor.* 13, 11. ſq. δ) *Ebr.* 12, 27. 13, 9.

Obf. 3. Si qui nobis novae revelationis mutataeque disciplinae Christianae ſpem faciunt, quae poſt fanaticos, nuper etiam LESSINGIO in *1. Erziehung des Menſchengeſchlechts* videtur arriſſe, primo loco demonſtrandum eſſet, quonam ſ. literarum fundamento beatorum expectatio ſubnitatur; deinde, cum haud ſine gravi conſilio Deus novam formam inducere credatur, felicitatem generis humani non poſſe amplius his inſtitutis contineri, ſed maiorem vel notitiarum amplitudinem, vel disciplinae liberalitatem, quam praefat religio Christiana, requirere. Sed ego vereor, ut genus humanum ampliſſimum notitiarum divinarum, quas Chriſto debemus, campum in hac vitae brevitate, ingeniorumque tarditate emetiatur atque tam beatum eſſe contingat, ut non amplius poſſit in his inſtitutis acquieſcere. Valeant tamen ingenia tarda, quae ne nova dogmata cudere videantur, incrementa religioni Chr. invident atque omnem ſtudiis humanis materiam praeripiunt. Multa ſane, neque contra conſilium Dei, qui ſuperiorum ſaeculorum lucem conceſſit, ut ea colluſtrati ulterius progrediamur, tentari poſſunt ac debent, ut religio Chr. non modo conſervetur, ſed etiam felicitas capiat incrementa, ſive claritate, ſive certitudine, ſive denique uſu notitiarum ad communem hominum ſalutem translato. Quam in rem plura in praefatione libri noſtri diſputavimus.

§. 21.

De articulis fidei.

Sed religionis huius capita, quae primum vivi proposuerunt Apostoli, adhuc integre conservantur in libris Christianorum antiquissimis, aevo Apostolico et autoritate Apostolorum consignatis, quos proprie principium cognoscendi religionem Christianam tutissimum recte dixeris. Quatenus igitur ex his doctrinae Christianae dogmata singula (*articulos fidei* vocant) derivantur: eatenus et *vera* existit (§. 19.) et *genuina* religio nostra, eaque vel *theoretica* vel *practica*.

Obf. Plura seq. capite dabimus.

§. 22.

Divisio artic. fid. a) in theoreticos et practicos.

Notitiae petitae ex his scriptis varii sunt argumenti. Aliae occupantur natura beneficiisque divinis; aliae voluntate et legibus: unde religionis capita vel *theoretica* vel *practica* sunt.

Obf. 1. Alio sensu supra §. 1. *religionem* (subiectivam) divisimus in *theoreticam* et *practicam*.

Obf. 2. *Theoreticarum* dignitas, negari visa vel elevari a viris, gravitate doctrinae et animi pietate illustribus, v. c. SPALDINGIO in l. *Veber die Nutzbarkeit des Pred. Amtes* p. 108. STEINBART *Glücks. Lehre. Sect. 5.* rata manet, si de vocis potestate consentias. Nam si theorias dixeris hypotheses, quas excogitavit vel confinxit subtilitas humana, ut illustraret et definiret capita fidei, vel formulas, haeresibus dignoscendis et configendis destinatas: vel dogmata, quorum nulla plane cum doctrina morum intercedit coniunctio: earum non modo vile pretium in institutione religionis (habent enim aliquod regundis theologis) agnosco lubens, sed noxas etiam, quas rei Christianae per turbas graves et impedita liberaliori doctrina ac populari intulerunt, haud diffiteor. At, quae nos vocamus theo-

theoretica, cum sint vel per naturam suam stimuli virtutis, cuius directoria doctrinas practicas dixeris, et disciplinam morum maxime adiuvent, vel exercendi fidem Deo debitam occasiones, vel elementa notitiarum salubrium, iure suo locum in doctrina Christiana sibi vindicant. Vide libellum nostrum: *Materialien zum Kanzel-Vortrag*. Alt. 775.

Obs. 3. Per singula capita habitus ad morum disciplinam merito exquiritur.

§. 23.

b) in fundamentales et minus fundamentales.

Sicut in omni disciplina vel arte quaedam ponuntur quasi fundamenta, a quibus initium fit institutionis pendetque uberior profectus: ita religionis christianae quoque capita alia pertinent ad eos, qui initiari volunt sacris christianis, alia ad perfectiores. *Ebr. 5, 12. sq.* Illa equidem articulos fidei *fundamentales*, (quibus fundatur ecclesia vel coetus Christianus *1 Cor. 3, 11. Eph. 2, 20. 21. Ebr. 6, 1.*) haec *minus fundamentales* dixerim. Horum numerus indefinitus est: illos e dictis *Matth. 28, 19. Ioh. 17, 3. 1 Theff. 1, 9. 10. Ebr. 6, 12.* et orationibus apostolicis *Act. 2, 3. 13, 16. sq. 14, 15. sq. 17, 23.* definire ausim.

Obs. 1. Paulus ipse distinguit *γαλα, τα σοιχεια της αρχης των λογιων του θεου, τον της αρχης του χεισου λογον* et *εσεσαν τροφην, τελειοτητα* *Ebr. 5. 12 - 14, 6, 1.* vide et *2 Pet. 2, 2.*

Obs. 2. Video theologos se non modo haud expedire posse, ubi definiendum fit, utrum dogma aliquod haberi pro articulo fidei fundamentali, an minus debeat? sed in notione quoque vocis haerere. cf. E. I. DANOVII *theol. dogm. instit. L. I. §. 11.* qui varia monet, digna quae conferantur. *Neque ignoro, vt verbis Cel. SEMLERI utar, instit. ad doct. Christ. §. 79. vix sine*

sine invidia licere hic aliquem liberrime dicere sententiam suam: latae sunt iam illae sententiae, quae Indifferentismum, Syncretismum, Naturalismum, Arminianismum, et si qua supersunt nomina terriculamentorum feracia, tribuunt omnibus, qui audent a vulgatissimis abire opinionibus. Nos autem decet publicae christianae rei dare ingenuam operam. Itaque libere dicemus sententiam. Primum quidem pervulgata definitio, cum articulos fidei fundamentales esse praecipiant, qui salvo fidei et salutis fundamento non ignorari, saltim non negari possint, multa ambiguitate laborat, matre errorum et rixarum foecundissima. Cum enim *fides* vel significet notitias doctrinae Christianae certas, vel animi habitum, Christi beneficio adquietis, et *fundamentum* tropice id dicatur, cui aliquid superstruitur, et quo tanquam principio nititur: sponte patet, *fundamentum fidei* dici posse, aut prima quasi doctrinae Christianae rudimenta, aut eam veritatem, sine qua habitus animi et fiducia salutis, Christo subnixae, nec oriri nec locum habere potest. Peccatum quoque, quum fundamentum *fidei* vel religionis et *salutis* non differre existimarent, unde quoque vulgaris distinctio inter fundamentum reale vel substantiale, quod Christum, salutis nostrae autorem, esse voluerunt, et fundamentum doctrinale, seu principium fidei salvificae, fluxit. Sic denique factum, ut articulos fundamentales, et errores fundamentales seu haereses efformarent pro arbitrio, norma valde ambigua et incerta proposita, ad quam exigi posset singularum universae doctrinae Christianae propositionum gravitas: ut taceam ridiculas quaestiones, qualis illa fuit *Tannero* Iesuitae in Colloquio Ratisbonensi 1601. proposita temere et temere affirmata: an *Tobiae* catellus sit articulus fundamentalis? acres polemicorum disputationes, immitia denique de salute hominum infidelium et haereticorum iudicia, parum Christiana, quae evitari non possunt, nisi propositis certis et pressis characteribus, quibus gravissima disciplinae salutaris capita

tuto

tuto et sine ambiguitate a reliquis fecernantur. Eos iam nova quadam ratione exquirere tentabo, non alio duce, quam scripturis sacris, et luculenta Iesu Apostolorumque significatione. Primum itaque 1.) *fidem* dico universam religionem christianam, eo sensu, qui familiaris est Apostolis, supra demonstratus ad §. 4. obs. 1. c) 2.) *fundamentum* alias primum est in aedificio: hinc cum aedificii vel templi imagine veniat universitas Christiana vel Ecclesia particularis, transfertur vox fundamenti ad prima initia religionis Christianae, certo loco tradita. Ita Paulus 1 Cor. 3, 11. *Equidem architecti more*, vel struendi templi divini minister, *fundamenta ieci*, inter vos, i. e. me doctore haustis prima rudimenta doctrinae Christianae: *alii superstruunt fundamentis a me positis*: h. e. notitias vestras augent et cognitionem primam, ex mea institutione haustam, promovent, *quod quomodo quisque faciat, probe expendat. Aliud quidem fundamentum nemo iacere poterit, praeter istud, fixum, quod est Iesus Christus*: non poterit quis alia religionis quam Christianae capita vobis proponere: omnes, qui ad vos veniunt, doctores, Iesu nomen praese ferre fas est, non suum, Cap. 1, 12. 13. & *μεμερισται ὁ Χριστός*) omnes initia institutionis repetere a Iesu Messia; *at si quis ulterius formare Christianorum ingenium studet*, sive is cara et utilia, sive inutilia, vana viliaque proponat, *tempus*, magistra rerum optima, *demonstrabit operis et institutionis pretium*; haud enim perennabit et experimenta sustinebit doctrina humana. Sic et CICERO de fin. 4, 1. (Vol. 4. p. 195. ed. Ernest.) Catonis laudat disciplinam, non modo *fundatam*, verum etiam *exstructam*, i. e. non strictim tantum expositam, sed omnibus numeris absolutam. *Eph. 2, 20 - 22. Fundamentum Apostolorum et prophetarum* i. e. quod Apostoli et divini homines iecerunt, est ipsa prima *institutio Apostolorum*, quae unice Christum, totius Ecclesiae dominum, respiciat, et publice tradita et consensu auditorum probata, Ephesios in unum coetum, subinde

Inde augendum et illustri praesentia Iesu Chr. decorandum, coegerit. Nec aliter *Ebr. 6, 1.* accipit, dum *fundamenta* sese iterum iacturum negat, i. e. ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας, rudimenta doctrinae christianaе, iac, prima initia, propositurum. Sic et *Rom. 15, 20.* ἐπ' ἄλλοτριον θεμελίον οἰκοδομεῖν, est, εὐαγγελίζεσθαι, ὅπου ἠνομασθη χρεῖσος Evangelium praedicare iis locis, quae religionem Christianam iam profitentur. Hinc puto patefcet 3) *fidei fundamenta* optime finiri, *notitias primas, hominibus, quos Christiana religione imbuere studebant Apostoli, traditas*, quarum igitur sine cognitione et professione nemo Christi cultor potuit saluari. Sed 4) *quaenam ea capita sint*, dupliciter efficitur. *Primo*: si qua propositio expressis Christi vel Apostolorum testimoniis ut cognitu credituque necessaria Christianis commendatur. Idque *duobus* tantum vel *tribus* locis fieri reperio. A Iesu (*Iob 17, 3.*) ζῶν αἰωνίος (doctrina de vera felicitate) *duabus* generatim thesibus contineri dicitur: *altera*, verum Deum non esse nisi unum: *altera*, Iesum esse legatum divinum Messiam, (*1 Iob. 2, 22.*) Alterius confessione Christiani a gentilitiis superstitionibus, alterius a Iudaicis opinionibus distinguebantur. Vide I. *Melch. FABER Progr. ad h. l. Onold. 775.* A Paulo negatur religionis Corinthiorum integritas, ubi resurrectionem mortuorum et Iesu negare ausint, *1 Cor. 15, 14. 17. 2 Tim. 2, 18. 19.* Ergo *tertium* caput, sine quo non tenetur vera religio Christiana, est resurrectionis fides. *Quartum* innuit ad *Gal. 5, 4.* dum negat cum Christo amplius iungi, et gratia vel Evangelii beneficio extorres fieri iudicat, quoscunque obsequio erga leges Moisaicas immunitatem a poenis obtineri existimant. In his igitur omnibus locis, ita traduntur partes fidei, ut simul affirmetur, earum vel ignorationem vel negationem excludere a iuribus et communione religionis Christianae. *Secunda* methodus, qua indagentur fundamentales articuli, non minus aperta videtur et acili. Nam si ex notione, supra demonstrata, eo referuntur om-

nes propositiones, a quibus inculcandis initium fecerunt Ἀποστολοι in praedicatione Evangelii, non tantum probabili ratione sumitur, *νεοφύτοις* primas notitias de patre et filio et spiritu sancto, quorum in nomen baptismum accepturi erant, traditas fuisse, verum etiam certius historia duce edocemur, eos a) semper prae-monuisse auditores de Deo uno et vero, sive ad Iudaeos haberetur oratio, quibus non novum se sed patrium Deum colere profitebantur *Act.* 3, 13, 25. 7, 2. sq. 13, 16. sq. sive ad idololatrias, quos ab impietate revocare primum tentabant, *Act.* 14, 15. 17, 23. b) deinde de Iesu ratione iterum diversa locutos esse pro auditorum religione veteri. Nam Iudaeis tantum demonstrabant, Iesum esse Christum seu Messiam, *Act.* 2, 36. 3, 18. 5, 31. 18, 28. *1 Cor.* 2, 2. gentilibus, quibus Messiae expectatio nulla nomen-que obscurum erat, rem uberius explanabant. *Act.* 17, 31. semper addita mentione c) resurrectionis Iesu I. c. *Act.* 13, 30. *1 Cor.* 15, 3. sq. d) et remissionis peccatorum per eum promissae *Act.* 3, 26. 5, 31. 10, 43. 13, 38. 26, 20. Atque hic imprimis dignum, quod teneatur, Pauli testimonium priori ad *Thessalonicenses* 1, 9. 10. quorum laudat studium et obsequium, a primo adventu (*εἰσοδῶ*) institutionibus suis praestitum, tum *reliſto idolorum cultu et fide in deum* (erant enim e gentibus) *unum* et verum, quibus discernebantur a gentibus: tum *Iſte in Iesum, Dei filium, e coelis rediturum*, cuius iterum et *resurrectionem* laudat (*ὅν ἠγειρεν ἐκ νεκρῶν*) et *beneficia* (*τοῦ εὐομενον ἡμᾶς ἀπο τῆς οργῆς τῆς ἐρχομένης a poenis futuris.*) Hac fide a Iudaeis ἀπίστοις fecernuntur. Haec sunt *quinque* capita, quibus *σημελίον* ponebant, quasi elementa doctrinae Christianae, ut bene monuit ad h. l. MICHAELIS in *paraphrasi*. Addit quaedam alia, ritualia *Ebr.* 6, 1. dum praeter μετανοιαῶν ἀπ' ἐργῶν νεκρῶν (*sceleris adversationem*), πίστιν εἰς θεόν (*fidem de Deo uno*), ἀνασασιν νεκρῶν et κριμα αἰωνίου (*poenas futuras*) adhuc recenset: διδαχὴν βαπτισμῶν et ἐπιθεσιν χειρῶν, quae-

quaenam sit ratio baptismi, ritus initiatorii ad Christianismum, et impositionis manuum, qua doctores publici constituebantur. v. et Act. 20, 21. His igitur constitutis articuli primarii et fundamentales argumenti theoretici (nam de practicis seu morum pietate exercenda a cultore nominis Christiani nemo dubitat), quosque a quocunque Christiano teneri necessarium est, definiuntur:

- 1) Deus est unus, omnium rerum autor et rector summus.
- 2) Iesus est Messias seu Dominus omnium, filius Dei.
- 3) Iesus morti traditus in vitam rediit.
- 4) Ei debetur omnis spes immunitatis a poenis futuris.
- 5) Datur Spiritus Sanctus,
- 6) Legis Mosaicae observatio non est necessaria.
- 7) Mortui resurgent.
- 8) Conditio beneficiorum Christi obtinendorum est averfio a peccatis.
- 9) Baptismi ritu initiandi sunt Christiani.

Haec sunt, quae ita constituunt religionem Chr. ut, quisquis haec capita tenet, is traditae a Iesu religionis cultor habeatur iure suo: qui ullum eorum negat vel ignorat, frustra sibi vindicet nomen *μαθητου Χριστου*, unde *constitutivos* recto appelles. Sed quum tum demum veritas cognoscatur, cum vim et veram potestatem vocibus subiectam intelligamus, consequitur, ut, quid sit Deus vel Messias, quaenam poenae futurae, quarum immunitatem Iesus praestat, quid mortuorum resurrectio, intelligamus, ne in commune vitium incurramus multorum, qui formularum sonos potius memoriae quam ideas rerum animo impressas conservant nec in verbis, praeter verbum, aliquid cogitant.

Obs. 3. Ab elementis doctrinae christianae, quae paucis propositionibus absolvuntur, merito pergitur ad uberiores ac clariorem cognitionem Dei et beneficiorum eius. Atque hic offerunt literae sacrae quasdam notitias, quae vel faciunt ad intelligentiam planiorem et certiore primariorum dogmatum, vel

cum iis ita cohaerent, ut, si eas neges, ipsa primaria dogmata evertere vel concutere videaris, velut si quis neget, se peccatorum poenas mereri. Eas *articulos consecutivos primarios* vocare iuvat, quibus fundata disciplina exstruitur. Earum autem characteres, si delineare ausimus, fere sunt: si dogmata sint ab Apostolis serio et saepius proposita, si studiose propugnata, si gravioris momenti elogio insignita (v. c. 1 *Tim.* 3, 16.). Reliquae notitiae, quas ipsi ad *πρᾶξιους* pertinere iudicant v. c. caput de Christi sacerdotio, vel obscurius docent, vel per occasionem orationis attingunt, si quidem agunt de Deo eiusque operibus utilesque sunt ad sensus Christianos, quaeruntur a Christiano, veritatis addiscendae et scientiae promovendae cupido, at secundariorum ordine habentur. Si tandem nihil plane faciunt ad consilium doctrinae Christi, felicitatem et pietatem hominum, si non tam res ipsas, sed modum rei in ipsis S. literis haud declaratum, concernunt v. c. *quomodo* pater a filio differat? *quaenam* sit futura corporis forma post resurrectionem? ne articulorum quidem fidei numero habentur.

Obs. 4. Neque hoc loco praetereunda distinctio a SEMLERO (*Inst. rel. Christ.* §. 79. et 80.) proposita inter articulos fundamentales *universales* et *particulares*. Illos vocat capita religionis, quorum cognitione et professione Christianus discernitur ab infidelibus, paucos sane et planos: *hos* autem proprios se iunctis Ecclesiis, velut Lutheranae, Graecae, Nestorianae, novae quaestiones peperere, de modo intelligendi traditiones Scripturae sacrae, de notionibus, quae latent sub formulis Apostolorum, et rebus aliis, haud semper commodis ad promovendam caritatem. Nam ex iis potissimum subnatum novum malum *αἰρετικοποιεῖα*, exacta ad illas propositiones particulares, tanquam ad normam fidei certam et fallere nesciam, aliarum ecclesiarum vel hominum doctrina.

Obs. 5. Sed cum omnis illa divisio sit singularum propositio-

tionum systematis Christiani, caute regatur iudicium nostrum, ne quis totum caput, quod praeter propositionem fundamentalem, multas alias diversi ponderis amplectitur, fundamentale dicere aufit. Quis v. c. quanquam unum Deum profiteri essentialia sit et primum in doctrina Christiana, eo progrediatur, ut omnia, quae systematum et doctorum arbitrio hoc loco tractantur, de definitione omnipraesentiae, personarum differentia etc. ad fundamentum fidei referat? Sed singularum dignitatem, dubiam interdum, infra discutiemus.

Obf. 6. Originem distinctionis inter Art. fid. fund. et non fundamentales a Iudaeis repetit I. H. HOTTINGER *Syst. theol.* L. I. p. 37. sq. Communis autem παιδείας τροπος autorem Nic. IVNNIVM theol. Lubecensem, agnoscit in διασκευῆι de *fundamentali dissensu.* Witt. 1626. (Ed. 2. 1663.) quem reliqui ut ducem gregis sequuntur, CALOVIVS, MVSÆVVS et cum eo, ut solet, BAIERVS. Difficile tamen, nedum temerarium, videtur, velle definire doctrinas homini creditu necessarias vel instruere nexum propositionum theologiarum cum causa salutis aeternae, vel excludere reliquos propter incertitiam vel dubitationem, quae saepe culpa caret, a spe felicitatis per Iesum partae. Itaque alii alios characteres articulorum fundam. delineant, esse partes doctrinae Christianae, quarum fidem sub conditione salutis exigunt in Scr. S. : alii ; quae expressis verbis traduntur sacris literis : alii ; quae Symbolo Apostolico (fides κατ' ἐξοχην dicto) continentur : alii ; quorum aperta est aliqua cum Christiana religione coniunctio. vid. DANOV. *inst. theol. dogm. len.* 764. §. II. et I. A. DIETELMAIR *theol. Betracht. T. I.* p. 275. sq. I. A. TVRRETINI *disquis. de articulis fidei fundamental.* Opp. Vol. 2. Lamb. VELTHVSI *tr. de artic. f. fundam.* (T I. opp. — 825. Roterd. 1680.) I. FOSTER *essay on fundamentals,* Lond. 720. germ. in *brittischen Theologen T. II.* Hal. 1780. Digna quoque est, quae legatur ob historiam C. M. PFAFF *diff. de fidei Chri-*

stianae articulis fundamentalibus Tub. 718. Varia quoque lectu utilia exhibet G. G. ZELTNER *Diff. cur articuli fidei fundamentales non sint in Scr. S. pressius definiti*, Alt. 712.

§. 24.

De mysteriis.

Si quae notitiae rerum, quarum modus in intelligentiam humanam non cadit, clare docentur, *mysteria*, (usu ecclesiastico potius quam biblico) dicimus. Vtrum ea tradantur a Christo et Apostolis, rationibus hermenevticis efficitur: offendent autem neminem in religione, quae fidei legem cultoribus suis praescribit.

Obf. 1. *Μυστηριον* in sacris literis simpliciter est *quaevis res occulta*, et adhuc hominibus ignota. Sic *Rom.* 16, 25. *Eph.* 1, 9. *Marc.* 4, 11. *Rom.* 11, 25. *Tob.* 12, 8. *Sirac.* 22, 27. 27, 19. 2 *Macc.* 13, 21. *Dan.* 2, 18. Chald. 17. Vnde *μυστηρια θεου Sap* 2, 22. *leges divinae revelatae* sunt, et 1 *Cor.* 4, 1. *universa religio Christiana*, alias *μυστηριον πιστεως* dicta. coll. *Matth.* 11, 25. Interdum tamen includit notionem magnitudinis (vide CASAVE. *Exercit. Antibar. 16.* §. 43.) et sublimitatis, quae non capitur ingenio humano, 1 *Cor.* 15, 51. 1 *Tim.* 3, 16. De usu vocis Ecclesiastico alio loco dicendum erit.

Obf. 2. Duo sunt characteres veri mysterii religionis: alter testimonium sacrarum literarum de rei existentia haud ambiguum: alter iudicium ingenii humani, quod rei naturam non perspicit. Hinc consequitur, pro ingeniorum varietate eandem veritatem iam mysterii formam induere, iam apertam perspicit.

Obf. 3. Equidem non eo progrediar, ut statuam necessitatem mysteriorum, sensu quidem strictiori, in revelatione, id tantum concedi optem, non esse, quod iis, si perspicue tradantur, offendamur. Nam primum dantur quoque naturae mysteria plurima, quae exercent ingenia neque tamen offendunt, et in quibus

bus stultus et ridiculus recte habeatur ille, qui rem, auribus suis perceptam vel aliorum sensu cognitam, propterea insititur, quod modum et causam eius ignoret omninoque aliquid incredibile in illa reperire sibi videatur. Dein quomodo alienum sit a religione, cuius summa fidem Deo debitam commendat et exercet, tradere notitias rerum, quae nec sub aspectum cadant nec intelligentia nostra in his infantiae angustiis possint comprehendi? *Ebr. 11, 3. I Cor. 13, 9. 10.* Denique si nulli rei locus in religione conceditur, quae non necessariis rationis conclusionibus intelligatur, eo ipso omnis significatio divina monitusque supervacaneus plane reddi abiicique videtur.

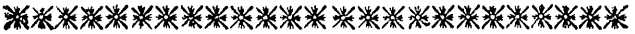
Obs. 4. Non docet horrere mysteria, sed revereri: nec ea scrutari pietas vetat, monet tamen, reverentiam praestare et acquiescere testimonio divino, si nihil contrarium notitiis certis naturalibus contineat. Ceterum cautione opus est, ne sublimiora capita simul augustissima et primaria in systemate doctrinae diviniore putemus.

Fr. WAGNER *Allg. Betrachtungen über die geoffenbarten Geheimnisse der Religion Hamb. I. A. BVTSTEDT vernünftige Gedanken über die Geheimnisse der Christen. Wolfenb. 735.*
 Gisbert BONNET *diss. qua mysteriorum religionis ἀξιωματικὰ ex naturae mysteriis adstruitur. Trai. ad Rhen. 762. C.*
 Guil. THALEMANN *prolus. de vitiis a studio res divinas humano ingenio accommodandi. Lips. 774.*

§. 25.

Transitus ad sequentia.

Sed in his capitibus tenendis, ne coniecturis vel coeca fide feramur, opus est, ut habeamus certa principia et fontes cognitionis Christianae, de quibus capite tertio iam agemus.

CAPVT TERTIVM.

DE FONTIBVS RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

§. 26.

Generatim.

Doctrinae Christianae partes, traditae olim per Iesum eiusque discipulos, fidos acceptae institutionis custodes et promotores (§. 18.) nobis tantum e libris aevi Apostolici innotescunt, sicut Platonicae vel Socraticae sapientiae decreta sine dubio hauriuntur e scriptis, quae vel ipsi sapientes vel aedificae eorum vel coevi quicunque scriptores, si modo idoneos autores esse constiterit, sine dubio consignarunt, quorum quanto maior copia superest, tanto maior et copiosior nobis, de disciplinae argumento et ambitu iudicandi, facultas conceditur. Simili igitur methodo utimur in causa christiana et indagatione sat gravi, quaenam illa veritas sit, per Iesum legatosque eius hominibus proposita atque commendata, et *primum* consulimus libros primorum doctrinae novae doctorum superstites; *post* aliorum, qui vel audierunt eos, vel sub initia rei Christianae vixerunt. Quum autem salutaris illa institutio nec omnis nova fuerit, sed decreta alia e libris antiquis Iudaeorum, alia e disciplina naturali tanquam nota primis auditoribus et praestrueta sumat, nec ita absoluta quin explicationibus et progressibus locus superfit, patet, librorum Iudaicorum sacrorum et rationis usum in addiscenda doctrina Christi haud esse negligendum.

Obf. Trademus igitur sectione *prima* de *fonte* religionis Christianae *primario*, libris Novi Testamenti: reliquae de *fontibus secundariis* eorumque ad disciplinam Chr. habitu exponunt, *secunda* de libris V. T. *tertia* de rationis usu, *quarta* de *traditione*.

SECTIO PRIMA.

DE LIBRIS NOVI TESTAMENTI.

§. 27.

Speciatim A) de fonte primario rel. Chr. §.
Novo Testamento.

Corpus librorum, qui ex aevo Apostolico a primis religionis Christianae doctoribus conscripti ad nos venerunt, *novum testamentum* dicitur. Eorum, ut accurate versemur in hoc argumento, *primum historiam* et fata trademus, *post*, quum sint materia, qua prae omnibus utatur homo Christianus, persequens Iesu et Apostolorum sententias, *habitum ad religionem Christianam* exponemus.

Obf. 1. Proprie *καινη διαθηκη* ipsa religio Christiana dicitur (vide §. 4. Obf. 1.): at a Seculo inde II. transfertur nomen ad libros, quibus ea praecipue continetur, sicut Paulus 2 Cor. 3, 14. fontes disciplinae Iudaicae, Mosis libros, *παλαιαν διαθηκην* appellat. E graeco latini, minus apte, dixerunt *testamentum*.

Obf. 2. Libri superstites, 27 numero, dividuntur pro argumenti diversitate in *historicos*, qui origines religionis Chr. describunt, et *dogmaticos*, quibus doctrinae melioris partes traduntur. Ex illo genere sunt: Evangelia *Matthaei et Iohannis*, Apostolorum: Evangelium *Marci*, Petro familiaris: *Luc.æ*, Pauli per itinera comitis, qui et ipse per multas

regiones docuit, libri duo, Evangelium et Actus Apostolorum. Ad hoc referuntur *Epistolae* Apostolorum, *Pauli tredecim, vel ad civitates, ad Romanos una, ad Corinthios duae, ad Galatas una, ad Ephesios una, ad Philippenses una, ad Colossenses una, ad Thessalonicenses duae, vel ad privatos, ad Timotheum duae, ad Titum una, ad Philemonem una*, quibus additur *ad Hebraeos una*. Praeter Paulinas *septem catholicae vel canonicae* extant, *Petri duae, Iohannis tres, Iacobi una, Iudae una*. *E prophetico genere Apocalypsin* esse volunt.

Obs. 3. Apostolos alios quoque, praeter hos superstites, et plures libros, epistolas, narrationes exarasse, equidem plane persuadeor. Nam et Paulus laudare in epistolis suis quasdam deperditas videtur et Lucas post aliorum studia enarrandi vitam I. C. minime reprobata, se quoque simile opus aggressum esse profitetur. *Luc. I, 1 - 4*. Neque admodum vero simile videtur, providentiam divinam et primorum religionis Christianae doctorum pietatem sollicitam, quae Ecclesiis graece locutis, Asiae, Graeciae, Aegypti Latiique curam suam institutione scripta demonstravit et admonitionibus necessariis succurrit, reliquorum coetuum, quorum longe maior per Orientem, Persiam, Arabiam, Aethiopiam celebratur numerus, negligentiosem (absit verbo invidia) fuisse eosve libris suis factis voluisse carere. Atque inerant forsan Evangelii Nazaraeorum, secundum Aegyptios alisque, quae temporis iniuria interiire ac in Ecclesiis orbis Romani auctoritatem haud obtinuerunt, multa vere Christiana et ob antiquitatem librorum digna, quae aestimentur. Sed non adeo magnam res Christiana, iis amissis, iacturam fecit. E nostris enim libris integre conservatis, argumentum doctrinae Christianae potissimum fatis eruitur.

§. 28.

e) *Historia librorum N. T.*

Ad *historiam* pertinet *authenticia*, origo divina, *collectio in unum corpus* et *integritas* librorum, de quibus iam sigillatim videbimus.

§. 29.

1) *Authenticia librorum N. T.*

Libros N. T. graecos autores habere eos, quorum nomina praeferunt, de plerisque ita tenemus, ut de nullius alius libri antiqui autore certius constet. Eam *authenticam* librorum dicimus.

Obf. 1. *Authenticia*, cum de instrumento vel literis dicitur, apud Ictos est *autoritas*, quam alias ἀξιωματικῶν appellant, sicque Glossaria exponunt, ἀυθεντια, ἀξιωματικῶν, βεβαιωσις. Hoc sensu CICERO ad *Attic. IX 14. X. 9* ἀυθεντικῶς narratum scribit, id est, sic ut fidem mereatur. Itaque tabulae *authenticae* sunt, quae fidem certam habent et indubiam, quarum de autore constat v. c. e. sigillo vel manu auctoris, ut apud PAVLVM in *Digest. 22, 4. 2. de fide instrumentorum: Quicumque a fisco convenitur, non ex iudice et ex exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conveniendus est.* Vnde authentica sunt, quae fide publica digna habebantur. Atque non dubitem (ut obiter hoc moneam), quin hoc sensu Vulgata Scr. S. versio latina declarata sit *authentica* i. e. ea, quae publice prae reliquis versionibus fidem mereatur, iuxta *decreta Concil. Trid. sess. 4.* (p. 8. ed. Antw. 1586. 8.) *Insuper sancta Synodus, considerans, non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei,*

Dei, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot seculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus pro authentica habeatur. (Rationem decreti incertam linguarum originalium V. et N. T. fuisse haud obscure prodit BELLARMINUS *de Verb. Dei* L. 2. 10.) Sed quam iniusta sit criminatio nonnullorum, qui Pontificiam Ecclesiam versionem Latinam textui hebraeo vel graeco aequiparare, nedum praeferre tradiderunt, ex hoc ipso loco patescit. Nescio, annon eodem significato TERTULLIANUS, loco satis celebri *de praescr. haer.* c. 36. (p. 45. T. II. ed. Seml.) laudet authenticas apostolorum literas, cum: *Age, inquit, percurre ecclesias apostolicas — apud quas ipsae authenticae literae eorum (Apostolorum) recitantur, sonantes vocem, repraesentantes faciem. Proxima tibi est Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, (habes Thessalonicenses): si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiiceris, habes Romanam, unde nobis quoque auctoritas praesto est statuta:* quo de loco vide LARDNER *Credibility of the Gospel Hist.* Vol. 2. p. 593 — 606. et SEMLER l. c. Ceterum cum plerumque instrumentum authenticum opponatur adulterino, quod alium autorem habet, alium praefert, et vitiato, quod aliena manu corruptum integritatem et ἀξιοπιστιαν amisit, ἀυθεντικῶν libri ut demonstraretur, tenendum, tum genuinum esse auctoris opus, tum sincerum et incorruptum fuisse. Nos quidem, qui de integritate N. T. figillatim agemus, auctoribus tantum suis libros N. T. hoc loco vindicabimus, quam ἀυθεντικῶν scriptorum ERNESTIVS quoque *Interps. N. T. P.* 2. c. 1. dixit.

Obs. 2. Vindicias ἀυθεντίας repetimus a) ab argumento. Nihil enim in his libris reperitur, quod iustam suspicionem faciat, eos, alia quam qua creduntur aetate, aut ab aliis, quam quorum nomina praefiguntur, hominibus scriptos esse. Etenim quae complectuntur sive sacra sive profana, ea cum historia Seculi primi et ratione temporum, locorum, reipublicae tam Iudaicae quam Romanae, sacrae et civilis, plane concordant, neque ullum serioris aevi vestigium, quod in aliis scriptis supposititiis fraudem ostendit,prehenditur. Praeterea omnes libri characterem autorum, quibus tribuuntur, impressum habent: styli simplicitas testem fere prodit, qui praesens interfuit rebus, orationis structura Iudaeos, ἀγραμματούς et ἰδιώτας: denique singulorum forma sermonis plane constans et cum ingenio autoris consentanea. Paulinum ingenium nemo per tredecim epistolas Paulo adscriptas desiderabit; qui Evangelium Iohannis scripsit, non potuit Petrinus Epistolas etc.

LARDNER *Credibility of the Gospel hist. cuius epitomen dedit* G. LESS *Wabr. der Chr. Rel.* §. 1 — 13. V. D. MICHAELIS *Einleit. in die göttlichen Schriften des Neuen Bundes T. I. Ed. 3. 4. Goett. 777. Bern.* LAMI *Apparatus Chronologicus ad Comment. Harmoniae Evangelicae, Venet. 735.*

b) e consentientis antiquitatis auctoritate, quae in hoc iudicio omnino gravissima est. Nam certe Hippocratis, Aristotelis, Ciceronis, Homeri libros unde quaeso, nisi antiquitatis consensu, ipsorum esse constat? Atque cum peritos arbitros non statim excludere videamus testes, qui multa post hos auctores secula vixerunt, sed traditionis fidem agnoscere, ut de Homeri, Hesiodi libris: nos quidem testes plurimos non seriorum temporum, nec obscuros et credulos, sed antiquiorum, sed eorum, qui aetatem horum librorum attingunt, sed pro-

providos, sed adversarios doctrinae Christianae pro ἀυθεντια librorum N. T. cur non audiamus? Sunt autem

α) *domestici* scriptores, quorum maxime intererat, veritatem cognoscere et quorum diligentia, adulterina a genuinis fœcerendi, multis exemplis monstratur (vide TERTULLIAN. *de bapt. c. 17.* ubi refert Asiae presbyterum ab Apostolo Iohanne dignitate sua ideo exutum, quod Acta quaedam ad augendum Pauli honorem in lucem emisisset, et quae infra §. 31. monebimus). Horum summam EVSEBIUS, lector veterum scriptorum diligens et cautus, exhibet ex ORIGENE, Seculi III. scriptore illustri per eruditionem et iudicandi solertiam, *Histor. Eccl. L. 6. c. 25.* (p. 290. ed. Reading. Cantabr. 1720. fol. p. 369. ed. Stroth) ORIGENES εν τω πρωτω των εις το κατα ματθαιον ευαγγελιον, τον εκκλησιαστικον φυλαττων κανονα, μονα τεσσαρα ειδεναι ευαγγελια μαρτυρεται, ωδε πως γραφων. „ως εν παραδοσει μαθων περι των Δ ευαγγελιων, α και μονα αναντιρρητα εσιν εν τη υπο τον χρονον εκκλησια του θεου, οτι πρωτον μεν γεγραπται το κατα τον — ματθαιον — γραμμασιν εβραϊκοις συντεταγμενον. δευτερον δε το κατα μαρκον, ως πετρος υφηγησατο αυτω, ποιησαντα — και τριτον το κατα λουκαν, το υπο παυλου επαινουμενον ευαγγελιον. επι πασι το κατα ιωαννην. „Και εν τω πεμπτω των εις το κατα Ιωαννην εξηγητικων — ταυτα περι των επισολων των αποσολων Φησιν — (De Pauli Epistolis nihil finit). Πετρος μιαν επισολην ομολογημενην καταλελοιπεν. εσω δε και δευτεραν* αμφιβαλλεται γαρ τι δει περι — Ιωαννου; ος ευαγγελιον εν καταλελοιπεν — εγραψε δε και την αποκαλυψιν — καταλελοιπε δε και την επισολην πανυ ολιγων σιχων. εσω δε και δευτεραν και τριτην. επει ο παντες Φασι γνησιους ειναι ταυτας. — Περι

της προς εβραίους επισολης εν ταις ἑαυτου ὁμιλιαῖς ταυτα διαλαμβανει· ὅτι ὁ χαρακτηρ της λεξεως — ἐν ἔχει το εν λογω ιδιοτικον του αποστολου — ἡ ἐγω ἀποφαινομενος εἶποίμ' αν, ὅτι τα μεν νοηματα του αποστολου ἐσιν, ἡ δε φρασις και ἡ συνθεσις ἀπομνημονευσαντος τινος τα αποστολικά — εἰ τις ουν εκκλησια εχει ταυτην επισολην ὡς παυλου, αὐτη ευδοκιμειτω και επι τουτω· ε γαρ εικη οἱ αρχαιοι ανδρες ὡς παυλου αὐτην παραδεδωκασι. τις δε ὁ γραψας την επισολην, το μεν αληθες θεος οιδεν. *Accuratiorē autē pro suo tempore catalogum texit L. 3. c. 25. iuxta εκκλησιαστικην παραδωσιν (traditiones antiquas) p. 118. (158. Stroth.)* ἔυλογον — ἀνακεφαλαιωσασθαι τας δηλωθεῖσας της καινης διαθηκης γραφας. Και δη τακτεον εν πρωτοις την ἁγιαντων ευαγγελιων τετρακτυν, οἷς ἐπεται ἡτων πραξεων των αποστολων γραφη. μετα δε ταυτην τας παυλου καταλειτεον επισολας, αἷς ἐξῆς την φερομενην Ιωαννου πρωτεραν, και ὁμοιως του πετρου κυρωτεον επισολην. επι τουτοις τακτεον, ειγε Φανειη, την αποκαλυψιν ιωαννου, περι ἧς τα δοξαντα κατα καιρον εκδησομεθα. Και ταυτα μεν εν ὁμολογημενοις. των δ' ἀντιλεγομενων, γνωριμιων δ' ὁμως τοις πολλοις ἡ λεγομενη Ιακωβου φερεται και ἡ Ιεδα, ἡ τε Πετρου δευτερα επισολη, και ἡ ονομαζομενη δευτερα και τριτη Ιωαννου, εἰ τε του ευαγγελιστου τυγχανουσαι, εἰτε και ἑτερου ὁμωνυμου ἐκεινω. εν τοις νοθοις κατατεταχθω και των παυλου πραξεων ἡ γραφη ὁ τε λεγομενος ποιμην και ἡ αποκαλυψις πετρου. και — ἡ φερομενη βαρναβα επισολη, και των ἀποστολων αἷ λεγομεναι διδασχαι. ἐτι δε, ὡς ἐφην, ἡ Ιωαννου αποκαλυψις εἰ Φανειη. ὁ ἡδη δ' εν τουτοις τινες και το καθ' ἑβραίους ευαγγελιον κατελεξαν — ταυτα μεν παν-

τα των αντιλεγομενων αν ειη. Αναγκαιως δε τουτων ομως τον καταλογον πεποιημεθα, διακριναντες τας τε κατα την εκκλησιαστικην παραδοσιν αληθεις και απλασους και ανωμολογημενας γραφας, και τας αλλας παρα ταυτας, εκ ενδιωθηκους μεν, αλλα και αντιλεγομενας, ομως δε παρα πλεισους των εκκλησιαστικων γνωσκομενας, εν' ειδεσθαι εχοιμεν αυτας τε ταυτας και τας ονοματι των αποστολων προς των αιρετικων περιφερομενας. (ut Evangelia Petri, Thomae, Matthiae). Hos autem libros reicit tribus characteribus, quia 1) nemo vir ecclesiasticus eorum memoriam iniicit: 2) dicendi genus differt ab Apostolico: 3) sententiae (γνωμαι) et opiniones in iis traditae ab orthodoxa aberrant. Itaque εδ' εν νοθοις, inquit, αυτα κατακτεσον, αλλ' ως αποπα παντη και δυσσεβη παρκιτητεσον. Neque tamen unico teste, qui plurimum scripta conquirit, authentia nititur, sed antiquioribus, qui adhuc supersunt, et iam loca complura ex Apostolicis scriptis, laudato autorum nomine, in libris suis ostendunt, iam aperte hos libros ab iis conscriptos fuisse tradunt. IRENAEVS *adv. haer. L. 3. c. 1. 1.* CLEMENS *Alexandrinus*, TERTULLIANVS, IVSTINVS MARTYR, alii.

R. SIMON *histoire critique du texte du N T. Roterd. 689. 4.* (vers. German. Hal. 777.) LARDNER l. c. cuius compendium exhibet Ven. LESS l. c. §. 2 — II. ROESLER *Bibl. der Kirchenväter T. IV. p. 394 — 414.*

Multo gravius est β) *haereticorum* veterum testimonium, qui secessione ab orthodoxis facta, seculo iam secundo libros Apostolicos reveriti sunt. *Valentinus*, teste TERTULLIANO *de praescr. adv. haeret. c. 49, integro uti videbatur instrumento et ad scripturas materiam, sicut alii ad materiam scripturas, excogitasse* dicitur. Atque si Aegyptius

ille liber, *Sophia*, quem doctissimus WOIDE describit, (CRAMER *Beyträge zur Beförderung theol. Kenntnisse. Kiel. T. III. 778. p. 84.* sq. Valentiniiani ingenii foetus est, de quo equidem nolim refragari Cl. *Woidio*, eum e Iohannis quidem et Matthaei Evangeliiis commenta sua firmasse, constat constaretque de pluribus, si, quod vehementer optamus, antiquissimi libri editio vel versio luci traderetur. *Basilidis* fragmentum, quod *Pauli* dictum ex *Ep. ad Rom. 7.* repetit, *Origenes* exhibet et ex eo GRABIVS *Spicil. Patr. T. II. Oxon. 699. 8. p. 43.* *Ptolemaeus*, Gnosticorum haud ignobilis scriptor, in *Epist. ad Floram* suam plurima ex Evangeliiis (Matthaei fere) dicta Servatoris refert, *Pauli* quoque testimonio sese munit, locis *Epistolae primae ad Corinthios* (GRABE l. c. p. 77.) et *Ephefios* (p. 78). *Marcion Lucae* Evangelium et *Epp. Pauli decem* (nempe exceptis *Epp. ad Timoth. et Tit.* iuxta *Tertullianum adv. Marcion. sub fin.* et *Epiphanium adv. haereses*) adprobavit, repudiatis vel corruptis aliis. *Elcesaitae*, quorum antesignanus *Traiani* tempore vixisse dicitur, Evangeliiis utebantur, reiecto Apostolo i. e. altera parte N. T. quae *Epistolas* continet. (EVSEB. H. E. 6, 38. p. 300.) Extant quoque *Heracleonis* fragmenta *Commentarii in Lucae et Iohannis* Evangelia, GRABE l. c. p. 85. sq. Aliorum exempla passim apud *Irenaeum* extant, qui cum e nostris libris adversus Gnosticos argumenta struit, aut operam perdit inanem, si repudiatos libros pro divinis obtrudit, aut consentientes adversarios in auctoritatem librorum christianorum habuit. Sed illi quoque, qui depravare conati sunt integra exempla, *Artemon*, *Marcion*, *Tatianus* et alii, auctoritatem librorum atque authenticam confirmant. Nunquam enim credibile est, eos corrupisse libros atque, ut faverent erroribus suis, permutasse, nisi in ipsis libris per Apostolicam auctoritatem impietatis praesidia fuissent quaesita.

Quin et 2) hostes doctrinae Christianae, impugnantēs doctrinam, his libris proditam, suo tempore eos extitisse docent,
E
quod

quod iam CHRYSOSTOMVS agnovit homil. 6. in 1 Cor. *Ἰκανοὶ δὲ καὶ οἱ καθ' ἡμῶν εἰρηκοτεὲς τὴν ἀρχαιοτητα μαρτυρησάτων βιβλίων, οἱ περὶ κέλσον καὶ τὸν βατανεωτὴν (Porphyrum, patria Bafanensem) τὸν μετ' ἐκείνον. Οὐ γὰρ δὴ τοῖς μετ' αὐτοὺς συντεθεῖσιν ἀντελεγον.* CELSVS plura ex Evangeliiis et Epistolis loca profert ac reprehendit. *Porphyrum* vel Malcho, Celso inferiorem aetate, natus enim est A. 233. aerae Chr. sed eruditione superiorem, graviter invelere in Evangelia Matthaei, Marci, Iohannis, Acta et Epistolam ad Galatas, fragmenta eius testantur a LARDNERO collecta in libro: *Collection of Ievvisch and Heatben testimonies* T. III. 166 — 183. nec ullum eorum librum autoribus suis abiudicat vel ut supposititium damnat. IVLIANVS denique, acerrimus impugnator, qui iuvenis hos libros publice etiam legerat, non audet authenticam librorum sed argumentum laceffere.

δ) Accedit versioſum Syriacae et Latinae antiquitas, secundo, Aethiopicae et Gothicae, tertio et quarto seculo editarum; unde authentica scripta ea iam aetate fuisse composita evincitur.

Neque praeteream, probabile argumentum, quod ε) e stylo librorum N. T. deduxit I. D. MICHAELIS *Einl.* p. 45. Fac adulterinos esse libros: quis ergo composuit? Homo sane callidissimi ingenii et ad fraudes vaferrimi, qui cavere potuit, ne quid obreperet aetatem prodens, qui antiquum reipublicae Iudaicae statum penitus cognovit et orationem ita componere potuit, ut videretur plurimum ingenio accommodata imitareturque Iohannis brevitatem, Pauli dialecticam, Petri fervorem, Lucae mixtum dicendi genus? At unde dictionem hebraeograecam, qua a seculo secundo nullus scriptorum Christianorum utitur, didicit? Itaque eam quoque imitatum fuisse fraude dicamus tam tecta, tam felici, qualem nullus unquam falsarius exercuit?

Obf. 3. Neque vero aut dubitatio quorundam coetuum, aut haeticorum veterum libros eos Apostolis abiudicantium

tium criminatio testes authenticæ retundit. Nam illa per se demonstrat, quanta sollicitudine caverint Ecclesiæ, ne adulterinis libris deciperentur, et cessit auctoritati aliorum coetuum. Itaque HIERONYMVS (*de vir. illust. T. II. opp. p. 829.*) tradit: *Epistola Iacobi ab alio quodam sub nomine eius edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem* (κατὰ βραχὺ τὸν χρόνον προέβητο ἀυθεντικῆς τινος ἐπελαβέτο). Similiter *Epistolam ad Hebræos*, quam quidam teste *Steph. Gobarō* ap. PHOTIVM *Cod. 232.* ut Paulinum agnoscere repudiarunt, EVSEBIUS *H. E. VI. 25.* ab ἀρχαίοις Paulo tribui pronuntiat. In hac autem clarum est, aut adversus suffragium commūne ecclesiæ Apostolicæ parum valere auctoritatem coetuum, qui neminem Apostolum conditorem haberent et Iudaicis, opinionibus faverent et in repudiandis libris parum concordes essent, aut nihil nisi impietatis perfugium quaesitum aut reiectam potius librorum auctoritatem, quam de autore dubitatum fuisse, aut ferioris ætatis testimonia haud valere contra antiquitatis traditionem. cf. MICHAELIS l. c. p. 4. qui præcipue *Faussti Manichæi* commentum refellit. Minime omnium audienda recentiorum Deistarum, frequentiam piarum fraudum in prima Ecclesia et similia iactantium, temeritas, in quo non quid factum sit, historicis argumentis legitime colligunt, sed quid fieri potuerit, temere coniiciunt: quod est potius cupide optantis, quam recte et subtiliter docentis, ut verbis utar Ven. ERNESTII *Inst. interpr. N. T. p. m. 91.*

Obf. 4. De autore *Apocalypseos* antiquissimis temporibus iam a secundo seculo disceptatio sic viguit, ut certi quidquam de ea statuere non auserim, siue historicæ rationes valeant, siue aliæ, ex argumento petitæ. Quam librem quum suo tempore EVSEBIUS, iudiciorum antiquissimorum arbiter studiosissimus, noluerit dirimere, nobis, qui fere eius testimoniis unice ducimur, eius finiendæ arbitrium non arrogamus. Defensores authenticæ nacta est

gravissimos Leonb. TWELSIUM *Vindic. Apocalyps.* Lat. in *WOLFII Curis exeg. in N. T. T. IV.* p. 387. sq. Ier. Fr. RENSS *diff. de autore apocalypseos*, inserta *opusc. eius Theol. Tub.* 754. Fasc. 1. p. 159. 263. C. F. SCHMID *ob die Offenb. Iob. ein göttlich Buch sey?* Leipz. 771. 8. *Die Apocalypse gerettet wider falsches Lob und falschen Tadel. Partes IV.* Lips. 1780. sq. Contra pugnarunt (OEDERVS) *Christlich freye Vntersuchung über die Offenbarung Iob.* Hal. 769. (STROTH) *Freymüth. Vntersf. die Offenb. Iob. betr.* (cum praef. SEMLER 771. Hal.) I. S. SEMLER *neue Vntersf. die Offenb. Iob. betr.* 777. MICHAELIS *Einleitung in das N. T.*

Obf. 5. E. diversis antiquiorum Ecclesiarum de singulorum librorum authentia iudiciis subnata Eusebiana (v. supra obf. 1. a. α p. 63.) librorum Christianorum divisio in ὁμολογούμενους, (ἀναντιρρητους, ἀναμφιλεκτους) quorum de autore nullo tempore, nulloque a coetu, catholicae doctrinae addicto, dubitatum fuit: ἀντιλεγόμενους. quorum ἀυθεντία et autoritas, haud tamen negata antiquitate, alicubi et aliquandiu in quaestionem venit, vincente tamen plurium suffragio agnosci debuit: et νοθους, spurios, quorum duas classes constituit: alteri tribuit scripta, quae, nescio quonam autore, sub praetextu nominis Apostolici conficta et a paucis laudata, nihil tamen fidei christianae adversum continent: alteri compilata ab haereticis, Apostolorum nomine, ut impietati suae fidem conciliarent, abutentibus (δυσσεβη et ατοπα). Reiectis spuriiis, nostri eandem divisionem, mutato tamen nomine, repetunt, atque ὁμολογούμενους *protocanonicos*, ἀντιλεγόμενους *deuterocanonicos* appellant.

Obf. 6. Graecum porro textum esse authenticum, de plerisque non minus liquido constat testimoniis antiquitatis. *Matthaeum* tamen hebraice scripsisse, est communis veterum traditio, cui non refragabimur, si quod probe monuit Ioh. BARSA-LIBAEVS *Praef. in Adatthaeum* (ap. *Assen. B. O. T. III.* p. 8.) hebraicum pro Syriaco dicitur ex more veterum, v. MICHAELIS

Einl. T. 2. contra pugnante MASCH *Abhandl. von der Grund-
sprache des Ev. Matthaei, Hal. 755. et Progr. Lips. 764.* Ce-
terum omnes a seculo secundo, qui laudant Matthaei loca, ea e
graeco nostro exemplo petunt, *Origenes* quoque, et eadem tra-
ditio, quae hebraeum facit authenticum, ab alio viro sacro grae-
ce conversum Evangelium docet. De *Marci* latino textu inanis
quidem BARONII (*annal. Chr. ad ann. 45.*) coniectura est eaque
fabula hodie nemini arridebit, post *origines* Evangelii Marci La-
tini, quod partim Venetiis partim Pragae ad servatum apographum
Evangelistae esse iubent, nuper detectas Veneti exempli a *Laur.
a Turre ep. ad Blanchinum.* (*BLANCHINI Evangelistarium qua-
druplex. Venet. 749. T. 2. p. 543.*) vide quoque SCHOEFFLIN *tr.
de Ev. Marci Codice apud Venetos, inserta Tom. III. Actorum
Acad. Palatinae, Pragensis autem a Iosepho DOBROWSKY Pragae
1778. 4.* Ceterum hoc non est, quod multi volunt Baronii inven-
tum, sed longe antiquioris scriptoris Syri, EBEDIESV traditio:
Marcus Romane locutus est in celeberrima Roma. (*catal. ser. syr.
ap. ASSEM. l. c.*) *Iohannis* Evangelium SALMASIVS (*de hellenist.
p. 251 sq.*) *Iacobi* librum I. N. FABER Syriaco idiomate configura-
tu n fuisse defendunt, per coniecturas, quibus in hoc genere nihil
fallacius reperitur. De Epistola denique *ad Hebraeos* hebraice
primum scripta, CLEMENTIS quidem, decepti, ut videtur, nomine
libri ap. *Euseb. H. E. VI. 14.* ipsiusque *Eusebii* ac nuper III.
MICHAELIS, sed nullis certis argumentis nixa opinio fuit. v. l. s.
SEMLER *diff. quod graece Epistolam ad Hebraeos Paulus exava-
verit Hal. 761. I.* HARDVINI autem commentum (*comment. in
N. T. Amst. 741.*) plerosque libros N. T. latino sermone ab Apo-
stolis in lucem emissos fuisse, dudum a peritis artis critices viris,
qui in hoc genere testimoniorum fidem, ommissa coniecturarum
levitate, quaerunt, damnatum et proscriptum fuit. S. *Iac. BAUM-
GARTEN diff. vindiciae textus graeci N. T. contra Harduin.
Hal. 742.* MICHAELIS *Einl. T. I. p. 99 - 108.*

§. 30.

2) *Origo divina.*

Iam si constans antiquorum ecclesiae doctorum traditio autores librorum istorum ostendat Apostolos, quibus non tantum demandata fuit provincia, tradendi religionem divinam, verum etiam promissio obtigit, fore, ut per Spiritum Sanctum vimque divinam doceantur omnia quae pertinerent ad historiam et disciplinam Christianam *Ioh. 14, 16. 16, 7-15.* (§. 18. Obs. 2.): non est dubium, quin omnia capita religionis in scriptis eorum tradita ad Spiritum sanctum referri debeant atque, cum eius institutio (*inspirationem* vocant *2 Tim. 3, 16.*) qualiscunque tandem fuerit, (nam modum eius etiam e dictis *2 Pet. 1, 20. 1 Cor. 2, 6. Matth. 10, 19 20. Luc. 21, 15.* definire velle, difficillimum videtur) divina esset, *Ioh. 16, 13. divina* iure habeantur. *Matth. 16, 19. 1 Pet. 1, 12. 1 Thess. 2, 13. 1 Cor. 2, 6. sq.*

Obs. 1. Haec tenere librosque hos, *quorum de authentia constat*, ut sacros i. e. ut veritatis salutaris, qua nihil sanctius et antiquius menti humanae esse potest, fontem ac promptuarium, revereri, satis est pro pietate Christiana, ad quam e disputationibus scholasticis de modo, quo divini facti sunt, vile, ut puto, lucrum redit. Vere *Aug. CALMET diff. in S. Scr.* statim laudanda, *Dummodo*, inquit, *de re praecipua, nempe scripturas omnes inspiratas esse* (vel potius, doctrinam his literis integre traditam divino beneficio obtigisse hominibus) *conveniamus, consentaneum videtur, ea nobis potestas fiat, ut quod vero familius ducimus, de inspirationis ratione pro lubito cogitemus.* Veteres quidem ecclesiae doctores nunquam ex idea aliqua inspirationis divinam sacrarum literarum autoritatem deducunt, sed ab authentia et consensu cum regula fidei antiqua. Ac si persuasi fuissent, Marcum Lucamque virtutis divinae operatione fuisse contra

tra omnem errorem praemunitos, equidem vix intelligo, ecurr non solum solícite tradant, eos nihil aliud in scripta sua retulisse, quam quod ab Apostolis audiverant, verum etiam tria Evangelia Iohanni, ut ea confirmaret suffragio et autoritate sua, oblata fuisse profiteantur? vide infra Obs. 4.

Obs. 2. Ceterum *modus*, quo Deus vel Spiritus divinus instituit Apostolos idoneosque fecit ad instruendas notitias, dicitur Θεοπνευσία vel inspiratio, de qua post multorum controversias nuper exortas et tentamina paucis differemus.

a) Vox Θεοπνευσίας, cuius cognatum Θεοπνευστος 2 Tim. 3, 16. extat, optime redditur e linguarum analogia *afflatu: divinus*, quem Graeci et Latini oraculis, vatibus et poetis tribuunt, phrasi יהוה ירוה ע' plane consentanea. Sed ex usu loquendi, primario ac tutissimo potestatis vocum magistro, docemur, afflatu divino actos dici, quorum sensus in animo exortos sermonemque, in quem erupit mens vehementius concitata, ad vim Dei alicuius referendam esse iudicarent, imprimis in poetis. Illustris locus est CICERONIS pro Arch. 14. *Accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu afflari.* Dignus quoque, qui conferatur VIRGILIUS Aen. 6, 50. et 3, 358. et HORAT. L. 4. Carm. 6. Haec vis sententiae firmatur simili formula, Φερεσθαι ὑπο πνευματος ἁγίου 2 Pet. 1, 21. πνευματοφορος Hof. 9, 8. Zeph. 3, 5. Θεοφορσισθαι, *divino impetu ferri, rapi*, et aliis, quibus omnibus significatio inest vehementioris adfectus, a numine concitati, qui disertum faciat. Neque dubito, quin nomen Θεοδιδχκτος Iob. 6, 45. 1 Theff. 4, 9. cognatum sit τω Θεοπνευστος, uti bene exposuit KOPPIVS ad 1 Theff. 4: scriptores quidem olim ecclesiastici utrumque epitheton permutant et Θεοδιδχκτους ἀποστολους Athenagoras dixit. Divinitus au-

tem edocum scimus eum, qui veritatis divinae vi compulsus aliquid agit. Omnis igitur mentis concitatio, quae oritur a Deo, sive per directam numinis operationem, sive e mente, numinis admiratione vel cultu adfecta et a veritate, quae divinitus obtigit hominibus, Θεοπνευσια ex usu loquendi dicitur.

b) Sed age, ut figamus, quoad licet nihil tale expertis, notionem *inspirationis*, dispiciamus, quaenam partes in institutione virorum Θεοπνευστων Deo vel Spiritui sancto a scripturis sacris vindicentur. Illustris prae reliquis locus *Petri 2 Ep. I, 20.* cum prophetiarum studium commendat, adversus Ψευδοπροφήτας, qui tum turbarent ecclesiam, addito argumento: *nullius vaticinii interpretatio dari potest ab autoribus* (ἐπιλυσις usu venit in *declaratione ac interpretatione rei obscurae*, problematis. somni, ut *επελυσεν Gen. 41, 12.* apud Aquilam, ubi in Hebr. est *גִּבְרִי*, aenigmatis, oraculi, monstrante L. BOS in *exercit. philol* deinde in interpretatione vel explicatione sacrarum literarum apud PHILON. *de vita contempl.* p. 901. A., et in loco CLEM. *Alexandr. in Caten. in Marc. Pessin* p. 13 οὐκ εἰμι ἀξίος τα εἰς αὐτὸν εἰρημένα προφητικὰ ἀινιγματὰ ἐπιλυσαί. *Marc. 4, 34.* v. et *Act. 19. 39.* neque ullo, quoad scimus, loco *inventionem* (Erfindung) notat, ut olim b. ZACHARIAE *biblicae Theologiae* T. I. p. 53. et ex eo MOSCHIE in *Bibelfreund* T. II. p. 30. vertere tentarunt. ἴδια ἐπιλυσις est *explicatio, quae venit ab autore libri* vel vaticinii: unde sensus efficitur: nemo vatum divinorum apertum habet dictorum suorum sensum. vide *1 Pet 1, 10—12.*) Subiungitur causa v. 21: *nullum enim vaticinium editur, θεληματι ἀνθρώπου, consilio et inventione humana* (sic Graeci ponunt *Ier. 3, 27. ἐν τῷ προφῆτῳ εἰς τα θελήματα τῆς καρδίας ὑπτῶν*). Nam qui sui ingenii foetum edunt, animi sui sensa claris verbis et perspicuis exponere possunt: quod non est in propheta, cuius nullum est arbitrium nec solertia

tia in proferendis sententiis: *sed viri divini* quotquot fuere *prolocuti sunt aſſi a Spiritu S.* Hinc colligitur, virtutem inspirationis *in vate* tollere conſilium humanum et ſpontanea ingenii exercitia. Ceterum v. infra §. 42. obſ. 2. Aptior ad hoc argumentum Pauli declaratio de muneris ſui ratione reperitur **1 Cor. 2, 6.** ſq. ubi negat ſe ſapientiam artibus dialecticis docuiſſe. Nam doctrinam ipſam, inquit, qui per ſe ſciret, fuiſſe neminem, a ſpiritu divino, qui omnia divina intime noſcat, ſibi revelatam: (v. 6—12.) huius autem revelationis ductu, affirmat, ſe tradere Evangelium ſermone, quem Spiritus Sanctus doceat, (ἐν διδασκατοῖς πνεύματος ἁγίου λόγοις) vel ſubmonente Deo loqui. Rerum igitur, quas proponit, ſublinitas a Deo originem ducit, ſed quum rerum ideae non poſſint vel informari in animo vel e mente quaſi in publicum prodire, niſi verbis; pateſcit, duplex fuiſſe opus Spiritus S. in animo Apoſtoli, alterum, ut notitias, alterum, ut verba, commoda rebus exprimendis, ei inſeverit. Haec repetemus promiſſiones novi doctōris, quas a Ieſu Apoſtolis datas ſuperius §. 18. Obſ. 2. expoſuimus, in quibus auxilium Spiritus S. ponitur *primum*, fore, ut memoriam adiuvet ad tenendas res olim auditas, *poſt*, ut novas notitias et uberiores diſciplinæ Chriſtianae, conſentaneas tamen prioribus, ad eos deferat (quam *revelationem ſtriſte dictam* noſtri dicunt). Vnum addam e *Matth 10, 19. 20. coll. Luc. 12, 11. 12. 21, 15.* Prohibet Ieſus ſuis, ad indices vocatis in cauſa Evangelica, ſollicitudinē, quae deſenſionem praemeditatur orationemque ſtudioſe ornat componitque, monens: *imparatis quoque vobis oportuno tempore dabitur* (διδοναι autem ſaeppiſſime ſignificat tradere, docere) *τι και πως λαλησητε* (*materia et modus deſenſionis*) vel ut eſt *Luc 21, 15. σοφια conſilium* loquendi et *σομα, orationis felicitas* ac *παρηſια Aſt. 4, 29.* Finiam denique loco obſcuro quidem, ſed poſt Ven. NÖESELTI operam, qui *Programmate Hal. 775.* edito eundem illustravit, clariffimo

2 Cor. 4, 6. : *Deus qui post tenebras iussit lucem emergere, idem* (ὅς pro οὗτος ut Rom. 16, 27.) *ille collustravit* (λαμπειν, alias φωτιζειν illuminare, vide Eph. 3, 8. quod fit institutione, sed illa immediata fuit et creationi similis,) *animam nostrum* (nempe Apostolorum) *ut nos quoque doceremus alios maiestatem divinam, quae cernitur in Iesu Christo.* Deo igitur interveniente acceperunt Apostoli doctrinam ad alios propagandam. Ex his itaque locis, quae auxilii divini, Apostolos adiuvantis, mentionem faciunt, intelligitur, primo ad Deum referri sensus peccatorisque, quod semper difertos facit, motus, quum vi veritatis divinae compulsi proloquerentur, quidquid utile atque auditorum animis percellendis aptum iudicarent. Aperte in hanc rationem CLEMENS *Alexandr. L. I. c. 3. το Φιλτρον ενδον εσιν εν τω ανθρωπω, τουθ' οπερ εμφουσημα λεγεται θεου.* Eos tamen, utut orationem longe praestantissimam et efficacissimam, sententiarum frequentiam et elegantiam, verborumque copiam et ornatum etiam non quaesitum gignunt, diligentia et studio Apostolorum naturali exortos fuisse, mihi quidem non persuadeo. Nam in omni sensu legitimo, nisi notitiae certae quasi praestructae sint, quibus excitetur et regatur, fallax et dubium est iudicium, neque sensus religionis fidelis veritatis inventor, sed veritas, primum accepta et tradita menti, sensuum mater habetur. Nec ego Apostolis, quorum prima cognitio plurimis naevis praeeudicatisque opinionibus turbata fuit, quodsi e sensibus suis et pietate Christiana sine aliis adminiculis et directoribus loquerentur, certam fidem, quam equidem mere humanis, utut piis, iudiciis regi nolim, vel tribuere ausim vel vindicare. Denique praeter hos impetus mentis piae per doctrinam Christianam excitatos, scripturae sacrae, prout vidimus, maiora ac diviniora adiumenta doctoribus Christianis obtigisse tradunt. Quodsi plurimi a Deo quoque, exclusis humani ingenii artis, sapientiae, ac meditationis propriae subsidiis, ideas rerum ignota-

rum verborumque delectum pependisse docent, qua re, sublata plane errorum suspicione, exstruatur fidei, quae Apostolorum λογον reveretur ut λογον Θεου, fundamentum firmissimum, cavendum primum erit, ne huius directionis divinae virtutem latius, ac promissio Christi literarumque sacrarum permittit testimonium, extendamus; pertinuit enim ad apostolatus munia feliciter obeunda, ad causam Christianam, sive voce sive scriptis promovendam: ad privata autem officia peragenda directione divina eos gravissos fuisse, nullibi legimus. Praeterea observare licet autores in editione librorum sacrorum non modo historias ab experientia sua atque testimonio virorum *αὐτοπτῶν* repetere earumque fidem a conscientia sua atque diligentia, nec, ut alias, a Spiritus S. admonitione firmare, *Iob. 19, 35. 1 Iob. 1, 1. Luc. 1, 1 - 4. Rom. 9, 1. 2 Cor. 11. 31. 12, 2 Pet. 1, 16. 17.* verum etiam cum praecipiant, laudent, reprehendant, suo nomine scribere atque dicta sua per studia ecclesiarum erga se commendare. *1 Cor. 7, 12.* Porro omnibus N. T. libris authenticis character ingeni autoris altius imprimitur omnisque oratio eo dictionis genere describitur, quod maxime familiare videtur scriptori, cui tribuitur, per patriam animique indolem et studia. Quin Matthaei narrationes a Marco per compendium repeti, Iudamque in epitomen redegisse Petri epistolam alteram, iisdem, quibus Petrus, verbis usum, luce clarius patet, sicut olim ex *Esaia 15, Ieremias 48, e Ieremia 49.* Obadiah sententias prolixas, Ezechiel ab *Esaia* imagines illustres, Daniel a Davide carmina atque Apocalypseos autor e propheticis Ezechielis et Danielis imaginibus mire compositas visiones sumunt. vide et *1 Cor. 1, 14 - 16. 1 Cor. 7, 10. 40.* Ad haec *ακριβειαν* dictionis nec in dogmatico argumento nec probationum delectu nec rerum gestarum expositione conservari videmus, ut solet in libris ingeniisque vulgaribus laudique eruditionis ac studiose meditatae orationis haud inhiantibus. Quare non dubito, quin in autori-

bus librorum sacrorum minime sublatum sit, dum exararent monumenta sua, omne virium suarum exercitium, ut sit in tibia inflata, vel amanuensi, atque, si qua in his Sp. S. virtus cernitur, ea rectrix potius et adiutrix idearum fuerit, quam excitatrix. Nec enim Deus directa vi id efficit, quod citra miraculum per vim humanam eiusque usum legitimum effici potuit.

c) Modum autem actionis ipsius, qua Deus rexit Apostolorum memoriam, ingenium, sensus ac orationem, declarare ductisque quasi limitibus finire, quaenam partes Apostolorum fuerint in compositione librorum et epistolarum, quaenam Spiritus S., temerarium esset, nisi quis coniecturis, quarum semper et ferax fuit theologorum ingenium et iudicium relinquitur liberum, malit indulgere. Sufficiat tenere, doctores Evangelii primos nunquam in institutione religionis, five historica capita, five doctrinalia tractaverint, egisse vel scripserisse sine numine et institutione divina, a qua nihil nisi sanctum et ratum venit. Qui ulterius sapere audent, periculum est, ne rem implicatam impediunt magis quam declarent.

Obs. 4. Nec iam opus est, ut multis demonstremus, Deum providisse viris sanctis, ut, quotiescunque religionem tractarent, semper veritas menti eorum obversaretur. Namque a) promissum erat Sp. S. auxilium *Iob. 14, 16. 17. 16, 7-15.* (vide supra § 18. Obs. 2.) Adhuc b) *si ad iudices praeteritura verba facturis* (ut bene monuit E. J. DANOV. *Inst. th. dogm. §. 28. Obs.*) *adflatu divino erat prospiciendum, ne inepta loquerentur. Matth. 10, 19. 20. Luc. 21, 15. quanto magis mansura ad omnem posteritatem scripta edituris, ne humano generi gravissimorum errorum autores existerent. Nempe quantum in illo genere momentum habebat periculi praesentia, tantum in hoc habuisse gravitas censenda est.* Accedit c) Iesum suis tantam spondidisse auctoritatem, ut, si qua instituta decernerent legesque promulgarent, ea a Deo rata haberentur, *Matth.*

Matth. 16, 19. 18, 18. ubi *solvere* ex usu Chaldaeo i. q. *permittere*, et *ligare* significat *prohibere alicuius rei*, imprimis ceremonialis, *usum*. vide *Lightfoot ad h. l.* Itaque viri divini promissionibus sanctis freti sensuque virtutis divinae perculli d) orationes suas et decreta ad Deum autorem referunt. *1 Pet.* 1, 12. *1 Cor.* 2, 13. (vide *Obf.* 1, a) *Gal.* 1, 11. 12. *1 Cor.* 7, 40. *1 Thess.* 2, 13. ac Petrus Pauli quidem epistolas *γενεαίς* i. e. libris sacris *2 Pet.* 1, 19—21. accensere non dubitat *2 Pet.* 3, 16. vide I. G. TOELLNER *die göttliche Eingebung der b. Schrift untersucht. Lindau und Leipz.* 771. 8. MICHAELIS *Einleitung* T. I. p. 71. ZACHARIAE *bibl. Theol. P. I.* 62. sq. Quod alii adducunt *testimonium Spiritus S. internum et externum Ecclesiae*, merito in causa nostra reiicitur. Illud enim, quale supra p. 16, descripsimus, valet tantum pro origine divina *doctrinae* Christianae, quae in his monumentis conservatur. Huic autem equidem minime virtutem tribuere ausim. Namque ecclesia non potuit cognoscere de motibus, in animo Apostolorum concitatis, nec testis esse *θεοπνευσίας*, quae propria experientia propriisque autoris sensibus constat. Praeterea veteres Ecclesiae doctores liberalissime scriptis antiquis, humanisque, v. c. Pastori Hermae, Ignatii etc. nomen *θειων* et *θεοπνευστων* largiri videmus, qua re efficiunt, ut diffusi fere splendidis eorum compellationibus non statim afflatu divino consignatos arbitremur, quoscumque hoc nomine ab iis laudari cernimus. Neque omittenda videtur observatio, non posse ex his dictis, quae laudavimus, adstrui vel diiudicari, utrum iis quoque, qui orationes *θεοπνευστου* literis mandarent, afflatus divinus contigerit. Ceterum ne quis scripta *Marci* et *Lucae*, ad quos promissio Christi *Ioh.* 14, et 16. *Matth.* 18, 18. vix pertinuit, minus divina reliquis existimare possit ideoque deprimere, (quamquam si quis id ausus fuerit, absit periculum et iniuria, dummodo de fide scriptoris et de *θεοπνευσια* doctrinae con-

constiterit) fati cavit traditio Ecclesiastica. *Marcum* enim Petri Θεοπνευστου dicta repetiisse, antiquissimi testes referunt. IRENAEVS *adv. haer. L. 3, 1.* μαρκος μαθητης και ερευνηστης Πετρου και αυτος τα υπο πετρου κηρυσσομενα εγγραφως ημιν παρεδωκε. CLEMENS autem *Alexandr. Hypotypof. L. 6.* (apud EVSEB, H. E. L. 1, 15.) *auditores Petri*, inquit, *non contentos auditione et doctrina ἀγραφεω, Marcum, Petri comitem, orasse, ut scriptum traditae viva voce doctrinae monumentum apud se relinqueret. praecibusque suis coegisse tandem*(απειναι και κατεργασσασθαι τον ανδρα) *ut cedens desideriiis consignaret Evangelium.* (Vbi igitur ille ad scribendum *impulsus* internus, quem alii *primam* inspirationis partem confingunt?) *Apostolum autem, cognito facto, per revelationem Sp. S. auditorum studiis* (προθυμια) *delectatum, ratum habuisse librum* (κωρωσαι) v. quoque PAPIAE fragm in GRABII *Spic. patr. T. II. p. 32.* *Lucam* perhibent *haustra* veritate *εκ της αμα παυλω συντασιας και διατριβης, και της των λοιπων αποστολων εμιλιας* (EVSEB. H. E. L. 3, 24. p. 113.) *Pauloque adprobante Evangelium edidisse* Quin Iohannem Θεοπνευστον, *allata sibi a presbyteris Ephesi Matthaei, Marci et Lucae Evangelia*, aiunt, *recepisse, ut fide digna* (αποδεξαντα, cuius oppositum αθετειν) *atque ut vera laudasse* (αληθειαν αυτοις επιμαρτυρησαντα), suffragante EVSEBIO L. c. Itaque si vel maxime pia et provida privatorum hominum cura compositi fuissent libri, tamen probati autoritate virorum Θεοπνευστων, fidem divinam promererentur. His igitur praestructis tenemus, Deum vel Sp. S. autoribus sacris, cum tractarent causam religionis Christianae, affuisse, ita quidem, ut si docerent vel consignarent res gestas vel dicta Iesu, memoriae vires sanas conservaret, si novis opus esset iudiciis vel consiliis, nova revelatione eosdem afflaret, si denique, quae ipsi gesserant, referrent, animum veritatis integre

tegre tradendae studio per vim disciplinae Evangelicae re-geret.

Obf. 5. Ad historiam *theoriarum* de inspiratione utilia multa tradunt *Aug. CALMET proleg. et diff. in Scr. S. (ed. Mansi. Lucae 729. fol. T. II. p. 292.) R. SIMON hist. critique du N. T. chap. 23—25. p. 272. I. Gottl. TOELLNER l. c. Einleitung p. 1—86.* Argumenta vulgaria pro defendenda inspiratione latius persequitur *SEMLER von freyer Untersuchung des Canon T. 2.* et inprimis nuper in *Notis ad I. KIDDEL Abh. von der Eingebung der b. Schrift. Hal. 783.* Semper fuere, qui diverse sentirent et inspirationis modum varie efformarent. *Alii* quidem unam eandemque Spiritus S. inspirantis operationem in omnibus viris divinis omnique argumento proposito sumunt, quae etiam minimas sententias, salutationes, mentionem rerum domesticarum (v. c. *2 Tim. 2, 13.*) adeoque syllabas et literas omnes ita inspiraverit, ut librorum autores, *amanuensum* tantum partibus functi, dictata a Sp. S. exciperent. Sic *MVSAEVS, BAIERVS, QVENSTEDT (nihil de suo contulerunt praeter linguam)* et nuper quoque *SCHVBERTVS Abb. von der b. Schrift und deren Canon. 774.* In eandem fere sententiam patrum quidam commenti sunt, *Spiritum S. ora virorum sanctorum tanquam instrumenta musica movisse, eosque inflasse, ut tibicen tibiam.* *ATHENAGORAS legat. pro Christianis c. 36. (p. 32. et 36. ed. Dechair. Oxon. 706.) IVSTIN. Mart. Cobort. ad graec. (p. 9. ed. Oxon. 8. ut plectrum lyram vel citharam pulsat.) MACARIUS hom. 47.* quorum decretis non modo observationes superiores (Obf. 2. b. p. 75.) verum hoc maxime obstat, quod alienum videatur a sapientia divina, omnem vim boni et minime stupidi scriptoris ita deprimere omnesque ingenii nervos conscindere, ut pro homine machinam inertem ac mutam videas. *Alii* tamen pro argumenti diversitate diversam Sp. S. operandi rationem concipiunt. Ex his *quidam* non omnes adferunt libros nec eorum par-

partes singulas pariter ex inspiratione scriptas fuisse, sed alia esse divina, ea nempe, quae autores ipsi ad Deum referunt, reliqua, sive pertineant ad historiam evangelicam, sive ad doctrinam, sive ad res a religione alienas, humano ingenio inventa, collecta et proposita fuisse. Sic *Henr. HOLDENIVS*, doctor Parisinus: *in div. fid. analys. L. 1. c. 5.* (apud *SIMON* loc. cit. pag. 295.) ac fere *SEMLERVS* l. c. Tom. IV. c. 3. p. 174. sq. *Alii* iubent inspirationem, quam totum librorum sacrorum corpus genuisse ferunt, a revelatione, rerum ignotarum significatione, incertis tamen characteribus, distinguere. Sunt *denique*, qui *tres* fere gradus inspirationis, vario tamen *παιδείας τροπῶ* constituunt, ut *FRASSENIUS*, qui *antece-*
dentem (circa res plane ignotas autoribus s.) *concomitantem* (quae in rerum aliunde notarum, v. c. historiae expositione, errores cavit) ac *consequentem* (quae humana scripta ut vera per instinctum divinum probat, ut in Evangeliiis Marci et Lucae) distinguit. (*CALMET* l. c. p. 293.) Sic fere *DODDRIDGIUS*, Anglus in tr. *de inspiratione divina N. T. praefixa catenae N. T. e scriptor. Anglicanis Lipsiae cura Bruckeri editae T. I. N. T. vel LX.* totius operis) ac magis dilucide *TOELLNERVS* noster libro laudato. De his hypotheseibus si qui iudicium nostrum expectant, facile, quid nobis sentiendum videatur, e superiori disquisitione *Obs. 2.* intelligent.

Obs. 6. Solent nostri multam in eo collocare diligentiam, ut hoc loco non modo *rerum*, verum etiam *vocum* singularum inspirationem defendant adversus illos, qui res inspirari et potuisse et vere communicatas cum Apostolis fuisse largiuntur, etiam tum, cum *vocum* delectus ab ingenio cuiusque scriptoris pependerit. Ac si arbitrium nostrum interponere liceat, rerum communicatio omnino non fieri potest nisi cum *vocibus*, quae rerum tradendarum vehicula et omnium notitiarum fontes habentur. Nulla profecto nec animum subit cogitatio vel
idea,

idea, nec in alterum transferri potest, nisi mediante sermone et verborum usu, sine quo mens obscuras potius imagines quam explicatas rerum notiones tenet. Sed quia duplex erat Dei consilium, alterum, ut scriptores sacri res ipsas probe cognoscerent, alterum, ut eas rite et facile rursus ad alios deferrent: consentaneum fuit, iis verbis declarare notitias virorum sacrorum, quae ab ipsis facillime intelligi potuere, unde copia daretur, animi sensus lectoribus expedite ac perspicue exponendi. Quanto enim quis ad ingenii et sermonis sui formam magis accommodate instituitur, tanto facilius capit rerum argumenta, tanto etiam felicius ideas claras verbis exprimit et cum aliis communicat. Cuius rei multas observationes quotidie cogimus. Multos populi doctores video aut obscuritatis argui, etiam in argumento populari, quia orationis popularis ignari sunt; aut, quod clausum in pectore habere putant, haud affabili ore proferre posse, non quidem rerum notitia sed verborum copia destitutos, quae sola promptos facit ad exprimendos animi sensus. Quare sine verborum velut involucro ne Deus quidem sacros scriptores instituere potuit. Accedit rerum novitas, in qua magnum artificium existit in vocum inventionem atque, ne imprudentia dictionis peccetur, necesse fuit, praecire apta rebus commode significandis vocabula, v. ERNESTI *bibl. theol. nov. T. III. p. 468.* contra quem varia monet DANOV. *instit. theol. §. 30. obs. p. 59.* In reliquis argumentis, quibus vocum inspirationem adstruere multi tentarunt, non immorabimur,

§. 31.

3) *Collectio in unum corpus.*

Editi diverso tempore diversisque locis et privato consilio Evangeliorum et Epistolarum libri, a presbyteris auctoritatem Apostolorum reverentibus, publicis lectionibus destinabantur cum aliis lectu dignis et a doctrina catholica non aberrantibus:

tibus: ideoque *canonicam auctoritatem* vel privilegium de loco inter scripta Christianorum publica concedendo obtinuerunt. *Canonis* enim nomine veniebat corpus librorum ecclesiasticorum, quod nec idem ubique fuit, nec antiqui concilii universalis adprobatione et auctoritate confirmatum est. Ceterum haud erit inutile, tenere brevem *Canonis historiam causasque*, quibus ducti ecclesiae doctores libris, qui circumferebantur, iis imprimis, quos adhuc relatos in canonem habemus, auctoritatem canonicam deferrent, aliis autem, apocryphis, quorum et nomen et historia obscurior est, denegarent.

Obs. I. Κανων graecis generatim dicitur *regula, norma*, ad quam alia diriguntur et examinantur. Sic et PLINIVS *Hist. nat.* 34, 8. *fecit et quem canona artifices vocant, lineamenta artis ex eo petentes, velut a lege quadam.* Inde ad *leges morum* transfertur v. c. *Gal.* 6, 16. *σοιχεσιν τω κανονι, sequi doctrinam aliquam in vita conformanda*: unde *canones conciliorum* dicti *leges de disciplina ecclesiastica*. Quin *doctrinam* quoque publicam et antiquam christianorum, ad quam singulorum examinatur fides, κανονα dixere, quo sensu EVSEBIVS Origenem laudat *a pueritia tenentem ecclesiae doctrinam, vitatis haeresibus* (Φυλαττοντα εκκλησιας κανονα) *Hist. Eccl.* 6, 2. p. 252. vide et 4, 23. p. 187. Itaque serior aetas *auctoritatem canonicam* dixit privilegium scripturae s. ut ad eius dicta tanquam ad normam certissimam omnis doctrinae rectitudo examinaretur, haud quidem sinistro nomine, sed ambiguo, quod multas inanes controversias peperit, ut illam: *unde pendeat auctoritas canonica?* *Veteres* quidem doctores longe diverso significato canonicos libros appellant. Ex usu enim ecclesiastico *canon* est *indiculus, catalogus, primum* hominum, quibus dimensum diurnum (quod et ipsum *canonem* vocant) praebetur, unde viduae canonicae: *dein* clericorum, publicis tabulis descriptorum, hinc *cano-*
no.

nonicus i. q. ecclesiasticus: *denique librorum vel hymnorum*, usibus publicis vel ad legendum vel ad canendum, presbyterorum cura, destinatorum. Prima, si quid video, nominis vestigia TERTULLIANVS *contra Marcion.* monstrat, quem perhibet *canonem evangelicum et apostolicum* sibi efformasse. Ceterum confer SVICER. *thesaur. eccles.* T. 2. p. 40. et DV FRESNE *Glossar. med. et infimae graecitat.* p. 579. Itaque libri canonici proprie sunt ii, quos in conventibus Christianis praelegere per consuetudinem et leges ecclesiasticas fas erat. Haec de *nomine* dicta sunt. Pergamus ad *historiam*.

Obf. 2. Haud erraverim, si *bipartitum* canonem olim obtinuisse contendam: alterum, qui scripta *ὁμολογούμενα* illustrium aevi Apostolici virorum, alterum, qui libros alios, vel dubiae authentiae (*αντιλεγόμενα*) vel ferioris aevi, utiles tamen ad institutionem Christianam complecteretur. EVSEBIVS quidem *ἐνδιαθηκούς* (qui pertinerent ad N. T.) et *ἀναγινωσκομένους* vel *δεδημοσιευμένους* videtur distinguere, nec omnes, quos ad classem publice lectorum refert, *ἐνδιαθηκούς* appellat. H. E. L. 3. c. 3. CYRILLVS *Hierosolymitanus Catech.* 4. p. 66. ed. *Milles Oxon.* 703. fol. diserte *το δευτερον* vocat corpus librorum, publice haud praelegendorum. (Locum infra Obf. 3. p. 88. describemus). RVFFINVS denique *expos. Symb. Apost.* p. 26. christianorum scripta antiqua in tres classes dispescit, *κανονισα, αναγινωσκομενα* et *αποκερυφα*. Optime quidem. Erant enim alia, quae ab omnibus coetibus probata Apostolos vel autores vel probatores, sine dubitatione habuerunt. (Protocanonica). Praeter haec per singulas Ecclesias pii, qui credebantur a presbyteris, libri auctoritate pollebant, v. g. Hermae pastorem Aegyptii, Palaestini Petri Apocalypsin seculo adhuc quinto in conventibus suis audiverunt. (Deuterocanonica.) Confirmat hanc distinctionem DIDYMVS, *commentar. in Ep. Iacobi* a fine monens: haec

epistola, etsi *publicetur* i. e. publice per ecclesias legatur, non tamen *in canone est*. Non defuere tandem, qui libros, ab aliis laudatos, vel cum de authentia dubitarent, vel ob argumentum arcerent ab usu ecclesiastico et removendos potius quam publicandos iudicarent. Hi *apocryphi* dicti videntur. *Αποκρυφος* quidem primum videtur liber mysticus, obscurus, argumenti absconditi. v. *Sir.* 42, 20. 39, 3. Sic SVIDAS voc. *Φερσεκυδης* laudat *Φοινικων αποκρυφα βιβλια* et PHILASTRIVS *de haeres. c. 40. scripturae absconditae* i. e. *apocrypha* etsi legi debent a perfectis, morum causa, non ab omnibus legi debent, quia non intelligentes multa addiderunt et tulerunt, quae voluerunt haeretici. Libri itaque, qui arcani quid sapere et disciplinam quandam reconditam complecti viderentur, apocryphi dicti, (v. TERTULLIANVS *de resurr. carn. c. 63.*) a quorum lectione cum arcerent auditores et abstinerent in publicis coetibus, (sic *Constitutiones Apostolicae Const. 84.* iubent: *Κλημεντος επιστολι δυο και ι διαταγαι υμιν τοις επισκοποις δι εμου Κλημεντος εν οκτω βιβλιοις προσπεφωνημεναι, ως εδει δημοσευειν επι παντων δια τα εν αυταις μυσικα*) apocryphorum nomen omnes libros in ditionem suam rapuit, quos nec in ecclesiam publicari nec domi ad profanos christianorum usus adhiberi liceret. Vnde plurimi veterum apocrypha tantum scriptis publice legendis opponunt, ut *Cyrillus, Ruffinus* ll. cc. Eodem sensu Iudaei quoque libros *ספרים* vocasse videntur, quos vel reconditam quandam disciplinam complecti adeoque promiscuo usui nocivos magis quam utiles arbitrarentur v. c. *Cantic. Canticorum*, vel ab Hellenistis oriundos et profana quasi lingua compositos e coetibus suis excluderent. v. quoque BVXTORF. *Lex. Rabbin.* sub voce *ספרים*. COTTA *diff. de ratione hist. canonis scribendae Tub. 778. §. I. p. 5. 6.* BROCKMANN *diff. de apocryphorum appellatione. Gryphisvv. 766.* Apocryphorum N. T. librorum primarios coegit GRABE *spicil. patr.*

patr. Sec. I. Oxon. 714. 8. et I. Alb. FABRICIVS in *Cod. apocryph. N. T. Lips.* 715.

Obf. 3. Si qui integram librorum N. T. quibus adhuc utimur collectionem Iohannis studiis vindicare tentant, ut I. FRIKIVS *diff. de cura Ecclesiae circa canonem* p. 98. (v. et I. I. HERINGIVS *Abb. vonden Schulen der Propb. u. s. f. Bresl.* 777.) facile refelluntur. Nam primum unde asserto suo fidem concilient, praeter coniecturarum fallacias nihil proferunt ex universa antiquitate. Dein Eusebii quidem traditio *H. E.* 3, 24. et *Timothei* ap. PHOT. *Bibl. Cod.* 254. dummodo vera sit, Evangelia tantum Iohanni oblata et adprobata perhibet (vide supra §. 30. obf. 5.), de reliquis libris plane tacet. Denique quomodo auderent christiani, Asiatici inprimis, quos Iohannes ornavit atque instruxit, coetus, si quidem per sanctas divini doctoris manus compilatum commendatumque ac tam gravi autoritate quasi sigillo munitum corpus accepissent, parum reverenter in dubium vocare quosdam libros v. c. alteram Petri, ipsiusque Iohannis epistolam et apocalypsin, nedum refecare et abiicere? Ceterum, si vel Eusebiana narratio, quam diximus, incertam fidem habet, vix tamen dubitare licet, quin seculo secundo ineunte a) coetus Christiani plura *Evangelia* (sic vocabant citra usum N. T.) ut genuina tenuerint. Taceam IUSTINVM, qui *απομνημευματα των αποστολων, τουτ' εστι ευαγγελια* commemorat: IRENAEVS certe *adv. haer. L. 3. c. 11.* Neque plura, inquit, numero, quam haec sunt (Matth. Marc. et Iohannis,) neque rursus pauciora capit (αποδεχεται) esse ecclesia. coll. c. 1. et 10. Ex his CLEMENS *Alexandrinus*, omiſſis aliis, plura loca laudat, AMMONIVSQUE et TATIANVS harmoniam componere tentarunt seculo tertio. Denique seculo quarto quaternio Evangeliorum tantam auctoritatem ubique obtinuit, ut Hieronymo, Evangelium ad Hebraeos interpretari auso, crimen haereseos ob confictum quintum Evangelium invidiose inureretur (v. PHOTII *biblioth. Cod.* 177. p. 205. Ed. gr.

Hoefchel.) v. et ORIGENIS ap. *Euseb. H. E.* 6, 25. locum. Sed b) *epistolarum* quoque corpus mature coaetum agnoscio. Apostolorum aetate plures pluribus innotuisse Pauli epistolas, Petrus innuit, mentione *παστων επισολων παυλου* 2 *Ep.* 3, 16. facta, et Paulus, cum Ecclesiam iubet communicare aliis finitimis literas suas *Col.* 4, 16. (cf. I. I. GRIESBACHII *Spec. I. curarum in hist. textus graeci epistolarum Paulinarum. Ien* 777. 4. p. 60.) Sed manca primum atque imperfecta collectio paulatim increvit et nomen *αποστολικη* vel *αποστολη* obtinuit. IGNATIVS *Ep. ad Philadelph.* §. 5. (p. 27. ed. SMITH Oxon. 709. 4) *se confugere* ait *ad Evangelium, quasi ad carnem Iesu* (ως σαρκι Ιησυ i. e. tanquam ad Iesum in his terris adhuc versantem) *et ad Apostolos* (ad scripta Apostolorum) *quasi ad presbyterium. Epistola* quoque ad *Diognetum*, quae quidem falso tribuitur *Iustino Mart.* satis tamen antiqua, libros sacros omnes recenset: *ὁ νομος, οἱ προφηται* (V. T.) *τα ευαγγελια, οἱ αποστολοι* (N. T. cf. IUST. M. *opp. Venet.* 747. p. m. 253.) Autor quidem huius collectionis, quem MILLIUS (proleg. N. T. §. 196.) Romanam Ecclesiam, alii Paulum arbitrantur fuisse, aequae incertus ac temporis, cui originem debet, ratio. Certius definire licuit GRIESBAEHIIO l. c. p. 63. libros, quos *ὁ αποστολος* complectebatur: Pauli epistolas tredecim, Petri priorem, Iohannis primam. Has enim solas, posthabitis reliquis, excitant scriptores antiquissimi, *Papias, Irenaeus, Clemens Alexandr. Autor Epist. ad Diognetum, Tertullianus* (cuius locum v. supra §. 29. obs. I.). Bipartitum igitur corpus librorum N. T. Evangelia et Apostolum prima aetas Christiana publice ut veritatis divinae principium coluit, (nec orthodoxa tantum sed et haeretica, namque Marcionem constat ad imitationem catholicorum *duos codices, Evangelicum et Apostolicum* composuisse, sed ex hoc Pauli epistolas quasdam *abscidisse*, ut IREN. l. 28. inquit,) abhorrens licentiam, qua nonnulli, variis ex causis reiectis libris catholicis, utebantur,

tur, v. c. Elcesaitarum, ἀποσολον reprobandium sive ob argumentum, sive, quod malim, quia post Elxai, sectae antesignanum, demum collectus fuit (vide supra §. 30. Obs. 1. p. 31.). c) Nova incrementa volumen N. T. cepit additis presbyterorum, qui lectionibus publicis praeerant, cura et arbitrio aliis libris, quorum Apostolica origo et utilitas ad rem Christianam perspecta erat. Tantum tamen abfuit, ut legis auctoritatem consequeretur quorundam doctorum coetuumve consuetudo et arbitrium, ut potius mira inter illustres olim ecclesias discordia, salva unitate fidei ac pace ecclesiastica reperiat. Latini epistolam ad Hebraeos diu reprobaverunt, ut HIERONYMVS *Ep. ad Evangelium* 73. (T. I. opp. p. 442.) scribit: *omnes Graeci recipiunt et nonnulli Latinorum* (v. et ej. *Comment. in Ep. ad Ebr.*) qui cessere tandem exemplo et auctoritati reliquorum coetuum. *Syrorum* antiquissimus canon ignoravit Petri nam alteram epistolam, secundam et tertiam Iohannis Iudaeque et Apocalypsin. IACOBVS certe *Edessenus* in *onomastico* tres tantum catholicas numerat (ap. ASSEMANN *Bibl. or. T. II p. 499.* et EBED-IESV in *Catal. librorum Syrorum* in recensione canonis *tres*, inquit, *epistolae quae inscribuntur Apostolis in omni codice et lingua, Iacobo scilicet et Petro et Iohanni, et catholicae nuncupantur* (ASSEMANN *l. c. T. III. p. 9. sq.*) ac COSMAS *Indicopleustes topogr. Cbr. L. VII. p. 292. alias praeter tres catholicas penes Syros ne haberi quidem diserte affirmat.* Alii alios libros vel approbare vel repudiare non sunt veriti nec prohibiti. Neque iam video, quam lege publica, nisi consuetudine et usu, quem saepe immitiorem legibus tyrannum novimus, canon hodiernus fixus sit ac ita circumseptus, ut religio vetet dubitare de quibusdam eosque ab usu publico excludere. d) Primus qui extat, librorum divinatorum N. T. index ORIGENI debetur (v. supra §. 29. Obs. 2. b) et p. 63.) alter EUSEBIO (*l. c. 64*) uterque,

que, si eum nostro canoni conferas, mancus. CYRILLVS Hieros. (Catech. 4. p. 66. Ed. Milles) recenset et commendat της κεινης διαθηκης τα τεσσαρα ευαγγελια* — δεχου δε και τας πραξεις των δωδεκα αποστολων, προς ταυταις δε και τας επτα Ιακωβου και Πετρου. Ιωαννου κ Ιαδα επισολας καθολικας, επισφραγισμα δε των παντων, και μαθητων το τελευταιον, τας παυλου δεκα τεσσαρας επισολας, τα δε λοιπα παντα εξω κεισθω εν δευτερω, και εσα μεν εν εκκλησιας μη αναγιγνωσκειται, ταυτα μηδε κατ' αυτον αναγιγνωσκει. GREGORIUS Nazianz. T. 2. opp. Carm. p. 194. Ed. Colon. 690. fol. divinitus inspiratorum librorum hunc texit catalogum:

ευαγγελιας τεσσαρας δεχου μονους. — —
 δεχου δε βιβλον λουκι και τον δευτερον
 την των καθολικων πραξεων αποστολων. —
 (προστιθει) παυλον σοφως γραψαντα ταις εκκλησιας
 επισολας δις επτα —
 τινες δε φασιν την προς εβραειους νοθον
 ουκ ευ λεγοντες γνησια γαρ η χαρις.
 ειεν τι λοιπον, καθολικων επισολων
 τινες μεν επτα φασιν, οι δε τρεις μονας
 χρησαι δεχεσθαι, την Ιακωβου μιαν,
 μιαν δε πετρου, την τ' Ιωαννου μιαν.
 τινες δε τας τρεις και προς αυταις τας δυο
 πετρου δεχονται την Ιαδα δ' εβδομην,
 την δ' αποκαλυψιν την Ιωαννου παλιν,
 τινες μεν εγκρινουσιν οι πλειους δε γε
 νοθον λεγουσιν Ουτος αψευδης ατος
 κωνων αν ειη των θεοπνευστων γραφων.

Addam tantum catalogum librorum sacrorum Syri scriptoris, EBED IESV (ap. ASSEMANN B. O. T. III. p. 8.) *Aggrediamur N. T. cuius caput est Matthaeus — post hunc Marcus — et Lucas et Iobannes — Actus quoque Apostolorum — Tres etiam epistolae — canonicae (v. p. 87) Epistolae autem Pauli XIV.* (addit Epist. ad Hebraeos.) Praeteream aliorum indices ecclesiis particularibus probatos, qui fati demonstrant, seculo adhuc quarto nondum convenisse inter doctores et ecclesias de numero librorum N. T. qui, si vel maxime concordessent, non tollerent liberum nostrum de singulis iudicium, (privatorum enim hominum et singularum ecclesiarum auctoritati equidem nolim servire), iam cum dubii sint et discrepantes, multo minoris adhuc ponderis habentur. Publicam autem et expressam neque reperio neque agnosco legem, cuius auctoritas valere possit in hac disputatione et stabilito canone omnem dubitationem omneque tentamen expungendi quosdam libros defendat. *Apostolici*, quos vocant, *canones* recensent libros biblicos canone 84. at neminem puto futurum, qui fide publica dignos eos existimet. Catalogus *Concilii Laodicensi* circa Ann. 364. celebrati (qui omnes N. T. libros omissa Apocalypsi recenset), paucorum (XXXII.) episcoporum suffragiis compositus, reliquorum coetuum approbatione caruit, si vel maxime suspitione liberetur fraudis, qua sinceris concilii decretis suppositus videtur L. T. SPITTLERQ *in l. kritische Untersuchung des sechzigsten Laodiceischen Kanons. Brem. 777. 8.* Sequitur *Carthaginense Concilium*, circa A. 391. habitum, quod Laodicensi vel Cyrilliano, quem laudavimus, Canonem Apocalypsin adiecit, sed latinis tantum et particularibus synodis adnumerandum vix obligat omnium fidem, nec apud omnes decretis suis vicit. *Capitulare* enim v. c. *Aquisgranense* (A. 789.) Caroli M. auctoritate cap. 20. finit libros canonicos e recensione Laodicensi.

ficum autem Romanorum decreta, *Innocentii I.* privatum potius quam publicum, et *Gelasii*, cuius authenticam gravis suspicio premit (monstrante *BASNAGIO*), ut nostrae fidei vel libertati imperent atque seculo quinto *sa* definiant, quae purior ecclesia et antiqua arbitriis doctorum semper reliquit, pauci erunt qui concedant. Itaque semper viri pii et liberales pro suo quisque iudicio alii alios libros sine invidia haerefosque nota *ακαθονιστους* esse voluerunt. Lutheri, Brentii, Luc. Osiandri iudicia epistolam Iacobi parum reverenter habuerunt, Grotius Epistolam Petri alteram et Iudae in dubitationem vocavit, Apocalypseos auctoritatem Erasmus impugnavit, ut alios taceam.

Obf. 4. Iuvat adhuc persequi *leges*, quas secuti olim doctores Ecclesiae libris auctoritatem canonicam tribuere et vindicare tentarunt. Fuere autem, ut brevi complectar, *primo* iudicium de origine Apostolica atque usu libri per primam aetatem reip. Christianae certo ac tradito. *Origenes* sane et *Eusebius*, cum reiiciunt scripta Apostolorum titulo consignata, se ideo id fecisse contendunt, quia in veterum doctorum libris nulla eorum iniicitur mentio. v. c. *Eusebius* Petri Pseudepigrapha negat pro catholicis habenda, quandoquidem nec vetustiorum quisquam nec recentiorum ecclesiae scriptorum desumpto ex iis testimonio usus est (*ταις εξ αυτων συνεχερησατο μαρτυριας*) H. E. L. 3. c. 3. Eodem argumento l. c. c. 25. Evangelia Matthiae, Thomae, Petri et alia fide indigna iudicat, quod ea nullus unquam, qui continuata ab Apostolis successione in Ecclesia docuit, in scriptis suis commemorare dignatus fuerit. Idem L. 2, 23. *Epistola Iacobi*, inquit, *ισεον ως νοθευεται, & πολλοι γ' ουν των παλαιων αυτης εμνημονευσαν.* Altera lex, quam in delectu librorum s. sequebantur, fuit iudicium de argumento, doctrinae publicae consentaneo et ad institutionem

nem Christianam utili. Sic TERTULLIANVS *de habitu mulierum* c. 3. auctoritatem libri Enoch defensurus: *a nobis*, inquit, *nihil omnino reiiciendum est, quod pertinet ad nos, et legimus omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari.* EUSEB H. E. L. 3. c. 3. tradit: *posteriolem Petri epistolam non esse ενδιαδικον accepimus. Et tamen, quia multis videtur esse utilis, cum aliis est usurpata scripturis. Tertia lex erat usus et consuetudo aliorum coetuum.* HIERONYMVS Catal. vir. illustr. *Iudas — parvam quidem sed catholicam reliquit epistolam et quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, a plerisque reiicitur, tamen auctoritatem iam vetustate et usu meruit.* (τη αρχαιοτητα και τη της χρησεως αυθεντια ηξιωθηταις θειαις γραφαις και συγκαταριθμειωθαι.)

Obf. 5. Ex his dictis quaestio, hoc loco agitari solita, unde canonica s. librorum auctoritas pendeat? facile finitur. Pendet enim ab arbitrio ecclesiarum et doctorum, non coeco et temerario, sed recto per prudentiam et cautionem piam, quae publicae institutioni noluit destinare libros, nisi quos vel divinos et authenticos vel utiles usu cognovit. Qua re qui obnoxiam fieri ecclesiae scripturam S. cupide nimis clamant, certe non vident, quantum auctoritas libri canonica differat ab origine eiusdem divina, quam minime ecclesiarum iudicio subiicimus. Vereor tamen, ne universa disputatio, vehementius acta, enata sit ex verborum ambiguitate neglectoque usu loquendi antiquo. Nam si canonicam intelligamus auctoritatem eam, quae definit, quid verum sit et rectum aut his contrarium, nihil sane valet ecclesiae testimonium, sed authenticia et origo divina librorum postulat, ut eorum decretis regamur.

Statim sub initia repurgatorum sacrorum *Andr. CAROLOSTADIVS*, vir haud ignobilis, etsi vehementioris ingenii, tractatum vulgavit vernacula lingua: *Welche Bücher biblisch sein*

sein 520. 4. et alium *De canonicis scripturis* eod. anno, quibus occasionem, ut videtur, simultatis cum Luthero exortae dedit. Vterque libellus haud indignus, qui relegatur. Multo tamen prolixius tractant hoc argumentum: *Humphred HODY de textibus bibliorum originalibus* L. 4. c. 4. p. 644. *Ger. v. MASTRICHT Canon S. S. secundum seriem sec. N. T. collectus — et notis illustratus. Ien. 725.* *MARTIANAY Traité historique du Canon des Livres de la S. Ecriture, Paris 703!* 12. *BASNAGE hist. de l'Eglise* L. 8. c. 5 — 8. p. 419 — 449. *I. Sal. SEMLER von freyer Vntersuchung des Canon. Tomi IV. Hal. 771—775.* Cui praecipue opposita: *C. F. SCHMID historia antiqua et vindicatio canonis V. et N. T. Lips. 775.*

De N. T. in specie cf. *I. CH. ISELIVS diff. 4. de canone N. T. Basl. 713.* *RICHARDSON Canon of the N. T. vindicated. (Lond. 700. 8. contra Toland)* *STOSCH de librorum N. T. canone. Frf. ad Viadr. 755.* *Herm. VENEMA Inst. Hist. Eccl. N. T. T. I. p. 382. sq. (L. B. 779.)*

Nuper quoque *I. F. COTTA* edidit *Diff. de ratione historiae Canonis scribendae. Tub. 778.* quae consuli meretur.

§. 32.

4) Integritas N. T.

Nec iam aut ex libris canonicis divinis perisse ullum constat, aut alia iam graeci textus exempla hodie habemus, quam prima aetas ab Apostolis acceperat, vel ita corrupta, ut non sit copia genuini textus graeci. Illam integritatem totalem, hanc partialem s. partium vocamus.

Obf. I. De integritate totali, etsi non adeo necessarium videatur in eius defensione laborare, dummodo integra restet doctrina Apostolorum, tamen satis constat ex indicibus

librorum N. T. publicis et antiquis, in quibus non videmus alios, certe non plures, quam quos adhuc servamus, laudari. Aliorum, qui forsan extitere, evangeliorum et epistolarum, a viris divinis descriptorum, iacturam non magis deplorabimus, quam plurimos Christi sermones deperditos, vel orationum Apostolicarum summas tantum extare.

Obs. 2. *Integritas partium* (utar verb. Ven. ERNESTII *Inst. Interp. N. T. p. m. 94.*) non est sic iudicanda, ut imperiti et rudes rei criticae vulgo putant, ut unus aliquis liber scriptus vel editus omnibus partibus rectus et sine vitio sit ac ne verbulo vel literula (ac si dis placet, *νεγμία* et punctulo) ab exemplo autographo aberret: nam talis integritas ullius veteris libri nec est, nec esse potest, cum non fieri posset, quam ut Deus lapsus librariorum singulos vi sua impediret): sed ut ex universis Codicibus graecis aliisque versionum et commentariorum libris textus integer et incorruptus confici possit, in iisque lectiones genuinae conservatae sint, opera doctorum et artis criticae peritorum virorum eruendae, ut bene GLASSIUS docet, *Phil. S. L. I. Tr. 2.* Itaque querelae de interpolationibus Codicum peccatisque librariorum et orta inde varietate lectionis admonent quidem criticum, ut veterum scriptorum autoritate ductus studeat cavere et repudiare glossas, e latinis praecipue exemplis infertas, et spurias voces a genuinis fecernere, sed tantum abest, ut incertum et immedicabili malo corruptum textum graecum demonstrant, ut potius his vitiis integritas librorum firmetur. Porro integritatem eam maxime ad integritatem et certitudinem doctrinae referri volumus. Concedamus igitur, quod maxime quidem omni aetate Theologi videntur concessisse, alicubi veram lectionem in libris aut periisse, aut adeo incertam esse, ut difficillime finiri queat, in iis sententiis, quae vel nullam coniunctionem cum summa fidei habent,
ut

ut in rebus historicis v. c. *Act.* 5, 36. vel non tantam, ut vitium et ambiguitas lectionis fidei vitium vel incertitudinem afferre possit. Denique potissimum in hac causa negamus factum, ut humano studio et vel orthodoxorum fraude vel haereticorum malitia omnia in unum N. T. exempla corrumpere. Vt enim audent interdum lectionem opinionibus suis componere, et vel quae barbare dicta credebant, arcesso colore figurare, ut *Tatianus* (EVSEB. H. E. 4, 29.) et alii, de quibus ISIDORVS *Pelufota L. 4. Ep. 28.* (cuius generis exemplum fere Codex Cantabrigiensis monstrat), vel adversa sententiis suis rescindere, sicut *Marcionis, Theodoti, Artemonis* conatus commemorantur ab *Irenaeo, Tertulliano* et *Eusebio*, statim tamen reprobati ausus, et detectae fraudes per doctores ecclesiae ad nihilum reciderunt. Neque privata studia publicos omnium Ecclesiarum libros, quorum tot exempla extarent pluribus ac diversis locis, tot versionum a primo statim tempore editiones, tot sancti custodes, tanta denique reverentia ac autoritas tamque frequens in conventu Christianorum usus, corrumpere vel contaminare ullo modo potuerunt. Sed si primis seculis integri servati sunt, multo quidem minus, postquam stabilita erat res Christiana atque invaluerat, mutatio vel depravatio tentari potuit, nec fabula *Victoris Tununenensis de Anastaso*, Evangelia corrumpente, ullius adhuc fidem merebitur, explosa a WESSELINGIO v. c. *diff. de evangelii iussu Imp. Anastasi non emendatis*, adiuncta *diatr. de Arcbontibus Iudaeor. Trai. 738. 8. p. 110. sq.*

Ceterum qui magnifice nimis de cura Ecclesiarum circa libros sacros sentiunt atque hoc loco loquuntur, qui sane plurimi sunt, legant I. IAC. GRIESBACHII *Curas in historiam textus graeci epistolarum Paulinarum Spec. I. Ien. 777. 4.*

§. 33.

b) *Habitus librorum N. T. ad religionem Christ.*

Exposita iam *historia* N. T. superest, ut disquiramus, quomodo libri Apostolici pertineant ad religionem Christianam? (§. 27.) Quare de *necessitate primum, dein de usu* librorum ad addiscendam religionem Christianam praecipendum erit.

§. 34.

1) *Necessitas librorum N. T. in Rel. Christ.*

Necessitas quidem non tanta concipi debet, ut *vel* sine his libris omnibus ullo tempore aut religionem christianam existere aut addisci posse negemus, extitisse enim eandem sine libris *historia* docet, et audiendo non minus quam legendo animum movet doctrina, non literis, sed argumento (α γραμματι, αλλα πνευματι 2 Cor. 3, 6.) divina; *vel* ullo eorum hodie rem Christianam, nisi gravi cum detrimento, carere posse defendamus, nam haud vereor, ut integram habeamus doctrinam Christianam, etsi Epistola v. c. Pauli ad Philemonem, vel Iudae, vel Matthaei compendium, Marco autore, deperdita fuissent: sed ut persuadeamur, integram superesse doctrinam Apostolorum teneamusque normam, ad quam incerta traditionis et doctorum serioris aevi fides examinari possit, non omnino antiquis literarum monumentis nos carere posse existimem.

Obf. I. Qui hos libros exararunt Evangelistae et multo magis Apostoli, suis maxime temporibus cum inservire vellent, vix hoc consilio scripserunt, ut ad posteros haec monumenta conservarentur, quibus si consulere voluissent, multa profecto fuissent refecanda, omittendae controversiae, ac systematici Christiani compendium multo aptius concinnandum. Sed raro qui

aeta-

aetati suae accommodatae scribit, posteritati totus prodest, in qua veteres opiniones profligatae sunt, antiquae controversiae novis locum fecere ac mutata morum ratio alias quoque admonitiones, alium ελεγχον postulat. Patet, Matthaei Evangelium fere contra Iudaeos scribi, qui dignitatem Iesu Messianam impugnarent; Iohannem tum Iudaeos convincere, tum eos, qui Iohannis baptistae disciplinam praeferrent: quis haec nostris necessaria esse existimet? Constat epistolas Pauli familiares privatis Ecclesiis destinari: quis Pauli consilium longe amplius processisse putet? Veneramur autem providentiam divinam, quae tam antiqua et genuina nobis monumenta conservavit, e quibus, quae communis fidei sunt, possint decerpi, et involuta veluti veritas explicari.

Obs. 2. Quaesitum nuper per occasionem controversiae, LESSINGIVM inter, fragmentorum deisticorum editorem, (*Axiomata, wenn es deren in dergleichen Dingen giebt. Wolfenb. 778. 8.*) et I. M. GOEZIVM (*Lessings Schwächen. Hamb. 778.*) motae, num detur religio Chr. sine libris biblicis? Quae disputatio, si eo redit, ane aliquando viguerit et stabilita fuerit doctrina Christiana, cum nondum editi, nondum lecti fuissent N. T. libri? omnino inanis est, quum Apostolos sciamus post auspicia rei Chr. et iactis ecclesiarum fundamentis ad confessores doctrinae novae dedisse scripta sua et εξ ἀκρας λογου θεου Rom. 10, 17. fautores Evangelio conciliaffe. Nemo sane negat, philosophiam Platonis, Aristotelis, Epicuri antiquiorem fuisse libris, in quibus capita huius sapientiae exposita legimus, initiaque institutionis scholasticae semper fieri in scholis viva voce, post scriptis. Neque Papias tantum, vere Christianus, uberiores fructum speravit ex auditione, quam e lectione, (verba eius sunt apud EVSEB. H. E. L. 3. c. 39. p. 136. & τα εκ βιβλιων τοσαυτον με οφελειν υπελαυβανον, οσον τα παρα ζωσης φωνης και μενεσης) verum IRENAEVS quoque

que *adv. haer. Gnost. L. 3. c. 4. 1.* clare fatetur, *etiamsi nulla relicta fuisset ab Apostolis scriptura, ex illa tamen traditione, quam Ecclesia ab Apostolis acceptam ad illa usque tempora sinceram conservaret, potuisse cognosci, quae esset vera doctrina Apostolica:* gentesque barbaras commemorat doctrinae Christi addictas, *sine charta et atramento, i. e. posthabitis scripturis.* Atque scimus, multis adhuc gentibus Evangelium tradi atque probari, quas novum testamentum, vel totum vel quasdam eius partes, nec legisse nec legere adhuc potuisse constat. (v. EBERHARD *Apol. des Secr. P. 2. p. 65.*) At si quis arbitretur, sine ullo scripto monumento certam et integram doctrinam *ad nostra usque tempora* conservari potuisse inter homines, si salvam existimet per tot seculorum decursum traditionis oralis, ut vocant, fidem, si universitatem Christianam iis plane et semper carere posse defendat, equidem, quas obmovere ausim, haberem multas et graves dubitationes. Primum fata scholarum, quam maxime celebrium suo tempore et frequentium, satis demonstrant, eas vel extinctas fuisse vel corruptisse magistrorum decreta et adulterasse, ubi aut nullae adessent formulae disciplinarum ac monumenta, aut interirent. Praeter haec quemnam adeo rudem fingamus status Christianorum, qui ignoret, cum contemptu et negligentia literarum sacrarum lapsam fuisse religionis Chr. puritatem, quae quomodo integre ac feliciter restitui potuisset, facta librorum authenticorum, ad quos semper confugere decet, iactura? Denique quum cognitio, quid Christus docuerit, qualiscunque sit, minime deceat veritatis studiosum, sed quaeratur notitiarum certitudo atque firmitas, exclusa omni dubitatione animique ambigui inconstantia (*Eph. 4, 14.*): actum sane videtur de fide nostra, nisi sint monumenta fide dignissima, quibus lectis genuinae Christi disciplinae haud fallax existit iudicium.

Obf. 3. Iam si vere Christianorum nomine digni habentur populi, qui nullos N. T. libros noscunt, multo minus periculum erit, ne intereat res Christiana imperfectaque habeatur, uno forte vel altero canonis libro vel intereunte vel proscripte. Capita enim doctrinae christianae primaria vix pendent ab unius libri autoritate ac testimonio coetuum et doctorum, quorum, etsi pro suo quique arbitrio alii alios libros eliminabant minusque reverebantur, nunquam tamen ideo aut doctrinae puritas aut animi pietas in dubitationem venit, qua in re veteres multo mitiores nostris ac liberaliores versari videmus et laudamus cf. SEMLER l. c.

§. 35.

b) *Vfus librorum N. T. ad discendam rel. Chr.*

His quidem libris N. T. doctrina purior potissimum continetur, sed omnes et singulae partes quo minus ad religionem chr. referantur, et consilium scriptorum S. vetat et argumentum. Itaque merito delectus habetur rerum his libris expositarum atque ea tantum excerpuntur, quae cum consilio et natura religionis (§. 1.) ac fine librorum divinatorum 2 *Tim. 3, 16.* conspirant.

Obf. 1. Consilium scriptorum sacrorum, qui tempori suo libris editis vellent consulere, non posteritati, et singulis provinciis, nec universitati Christianae, imprimis in epistolis, non potuit non multa interspergere, ad lectores, quibus proprie literas suas destinabant, spectantia, sive admonendo, sive enarrando, sive per familiaritatem salutando. In argumento sponte cuivis patet plurima occurrere, vel adeo obscura atque ambigua, ut ne peritiores quidem interpretes finire sensum ausint, vel cognitu facilia neque iniucunda ac eruditis utilia, quae etiam ad notitias de Deo et Iesu virtutisque incitamenta detorqueri quidem arte et pressuris interpretum quorun-

rundam inque religionis qualemcunque usum per accommodationem, typos et varii generis conclusiones converti videas, ita tamen, ut ea adversariis ridendi materiam potius quam efficacia mentis Christianae nutrimenta praebeant. Atque utinam tandem compendium librorum N. T. rescissis inutilibus, alienis ac aut primis lectoribus tantum necessariis, aut eruditorum curae relinquendis, in usum popularem viro quodam pio, interpretationis gnaro, et praeiudiciis metuque libero magno reip. christ. commodo post tot desideria pia acceptum ferre possimus!

Obs. 2. Quidquid in N. T. libris authenticis continetur, per tres fere classes distribuitur. a) Alia proprie pertinent ad religionis communis disciplinam, dum vel Dei cognitionem promoveant vel historiam Iesu illustrent vel beneficia utriusque communia exponant commendentque, vel admonitionibus et incitamentis virtutum animum Christianum forment atque adiuvent. Haec quidem proprie partes religionis Christianae dixeris, *νηπιους* iam, iam *πλειους* (vide supra §. 23.) utiles, et divinas. Ex his itaque locis praecipue hauriantur notitiae certae et indubiae doctrinae Christianae, sive directe tradantur (*κατα ρητων*) sive dialectica arte erui possint (*κατα διανοιαν* traditae), atque demonstretur, quid verum sit in religione. Neque opus est, ut vel haec capita doctrinae a Iesu Apostolisque proposita allunde confirmentur, divinum enim testimonium non eget ulteriori confirmatione, vel iis, quibus Apostoli adstruunt dictorum suorum veritatem, argumentis adhaereamus. Nam non omnia argumenta sunt omnium temporum et facile fieri potest, ut quis talia vel non capiat vel iis non multum moveatur: suntque multa in scriptis Apostolorum, quae pro auditorum vel lectorum suorum ingenio valde efficacia ad convincendam reperiuntur, a nobis autem, ut minus perspicua, vix poterunt

contra adversarios quoscunque produci. Nec quia probaverunt orationes suas Apostoli, sed quia habuerunt, nobis certae esse debent. Sunt b) alia, quae subsidiariam in religionis doctrina opem ferunt, illustrandis per analogiam quandam vel confirmandis decretis Christianis v. c. res gestae Apostolorum, prima rei Christianae fata, exempla bonorum vel malorum, consilia presbyteris data et leges privatis coetibus pro temporum locorumque opportunitate sapienter latae, florentiori autem rei Chr. statui, mutata rerum facie, parum consentaneae, v. c. disputationes cum Iudaeis et Iudaeo Christianis, de donis linguarum, de matrimonio, *I Cor. 7. sq.* Postremo c) multa sunt vel tam incertae interpretationis, ut temerarium videatur ea fidei obtrudere, vel tam aliena a religione, ut cum ea nullo modo componi et coniungi possint, v. c. epistolarum appendices, curae rerum domesticarum, etc. Itaque teneat animus pius, nec omnes religionis Chr. partes tradi in N. T. nec omnia, quae in eo traduntur, in numerum partium rel. melioris venire, nisi quis historiam rei Christianae methodumque eius tradendae cum religione ipsa permiscet vel statum publ. doctrinae eundem semper fuisse sibi persuadeat.

Obs. 3, Res ipsa docet et historia, non aliunde certius cognosci, quid Iesus docuerit quidve religioni Christianae consentaneum sit, quam ex his libris authenticis, quibus semper is honos delatus in ecclesia christiana, ut, si docendi et formandi essent Christiani, praelegerentur; si refellendi errores, ex iis quasi ex armario argumenta contra haereticos desumerentur; si veritatis praesidia struenda, ad hoc quasi fundamentum confugeretur. Idque exemplo *Irenaei, Tertulliani, Origenis*, aliorumque tam clare patet legentibus disputationes eorum polemicas, ut haud satis mirari possim auda-

audaciam Anonymi nuperi (in scripto *Gothb. Epbr. Lessing Noethige Antwort auf eine sehr unnoethige Frage des H. Goetze. Wolfenb. 778. 8.*) qui asserere sustinuit: p. 11. *Die Cbr. Rel. ist in den ersten vier Iahrbunderten aus den Schriften des N. T. nie erwiesen sondern nur beyläufig erläutert und bestätigt worden.* Audiamus paucos. IRENAEVS l. c. L. 2. c. 27. *His (scripturis) niti firma est petra, his derelictis aliis niti quibuslibet doctrinis est in effusa arena aedificare, unde facilis sit everfio huiusmodi aedificationis.* L. 3. c. 1. scripturam S. appellat *fundamentum et columnam fidei nostrae*, et dum de doctrina scriptisque Polycarpi iudicat, addit *παντα συμφωναταις γραφαις*, ap. EVSEB. H. E. L. 5. c. 20. TERTULLIANVS adv. *Hermog. c. 22.* *Non aliunde de rebus fidei loqui possumus, nisi ex litteris fidei. Legem et prophetas cum evangelicis et Apostolicis literis miscet ecclesia et inde potat fidem.* ORIGENES L. 3. in c. 3. Ep. ad Rom. *Si — tantus ac talis Apostolus (Petrus) auctoritatem discorum suorum sufficere posse non credit, nisi doceat in lege et prophetis scripta esse, quae dicit, quanto magis nos minimi hoc observare (nihil absque scriptura dicere) debemus, ut non nostras, cum docemus, sed* §. *Spiritus sententias proferamus?* CYRILLVS HIEROSOL. *Catech. 4, 12. p. m. 56.* doctrinam se suam *μετα της των γραφων αποδειξεως* traditurum promittit, addens: *δει γαρ περι των θειων και αγιων της πισσεως μυσηριων, μηδε το τυχον ανευ των θειων παραδιδοσθαι γραφων, μηδε απλως πιθανοτητι και λογων κατασκευαις παραφρασεσθαι. μηδε εμοι τα ταυτα σοι λεγοντι απλως πισσευσης, εαν την αποδειξιν των καταγγελλομενων απο των θειων μη λαβης γραφων. η σωτηρια γαρ αυτη της πισσεως ημων — εξ αποδειξεως των θειων εσι γραφων.*

Plura non addam. Quod si enim haec non demonstrant adfertoris, qui omnium patrum scripta se evoluisse iactitat, temeritatem (sit verbo venia): congesta in altum moles testimoniorum haud vincet, quam magna copia struxit I. F. W. WALCH *Kritische Vntersuchung vom Gebrauch der h. Schrift unter den alten Christen*. Lips. 1779. et P. C. DÜRR *de antiquissima fidei et morum regula* Goett. 1781. 8.

§. 36.

De dictis classicis.

Si quae loca novi Test. capita religionis plenius et luculentius tractant, *loca classica* dicuntur, vel *sedes doctrinarum*. In quibus cautione opus est, ne vel praeiudiciis ac praescriptionibus regamur vel delectu quodam locorum facto reliqua negligentius praetereamus.

Obs. *Plenius* diximus: itaque non unius propositionis sed plurium unius loci vel articuli partium diductam illustrationem ac demonstrationem quaerimus in locis classicis: dein *luculenter* i. e. ita ut per leges hermeneuticas de sensu vocum non possit dubitari.

SECTIO SECVNDA.

DE LIBRIS VETERIS TESTAMENTI.

§. 37.

B) *De fontibus secundariis vel. Chr. Primo de libris Veteris Testamenti.*

Pergimus ad fontes religionis Christianae secundarios (§. 26.) e quibus primo loco aperiantur libri Veteris testamenti 2 Cor. 3, 14. vel cano-

canonis Iudaici, commendati novae quoque doctrinae primis confessoribus a Iesu atque Apostolis *Iob. 5, 39. 2 Tim. 3, 15.* et per argumentum suum notitiis sensibusque Christianis gignendis alendisque perutiles.

Obf. 1. Παλαια διαθήκη ab ipso Paulo *2 Cor. 3, 14.* et *Siracide 24, 25.* vocantur libri publice lecti, in quibus leges divinae atque ad Iudaeorum formandos animos idonea traduntur ante Christum. coll. *Matth. 24, 15.* Alias dicuntur γεαΦη *Rom. 1, 2.* γεαΦη άγια *Rom. 1, 8.* ίερα γεαμματα *2 Tim. 3, 15.* λογικ του θεου. *Rom. 3, 2.* μωσης ι νομος και προφηται. *Luc. 16, 29. Matth. 5, 17.* apud Iudaeos a numero librorum עשרים וארבעה libri XXIV.

Obf. 2. Corpus librorum V. T. quos adhuc habemus, antiquitus divisum est in legem (תורה) prophetas (נביים) et hagiographa (כתובים): quae divisio extat *Luc. 24, 44.* et in prologo *Siracidis: πολλων και μεγαλων ημιν δια του νομου και των προφητων και των αλλων, των κατ' αυτους ακολαθηκοτων δεδομενων — Ο παππος μου Ιησους επι πλεισων εαυτον δους εις τε την του νομου και των προφητων και των αλλων πατριων βιβλιων αναγνωσιν.* Similiter IOSEPHVS *de Maccab. c. 18.* laudat νομον, προφητας και αλλα. v. et PHILONIS locum inferius §. 40. obf. 2 B. laudandum. Talmudicorum loca, quibus ea divisio familiaris est, WETSTENIVS congeffit ad *Luc. 24.* Nostri, argumenti ratione habita, primum *historicos*, dein *digmaticos*, quos volunt, vel *poeticos*, denique *vaticinia* prophetarum ponunt, haud renuente IOSEPHO *contra Apion. L. 1. c. 7.* *Lex quinque libris Moſis* absolvitur. *Prophetae priores gesta Iosuae, Iudicum, Samuelis et Regum, posteriores Esaiam, Ieremiam, Ezechielem et δωδεκαπροφητων* librum com-

plestuntur. In *ultimam* classem veniunt: *Psalmi, Proverbia, Iob, Canticum Canticorum, Ruth, Tbreni, Ecclesiastes, Esther, Daniel, Esra et Nehemia, Chronicorum libri duo.* (vide §. 40.)

Obf. 3. Erit quoque huius loci *bipartita* tractatio: *altera* in *historiam* librorum, (v. §. 28.) i. e. *authenticam, originem divinam, collectionem in unam corpus* vel *autoritatem* *canonicam ac integritatem*, quoad limites nostri permittunt, inquireret: *altera* de *habitu V. T. ad religionem Christianam* iudicium ferre tentabit.

§. 38.

a.) *Historia librorum V. T. 1) Authentia.*

De *authenticam* librorum V. T. mirum non est impediri quaestionem. Paucorum enim laudantur autores, defunt plura antiquitatis testimonia, nec ecclesiae Iudaicae recentioris, cuius religio saepe abiit in superstitionem, decreta nova integras patrum sententias pia semper fide persequuntur. Ceterum gravibus commoti rationibus, libros, qui autorum nomen praeferunt, plerosque genuinos, et alios, quorum indices argumenta potius quam autorem laudant, fatis antiquos esse defendimus.

Obf. 1. *Authenticam* librorum non semper est sic iudicanda hoc loco, ut libri, qui virorum illustrium titulo insigniuntur, ad eosdem semper referantur: quis enim Iudices vel Samuelem illos commentarios rerum gestarum composuisse existimet? sed ut non alia, quam qua traduntur, aetate consignati editique fuerint, quanquam critici, ut verum facerem, in multis aut vano studio temporis autorumque rationem coniectent aut libero iudicio sine molestia atque noxa reli-

religionis uti possint, ut in Iobi libro, hymnorumque corpore proverbiorumque ac aliorum carminum collectionibus. Sed cum ex ipsa librorum antiquitate testiumque, quibus unice hae lites dirimuntur, deperditis libris, penuria haudque obscuris ferioris fere aevi vestigiis, plurimis libris imprimi visis, iudicii difficultas suboritur: apud peritos tamen iudices cautosque, quales rei gravitas postulat, arbitros haec omnia vix dubitatiunculam movere possunt adversus authenticam. Neque enim ulli causae testimoniorum raritas nocet, nisi adsint contrarii testes, atque videmus unius saepe hominis, dummodo prudentis fideque digni, auctoritatem in historia antiquissima v. c. Herodoti, cum res Aegyptias tradit vel Suidae, cum veteres scriptores laudat, ut certam atque validam cupide arripi fidemque mereri, si nihil in libro occurrat, auctoris vel temporis moribus adversum. Iam a) si Mosis prophetarumque commentarios evolvamur, intelligimus, eos ea lingua componi, quae diu ante Christum in vivis esse desit amissisque eius addiscendae subsidiis imitatoris vel impostoris arte vix ita restaurari ornarique posset, quin fraudes fucique transpareant. Mihi quidem per multos annos familiaritatem quasi contrahenti cum libris hebraeis, et per crebrum usum atque exercitationem assiduam (absit verbis invidia) acuere mentem meam et confirmare allaboranti, ut sentiat, quid linguae hebraeae ingenio aptum sit, quid praecipuum in ea ac rarum, quid in orationis cultu grave et elegans, semper verborum formae et admirabilis carminum elegantia, gravitas, copia et varietas, omni numero absoluta, persuaserunt, pleraque florente adhuc et vegeta lingua descripta fuisse et in vanum abire coniecturas eorum, qui Esdram (cuius mediocre ingenium nec ingenio dissimilis stylus videtur) quasi *πολυμορφον* autorem, totum corpus librorum refinxisse adstruerent, patres imprimis ecclesiastici, v.

infra §. 40. Nolo tamen e sensu, quo saepe non tantum magistri artium intelligibilium, poetae et oratores, sed historiarum quoque supposita a veris, antiqua a recentibus, genuina a confictis carminibus diplomaticisque discernunt, minime quidem e meo, tenui forsitan neque satis exercitato, quaestionem finire ancipitem. b) Magis in hac causa valebit, quod facile patet consensus rerum, exterarum praecipue, ut sunt gentium origines et fata antiquissima, rerumque publicarum forma, rituumque et temporis artiumque rationes, plane singularis cum antiquissimis earum rerum monumentis, Aegyptiorum maxime et Graecorum, magno acumine demonstratus a Ven. IERUSALEM *Betr. über die mos. Schriften und Philosophie, Braunschvv. 762. et a SCHYKFORF Harmonie der heiligen und Profanscribenten. Berl. 731. Tomi 3. 4. cui addendus C. Gottl. LANG Versuch einer Harmonie der heiligen und Profan Scribenten 775. et multae satis acutae observationes I. D. MICHAELIS in versf. Bibl. vernacula v. g. T. H. p. 54. I. G. EICHHORN Einl. in das A. T. Lips. 780. p. 25. sq. Accedit c) cura Mosis et reliquorum scriptorum, qui, depositis libris originalibus loco sacro, satis caverunt, ne vel per incuriam amitterentur vel per profanas manus contaminati corrumpèrentur. Moses certe autographum suum ad latus arcae, quam vocant foederis, inviolata fede recondi voluit *Deut. 31, 9. 24—26.* cuius exemplum Iosua *Iosuae 24, 26.* et Samuel *I Sam. 10, 25.* imitati statuta publica וְיָנִיחַ וְיָנִיחַ venerabili loco ut affervarentur curam egerunt. Hunc morem etiam serius aevum servasse videtur: IOSEPHVS enim *A. I. L. V. c. 1. §. 17. δηλαται* inquit *δια των ανακειμενων εν τω ιερω γραμματος.* Neque d) testium omni praesidio destituimur. Nam si Christo in his terris versante corpus quoddam librorum Iudaicorum extitit (quod neminem spero fore, qui in-*

inficias eat), feriorum saltim librorum autoritas antiquiorum authenticam confirmat. Namque vel relationes, patriis monumentis narratas, repetunt, 1 *Sam.* 12, 8. fqq. *Pf.* 78. 105. 106. *Ef.* 64, 9 — 14. *Nehem.* 9. vel librorum autores antiquos laudant, Mosen *Iof.* 8, 31. (ככתוב בספר, תורת משה) 2 *Reg.* 14, 6. 2 *Chr.* 23, 18. 25, 12 — 15. et Ieremiam *Daniel* 9, 2. Iungenda his interpretum graecorum fides, qui accepta a patribus scripta non aliis ausi sunt auctoribus tribuere, quam quos adhuc novimus. Denique calculum addit Siracidis catalogus virorum illustrium *Cap.* 44, 49. recentissima quoque carmina Ieremiae, Ezechielis, δωδεκαπροφητων recensens. Extant quoque clara Servatoris nostri et Apostolorum testimonia, quibus Mosei *Matth.* 19, 7. Davidi *Matth.* 22, 44. *Act.* 1, 16. Esaias *Matth.* 15, 7. *Iob.* 12, 38. *Act.* 26, 25. *Danieli* *Matth.* 24, 15. *Iceli* *Act.* 2, libri superstites vindicantur et ad historias antiquas, ut in vulgus notas, alluditur *Matth.* 12, 40 fq. 23, 35. 24, 37. *Act.* 7, 13. Eiusdem seculi Philonis Iudaei commentarii supersunt, et Iosephi, cauti librorum patriorum indagatoris, cuius tanta de authenticam librorum fuit persuasio, ut non vereretur Mosei narrationem de morte sua, quasi a vate praescriptam, tribuere v. *contra Apion.* I, 7. Denique haud adeo vile pretium constituitur Talmudicis traditionibus, quibus multa veterum, qui vel ante Christi tempora floruerunt, doctorum fragmenta novimus inserta fuisse. His itaque testibus, qui florente adhuc rep. Iudaica his scriptis quasi lege publica regebantur, iisque publice legendis incubuerunt (*Luc.* 4, 18. *Act.* 13, 15. 15, 21.) et quorum maxime intererat, explorare decretorum religionis suae veritatem atque cavere, ne quid ut divinum per fraudem sibi obtruderetur, quorum haud pauci divinae virtutis adiutorio facile falsa a veris discernere potuerunt ut Esaias, Davides, Christus, qui denique instituta a patribus tradita nimia fere religione custodirent, his, in-

inquam, testibus authenticas vindiciæ eventum haud spero inani tentantur.

Obf. 2. Dubitationem vix iustam obmovebunt particulae quaedam, ferius, quam quo autores libri inclaruere, ævum spirantes, v. c. narratio de morte Moysi et Iosue, urbiumque adiuncta nomina, quae post fuere indita: namque vel eae per glossas infarctae librarium audacia non possunt delere longe clariora antiquitatis vestigia, vel ab aliis adiectae sunt sine vitio, ne manca et abrupta videretur oratio, v. c. *Deuter. 34, 5.* sq. vel praeiudicia potius quorundam interpretum et opiniones de librorum autoribus ac ætate concutiunt, quam adversus authenticam valent. Fac igitur, plurima, quae post mortem Iosue evenere, describi in libro Iosue, alia in Psalmis occurrere, aliena a tempore Davidis, alia in Ecclesiaste multa dici, a Salomonis ingenio et phrasi abhorrentia, et similia: mihi quidem tota illa demonstratio persuadebit, errare, qui Iosue librum esse a Iosua, omnesque Psalmos a Davide et libri Coheleth decreta Salomonis studio vel composita vel collecta existiment, sed dum vana refutantur de ἀυθεντία libri iudicia et precariae hypothefes, nolim ideo causae victoriam contra cultum quodvis rectumque per observationes criticas iudicium adferere.

Obf. 3. Singulorum librorum authenticam ut defendatur, non est huius loci vel instituti. Historiae tamen causa pauca in utramque partem monemus.

a) De Moysi libris, teste I. DAMASCENO, iam dubitarunt Nazaraci, (τας της πεντατευχου γραφας εν ειναι Μωυσεως δογματιζουσιν). HOBBSIVS superiori saeculo (*Levathan P. 3. c. 33.*) Moysi dici putat, quod de Mose agant; PEYRERIVS, Praeadamitarum fautor, epitomen potius scriptorum Moysi, quam Moysi authenticos commentarios superesse defendit (*Syst. theol. ex praeadamitarum hypothefi L. 4. c. 1. p. 135. sqq.*) cui fere suffragatur R. SIMON *bist. crit. du V.*

V. T. L. 1. chap. 5. et 6. (Rotterd. 685. p. 31. sqq.) CLERICVS quoque in libro: *Sentimens de quelques theologiens d'Hollan- de Amst.* 711. 8. p. 126. pentateuchum a sacerdote e Babylonia, ut colonos imbueret doctrina Iudaica, misso (2 Reg. 17.) con- scriptum adferere haud dubitavit; abiecta tamen priori sen- tentia in opere biblico T. I. Diff. 3. authentiam, refutatis ip- tius, quae obmoventur, dubiis defendit quam argumentis con- firmavit. Easdem vindicias WITSIVS *Miscell. S. T. I. L. I. c. 14. p. 117.* sq. tentavit, et ex eo DEYLING *Obs. S. (Lips. 720. 4.) P. I. Obs. 2. p. 7. sq.*

b) De reliquis libris historicis semper, reticente scriptura sa- cra autorum nomina, liberum fuit iudicium. Iudaei tamen auto- res eorum faciunt *Prophetas* i. e. publicos reipublicae Iudaicae ministros. Cum enim Deus regimen gentis sibi vindicaret, Iu- daei que omnes viros claros deque republ. vel armis et bello, vel sapientia ac consilio bene meritos summi rectoris adflatu impelli crederent; mirum non est, latissime patere prophetarum nomen, neque eos tantum amplecti, qui fata hominum populo- rumque nosse et praedicere posse putabantur, quanquam hos quoque, sed quoscunque quasi amicos et familiares regis sui, Dei, regundique populi socios ac ministros revererentur. Cer- te septuaginta seniores, a Mose constituti, dicuntur **חֲנֻכָּהִים** *Num. 11, 25. 27.* i. e. divina autoritate populum iudicasse, Mo- sesque ipse **נְבִיאֵי מֹשֶׁה**, virique Mosi similes inter popu- lum **נְבִיאֵי**, h. e. non vates, populi fata vaticinantes, quod raro fecisse vel Mosen ipsam constat, sed omnino monitores et doctores et gubernatores populi divina autoritate missi. **Προφ- τειαι** quoque omnis doctrina publica dicta, ut bene monuit R. *Salomon ad Exod. 4, 16. propheta est, quicumque docet (וְדַבֵּר)* et commonefacit populum. vide **KOPPII N. T. Excurs. ad Ep. 2. ad Thessal. p. 398.** et qui haec prolixius persequitur, **NIE- MEYER Charakteristik der Bibel T. V.** Ex his itaque dictis patet,

patet, quomodo scribae publici, quibus fastorum et commentariorum cura demandata, viri sane graves et primarii in republica, prophetarum nomine ornari potuerint. Hoc munere Esaias et Ieremias functi occasionem dederunt duplici commentariorum suorum editioni, altera annalibus publicis, altera scriptorum, suo nomine vulgatorum, corpori inserta: reliquorum histeriis, cum vaticinia non ederent, in unum librum communi titulo sive copiosius sive per compendium congestis, vide *1 Chron.* 29, 29. *2 Chron.* 9, 29. 12, 15. *2 Reg.* 18. sq. coll. *Es* 36—39. *2 Reg.* 24. sq. coll. *Ierem.* 52. Atque haec sententia de autoribus librorum historicorum V. T. usu loquendi a nobis confirmata, defensoresque nacta gravissimos e patribus Christianis non video, qua re suspicionem movere potuerit R. SIMONIO, qui eam pluribus ornavit in *Hist. crit. du V. T. L. 2. c. 2.* et defendit in *tr. de l'inspiration des Livres sacres avec response au Livre intitulé: Defense des sentiments etc. Roterd.* 687. p. 20. inpr. 24. et sq. nisi tenuis illa de inspirationis indole idea et religiosa timiditas animorum iudicia recta turbasset. Sed hunc timorem sequenti commate abigemus.

e) In libris prophetis, hymnorumque et sententiarum collectionibus, non negaverim multam saepe dubitationem authenticas suboriri, apud eos quoque, qui modeste iudicant et nolunt sine antiquis monumentis causas agitare. Verum vel periculum abest in hac dubitatione de libris, qui olim profuturi erant Iudaeis, Christianis vix scripti videntur, dummodo antiquitatem teneas: unde v. c. Esaias, Ieremiae carmina nonnulla ad hos auctores non referre, vix temerarium ausim dicere: vel inanes saepe quaestiones evitari poterunt, si teneas, titulum librorum aut compilatorem praeferre, aut autorem, atque vel hunc interdum ignotum esse vel illum latere: interdum etiam recentius adiunctos fuisse a Iudaeis, vix certa historiarum monumenta secutis. Unde critico liberum esto iudicium.

Obf. 4. Omiffis patrum locis, quos SIMON l. c. laudat, unum addam COSMAE *Indicopleustae*, qui a Diodori Theodorique Mopsuestiae episcopi eruditione hausit, *Topogr. Christian.* (in *Collectione nova Patrum et scr. graec. Montefalcon.* Paris. 703. fol. Tom. 2.) L. 5. p. 238. Τινες εξ αυτων (των προφητων) εκαυτοις συνεγραψαν τας ιδιαις βιβλους, οιον ο Δαυιδ συνθεις τον βιβλον των ψαλμων, και Δανιηλ εν τη αιχμαλωσια κελευσθεις γραψαι, απερ αυτω δι ορασεων απεκαλυφθη. η και αλλοι τινες. Οι δε λοιποι ουχ εκαυτοις συνεγραφον, αλλα γραμματαις ησαν εν τω ιερω, οι εγραφον εκασου προφητου, ως επι ημερολογιου, λογον, και ηνικα απεσελλετο υπο Θεου Προφητης κηρυξαι τι, — καθ' ην ημεραν προσφητησεν, εγραφον εν τω λογω του προφητου εκεινου ο εκηρυττε, τούτεσι περι ενός πραγματος, και πάλιν μετα καιρον, ει εκηρυξε περι έτερου πραγματος, πάλιν εγραφον, υπεσταςσοντες εις αυτον τον αυτου λογον, ως αρχην κεφαλαιοις ποιουμενοι ε εκηρυξε, και ούτως πασαν την βιβλον αυτου συνετιθεσαν — ου μονον δε, αλλα και οι βασιλειαι τούτω τω τροπω εν τω ιερω εγραφησαν κατὰ μερος. τω Σαουλ τα του Σαουλ κατὰ μερος εν τω κειρω του Σαυλ, τα έως του Σαουλ. εν τω κειρω του Δαυιδ τα έως του Δαυιδ. ομοιως τα εκασου βασιλειως τα κατὰ τον ιδιον καιρον εγραφεοντο. ομοιως εγραφον τα εν τοις σκηνιοις των βασιλειων, ως καλουμεν παραλειπομενας. την δε πεντατευχον Μωυσης εγραψε — Ιησους πάλιν την ιδιαν βιβλον, τους κριτας πάλιν εν τω ιερω, ηγουν εν τη σκηνη ομοιως και την ραθ. Σολομων πάλιν τα ιδια εγραψε, τας τε παροιμιας, και τα ασματα, και τον εκκλησιασην. σοφικας γαρ χαριν ειληφωσ παρα Θεου και παντα ανθρωπον νουθητων σοφωσ ανασρεφραδι

Φεσθαι εν τωδε τω βιω, προφητειας χαριν ουκ ειλη-
φει. Haec ille, quae totidem fere verbis leguntur in *Cbro-
nico Alexandrino*, (edit. Monach. 1615. p. 158 sq.) repetita
sine dubio e *Theodori* libris.

Obs. 5. Hebraeum textum qui negarent authenticum fuisse et originarium, nulli fuere, nisi quod GREGORIUS *Magnus* L. 20. *moral. in Ezech.* c. 25. Iobum Arabice scripsisse, translatum a Mose, existimet, defensorem nactus I. II, HOTTINGERVM *Tbes. philolog.* L. 2. c. 1. sect. 3. p. 499. sed ea opinio nec fautores multos nec fundamenta firma habuit. Chaldaice tamen scripta videmus *Danielis* 2 — 7. *Esrae* 4, 8. 6, 19. 7. 10 — 27. et, dummodo hic locus genuinus sit, de quo iuste dubitat I. A. DATHE in verſ. latina, *Ier.* 10, 11.

§. 39.

2) Origo et Autoritas divina librorum V. T.

Magis implicatur quaestio de autoritate librorum divina, quam nos quidem, haudquaquam per superstitionem vel ingenio Iudaico occaecati, iudicamus non posse negari, si autoribus librorum honor prophetici nominis concedatur, 2 *Pet.* 1, 21. si argumentum spectet ad religionem Iudaicam, vere divinam, si denique Christi et apostolorum autoritate tanquam divini commendentur. *Matth.* 15, 4. *Rom.* 3, 2. 2 *Tim.* 3, 15. 16.

Obs. 1. Haud attinet repetere superiorem de inspirationis notione efformanda atque tuenda dissertationem (§. 30. Obs. 2.): satis est, monstrare, libros non sine numinis interventu editos. Ex his 1) a summa legis Moſaicae, quae imperium divinum stabiliret in gente Israelitica (de qua con-

sultend.

fulend. IERUSALEM *Betracht. über die Cbr. Rel. T II. p. 472. sq.*
 a prophetarum oraculis, quae inveherentur in corruptos seculi
 sui mores et futuros casus praedicerent, nemo facile abster-
 get characterem originis, quam et legum sapientia et gra-
 vitas admonitionum ac miraculorum vis vaticiniorumque ve-
 ritas vere diuinam arguit laudatque formula solemnis וְיָדַעְתֶּם
 כִּי בְרַךְ *Exod. 20.* et alibi *Es. I, 1. 2. Sam 23, 2. 3.* et Ie-
 sus cum suis confirmant siue disertè *2. Pet. I, 19. 1. Pet. I,*
10. 11. siue cum vaticinia ad spiritum diuinum referunt
1. Pet. I, 11. Act. I, 16. 28, 25. 2) Sed in reliquis libris,
 historicis puto et dogmaticis, componendis eadem vi divina
 rectos et incitatos fuisse scriptores sacros, frustra statuitur.
 Equidem nec per conjecturas inanes, nec, ut spero, ullo re-
 ligionis Christianae periculo, nedum detrimento, tenere au-
 sim atque adstruere, rerum gestarum narrationes ex authen-
 ticus monumentis familiae Abrahami repeti et cogi, etsi qui-
 dam praeiudiciis suis capti indignum hoc scripturis sacris
 arbitrarentur atque haereleos novarumque rerum crimen,
 quo nihil ad conciliandam apud mulierculas et rudes in-
 vidiam efficacius reperitur, conicerent in illos, qui antiquio-
 rum carminum vestigia in Mosis scriptis cernerent.

Primum nemo, nisi opiniones Iudaicas, quae Mosè
 Deo dictante verba singula excepisse fingunt, mente conce-
 perit Deumque donorum suorum prodigum nimis faciat, in-
 ficias ibit, Mosè, si ipsius aetate certa profiterint et sancta
 antiquitatis monumenta, his omnino, etiam autore Deo, uti
 voluisse. Sed tabulas familiarum, carmina in memoriam re-
 rum praeclare a maioribus gestarum et commentarios anti-
 quae patrum illustrium religionis ac fidei quis defuisse existi-
 met in gente, patriae pietatis cultrice et literarum haud ex-
 perte, quum barbaras inter gentes heroum memoria carmine
 conservata floreret, et vicinos populos praeclaram factis suis

operam impendisse v. c. Aegyptios et Tyrios sciamus? Confirmant has coniecturas luculenta Mosis ipsius indicia *Numer.* 21, 26, 27. et al. et styli ratio varia. Interdum enim Iehovae vocatulo utitur; interdum voce אלהים, uti bene observat EICHHORN in *Repertor. für bibl. und Morgenl. Literatur T. IV.* Iam concisior fere, quam lectoris fert cupiditas, iam copiosior et per ambages diducta oratio, v. c. *Genes.* 23. iam soluta et simplex, iam carminum floribus intertexta: iam continua, iam abrupta et summas quasi librorum exponens: iam, quo magis retro graditur ad iniria mundi, brevior, nempe ob monumentorum raritatem, iam, ex quo coepit recentioris aevi fides transmittere monumenta sua ad posteritatem, prolixior, et plenissima in iis rebus, quibus ipse Moses dux et testis interfuit, reperitur. Neque etiam quis sibi persuadeat, ob argumenti gravitatem hunc delectum fieri, nisi ad religionem magis faciat agelli vel sepulcri emtio venditio, vel Iosephi historia prolixa, quam creationis et primorum generis humani parentum descripta brevissime. Accedit harmonia scriptorum profanorum et Mosis, quos e communi fonte traditiones suas decerpisse probabilius statuitur, quam huius libris plagiariorum more usos fuisse.

(ASTRUCK) *Coniectures sur les memoires originaux, dont il paroît, que Moïse s'est servi pour composer le Livre de la Genese. Bruxell. 753.* I. Iac. SCHVLTENS *diss. qua disquiritur, unde Moses res in libro geneseos descriptas didicerit. Lugd. Bat. 753.* inserta I. OELRICHS *Belgii literati opuscul. T. I. Brem. 774. 8.* IERUSALEM l. c.

In reliquis post Mosen editis historiis, fere Iudicum, Regum, Chronicorum, tam manifesta indicia tamque luculenta testimonia extant narrationis e commentariis publicis congestae, ut equidem mirer illorum vel imbecillitatem vel

auda-

audaciam, qui diviniores faciunt libros, quam eos ipsi libro-
rum autores facere voluerunt. Fontes enim compendiarie
narrationis laudantur *Liber bellorum Domini Num. 21, 14.*
Liber ישר cuius fragmenta extant *Ios. 10, 13.* et *2 Sam.*
1, 17 — 27. unde patet carminum antiquorum in texenda hi-
storia usus, nec frustra tenetur, Iosuae librum feriore aevo
editum fuisse. Libros prophetarum *Gad et Nathan 1 Chron.*
29, 29. *Athiae et Ieddo 2 Chron. 9, 29.* alios *12, 15. 20,*
24. 33, 19. memoratos video: et, ad quem saepe ablegant
Regum libri, libri דברי הימים vereor, ut hodie in Chroni-
corum libris, brevitatem epitomes praeferebant, non autem
copiosos factos, integer extet. IOSEPHVS quoque, etsi magni-
fice fati sentiat de librorum domesticorum autoribus, tamen
pleraque, quae a coaevis consignata sunt, non audet inspira-
tioni divinae tribuere, *contra Apion. L. I. c. 7.* dum ait:
non omnibus promiscue autores esse licuit, sed prophetis tantum,
μονων των προφητων, τα ανωτατω και τα παλαιο-
τατα κατα την επιπνοιαν του θεου (per inspirationem)
μαθοντων, τα δε καθ' αυτους, ως εγενετο. σαφως
συγγραφοντων. Si qui his adsertionibus periclitari auto-
ritatem verbi divini formidolosa suspicione credunt, ego
quidem ne umbram periculi meis, christianis puto, oculis
sentio. Taceam, quod alii saepe inculcarunt, libros V. T.
et verbum divinum haudquaquam synonymam vim habere:
neque urgeam, christianae religionis autoritatem divinam non
adeo pendere a decretis vel libris Iudaicis, ut iis vel peni-
tus repudiatis illaesa manere nequeat, vel elevetur, iniecta
dubitatione de honore historiarum V. T. nam vel hanc opi-
nionem ut novam et alienam forsitan dampnabunt: id unum
contra monere, ut scrupulum eximamus, sufficiat. Quodsi
Matthaeo licuit, ad tabulas familiae Davidicae recurrere, Mar-
co, consultis Matthaei libris texere historiam, et Lucae, plu-

rium testimoniis uti, Iohannique, narrationum argumenta ex animi conscientia describere : quonam iure indignus Mose vel prophetis habeatur traditionum patriarum, quarum fidissimi semper olim essent custodes, et observationum suarum pro consilio suo usus? Quin alienus potius tum a virorum genio et patriae amore videri possit sanctorum antiquitatis monumentorum contemptus, tum a Dei sapientia repetitum frustra adiutorium diuinum, quod autores primum, dein epitomatores adflaverit.

Restant libri dogmatici et moralis argumenti vel carmina. In his quaesita artis humanae laus, orationis pro ingeniorum diversitate character multifarius, forsitan quoque in multis (exceptis vaticiniis) ipsius argumenti natura, cui inveniendopoliendoque vires autorum naturales suppetebant, ut sunt plurimae Salomonis sententiae et imagines in Ecclesiaste ac Cantico Canticorum, vetat omnino supprimere et excludere proprios motus in animo scriptorum atque ad idearum divinitus infusarum miraculum confugere. Neque hoc loco praeteriri poterit observatio, quam supra tetigimus (§. 30. Obs. 2. b.) non prophetas tantum imitari antiquiorum carmina et describere, verum extare etiam interdum duplicem vnius hymni recensionem, politiore alteram, alteram minus ornatam, interdum quoque, permixtis invicem antiquioribus, novos componi psalmos v. c. *Pf. 135.* et Salomonis sententias quasdam iisdem verbis repeti. Anne quaeso, quodsi in his nihil efficit studium humanum, bis inspirasse dicamus Spiritum S. nescio quonam consilio, et emendasse opus suum ac dicta sua recoxisse? Haec quidem omnia in eum finem monui et digna observatu duxi, ut discamus, quantum moderari deceat nimis liberalem de origine divina immediata omnium V. T. librorum, qua res, qua voces, opinionem cupidamque nimis vehementiam, qua multi saepe adver

adversarios commentorum Iudaicorum pro arbitrio res novas tradere calumniantur.

Obf. 2. Itaque negem libros V. T. omnes divinos esse? **Minime** quidem. a) Didici enim servatori nostro et primis religionis Chr. doctoribus, Paulo praecipue, cui tamen primaria V. T. pars, lex Mosáica, *πρωτων χειριων* nomine venit, eum honorem deferre, ut quos illi divinos appellant libros, his ego per sacrilegium hunc titulum auferre non auserim. vide *Matth. 15, 4. 1. Tim. 3, 15. Rom. 3, 2. v. l. Fr. BURSCHER Progr. Christus divinae Mosis ac Pentateuchi auctoritatis vindex. 1772. sq. Lips.* b) Praeterea supra monui, in republ. Iudaica, quae Deum summum dominum unicumque rectorem, non animi solum et religionis, sed politicae quoque colebat, semper vixisse prophetas i. e. virorum divinorum concilium senatumque, penes quos domesticarum rerum administratio, in re gravi consilium, legum tuendarum et interpretandarum omnisque eruditionis et historiae cura fuit ac tanta autoritas, ut quidquid praeciperent, docerent, suaderent, scriberent, id omne ad Numen, sine quo nemo, ut *Cicero* ait, vir magnus fuit, quasi praesidem populi virorumque praeclare meritorum directorem referretur. Iam si Moses *איש האלהים* Pl. 90, 1. si Iosua, si Samuel, Nathan, Esaias, Ieremias, aliique, quos divino adflatu incitatos res graves sive regendo sive monendo egisse constabat, texerent temporis sui historiam: ecquis miretur, summo honore haberi libros, quorum autores ut familiares Numinis sui colerent? nisi forte cui IOSEPHI antiquior videatur fides, cum prophetis et sacerdotibus *demandatam* fuisse curam historiae Iudaicae conscribendae: *εξ αρχης*, inquit *contra Apion. I. 7. επι των [περι τας αναγραφας] τους αριστους και τη θελαπεια του θεου προσεδρευοντες κατεγρασαν.* c) Porro si nostri libri ideo divini iure salantur, quia fontes sunt

et adiutoria religionis divinae atque ad pietatem utilissimi (§. 30.) quomodo illustre cognomen detrahatur a libris, qui religionis Iudaicae, vere divinae (cf. supra §. 4. Obs. 3. a. p. 10.) fontes et promptuaria fuerunt? Atque ego scio, SEMLERVM pie et constanter negare, το θειον iis scriptis inesse, quae non omni tempore utilia reperiantur προς διδασκαλιαν, προς ελεγχον, προς επανορθωσιν sensusque Christianos excitandos, Pauli imprimis subnisi testimonio 2 Tim. 3, 16. Sed, pace Viri dixerim, primum Paulus vix eo loco finit characterem θεοπνευσικς. (vide Obs. sequentem). Deinde cum nec omnibus omnium copia esse queat Deusque semper necessitatibus hominum, prout capaces sunt fruendis bonis suis, prospiciat per sapientem οικονομιαν, atque puerorum beneficia non profint adultis et tamen beneficia vera pueris habeantur, denique ab hominis fere animo pendeat utilitas, quam e libris sacris capere velit et possit, dum alius alio modo afficitur Scr. S. lectione: equidem vereor, ut aut quidquam restet in rebus humanis, quod vere divinum salutare possit, aut incerto characterem iudicium de divina librorum V. T. dignitate finiri queat. Potuere sane ac debuere magno rei Iudaicae commodo multa componi et libris publicis immisceri, quorum in statu Christiano tenue omnino atque stipulis aridius argumentum in usus nostros non possumus convertere, v. c. Ruthae libellum, heroum Davidis catalogos, fenatus regii indices, imagines templi Salomonaei et innumera alia: sed faciunt ad Iudaeorum religionem veterem, divina autoritate stabilitam, sed tradita sunt ad informationem ingenii Ifraclitici atque eo plane collineant, ut theocratiae autoritas sustineatur, religionis puritas conservetur et gravissima capita, de Deo uno, maximo, praefide populi, et de magno gentis miserae restauratore illustrentur. Hoc consilio Moses plura selegit ex historia antiqua v. c. Genes. 2, 1. 3. 9, 24. habito semper ad

ad gentem legemque suam respectu. Iudicum libellus, Estheris quoque, Esrae, Nehemiae, gratam posteris benevolae Numinis curae memoriam commendant: annales familiae Davidicae, cui magnus olim successor promissus erat, fata exponunt: neque in carminibus et sententiis defunt, quae foliis Iudaeis et orientali genio apta, neque tamen minus utilia existimantur atque ad morum pietatisque studium efficacissima. Quemadmodum autem non dubitamus doctrinae Chr. institutionem, etsi imperfectione laboret et in melioris vitae statu desinat esse utilis, divinam dicere, quia pro tempore et facultate in usum nostrum convertitur: ita libros, quibus V. T. disciplina continetur, quamvis cesserit meliori, ob argumentum utilitatemque temporariam divinos appellare licebit.

Obf. 3. Dicitur Pauli 2 *Tim.* 3, 15. 16. sive antiquos interpretes audias sive consilium scriptoris expendas, exponendum videtur: *Omnis divinitus inspirata scriptura utilis est ad doctrinam.* Ita saltem Syrus interpres, cui Θεοπνευστος subiecti, ωφελιμος praedicati vim habet, et Vulgata, quae facit TERTULLIANVS (v. supra §. 31. Obf. 4.) Sic THEODORVS *Mopsuestiae Ep.* ap. FACUNDVM *Hermian. pro defensione trium capitul. L. 3. cap. 6. pag. 127.* ed. *Sirmond. Paris.* 629. 8. *omnis scriptura divinitus inspirata utilis:* favente e nostris huic interpretationi HEERBRANDO, *Seb.* SCHMIDIO (v. SEMLER v. *Canon. T. 2. p. 82. sq.*) et GRVNERO *progr. 775.* ac, qui reliquis testibus gravior habetur, contextu. Nempe admonetur Timotheus, ut constanter servet doctrinam puriorem, partim revolvens animo institutionem priorem, partim sacras literas, (V. T.) quibus a pueritia imbutus erat, sedulo tractans, duplici commodo, tum suo, tum aliorum, quorum commonefaciendorum materia in his libris amplissima extet. Hanc insignem patriorum scripto-

rum (*ἱερα γραμματα* vocat) utilitatem laudat verbis : *δυναται σε σοφισαι εις σωτηριαν*. Sequentia eandem sententiam, ut solet Apostolus, mutata phrasi repetunt, neque, ut *Lutherus* uoluit, inserta vocula : *Denn*, quam textus ignorat graecus, causam et confirmationem vel commendationem propositionis superioris exhibent neque, quod SEM- LERO probatur, characterem librorum divinorum : dicendum enim potius fuisset : *πασα γραφη ωφελιμος προς διδασκ.* etc. *θεοπνευσος*, sed, ut diximus, repetitionem. Itaque quae prius dixerat *ἱερα γραμματα* iam *πασαν γραφην θεοπνευσον* (alias *προφητικην Rom. 16, 26.*) appellat : dein *δυναται σοφισαι σε εις σωτηριαν* exponit, *ωφελιμος εσι προς διδασκαλιαν (instituitionem) προς ελεγχον (ad refutandos errores) προς επανορθωσιν (ad correctionem) προς παιδειαν την εν δικαιοσυνη (ad virtutis instituitionem)*, ut *ανθρωπος θεου (minister Ecclesiae)* sit *αρτιος, (omni numero absolutus)* et *προς παν εργον αγαθον (ad omnes muneris sui salubris partes, cf. Cap. sq. v. 5. 1. Tim. 3, 1. Tit. 1, 16.) idoneus*. Quo clarum fit, quisnam sit ille *σοφισμος* literarum sacrarum, quo uti in gerendo munere possit atqui debeat. Iam quum, quoad scio, prius ilud nemo interpres exposuit : literae sacrae habeantur illae tantum, quae faciunt ad doctrinam salutarem, sed sic in his libris plurima sunt, unde hic fructus capitur ; ita non ausim posterioris sensum statuere hunc : illa scriptura *θεοπνευσος* dici meretur, cuius argumentum in usus publicos religionis converti poterit. Argutari quoque in voce *πασα* nolim, cui adhaerentes plurimi, singulas librorum partes, decreta, voces, apices, *θεοπνευσικας* honore exceperunt. Dictio plane analoga extat *Act. 10, 34. παντες προφηται*, quibus laudatis nemo somniat Petrum de singulis prophetarum sermonibus, commatis, vocalium atque accentuum

centuum signis cogitasse. Alterum dictum Petri 2. Ep. 1, 20. originem divinam prophetiarum V. T. clare demonstrat.

Obs. 4. Varia semper hoc quoque loco et divisa sive Iudaeorum sive Christianorum iudicia lata fuerunt. E *Iudaeis* IOSEPHVM videmus (l. c. obs. 1.) vatibus tantum inspirationem concedere, reliquis non item, quamquam *θειας γραφας, ιερη γραμματα* saepius laudet. Talmudici *נבואה* et *שרה פיר* distingere iubent. E Christianis coetibus haud ita multo post aevum Apostolicum fuisse, qui Mosaicae legis originem divinam penitus negarent. *Gnosticorum* quidam ausi sunt a Demiurgo, (ὕπο του αντικειμενου φθοροποιου διαβολου) legem latam affirmare. PTOLEMAEVS *Gnosticus*, Ep. ad *Floram* (ap. GRABE *Spicil. Sec. II. p. 71.*) trifariam legis distributionem autoritate N. T. defendere conatur, εις τον θεον, τον μωσαε, & καθα (sic legendum videtur pro καθ' αυτο) δι αυτου νομοθετει ο θεος, αλλα καθα απο της ιδιης εννοιας ορμημενος και ο Μωσης νομοθετησε τινα — και εις τους πρεσβυτερουσ του λαου. THEODORVM *Mosuestenum* legimus in *Actis Concil. quinti oecumenici, Constantinopolitani secundi, Collatione 4. num. 63. excerptorum* e Theodori libris (ap. HARDVIN. T. III. *Concil. p. 86.*) docuisse: *His quae pro doctrina hominum scripta sunt, et Salomonis libri connumerandi sunt, id est, Proverbia et Ecclesiastes: quae ipse ex sua persona ad aliorum utilitatem composuit, cum prophetiae quidem gratiam non accepisset, prudentiae vero gratiam, quae evidenter altera est praeter illam.* Ec. 67. p. 87. de libro Iob: *mibi ex tota libri conscriptione certus est conscriptor paganica scientia esse eruditus, ad cuius imitationem praesentem volens scripturam componere, nocuit historiae pulchritudini. Et iste autem cum invenisset et de beato Iob historiam maximam et claram, — quem*

etiam clariorem Dei testimonium faciebat, quod factum est ad prophetam (nempe Ezechielem, unde patet feriore Ezechiele videri librum. Theodoro) — gloriam ex magnitudine causae volens suscipere hanc scripturam composuit, non cogitans, quod multa differentia est inter historiam iusti secundum scripturae divinae et simplicitatem et subtilitatem propositam, et inter verba superflua et ad probationem conficta. Eodem loco n. 68. et 71. p. 88. Cantici Cantorum autoritatem elevat: *Piguit Cantica cant. perlegere, quoniam neque secundum propheticae speciem exposita sunt, neque secundum historiarum traditionem, neque demonstrativa admonitione studii utuntur. — Oportet legentes librum nec ad impudicitiae hortationem putare esse conscriptionem sapientissimi et propter hoc odisse — nec collaudare codicem sicut habentem propheticae distationem bonorum ecclesiae. Si enim propheticae gratiam meruisset, mentionem alicubi Dei fecisset. — Vnde nec Iudaeis nec nobis publica lectio unquam cantici Cant. facta est.* Spinoza, Simonius, Clericus et nuper Semlerus, Oederus, in plerisque libris, aperte iam, iam obscurius humanae sapientiae Iudaicique ingenii, quod multum differt a Christiano, vestigia reperiri contenderunt atque, si vel non omnibus decreta sua, repetita saepius quam confirmata, persuaserint, eos tamen gratiam mereri existimem, quod superstitionem, quae semper Numinis obtentu humana omnia deprimit, profligatè laborarint.

§. 40.

3) *Collectio in unum corpus.*

Fuere quidem ante Efram libri diversis temporibus autoribusque editi, ac collecti *Prov. 25, 1. Eccles 12, 9.* sed primus tamen Efras, si Iudaeis fides habetur, antiquis, quotquot fere supererant, nova cura collectis additisque historiis sui temporis totum corpus confecit, ad Christia-

ftianos coetus translatum. Singulorum tamen non par habitum est pretium, aliis publico ufui Synagogarum destinatis, aliis remotis. Libros V. T. quos *apocryphos* hodie vocamus, nunquam videmus a Iudaeis, ne Alexandrinis quidem, sacrorum elogio ornari.

Obf. 1. Quodsi autoritas canonica est privilegium lectionis publicae coram coetibus Iudaeorum vel Christianorum, (§. 31.) multos ex hebraeis libris ea caruisse, patet: sed in hac disputatione satis sit demonstrasse locum libri in corpore Iudaico scripturae sacrae.

Obf. 2. Huius autem historia per *tres* optime distribuitur temporum *Periodos*. *Prima* finitur Esrae aevō, quem restauratorem et compilatorem patriorum scriptorum Iudaei laudant: *altera* persequitur fata huius collectionis inter Iudaeos: *tertia*, quae nam inter Christianos librorum V. T. ratio confiterit, exponit.

A) Iam *ante Esram*, reducis ab exilio populi imperatorem, plures V. T. partes in unum collectas extitisse, multis indiciis constat. B) Antiquiorem Esrae Mosis librorum collectionem laudant non Iosuae tantum et Samuelis historiae (loca vide supra §. 38. obf. 1.) sed Samaritanorum quoque religio conservavit. Hi enim secessione a Iudaeis facta, patriae tamen legis custodes diligentes, abiectis reliquis libris, quos eo tempore publicam auctoritatem nondum fuisse consecutos haec ipsa historia demonstrat, Pentateuchum Mosis adhuc evolvunt atque iisdem fere verbis, eadem auctoritate, qua Iudaei habent. Neque Iudaeos post secessionem a Samaritanis, neque Samaritanos a Iudaeis, exorto capitali inter utrosque odio, libros divinos adoptasse credibili ulli videbitur: neque causa suberat, cur alios antiquos libros, si plurimum copia fuisset ac autoritas publica, repudiarent. Neque fun-

fundamento nititur quorundam opinio, qui praeter Pentateuchum alios quoque libros ab iis probari ut divinos tradidere. vid. HOTTINGER *Exerc. Antimoriniana* p. 110. Fr. Imman. SCHWARZ *exercit. in utrumque Samaritanorum pentateuchum*. Witt. 756. p. 61 — 68. Fuere quoque carminum collectiones, quamquam vix publico usui destinatae, quarum primam Davides procuravit, altera feriorum temporum Hiskiae studio compilata videtur, tertia a Psalmo XC. obscurum autorem habet. Salomonis sententiae partim ab autore, partim Hiskiae, pii sacrorum Iudaicorum restauratoris, cura collectae videntur (*Prov. 25.*): et si quid video, eo moderatore, congregatio librorum sacrorum colligendorum coërit, per quam primum corpus scriptorum moralium diligenti solertia et religione critica congestum et publicatum fuit, clausum libro Ecclesiasticis. Adjuvat coniecturam primum clausula libri *Cobeleth*, quam aptius voluminis magni, quam brevis carminis, appendicem dixeris. Namque librum ipsum finiri commate octavo capituli duodecimi, sponde patet. Quae subiungitur, historias tractant et admonent de usu legitimo carminum et librorum, formandis moribus editorum. C. 12, 9. *Quandoquidem Academia (קהלת) eruditorum multifaria doctrina instituit populum, ac auditioni et meditationi vacavit, multas congestit sententias. Inquisivit Academia, ut sententias suaves reperiret et scripta genuina (דברי ישר) doctrinae piae. Sapientum dicta acuta, stimulorum instar et clavorum, cbaractere notata sunt per societatem eruditam, et edita a praefide primario. Ex hoc loco MELANCHTHON, vir summus, conicio inquit (Annotat. in Ecclesiasten p. m. 134. Erf. 548.) fuisse aliquos ordinatos in isto populo, quorum officium erat relegere libros et veras historias, quas digererent in annales hebraeorum et reliquos in ordinem redigerent, ut sic facerent libris auctoritatem et adprobarent,*
qui

qui digni essent lectu. Sic fuerunt multi autores, qui scripserunt biblia: ex istis aute momnibus recepti et adprobati sunt illi libri, quos hodie vocamus biblia. — Verba sapientum sunt — clavi plantati, habent autoritatem a viris congregationis. Reliqui libri non sunt tales. Haec ille. Praeterea, quae sequuntur Ecclesiasticis librum, partes voluminis hebraei omnino recentiores sunt prioribus, adeoque non immerito statuitur, hoc loco finiisse primam librorum V. T. quos כתובים vocamus, collectionem, auctam forsitan Esrae diligentia et in eum numerum, quem hodie conservamus digestam ac conservatam, ut post eum nova supplementa nulla accesserint.

B) Eam Esrae diligentiam, sive privatam, sive societate quadam pia (inprimis Nehemiae, quem βιβλιοθηκην coegisse librorum regum et prophetarum et Davidis et epistolarum regiarum περι αναθηματων. autor est liber *Maccabaeorum secundus* c. 2, 13.) adiutam, quae populi tui antiquas historias et carmina collegit, laudant Iudaei, quibus, quare fidem temere derogemus, non video. Haud dicam de nomine סופר, quod sine dubio Esra sibi vindicavit ob literarum patriarum studium, neque de cura restaurandi antiqua sacra librisque sacris colligendis et in usum publicum exponendis intenta *Esr. 7. Nehem. 7.* quam patres quoque antiquissimi celebrant, quum adflatu divino Esram corruptos Iudaeorum libros restaurasse et digessisse tradunt (τους των προγεγονοτων προφητων παντας αναταξασθαι λογους, διαφθαρεισων των γραφων) ut est apud CLEMENTEM *Alex. Strom. L. 1. c. 22. p. 410.* ed. Potter (Oxon. 715.) et IREN. *L. 3. c. 25.* unde TERTVLL. *de habitu mul. c. 3.* ac alii sumfisse videntur, quorum e testimoniis equidem fabulam de restitutione librorum abolitorum et deperdi-

perditorum, per Efram tentata, non ausim elicere, cum aliis. Hoc tantum defendam, me per totum codicem hebraeum nihil adhuc legisse, quo suspicio recentioris Esra compositionis vel alatur vel comprobetur. Psalmis quidem plures e Maccabaeorum aevo inesse VENEMA, clarus interpres, sumit: et tabulae librorum Chronicorum genealogicae ad tempora Christo vicina produci OEDERO cum aliis videntur. Sed illi facili diligentia de fati religionis Israeliticae, Baalitarum tyrannide oppressae, vel exilio Babylonico afflictæ exponuntur: in his, si quidem magis quam fieri cernimus adiuvari posset coniectura, interpolatorum audaciam multos locos tentasse, mira lectionis codicum et versionum varietas demonstrat. *Siraciden* Mosis libros historiasque Iosuae, Iudicum, Regumque et Prophetarum, Esaiæ, Ieremiae, Ezechielis ac *δωδεκαπροφητων* volumina hymnosque Davidis ac Salomonis carmina et Nehemiae factos tractavisse merito colligimus e *Cap. 44 — 49*. Maccabaeorum tempus calamitosum eripuit Iudæis vel deformavit *βιβλους της διαθηκης* *I Macc. 1, 59. 60. 3, 48*. quos ideo publice habitos fuisse colligitur. Sed ea omnia demonstrant potius, extitisse collectionem librorum sacrorum, in quam plerique superstites adhuc libri hebraei adoptari fuerint, quam catalogo integri voluminis texendo serviunt. Neque novi Testamenti scriptores, nisi quod tripartitum corpus laudent V. T. (vide §. 37. Obs. 2. p. 104.) et e plurimis V. T. partibus varia decreta repetant, historiam canonis Iudaici valde adjuvant. E reliquis PHILO plurimos libros, qui hodie hebraeorum canonem constituunt, sparsim laudat, addito elogio του Θεου, cuius loca coegit *Cl. Fr. HORNEMANNVS Observ. ad illustrationem doctrinae de canone V. T. ex Philone. Goett. 775.* et EICHHORN *Einl. in das A. T. p. 54. 199.* In quo non omitti debet, libros apocryphos nullibi ab eo laudari, etsi a patria

patria et ingenio Philoniano haud alienos. Vnus et primus IOSEPHVS *contra Apion. L. I. c. 8. p. 441. T. II. ed. Haverc.* divinorum, quos agnoverat, librorum indicem, narratione obscura nimis et litibus ciendis magis quam componendis apta instruit. Verba sunt: *καὶ μυριαδες βιβλιων εἰσι ἡμῖν — δυο δε μονα προς τοις εικοσι βιβλια, του παντος εχοντα χρονου την αναγραφην, τα δικαιως θεια πεπιστευμενα. και τουτων πεντε μεν εστι τα Μωυσεως, α τους τε νομους περιεχει και την της ανθρωπογονιας παραδοσιν μεχρι της αυτου τελευτης — απο δε της Μωυσεως τελευτης μεχρι της Αρταξερξου, του μετα Εερξην, Περσων βασιλευς αρχης οι μετα μωυσην προφηται τα κατ' αυτους πραχθεντα συνεγραψαν εν τρισι και δεκα βιβλιοις. αι δε λοιπαι τεσσαρες υμνους εις τον θεον και τοις ανθρωποις υποθηκας του βιου περιεχουσιν.* Addit, superesse ab Artaxerxis imperio alias quoque historias, sed nequaquam tantam fidem, quantam superiores, meruisse. Atque ego nolim p̄ites componere, de rationibus Iosephi et numero XIII. propheti-
corum, et IV. λοιπων librorum. Difficile enim videtur, aut coniecturas novas probare, aut inter novos loci huius interpretes quasi arbitrari agere, quorum quisque eausae suae patrocinator indicem Iosephi, invito forsitan autore, exposuit: OEDERVS (*freye Vntersuchungen über einige Bücher A. T. Halae 771.*) ut proscriberet Chronicorum, Estheris, Esrae, Nehemiae libros, et aliorum fragmenta: I. P. A. MULLERVS *Belehr. vom Canon A. T. Lipsf. 774. 8.* C. F. SCHMIDIVS *Historia antiqua et vindicatio canonis S. V. et N. T. Lipsf. 775. ac Enarratio sententiae Fl. Iosephi de libris V. T. Witt. 777.* et EICHHORN *Einl. in das A. T. p. 81.* ut nostri Codicis integram formam tuerentur. Licetbit tamen, libere sententiam nostram profiteri, non ut certam et indu-

indubiam, sed ut appareat, quam desperata sit loci difficultis interpretatio. Atque de *Pentateucho* Mosaico primum fertur iudicium. 1) *Genesis* 2) *Exodus* 3) *Leviticus* 4) *Numeri* 5) *Deuteronomium*. Impeditior quaestio de *historicis XIII.* quorum numerum sic finire ausim 1) *Iosua* 2) *Iudices* 3) *Ruth* 4) *Samuelis libri duo*, in unum volumen congesti. 5) *Regum libri duo*. 6) *Esaias*. 7) et 8) *Ieremias*, quem diserte tradit IOSEPHVS *duos libros* reliquisse *Ant. Iud. L. 10. c. 5. 1. T. I. Haverc. p. 526.* πρῶτος (laudarat Ieremiam et Ezechielem) περι τούτων δυο βιβλια γραψας κατελιπεν: praeter 9) *Threnos: Ioseph l. c. Iερεμιας επικηδειον αυτου συνεταξε μελος θρηνητικον, ο και μερχεινυν διαμενει.* 10) *Ezechiel* 11) *Daniel* (v. IOSEPH. l. c. c. 10, 6. p. 536. et 11. pag. 543.). 12) *δωδεκαπροφητων* liber. Decimum tertium non ausim finire. *Estherae* librum, etsi historiam prolixè repetat Iosephus, vix tamen ut divinum coluit, nam *Ant. Iud. L. 11, 6, 1. p. 566.* dubitanter inquit ἦν και σωσαι εθνος ημων λεγασι. Ex *Efrae* commentariis multa repetit ac *Nehemiae*, alia e *Chronicorum* libris, nullo tamen θειων βιβλιων elogio. *Tertia* classis quatuor *moralium* scriptorum aequè incerta. 1) *Psalmi* 2) *Iobus* 3) *Sententiarum Salomonis* liber. *Quartum* videtur *Ecclesiastes* vel *Cobeleth*, qui τας του βιου υποθηκας plures continet. Sed iis vix suffragari possum, qui uno volumine *Ecclesiasten* et *Canticum* contineri statuunt, nec enim alterutrius diserte meminit Iosephus locis aliis, neque specie ulla commendatur opinio, opuscula plane diversa uno nomine recenseri. Sed erit haec deducendi locus alius commodior. *Novum V. T. catalogum* exhibent *Talmudici* in tr. *Bava Bathra* f. 17, 2. *Lex sunt quinque libri Mosis. Propetae sunt VIII. nimirum priores 1. Iosuae. 2. Iudicum. 3. Samuelis 4. Regum: et posteriores 1. Ieremias. 2. Ezechiel 3. Esaias. 4. duode-*
cim

eim *minores*. *Hagiographa sunt XI.* 1. *Ruth.* 2. *Psalmi.*
 3. *Iob.* 4. *Proverbia.* 5. *Ecclesiastes.* 6. *Canticum.* 7. *Threni.*
 8. *Daniel.* 9. *Esther.* 10. *Efra et Nebemia.* 11. *Chronica.*
 cf. *BVXTORF. Tiberias c. XI.* Ceterum Iudaei ipsi fatentur,
 quosdam ex his libris fuisse olim ἀντιλεγόμενους nec sine
 controversia publico usui consecratos. Quodsi enim Talmu-
 dicis fides habetur, Ecclesiasticis opusculum propter sententias
 ἀσυμφωνούς et Epicureas quidam voluerunt accenseri libris
 prohibitis (Ⲡⲓⲛⲓⲗ, *apocryphis, abscondendis*), quod et
Maimonides (More Nevoeb. L. 2, 28.) et suo iam tempo-
 re *Hieronymus ad Cohel. 12.* tradunt. Proverbiorum li-
 brum, in *Mass. Schabat. c. 2. f. 30.* docetur, fuisse, qui
 reicere vellent propter dicta contraria: Cantici lectionem iuve-
 nibus absconderunt alii: alii de Ezechielis libris graviter
 dubitarunt. Atque hinc traditur in *Pirke Aboth* ab initio,
Proverbia, Ecclesiasten et Canticum fuisse quondam a cano-
 ne suspensa, donec venirent viri Synagogae magnae et ea
 recte exponerent. Sed hunc testium numerum merito suo
 adaugent *interpretes graeci*, praeter *Alexandrinos, Aquila,*
Symmachus et *Theodotion*, altero post C. N. seculo clari,
 quorum diligentia V. T. libros publicos popularibus suis
 lingua vernacula tradidit, haud alios, quam quos adhuc te-
 nemus, nisi quod nulla adhuc librorum *Estherae, Esrae et*
Nehemiae fragmenta translationis supersint, aut quia plane
 perierunt, aut quia haec opuscula ut ἀνανονισα graeco ser-
 mone exhibere dubitarunt: neque enim ad limpидum causa
 perducī poterit. Atque utut Iudaeos *Alexandrinos* scripta
 alia domestica voluminibus suis adiecisse concedam, ut *To-*
biae librum, Iudithae historiam, Ecclesiasticum vel Salomo-
nis Sapientiam, Siraciden, fragmenta Estherae, Maccabaeo-
rum historias, Danielisque appendices et carmina quaedam
 (reliqui enim, quos ἀναντιρρητως apocryphorum nomine
 I habemus,

habemus, *Efrae librum tertium et quartum, Maccabaeorum III. et IV.* et pauca alia, vix digna memoratu habentur): nondum tamen probabili argumento evictum legi (neque etiam poterit vinci per Iudaicorum librorum ex illa regione iacturam et Philonis, testis unici, silentium) ab Alexandrinis novos hos libros autoritate divina fuisse consecratos. Suntque potius, si quid iudico, ex eo genere, quod haud pari cum superioribus fide habitum meminit *Iosephus adv. Apion. L. I. c. 8. p. 441.* qui et ipse e graecis Alexandrinorum libris v. c. primo Maccabaeorum, plurima haud veritus est depromere atque in historias suas transferre. Neque hoc loco omitti poterit PHILONIS de libris *Therapeutarum*, sectae Iudaicae rigidioris, testimonium apud EVSEB. *H. E. L. 2, c. 17. p. 67.* dum, *in singulis domiciliis, inquit, est quoddam sacellum, in quod nihil secum inferunt, nisi νομους και λογικα θεσπιθεντα δια προφητων και υμνους* (legem, prophetas et hagiographa; vide supra p. 103.) *και τα αλλα, οis επισημη και ευσεβεια αυξονται και τελειουνται.* Es his apparet, Palaestinarum et Aegyptiorum Iudaeorum canonem non adeo fuisse diversum, qua de re multa egregie coegit EICHHORN *Einl. in das A. T. §. 20—50. p. 40—96.*

C) Restat, ut de canone V. T. qualem *Christiana* antiquitas tenuit, exponamus. Atque cum *origines* rei christianae a Iudaeis repetantur et libri Iudaici, publicis lectionibus consecrati, commendentur per Iesum eiusque Apostolos: facile intelligitur, primum, quam autoritate, quoque iure ad ecclesias Christianas V. T. volumen vel conservatum a christianis ex antiqua religione, vel adoptatum propter dignitatem inter Iudaeos, transierit; dein, quibusnam partibus constitierint volumina christiana, videlicet libris haud aliis, quam quibus Iudaei divinorum et publicorum honorem deferrent. Sed cum nemo coniector ausit per
bre-

breves et obscuros indices efficere ac finire singulorum titulos ac numerum universum, et vulgaris opinionis de canone Iudaeorum confirmato et probato per Iesum, cui tamen censoris critici provincia vix erat demandata, futilia sint argumenta, neque Pauli elogium *Rom.* 3, 2. ad hanc causam iuvandam valde idoneum videatur: sufficiat tenere, Apostolos, ubi dictorum suorum veritatem, sive orationibus sive literis, munire conantur, suffragiis prophetarum et virorum gentis suae divinatorum, nulla ullo loco inferere decreta, nisi ex iis libris, quos adhuc Iudaei tenent atque reverentur. Idque tanto magis attentione videtur dignum, quanto certius eosdem e graecis voluminibus V. T. dicta sua mutuari constat. *Post Apostolos* videmus doctores publicos et coetus christianos pro regionum diversitate in varia de canone V. T. discedere iudicia. Quibus enim Palaestinam hebraeosque libros adeundi copia daretur, eorum indices nostris fere concordēsprehendimus. Antiquissimus superest MELITONIS, Sardicensium Episcopi, qui peragratis orientis partibus et consultis Iudaeorum iudiciis, (ακριβως μαθητων) των ομολογημενων της παλαιας διαθηκης καταλογον reliquit (apud. EVSEB. *H. E. L.* 4, 27. p. 191.) in hunc modum: 1—5. *Quinque Libri Moysi.* 6. *Iesus Nave.* 7. *Iudices.* 8. *Ruth.* 9. *Regnorum libri quatuor* (Samuelis nempe duo, duo Regum) 10. *Chronicorum duo.* 11. *Psalmi Davidis.* 12. *Salomonis sententiae.* (η και σοφια) 13. *Ecclesiastes.* 14. *Cant. Cant.* 15. *Iob. Prophetarum.* 16. *Esaiiae.* 17. *Hieremiae.* 18. των δωδεκα εν μονοβιβλω. 19. *Daniel.* 20. *Ezechiel.* 21. *Esdras.* Alterum ORIGENES exhibet βιβλων ενδιαθηκων iuxta *Euseb. H. E.* 6, 25. Recenset autem sic: 1—5. *Pentateuchus* 6. *Ios.* 7. *Iudic. cum appendice libri Ruth.* 8. *Samuelis duo.* 9. *Regum duo.* 10. *Paralipom. duo.* 11. *Esdrae duo.* 12—15. *Psalmi et Salomonis tres.*

tres. 16. XII. prophetarum. merito enim vox δωδεκαπροφητων omiffa per librariorum incuriam, fuppletur a C. F. SCHMIDIO *hifl. can.* §. 57. et Stroth'in edit. Eusebii p. 368.) 17 *Es.* 18. *Ierem.* cum *threnis* et *epiftola.* 19. *Daniel.* 20. *Ezech.* 21. *Iob.* 22. *Efther.* Addit vir exercitatus: ἐξω δὲ τούτων εἰς τὰ μακκαβαϊκά, ἀπὲρ ἐπιγυγραπταὶ Σαρξῆθ Σαρβανεελ. Post hunc CYRILLVS *Hierofolymit.* Catech. IV. (p. 66. ed. Milles.) Τῆς μὲν παλαιᾶς διαθήκης τὰς εἰκοσι δύο μελέτα βιβλους. τοῦ νομοῦ μὲν γὰρ εἰσὶν αἱ μωσεως πρῶται πεντε βιβλοι, ἐξῆς δὲ, Ἰησῆς υἱὸς Ναυῆ, καὶ τῶν Κριτῶν μετὰ τὸ Ρουθ βιβλιον, ἐβδομὸν ἀριθμῶμενον. τῶν ἰδε λοιπῶν ἱστορικῶν βιβλιῶν, πρῶτη καὶ δευτέρα τῶν βασιλείων, μίᾳ παρ' Ἐβραίοις εἰς βιβλος μίᾳ δὲ καὶ ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη ὁμοίως δὲ περὶ αὐτοῖς καὶ τῶν παραλειπομένων ἡ πρῶτη καὶ ἡ δευτέρα μίᾳ τυγχάνει βιβλος, καὶ τὰ Ἐσθῆρ ἡ πρῶτη καὶ ἡ δευτέρα, μίᾳ λελογίσαι. δωδεκάτη βιβλος ἡ Ἐσθῆρ. καὶ τὰ μὲν ἱστορικά ταῦτα. τὰ δὲ σοιχηρὰ τυγχάνει πεντε, Ἰωβ, καὶ βιβλος ψαλμῶν, καὶ παροιμιαί, καὶ Ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀσμα ἀσματικῶν, ἑπτακαιδεκάτον βιβλιον. ἐπὶ δὲ ταῖς τὰ προφητικὰ πεντε. τῶν δωδεκα προφητῶν μίᾳ βιβλος, καὶ Ἡσαϊα μίᾳ, καὶ Ἰερειμῆ μετὰ Βαρεχ, καὶ Θρηνην, καὶ ἐπιστολῆς. εἰτὰ Ἰεζεκιηλ, καὶ ἡ τὰ Δανιηλ εἰκοσηδευτέρα βιβλος τῆς παλαιᾶς διαθήκης. Consentiant GREGOR. NAZIANZ. *Autor Synopses V. T.* qui *Athanasius* creditur, EPIPHANIVS, IO. DAMASCENVS et alii, quorum loca HODIVS *de text. bibl. origg.* (Oxon. fol. 1705.) L. 4. c. 4. p. 644. et nuper b. CHR. FR. SCHMIDIVS *Hifl. antiqua Canonis, Witt.* 775. congestere. Contra, qui versionis graecae voluminibus adfueti fabulam de Θεοπνευσία LXX. interpretum pie crederent, et penderent ab Aegyptiis Iudaeis, atque, ut ego

mihī per decretorum et disciplinae severioris similitudinem persuaserim, a Therapeuticis, quum voluminibus biblicis, quae tractabant, adfutos reperirent libros alios, ii congestam in unum molem communi honore haud dubitaverunt excipere, polemicis quam criticis artibus studiosiores. Itaque videtur evenisse, ut *Aegyptii patres*, a quibus fere *Latini* semper pendebant, divinos libros saepe appellarent, quos nullus unquam Iudaeorum, sive Palaestinus, sive Hellenista, in censum Θείων et πεπιστευμένων referre sustinuit. Praeivere IRENAEVS *Lugd.* et CLEMENS *Alexandrinus*, qui facile alios auctoritate, qua pollebant, in partes decretorum suorum rapuerunt, unde paullatim Canon V. T. Iudaicus a Christianis coetibus immutatus atque novis libris indies auctus fuit. *Canones Apostolici*, quorum autorem vix dubito, quin Aegyptus pepererit, iubent: εσω πασιν υμιν κληρικοις και λαικοις βιβλια σεβασμια και αγια της παλαιας διαθηκης, Μωσειος πεντε — Ιησου υιου Ναυη εν· ρεθ εν· βασιλειων τεσσαρα παραλειπομενων του βιβλιου των ημερων (fragmenta chronicorum) δυο, Εσδρα δυο· Εσθηρ εν· Μακκαβαιικων τρια· Ιωβ εν· Ψαλτηριον εν· Σολομωντος τρια, παροιμια, εκκλησιαστικη, ασμα ασμ. Προφητων δεκαδυο εν· Ησαιου εν· Ιεζεμιου εν· Ιεζεκιηλ εν· Δανιηλ εν· Addit εξωθεν (de hac voce vide supra Cyrilli locum §. 31. Obs. 3. p. 80.) δε προΐσθρειςθω υμιν μανθανειν υμων τους νεους την σοφιαν του πολυμαθους Σιραχ· Accessere alii post *Concilium Carthaginense* tertium, quod primum libros apocryphos in canonem V. T. cooptat, circa ann. 397. celebratum, canone 47. *Placuit, ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum. Sant autem canonicae scripturae: Genes. Exod. Lev. Num. Deuteron. Iesu nave. Iu-*

dicum, Ruth, Regg. LL. IV. Paralip. LL. 2. Iob. unus, Psalterium Davidicum. Salomonis Libri quinque. Libri XII. prophetarum, Esaias, Hierem. Ezech. Dan. Tobias, Iudith, Esther, Esdrae libri duo, Machabaeorum libri duo. Addit: hoc etiam fratri et consacerdoti nostro Bonifacio vel aliis earum partium Episcopis pro confirmando isto canone innotescat: quia a patribus ista accepimus in Ecclesia legenda. Sed haec clausula clare docet, novam canonis compilationem tentasse doctores Africanos, et occidentales (v. AVGVSTIN. de Civ. D. L. 17, c. 20.) nulla adhuc autoritate reliquorum coetuum confirmatam. Inter haec tamen opinionum de canone V. T. diffidia orta est *tertia classis* doctorum, qui scripta *κανονισα* et *εκκλησιαστικα* solcite distinguunt, in illis hebraeorum secuti traditionem, in his ecclesiarum, apud quas eorum usus viguit, consuetudinem. Sic HIERONYMVS in *prologo galeato*: *quidquid extra hos libros est, quos de hebraeo vertimus in latinum, inter apocrypha ponendum est. Igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, ut et Iesu filii Syrach liber et Iudith et Tobias non sunt in canone: et praef. in LL. Salomon. (l. c. 938.) Sicut Iudith et Tobi et Maccabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina (Sapientiam Salomonis et Siracidis) legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.* Similiter RUFFINVS *exposit. Symb. Apost.* postquam laudat Pentateuch. Iesum Nave, Iudic. cum Ruth. Regg. IV. vel II. iuxta Hebr. Paralip. Esdrae II. Hester, Prophetarum V. libros, Iob, Psalt. Salomonis tres, subiungit: *haec sunt, quae patres intra canonem concluderunt, et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quod et alii libri sunt, qui non canonici sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt i. e. Sapientia, quae dicitur Salomonis, et alia Sapientia, quae dicitur filii Sirach. —*
Eius.

Eiusdem vero ordinis libellus est *Tobiae et Iudith et Machabaeorum libri*. Sic quoque *Isidorus*. Addam Syrarum ecclesiarum indices. *Iacobus EDESSENVS* post *Pentateuchum* librosque *Iosuae* et *Iudicum* hosce enumerat: *Iob*, *Samuelis I et 2*, *Isaiae*, *XII. Prophetarum*; *Ieremiae*; *Threnos*; *Baruch*; *Ezechielis*; *Danielis*; *Proverbia*; *Sapientiam*; *Cantica*; *Ruth*; *Esther*; *Iudith*; *Ecclesiasticum*. (ap. ASSEM. B. O. T. II. 499.) *GREGORIUS Barbebraeus* in horreo *mysteriorum* exponit: *Pentateuchum*, *Iosuae*, *Iudicum*, *Samuelis* duo, *Psalms*, *Regum II. Proverb. Ecclesiasticum, Ecclesiasten, Cantica, Sapientiam, Ruth, Susannae historiam, Iob. Isaiam, XII. Propbetas, Ierem. cum Threnis, Ezechiel, Daniel cum hist. Beli et Draconis*: omittit autem libros *Paralipom. Esdrae, Iudith, Esther, Tobiae, Machabaeorum et Epist. Baruch. EBEDIESV Catal. libror. Syror. V. T.* indicem struit: (ap. ASSEM. l. c. T. III. p. 5.) — *Lex quinque libri* — *Iosuae* — *Iudicum, Samuel, Regum, Dabariamim et Ruth, Psalmi, Proverbia, Cobelet, Sirat Sirin, Bar Sira, Sapientia magna (Ecclesiasticus) et Iob. Isaia, XII. Propb. Ieremias, Ezech. Daniel, Iudith, Esther, Susanna, Esdras, Daniel minor (i. e. hist. draconis), Ep. Baruch, liber traditionis Seniorum, Iosephi scribae proverbia, historia filiorum Samonae, liber Maccabaeorum, historia Herodis regis, liber postremae desolationis Hierosolymae per Titum, liber Asathae uxoris Iosephi Iusti filii Iacob et liber Tobiae et Tobith*. — Sed facile apparet, scriptorem Syrum, quotquot extabant libri Iudaici, totidem referre. Alios vide apud *HODIVM* et *SCHMIDIVM* II. cc.

Obs. 3. Atque constans illa Iudaeorum traditio, quae libros V. T. quos iam apocryphos vocamus, semper repudiavit neque unquam divinorum loco habuit, negatque eo tempore, quo exarati fuerunt, extitisse prophetas, sufficit

nobis, ut non alios V. T. vel divinos iudicemus, quam quos ab iis traditos accepimus, vel canonicos, si canon V. T. non nisi divina et prophetica scripta complectitur. Quodsi autem canonicos salutare placeat libros, inter coetus quosdam christianos ob usum aliquem praelegi solitos et commendari (vide supra §. 31.): autoritas eorum *inter Christianos* canonica multorum suffragiis evincitur, sed tum apertius deuterocanonicis (fuere enim ἐν τῷ δευτερεῶ et εἰς ὧ, vide §. 31. obs. 2.) compellaveris,

vid. RAINOLD. *censura librorum apocryphorum V. T. Oppenhem.* 1611. Tomi 2. 4. G. I. HENKEN. *introd. in LL. Apoc. V. T. Hal.* 718. et autores, supra p. 92. sq. laudatos. Multa quoque utilia SEMLERI *theolog. Briefe,* Lips. 1781. quas nunc demum lustrare contigit, ad hoc argumentum tractant.

Obs. 4. Itaque autoritas, quam nos quidem vindicamus libris V. T. canonica pendet a suffragiis et traditionibus Iudaeorum, quos patriorum scriptorum custodes scimus, superstitionis potius quam levitatis reos. Quicumque autem tandem *primi* collectionis *autores* fuerint, delegerunt libros, vel ob autores, viros vel divinos vel publica fide dignos (vide IOSEPH. I. supra laudato p. 115.) vel propter argumentum utile et pium et ingenio Iudaico grave. Ecclesiasti saltem a quibusdam reprobato, ideo locum in canone concessum fuisse MAIMONIDES l. c. tradit, quod a gravi sententia initium fiat, et gravis sententia clausulae loco ponatur. Iam quidem si nova librorum Iudaicorum in usum Christianorum compilatio esset cogenda, fateor, plurimos libros vel expurgari debere vel penitus reici; neque enim valde adiuvatur res Christiana plurimis V. T. partibus (vide §. 42.) unde *Gnosticos* crediderim maluisse πτωχὰ ἑοχθεῖα peni-

penitus repudiare et totum V. T. eliminare e coetibus suis: sed nos, qui, historia duce, indagamus numerum librorum, quorum in Synagoga pretium fuit insigne, utilitatis praesentis ratione posthabita, a traditione non ausimus deficere.

Obf. 5. Neque hoc loco diffiteri velim, quantum mihi displiceat pugna, in quam maiores nostri, vestigia prementibus multis dogmatum theologorum tractatoribus, odio ecclesiae Romanae potius quam rationum multarum et gravium admonitione inducti atque, si quid video, inani metu, ne forsitan concedere cogerentur quaedam Romanensium adferta, libris apocryphis superstructa, compulsi, contra hos libros descenderent. Nam primum periti historiarum et artis criticae doctores Ecclesiae Romanae haud negarunt, eosdem inferioris quasi ordinis minorisque auctoritatis esse et deuterocanonicorum nomen mereri. Praeterea nec prudens delectus fit argumentorum, quibus nostra sententia defenditur, v. c. cum negant apocryphis inesse characterem librorum V. T. sermonem hebraeum, quasi vel lex prohibeat Spiritum sanctum virosque divinos alio, quam hebraeo sermone, uti, et non pudeat christianos repetere iactabundas Rabbiorum voces, de sanctitate linguae hebraeae, profligatas per A. SCHVLTENSIVM in *praef. ad Erpenii Gramm. Arab. et Commentar. in Prov. Sal.* (Lugd. B. 748.) vel negari possit Tobiae librum, Iudithae historiam, Siracidis sententias, atque forsitan Maccabaeorum quoque libros, sermone hebraeo s. Chaldaeo primum fuisse consignatos. Neque feliciter argumentantur, quicumque propter argumentum ludicrum, superstitiosum (*Tob. 6, 20.*) historicae fidei adversum (*Sap. 16, 22.*) et libris divinis morumque doctrinae repugnans (*Siracid. 50, 27. 28. 1 Macc. 9, 27. 2 Macc. 14, 42.*) eos indignos faciunt auctoritate publica, lectione et inspiratione. Nam, si verum fatear, multa similis argumenti dicta, quae

ingenium Iudaicum sapiunt, reperiuntur in libris *αναπτυξ-
 ητοις* V. T. in quibus tantum abest, ut offensionis quid-
 quam capiat interpretum vel ingenium vel pietas, ut excu-
 sent methodum Iudaicam, atque facta enarrari, neque ideo
 probari ut egregia et laudabilia, et, si repugnantes loci oc-
 currunt, tentandam conciliationem, moneant, quin, ut tuean-
 tur dictorum gravitatem atque decus, ea saepe ad morum
 rationes misere detorqueant, saepe mysteriorum vela prae-
 tendant. Quae studia quare his quoque libris non debean-
 tur, non video, nisi antea conventum sit de origine mere
 humana; quodsi autem tribuantur; equidem, si *κατ' ανθρω-
 πον* disputare liceat, facili negotio omnia dubia *interna* con-
 tra auctoritatem canonicam apocryphorum mota me solutu-
 rum spondeo. Iudithae, ut unum dicam, historia minus
 certe offendit quam Estherae, quam tamen ut piam extol-
 lunt: Tobiae superstitio non superat Sauli 1 *Sam.* 28. nec
 Siracidis animus 50, 27. 28. Davidis carminibus valde re-
 pugnaret. Praeter hanc inconstantiam interpretum, qui suo
 se saepe iugulant gladio, novum e disputatione illa malum
 exoritur, nempe neglectus librorum, quos tanquam apocry-
 phos elevant, quos ego tamen *vel* ob linguam hebraeo-
 graecam ad cognoscendum N. T. loquendi usum, *vel* pro-
 pter historiam doctrinae et religionis Iudaicae, *vel* ob ne-
 cessitatem ad intelligentiam vaticiniorum, quorum interpres
 nullo modo carere poterit Maccabaeorum historia, (de qua
 insigniter meritus est Ill. MICHAELIS in versione nuper edi-
 ta), *vel* denique propter disciplinam et salutaria praecepta,
 quibus abundant Siracidis sententiae, utilissimos et lectu di-
 gnissimos reperi: cuius rei exempla, fatis illustria, alibi ex-
 ponam. Tutissimum mihi per totam hanc disputationem vi-
 sum est atque adhuc videtur, omissis vagis et conquisitis
 coniecturis atque dubiis, quae facile retorquentur ab adver-
 sariis

fariis, auctoritatem librorum V. T. definire per decreta Iudaeorum, quorum maxime intererat, feligere divina ab humanis, et quos vigiles patriarum atque genuinarum traditionum custodes ipsa superstitione effecit.

§. 41.

4) *Integritas librorum V. T.*

Concedamus oportet per indicia plana, periiſſe *tum* libros quosdam Iudaicos, a prophetis consignatos, quos tamen in canone fuisse, frustra statuitur: *tum* in singulis locis et exemplis textus hebraici lectionem genuinam, multis vitiis scripturae illatis, quae tamen nec integritati obfunt, nec ita corrumpunt eos libros, ut usum ad religionem discendam amplius praestare non possint.

Obf. 1. Repetenda sunt, quae supra §. 32. discussimus, ne vana superstitione rapti in difficiles incidamus quaestiones et horreamus querelas virorum piorum et artis peritorum de corruptelis textus hebraei, i. e. de lectione genuina in exemplis codicis hebraei, recentioribus plerumque, et editionum a viris rei criticae parum gnaris adornatarum, amissa.

Obf. 2. Multi laudantur libri hebraici, iam deperditi v. c. ספר ישר *liber carminum Ios. 10, 13. 2 Sam. 1, 17. 1 Chron. 4, 22. ספר מלחמות יהוה historia expeditionum sacrarum. Num. 21, 14. Libri prophetarum Nathan, Gad 1 Chron. 29, 29. Athiae et Ieddi 2 Chron. 9, 29. Semaiae, ibid. 12, 15, Iebu, 20, 34. (vide supra §. 39. Obf. 1. p. 115.) Salomonis Chronica, 1 Reg. 11, 41. et poemata 1 Reg. 4, 32. Enochii prophetia, Iudae 14, 15, cuius fragmentum non dubito, quin Apostolus e libris antiquis repetierit: sed quis eosdem a Iudaeis unquam usui publico*

Publico destinatos i. e. canonicos fuisse idoneis rationibus probaverit? Sint licet inspirati omnique autoritate divina muniti: neque tamen inde cogitur necessitas quaedam, ut ornarent synagogas Iudaicas atque in publicum usum divulgarentur. Deus quidem, cum sermones prophetae maximi, Iesu, in quibus tamen fidei et morum capita selectiora tradebantur, haud paucos interire passus est, quare vellet reliquorum orationes omnes superstites manere, vix capio rationem.

Obs. 3. Tanto autem magis lapis omnis movetur a BVXTORFIIS (inprimis in *Anticritica s. vindictis veritatis hebr.* 653. *Basil.* quorum fautores etiam in *Formula consensu helvetici Cap. 3. edit. Amstelod.* 1726. p. 36. sq. extorserunt decretum publicum, contra eos, qui lectionem, quam hebraeus textus exhibet, humano tantum arbitrio constitutam esse definiunt, eamque configere et emendare religioni neutiquam ducunt et s. p.) et nuperis superstitionis Iudaicae statoribus ac propugnatoribus TYCHSENIO ac PIDERITIO, (*Beytraege zur Vertheidig. und Erläuter. des Can. h. Schr.* 775.) ut textum, qualem adhuc editiones nostrae exhibent, genuinum et ab omni vitio immunem, defendant atque opinionis suae adversarios impietatis atque iniuriae in sacras literas, religionis fontes, et Spiritus S. opus arguant, in quibus utrum Musarum erga eos an sententiarum erga alios inclementiam magis incusent, ambigo. Nam primum religio Christiana non tantam cum libris Iudaicis coniunctionem habet, ut eorum vitium fidei nostrae vitium afferre debeat (vide §. seq.): deinde imperiti sane critici, a quo nihil felix sperari poterit, foret, exempli unius, recentioris, fide ita inniti, ut, quod ab eius norma abhorret, id tanquam erroneum et falsum repudietur. *Neque tam est mirandum in omnibus V. T. codicibus et editionibus vitia esse, quam mirandum*

randum foret, si nulla essent, cum id non aliter fieri potuisset, (utar verbis ERNESTII *int. N. T. P. II. c. I. 9. p. 93.*) quam ut Deus lapsus librorum singulos vi sua impediret, quod nec factum esse, res ipsa loquitur, nec necessarium ad integritatem librorum fuisse, omnium intelligentium iudicio constat. Textus autem hebraei, quem receptum et authenticum appellamus et imperiti pro divinitus aecurato colunt, auctoritas univcrsa nititur autoritate librorum et veluti fontium, e quibus fluxit: qui, cum nec magnae antiquitatis commendationem habeant, nec vetustiorum et plurium librorum, nedum versionum longe antiquiorum, consensu probentur, denique Iudaeorum, commentis rabbinicis captorum, arbitrio delecti fuerint: quisnam cautus interpres his libris, hoc arbitrio unius editoris regi se patiatur atque uni homini, cuius merito in suspicionem venit facultas et religio critica, ius condendi textum hebraicum et normam indubiam concedat? Id quidem Kennicoti opus demonstravit, consensum codicum hebraeorum, quem tantopere iactitant, cum textu recepto, creditum per praesumptionem ab iis, qui codices consulere vel non possent, vel non vellent, et laudes Masoreticae diligentiae, quae dinumeratis singulis literis sepe quasi muniret, ne quid excideret, legem, (סיג התורה) iam collatis voluminibus in vanum recidere. Accedit haud mediocris locorum in libris V. T. scriptis editisque numerus, quae manifesta erroris atque vitii indicia ostendunt, cum recepta lectio vel repugnat locis aliis versionumque antiquissimarum auctoritati vel interpretem de sensu reperiundo desperare iubet. Sed ubi historia loquitur, stultum est provocare vel ad providentiam divinam, a qua tamen non sine miraculo textus libri tam prolixi per tot seculorum decursum illibatus custodiri in uno quodam exemplo potuit; vel ad Iudaeorum religionem et testimonium, ipsa inconstantia vacillans;

cillans; vel ad sensus, quem lectio recepta fundit, facilitatem, dum torquere se interpretes videas, ut demonstrant, probum esse sensum, qui non sit absurdus. Ceterum quod si teneas integrum esse librum, cuius lectiones genuinae in Codicibus aliisque versionum antiquarum libris conserventur, arte critica eruendae: si integritatem librorum V. T. referas ad doctrinae, quam tractant, integritatem: si denique malitiam hominum negas corrupisse textum authenticum; non est verendum, ut fidei nostrae principium in discrimen adducatur per decreta eorum, qui singularum vocum et literarum vitia concedunt atque editionis alicuius, ut *Ἐσπευσου*, fidem in dubium vocant. Neque tamen mihi vel Iudaeorum et doctorum veterum querelae de corruptelis codicum, vel conatus persecutorum foedandi lectiones genuinas persuadent, per malitiam hominum menda irrepisse. Nam Samaritanorum ausus sic mutandi textum Moysi, ut opinionibus suis faveret, ad nihilum reciderunt: patrum ecclesiae (v. c. IVSTIN. *Mart. dial. c. Tryphone*, IREN. *L. 3. 24.*) criminationes de Iudaeorum impietate, veniunt a doctoribus non satis peritis, et versionis potius graecae corruptionem vel sensus detorsionem tentatam a Iudaeis, quam codicum hebraeorum depravationem conquerruntur. Locorum denique, quos nuper etiam KENNICOTVS (*de statu t. b. Diff. 2. c. 1.*) a Iudaeis consilio corruptos esse existimat, *Deut. 27, 4. Ios. 8, 30. Exod. 20. Deut. 27, 26. et al.* nullus certe Christianorum causa est depravatus, ne dixerim, in his quoque incuriam librariorum posse reprehendi. Neque seriore aevo, cum per tot regiones dispersi viverent Iudaei, et Christiani exemplaria quoque hebraea haberent in manibus, corruptio omnium Codicum potuit tentari, sicut iam AVGVSTINVS *de Civ. Dei. L. 15. c. 3* agnovit.

confer

confer L. CAPPELLI *critica sacra* (ed. Vogel et Scharfenberg Hal. 775. et 78.) Cap. I. Br. WALTON *proleg. in bibl. polyglotta. c. praef. DATHII* Lips. 777.) C. VII. p. 225—245. et *praefat. p. XLI. Rich. SIMON bist. critique du V. T. L. I. cb. 18. 19. seqq. L. II. cb. 9. B. KENNICOT diff. de statu textus hebr. Tomi II. (ed. lat. Lips. 756.) EICHHORN Einl. in das A. T. Cap. II.*

§. 42.

b) *Habitus librorum V. T. ad discendam religionem Christianam.*

Hi libri, qui in usum Iudaeorum consignati adeoque fontes religionis Iudaicae fuerunt, iam in religione Christiana, ut perfectiore et virili, Gal. 3, 24. Ebr. 8, 6. vilioris et utilitatis et pretii sunt: neque tamen plane repudiari debent a Christianis, sed usum haud contemnendum praestant, unde olim quoque commendantur a Christo Iob. 5, 39. Luc. 16, 29. Apostolis Rom. 1, 4. 2 Tim. 3, 15. (2 Pet. 1, 19. sq.) et a primis inde temporibus in coetibus Christianis praelecti sunt. Cautione tamen opus erit, ne omnia ad religionem christianam contra consilium Sp. S. detorqueamus.

Obf. 1. Quodsi quidem et consilium et argumentum librorum V. T. praecipue pertinet ad Iudaeos, neque rem sacram tantum sed publicam quoque iis constitui regique cernimus; si Paulum, primum Christianae doctrinae confessorem, audimus, praecipuam V. T. partem, legem Moisaicam, *πτωχων σοιχειων του κοσμου* nomine describere, et *παιδαγωγου*, quem, adultis liberis, rude donari dicit Gal. 3, 24. 4, 1. 9. sq. Col. 2, 8. si denique multum
prae-

praestantior habetur doctrina Christi prae Iudaica *Ebr.* 8, 6; quis non indignum existimet religionis melioris statore et doctore, nimis commendare et extollere libros, quibus disciplina infantum traditur resque Iudaicae formantur? Fatear, capita quaedam primaria doctrinae christianae latere in umbris rituum vatumque carminibus: sed ea non ideo vera sunt et indubia, quia olim Iudaeis innotuere, verum, quia a Christo et Apostolis tradita reperimus, fidem merentur. Atque utinam hanc legem custodirent severi illi censores et locorum probantium inquisitores, qui capita de trinitate, de Christo, de modo obtinendi peccatorum remissionem, de vita futura et alia complura plane iubent eruere e scriptis V. T. ac vehementer clamant contra interpretes, qui maioris lucis beneficium in N. T. grati agnoscunt atque negare haud verentur, ea vel penitus nota fuisse vel tam clare et plene innotuisse V. T. fidelibus. Equidem plane mihi persuadeo, omnia V. T. loca in articulis, supra memoratis, facere potius ad historiam doctrinae, quam ad demonstrationem: neque ideo multum iis conquirendis ac tractandis immorari iuvat.

Obs. 2. Admonitiones Christi de studio V. T. quas supra protulimus, proprie pertinent ad auditores suos, de veritate religionis novae convincendos et ad fidem christianam parandos: ad nos, apertis iam aliis cognoscendi doctrinam Chr. fontibus, vix spectant. *Iob.* 5, 39. admonentur Iudaei, ut collatis Messiae indiciis persuaderi sibi a Iesu patiantur de divinitate doctrinae suae. *Scrutamini, evolvite scripturas, quibus vitam aeternam, doctrinam salutarem, doceri autumatis. Ea enim de me tradit et docet Messiam venturum, quem me esse profiteor.* Pauli ad Timotheum admonitio docet, operam dandam esse doctori ecclesiae, (*ἀνθρωπῶ θεοῦ*) ut ad munus suum rite administrandum

strandum praeparetur lectione literarum sacrarum, quibus nihil efficacius, retundendis adversariis, Iudaeis, commendari possit. Nemo enim facile potuit convincere de veritate Christiana Iudaeos, nisi per suffragia prophetarum. Quod frequentius in hac causa laudant *Petri* testimonium *2 Pet. 1, 19.* dubito utrum ad hanc causam pertineat. Namque *προφητικὸς λόγος* sine dubio sunt dicta prophetarum, non antiquorum aevi Iudaici, sed coevorum, aevi Christiani: collat. *Cap. 3, 2.* qui de *παρρησία* Christi multa, dubia reliquis, pronuntiarent, v. *Cap. 3, 1 sq.* Sed ne quid horum fidei derogari possit, Petrus monet: postquam sibi olim in monte contigisset videre maiestatem Iesu atque audire numinis luculentissimam commendationem, iam secum reliquis Apostolis hac re confirmari in spe et expectatione *παρρησίας* Christi per prophetas N. T. promissae: neque se tantum in his acquiescere, sed reliquos quoque Christianos debere, ubi consulere religioni suae velint, iisdem etiam si obscuris adfensum praebere, (*προσεχειν λόγοις* est *obsequi, credere discis*, vide *Act. 8, 6.*) *tanquam luci, fulgenti loco obscuro* (*αυχμησος* hebraice *שֶׁחַח* *Mtcb. 4, 8.* *αυχμησος* LXX, ubi Aquila reddit *σκοτωδης*, tenebricosus) *usque dum dies illucescat atque post noctem aurora exoriatur in animis vestris* i. e. *ἡμερᾶ χριστου* adfit et eventus ipse, velut sol clarissima luce omnia collustrans, ignorantiae tenebras dispellat et quod obscurum adhuc ac latens est in hoc argumento, declaret. cf. I. I. GRIESBACH *Progr. ad b. l. Ien. 781. 882.*

Obs. 3. Utilitas V. T. multiplex adhuc cognoscitur, vel ad eruditionem vel ad religionem. Neminem sane *doctum* poeniteat, discere generis humani origines et fata antiquissima, cognoscere religionis publicae vicissitudines, recolere virorum magnorum memoriam, tractare doctrinae de Deo et moribus sanioris historiae, admirari in corpore legum Mosaicarum sapientiam, in carminibus eximiam poetarum antiquorum in di-

cendo elegantiam et similia. Sed haec doctiorum fere studiis consentanea sunt. Habitus ad *religionem* Christianam ad tria commode capita reducitur. Primum utimur his libris in demonstratione veritatis Christianae adversus Iudaeos, quos e libris suis refellere et quasi proprio gladio iugulare, ubi novitas doctrinae aures animosque offendere poterat, et Iesus et Apostoli consueverunt. Deinde multa religionis capita ex his scriptis illustrantur, cum vel vocum et formularum, quibus Apostoli utuntur significatio hauritur ac demonstratur e veteri instrumento, (*usus hermeneuticus*) vel semina novae religionis ponuntur, vel N. T. scriptores dogmata quaedam ut nota ex institutione patria et libris antiquis supponunt, quae uberius discussa legimus in V. T. v. c. de attributis divinis, creatione, origine peccati. (*usus dogmaticus.*) Denique morum ratio valde adjuvatur libris *προς τας του βίου υποθηκας*, ut Iosephus ait, compositis, hymnis Davidis et sententiis Salomonis, quibus non tantum sensus pii excitantur saepe et aluntur, verum etiam multa virtutum directoria proponuntur. (*usus moralis*).

Obf. 4. Multas tamen hic usus *cautiones* requirit. Primum ne omnia apta existimemus augendis notitiis nutriendisque sensibus christianis, atque haud nimis solícite quaeramus accommodare singulas formulas singulosque libros ad pietatem Christianam, veluti b. CRYSIVS (*de usu libri Estherae ad pietatem Chr. Lips. 776.*) annisus est voluntque illi, qui Christum, vere quidem sed minus commode, centrum V. T. et cardinem vocant. Plura enim pueris scripta sunt, quae ingenium virile absit, ut retractet: *Gal. 3, 3. 25.* plura Iudaeorum genio conformia et antiquis temporibus moribusque regendis valde utilia v. c. lex mosaica, historia expeditionum Iosuae, divisio Palaestinae, regum annales, vatum carmina barbaris gentibus infau-
sta, familiarum tabulae, et hymni, quibus beneficii, genti vel
duci-

ducibus Iudaeorum concessi, memoria conservatur, elegiae, publicam calamitatem deplorantes etc. Itaque in lectione vel commendatione V. T. rescindamus omnia, ad Iudaeorum republ. spectantia, atque seligamus loca, quibus vel femina ponuntur religionis melioris vel communis fidei capita gravia et in quocunque religionis statu quasi pereantia proponuntur. Sed in ipsis quoque religionis capitibus minime nos praeterire et negligere decet discrimen disciplinae Iudaicae severioris ac Christianae, multo illa benignioris. *Rom.* 8, 15. *Ebr.* 12, 18. *Gal.* 4, 1—4. Vix ego ausim exempla et praecepta morum, scelerum castigationes minasque et promissiones prophetarum, quarum totum fere argumentum ad praesentis seculi fortunam pertinet, promiscue applicare Christianis, sublimiora bona sperantibus, atque sic disciplinae Iudaicae severitatem sensusque viles, a quibus Christi beneficio nos iam liberatos agnoscimus, *Gal.* 4, 4, 5. intempestive revocare. Multo quidem minus impium viderur, negare libri divini inter Christianos usum, quam animos a veritate et libertate Christiana ad iudaicas opiniones et sensus retrahere. Atque haec cautio multorum eriminationes et querelas averteret, quae non alio ex fonte promanarunt, quam ex inepta exemplorum et dictorum V. T. commendatione et praecipiti quorundam iudicio, quod vel superiorum temporum et personarum res gestas ad regulam disciplinae christianae purioris exigit, vel christianis antiqua virtutis exemplaria, ut perfecta et omni numero absoluta, praesumit. Itaque pietas christiana iure suo desiderat compendium V. T. quod rescissis inutilibus, ad formandos Israelitarum mores idoneis et ob eruditionis potius historiarumque usum quam propter religionis commoda gravibus, in usum popularem consecrari atque commendari possit, quale antiquitas Christiana fatis mature composuit. *Melitonem* enim synopsis V. T. selegisse *EVSEBIUS* tradit *H. E.* 4, 26. deperditam. Extat tamen adhuc alia

utriusque testamenti summa, studio AVGVSTINI, si *Possidonio* fides habetur, compilata, vel ut titulus praefert: *speculum*, quod (sicut praefatio monet) *omissis iis, quae veteris testamenti populo illi mandata sunt, ea tantum componit, quae posita sunt, ut crederentur* — et etiam nunc i. e. tempore N. T. *ad vitam piam exercendam moresque pertinent*. Quanquam autem, utilitate rei perspecta, nostra aetate trium virorum diligentia in summa V. T. concinnanda laboraverit, TRINII, (*das kleine Alte Testament*) BAHRDII (*die kleine Bibel. Berol. 1780.*) et SEILERI (*das Alte Testament in einen Auszug gebracht, Erlang 1781.*) nostris tamen desideriiis, sive consilio sive argumenti delectu et compositione non admodum satisfactum est; neque certas leges sibi scripsisse hi autores videntur, neque ea constantia delectum fecisse, ut nihil, quod repudiari debuit, relinqueretur v. c. Psalmorum haud exiguus numerus, et Canticum Canticorum, nihilque, quod facit ad religionis sensum et dignitatem, refecatum et abiectum fuerit. Sed lubenter suo quemque sensu abundare finemus.

Obf. 5. Hoc quidem iudicium satis munitur argumentis, claris puto et inconcussis: ne tamen offendatur imbecillitas hominum, visum fuit Lutheri testimonio opinionem nostram ornare. Extat autem *Sermo Lutheri in Exodum, quatenus Moses a Christianis accipi debeat*, in quo disertè proficitur: *Nihil ad nos Moses pertinet. — Tria in Mose spectanda sunt et ob ea Mosen retineo nec abiectum aut contemptum volo. Primum ad praecepta attinet, ea nos missa facimus — nisi quatenus ultro ea accipimus — Alterum ex Mose petimus promissiones Dei de Christo — Tertium exempla fidei, caritatis, crucis. Plura dabit I. S. SEMLERVS Belebr. v. Canon. T. II. p. 129. sq.*

§. 43.

Appendix de Scr. S. generatim.

Vniversum V. et N. T. corpus, e quo reperiuntur notitiae Christianae, *scripturae sacrae* nomine venit, cuius de *affectionibus* et *usu* pauca generatim subiungemus.

Obi. *Bibliorum* nomine quoque petito e *Matth.* 1, 1. venit. Si qui, nimis liberales, eosdem libros salutent: *verbum Dei*, synecdocha utuntur. Nam *verbum Dei* alias (דבר יהוה, λογία του Θεου) ipsa *doctrina divina*, quae his libris praeter alia traditur, recte dicitur. *Psf.* 119, 9. et sq. 19, 8—10. *I Theff.* 2, 13. qua de re erudite ut solet praecepit I. G. TOELLNER *vermischte Aufsätze T. I. P. II. p. 85.*

§. 44.

a) *Affectiones Scr. S.*

Affectiones scripturae S. quatenus religionis capita continet, *veritas* (logica), *autoritas*, *sufficiens* vel *perfectio*, *perspicuitas* et *efficacia*.

§. 45.

1) *Efficacia.*

Cum *Efficacia* sit doctrinae divinae, non librorum, alio loco aptius de ea disputandum erit, cum de mediis, quae vocant, gratiae eorumque vi disquirendi occasio dabitur. v. §. 341.

§. 46.

2) *Veritas.*

Omne religionis dogma, quod in his libris vere et indubio traditur, omnino verum (logice) est nec vel alia probatione indiget, vel ulla dubitatione refelli poterit. Autores enim habent viros vel divinos, Dei, a cuius sanctitate omnis error omneque mendacium abhorret, au-

xilio adiutos (§. 18. Obs. 2.) vel fide summa praeditos. *Iob. 14, 25.*

Obs. Sed ut intelligatur veritas testimonii Scr. S. (hermeneutica), primum de lectionis authenticia, dein de sensus et interpretationis veritate constare debet. Sed iudicium de sensu verborum non omnium idem esse, historia docet, nec fere per tantam ingeniorum varietatem variumque subsidiorum usum semper consentire potest, quae res multo sane clementiores, nedum prudentiores, reddere decet censes haereticarum opinionum et defensores. Nemo enim per religionem alia docere potest, quam sibi sacris literis doceri persuadet.

§. 47.

3) *Autoritas Scr. S.*

Scripturae S. veritas, fallere nescia, gignit *autoritatem* eam, ut eius testimonium clarum nobisque perspectum pro norma et regula cognitionis nostrae five beneficiorum five voluntatis divinae haberi debeat (*autoritas normativa*): et si qua de fide controversia suboriatur, ea huius effatis i. e. interpretatione S. literarum legitima, definienda atque componenda sit. (*autoritas iudicialis.*)

Obs. I. De autoritate *normativa* haec fere tenenda, a) Graeco vocabulo alii eandem *canonicam* dixere, quae vox per ambiguitatem usus multos decepit et graves errores atque logomachias peperit. vide supra §. 31. Obs. I. b) Alii distinguunt autoritatem *fidei causativam* a *normativa*. *Illam* literis s. tribuunt in decretis de fide, *hanc* in praecceptis morum. Neque sic male. c) Si partes eius singulas exponere liceat, duo fere amplectitur; tum, ut nihil verum credatur, contrarium testimonio S. Scr. adeoque omnis humana doctrina ad hanc quasi regulam exigatur; tum, ut

ut nihil falsum dubiumve existimetur, decretis S. S. claris traditum. Addunt quidam tertium, ut nihil statuatur sine suffragio Scr. S. (*unici principii*): qui, si negant, *necessaria* esse religionis capita literarum s. testimonio haud confirmata, recte sentiunt: sin autem quidquam negent *utile* scitu et consentaneum, nisi e S. Scr. fonte derivetur, vix mihi opinionem suam persuadebunt. (vide Sectiones sequentes.) d) Vindicamus autem hanc facultatem ab autoritate praecipue I. C. qui doctor divinus iure suo postulat, ut decretis suis fides habeatur, atque a commercio divino cum scriptoribus V. et N. T. (§. 30. et 39). Dein cum Paulus *Timotheum* 2 Ep. 2, 13. admoneat, tenere salutaris doctrinae, auditione perceptae, formam, (*ὑποτυπωσιν ὑγιαίνοντων λόγων*): aequum sane videtur, eiusdem doctrinae, scriptis consignatae, formam observare atque nihil contrarium persequi. Similiter negat Gal. 1, 8. fieri posse, ut ulla alia doctrina, suae contraria, sit vere divina, Iohannesque iubet *δοκιμαζέειν τὰ πνεύματα*, *explorare doctorum fidem* eorumque opiniones cum decretis Apostolorum conferre I Iob. 4, 1. ac repudiare, qui adversa statuunt 2 Iob. 10. quo clarum fit, doctrinam Apostolorum commendari ut normam et regulam, cuius ad fidem omnis doctrina Christiana exigatur. (Quidam laudant 2 Tim. 3, 16. Iob. 21, 31, 2 Pet. 1, 19. Rom. 15, 4. Gal. 6, 16. sed ea loca fere aliena sunt ab hoc argumento). e) Denique monere adhuc attinet, veteres *regularum fidei* nomine consecrassse *symbola*, unde adhuc nostri *symbolicos libros normales* appellant, qui, ne in suspicionem superstitionis, damnatae in aliis v. c. Romanensibus, ipsi incurrerent, nova distinctione causae suae succurrerunt, dum *normam normantem* (primariam) scripturas esse constanter defenderent, *symbola* autem *normae normatae* (secundariae) autoritate commendarent. Ne tamen vel vo-

cis barbaries vel cognomen ambiguum offendat, clarius certe adeoque melius *illam fidei* et notitiarum Christianarum *normam, hanc, symbola* inquam, *doctrinae publicae et professionis regulam* dixeris.

Obf. 2. *Iudicialis autoritas (richterliches Ansehen)* nec apte satis et proprie tribuitur scripturae s. non enim proprie iudicium fertur a scriptura s. sed ab interprete iuxta literas divinas: nec, si quid video, valde differt a normativa. Cum enim iudicem dicamus scripturam, concedimus et postulamus, ut ad hanc normam omne iudicium in capitibus fidei controversis feratur et literarum divinarum sententia, id est, sensu certo lites partium dissonarum componantur atque, verumne aliquid et orthodoxum fit, an heterodoxum et a doctrina Christiana aberrans, definiatur. Ceterum nec in illa controversiarum compositione omne iudicium humanum excludi velim. Nam etiam absurdum esset, *unius* hominis fide acquiescere ac eius arbitrio omnem Scr. S. interpretationem subicere, tamen, cum pleraeque lites orientur ex interpretationum dissonantia neque scriptura sacra semper monstrat sensum, sub verborum formulis latentem, studio sane ac iudicio interpretis opus est, quo sensus, menti scriptorum consentaneus, eruitur, errores et naevi explicationum reliquarum aperiuntur et detorta a rectis, a precariis certa distinguuntur. Sed illa ratio, indagandi sensum verborum Scr. S. et doctrinas veras a supposititiis separandi, arbitraria quidem est, ut in reliquis libris, pariter tamen adstricta certis interpretationis legibus, in quibus quasi amissim et regulam omnis doctrinae et iudicii, ferendi de dogmatibus theologicis, agnosco. Itaque aliae in controversiis theologicis partes sunt literarum divinarum, quarum fide aestimatur, quid verum, quid erroneum haberi debeat, aliae interpretis, cuius studio sententia Scr. S. declaratur. Antiquo-

quiores theologi, ut praecaverent adversariorum obiectiones, universam de iudice controversiarum quaestionem sic explicue-
re: Spiritus S. (ut autor Scr. S.) iudicat *αυθεντικως*, ut prin-
ceps civitatis: sacra Scriptura iudicat *κανονικως*, ut lex in re-
publica: ecclesia iudicat *διακονικως*, sicut magistratus et iu-
dices. Haec si teneamus, facili opera literis divinis autoritas,
quam sinivimus, vindicatur. Nam in omni lite dirimenda sem-
per recursus fit ad instrumenta et libros authenticos, e quibus
iudicium fertur partibus tutissimum atque liberrimum. Praeter-
ea si nihil verum esse potest, quod repugnat literis divinis (Obs.
1.) vel, ut alii aiunt, quod est *contra analogiam fidei*, merito
primum omnium audiendi Prophetarum et Apostolorum, autores fal-
lere nescii, quibus qui fidem suam vel aequiparare vel antepo-
nere etiam audent, humana divinis, gravi sane iniuria erga Deum
et imbecillitatis suae oblivione, componunt. Itaque Iesum
quoque, cum inter partes litigantes sententiam fert, vel adver-
sarios refutat, et controversias de fide dirimere tentat, sem-
per autoritate scripturarum uti videmus, *Iob. 5, 39. Matth. 22, 44.*
imitantibus Apostolis *Act. 15, 15.* Itaque Paulus reprobat Galatas,
qui desciunt a formula fidei Apostolica, *Gal. 5, 7. sq.* Si qui alii dicta
Esaisae 8, 19. 20. et Iesu *Iob. 12, 48.* ac Pauli *Hebr. 4, 12. 13.* in hac demonstra-
tione laudant, vix veritati consulunt. Nam Esaias vetat tan-
tum, adire oracula et idolorum decreta consulere, neglectis
Dei veri effatis (cf. ZACHARIAE *biobl. Theol. T. I. p. 158.*):
Iesus graviores olim poenas minatur ob spretam doctrinam
suam (*ὁ λογος κρινει αυτον, per hanc doctrinam condem-
nabitur. Marc. 16, 16.*) Paulo denique (*λογος θεου*) com-
minationes divinae dicuntur *κριτης διαλογισμων ειναι*,
sententiam ferre contra animi decreta, hoc sensu: *quod si vel men-
te tantum et cogitatione fidem denegemus Deo, vis minarum
Dei nos percellit et condemnat*, sicut MORVUS V. C. exposuit.

Obf. 3. Atque sic habuit antiquissima doctorum consuetudo et professio, ut illustris AVGVSTINI locus *epist. 97. ad Hieronymum* demonstrat: *Ego fateor caritati tuae, solis eis scripturarum libris, quae iam canonicae appellantur, dictici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo errasse aliquid firmissime credam; ac si aliquid in eis offendere literis, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem, vel interpretationem non assecutum esse, quod dictam est, vel me non intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, ut quantalibet sanctitate doctrinaque praepolleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt, sed quia mihi per illos auctores canonicos vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt. Nec te, mi frater, aliud sentire existimo. Prorsus inquam non te arbitror sic legi tuos libros velle, tanquam prophetarum et apostolorum, de quorum scriptis, quod omni errore careant, dubitari nefarium est. Idem L. II. contra Cresconium c. 32. Literas Cypriani non ut canonicas habeo, sed eas ex canonicis considero et quod in eis divinarum scripturarum auctoritati congruit, cum laude eius suscipio, quod autem non congruit, cum pace eius respuo.*

§. 48.

4) Sufficientia Scr. S.

Sufficientia, quam patres plenitudinem, alii perfectionem vocant, vel est doctrinae christianae, et in eo cernitur, quod omnia, quae pertinent ad salutem (πασα βελη περι σωτηριας) tradantur per Iesum eiusque Apostolos nihilque mancum vel praeter ea decreta necessarium reperiatur: vide *Act. 20, 27.* vel librorum singulorum, cum argumenta respondent consilio scriptoris cuiusque,

que, *vel* totius Scr. S. quae eo valet, ut omnes notitiae homini, cum fit Christianus, necessariae e corpore codicis S. intelligantur. 2 Tim. 3, 16.

Obs. 1. *Doctrinae perfectio* vel exinde patet, quod tantum abest, ut ulla ratione efficiatur, omitti in doctrina I. C. quod pertineat ad religionem, ut potius clare pateat, quidquid desiderari possit vel sperari in religione divina, si-ve medendis religionis naturalis naevis ad confirmandam mentem, si-ve ad regendam, id omne hac disciplina doceri, qua de re multa lectu digna exponit NOESSELT *Wahrheit der Chr. Rel.* p. 382. sq. cf. Ps. 119, 9. Ceterum non ita valet, ut omnis ulterius explicandi religionis capita atque adaugendi conatus reprimatur vel excludatur. v. §. 20. obs. 3.

Obs. 2. Codicis sacri sufficientia dicitur quoque *perfectio finalis* vel doctrinae, distincta a perfectione *materiali* s. *quantitativa*, vel integritate V. et N. T. de qua §. 32. et 41. praecepimus. Eam autem defendimus, contra statores traditionum et revelationum novarum iactatores, qui nova dogmata obtrudere audent Christianis et privatis opinionibus lacunas quasi doctrinae Apostolicae supplere. Contra quos eleganter et graviter TERTULLIANVS *ad Hermogenem* c. 22. *Adoro scripturae plenitudinem. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat vae illud adii-cientibus et detrabentibus destinatum.* (Respicit *Apocalypseos* locum C. 22, 18. 19.) Neque praeterire liceat illustre FACVNDI *Hermian.* testimonium (*pro defens. trium Capitul.* L. 12. p. m. 514.): *Si obstinatus ille dicendus est, qui non cedit Ecclesiae institutis, scripturarum auctoritate firmatis, quanto deterioris obstinationis dicendus est, qui ipsis Scr. div. dedignans acquiescere, inviolabili earum plenitudini aut abrogat veritatem aut aliquid deesse putat, quod propria*
debeat

debeat ad inventionem supplere? Sed ut eam demonstramus, non opus est recurrere ad dicta scriptorum divinatorum, qui, cum nondum tractarent corpus librorum sacrorum, quomodo potuissent fidem facere plenitudini? Iohannis dictum, Tertulliano laudatum, *Apocalyps. 22, 18. 19.* vix huic argumento accommodari poterit, vel ob autoris fidem dubiam, vel ob interpretationis ambiguitatem. Hoc sufficiet tenere e literis sacris, quod, si V. T. corpus pro facultate et indigentis hominum commendari poterat a Paulo tanquam perfectum et formando doctori aptissimum, (*δυναται σοφισαι εις σωτηριαν 2 Tim. 3, 16.*) disciplina N. T. libris consignata iam ad hunc finem magis composita reperitur. Deus quidem, iudex aequissimus, non dubito, quin quantum quisque pro viribus suis et pro opportunitate cognoscere potest, tantum ad salutem necessarium iudicet, unde fit, ut libris aliis, quorum de fide et origine divina minus constat, neque idoneis rationibus convinci possumus, sine periculo salutis possumus carere.

§. 49.

5) *Perspicuitas Scr. S.*

Quodsi denique *perspicuitatem S. Scr.* defendimus, statuimus, vim vocum a *primis* librorum utriusque testamenti *lectoribus*, quorum tum maxime causa scriberentur, facile ac sine interpretis alicuius ingenio et doctrina capi potuisse, nec *nobis* ita latere, ut ex iis, quid Christus docuerit, plane intelligi ac definiiri nequeat. Minime tamen negamus, interpretationem utriusque Testamenti multis ac gravibus premi *difficultatibus*, ac plurima *δυσνοητα* et obscura reperiri.

Obf. I. Ne in utramque partem peccemus, ut solent, qui partibus suis faventes iudicant, primum *causas* defendendi perspicuitatem S. Scr. dein *cautiones* in hac disputatione minime negligendas, ostendamus. *Causam* quidem, qua commoti nostri obscuritatis suspicionem a S. Scr. avertere studerent, Romana ecclesia praecipue obiecit, quae ut auctoritatem iudicis controversiarum visibilis stabiliret et leges, quae laicos a lectione S. Codicis prohibent, excusaret, haud verita est, ambiguae et incertae dictionis criminari auctores S. conqueri de sensu vero valde implicito et multa timere pericula lectorum, quae etiam verbis augentur. Quare prostrernere omnem S. literarum utilitatem ac usum uno decreto visi sunt. Nec enim liber obscurus commendari, nec in doctrina Christiana facilem usum habere potest. Contra hos itaque satis est adstruere, in fidei morumque ratione cognoscenda sensum verum et legitimum vel offerre sese sponte lectori cuique vel facili opera indagari atque erui. *Cavendum* itaque, ne omnium locorum perspicuitatem, nec apud lectores quoscunque, tempore, ingenio, et subsidiorum hermeneuticorum opportunitate diversos, nec rerum omnium claritatem (alia enim est veri sensus i. e. idearum, quae sub verborum formulis latent, alia rerum intelligentia, sicut Petrus inquit 2 Pet. 3, 20. ἐν οἷς πολλὰ δυσνοήτα, hoc argumentum multis difficultatibus implicatur, quod alii frustra de Pauli epistolis exponunt) defendamus. Qui fecus faciunt, temere aut sonos verborum cum rerum ideis permiscent adeoque intelligere putant dicta, ubi nihil praeter verbum cogitant, sicut solent tirones, quos inscitiae fautores laudant ut N. T. interpretes, dum verbum de verbo convertunt, aut mysteria (§. 24.) negant. Atque perspicuitas, his limitibus circumscripta, vel exinde patet, quod adhuc lectores, ii quoque, quos linguarum praesidio destitutos vide-

videmus, nedum interpretes boni S. Cod. plurimi reperiantur, qui notitias satis amplas ex hoc fonte hausere. Multo tamen magis concedi debet, cum in his libris res Christi et Apostolorum omnisque felicitatis consequendae ratio tradenda esset, Spiritum divinum scriptoribus eorum suggessisse omnia, ut etiam a plebeis indoctisque hominibus facillime intelligi possent, imprimis cum hos videret facilius ac promptius accepturos salutarem doctrinam, quam eruditos. Itaque non aliud, quam quo familiariter uterentur, dicendi genus usurpari videmus, et quanto quis sermonis hebraei in V. T. et hebraeo graeci in N. T. libris, temporumque et rituum antiquorum peritissimus est, tanto magis vim verborum adsequetur et planissima omnia reperiet. Formulae illae Davidis *Pf.* 119, 105. 19, 5. et similes laudant doctrinae divinae utilitatem, quae lucis instar viam i. e. vitae rationem demonstrat et animum recreat. Neque satis aptum huic disputationi videtur *Es.* 8, 20. testimonium (אשר אין לו שחר), quod, et si diferte neget obscura decreta Dei (שחר enim *nigredo*, *tenebrae*, ex usu Arabico, quem post alios HIRTIVS monstrat *diss. de loco obscuro S. Scr. perspicuitatem huius Scr. probante Witteb.* 776.) tamen vaticiniis tantum divinis, eo tempore editis, claritatis laudem confert. Sed nemo autor facile orationis suae decus, claritatem reliquasque virtutes ipse commendat.

Obf. 2. Obscuritas autem orationis et difficultates interpretationis minus offendant, si teneatur, minime eas oriri ipsorum scriptorum vitio, qui cogitata propter negligentiam vel incitiam non satis perspicue exprimerent, et causam non tam insitam sacris literis aut natam ex ipsis esse, quam extrinsecus a tempore et ingenii humani vel ignavia vel perversitate accessisse. *Prima* ex emortua lingua hebraea, cuius ne alia quidem monumenta extant, et hebraeo graeca, cuius legitime

gitime addiscendae plurima impedimenta occurrunt, oritur altera ex ipsis rebus, quae ut sunt antiquae et in usu esse desierunt, ita ignoratae vel neglectae ab interprete, obscuritatem quandam libris offundunt v. c. ritus antiqui, historiae, status, disciplina et opiniones eorum, quibus destinarentur libri, et sexcenta alia. Non dicam de praecipuis et falsis quibusdam opinionibus, quae a multis invecatae sunt in ipso modo ac genere interpretandi, nec de autoritate antiquarum interpretationum, a quibus haud facile est, sibi cavere, vel, si caveas, effugere censors iniquos, qui, a pueris interpretationibus adsuetae parum accuratis, ita securi erroris facti sunt, ut earum vitia nullo modo sibi persuaderi patiantur. Sed ea non tantum impediunt in argumento historico et prophetico, quanquam in hoc praecipue, sine ulla religionis ipsius iactura vel offensione: verum in iis quoque locis, quae dogmata divina tractant, studia interpretum exercent atque fallunt. vide *I. Aug. ERNESTI Opusc. Philol. Crit. (Lugd. B. p. 198. sqq.)* Illae autem difficultates tantum abest, ut fidei nostrae certitudini et auctoritati literarum divinarum obesse possint, (sunt enim pleraeque locorum, quae aut nullam aut exiguam cum fide nostra coniunctionem habent,) ut potius utramque adjuvent atque confirmet. Nam si unus locus obscuritatem contraxit, non deerit alter planior et evidens: si nullo modo te expedire queas, fatearis, non contineri umbris et τὸ πῶ ἀσχετῶ doctrinam Evangelii salutarem, tibi scriptam: si denique premunt difficultates, incitatum te his locis credas, ut scruteris sensum abditum, Deumque palaestram instruere ingenii et ad exercitia meditationis salubria te provocare. Me quidem, si aperta statim omnia et evidenter viderem in literis sacris, si nullo loco haererem, ipsa perspicuitate offendi posse, ingenue profiteor. Nam non minus taedium affert liber, in quo omnis exercendi ingenii materia per dicta in vulgus nota
et

et plebi apta praeciditur, quam opuseula repudiantur, quae per obscura omnia et tenebris involutam dictionem horrore percellunt: omnium autem utilissima et sapientissima semper habita fuere scripta, quae leviora gravioribus permittent et hoc temperamento multorum studiis satisfaciunt.

§. 50.

b) De lectione Scr. S.

Lectio Scripturae Sacrae per se quidem nec necessaria est cuivis homini Christiano ad discendam religionem (auditione enim non minus quam lectione innotescere veritas et persuaderi potest *Rom 10, 15.*) nec ulla lege N. T. iubetur, nisi doctoribus Ecclesiae: valde tamen commendari meretur, ne quis aliena potius quam sua fide feratur, dummodo in usu populari nec singulas utriusque testamenti partes, parum saepe utiles, nec quamcunque translationem temere et promiscue perlegant.

Obf. 1. *Mandata* de legendo a singulis christianis Codice temporis ratio vetabat; rari enim erant codices nec nisi magnis sumtibus comparandi, unde vix per singulos coetus exempla Scr. S. presbyterorum curae demandata, e quibus in conventibus sacris lectiones instituerent fumerentque admonitionum materias, extitisse christiana antiquitas tradit: privatorum autem codicum rarissimus fuit usus. Praeterea eruditionis fere laus eo aevo fuit, callere literas, ac evolvere codices; plebeii autem et indocti homines, quos scimus promptius amplexos doctrinam salutarem, nec, si licuisset per opportunitatem et opes, uti codicibus poterant per vitae suae rationem, quae librorum negligentior aure potius quam oculis caperet instituta doctorum. Vnde *Paulus* dicit fidem audito verbo

verbo (ἐξ ακοῆς) nasci, *Rom.* 10, 15. et ἀκροαταὶ λόγου
 (auditores) *Iacobus c. I.*, 22. et *Paulus*, *Rom.* 2, 13. laudat,
 nec ulla legendi necessitas ullo V. et N. T. loco adstruitur.
Pf. I., 1. legis studium et meditationem eam commendat, quae
 non tam lectione, quam factis legitimis continetur. Alia V. T.
 decreta publice repetere iubent legum divinarum praelectio-
 nem, v. c. *Deut.* 31, 11. 12. *Es.* 34, 16. Alia ad Ecclesiae
 doctores pertinent v. g. *Iob.* 5, 39. 2. *Tim.* 3, 15. Pleraque
 tamen suadent laicis quoque *concedendam* esse sacri Codicis
 lectionem. Nam a) Apostoli quidem integris coetibus epistolas
 suas transmiserunt, *Rom.* 1, 7. 2 *Cor.* 1, 1. *Iac.* 1, 1. *Col.*
 4, 16. nullo dignitatis habito discrimine. b) negari vix po-
 terit, quin Iudaeis privatim quoque libros sacros, si pos-
 sent, evolvere licuerit. *Act.* 8, 28. 17, 11. 1 *Maccab.* 3,
 48. 2 *Tim.* 3, 16. c) Si notitias religionis certas negamus
 doctorum privilegium esse fateamurque laicorum quoque
 animum ornare; si hos e praelecto codice sacro instruere
 necessarium putamus; quomodo accendi essent a fontibus, e
 quibus notitiae salubres hauriuntur, et privatim claudendum
 veritatis promptuarium, in conventibus sacris in communem
 usum apertum? Equidem qui sine periculo audire potest
 verba] transeuntia ab aliis praelecta, is multo minus, cum
 ipse sibi clarius praelegat, periclitabitur. d) denique cum
 literarum S. lectione communi et lapsa est et restituta reli-
 gionis Christianae scientia nihilque gravius barbariei vulnus
 inflixit, quam reddita per Lutherum bibliorum lectio. Ita-
 que semper legimus sic institutum in Ecclesia Christiana, ut
 et haberent laici copiam librorum sacrorum, versionibus in lin-
 guam vernaculam confectis, et, qui eosdem emere possent et le-
 gere, libero eorum usu fruerentur. TERTVLL. *Apol. c. 39.*
 HIERONYMVS (*Apol. I. contra Ruff.*) *Pamphilum* laudat,
quod scripturas quoque sanctas non ad legendum tantum,
 L. sed

sed ad habendum tribuebat promptissime non solum viris, sed et foeminis, quas vidisset lectioni deditas. CYRILLVS Alex. Iulianum refert L. 6. contra Iul. c. 9. hoc nomine criminari Christianos, quod mulieres puerosque paterentur scripturas legere. Aliorum loca passim I. GERHARDVS LL. theol. Loc. I. c. 23. (p. 381. T. II. ed. Cottae) et confess. cathol. L. 2. art. 1. c. 2. th. 7. p. 405. I. W. BAIERVS compend. theol. histor. p. 77. sq. ac omnium liberalissime Fr. WALCH in l. Vom Gebrauch der b. Schr. unter den alten Christen Lips. 1779. congesse, contra Pontificios, quorum primum GREGORIVS VII. (Sec. XI.), post INNOCENTIVS III. post Canon Concil. Tholos. (Anno 1229.) *Prohibemus ne libros V. T. aut N. laici permittantur habere nisi forte Psalterium vel breuiarium pro divinis officiis — sed ne praemissos libros habeant in vulgari translato, arctissime inbibemus*, arcere laicos, ne Waldensium scilicet erroribus inquinarentur, annisi sunt. Synodus Tridentina non ausa est, qui tot iam manibus tractarentur, tanta voluptate legerentur ubique et tam insigni rei Chr. commodo divulgati extarent libri sacri, eos per iniuriam eripere laicis, metuens et protestantium invectivas et suorum querelas ac indignationem: iudicio tamen episcopi aut inquisitoris standum decrevit Regula IV. Indicis librorum prohibitorum, auspiciis Pii IV. editi, *ut cum consilio parochi aut confessarii bibliorum a catholicis autoribus versorum lectionem in vulgari lingua eis concedere possent, quos intellexerunt ex huiusmodi lectione non damnum, sed fidei atque pietatis augmentum capere posse.* Sed hanc facultatem fatis circumscriptam hac formula CLEMENS VIII. et GREGOR. XV. novis fere legibus eripuerunt, et vel hoc seculo CLEMENS XI. ausus est in celebratissima Constitutione, Unigenitus dicta, num. 59. *Quesnellii* atro calculo notare dictum: *Lectione Scripturae*

rae s. est pro omnibus. V. I. R. KIESLING *ep. ad Quirin. de poena ignis in tabular. sacr. vers. a Romanens. constituta.* et Iac. LEDESMA S. I. *de Scr. div. quavis lingua passim non legendis.* Verum illa Pontificum vox et iniuria nec probatur nec repetitur ab Ecclesia universa Romana, cuius graves auctoritati ac prudentia viri, e Gallicano maxime coetu, lectionem Codicis s. concedendam omnibus esse, libere professi sunt, v. c. Ell. du PIN. *proleg. sur la Bible T. I. Cb. 9. p. 224. sq.* Iac. FACCIOLATUS *or. qua ostenditur S. S. studium cum vet. linguarum studiis coniungendum esse,* insert. *Biblioth. Brem. Cl. V. fasc. 3. p. 393.* et nuper etiam Ad. VIZER, Professor Tyrnaviensis, in *praenotionibus Hermeneutic. S. (Tyrnav. 777. 8.)* Cap. X. qui multus est, ut sententiam suam concillet cum Reg. IV. indicis supra laudata, secutus Gasp. IVVENIN in *Theol. mor. T. I. de virt. theol. c. 5. p. 68.* (ed. Venet. 772. 8.) cuius verba digna sunt, quae legantur: v. c. dum fatetur, *illam Regulam indicis non debere locum habere, nisi in iis diocesisibus, in quibus fuit publicata, nec in iis provinciis, in quibus per consuetudinem contrariam fuit abrogata; nec tum, cum quando ob quasdam circumstantias laederet honorem, gloriam et utilitatem ecclesiae, velut cum calumniantur ministri haereticorum ecclesiam, quasi prohiberet lectionem S. Scr. ne dignoscere possent errores catholicorum. et s. p. cf. quoque* Io. OBSTRAET *theol. Lovaniensis de LL. theologicis Diss. 1. de verbo dei scripto. Vindob. 1779. p. 298.* qui monet, *mentem summorum pontificum, qui regulam quartam indicis promulgarunt, nequaquam fuisse, ut ea ubique reciperetur, et omnes deinceps obligaret, sed tantum reciperetur obligaretque iis locis, ubi experimento constabat, ob hominum temeritatem plus inde detrimenti quam utilitatis oriri. Et quoniam in multis provinciis constabat, id non fieri, dissimulante et consentiente Ecclesia contigit, ut illic regula quarta indicis recepta*

nunquam fuit, nedum obligarit. Haec quidem testimonia cautos faciant ~~lectores~~, ne adversus Pontificios pugnaturi, eos contemptus literarum S. et gravis iniuriae, prohibito S. Codice, arguant, nostra praesertim aetate, quae suffragio et cura praesulum, pietate illustrium, laicis quoque librorum sacrerum fontes aperiri et commendari vidit. Versionum itaque S. Scr. et utilitas et necessitas in usu Chr. cognoscitur.

cf. Iac. VSSERII *historia dogmatica controversiae inter orthodoxos et pontificios de scripturis et sacris vernaculis* (Lond. 1690. 4.) Fr. FVRII *Bononia s. de libris s. in vernaculam convertendis LL. II. Basil. 1556. 8. I.* Fr. BVD-DEVS vel Chr. LOEBËR *diss. de omnibus concedenda Scr. S. lectione.* Ien. 715.

Obf. 2. Quoniam in popularem religionis Christianae usum minime omnes S. Scr. historias et decreta, nisi forte per accommodationes, allegorias, et scholia adiecta, converti possunt, vel quia aliena sunt a religionis argumento vel quia nimis involuta et obscura (cf. §. 50.): sic moderanda erit lectio Codicis S. ut cum delectu instituatür locorum utilium et augendis notitiis Christianis regendisque sensibus aptorum. Eum cum vix provide satis et sapienter facere posse, plebs praesumatur: rursus patet, quantum interfit, ut doctorum publicorum prudentia ac pietate atque, si mea vota valerent, autoritate Ecclesiae publica, imbecillitati indoctorum per compendium Codicis S. privatis addiscendae doctrinae Christianae exercitiis destinatum subveniatur. Duplex enim e lectione rerum inutilium damnum enascitur: alterum, ut nihil proficiant lectores, neque tamen dubitent, quin bene egerint legendo verbum, quod putant, divinum: alterum, ut tempus utiliora tractandi sibi praeripiant. Plura vide in *zwey theolog. Bedenken* (Noesfelt und Schubarz in Leipzig) *über die Frage: ob es nöthig und nützlich, auffer dem N. T. nur einen Auszug des A. T. zu gebrau-*

gebrauchen. 1783. Sed eadem providentia utendum erit, ne omnibus promiscue versionibus legendis incumbant, velut Paulus Timotheum monet *προσέχειν τῇ ἀναγνώσει*, 1 *Tim.* 4, 13. Facile enim corrumpitur animus foedis erroribus, quos illae fovent et spargunt, neque ulla opinio prava ac haeretica magis sese insinuat in animum, quam involuta autoritate librorum sacrorum et per fraudes aliquo verbi divini colore subornata. Ne itaque plus detrimenti e lectione S. S. quam utilitatis oriatur, consentaneum erit, explorari a doctoribus publicis, parochis &c. indoctorum studia ac admonitionibus et persuasionibus claris et piis auditores ab his periculis revocari. Prohibere autem sive privato ausu sive publica lege bibliorum versiones suspectas, id, quoad ego quidem experientia cognovi, maiorum etiam nozarum causa extitit. Nam studia legendi tantum abest, ut restringat, ut incendat potius alliciatque cupidos emtores, maiore cum voluptate lecturos, dum vel inquisitorem fallunt, vel cara re et vetita per dolum potiuntur. Sed non minus repugnat huic cautioni constans versionis alicuius traditio, v. c. Lutheri, in qua, quam multa obscure, impedita et contra textum hebraeum graecumque translata sint satis constat, quae etsi fidem non offendent, impediunt tamen lectores et novae versionis publicae desideria movent.

SECTIO TERTIA.

DE VSV RATIONIS IN RELIGIONE CHRISTIANA.

§. 51.

Quid sit ratio?

Notitias naturales, vel veritatem per usum intellectus, sive meditatione et ratiociniis, sive experientia cognitam, *rationis* nomine hoc loco compellamus, quam in fontibus religionis christianae merito suo numeramus.

Obf. 1. Omnes fere philofophi et theologi operam artemque multam in eo collocant, ut rationis, vocabuli *πολυσημου* et ad ciendas inanes controverfias apti, fignificatus varios exponant, et inprimis rationis *ſubiektivae* et *obiektivae* difcrimen et monſtrent et tenere iubeant. *Illam* dicunt animi facultatem cognofcendae et diiudicandae veritatis; *hanc* ipſam veritatem vel notitias per eam mentis humanae vim acquiſitas. Sed ea diſtinctio, quanquam per ſe ad evitandas logomachias utilis, huic diſputationi illuſtrandae non multum infervit. Quin enim coeleſti, quod mortalibus obtigit, beneficio, vi intelligendi et perſpiciendi veritatem, ſemper uti debeamus, neque ſine hoc beneficio aditus ullus ad veritatem pateat, cuius capax eſt mens humana, illaque facultas exerceatur in ſtudio religionis, nemo dubitat, niſi qui creatoris munus per iniuriam et ingrati animi turpitudinem abiecerit. Nec mera facultas ſine uſu efficit aliquid; et uſus, niſi inſtructa ſit mens veritatis apparatu et adiuventis vix locum habet, nec, niſi deducat ad veritatem, valet quidquam; nec denique veritas ulla concipi poteſt niſi ab intellectu vel ratione. Quae quum per ſe clara reperiantur et indubia, facultas rerum nexum cognofcendi, (*ratio ſubiektiva*) cum veritate, quae cadit in intelligentiam, (*ratione obiektiva*) ſic coniungitur, ut utraque cogitatione quidem diſcerni, ſed minime divelli poſſit, unde ſine crimine diſcrimen illud omittendum iudicamus.

Obf. 2. Solent interdum *philofophiae* elogio ornari notitiae naturales ſ. ratio, quare quaefitio movetur, *de uſu philofophiae in rel. Chr.*, minus tamen accuratae. Nam illa fere eruditorum ingenio nata eſt, hae notitiae indoctorum quoque; ſubtilis illa, hae populares; ſcholarum illa decus, hae vitae reſtrictrices; illa per demonſtrationem inventa et confirmata, hae autorem fere habent experientiam ſenſumque communem. Itaque mallem hoc loco tum populares tum ſubtiles notitias com-

muni nomine naturales (*natürliche Kenntnisse, Vernunftvabr-
beiten*) vocare, quam vel scholasticum elogium cum invidia
tribuere vulgarihus et obviis notitiis, vel per ambiguitatem
occasionem dare vilipendendi usum scientiae popularis eum-
que omittendi.

Obs. 3. Qui scripturam S. *unicum* doctrinae Christianae
principium esse volunt, rationis principia, gravi decreto, iusse-
runt excludi atque reprimi. Saepe olim auditaе sunt voces con-
tumeliosae et iniuriae doctorum, qui in rationis usum, quem
ipsi per ignaviam colere neglexissent, graviter detonantes, hunc
inquinare ac turbare purissimum Verbi divini fontem, ab ipso
Paulo damnari doctrinaeque Christianae carissimum decus ac
fere vitam ipsam, fidem, auferre contenderent. Indignae sane
et homine et christiano voces! Hominem quidem quantum de-
decet omnem ingenii vim penitus abiicere, alieno semper im-
petu ferri rapique et impie sentire de naturae nostrae autore
summoque eius beneficio! Nam quomodo credamus in benefi-
ciis haberi rationem posse, si nonnisi foedas errorum turbas pra-
vorumque iudiciorum venena gigneret? Christianum autem ip-
sa scriptura sacra admonet, capere ansas notitiarum divinarum
apertosque rerum naturalium fontes cupide adire, ut nutrimenta
doctrinae verae et sensuum iustorum exhaustiat. *Iob. 12, 7—
10. Ps. 19, 2—5. 94, 7—10. Es. 40, 26. 44 sq. Matth. 6, 30—
32. Rom. 1, 20.* unde saepius sive errores refutent, sive verita-
tem persuadeant autores sacri, ad sensum communem dicta sua
referunt. *Es. 40, 18 sq.* Nec enim *omnis* religio Christiana fide
continetur, quanquam hac praecipue, (multa enim insunt, in
quibus scientia pariter ac fides occupatur,): nec pro consilio
librorum singulorum, qui partes systematis christiani sparsim
explicant, per codicis sacri volumen omnia, quae spectant ad
religionem emendatiorem, proponuntur: (plurima enim ut an-
tea nota lectoribus potuere praeteriri): denique omnis revelatio

Iacunas religionis naturalis sarcit, vix autem totam destruit vel contra opus, Deo autore instructum, faevit. Quae igitur Deus, qui nunquam operis sui contemtor extitit vel ἀμαρτυρος inter homines, in institutione humana iungi voluit, iis nos religionem edocturos fas est lubenter, legitime ac sapienter uti, neque repudiatis notitiis scripturae S. persequi naturales, neque illarum studio has negligere, quibus posthabitis ne divinis quidem certa fides constabit. Iubeant miselli, qui literarum negligentes, pendent a versione, *captivare rationem sub obedientiam fidei*, formula repetita a Lutheri versione, 2 Cor. 10, 5. Paulus quidem, qui et ipse dialectica arte feliciter usus est et gravibus rationibus decreta sua communivit, hoc nec iussit unquam, nec a se factum laudavit: sed vi sua profitetur *destrui sophisticarum artium (λογισμῶν) munimenta, (ὕψωμα), quibus oppugnare veritatem divinam (γνωσιν θεου) auderent, et quasi triumphos agere de insidiis sapientum (νοημα, Cap. 2, 11.) fidei Christianae (ὕπαυον χειροῦ Rom. 1, 5.) structis.* v. ad h. l. LOESNER *obs. e Philon. Philosophia* autem, quam ali- damnat, Col. 2, 8. sq. 1. Tim. 6, 20. graeculorum et praecipue *Judaica* esse videtur, utraque inanibus et futilibus quaestionibus, tricis, mysteriis per sapientiam insaniens. vide C. C. TITTMANNI *tr. de vestigiis gnosticorum in N. T. frustra quaestis* p. 85. sq. Lips. 773. 8.

§. 52.

Usus rationis.

Rationis, quam diximus, *usus triplex* cernitur in doctrina christiana; primus *inventione*, alter *illustratione* et iudicio, tertius *defensione* iusta dogmatum religionis.

§. 53.

a) de usu rationis in inventione dogm. rel.

Inventionem dogmatum religionis adiuvant notitiae naturales, *primum*, dum iis ducibus capita doctrinae christianae vel cognoscimus vel cognita per Scr. S. novis argumentis statuimus et comprobamus (unde *articulos fidei mixtos* vocamus): *dein* cum auctoritatem et interpretationem s. literarum, a quibus omnis veritas christiana pendet, iisdem tuemur, *denique* cum earum subsidio e decretis S. S. per legitimam conjunctionem nova dogmata eruimus.

Obf. I. Sunt quaedam religionis capita, quae per literas sacras demonstrare velle, perabsurdum esset, v. c. Deum existere, operari posse et alia. Haec in institutione Scr. S. non traduntur, sed ut certa et rata ponuntur, atque nonnisi solo rationis usu stabiliri possunt et demonstrari. Sunt alia, quae in s. literis proponuntur quidem, sed aliunde quoque patent et fulciri possunt argumentis a natura ductis, quibus equidem haec firmamenta nolim subtrahere, probe persuasus, non modo tanto nos beatiore futuros et erroris securos, quanto pluribus fulcris veritatem notitiarum nostrarum instruimus, verum ipsam religionis Christianae dignitatem tanto magis eminere, quanto certius dogmata eius cum veritate naturali plene concordare intelligimus. Huius generis dogmata, et per naturam et per revelationem demonstrata, *articulos fidei mixtos* scholastici dixerunt, haud veriti, sana et vera rationis decreta miscere dictis S. S. consentaneis, dum contra *puros* adpellarent, qui ex uno tantum fonte, revelatione s. scriptura S. deducuntur. Neque dubito, quin veritas per principia rationis stabilita pari robore ac auctoritate polleat, ac purae, quas vocant, notitiae: quare efficitur, ut pariter studiis nostris digna habeatur. v. quae §. 2. dicta sunt.

Obf. 2. Sed et ipsa rationis principia quam maxime in subsidium vocanda sunt in *demonstratione veritatis Christi. et originis Scr. S.* quae est caput totius religionis christianae. Turpe sane ac temerarium esset, coeca fide amplecti libros, divinorum titulo venditos, et impetu potius quam rationibus ferri. Sed quonam duce alio utamur, nisi notitiis naturalibus, per quas docemur tum virtutes revelationis divinae definire eosque characteres cum doctrina scripturae s. componere, tum librorum authenticam explorare? Quin nec *interpretatio Scr. S.* quae fundamentum omnium dogmatum religionis habetur, iusta vel est vel esse potest, sine notitiis naturalibus, quae consilium scriptoris monstrant et per seriem orationis ac observationes grammaticas verborum sensum genuinum et finire, et rationibus confirmare docent. Nec enim librorum divinorum alia et propria est interpretatio, sed communis cum libris humanis. Quare philosophiam, si sobria sit et sensu communi potius quam scholae et hypothesium legibus contineatur, scripturae interpretem recte dixeris, cum *Ludov. Meiero*, cuius *Exercitationem paradoxam: Philosophia Scripturae interpres*, nuper repetiit *Semlerus*, et locis multis castigavit: dummodo caveas multorum vanitatem, qui sapientiae et sectae suae placita in sacras literas intrudunt, et ieiune philosophantur ac de rebus disputant, antequam de verborum potestate constiterit, in quod vitium nostra aetate multos incurrere video, cum nullum errorem, nullum praeiudicium antiquitati relinquunt et, quae collustrata artibus ac disciplinis aetas nostra damnat, ea nullo tempore toleranda fuisse censet; (vide *Theod. HACKSPAN. Miscell. S. p. 36. ERNESTI de vanitate philosophantium in interpr. libr. S. in Opusc. philol. cr. p. 233.*) tum aliorum temeritatem, qui con tortis interpretamentis omnia ad naturales causas naturaliumque eventorum modum revocant, nihilque in iis relinqui volunt *μυσεργωδες*, rationi indictum notitiisque naturalibus non tam

adversum ac contrarium, (id enim vere ac cum ratione reprobant), quam impervium. vide supra §. 24.

Obf. 3. Nova veritatis reperiundae et trita ratio cernitur, cum constitutis principiis veris per legitimum concludendi modum nova decreta evolvuntur. Qua in re non tantum facultas intelligendi rerum connexionem (*ratio subiectiva*) occupatur et exercetur, sed in subsidium quoque saepe vocantur notitiae naturales, tum ut principiorum veritas, tum ut consecutionis modus adeoque conclusionis veritas pateat. Tu tibi persuades, te quoque a Deo creari, fruique providentia divina Christique beneficiis? Potes quidem, sed per rationis usum et principium illud exhaustum: quidquid valet de genere, id etiam de individuis. Atque quotidie obvia veniunt exempla huius usus, quo omnium felicissime augentur notitiae christianae.

§. 54.

b) de usu rationis ad illustrationem dogm. Chr.

Alterum rationis munus cernitur in *illustratione dogmatum*, vel conficiendis notionibus vocum et formularum, et determinandis ac, ut dialectici loquuntur, a plurium locorum exemplis abstrahendis, vel enucleandis iisdem, vel dispersis articuloꝝ fidei partibus in unam summam apte colligendis vel denique iudicio de rebus ipsis, dum eas veritati a natura ductae aut non repugnare, aut valde probari docemus.

Obf. 1. Magnae profecto utilitatis est tenere notiones universales in theologia perspectamque habere vim universam formularum, quae e sacris literis repetuntur, suntque quasi capita et fundamenta doctrinae. Sed earum duplex genus est: aliae diversis locis diversas ideas subiectas habent, ita tamen, ut ad unum genus commode possint referri et velut revocari v. c. *ἁπολυτρωσις, πρῆξις*: aliae cum sint sono diversae, eandem

rem,

rem, diverso tantum loquendi modo exprimunt. Eas igitur inter se conferre et universam notionem eruere, has autem fecum componere et quomodo inter se conspirent, ostendere, utilissimum videtur: alterum enim paucis verbis monstratur res multas comprehendere et ex his necessario nexa reliqua facilius atque apte eruit; alterum a vitio res multas, citra consilium doctrinae Christianae confingendi, quod semper obfuit simplicitati religionis neque controversiis caruit, retrahit: utrumque autem brevitati ipsique adeo perspicuitati et firmitati in rebus tractandis mirum in modum consulit. Quod quidem exemplis et observationibus erudite demonstravit *S. Fr. Nath. MORVUS Diff. de notionibus universis in theologia Lips. 1782.* et *Progr. ib. eod.* quem legisse neminem poeniteat.

Obf. 2. *Iudicium (Raisonnement)* de doctrina fidei vel *totum systema* amplectitur, vel in *singulis* partibus subsistit. In *systemate* demonstratio, quam sibi omnia cohaereant dogmata, quam placide cum consilio revelationis conspirent, quam omnes partes ex uno quasi centro velut radii pulcherrime diffundantur, quam denique totum ad felicitatem nostram fit comparatum, summam vim habet commendandi doctrinam tam sapienter concinnatam tamque luculenta auctoris summi vestigia monstrantem. In *singulis partibus* autem illustrandis ac diiudicandis a) *prima* cura sit iudicium de *possibilitate*, quam vocant, an decretum religionis rerum naturae, sensui communi et notitiis indubiis, sive popularibus sive biblicis, repugnet? Quis enim vim eam ingenio suo inferri patiat, ut, quae fieri non posse sibi persuadet idoneis rationibus, ea vere evenisse simpliciter credat? Unde minime audiendi sunt, qui vel per superstitionem tenerent, esse varia, rationi utique adversa, quibus tamen ob scripturarum auctoritatem nefas sit fidem non habere; vel per irrisionem, ut solent *Bavilius, d'Argens, Voltarius* et alii religionis omnis proditores, necessaria fidei exercitia in iis quoque

que commendarent commendarique criminerentur, quae rationi plane et evidenter repugnant. Sed in hoc iudicio de possibilitate ut magna varietas, ita facilis lapsus cernitur. Saepe enim humani ingenii temeritas eo progreditur, ut fieri posse neget, quod vel factum esse aliunde non rescivit, vel quomodo fieri queat, per tenuitatem suam haud cognoscit. Intelligentia quidem modi, quo aliquid fieri possit, adiuvat fidem nostram, tollitque dubitationes multas, et procliviores ad credendum facit; quia tamen experientia docemur, quotidie obvenire multa, quorum rationes et causas ignoramus, ignorance modi, quo aliquid fiat, omnium minime fidem remorari vel infringere posse existimem. Sed illa philosophia semper foecunda controversiarum mater et nutrix extitit, v. c. cum de efficacia verbi div. quaeritur. Multos quoque aeternae sapientiae, iustitiae et benignitatis leges videmus in medium vocare, ut per illas multa fieri posse negent, quae veritas christiana defendit ac probat. Sed omnium facillime decipitur in illo iudicio sapientia humana, et, imbecillitatis suae oblita, το μωρον του θεου, dum non capit per angustias suas consilium Dei, praeceptis nimis reprehendit, v. c. in doctrina de morte Chr. vicaria. Quid ergo? Summam Dei maiestatem, sapientiam, iustitiam, ane fas est ita angustis finibus circumscribi, ut nihil agere vel instituere liceat, nisi nobis apertum ac probabile, Deumque ita nobis obnoxium facere, ut eum ad omnia, quae velimus, facienda adigamus? Nonne praestat, quidquid divinae literae vere tradunt institutum a Deo, id sapientiae, benignitatis et perfectionum divinarum legibus consentaneum esse pie ac reverenter iudicare, tum quoque, cum ille consensus a tenuitate nostra non perspiciatur? Numinis quidem instituta et dispensationes absit, ut repugnent maiestati eius: nobis autem non alia de iis iudicandi facultas conceditur, nisi ex effectu, qui si innocens, si salubris intelligitur, admiramur effulgentem auctoris perfectionem summam: si per

per necessitatem perniciosus reperitur, non sic instituisse Deum recte defendimus. Ex hoc praecipue genere laudantur IAQUELOT *conformité de la foi avec la raison. Amst. 705.* et immortale G. G. LEIBNIZII opus: *Essai de Theodicée. Amst. 710.*

b) Multum quoque prodest persequi imagines rerum similiarum et *analogiam* humanarum rerum cum divinis. Nam facile animus capitur similitudine et minus offenditur decreto sublimi ac in quo insolentia rei percellit, si obversetur aliquid, cui illud apte comparari possit. Egregie hunc usum demonstrat acutissimus liber Ios. BYTTLERVS *the analogy of religion natural and revealed to the constitution and course of nature. (german. Lips. 756. 8. ed. 2. Tub. 779.)*

c) Si quae fieri posse docuit atque vitium absurditatis et insolentiae abstergit natura, tentabit *veri speciem* rebus et decretis doctrinae christianae allinere. Non quidem quo magis placeant et his curis certitudinem maiorem lucentur: sed quo magis effulgeat doctrinae christianae dignitas, dum probabilia autoritate sua communit atque, remota dubitatione, certa omnia efficit. Denique d) grave munus rationis cernitur in iudicio de *causis* et *effectibus* rerum et decretorum divinorum. Sive enim lateant, reverentiae ac pietatis exercitia suppeditant: sive, ut possunt plerumque, intelligantur, latus campus patet vel animum admiratione Dei et laetitia explendi, vel reprimendi veritatis adversarios, vel commendandi doctrinae christianae innocentiam ac salubritatem. In hunc campum excurrit magna lectorum voluptate insignique religionis commodo I. Fr. IACOBI *Betrachtungen über die vveissen Absichten Gottes bey den Dingen, die vvir in der menschlichen Gesellschaft und der Offenbarung antreffen. 4 Theile. (Ed. 3. Hanover 765. 8.)*

v. *Wahre Philosophie des Christenthums für jedermann, von E. Kiel. 774.*

§. 55.

c) de usu rationis ad defendendam doctrinam
Christianam.

Quomodo denique rationis usus *defensoribus* doctrinae Chr. summa commoda praestet, ex his dictis patescit. Nam cum adversarii alii alias doctrinas ut *absurdas* et repugnantes reiiciant, alii alias ut *impias* Deoque indignas accusent: illos demonstratio possibilitatis, hos iudicium de nexu doctrinae Christianae cum indigentia et felicitate humana facillime refellit.

Obf. 1. Si quis nobis obiiciat graves controversias, exortas in religione chr. e rationis usu, e studiis res divinas humanis notitiis accommodandi, e subtilitate denique et tricis philosophantium: absit quidem ut eas negare auserim, quomodo enim historiae refragari liceat? sed, ne longius divager, ετε παντες σοφοι, οι λεγομενοι σοφοι, omnium quidem minime ii, qui sapientiae suae lumine occoecati ne tenuitatem quidem suam sentiunt; nec sobria illa philosophia dicitur, quae lites parit; nec denique negari poterit, vel augustiora commoda et decora rationis usum rectum et providum conciliasse religioni, vel si ea, prouti decet, uti voluissent homines, docti imprimis, sapientia, definiendis atque explicandis formulis, et utilibus potius quam subtilibus et futilibus quaestionibus prolatis, plerarumque, nedum omnium controversiarum, ansam potuisse praecidi, atque si vellent adhuc iri praecisum. v. c. G. IOECHER *philosophia haeresium obex.*

Obf. 2. Patrum formulae, contra rationem depugnantes, et *Lutheri* viles de philosophia sententiae, v. c. *de iisdem in philosophia veris, in theologia falsis, de captivanda ratione, et similes*, vel sunt parum accuratae, vel excusantur, sub-

sublata vocis ambiguitate. Patres iudicia minime sobria sapientiae humanae, rei Christianae obstrepentis, damnasse, quis miretur? Quis non optet, ut ab omnibus patribus semper scholastica Platonis Aristotelisque sapientia fuisset repudiata, cui adfueti doctores seculorum priorum Iustinus Martyr, Athenagoras, aliique multi, permixtis scholarum suarum cum doctrina meliore placitis, opinionumque suarum subtilitate verbis formulisque S. Scr. incrustata, dici non potest, quantas noxas, quae decretorum monstra et rixas attulerint in doctrinam christianam. Sequiori aetati Aristoteles praecipue fraudi fuit, contra quem graves doctorum querelas collegit *PETAVIUS dogm. theol. T. I. Proleg. Cap. 5. sqq.* qui et disputationum Calecam inter et Gregoram, illum philosophiae impugnatorem, hunc defensorem, compendium struit. Magnifice tamen et caute *CLEMENS Alexandrinus* rationis et sapientiae humanae usum defendit *Stromat. Lib. I. Cap. 9. p. 341.* (ed. *Potter*) adversus quosdam, Ebionitas volunt, qui *μονην και ψιλην πισιν* commendarent. Sic enim: *Ενιοι ευφουεις διομενοι ειναι αξιζοι μητε φιλοσοφιας απτεσθαι, μητε διαλεκτικης, αλλα μητε την φυσικην θεωριαν εκμανθανειν. μονην τε και ψιλην την πισιν απαιτουσιν' ωσπερ ει μηδεμιαν ηξιουν επιμελειαν ποιησαμενοι της αμπελου, ευθυσ εξ αρχης τους βοτρυας λαμβανειν' — — πως ουκ αναγκαιον περι νοητων φιλοσοφουντα διαλαβειν τον επιποθουντα της του θεου δυναμειωσ επιβολον γενεσθαι; πως δε εχι και διαιρεισθαι χρησιμον τας τε αμφιβολους φωνας, τας τε ομωνυμωσ εκφερουμενας κατα τας διαθηκας. κ. τ. λ.* sed totus locus legi meretur. Lutheri dicta spectant Aristotelis assecclas subtiles, qui soli sibi ratione pollere videbantur dumque distinctionibus onerarent theologiam, placita sua sapientiae vendebant titulo, quosque falsa plurima excudisse atque

atque a scripturis aliena protulisse, quis negat? Denique vel illae lites cum *Dan. HOFMANNO* superiori seculo exortae, fatis demonstrant, quam theologi nostri dignitatem rationis tueri allaborarint. vid. *I. G. WALCH Einl. in die Rel. Streit. der Luth. Kirche. T. IV.*

§. 56.

Abusus rationis.

Abutuntur autem ratione, *primum* qui nulli rei locum in religione esse concedendum contendunt, quae non necessariis rationis conclusionibus inveniatur: *dein* qui neglecto sensu grammatico librorum S. loca ea, quae verbis planissimis *μυστηριώδες* fidei nostrae proponunt, in eiusmodi sensum detorquent, qui nihil obscuri in re ipsa relinqueret: *porro* qui, dum omnia se adsequi ingenio suo et metiri posse confidunt, omnes rerum causas et effectus, Deique consilia arcana, modumque, quo res evenerint, superba ac temeraria fiducia declarare cupiunt, secus ac *Paulus Rom. 11, 33. sq.:* *denique* qui analogias nimis persequuntur, et si quas repererint, iis non tantum illustrasse sed etiam probasse mysteria sibi persuadent.

Obs. Multi fuere, qui hoc argumentum tractarent, e quibus e superiori seculo clarus fuit *I. MVSAEVS de usu principiorum rationis in rebus fidei, contra Vedelium* praecipue disputans, e nostro *I. G. CANZIVS philosophiae Wolfianae et Leibnitzianae usum in theologia* (Fr. 749. 8.) monstrare annisus est. *Chr. Alb. DOEDERLEIN Diff. de usu et abusu rationis humanae in rebus divinis* (Hal. 759. ed. 2). v. et *J. Fr. IACOBI von den Rechten der menschlichen Ver-*

nunft, in *l. Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion*. P. II. (Hannover 776.): TOELLNER *Theol. Untersuchungen*. T. I. P. I. Art. 9. *Was ist Philosophie über die Glaubenswahrheiten?* (Riga 772.) THALEMANNI *Progr. de vitio res divinas ingenio humano accommodandi*. Lips. ac qui subtiliter et luculenter illustravit hoc caput, C. G. IVNGE in *l. Philosophische und theologische Aufsätze* I St. p. 1. (Norimb. 779. 8.) et *Allgem. Deutsche Bibl.* XLIV. B. 2 St. p. 366.

SECTIO QVARTA. DE TRADITIONIBVS.

§. 57.

De traditione in genere.

Doctrina publica, quae per coetus Christianos ab aevo inde apostolico proposita et conservata fuit, ex usu ecclesiastico antiquo (nam *παράδοσις* alias est quaecunque institutio) *traditio* dicitur: sequius aevum partes religionis christianae non scriptas eo nomine compellavit.

Obf. 1. Multiplex vocum *tradendi* et *traditionis* (*παράδιδοναι* et *παράδοσις*) usus varias hoc loco turbas dedit. Profani quoque scriptores elegantissimi, ubi de dogmatis sermo est, semper vel de doctrina vivi vel de libris mortui dicunt et quamcunque doctrinam sive institutionem *παράδοσιν* vocant, velut *Quintilian.* L. 3. c. 1. 3. *aridam praeceptorum traditionem et nudam* dicit: cum autem de rebus memoria superioribus sermo fit, semper fere literarum monumenta *παράδοσεως* nomine insigniuntur, nec facile illud vocabulum de fama et sermone hominum usurpatur, nisi forte apud *Livium* L. 7. cui *fama tradita res*

i. e. rumore accepta dicitur. Eadem vocis potestas in N. T. obtinet ad consuetudinem hebraici verbi למד quod saepius notat *docere* v. c. *Prov.* 9, 9. 4. 2. v. GLASSIUS *Philol. S. L. I. tr. 3. can. 15.* (p. 221. *Dath.*) vel in voce simplici διδοναι *Ioh.* 12, 49. 7, 22. 17, 8. *Matth.* 10, 8. vel in composita παραδιδοναι , cum de disciplina *Matth.* 11, 27. quae fit vel viva voce *I Cor.* 11, 23. 15, 3. *Rom.* 6, 17. 2 *Thess.* 3, 6. vel scriptis 2 *Thess.* 2, 15. tum de commemoratione alicuius rei et ritibus *Act.* 6, 14. *Matth.* 15, 2. quibus locis omnibus Versio Vulgata *traditionem* exponit. Sic *Gal.* 1, 14. *Col.* 2, 8. *paternae traditiones* non aliae sunt quam doctrinae et instituta Iudaeica. Hunc usum constanter persequuntur ecclesiastici scriptores, *Irenaeus* maxime, *Tertullianus* et *Eusebius*. IRENAEVS v. c. *adv. haer. L. 3. ecclesiam Ephesiam ut μαρτυρα αληθης της αποστολικης παραδοσεως verissimum doctrinae genuinae Apostolorum testem* laudat. EVSEBIVS pluribus locis commendat $\text{παραδοσιν αποστολικην}$, quam alibi ορθοδοξιαν απ. dicere consuevit. *Polycarpum* testatur (H. E. L. 4. c. 14. p. 161.) *docuisse, quae ab Apostolis didicerat, quae et ecclesia tradit et sola sunt vera.* v. et L. 3, 36. 5, 20. Itaque doctrina illa, quam ecclesiae primae ab institutione Apostolorum sive ore (unde *traditio αγραφος* ap. CLEM. ALEX. *Strom.* 6, 7.) sive scriptis propositam hauserunt et pure conservarunt, *traditionis* nomine venit. Luculentum est CYPRIANI testimonium (*Ep. ad Pomp. p. 215. Ed. Oxon.*) *In compendio est apud religiosas et simplices mentes et errorem deponere et eruere atque invenire veritatem. Si ad divinae traditionis originem revertamur, cessat omnis error humanus. Ut si canalis aquam ducens, qui copiose prius et largiter fluebat, subito deficiat, nomine ad fontem pergatur ut illic defectionis ratio noscatur? Ita et nos ad originem*

dominicam et Evangelicam atque Apostolicam traditionem revertamur etc. — Ea facienda, quae scripta sunt. Deus testatur — Si ergo aut in Evangelio praecipitur aut in Apostolorum epistolis aut in actibus continetur, observetur divina haec et sancta traditio. Eam dupliciter observabant vel in doctrina, vel in ritibus, qui a multis retro annis tenebantur per coetus christianos v. c. cum Stephanus (ap. EVSEB. L. 7. c. 3. p. 323.) negat se probare ritum rebaptizandi haereticos, νεωτερον τι παρ την κρητησασαν αρχηθεν παρδεσιν επιχριστομειν. EPIPHANIVS haer. 55. p. 471. fidei terminos et fundamenta recenset Apostolorum traditiones, doctrinae successiones (sed haec ab illis vix differunt) et Scripturas Sacras. Sed hanc formulam frequentem et accuratam post intellexerunt de dogmatis et institutis αγραφοις, quae divina autoritate consecrabant et tanquam vel ore tenus a Christo vel a Sp. S. dictata et continua successione in ecclesia conservata pari pietatis affectu et reverentia suscipienda et veneranda esse voluerunt Tridentini patres. (Concil. Trid. sess. 4. decr. 1.) Quo sensu traditiones recte repudiantur in Conf. August. Art. 15. et Apolog. Art. 8.

V. SVICER thes. eccles. T. I. 576.

Obs. 2. Pro diverso vocis usu obtinuit distinctio traditionis scriptae et non scriptae vel oralis; divinae, quae est in S. Scriptura, et humanae, quae venit a doctoribus etc.

§. 58.

Divisio traditionis.

Distinguitur traditio, argumenti ratione habita, in *historicam*, quae facta enarrat: *dogmaticam*,

cam, quae veritatem religionis attingit: et ritua-
lem, quae externum ecclesiae ordinem et sta-
tum concernit. Cuius ut in genere semper
fides dubia est, ita dogmaticae imprimis, de
qua nos praecipimus, habitus ad religionem
multis premitur difficultatibus.

Obs. *Historicam* frequentius laudant patres et simplici-
ter παραδοσεως nomine insigniunt. *Hegesippum* EVSEBIUS
H. E. IV. 8. tradit verissimam apostolicae praedicationis
παραδοσιν comprehendisse quinque libris, non doctrinam et
dogmata, sed gesta potissimum et facta, quod narrationes
eorum librorum demonstrant.

§. 59.

De traditione dogmatica generatim.

Agnoscamus autem in doctrina publica coe-
tum Christianorum aevi antiquissimi traditio-
nem *dogmaticam*, duplici modo: vel cum veri-
tatem Christianam proponunt (traditio *dogmati-
ca stricte dicta*): vel cum scripturae sacrae ora-
cula explicant. (traditio *exegetica*.) De utraque
figillatim dispiciemus.

§. 60.

a) Traditio dogm. stricte dicta.

Permagnam sane subsidium tum cognoscen-
dae, tum definiendae, tum defendendae veritatis
Christianae esset cognitio doctrinae publicae
eorum coetuum, quibus copia audiendi primos
Evangelii praecones data fuit et quos puritatem
institutionis Apostolicae incorruptam servasse
constaret. Quo subsidio cum in seculis priori-

bus iure suo uterentur doctores Christiani, nobis tamen, destitutis iam idoneis antiquitatis argumentis, id haud adeo certum ac tutum usum praestare poterit.

Obf. I. Satis celebris locus VINCENTII *Lirinenfis in Commonitor. adversus profanas omnium novitates haereticorum* in hanc, quam profitemur, sententiam desecit, cum duplici modo fidem munire quemque debere ait (*Cap. 1. p. 6. ed. Baluz. Cantabr. 1689*): primo scilicet divinae legis autoritate: tum deinde ecclesiae catholicae traditione, in qua (*Cap. 3.*) tenendum iudicat, quod ubique (universitas), quod semper (antiquitas), quod ab omnibus (consensio) creditum est: operamque dare iubet, ut collatae inter se maiorum consulantur sententiae, eorum duntaxat, qui diversis licet temporibus et locis in unius tamen ecclesiae catholicae communiione et fide permanentes magistri probabiles extiterunt et quidquid non unus aut duo tantum sed omnes pariter uno eorumque consensu aperte, frequenter, perseveranter tenuisse, scripserunt, docuisse cognoscatur, id absque ulla dubitatione credendum intelligatur. Sed haec sententia Vincentii multis argumentis adiuvatur. Primum antiquissima ecclesiarum consuetudine, quae cum vel haereseos suspicio quaedam vel de singulis dogmatis quaestio oriretur, lites vel e scripturarum autoritate, vel e doctrina publica ab Apostolico inde aevo adhaec conservata et translata definirent. Persuasi enim erant doctores Christiani, non minus vere docuisse Apostolos quam scripserunt atque, cum scripturarum custodes coetus essent ii, ad quos pertinerent libri, doctrinam *δὲ ἀνοησ* acceptam episcopos publicosque doctores pie custodiisse, dum et publicam professionem (regulam fidei) ederent, auspiciaturi munus sacrum, et vererentur, ne, si quem errorem excuderent, coetus antiquae fidei desertio-

nem

nem statim intelligerent inque autores novorum dogmatum animadverterent. IRENAEVS L. 3. *adv. haeres. Cap. 3. Maximae et antiquissimae et omnibus cognitae a gloriosissimis duobus Apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae ecclesiae eam, quam habet ab Apostolis, traditionem et annuntiatam hominibus fidem per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo — praeter quam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potentio rem principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam b. e. eoi, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab Apostolis, traditio.* de quo loco cf. *bibl. nostra theol. T. I. p. 472. vide quoque L. I. c. 10. et 4, 26. TERTULLIANVS de praescr. adv. haer. c. 21. Ab ecclesiis, quas apostoli condiderunt, traducem fidei et senina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt et quotidie mutantur — Ac per hoc et ipsae Apostolicae deputantur, ut soboles Apostolicarum ecclesiarum. — Si Dominus Iesus Christus misit ad praedicandum Apostolos, alios non esse recipiendos praedicatores, quam quos Christus instituit. — Quid autem praedicaverint — et hic praescribam, non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt et s. p. CLEMENS ALEXANDR. Strom. 1, 1. praecceptores suos laudat, sinceram beatae doctrinae servasse traditionem, quam iam inde a Petro, Iohanne, Iacobo, Paulo tanquam filii a parentibus per continuam successionem traditam acceperunt. v. et Strom. 6, 7. Addam ORIGENIS locum praef. l. *περι αρχων. Servetur ecclesiastica praedicatio per successionis ordinem ab Apostolis tradita et usque ad praesens in ecclesiis permanens. — Illa sola est credenda veritas, quae in nulla ab ecclesiastica discordat traditione. Dein cum in omni disciplina solemus non scripta tantum**

magistri alicuius, quae nec semper eduntur, nec ita, ut totum auctoris systema exponant, evolvere, sed scholam ipsam, si fieri possit, et publicam doctoris sedem adire, credere auditoribus et, quidquid communi testimonio ab eo traditum fuisse docemur, id ad magistri huius doctrinam legitime referre: quomodo liceat repudiare suffragia coetuum, qui Apostolos tam cupide audiissent, qui tam caram et commendatam haberent eorum institutionem, *Gal. I, 6. II. I Theff. 2, 13.* qui a doctoribus, Apostolorum autoritate primum constitutis, regerentur, qui denique de *πισσι ιστιμω* communicarent inter se omninoque caverent, ne novis opinionibus antiqua fidei puritas contaminaretur? Quidquid igitur apud multos invenitur in illa antiquitate rerum Christianarum, quidquid consonum, id traditum ab Apostolis vere tenemus atque reveremur, ut recte statuit AUGUSTINUS *de bapt. 2, 7. 4, 24.* In eandem sententiam plurimi veterum non nisi eis traditionibus auctoritatem concessere, quae *απολαθρια μνημης perpetuae memoriae serie traditae a patribus* conservatae sunt. v. *BASIL. adv. Sabellian. c. 27 et 30.* Nec denique praeteriri hoc loco poterit, quod supra monuimus, vetuisse consilium librorum N. T. singulorum, quin totum et luculentum doctrinae Christianae systema ac per partes omnes clarum in epistolis familiaribus ac polemicis proponeretur; merito itaque ad monumenta doctrinae publicae refugimus, cum, quid vere tradiderint Apostoli, definiendum sit.

v. G. CALIXTUS *diff. de auctoritate antiquitatis ecclesiasticae. Helmst. 1639. et F. V. CALIXTUS de universalis primaevae ecclesiae auctoritate. ib. 1658.* qui vaide laudant consensum quinqueseclarem.

Obf. 2. Absit autem, ut fateamur, traditionem *arcanis* et occultis dogmatis contineri, quae, nescio quo consilio,

filio, evangelii praecones scriptis consignare haud ausi, doctorum fidei institutione *αγγελίω* mandaverint. Namque plurima sane evenire possunt pericula doctrinae, et fidei impedimenta, feriore inprimis aevo, si ea quoque exploranda probandaque essent, quae nonnisi per successiones et memoriam doctorum conservari potuerunt. Omnium hominum natura ad recte diiudicandum admodum est imbecillis: dehinc brevis vita; labilis memoria; adhaec incidunt frequentes calamitates publicae, bella, clades, persecutiones, pravarum opinionum autores; quas omnes ob res paulatim doctrina religionis, nisi scriptis incolumis fervaretur, penitus obliteratur, adeoque de religione ipsa actum esset, si fides nostra a testimoniis et adsertionibus hominum penderet, quos antiquam doctrinam ad animum puram retinuisse non certis rationibus constat. Nec religionis capita occulta esse voluit animus Apostolorum veri conscius et pius, quae scholis interioribus et doctoribus fervarentur. Qua in re TERTULLIANI gravis extat sententia *de praescr. c. 22.* *Haeretici solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt, omnia quidem Apostolos scisse sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subiicientes, qui aut minus instructos aut narum simplices Apostolos miserit. — Neminem verebantur — multo magis iam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsim demandarent. v. et Iren. l. c. L. 3. c. 3. et c. 20. doctrina Apostolorum manifesta et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alta vero in manifesto docentium. Hoc enim fictorum et prave seducentium et hypocritarum est molimen.* Praeter haec, cum traditionis fide doctrinam suam muniunt antiqui doctores, tantum abest, ut insolentia et *ἀγγελία* dicta enumerent, ut potius paucis tantum et in Scriptura S. obviit

dogmatis eam contineri profiteantur. *Irenaeus* certe *adv. Haer. L. I. c. 10.* κηρυγμα, quod et παραδοσιν vocat, fidem et *professionem publicam* recenset, *quam acceptam ab Apostolis ecclesia φυλασσει* — κηρυσσει, διδασκει, παραδιδωσι, similem symbolo Apostolico. (v. ROESLER *Bibl. der Kirchenv. T. I. p. 279.*) Alia traditionis capita ORIGENES l. c. exponit (*ibid. T. II. p. 83—92.*) clare doctorum philosophemata et quaestiones arduas ac mysteria a traditione simplici, perspicua et populari distinguens. Haec quidem clare demonstrant, quam alieni fuerint scriptores primum aevi Apostolici ab opinionibus eorum, qui secreta et ὄγραφα dogmata in censum traditionis referri voluerunt. Quoniam autem, si vel arcana quadam disciplina usi Apostoli doctorum fidei et memoriis mandassent praecepta nonnulla Christianarum rerum et instituta, vix praecaveri possent fraudum pericula, et procedente aevo formulae Apostolicae tam facile corrumpi, invecis erroribus, emortuis apostolicorum virorum auditoribus, iamque omissis literarum monumentis, nisi in paucis capitibus et reliquis, effici non posset, qualis illa fuerit doctrina publica et communis a maioribus accepta: traditionis usus multas et difficultates habet et cautiones. Paucarum enim ecclesiarum documenta supersunt, nec eius aevi, quo puritas Evangelii incorrupta mansit: a coetuum rectoribus saepe privatae opiniones, reprobatae ab ecclesiis, excusae sunt: conciliorum professiones nec antiquae satis fuere, nec liberae, nec secum concordēs: praeterea antiquitatis Apostolicae color saepe inductus est decretis recentioribus, ut hac specie commendarentur apud imperitos; atque etiam nunc ex his traditionibus defenduntur multae corruptelae et superstitiones, quae non possunt literarum div. testimoniis comprobari: unde fallax e traditione iudicium exoritur in doctrina quidem, quae, etsi in
lite-

literarum S. monumentis non tradatur, pariter tamen probanda et credenda sit, ac scripturae ipsius decreta. Itaque patrum adhuc aevo traditionis *αγγελου* autoritas minus certa ac tuta in dogmatis (namque ritualium et historicarum pretium constans fuit, nec a nobis plane reprobat): habita fuit, ipso *Irenaeo* profitente; (*L. IV. c. 36.*) *nullae aliae traditiones, quae sub Apostolorum titulo vel nomine iactantur, recipiendae sunt, quam quae scriptura comprehensae et illi sunt consentaneae.* Reliqui clare, quae non sunt scripta, reprobarunt. *TERTULLIANO* de *cor. mil. c. 3.* catholicus perspicue obiicit: *etiam in traditionis obtentu exigenda est autoritas scripta.* *HIERON.* *adv. Helvidium:* *Vt haec quae scripta sunt non negamus, ita ea, quae non sunt scripta, renuimus. Natum Deum esse de virgine credimus, quia legimus: Mariam nupsisse post partum non credimus, quia non legimus.* Sic et *BASILIVS* *homil. 29. adv. calumniant. S. Trinit. τα γεγραμμενα πισυει, τα μη γεγραμμενα μη ζητει.*

§. 61.

De traditione hermeneutica.

Multo tamen minus *interpretationem* scripturae sacrae concedimus traditionis i. e. doctorum antiquiorum consensu ac autoritate regi, nam nec valde antiqua, nec multorum doctorum, nedum ecclesiarum, nec consona in sensu scripturae sacrae literarum monumenta extant, e quibus sensus verus dictorum Apostolicorum monstrari posset.

Obs. 1. Commendat intelligentiam ecclesiasticam S. literarum, ut normam, *Vincentius Lirin. Commonitor. L. I. c. 2. p. 7. Quia scripturam sacram pro ipsa sua altitudine*
dine

dine non uno eodemque sensu universi accipiant, sed eiusdem eloquia aliter atque aliter, alius atque alius interpretatur, ut *paene, quot homines sunt, tot illic sententiae erui posse videantur* — idcirco multum necesse est, propter tantos, tam varii erroris anfractus, ut propheticæ et apostolicæ interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur. Cui innixi Pontificii iubent non admittere interpretationem S. literarum nisi iuxta unanimem consensum patrum (Concil. Trident. sess. 4. decr. 2.). Repetit, commendandæ et adiuvandæ concordie causâ Vincentii regulam Perill. *Iustinus Febronius de statu ecclesiæ et legitima potestate pontificis Romani T. I. c. 1.* asseritque omnem S. Scr. interpretationem fieri debere ad Patrum ecclesiæ primitivæ consensum, cui adhaerendum esse nuper etiam contra *Isenbieblium* vehementi animorum audacia defenderunt.

Obf. 2. Quomodo autem doctrinæ et interpretationis regulam sumamus, quam vel frustra quaerimus, deperditis patrum antiquiorum libris, quibus S. Scripturam exponere tentarunt, Pantaeni, Theophili Antiocheni, Clementis Alex. (cuius pauca fragmenta extant) Hippolyti et aliorum: vel non adeo rectam et planam intelligimus, cum autores librorum divinorum tractandorum rationem et scientiam vix tenuerint? Ineptas Iustini Mart. Tertulliani et Irenæi de sensu Scr. S. nugæ et violentas in aliud argumentum detorsiones quævis pagina ostendit: Origenem, quo magis eruditum et acutum interpretem non vidit antiquitas Christiana, multa librorum s. loca prave interpretatum tradunt veteres (EPIPHAN *de pond. et mens. c. 7*) et senem allegoriarum studium decepit: neque ullum fere locum proferre ausim, quem Patres varii varie non explicaverint. Quæ omnia efficiunt, ut frustra consuli traditionem exegeticam statua-

statuamus: quamquam e patrum scriptis multa et egregia interpretationis subsidia cogi posse non ausim negare, vide ERNESTI *interpr. N. T. P. II. Cap. 5.*

cf. C. Gottl. HOFMANN *Progr. Examen regulae exegeticae ex Vincentio Lerin. a Febronio repetitae.* Witt. 1768. DALLAEVS *de usu patrum L. I. I. A.* ERNESTI *de theologiae historicae et dogmaticae coniungendae necessitate, in opusc. theol. p. 567 sq.*

Causam traditionis egerunt R. BELLARMINVS *de verbo Dei L. IV. c. 3.* G. CASSANDER *traditionum veteris ecclesiae et sanctorum patrum defensio (contra Calvinum).* ADR. et PETR. de WALENBVRCH *fratres de traditionibus non scriptis.* Col. 1667. et nuper Ios. Ant. RIEGGER *opusc. ad histor. et iurisprud. eccl. pertinentia. n. 7. an detur traditio sacra?* Friburg. 773.

CAPVT QVARTVM.

DE THEOLOGIA.

§. 62.

Theologia seu facultas docendi religionem christianam duabus rebus continetur, accuratis notitiis doctrinae christianae, earumque idonea expositione. Vnde in bono *theologo* vel doctore religionis christianae esse debet *subtilitas cognoscendi* et *subtilitas tradendi* aliis veritatem christianam.

Obs. 1. Theologi nomen repetendum esse constat e profanarum gentium sermone et disciplina, tribui solitum
iis,

iis, qui de rebus divinis scriberent et subtiliter disputare possent, ut philosophis et poetis, quoniam multa de diis eorumque natura et historia ac de moribus probis differabant. Primus quidem *Pherocydes Syrus*, quantum scimus, *theologi* nomen habuit, qui et librum composuit sub nomine *Θεολογίας, περι των θρανιων και θειων Φιλοσοφησας* ut *Iosephus* ait *contra Apion. L. 1. c. 2.* Atque ita vocati sunt *Homerus* ac *Hesiodus*, uterque *Θεογονίας* autor, (iuxta *HERODOT. Hist. L. 2. c. 53. Ησιοδος και Ομηρος — εισι οι ποιησαντες Θεογονιην ἔλλησι, και τοισι θεοισ τας επωνυμιας δοντες, και τιμας τε και τεχνας διελοντες, και ιδεαν αυτων σημηναντες.*) et *Epimenides*, qui de ritibus sacris, oraculis, et similibus scripsit apud *Diodorum Siculum. v. Sextus Emp. math. 9. c. 29.* et ibi *Fabricius*. Theologiae autem nomen inscriptum libris, in quibus res sacrae tractarentur, velut *Sancbuniathonis ἢ των Φοινικων Θεολογια* et ἢ των ποιητων Θεολογια est apud *IUSTINUM Mart. exhort. ad gentes*, ubi tamen alij legunt *Θεοσεβεια*; et apud *ATHENAGOR. legat. pro Cbr. cap. 16. (ed. Dechair. p. 69.) απιθανον της Θεολογιας profanorum*. Non admodum diversus reperitur huius vocabuli usus doctorum ecclesiae veterum, qui ut theologiam vocare solebant *vel* doctrinam de Deo (*EVSEB. in Psalm. in collectione nova Montefalc. T. 1. p. 313. πασα ἡ εκτος της εκκλησιας του Θεου λεγομενη Θεολογια — ἀπεστῆς εσι, ubi et Θεολογειν occurrit, de Deo differere*): *vel* fidem naturae Christi divinae, cui *οικονομια*, doctrina de Iesu homine, opponitur apud *EVSEB. H. E. L. 1. c. 3.* et saepius: ita defensores divinitatis Christi v. g. *GREGOR. Nazianz.*, forsan et *Iohannem*, *Apocalypseos* autorem, *Θεολογους* appellabant. Sic et *Θεολογειν* significat *ut Deum agnoscere* ap. *IUSTIN. Mart. Dial. cum Tryph. Θεολογειν και*

και κυριολογειν το πνευμα αγιον Sed cum *Abaelardus*, scholasticorum fere antesignanus, compendium ab ipso editum inscripssisset: *Theologia christiana*, ab eo inde tempore doctrina christiana, eruditorum usui adaptata, theologiae nomen obtinuit. Superiori seculo, magno incommodo, *religionem* et *theologiam* permiscuere, v. g. *Musaeus*, *Baierus*, et alii, unde multae quaestiones ambiguae sane et fallaces subortae sunt, v. g. *an theologia sit habitus practicus*, de *theologia irrogeniti an vera sit* et al. ac divisiones parum probabiles theol. *viatorum* (viae) et *comprehenforum* (patriae): illorum iterum vel *paradisiacam* vel *peccatorum*. Etymologiarum aucupes omnes notitias de Deo rebusque divinis Θεολογιαν dixerunt, unde inepta divisio theologiae fluxit in αρχετυπον et εκτυπον, et theologiam *unionis*, quae nugae nos iam non morantur. Nostro autem aevo doctores scholarum vel academiaram theologos tantum appellandos esse voluerunt et quidam *popularem* doctorem a *scholastico*, uti notitiis, ita nomine multum differre, nescio, qua de causa quove commodo, contendunt. Nos quidem usum vulgarem secuti theologiam finivimus. vide I. GERHARD. *LL. theol. T. II. Prooem.* (p. 12. Cott.)

Obf. 2. Dedimus definitionem theologiae *subiective* spectatae. *Obiective* doctrina theologi Θεολογιας nomine venit.

Obf. 3. Nec operae pretium esse putamus, molesta fe-
dulitate recoquere subtiles nimis scholasticorum quaestiones,
utrum theologia sit *scientia*, an *habitus*, isque an *theoreticus*
an *practicus*? *Scientiae* quidem cognomen nemo delebit,
si scientiam dicamus capita doctrinae certae per ordinem
digesta: *habitus* autem *practicum* recte dixeris, nam et
usum requirit et exercitium docendi, nec animo inclusae
notitiae continentur sed in aliorum utilitatem convertuntur.

vide

vide C. C. TITTMANN prolus. de theologis veterum. Witteb. 775. I. F. COTTA diff. de constitutione theologiae. Tub. 759. Eiusd. diff. de variis theologiae speciebus ib. eod. C. F. TRESSENREVTER examen vulgare quorundam theologiae divisionum. Altorf 741.

§. 63.

a) Subtilitas cognoscendi.

α) quid cognoscat theologus.

Subtilitas cognoscendi veritatem christianam duabus rebus cernitur, quarum altera est ambitus cognitionis, quae non modo per omnia capita doctrinae extenditur (§. 1. Obs. 3.) sive theoretica (*theologia theoretica*) sive practica, (*theologia moralis*) verum etiam causas veritatis tenendae et tradendae ac fata doctrinarum, et utilitatem amplectitur: altera autem modus cognitionis, erudito dignus.

Obs. 1. Theologiam *theoreticam* male nostris temporibus dici coeptam esse *dogmaticam*, auctore haud dubie Buddeo, Theologo alias summae et accuratae disciplinae, Tittmannus l. c. monuit. Nam theologia *dogmatica* proprie est, quae agit de placitis et opinionibus theologorum. Nec enim apud veteres *δογμα* dicebatur de doctrina ipsa, sed de sententia doctoris alicuius de capite aliquo doctrinae, v. c. Col. 2, 14. Act. 16, 4. *δογματα* sunt *opiniones*, ritus, et Gennadii *Masil. liber de dogmatibus ecclesiasticis* in doctorum placitis de capitibus religionis recensendis occupatur. Quem secutus Dionys. Petavius eruditum opus historicum recte inscripsit *opus de dogmatibus theologicis* i. e. de patrum sententiis.

Obs.

Obf. 2. Superiori demum feculo, monitore *Calixto*, auctore I. G. DVRRIO moralem theologiam a dogmatica vel theoretica noſtri divellere tentarunt, qua ex re in morum diſciplinam multa commoda fluxerunt.

Obf. 3. Sed hoc loco non auſim lineis quaſi ductis finire, qua vel populares notitiae ſeſe continere debeant, vel theologi ſcientia incipiat a populari h. e. religio a theologia diſtingui: iſta enim deſinitio magna difficultate, nedum periculis implicatur. Popularis religio nullis proſecto finibus reprimi debet, vel coerceri ſtudium virorum proborum, ubi ab elementis ad graviora progredi, meliusque ſapere et ſublimiora indagare cupiant. Interdum etiam non dubito, quin iuſtam ſuſpicionem moveret aut contra rem Chriſtianam aut adverſus theologum, ſi audeat opprimere diligentiam populi iuſtam unumve ex illo ab adytis ſcientiae ſuae remove conatus fuerit. Contra nemo inficiabitur, ingenium, diſcendi opportunitatem fructumque, quem doctores decet de ſuis notitiis proferre, quae omnia ſaepe valde tenuia ſunt, haud raro prohibere theologiae ſtudioſos, quo minus in latiffimum ſcientiae huius campum exſpatriari eumque emetiri liceat, in quo facile evenit, ut ab uno alterove e populo, cui fors beator, ingeniumque perſpicacius et librorum copia maior obtingit, vincantur. Equidem fatiſ ſperem de theologia eius, qui nunquam pedem per deſidiam in hoc campo ſiſtat atque novam ſemper materiam cogitandi diſcendique iis, quorum iſtitutioni praeſt, offerre queat. Ceterum commendem hoc loco D. G. NIEMEYER *über das Wachſthum cbriflicher Lehrer in Erkenntnis und Erfahrung. Lips. 1778.*

§. 64.

β) quomodo cognoscat?

Modus cognitionis, quam a theologo postulamus, requirit intelligentiam *certam, accuratam* et in certum *ordinem* redactam.

Obs. 1. *Certitudo* maxime nititur tum interpretatione litterarum sacrarum (quam nonnulli theologiam *exegeticam* dicunt), sine qua nemo unquam theologus excellens et praeclarus formatur, e qua existit *theologia biblica*, i. e. quae ex unico S. litterarum fonte et derivat doctrinam christianam et deciarat, tropica dictione explicata, pro modo auditorum vel lectorum, omissisque formulis *αγραφοις* et argumentis aliunde petitis, qualem magna cum laude tradidit G. TR. ZACHARIAE: tum rationis principiis, tum denique cognitione doctrinae publicae Christianorum (*theologia historica*): quae nobis argumenta suppeditant rerum, ita quidem, ut non ratis illis acquiescat magister cum discipulis, ut ex iis veluti tesseris quibusdam possis scholam quamque agnoscere, (haec enim tironum exilitas esto, non viri decus): sed ut nova quoque, inaudita ore alio, indagare, concussa statuere, inficeta et precaria abdicare, etiam cum invidia possit.

Obs. 2. *Accurata intelligentia* existit *primum* in perspicuis verborum definitionibus, non metaphysicis illis, quarum vitium saepe quodam quasi contagio inquinat totas de rebus gravissimis disputationes, sed ductis ab observationibus grammaticis et historicis diligenter institutis: *deinde* in vocum et rerum ambiguarum distinctionibus, quarum e neglectu inanes saepe verborum concertationes exortae sunt, quanquam male sanum subtilissimorum aevi sui theologorum, *Aquinatis, Scoti* aliorumque scholasticorum studium nova mala pepererit: *porro* in argumentorum delectu, ubi vel veritas confirmanda sit, vel errorum causae acpravitates, ostendendae (quod studium *polemicae theologiae*

logiae vindicant, interpretatione et historiarum notitiis felicissime expeditum), ut argumenta sint proba ac testimoniis insit, cuius causa proferuntur, tollantur dubitationes et falsae opiniones acute et accurate refellantur: *post* in iudicio de pondere et dignitate doctrinae, ut quae minus utilia sunt a salubribus, a levibus et curiosis ea, quarum cum salute humana intercedit coniunctio, ab indubiis et perspicuis ea, quae minus probabili ratione sumuntur, distinguantur ac referentur: *denique* in cognitione, quid ex quoque consequatur.

Obs. 3. *Ordinis* ratio novum studium requirit theologi, dum *et* res per libros sacros sparsas et dissipatas ad certa capita congregat *et* doctrinas sacras ita coniungit, ut nullus quasi hiatus, nihil dissensionis existat et vero etiam omnia sic conspirent, ut unius dogmatis propter alterum necessitas et articulorum quasi vinculum percipiatur, quod longe difficilius intelligi quam veritatem singulorum enuntiatorum sciunt omnes, qui aliquid in hoc genere tentarunt. Atque haec proprie est theologia *systematica*.

cf. I. Dav. HEILMANN *de eo, quod interest inter divinas notitias theologi et christiani* insert. *opuscul.* eius, a Danov. collect. T. II. p. 209. sq. (Ien. 778.).

§. 65.

b) *Subtilitas docendi.*

Docendi autem *subtilitas* est facultas, veritatem christianam, e literis s. cognitam. verbis idoneis declarandi atque doctrinarum et argumentorum delectu, et formularum usu accommodatae ad diversa auditorum studia proponendi, sive ad captum imperitiorum, sive ad doctores formandos. Illa *popularis* theologia dicitur estque vel *catechetica* vel *homiletica*; haec *scholastica*, (acroamatica, erudita) cuius varia vario tempore forma fuit.

Obs. 1. *Popularis*, quam vocant, theologiae, cuius et studiosissimum videmus Servatorem nostrum, dignissimum institutionis exemplar, et dignitatem intelligimus e coniunctione cum felicitate humana, virtutes sint perspicuitas, verba propria, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, argumenta prompta et exposita, interdum persuadentia quoque et tenuia, et artis theologiae, sive formularum sive probationum inventricis, omissio. Mihi quidem maioris, quam vulgo creditur, artificii institutio videtur ea, quae cavet sibi a vocabulis scholasticis eaque vulgaribus παραφρασί, quam ea, cuius abstrusum et metaphysicum dicendi genus aut novo interprete eget, aut arreptum a cupida plebe nihil praeter sonorum ideam in animo relinquit. Sed valde errant, qui theologum popularem studiis ac eruditione a scholastico differre autument eiusque notitias tenues et vulgares esse volunt. Nam nec rerum intelligentia certa, nec delectus aptus, nec argumentorum usus, nec etiam subtilitas recte tradendi veritatem popularem sine multo doctrinae apparatu acquiri potest. cf. omnino C. C. TITTMANN *de discrimine theologiae et religionis. Witeb. 1782.*

v. G. Chr. B. MOSCHE *diff. inaug. de theologia populari. Goett. 773.*

Obs. 2. Huius fere partes sunt theologia *catechetica*, quae prima rudimenta doctrinae christianae proponit: et *homiletica*, quae methodum, oratione populari tradendi religionis capita, demonstrat.

Obs. 3. Non offendit nos invidia vocis *scholastica*, quam ut evitarent, *acroamaticam*, *eruditam*, *academicam* alii vocare maluerunt. Nam scholastica proprie est, quae servatur scholis, i. e. institutioni doctorum et ministrorum ecclesiae, atque erudite docet sentire, iudicare, differere de veritate religionis. Post *scholastici* doctores ii dicebantur, qui doctrinam sacram ad leges dialecticas tractare, et subtilitati

litati tum definitionibus, tum vocum distinctionibus, tum probationibus dirigendis operam dare consueverunt. Quae in re cum ingenii potius quam veritatis palaestram instruerent luderentque in argumento serio, abiectis quaestionibus disquisitione dignis, ac nugis suis Paulinum illud iudicium: *δοκουντες σοφοι ειναι εμωραυθησαν*, mererentur; mirum non est, invidiam nomini adhaesisse, cum nimis proclives simus, doctorum vicia doctrinae ipsi adfigere. Distinguitur autem scholastica a populari primum rebus, quarum maior in illa, quam in hac, copia existit: dein formulis, has enim populus aut reformidat aut non capit, eruditi autem magno fructu tenent, et adamant, vel propter dicendi compendium, vel ut ambiguitati et fallaciis ansa praecidatur clarumque fiat, quonam sensu populares et biblicas formulas intelligant. Atque ut ego semper autor existam auditoribus, delere artis suae et scholarum vestigia, dum populum puerosque instituere animus sit, semperque annitar, ut, quomodo capita religionis populariter et caute tradenda sint, admoneam; non tamen probaverim hostilem animum, quo haud ita diu bellum formulis scholasticis (*der Schulsprache*) indictum fuit a G. S. STEINBART, (*Gründe für die gaenzliche Abschaffung der Schulsprache des theol. Systems.* 776.) cui A. FR. BRACKMANN (*Apolo- gie der theol. Systemsprache* 778. *Braunschvv.* 8.) apologiam opposuit. Ac primum eas minime praeterire licet propter *historiam* et libros antiquos, quorum ad iudicium, interdum ne ad inrelligentiam quidem sine his formulis nemo se facile accingere poterit. Praeter hunc usum, *historicum*, *systematicum* etiam agnoscimus et tenemus. Omnis quidem disciplina suis utitur formulis, tanquam tesseriis, quibus *εσωτερικους* et initiatos a peregrinis in arte et exotericis possis distinguere. Deinde philosophos semper videmus

hoc iure usos, ut formularum usu et delectu a popularibus notitiis dicta sua fecernerent, sive ut ambiguis ansa praecideretur, sive ut brevitati confuleretur, sive ut subtilitas veritatis, quam tradere cuperent, conservaretur. Quomodo igitur theologi, philosophos imitati, in hoc genere peccare potuere, qui cum multa alia sive argumento sive methodo traducerent e scholis philosophorum in religionis adyta, laudem insigni utilitate consecuti sunt? Sed tertius usus *polemicus* et *ecclesiasticus* non modo primarius est et certissimus, verum etiam commendabilis ac necessarius. Quodsi enim origines formularum et fata persequamur, plerasque eo consilio videmus inventas fuisse et commendatas ac propagatas, ut, exortis controversiis, ecclesiarum et doctorum hypotheses declararentur, atque latebrae haereticorum, qui post ambiguas voces occultare animi sui decreta tentarent, excuterentur, iisque velut tesseri dignosci posset orthodoxa sententia ab haeretica, doctrina publica a privatis et reprobis *επισημαίς*, definita veritas a vagis et insidiosis decretis. Ac profecto si res et veritas ipsa, quae formulis contineri debuit et praescribitur, non offenderet, neminem puto futurum, qui formularum usum in contemptum et invidiam haud sine acrimonia animi adducere allaboraret. Equidem aut nimis obscuras, in quibus sonum potius quam sensum intelligas, aut contrarias sacris literis, aut stabilitas adversus emortua haereticorum decreta, exulare non modo patiar lubens, sed et autor sim et suasor; at si, quod primum est, legitima definitione declarentur, si characteres sint ecclesiarum, si modum certum dogmatis finiunt, quem cum Scr. S. apte conciliare possis, iniustum erit contra eas saevire.

§. 66.

*Methodus tradendi theologiam.*a) *antiquissima.*

Seculis quidem *prioribus* primum et praecipuum theologorum munus erat in tractandis interpretandisque libris sacris, nec ex instituto atque ad legem scholae studium in enarrandis explicandisque rebus dogmaticis collocabatur, nisi per occasionem interpretationis Scr. S. et controversiarum atque in apologiis. Nec ii libri, in quibus initia systematis quidam, per titulum decepti, quaesivere, formam eruditam praeferunt.

Obi. Omnes fere libri doctorum ecclesiae veteris (quorum tamen a nostris diversa ratio fuit, uni enim cuique, qui facultatem docendi haberet, ius scholae aperiundae concedebatur, quod patet ex *Lege VI. Cod. Theodos. L. XIII. tit. 3. de medicis professoribus*, nec publicis locis docebant, sed privatis aedibus) ad interpretationem pertinent, sive popularem, ut sunt *Chrysostomi homiliae*, sive eruditam, e quo genere eminent *Commentarii Origenis*, quem in schola *catechetica Alexandrina*, ἱερῶν λόγων διδασκαλίῳ, scripturam sacram publice interpretatum esse, docet EVSEBIUS *H. E. L. VI. c. 19*. Atque haec schola omnium fere, quicumque in doctrinis theologis proficere cuperent et praeparari ad munus ecclesiasticum, confluxu celebris non alios doctores habuit, quam interpretes, τὰς θείαις γραφαῖς συνασκουμένους (EVSEB. *H. E. L. V, c. 11.*) et literarum, poetarum, oratorum, historiarum et praesertim philosophorum lectione ad interpretationem S. Scr. formatos, *Pantaenum, Clementem Alex. Origenem, Pierium*. Qua-

re methodum tradendae religionis Iudaicam imitati sunt, *Alii* defensores doctrinae Christianae sive adversus paganorum superstitionem et calumnias, sive contra haereticorum pravos ausus res quidem dogmaticas attingunt, sed in singulis potius dogmatis versantur, quam totius religionis campum percurrunt, ut e graecis *Irenaeus, Athanasius, Origenes, Basilius, Gregorius Nazianzenus*, e Latinis *Tertullianus, Cyprianus, Hieronymus, Lactantius* et, qui theologorum dogmatum definitor praecipuus, dubito num merito suo, evasit, *Augustinus*. Hi quidem pro sua quisque ingenii facultate et temporum ac hominum controversiis singula capita tractare, scripturarum testimoniis, male saepe intellectis, adstruere, sectari formulas novas, quaestiones curiosas excudere, et philosophiae, quam didicerant, primum Platonicis, post Aristotelis placita transferre in theologiam coeperunt atque autoritate potius et lenociniis verborum quam argumentis probis fidem obtinuerunt. Neque tamen inter haec studia fuit, qui congereret systema religionis Christianae, sive tironum sive doctorum in usum. CLEMENTIS *Alex. Paedagogus* doctrinam morum exponit, *protrepticus* veritatem rel. Chr. demonstrat, *Stromata* singula dogmata illustrant. ORIGENIS libri *περι αρχων*, quorum versio tantum extat latina et parum fida *Ruffini*, visi sunt principia doctrinae chr. tradere quibusdam, qui praeter indicem libri nihil legerunt. Tantum autem abest, ut *Origenes* in animo habeat exponere universam religionem, ut potius diserte moneat, se doctrinas populares ut *certam et manifestam regulam ponere* eaque quasi fundamenta et elementa religionis praetermittere, *quorum omnium ex ratione seriem quandam et corpus conficere se tentasse*, haud obscuris indiciis profitetur sub *finem proemii*. Haec itaque initia fere sunt systematis christiani eruditorum in usus conscripti, sed tenuia. Pauca enim

enim et selecta capita pertractat, quibus ingenii et σοφίας exercendae dives materia offerebatur. Longe diverſi generis ſuperest AUGUSTINI *Enchiridion de fide et caritate*, et RUFFINI *expositio fidei*, quae Cypriano quoque et Hieronymo tribuitur, uterque liber tironibus ſcriptus, neque ad formam artis. Legi quoque huc referri a quibusdam CYRILLI *Hierosol. catecheses*, AMBROSII *de fide Libr. V.* AUGUSTINI *de doctrina christiana lib.* et LACTANTII *institut. divinarum LL. VII.* Sed Cyrilli opus homilias rectius dixeris, ad catechumenos habitas, artis haud adeo magnae et ingenii mediocris. *Ambrosius* trinitatis fidem defendit: *Augustini* utilissimus liber instituit ad theologiam rite addiscendam, nec caput religionis attingit: *Lactantius* denique veritatem divinam contra profanos errores defendit. In his tamen omnibus antiquiorum doctorum libris sparsa reperiuntur semina nascentis theologiae systematicae, cuius autores primi cum dicta veterum studioſe colligerent, fieri non potuit, quin ex eo campo multi formularum et distinctio-
nam flores argumentorumque manipuli arriperentur.

cf. C. C. TITTMANN *de theologis veterum.* p. 8. sq.

§. 67.

b) Systematis origo.

Prima initia universam doctrinam christianam ad formam artis tradendi a seculo demum sexto facta sunt per *Ipsidorum Hispalensem* aliosque in occidente. Maiori gloria et celebritate *Iohannes Damascenus*, orientis doctor, res in S. literis traditas ad leges scholae in corpus quoddam coegit. Succrevit denique ratio docendae religionis *scholastica*, quam vulgo vocant, cuius ut vitia recte accusantur, ita virtutes noscere decet et commendare.

Obf. 1. Scripsit ISIDORVS *Hispalensis libros tres sententiarum*, vel excerpta e doctorum libris compilata et per ordinem locorum theol. digesta. Eiusdem diligentiae et argumenti sunt LEONTII *Cyprii loci communes theologici* et TAIONIS (Saragossensis) *sententiarum libri V.* de quibus v. MABILLON *de studiis monasticis P. II. c. 6.*

Obf. 2. *Iob.* DAMASCENVS, qui circa annum Chr. 760. obiit, presbyteri dignitate Hierosolymis defunctus, reliquit *μυθεσιν ορθοδοξης πισεως*, quam, ut existimat *Mich. le Quien*, eruditissimus operum Damascenorum editor, scholastici ad rationem libri sententiarum Petri Lombardi quadripartiti, quatuor libris distinxerunt. Is quidem non iam, quae superioribus laudem meruit, compilatoris diligentia sub certos locos distribuit veterum doctorum sententias, sed magno ingenii acumine et philosophiae peritia insigni doctrinas christianas in unum corpus coegit, interposito iudicio suo et interpretatione veterum scripta evolvit, antiquas formulas ac distinctiones, ubi aptae viderentur, servavit, novas ad legem scholae suae excogitavit atque super dogmatibus philosophatus theologiam in eam formam redegit, quae eruditam institutionem maxime adiuveret. Eum itaque patrem et conditorem artis theologicae agnoscimus ac salutamus legendumque commendamus iis, qui systematum fortunam et mutationes varias per decem secula cognoscere cupiant.

Obf. 3. Reflorescentibus sub idem fere tempus per *occidentem* tum scripturae sacrae tum philosophiae, Aristotelicae praeprimis, studiis auctoque indies monasticarum scholarum, quae magnis viris regebantur et sedes omnis doctrinae, sive civilis sive sacrae, haberentur, numero ac honore, erecto *Parisiensi* literarum omnium seminario, in quod et doctores celeberrimi et auditores frequentissimi conflue-

rent,

rent, et cogitandi libertate, quam patrum autoritas re-
 ferat, revocata, in novam fere formam, Aristotelis disci-
 plinae similem, transmutata *theologia scholastica* dicta est,
 cuius in singulis capitibus *Lanfrancus* dialecticus, *Anselmus*,
 metaphysicorum antesignanus, multum laborarunt. Primus
 tamen *HILDEBERTVS* *Cenomanensis tractatum theologicum*
 composuit, quo tanquam exemplo aevum insequens utebatur
 corporis doctrinae Christianae. v. *Hist. litteraire de la Fran-
 ce T. VII. p. 149. et Hildeberti opp. Paris. 1708. fol.*
 MOX *Petrus* *ABAEIARDVS*, acutissimus disputator, (mortuus
 1162.) *Theologiam Christianam* edidit, insertam *Chr. MAR-
 TENE Thes. nov. Anecd. Tom. 5. p. 1139.* Eodem aevo
Petrus *LOMBARDVS* Italus, Parisiensis episcopus, fato fun-
 ctus A. 1164. *libris sententiarum IV.* summa theologiae ca-
 pita ex patrum, praecipue Augustini, scriptis, complexus,
 innumeris autor et exemplum illius tractandae factus est,
 nomenque *magistri sententiarum* promeruit. Lombardi pri-
 mus interpres, *Alexander* *ALESIVS*, (qui in Parisiensi Vni-
 versitate docuit et mortem 1245 obiit,) ipse *summam theo-
 logicam* confecit. *ALBERTVS* *M.* et *BONAVENTURA* *commen-
 tarius in LL. IV. sentent.* et compendio inclaruere, quod
 ille *summam theologicam*, hic *breviloquium* inscripsit. Se-
 cutus *Thomas de* *AQVINO*, Dominicanae familiae, Italus,
 ingenio sane praeclaro novam sectam condidit *Thomistarum*,
 vel *Summistarum*; *Summam enim theologicam* doctoris re-
 verebantur. Denique *Iobannes* *DVNS Scotus*, ex ordi-
 ne minorum, mortuus 1308, subtilis doctor sed obscu-
 rus in dicendo, reliquit *commentar. in Libr. sentent.* (T.
 5—10. opp. Scoti ed. *Wadding* Lugd. 1639.) et quaestio-
 nes *quodlibetarias* (T. 12. opp.) i. e. de quibus in utram-
 que partem disputari atque, *quod libet*, statui possit, eis-
 que originem dedit novae sectae *scotistarum* seu *quodlibeta-
 riorum*

riorum. Ad *Lombardi* typum omnes plerique, quos patrum excutere scripta taedebat, lectiones et commentationes suas informarunt: *Aquina* et *Scoto* familiae cuiusque sacrae adhaeserunt, quae posthaec domestica et publica invidia divisae contrariis studiis theologiam pro suo quaeque consilio agitabant et multas contentiones ad nostram usque aetatem alebant. Neque tamen omnes, qui insequerantur, in peius ruerunt, e quibus *Gerfonem* et *Gabr. Biel* laudasse sufficiat.

Obs. 4. Horum, si verum fateamur, magistrorum laboribus tribuendum est, quod et ignorantia illorum temporum et superstitio repressa: quod libertatis egregiae exemplaria conservata: quod episcoporum et conciliorum tyrannidis imminuta, genera in suas partes distributa, errores refutati, atque ad rectiorem de illis sententiam via parata, quod denique doctores publici bonis artibus facili methodo innutriti fuerint. Vitiis autem, quae scholasticis parum abest, quin infamiam contraxerint, ut magnus numerus, ita non omnium difficilis excusatio est. Scripturarum neglectum cum honore Aristotelis, horridum obscurumque dicendi genus, quaestiones spinosas et frivolas recte accusaveris: sed ea vix scholasticorum, verum temporis vitia sunt. Namque vix aliquem scripturarum auctoritati locum a seculo inde sexto relinqui, quis non intelligit? Vocibus barbaris utinam scholasticorum tantum scripta completerentur nec eorum quoque, qui horum vel duces et praecursores vel posteri ac criminatores fuere! Nec omnes argutiis et ludicris quaestionibus, distinctionibus parum frugiferis, problematisque difficultibus obscurare scripta sua videmus. *Prima* quidem *aetas* a *Lombardo* ad *Albertum M.* minime negligens reperitur scripturae s. et traditionis, sed perquam studiosa, ad leges dialecticas conquirendi testimonia literarum s. et doctorum,

removendi dubitationes et componendi *ἐναντιοφάνειαι* quae saepe exercent et concutiunt tironum fidem. Equidem qui aliquando ipse horruit *Lombardi*, *Alberti M. Aquinatis*, *Bonaventurae* nomen barbariemque, postquam perlustrare coepissem barbariei, quam vituperant, scholasticae sedem, in longe aliam opinionem deductus, eruditionem, subtilitatem, ambigua discernendi studium, argumentorum copiam et perspicuitatem atque tractationis ordinem saepius admiratus atque eos autores *magnorum et ingeniosorum hominum* elogio, quo a *Melanchthone* in *Apologia Conf. Aug. Art. de iustif.* ornantur, per iniuriam defraudari persuasus fui. *Sequioris* autem *aetatis* barbariem, quae interpretationem S. literarum, subtilitatem, doctrinam certam abiecit, ut *Aristotelem* in ipsa theologiae penetralia receptum, spinositatem et dubitatiunculas persequeretur, nec iam utilia tradere sed captiosa, nec illustrare doctrinam sacram sed tenebris opprimere coepit, nemo unquam arbiter aequitatis amans, a theologia scholastica, modesta illa et acuta, repetet. Omnis quidem disciplina, in qua artis quoddam exercitium cernitur, cum quidam vires suas exhausterint, aliorum studiis corrumpitur atque recta olim ac laudata in peius ruit, ubi maioris vel subtilitatis vel elegantiarum vel novitatis laudes et commendationes quaeruntur.

vide *Iac. THOMASIVS de origine theol. scholasticae.*
Lamb. DANAEVUS proleg. in L. I. sentent. Lombardi in opusc. eius theol. 1583. fol. Genev. A. TRIBBECHOVIUS de doctoribus scholasticis et corrupta per eos divinarum humanarumque rerum scientia Giesf. 1665. (ed. Heumann, 718)
GERBERT de recto et perverso usu theol. scholasticae. 768.
Io. Fr. BVDDEVVS Isagoge historico theol. ad theolog. univ. L. II. Cap. I. I. S. SEMLER Prolegomena ad Baumgart. Theol. Dogm. inpr. T. III. Histoire liter. de la France
 Tome

Tom. VII. p. 146. sq. IX p. 205 sq. *Ell. du PIN meth. studii theol. c. 2. p. 15—27.*

§. 68.

c) *Post reformationem.* α) *Sect. XVI.*

Laetior post has tenebras lux theologiae dogmaticae affulsit seculo decimo sexto, cum alii, viri gravissimi, *Melanchthon* maxime, *Chemnitius* et *Calvinus*, barbariem scholasticam impugnant et debellant, alii corruptam nugis et subtilitatibus, nedum erroribus plurimis doctrinam ad puritatem ac simplicitatem revocarent.

Obs. 1. Insignia *Reucblini* et *Erasmi* merita atque exempla viam quasi straverunt disciplinae meliori et liberiori. Ille graecarum et hebraicarum literarum per Germaniam restitutor, hic elegantioris eruditionis autor ac interpres praestantissimus, uterque vanitatis scholasticae hostis acerrimus, obscuram illam dialecticam profligavit atque novis, ductis e S. literarum apparatu, argumentis depugnavit contra vitia doctrinae et doctorum, variamque materiam succidendi sylvas tricarum et quaestionum scholasticarum congeffit. Neque alia *Lutheri* merita extant, nisi bella adversus futilitates sophistarum, singulorum dogmatum repurgatio et revocatum, definiendae e literis sacris veritatis, studium.

Obs. 2. His ducibus primus omnium e nostratibus *Pbilippus MELANCHTHON*, bonarum literarum praeceptor facile princeps, *locos communes rerum theologicarum* seu *hypotyposes theologicas* (*Witt. 521. 535. 543.*) vulgavit, in quibus loca Scripturarum firma et perspicua de singulis articulis doctrinae chr. ordine distributa collegit ad usum domesticum magis et privatum, quam publicum et scholasticum,

ut ait, cuius libri utilissimi fortunas et pretium libro lectu dignissimo G. Th. STROBEL V. C. in *Versuch einer Literaturgeschichte von Pb. Mel. LL. theol. als dem ersten Evangelischen Lehrbuch* (Ald. und Nbg. 776.) exposuit. Secuti sunt magistrum egregium MART. CHEMNITIVS in *locis theol.* (Frf. 591. 4. ed. noviss. 690. Witt. fol.) *Victorinus* STRIGELIVS LL. theol. (Neap. Nemet. 581 sq.) et alii. Eadem laude dignus prae ceteris I. CALVINVS *institutiones religionis christianae* composuit (535. 559. Genev. fol.), a quovis arbitro aequo et erudito summo semper pretio habitas, quarum historiam enarrat *Dan. GERDES. Scrin. antiquar. T. II. P. I. p. 451. 750. 4. Groening.* In his omnibus sive rerum selectum et argumentorum, sive sobrium iudicium, sive perspicuum et purum dicendi genus spectes, quantum a veteri disciplina et quam felici successu defecerint, multa virorum cum laude agnosces.

V. BVDDEVVS l. c. et SEMLER l. c. Tom. II. et praecipue III.

§. 69.

β) Sec. XVII. et XVIII.

Ingens ab eo tempore increvit autorum numerus, qui studiis, consiliis et arte diversa variaque methodo veritatis christianae doctrinam instruerent. Nos quidem ex infinita copia paucos, qui honorem meruere, habita religionis, quam quisque profiteretur, ratione feligemus.

Obf. I. *Nostri* prosriptam primum a Luthero et Melanchthone methodum scholasticam postliminio revocarunt, cum invidiosi quidam homines *Melanchthonis* modestiam

acculare coepissent, alique, acres in disputacionibus, sese impares sentirent retundendis *Iesuitarum* maxime technis et distincionibus sophisticis. Itaque toti sese ad scholarum et *formulae*, quam *concordiae* vocant, ingenium composuerunt atque ab eo tempore mirari satis non possumus, quanta constantia eundem docendi modum, idemque argumentum quasi sacrum sequantur, quanta paucitas eorum, qui ab ea traditione deficere, vitia superiorum seculorum sensim perita manu et cauta abstergere, explorare ingenue dicta theologorum et fecernere, augere notitias christianas et liberius sentire auderent, absterriti iris et saevo imperio tyrannorum sacrorum, quibus novitas omnis suspecta semper fuit et ingenui conatus, ulterius emendandi theologiam, saevitiarum in ipsam religionem nomine atro perstringuntur. *Duplex* inde systematum *classis* exoritur: *altera* eorum, qui *antiquae*, quam laudant, *fidei* adhaerent, *altera novatorum*. Ex *illa* in honore fuere,

L. HUTTERI *Loci communes* 619. et compendium a GLASSIO et BECHMANNO illustratum.

I. GERHARDI *Loci theologici*, (polemici et historici potissimum argumenti) 610 — 22. Tomis IX. quos nostra aetate utilissimis adnotationibus auctos repetiit I. Fr. COTTA Tub. 762. sq. Tomis XX.

Abr. CALOV *Systema locorum theologiae* 655. Tomis XII. 4.

I. A. QVNSTEDT *theologia didactico-polemica* 685.

Dav. HOLLAZ *Examen theologicum* 4. ed. Rom. TELLER 760. *Holmiae*.

I. Fr. EVDDEVS *institutiones theol. dogmaticae* 723. 4.

Iac. Sigism. BAVNIGARTEN *Evangelische Glaubenslehre*. Hal. Tomis III. 759. sq. 4.

H. W.

H. W. CLEMM *vollstaendige Einleitung in die Religion. und gesimte Theologie Tomis VII. Tub. 701 sq. 4.*

I. G. TOELLNER *System der dogmat. Theol. T. II. Norib. 775. opus posthumum et vix huic autori probatum.*

Singulari methodo usi sunt, alter demonstrativa, alter, illa quidem meliore, biblica

Iac. CARPOV *theol. revelata dogm. methodo scientifica adornata. Tom. III Ien. 737. 49. T. IV. Rudolst. 765. 4.*

G. T. ZACHARIAE *biblische Theologie. Tomi IV. Goett. et Kiel. 771. sq. 8.*

Compendiorum rationem habent:

HAFENREFFERI *loci theologici. Tub. 606.*

HEERBRANDI *compend. theol. 573.*

I. Fr. KOENIG *theol. positivo - acroamatica. 664. in quam I. MUSAEVUS commentatus est, I. Guil. BAIERVM in compendio theologiae (686. ed. prima) epitomato-rem nactus, qui et ipse interpretes multos praeclaros-que, inprimis I. P. REVSCHIVM Ien. 757. habuit.*

I. G. NEVMANNI *aphorismi theol. saepe recusi.*

C. M. PFAFF *Instit. theol. dogmaticae et moral. Frf. ad Moen. 721. 8.*

I. F. BVRG. *inst. theol. theticae, Vratisl. 746. 8.*

I. B. CARPZOV *liber doctrinalis th. pur. Brunov. 767.*

C. F. SARTORII *comp. th. dogm. Tub. 777. edit. noviss.*

I. L. MOSHEIM *elem. theol. dogm. edit. noviss. Norib. 781.*

Chr. Guil. Fr. WALCH *Breviarium theol. dogm. Goett. 775.*

G. Fr. SEILER *theologia dogmatico - polemica. Ed. 2. Erlang 780.*

Nic. Eding. BALLE *theses theologiae cum observationibus et corollariis. Lips. 776.*

Ex hac notantur: præter CALIXTORVM scripta varia, e quibus *Epitome theol.* Helmst. 1661. prodiit,

I. D. MICHAELIS *Compend. theol. dogmaticae.* Goett. 760.

I. D. HELLMANNI *Compend. theol. dogm.* Goett. 761.

Danovii cura repetitum et auctum b. t.

E. I. DANOV. *theol. dogmaticae institutio.* Ien. 773 sq.

G. A. TELLER *Lehrbuch des chr. Glaubens.* Helmst. und Halle. 764.

C. F. BAHRD *Versuch eines biblischen Systems der Dogmatik.* Goth. 769 sq.

I. S. SEMLER *institutio ad doctrinam Chr. liberaliter discendam.* Hal. 774.

I. Fr. GRVNER *Praktische Einleitung in die Religion.* Hal. 773. et *institutiones theol. dogm.* ib. 777.

G. LESS *christliche Religions-Theorie* Goett. 780. Edit. 2. quorum virtutes vel naevos non est vel loci huius vel tenuitatis nostrae, velle definire.

Obf. 2. Qui *reformatorum* sacra sequuntur eandem fere ac nostri methodum tenuere: *simplicem* primum

Bened. ARETIVS *Theol. problemata.* Genev. 589. fol.

Ger. MVSCVLVS *Loci theologici.* Basil. 599 fol.

Andr. HYPERIVS *methodi theol.* L. III. Bas. 567.

POLANVS a Polansdorf, *Syntagma theol. christ.* Tom. II.

4 Hanov. 610.

post *scholasticam* :

I. MACCOVIVS, Polon. *Loci communes theol.* Franeg. 650. 4.

Belgis methodus *foederalis* et *Cartesiana* disciplina, autòre Cocceio, repugnante Voetio, placuit:

I. COCCII *summa doctrinae de foedere et testamentis Dei.* 648.

Fr. BVRMANNVS *synopsis theologiae et speciatim oeconomiae foederum Dei etc. Ultrai* 671.

H WITSII *de oeconomia foederum Dei cum hominibus. Trai. ad Rb.* 694.

Aliis methodus *oeconomica*, quo referimus

Melch. LEYDEKKER *de oeconomia trium personarum in negotio salutis Ultrai.* 682.

Nic. CVRTLER *instit. theol. Amst.* 694. *Marb.* 732.

Wolfsana methodo edidit:

D. WYTTENBACH *tentamen theol. dogmaticae methodo scientifica pertractatae Tomis III. Bern.* 741. *Frif.* 747. et *Sciagraphia theol. didacticae, Marb.* 768.

Biblicae theologiae ideam sequitur

Em. L. VRIEMOET *ad dicta classica V. T. annotationes Franeq.* 743. 58.

J. STAFFER *theologia analytica. Bern.* 763. et *Grundlegung zur wahren Religion Zürich.* 746. sq. *Tomi XII.*

Alii laudantur: I. H. HEIDEGGER *Corpus theol. Christianae.*

Tiguri 1700. STACKHOVSE *Lehrbegriff der ganzen christl. Religion. Tomi VII. Lond.* 753. *germ. ed. F. E. RAMBACH Rost.* 755.

R. BAXTER *methodus theol. Chr. Lond. fol.* 681.

FIDDES *Body of Divinity. Lond. T. II. fol.* 720.

E recentissimis laudantur Sam. ENDEMANNI *instit. theol. dogmat. Hanov.* 777. et *Compendium theol. dogm.* 782.

S. MVR SINNA *comp. theol. dogm. Hal.* 777.

E. H. D. STOSCH *Inst. th. dogm. Frif. ad Viadr.* 779.

Insigni cum laude interpretationis et simplicitatis in tradenda religione versantur *Arminianorum* principes:

Sim. EPISCOPIVS *Instit. theol. LL. IV. opus posthumum et imperfectum. (Opp. 650. fol.)*

Steph. CVRCELLAEVS *instit. religionis Chr. Lugd. B.* 678.
 inidem imperfectum.

Phil. a LIMBORCH *theologia christiana. Amstelod.* 688. 4.
 cuius *spicilegium Adr. a* CATTENBURGH *Amstet.* 729. fol.
 orbi erudito communicavit.

Obf. 3. Neque ecclesiae Romanae theologi sibi defuerunt, quorum tamen in libris scholasticae theologiae reliquiae patrumque et conciliorum autoritas frugiferam eruditionem impediunt. Sunt tamen, quos nolim laude sua penitus privari.

Greg. de VALENTIA *Com. in Summam Th. Aquin. Paris.*
 1639. T. IV. f.

Mart. BECANI *theol. SCHOLASTICA T. I. opp. Mog.*
 1649.

Nat. ALEXANDER *Theol. dogmat. et moralis secundum ordinem Catechismi Concil. Trid. Col.* 698. *Venet.* 744.
 T. II. f.

Collegii Salmanticensis PP. Carmelitarum Cursus theol.
gico scholasticus, T. X. Venet. 677.

Iac. B. BOSSVET *Exposition de la Foi catholique. Paris.* 672.

I. Laur. BERTI *de disciplinis theologicis. Bamb.* 773 sq.

Dan. CONCINA *theol. christ. dogmatico - moralis. Aug.*
Vind. 762.

P. M. GAZZANIGA *theol. dogm. in systema redactae Pars prior. Pars posterior Iosephi BERTIERI. Vienn.* 776.

Ier. Ren. BILLVART *summa S. Thomae hodiernis academi-
 arum moribus accommodata s. Cursus theol.
 Witeb.* 758 sq. T. XIX. et *summa S. Thomae
 s. compendium theol. T. VI. Gandav.* 762.

P. COLLET *Instit. theol. scholast. s. theol. speculativa T.*
II. Lugd. 768.

Ben. STATTLER *theol. theoreticae tract. I-IV. Eustad.* 781.

Maiore

Maiore delectu usus est *Domin.* SCHRAMM *Compend. theol. dogmaticae.* Aug. Vind. 781.

Praecipuam laudem merentur *Steph.* WIEST *institutions theologicae.* I. I. *Eustad.* 782.

Obs. 4. *Graecorum* unicum tantum systema notum est: *Theoph.* PROCOPOWICZ *christianae orthodoxae theologiae T. V. Regiom.* 773 sq.

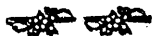
vide I. Fr. COTTA *de varia theologia praesertim dogmaticam tradendi ratione.* Tub. 760. SEMLER l. c.

§. 70.

Virtutes systematis christiani habentur: in dicendo subtilitas et perspicuitas, interpretationis veritas, rerum naturalis ordo. Quae-
nam autem five *virtutes theologi* five *subsidia* sint e dictis §. 63—67. patet.

v. I. A. NOESELT *Anweisung zur Kenntniss der besten Bücher in allen Theilen der Theologie.* Ed. 2. §. 202. Lips. 780.

Commendari merentur: I. A. HYPERIVS *de recte formando theologiae studio* LL. IV. Basil. 556. G. CALIXTI *appar. theol.* Helmst 661. L. E. DUPIN *methodus studii theologici recte instituendi.* Aug. Vind. 1722.

LIBRI PRIMI
INSTITUTIONVM
THEOLOGI CHRISTIANI

CAPVT PRIMVM.
DE DEO.

§. 71.

Summa loci.

In notitiis Christianis primum merito locum occupat doctrina de Deo uno et vero *Iob.* 17, 3. *Ebr.* 11, 6 eiusque maiestate et beneficiis, sine quibus ne religio quidem existit (s. 1). Eae tribus omnino capitibus absolvuntur: primo, ut intelligamus *existere Deum unum*; altero, ut *maiestatem* seu attributa divina, quantum licet per animi humani imbecillitatem, cognoscamus, sive e rationis principiis sive e sacris literis; denique, ut de *trinitate in Deo* disquiramus, quid religionis Christianae autores tradiderint.

Obf. 1. Doctrinam de Deo veteres κατ' ἐξοχην *Theologiam* dixere. vide §. 62. Obf. 1. p. 190.

Obf. 2 De loco *Iob.* 17, 3. supra diximus, qui, quantum impietatem cultus idolorum abhorrere deceat Christianum, clare docet. Consentit *Paulus*: *Quicumque ad Deum venire*, id est, credere nomen supremum *animo studet*, *is credat oportet, existere Deum*. Simul patet, tractari articulum

culum religionis gravissimum, vel ob dignitatem obiecti; vel ob nexum cum religione ipsa cultuque divino.

SECTIO PRIMA.

DE NOTIONE ET EXISTENTIA
DEI VNIVS.

§. 72.

Notio Dei.

Deum (יהוה, אלהים, θεος) nobis tum natura tum sacra scriptura *Es.* 45, 8. *Act.* 14, 15. *Pf.* 146, 6. describit rerum omnium, quae existunt, creatorem et rectorem, in qua *definitione*, ut populari atque ad gignendum timorem et reverentiam aptissima, nos quoque subsistimus.

Obf. 1. Relinquamus scholasticis ieiunas et parum salubres disputationes, *utrum Deus definiri queat?* Quis enim sanus dubitet, quin et liceat et oporteat tenere ideam quandam numinis in animo, nisi quis inanes verborum fonos persequi malit? Male quidem divinae maiestati respondet, quod nobis videtur absolutissimum, neque ullum ingenium assequi valet et paucis verbis amplecti immensitatem; at nec ea necessaria definitionis virtus est, ut essentiam rei definitae exprimat, sed ut doceat rem a reliquis omnibus facile et indubitato discernere.

Obf. 2. Definitiones aliae, quae e scholis ad institutionem popularem, nescio an commode fatis, transferunt, nos haud morantur, e quibus celebratissimae sunt: *Deus est ens perfectissimum, independens, infinitum, necessarium, aeternum* et similes. Namque ut ego digniorem magisque foecunda hac notionem Dei vix reperiri posse persuadeam, ea tamen

ad scientiae potius leges et eruditorum ingenium probabilis, quam ad rudiorum institutionem et captum accommodata videtur. Praeterea vix dubito, quin sublimior ille conceptus ex illo, quem finivimus, velut e fonte omnium notitiarum de Deo profluat. Prius enim cogitatur creator mundi, quam ens, quod ab alio non pendet: neque, nisi in amplissimo mundi theatro decus tam insignis obversaretur, perfectionum omnium exemplar Deum crederemus.

Obf. 3. Magna definitioni nostrae commendatio accedit ab autoritate sacrorum autorum, qui, cum ideam numinis menti obiciunt, omiſſis notionibus, quae vel quia sunt compositae nimis et sublimes, vel a rebus sensibilibus nimis nos avocant, difficiles intellectu et frigidae videntur, non alium Deum, quam creatorem et gubernatorem rerum omnium describunt. Ab hac idea Moses institutionem auspicatur *Gen. 1, 1.* et *Paulus* Evangelii praeco *Act. 17, 24.* Illustre tamen prae ceteris *Esaiæ* studium eandem Dei ideam efformat et offert. *Cap. 45, 6.* *Oriens*, inquit divino nomine, *et occidens cognoscent, praeter me nullum esse Deum, me Iehovam Deum esse, me lucis ac tenebrarum, me rerum secundarum et adversarum autorem, me Iehovam omnia perficere:* et comm. 12. *Ego terram produxi hominesque creavi, vi mea coelum pando astraque coelestia rego.* Clarissimum addit *v. 18.* testimonium; *Sic Iehova declarat: coeli conditor Deus est, qui terram produxit et condidit, non ut vacua sit sed ut habitabilis, Deus est.* cf. etiam *Es. 42, 5.* *Amos 5, 8.* 9, 6. et imprimis *Pf. 96, 5.* ac *146, 6.* Neque id mirum cuiquam videbitur, hoc praecipue caractere Deum describi. Quidquid enim de Deo intelligimus, credimus, laudamus, id omne nititur relatione numinis ad res creatas. Quodsi denique notitia Dei huc valere debet, ut ad reverentiam nos instituat utque ea duce et magistra omne bonum ab illo

illo petere et illi acceptum ferre discamus: quomodo non ea potissimum idea proponatur, ut, quoties mentem nostram cogitatio subit Dei, extemplo cogitemus, nos eius imperio addictos esse et mancipatos atque omnia ad eum referre debere?

Obf. 4. Voces, quibus Dei sive veri sive fictitii notio subiacet, apud *hebraeos* occurrunt 1) אֱלֹהִים *ens omni cultu prosequendum*, ex Arabico אלה *coluit*, unde magistratus, legati divini et alii, quibus vel honorem deferre decet, vel cultum impium quoque praestare solent homines, eodem elogio ornantur. *Pf.* 82, 6. *Exod.* 7, 1. *Pf.* 97, 7. *Exod.* 22, 10. *1 Reg.* 18, 24. Haud differt vox אלהים forma plurali, quam saepe hebraei ad denotandam magnitudinem et excellentiam ponunt, observante GLASSIO *Philol. S. L. I. tr. 1. can. 24. p. 58. Dathii* cf. VRIEMOET *ad dicta classica V. T. T. I. p. 121.* 2) אֱלֹהִים a vi divina et potentia, qua pollere creduntur Dii, sive putativa *Es.* 44, 10. sive vera *Pf.* 50, 1. 3) אֱלֹהִים, δεσποτης, κυριος, *Dominus*, quod nomen est dignitatis et honoris *Num.* 32, 25. 27. *2 Reg.* 2, 3. *Pf.* 136, 3. Sed אֱלֹהִים nonnisi Dei veri nomen habetur. Apud *Graecos* N. T. scriptores vocibus θεος et κυριος Dei notio subiecta est, quarum de etymologia nec inter veteres constat, usus autem semper eam vim habet vel apud profanos, ut rectorem rerum humanarum designent.

§. 73.

Existentia Dei.

Esse Deum, rerum omnium creatorem, literae quidem sacrae non demonstrant, sed ut ratum supponunt, rationis autem principiis ef-

ficitur ex intuitu huius universi. Reliqua argumenta vel a priori, ex idea entis perfectissimi, vel e notitia insita vel e gentium consensu minus popularia, nedum minus probabilia videntur.

Obf. 1. Dubitatum olim, meliusne sit, Deum esse aliquem probare, quam de eo ne dubitare quidem? (apud PETAV. *dogm. th. L. I. c. 1. §. 1. p. 30.*): quin e nostris quidam cum BAIERO *comp. theol. Art. 1. §. 4.* eo progredi temere ausi sunt, ut *doctrinam de existentia Dei inter christianos supponi magis, quam probari debere*, censerent. Sed fides eiusmodi, quae sine ratione credit et opinionibus magis quam persuasionibus regitur, indigna homine Christiano atque valde periculosa videtur. Quoties enim aliqui in tentationibus eo perducuntur, ut num Deus aliquis sit addubitent? Igitur necesse est, omnium, qui ad salutem aspirant, animos tum fide tum cognitione hac ante omnia esse imbutos, ut Deum esse certo statuunt.

Obf. 2. Si quis omnem numinis ideam et de eius existentia sensum a revelatione primum ad homines devenisse statuat, equidem haud valde refragari velim vel repugnare iis, qui eos sine admonitu divino ignaros numinis vel omnino vel diutius victuros fuisse contendunt. Enimvero tardius a rebus sensibilibus ad intelligibilia progressum facit mens humana, nec nisi per longam multorum annorum experientiam et culturam eo adducitur, ut rerum, quae oculis obversantur, autorem aliquem intelligat, atque a sensu perfectionum suarum pergat ad ideam entis, quod plures numero, maiores gradu amplectatur. Dignus qui conferatur liber I. G. ZIERLEIN *Briefe über die Frage: Saget denn die Vernunft in der That so viel von Gott und seinen Eigenschaften als die Bibel.* Berlin. 781. et Christoph. MEINERS *hist. doctrinae*

Etrinae de Deo vero. (Lemgo 780.) P. I. Sect. I. Itaque Paulus sine dubio existentiam numinis *fide* intelligi asseruit *Ebr. II, I, 6.*

Obi. 3. Cognitio autem, qua Deum esse mens iam potest intelligere atque percipere, obtingit e rerum, quae existunt, contemplatione. *Duplex* autem in genere argumenti modus constituitur, *sive* cum e *contingentia rerum universalium*, *sive* cum ex *dispositione mundi* deducitur. *Prioris* ratio haec est: Conspicitur in mundo motus perpetuus, oriuntur res et intereunt, augentur, minuuntur, et perpetuis vicissitudinibus alternant. In his itaque rebus nulla existendi necessitas intelligitur, quum novae sint nec eodem statu perennent. Omne autem, quod ab alio pendet, movetur, producit, contingens esse, necesse est. A tam multis vero, quae moventur ab invicem, oportet tandem progredi ad aliquod primum movens, a quo omnia trahunt initium et quod ipsum non pendet ab alia causa. Namque aut nulla rerum universalium causa existit, hoc vero esset effectum illustrissimum: sine causa somniare: aut mundus sui ipsius productor dicendus erit, sed quis, nisi mente deturbatus, ortum rei cuiuspiam a re ipsa repetet? aut ad naturam plane singularem atque a rebus reliquis secretam refugiendum erit, in qua rerum catena finit tandem subsistitque ingenium tanquam in causa prima, id est, creatore, Deo. Sic IOH. DAMASC. *de F. O. L. I. c. 3.* *Posterior*, qua uti possint, qui cupiunt rudiores animos aliquando docere evincereque, quod Deus sit, his fere observationibus perficitur. Si quis animo contempletur mundi universi vastam atque amplam machinam, tum partes eius, miro ordine distinctas, hinc partium singularum magnificentiam, ornatum, varietatem, in coelo multiplices orbes et sidera, quae certis legibus perpetuo circumeunt, diversam aqua-

aquarum indolem, infinitas animantium formas, humani corporis structuram, formam, usum, affectiones singularum partium: haec, inquam, qui intuetur, non potest non iudicare, unum aliquem supremum esse, qui ea condiderit, distinxerit, exornarit. Quodsi quis casu fortuito haec omnia instrui, disponi, ornari sibi persuadeat, ecquid tandem casum dicamus nisi inane ignoratae causae nomen? vel quomodo cogitemus res visibiles, in quibus leges constantes observamus admiramurque ratum ordinem, casu ferri, qui semper confusionis autor est nullisque legibus adstringitur. Haec ratio demonstrandi Numinis existentiam attingitur ab *Esaiæ* 40, 21. *nonne intellexistis, nonne audiistis, nonne a mundi origine innotuit vobis, nonne ex orbe condito cognovistis, esse, qui orbi terrarum praesidet tellurisque incolas. velut locustas considerat* (vide *Num.* 13, 13.) *qui coelum aulaei instar expandit et velut tentorium extendit?* vide et *Act.* 14, 15 sq. et 17, 24. In hanc rationem CICERO (*de nat. deorum* c. 2.) *Quid, inquit, potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum coelum suspeximus coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur?* et s. p. Similiter PHILO de *monarchia* p. m. 815. *Ἄσι γνωρισματα των δημιουργων πεφουκε πως ειναι τα δημιουργηθεντα. τις γαρ ανδριαντας η γραφας θεασαμενος εκ ευθυσ ενοησεν ανδριαντοποιον η ζωγραφον; — τον ουν αφικομενον εις την μεγαλοπολιν τον κοσμον και θεασαμενον γην θρεινην — — εκ εικωτως, μαλλον δε αναγκαιως εννοιων ληψεσθαι δει του πατρος και ποιητου και προσετι ηγεμωνος;* Eadem demonstratione utuntur doctores Christiani. *Autor quaestionum ad Graecos, qui Iustinus falso habetur quaest.* 3. ποθεν δηλον, ει ολωσ εις θεος; Εκ της των οντων συζασεως τε και διαμονης. GREGOR. Nazianz. *Orat.*

Orat, 34. p. 539. inprimis ATHANASIVS *contra Gentes*, et I. DAMASCENVUS *de f. O. L. I. c. 3.*

Obf. 4. Ex *idea entis perfectissimi* scholastici, Anselmo praesertim autore, (in *l. profologium T. III. opp. Col. 560. p. 24* sq.) existentiam Dei demonstrare annisi sunt, probante Ren. Cartesio (Epp. P. I. ep. 115.) Leibnitio, Wolfio et Baumgartenii, in *theologiae naturalis institutione*, quum absurdum fere sit cogitare ens omnibus perfectionibus excellens, vita autem, quae omnium perfectionum quasi complementum habetur, destitutum. Sed demonstratio, ut acute vidit HEILMANNVS (*Comp. theol. §. 39.*) *in hoc maxime vacillare videtur, quod in ea conclusione existentia tanquam aliqua ex singulari genere perfectio opinionis errore fingatur, quae si ex vero aestimatur, non sit nisi definita quaedam ceterarum omnium ratio et modus.* Pergit: *Qua observatione posita vereor, ne claudicare videatur illa conclusio: si omnes perfectiones ut possibiles una cogitare possum, omnes etiam continuo ut existentes una cogitare debeo.* Habet tamen aliquam vim, si concludamus: *Ens perfectissimum aut nunquam existere potest, aut necessario existit. Ex quibus si illud absurdum est cogitare, hoc profecto tenendum est. Nam si incipiat aliquando existere et quasi emergere, non iam erit propter hoc ipsum coepisse perfectissimum.* Ceterum scholis apta demonstratio vix ingenio populari arridebit.

Obf. 5. Quendam inesse humanae menti, et quidem naturali instinctu, divinitatis sensum, nulla ratione efficitur, fatisque refellitur tum exemplis eorum, in quibus, cum institutione humana carerent, nulla huius cognitionis vestigia vel umbrae apparuerunt, tum reliquis argumentis, quibus insitae notitiae et idearum hominibus adnatarum error profligatur, inprimis a Lockio (*de intell. hum. L. I. c. 2. 3. 4.*): hoc tamen constat, vehementissimam istam esse de
numinae

numine impressionem, quae sese facile demittat in animum altiusque, ubi doceatur esse Deum, insinuet, adeoque ex hominis mente obliterari nequeat, ut facilius sit naturae adfectum frangi. Cuius rei causa non alia probabilis videtur, quam sensus communis, quo semper effectus ad causas suas referimus. cf. EBERHARD *Apologie des Socrates* (Berol. 778) P. II. 468 sqq. Neque *Cartesius*, ut quidam voluere, hoc argumento usus est: nam ille insitam numinis ideam non alio sensu defendit, quam hoc: eam ex animo oriri, et reformari sine sensuum adiutorio. Recte quidem.

Obs. 6. Sed quam proclive sit humanum genus ad fidem divinitatis, quam tenax alicuius Dei notionis, docet generis humani in agnoscenda divinitate consensus. Nulla quidem, ut *Cicero* (*de nat. deor. c. 2.*) ait, *est tam barbara natio, nulla gens tam efferrata, cui non insideat persuasio Deum esse.* Platonicus quoque philosophus, *Maximus Tyrius* (*diff. 1.*) *mortales tum politos tum barbaros, miratur, cum tantum moribus, institutis, deorum formis et appellationibus diffideant, unam tamen et communem legem ac sermonem habere, esse Deum* (εν τοσουτω δε πολεμω — ενx ιδοις αν εν παση γη ομοφωνον νομον και λογον, οτι θεος εις παντων βασιλευς και πατηρ) Eadem fuit sententia *Senecae* ep. 117. *Veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri, tanquam Deos esse, quod omnibus de Diis opinio insita est, nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque proiecta, ut non aliquos deos credat.* Neque adhuc post tot itinera, per universum fere, qua patet, orbem instituta, detectasque novas regiones, ignotarumque nationum decreta ac instituta, ulla gens innotuit, quae non quoddam religionis et numinis semen retineat: adeo omnium animos ista occupavit praesumptio. (v. I. *Lud. FABR. CIVS apologeticon pro genere humano contra atheismi* ca-

calumniam, *Heidelb.* 672. 4.) Iam si in causas huius persuasionis indagemus, dignus vindice nodus videri possit, ecur gentes coelo, arte, ingenio distitae consentiant in ideam rei. quae minime sensibus subicitur, sed intellectui tantum patet, et non corpus sed animum adficit? Qua in re, si ad notitias infitas non ausimus refugere (*Obs.* 4.), restat, ut cognoscamus, moneri per naturam homines, ut cum terrae amplitudinem, decus, beneficia coram intueantur atque in admirationem atque stuporem acti fortuito ea omnia evenire non posse intelligant, revertantur ad autorem aliquem causamque primam, quam Deum nuncupant ac venerantur.

Obs. 7. Disceptatum olim, *num dentur athei theoretici, proprie sic dicti*, i. e. homines vel populi, qui non factis tantum (velut illi, quos vates *Pf.* 14, redarguit) sed dictis quoque et animo negarent, Deum existere. Verum licet facile largiamur, vix ullo tempore extitisse homines, qui nullum unquam supremi numinis sensum habuerint et conceptum, et nimis cupide catalogum Atheorum veterum a *Io. Fr. Buddeo* augeri: certum tamen est tristisque experientia, nostri quoque aevi, comprobatur, non defuisse, qui vel fingi Deum blasphema audacia statuerent, e quibus inter profanos *Diagoras* notatur, nuper impudentissimus auctor libri *Systeme de la Nature* principem locum tenet; vel Dei existentiam vocarent in dubium, (*Athei sceptici*) velut *Sextus Empiricus*, ac fere *HVMIVS Versuche über die menschl. Erkennt.* II. *Versuch.* p. 325 sq.; vel ita de Deo sentirent ac docerent, ut veram Numinis notionem subruant atque ad negandam divinitatem omnem viam pandant. Horum quatuor fere classes constituunt et systemata, *Aristotelicum*, *Stoicum*, *Epicureum*, *Eleaticum* vel *Spinozisticum*, quibus fere communis (praeter *Epicurum*, qui providentiam tantum negat) error placet *Panttheismi*, i. e. opinio, quae

quae Deum a mundo non discernit, sed substantiam infinitam ac aeternam vel το παν vel animam mundi esse iubet, v. Iac. BRVCKER *historia critica philosophiae* T. I. p. 832. 937 sq. SPINOZA *opp. posthum.* qui fautores nactus est Fr. v. Leenhof, (*Himmel auf Erden*) Boulairvillierum, Passeranium Comitem, et, si placet, I. Cbr. Edelmannum. D. HVME *Dialogues* Lond. 1780.

cf. I. Alphons. TURRETINI *Diss. de existentia Dei* Vol. I. dilucidat. FENELON *de l'existence de Dieu* Amst. 746. Sam. CLARKE *de l'Existence et des attributs de Dieu* Amst. 727. Tom. 3. 4. I. Sam. GESNER *Resp. Koken* *diss. Examen argumentorum, quibus Deum esse evinci solet.* Goett. 74. 4. I. Alb. MELCHIORIS *diss. de argumentis, quibus existentia Dei a posteriori probatur* — ex legato Stolpiano — cum duab. aliis. Lugd. B 754. 4. Rich. BENTLEY, *folly and irrationableness of Atheism.* Canterb. 723. 8. IERUSALEM *Betr. über die Cbr. Rel. I Betr.* p. I. REIMARVS *vornehmste Wahrheiten der natürl. Relig* Hamb. 755. Singula argumenta tractant: Imm. KANT *der einzige mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes.* Königsb. 763. 8. An. DRYFHOVD *diss. an ex idea entis necessario existentis eius actualis existentia a priori probari possit?* in *diss. Stolpianis* 759. BENING *gründlicher Beweis für das Daseyn Gottes.* Gies. 780. (a posteriori) Cbr. WOLF *de methodo existentiam Dei ex ordine naturae demonstrandi in horis subsec.* Marburg. 730. Iac. W. FEVERLEIN *diss. de genuina ratione probandi existentiam Dei a consensu gentium.* Altd. 717. Aloys. BRENNIA *S. I. de generis humani consensu in agnoscenda divinitate.* Florent. 773. Tomi II. 4.

§. 74.

Unitas Dei.

Plures uno Deos agnoscere et revereri religio revelata vetat, *Deut. 6, 4. Es. 45, 5. 21. sq. Iob. 17, 3. 1 Tim. 2, 5. 1 Cor. 8, 6.* consentiente religione naturali puriore et nondum corrupta, quae univas res non nisi unius sapientia ita instrui ac regi posse cognoscit. Is unus simul verus Deus est.

Obs. 1. Illustria sunt V. et N. T. oracula *Deut. 6, 4² Iehova, Deus est, quem nos colimus, Iehova unus est, sc. Deus. Es. 45, 5. sq. Ego Iehova, non alius, nam praeter me non est Deus, te (Cyrum) cingo. et 21. 22. Ego Deus sum, solus ego. Iuro per me ipsum: veram promulgo sententiam eamque irrevocabilem: Coram me omnes genua flectant, per me quisque iuret (me Deum colat); Iehova, de me profitebitur, verus est et summus Deus.* Hunc enim genuinum verborum sensum monstravi in *notis Versioni Esaiæ subiectis ad h. l. Ps. 86, 10. [Matth. 19, 17.] 1 Cor. 8, 6. Nobis Deus unus est, pater, ex quo sunt omnia. Iac. 2, 19. Rom. 2, 30.*

Obs. 2. Quanquam nobis non est opus illa demonstratione unitatis e principiis naturalibus, dispiciendum tamen erit, num ipsa natura et sensus communis reclamitent polytheismo, qui tot ubique fautores nactus est, tot regiones occupavit atque non sine difficultate et repugnantia mentibus eripi potuit. Vbi igitur illa demonstrationis perspicuitas, illa vis sensus communis, si non potuit coërcere insaniam et stuporem, cui tot fere dii creduntur quot creaturarum classes, si politi quoque et triti in literis viri a vera unius Dei notitia degenerarunt, amissamque vix ingenii sui acumine repererunt?

runt? Atque ego nec veterum philosophorum testimonia luculenta ac gravia de Deo uno ignoro, nec ex tenebris tum aevi antiqui tum mysteriorum scintillulas purioris doctrinae elucere negaverim, nec derraho studiis sapientum, christiano nomine ornatorum, demonstrandi Dei unitatem: id tantum concedi mihi postulem, paucorum fuisse has notitias paucorumque ingenio aptas reperiri demonstrationes, ac felicissime succurrisse hominum imbecillitati institutionem christianam, quae mundo Deum quasi reddidit ac publico honore consecravit. Veteres cum adversus Deorum cultores christianam causam agunt, insignium poetarum et sapientum virorum testimonia quam plurima referunt, quae Deum unicum esse praedicant. ATHENAGORAS (*leg. pro Chr. c. 6 sq. p. 22. ed. Dechar*) multus est, ut e *Sophocle, Orptheo, Platone, Aristotele* et *Stoicorum* placitis cogat, hos quoque Deum in unitatem contrahere (εις μοναδα συγκλειειν). Eodem in argumento laborantem videmus IUSTINUM *Mart. exhort. ad gentes.* (qui Platonem e Mose et Prophetis didicisse doctrinam de uno solo Deo defendit) MINUCIUM *Felicem, in Octavio,* CLEMENT. *Alexandr. protrept. p. m. 59.* LACTANTIUM *Inst. div. L. I, 3. 4. 5.* *Sophoclis* quidem et *Orphei* carmina fatis sunt perspicua. Illius:

εις ταις αληθειαισιν· εις εσιν θεος

ος ουρανον τ' ετευξε και γαιαν μακραν,

ποντου δε χαροπον οιδμα, κανεμιων βιας etc.

Huius autem:

Εις εσιν αυτογεννης, ενος εγκονα παντα τετυκται,
εν δ' αυτοις αυτος περιγινεται etc.

Pythagorae dictum ο μεν θεος εις· χ' ουτος δε ουχ,
ως τινες υπονοουσιν, εκτος της διακοσμησιος, αλλ' εν
αυτα ολος, *Clemens Alex. refert Protrept. l. c.* Aliorum
placita

placita vide exposita in PFANNER *System. theol. gentilis purioris*, CVDWORTH *System. intellectuall.* Ed. 2. Lugd. B. 773. 4. qui a polytheismi crimine philosophos studet absolvere, et I. A. STARK l. *Hephaestion.* (Regiom. 775.) in quo mysteriis servatum puriorem de Deo uno notitiam fuisse defendit. Sed primum splendidis formulis, quas ad causam suam tuendam magna cupiditate acquisiverunt patres, perniciosus error *Pantheismi* involvi videtur, non diffidente STARKIO in l. *Geschichte der christl. Kirche des ersten Iahrhunderts*. P. I. (779. Berol. p. 125.): deinde aliis numen unicum adeo remotum a mundo et solitarium videbatur, hominum rerumque visibilium negligens, tutela minoribus quasi diis ac ministris concredita, ut si vel nomine divinitatis uterentur, re ipsa omnem religionem profligarent et cultum a negligente Deo ad tutelares genios convertereant: denique pauci semper fuere, qui initiarentur his mysteriis et ad lucem veritatis, quae non sapientum privilegium sed generis humani decus est, accederent. Antiquissima temporum documenta commode monstrant, quam late viguerit olim persuasio de Deo uno, antequam homines symbola et imagines divinitatis, quas postulat ingenium rude, honore divino consecrarent augetentque numinum et nomina et copiam, *Humique* commentum, de origine monotheismi e polytheismo et religionis e superstitione repetenda, infringunt. Laudantur Aegyptiorum Phtha et Cneph, Braminorum Brimh, septentrionalium gentium Othinus, aliorum alia nomina, quibus spiritus, rebus omnibus vi ac aetate superior i. e. Deus distinguitur. Sed si quis inde patrocinium petat sententiae de unitate Dei, naturalibus notitiis facile investiganda, polytheismi gurgite aperto, omne patrocinium evertitur. Quomodo enim fieri potuisset, ut tam foede, tam cito, atque inter omnes fere gentes corrumperentur ac

violarentur notitiae illae, unius Dei memoria brevi tempore elaberetur ex animo ac revocata a sapientibus, Socrati mortem, Apostolis odia gravissima contraheret? ut error pertinacissime inhaereret menti, si facile veritas contraria animo infidet et communi sensu percipitur? Haec quidem in eum finem disputata sunt, ut intelligatur, quibus rationibus inducti nos contra eos sentiamus, qui rationi facilem viam ad cognitionem unius Dei perveniendi patere, sibi aliisque persuadent. V. I. CHR. MEINERS *historia doctrinae de Deo vero*. Lemg. 780. quem legisse non poeniteat. Addam et hoc. Quantumvis omnis aevi philosophi christiani allaborarint in demonstranda numinis unitate, omnia tamen vincendis eruditis, neque his quidem ita, ut omnis dubitatio removeretur, exposuere, docendae plebi ac instituendae parum apte differuerunt. Ex hoc genere est, cum ens perfectissimum summum et infinitum admittere socium et parem habere negent, quod argumentum praeivit *autor* libri *de Trinitate*, qui *Novatiano* adscribitur *cap. 4.* et TERTULLIANVS contra *Marcion. Cap. 3.* Magis arridet alterum argumentum ab unitate mundi. *Verum Dominum communis natura testatur, quia unus est mundus*, iuxta AMBROS. L. 1. de fide c. 1. Efficacius *tertium* a mundi huius creatione et gubernatione. Nam primum si *creationis* ratio habeatur, vires, rerum omnium effectrices aut per varios quasi creatores ita distributae fuerunt, ut alius alia semper vi gauderet; aut pluribus communes uni maiore prae reliquis gradu omnes inerant; aut ita dispositae, ut alter singulis viribus alterum antecelleret; aut communi omnes omnibus gradu inhaerebant. Si prius, quale tandem tibi divinitatis monstrum deforme et mancum fingis, una virtute, utut maxima, instructum? Si alterum, iam excellens illud et praestans viribus Dei nomine ornabitur, exclusis reliquis.

Si tertium, vereor, ne iterum deformem fingamus spiritum, cuius alia virtus immensa, alia finita, ingenium summum, potestas deminuta, sapientia ditissima, parca bonitas sit. Si denique plures virtute aequalesingas; iam ex iis aut unus in rerum omnium creatione occupatur: aut iunctam omnes operam universo producendo impendant. Si prius: habes creatorem unum, summum, virtutis suae efficientia insignem: si posterius, tum et neges suffecisse producendo operi vires unius, quem ane fas sit Deum salutare? et rationem reddas, qua inductus unius operis causas plures anquiras? sed ea res fere alienior a natura et consuetudine humana. vide (*Velthuisen*) *Arist. ein philosoph. Gespræch über die Einheit Gottes in CRAMER Beytraege zur Befoerderung theol. Kenntn. T. II. (Kiel 778.) p. I sqq.* Si gubernationis modum expendas concordem et in unum scopum collineantem, quo pacto ab huiusmodi multis diis regetur mundus et non dissolvatur aut corrumpatur, praesertim quando in pluribus simul gubernantibus invenitur differentia ac proinde et sententiarum diversitas? Si dicas, suura cuique Deo minus esse demandatum atque unumquemque strenue id unum curare: tum rogo primum, annon tenuis sit Dei conditio, cui extra provinciam suam vetitum sit occupari? deinde, quis ita inter eos partitus est munera? Si quis talis existit, certe ad hunc unum et solum divinitatis dignitas merito deferetur, reliqui satellites et ministri voluntati eius parebunt. Sic *ABAEIARDVS L. 3. introd. in theol. p. 1106.* Haec quidem multo acumine concluduntur omnemque fere dubitationem tollunt: at quotusquisque est, qui eo ingenio polleat, ut ~~non~~ argumenti sentire possit? Itaque non sapientiae humanae sed Evangelio I. C. laus esto restituae orbi divinitatis, cuius vis adeo invaluit, ut ab eo tempore polytheismi insaniam repressam fuisse vel ipsi adversarii reli-

gionis christianae profiteantur. Estque tanto luculentior, quum Muhamedem, strenuum unius Dei confessorem ac praeconeum, haud obscurum cuiquam sit, has notitias a Iudaeis et Christianis repetiisse, eiusque et christianorum opera purgatam iam orbis maiorem partem Deum unum agnoscere.

vide IERUSALEM *Betracht. T. II. p. 44. sqq.*

Obf. 3. Omnino cavendum erit, ne polytheismi femina spargamus incautis de trinitate in Deo formulis, quibus rudis plebs facile decepta tres sibi Deos animo format, errore quidem gravi, nam pugnat cum doctrina primaria de $\mu\theta\nu\omega\ \alpha\lambda\eta\theta\iota\nu\omega\ \theta\epsilon\omega$ (*Iob. 17, 3.*) minus tamen nocivo, in iis praesertim, qui obtuso ingenio sublimiores doctrinas nequeunt animo concipere.

Obf. 4. Praeter gentiles, qui plures sibi Deos proposuerunt et stulte coluerunt, inventi quoque inter christianos, qui polytheismi incutarentur. *Gentiles* quidem alii, cum iam symbola, iam ministros divinitatis cum numine ipso permiscerent, alii, cum res, quarum salutare effectus cognoverant, ut felicitatis suae autores errore facili venerarentur, ad superstitionem prolapsi sunt. v. *Is. VOSSIVS de origine et progressu idololatriae.* Huius infaniae tria *Epiphanius* systemata sumit, probante *EBERHARD Apol. des Socr. T. II. p. 474.* *Barbarismum*, qui obscuram sibi imaginem numinis fingit, *Scythismum*, eorum, qui in atris corporibusque coelestibus Deum colerent; *Hellenismum*, a quo rebus terrestribus, hominibus, brutis quoque divinus erogaretur honor. Addere lubet *Perfismum*, seu systema dualisticum, cuius ex placitis rerum omnium origo duobus principibus (principia vocant) bono alteri, Oromasdi, alteri malo, Ahrimanio debetur, nisi *Tb. Hyde* suffragemur, (*de religione vett. Persarum c. 20. p. 161.*) cui utrumque illud principium ut imperio maioris summique Dei, Mithrae, subiectum, Per-

Perſas docuiſſe defendit. *Chriſtianorum* aetas prima *Gnoſticorum* haud paucos dualiſtarum erroris inſimulavit: v. c. Carpocratem, et Marcionem, qui alium boni, alium mali, alium V. T. alium N. T. autorem ſtatuerent. Seculo quarto *Manichaei*, e Perſarum placitis, quae diximus, duplex principium docuerunt, multarum turbarum in eccleſia chriſtiana autores. Sed non ſatis certum videtur iudicium de illis haereſibus, in cauſa tam obſcura, in qua equidem latentem poſt incautas formulas veritatem chriſtianam exquirere, quam homines audacius calumniari malim. Manes quidem utrumque, quod induxit, principium a Deo ſummo pendere, vix dubito, quin cum reliquis Perſarum ſapientibus crediderit. De *tritheiſmi* errore, *Iob. Philopono*, qui eum a Syro quodam *Iob. Acoſnage* accepſiſſe traditur, affiſto, infra Sect. 3. dicendi locus erit.

cf. *I. Chr. HENNINGS die Einigkeit Gottes. etc. Altenb. 779.* *TOELLNER kurze vermischte Aufſaeze. Saml. I. N. 3. 776.*

I. Fr. COTTA Hiſt. doctrinae de Deo, adiecta T. I. Gerhardi LL. theol. p. 159.

Obſ. 5. De habitu huius doctrinae ad pietatem vide *1 Tim. 2, 1—5. Rom. 3, 29. 30. Eph. 4, 1—6.*

§. 75.

Nomina Dei veri et unius.

Sed nomen illud unicum et verum, ut a reliquis, quibus fruſtra nomen Dei conferebatur, commode diſcerni poſſet, ab *Iſraelitis* velut nomine proprio יהוה *Exod. 3, 13. Ef. 48, 8. יהוה, יהוה, יהוה לנ, Gen. 17, 1.* et יהוה compellatum eſt.

Obſ. 1. Θεον αληθινόν, יהוה לנ, deum vivum, ſacrae literae ματαιοις, νεκροις, ειδωλοις opponunt. vide infra §. 80. Obſ. 1.

Obf. 2. a) Antiquissimum veri Dei nomen, patribus familiare, occurrit *Genes. 17, 1.* אֱלֹהֵי שָׂדֵי. *Deus potens. Exod. 6, 3. Apparui Abrahamo, Isaaco et Iacobo* אֱלֹהֵי שָׂדֵי *tanquam Deus Schaddai, nomine Schaddai, nomen autem meum, Iehova, non edocui eos.* Commodissime autem derivatur vox a שָׂדֵי ex usu Arabico, *viribus praepollere,* unde graeci reddunt: παντοκράτωρ, cui ' subiungitur, velut in אֱלֹהֵי. b) Successit in eius locum nomen tetragrammaton: Iehova. a יהוה vel יהוה *fuit,* forma plane singulari. *Exod. 3, 13.* cum Moses, ad suos ablegatus, quaereret de nomine, quo huius gentis numen tutelare a reliquis numinibus distingui possit, responsumque ferret: אֱלֹהֵי אֲשֶׁר אֲהִיָּהּ, *ego semper idem sum,* novi nominis origines et causae fati perspicue intelliguntur. *Iehova* (ille, qui constantissimus tum promittendo tum agendo semper existit, ὁ ὢν καὶ ὁ ἔν καὶ ὁ ἐρχόμενος *Apoc. 1, 4.*) *me misit: hoc nomen meum perpetuum esto; hoc nomine inter posteros memorabor,* vide et *Ex. 6, 3. Es. 41, 4.* Ceterum Iudaeorum crisis de amissa nominis et omittenda pronuntiatione Iudaico ingenio et superstitioni relinquatur: antiquae enim et genuinae pronuntiationis vestigia monstrant voces compositae velut יהוונתן, Talmudistarum testimonium, (*Cod. Sanbedrin. c. 8. th. 5.*) quod voci יהוה puncta verbi יוסה subiici docet, et Aegyptiorum traditio, cui nomen septem vocalium laudatur. (vid. *I. Matth. GESNER praelectio in Commentariis soc. reg. Goetting. T. I. p. 245.*) Nec multum differunt Ιαω apud *Diodor Sic. Hist. L. I. P. 2.* et Ιαυω in fragmento Sanchuniathonis apud Philonem Byblium; servato in *EVSEB. de praepar. Evang. L. I. c. 9.* Vide et *Exod. 20, 7. Lev. 19, 12.* Hoc itaque nomen incommunicabile sibi soli videlicet Deus *1 Reg. 18, 21. 24. Mich. 4, 5. col. 2. Es. 42, 8. 43, 11.* nec nisi vero numini tribui, utus S. Scri-

Scripturae constans evincit. Esaias hunc Iehovam Deum verum esse gravissimis argumentis demonstrat e mundi regimine et vaticiniis. Nam qui praedicit res futuras, regere humanarum rerum casus oportet. vide *Ef.* 41, 21 sq. c) Nomen יהי poeticum, quod a יהי *deciuit*, *Ier.* 10, 7. *decus* interpretantur, optime refertur ad יהוה, unde et יהוה et יהו (quod frequentius in compositis occurrit v. g. אלהיהו, צדקיהו et al. usurpatur) et יהי recte deducitur. cf. G. E. SCHEID *Spec. obs. ad Ef.* 1, 2. *Harderov.* 1781. De יהוה supra dictum. עליון Graeci ὑψιστον dixere, Deum omnibus superiorum. *Luc.* 1, 35. *Dan.* 7, 22. Addo אלהי צבאות *o Theos sabaoth* (*Rom.* 9, 29.) *Deus exercituum* i. e. summus imperator astrorum, אלהי enim corpora coelestia dicuntur *Gen.* 2, 1. *Deut.* 4, 19. *Dan.* 8, 10. nisi malis exponere κοσμον, nam אלהי est *decus*, *o κοσμος*, εὐταξία. v. infra §. 118.

cf. I. BVXTORF *de nominibus Dei hebraicis, inserta dissp. philol. theol.* Basil. 662. p. 245. I. Henr. HOTTINGER *de nominibus Dei orientalibus Diss.* 4. in fasciculo *diss. theol. philol. Heidelb.* 660. 4. p. 249 sq. A. RELAND *deca exercitationum philologicarum de vera pronuntiatione nominis Iehova.* *Ultrai.* 705. 8.

SECTIO SECVNDA.

DE NATVRA ET ATTRIBVTIS DEI

§. 76.

Difficultas et certitudo cognitionis nostrae de Deo.

Quamquam naturalis facultas nos deficiat, quo minus ad puram usque et liquidam Dei cognitionem pervenire liceat, non tamen omnis occasio praecisa est, cognoscendi maiestatis

et adfectionum Dei particulam eam, quae sufficit sensibus religionis et pietatis excitandis.

Obf. I. Cotta apud CICERONEM *de Nat. Deor. L. I.*
 21 *Roges me, inquit, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam.* — et c. 22. *Roges me, quid aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi unum diem postulavit, cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia quanto, inquit, diutius confidero, tanto mihi spes videtur obscurior.* Sed hunc arbitror dignos maiestate divina sensus dictis suis ostendisse atque, quia plurimae in mentem venirent, quas expedire non posset, difficultates, maluisse profiteri ignorantiam, quam audaci libidine ipsam naturam divinam, imperviam menti humanae, scrutari atque de ea minus apposite differere. Hunc ego imitatus omnem, cum natura divina a nobis investigatur, spem abiicio. Nam si ne nostrae quidem mentis, nedum rerum aliarum essentiam ipsi capimus, sed specie externa ducimur, multo magis divinitatis ουσΙΑ ultra intelligentiam et sermonem consistit. Itaque sacrae literae primo admonent, Deum habitare lucem inaccessam *I Tim. 6, 16.* i. e. ad splendorem ac maiestatem numinis non posse accedere mentem humanam eoque familiariter uti, dein negant, quendam hominum cernere Deum posse *I Tim. 6, 16. Iob. 1, 17.* et vel acutissima mentis acie in ista maiestatis divinae penetralia pertingere, nam *ιδειν Θεον* i. q. cognoscere. Eodem redit Esaiiae locus *Cap. 40, 22. 46, 5.* Oritur autem illa incertitia tum ab ipsa natura, quae nos vetat in alias quasi res mente nostra transvolare *I Cor. 2, 11.* tum a magnitudine divina, quam imbecillitas nostra non metitur. Agnoscentes igitur incertitiam nostram hanc in partem circumspecte loqui
 et

et meminisse oportet, quae ad explicandam Dei naturam in medium adducuntur, non satis quid ipse sit, sed potius, qualis ipse sit, aut certe qualem intellectus noster utcunque apprehendit, aperire, ut verbis utar *Hyperii Meth. theol. L. I. p. m. 84.*

Obf. 2. Non tamen omnem veritatem, cum *Humio*, (*dialogues concerning natural religion Lond. 779.*) penitus desperamus. Nam si a Deo ipso notitiae divinae nobis traduntur, absurda fane ac temeraria esset dubitatio de veritate institutionis: si autem naturam magistram sequimur, ecquis tam abiectum de se, tamque inconstans iudicium ferat, ut aut omnem veritatem in dubium vocare audeat; aut neget, esse in nobis praestans aliquid ac vere perfectum, aut ubi agunt homines, vim, sapientiam, benignitatem agnoscat, non idem iudicet, ubi Dei opera intuetur? Res quidem eadem in pluribus conspicua, apposite iisdem nominibus describitur. Vnde sententiam minime fallacem edent, quicumque, effectu cum causis suis composito, *qualis* Deus sit, quam virtute, quibus affectionibus excellat, concludunt. v. quae diximus in *bibl. theologica* Vol. I. p. 530 sq.

Obf. 3. Fatemur tamen nec omnino liquidam nec accuratam a nobis cognitionem attributorum divinatorum posse acquiri. Nam *primum* omnis cognitio, quae incipit a sensibus pendetque ab humanis rebus, impuritatem, quandam contrahit, semperque, cum vel intelligibilia animo, in nostro obverfantur, facile erroris aliquid et obscuritatis admiscetur. Quae omnino non capiuntur sensibus sive externis, sive internis, de iis nec conceptus clarus formatur in animo, nec verba clara et apta satis suppetunt. Omnis ergo cognitio de Deo *anthropopathica* videtur, notionibus et verbis adstricta, e re humana deductis, et per similitudinem quandam ad Deum translatis. *Praeterea* de modo et magnitudine affectionum divina-

divinarum tenuitate nostra prohibemur, quo minus, uti decet, iudicemus ac sentiamus et, cum utcunque cognoscitur, qualis sit, iam *quantus* sit, quasi dimetiamur. Itaque divinitatis notitias quiescuntque ipsumque Numen maximum *mysterium* recte dixeris. In hanc sententiam *Pf.* 139, 6. *admirationa nimis et sublimiora. quam ut quis assequi possit, fatetur divinam cognitionem.* Gravior testis *Agur Prov.* 30, 3 sq. Ithieli discendi eupido respondet: *Quis evehitur in coelum rursusque descendit? quis pugno ventos continet? quis maria vestibis constringit? quis orbis terrarum limites describit? quo nomine quove filio i. e. discipulo utitur? q. d. quemadmodum fieri non potest, ut quis coeli spatia, ventorumque latos orbis et maris ambitum arctis limitibus contineat atque emetiatur; ita numinis immensitatem nec hominum aliquis sive doctor, sive auditor eloqui poterit. cf. Proverbiorum versionem sermone vernaculo editam. (Altd. ed. 2. 781.)* At sicut is, qui solis ambitum astrorumque igneam molem populari iudicio tantam esse fortassis negaret, quantam astronomi demonstrant, minime tamen semper fallatur omnino, ubi de sole altrisque differitur, sed ignem agnoscat: ita nos quidem recte tenemus, minime nos errare de divinis adfectionibus, (*in'qualitate*), quanquam immensitatem earum (*quantitatem*) hoc animo, hac tenuitate perlustrare nequeamus. Anne, quaeso, benignitatem maximam, sapientiam summam, non ideo sapientiae et benignitatis nomine ornare fas sit, quia in humanis manca illa ac tenuis deprehenditur? Profecto si qua Deum inter et homines similitudo ac affinitas intercedit; si nos imitari Deum, si non adstupere tantum numini, sed illud amore ac reverentia prosequi decet: concedamus oportet, non omnia nobis adeo oblectura atque a cognitione nostra remota esse, ut, praeter vocum sonos et umbras, nihil teneamus.

cf. sub-

cf. subtilissimi Philosophi, TETENS, *Abb. über die Realität unsers Begriffs von der Gottheit*, in *Cramer Beytraeg.* T. II. p. 137.

§. 77.

*Fontes cognitionis de Deo.*a) *Scriptura sacra.*

Duplex autem fons hauriendi notitias de Deo puras aperitur alter, Dei ipsius testimonium per sacras literas, in descriptionibus maiestatis divinae, non symbolicis illis, sed claris et propriis v. c. Ps. 139, 90. Job. 37. Es. 40. alter meditatio de rebus creatis instituta. Rom. 1, 20. 21. Ps. 19, 1—7.

Obs. I. Parum declarantur notitiae de Deo *imaginibus*, quibus olim quasi indutum numen apparuit *Mosi Exod. 3, 1. 19, 18. Eliae I Reg. 19, 11. Esaiiae 6, 1 sq. et Ezechieli I, 4. et 10.* quas Apocalypseos autor repetit Cap 1. in quibus omnia Dei magnitudinem ac magnificentiam spirant, sive sensibus externis obversantia, sive ingenii arte et quadam luxurie per fictionem composita. Semper autem momentur lectores atque sedulo admonendi videntur christiani, non ea, quae describunt vates, revera vel adfuisse vel alicubi existere, sed κατ' ὄψιν, mentis visione sibi haec apparuisse. cf. quae diximus ad *Esaiiae* versionem l. c. et ad *Ezechielem* not. ad opus *Grotianum* T. II. p. 247. Multo tamen magis perficiunt atque evehant cognitionem divinam *primum* testimonia de affectionibus numinis, plurimis locis perspicua v. c. *Job. 4, 24. Ps. 90, 1—4. post* descriptiones tum maiestatis summae, v. c. *Es. 40, 12 sq. Job. 37 sq.* tum attributorum singulorum, quae duobus potissimum modis illustant, partim imaginibus aliunde arcessitis et comparationibus

bus novis, grandibus, audacibus, cum fit, (uti eleganter docet LOWTH de poesi Hebr. T. I. p. m. 315.) congeries maximarum altissimarumque imaginum, quae cum re, de qua agitur, comparatae valde impares longeque inferiores reperiuntur; hoc modo quaquaversum extendantur, tandemque omnino tolluntur limites: animus deducitur paulatim in infinitudinem et s. p. partim popularibus dicendi formis, quae praefens quasi numen sistunt hominumque mentes fervido et permanente pietatis sensu imbuunt. Quidquid grave, magnificentum atque sensibus solidis refertum occurrit in carminibus poetarum, e quibus *Cleantbis Stoici Hymnum Iovi inscriptum* ut gravissimum laudant, pulcherrimum sane antiquae sapientiae monumentum, id tamen vix sine imagines lectissimas intuear, sive rerum pondus, sive artificium, quo idearum genera per partes explanantur, atque sic differitur ut nec magnitudo rei descriptae pereat nec ad sublimiora raptus animus veritatem claram amittat, ad sanctorum vatum spiritum aliquatenus accedit. v. c. *Pf.* 190. 39. et *Iobi* dicta plurima. Insignis denique religionis christianae decus et praerogativa habetur, quod animum Dei nos demonstrat eum, qui piis sensibus regendis et firmandae mentis nostrae tranquillitati efficacissimus reperitur. *Iob.* 1, 19. et *Iob.* 4, 16.

Obs. 2. Cum semper solemus ex effectu vires auctoris aestimare; universi huius contemplatio ad creatoris vim intelligendam et sentiendam mirum in modum conducit. Idque communi fere consensu philosophi veteres tenuere: v. c. *Aristoteles de mundo*, C. 6. Inadmirabilis ($\alpha\theta\epsilon\omega\rho\alpha\tau\omicron\varsigma$) omni mortali Deus ab operibus spectatur ($\alpha\pi' \epsilon\rho\gamma\omega\nu \theta\epsilon\omega\rho\epsilon\iota\tau\omega\iota$) Sic et Cicero *Tusc.* I, 29. Atque hoc est, quod *Paulus Rom.* I, 20. 21. tradit; patere, quod $\gamma\nu\omega\varsigma\omicron\nu \tau\omicron\nu \theta\epsilon\omicron\nu$ i. q. $\gamma\nu\omega\sigma\iota\varsigma \tau\omicron\nu \theta\epsilon\omicron\nu$ (*coll.* 2, 4.) *notitiae divinae reperiantur inter gentiles, sed eas ab ipso Deo publice proponi* hoc

hoc modo; τα αορατα αυτου, *invisibilis Deus*, η τε αιδιος αυτου δυναμις και θειοτης, *aeterna nempe vis divina* (δυναμις i. q. 13, *vim vel maiestatem divinam*, non potentiam tantum notat, cf. *Pf. 29, 1 sq. et maiestas, καθοραται, visibilis est animo*, menti coram obversatur, τοις ποιημασι *ex operum spectaculis*, non tantum iis, quae in producenda hac rerum natura, verum etiam, quae in rebus, vita, fatisque hominum gentium que gubernandis versantur. Ea enim sunt ΠΩΥΩ ποιημα θεου v. *Eccles. 7, 13.* (ut bene observat ad h. l. KOPPE) *απο κτισεως κοσμου, inde a mundo creato.* Nempe illa rerum terrestrium spectacula vim auctoris sui ostendunt ac laudant. Vates spiritu divino incitatus carmine *Pf. 19, 1—7.* audacius hunc fontem cognitionis divinae aperit communem, purum, omnium aditu celebratissimum. *Coelum celebrat* (רָבַח emphatice cf. *Pf. 22, 31.*) *vim divinam: et opus ab eo instructum laudat firmamentum*, i. e. eloquitur coeli compages, quanta vis insit conditori. *Dies diei dicta effundit* (sicut *Cicero: testis effundit omnia, Flacc. 19.* i. e. dixit,) *nox noctem notitias docet* i. e. dies quilibet, quaelibet nox, testis et magister divinitatis, nec obscurus ille, sed perspicuus: *non sunt dicta vel sermones, vix audibiles: in omnem orbem terrarum edictum eius* (coeli, quod iubet admirari ac venerari summum conditorem) *exit: enuntiata eius ad ultimas usque regiones.* Quae cum ita sint, officii christiani erit, considerare maiestatem numinis ex orbis intuitu conspicuam, atque doctore inprimis christiano dignum habetur, monstrare admirabilem numinis vim, sapientiam, benignitatem, quae, e rebus nostris elucet. *Pf. 104. Iob. 37. Es. 40.* et Iesu magistro *Matth. 6, 26.* vide TOELLNER *Aufforderung die Offenbarung Gottes in der Natur zu predigen in vermischten Aufsaezen.* T. II.

Aduvant hoc pietatis et religionis exercitium *Iohn RAY'S the being and wisdom of God in the works of the creation Lond.*

Lond. 692. 3. DERHAM'S *Astrotheology et Physicotheology*.
 Lond. 714. Bern. NIEVENTYT *rechter Gebrauch der Welt-
 betrachtung zur Kenntniß der Macht, Weisheit und Güte
 Gottes. mit Segners Anm. Ien. 747. 4. BONNET contem-
 plation de la nature* (germ. Lips. 772. 8.) SWAMMERDAM *biblia
 naturae*. MOSCHE *Predigten über die Werke Gottes in der Na-
 tur. Erf. 776. H. SANDER Ueber Natur und Religion für
 die Anbeter Gottes Lips. P. I. II. 779. 780. Nec, etsi in-
 genii quadam libidine utatur, sine fructu legetur VLBER recht-
 schaffner Naturalist. Hamb. 765.*

§. 78.

b) *natura*.

Adducimur autem *natura* magistra ad intel-
 ligentiam Dei, dum dignitatem rerum creatu-
 rum auctori ipsi componimus, et *vel* abesse iudi-
 camus ab hoc omne, quod tenuitatis, labis ac
 vitii caractere notatur, *vel* ornari naturam di-
 vinam iis, in quibus nos praestantiam et digni-
 tatem veram quaerimus, etsi ea omnia in Deo
 longe maiora ac magis absoluta esse, quam sunt
 in creaturis, persuadeamur. Adeoque omnis
 cognitio nostra de Deo ducitur a similitudinibus
 et analogia, et imperfectione laborat.

Obi. Priorem methodum scholastici *viam negationis*
 dixere, unde Dionysio Arcop. hoc genus scientiae Θεολο-
 γία ἀφαιρητική dicta: alteram *viam causalitatis*: dum
 vel nostras vel aliarum rerum perfectiones ac virtutes, ve-
 ras quidem ac puras, non dubitamus Deo ipsi, qui nostrarum
 autor habetur, tribuere, multo tamen nostris maiores
 et absolutissimas (*viam eminentiae*). Sic fere Ps. 94, 9.
 Sed hic, recte monuit b. HEILMANNVS comp. th. §. 49.
quandoquidem earum virtutum nullam, nisi quatenus in no-
 bismet

bismet ipsis eas deprehendimus, notitiam ac ne suspicionem quidem habere possumus, magnam necesse est incidere dubitationem, ne forte cum sint infinita perfectionum, non gradus solum, verum etiam genera, quibus qui polleat, pusillis istis nostris muneribus facile careat, ne, inquam, forte talpae nos subtilissimum tactum deo tribuamus, de visu interim ne suspicantes quidem quicquam. Atque haec dubitatio tanti esse debet, ut non credam, philosophum — de multis divinae naturae virtutibus — sine magna cespitatione posse pronuntiare, atque ita ut semper excipiat: nisi quid amplius. Haec ille.

§. 79.

Divisio attributorum divinatorum.

Ex hac methodo reperiendi attributa divina originem ducit prima eorum divisio, cum alia *negativa*, alia *affirmativa* vel *positiva* dicimus, illa quidem, ubi negamus Deum tenuitati nostrae similem, haec, cum perfectionum nostrarum analogon in eo laudamus. Verior altera, quae *operativa* (συσσρητικὰ *transeuntia*) a *quiescentibus* (ἀσυσσρητικοίς, *immanentibus*) secernit, prouti vel actionis cogitationem habent inclusam, vel minus: a qua non multum differt *tertia*, quae *absoluta*, i. e. quae de Deo praedicari possunt, etiam si mundus non existeret, a *relativis*, quorum cogitatio existentiam mundi requirit, distinguunt: denique nomine minus commodo, etsi re ipsa suadente, duo genera faciunt *naturalium* (phylicorum) et *moralium*. Haec dicuntur, quae cum voluntate divina rationem habent: illa, quae minus. Sed in his omnibus ambigua atque obscura multa vix expediri possunt.

Obf. 1. *Negativa*, quae dicimus, (melius *negantia*, *αποφατικα* graeci vocant, quibus opponuntur *καταφατικα*) attributa dum exponimus, satis lucratur, semoto erroris periculo, sed praeter ea commoda vix multum efficitur. Tenuem enim valde et vilem scientiam iudico, quae, *qualis non fit*, demonstrat atque errores destruit, non adstruens *veritatem*. Sed omni negativo succedit quasi positivum, nobis fere vel ignotum vel, dum *εν μερους* cognoscimus, *αβρηχτον*. Cave tamen vel negativa vel positiva e vocabuli etymologia aestimes, quae facile decipit animum turbatque lectores, v. g. aeternitas.

Obf. 2. *Relativa* ab *absolutis* parum differunt; nam *relativa* non sunt ex singulari genere perfectiones, sed definitus absolutarum modus ac ratio, unde utraque saepe coalescunt.

Obf. 3. Nihil profecto in vi illa immensa *quiescens* atque otiosum reperitur vel cogitari poterit, quare minus arridet *quiescentium* cognomen. Atque ut verum fatear, *immanentia*, quae dicuntur, nonnisi reliquarum, *operativarum* adfectiones esse videntur. Immensitatem v. c. et infinitatem, vix singularem virtutem Dei dixerim, sed virtutis divinae, scientiae, voluntatis, sanctitatis etc. modum.

Obf. 4. Neque minus integra videtur ultima divisio: nam quidquid de Deo cogitatur, id omne pertinet ad *naturam divinam*, quae non minus voluntate continetur sanctissima, quam scientia et vi immensa. Sed cum quarundam Dei affectionum exemplar nobis ad imitationem proponatur atque componendis *moribus* nostris commendetur in sacris literis: haec quidem, quae animum Dei adficiunt, *moralia* a theologis dicta sunt, reliqua *physica* compellaverunt.

Obf. 5. Solent addere divisiones 1) *primitivorum et derivatorum*, 2) *communicabilium et incommunicabilium*. 3)

propriorum et tropicorum. Sed eae, nullius ad religionem utilitatis, et parum accuratae merito repudiantur.

Obf. 6. Teneamus denique in his divisionibus attributorum divinatorum non nisi subsidia quaeri tenuitatis nostrae, quae dum immensam molem non capit, singulas quasi particulas et fragmina decerpit, eaque pro viribus ingenii sui disponit, atque hac ratione levamenta inscitiae suae adfert.

§. 80.

Attributum primum.

Vita Dei aeterna et immutabilis.

Existere Deum, supra §. 73. demonstravimus: sed haec existentia fons omnium perfectionum habetur. Itaque primo merito loco ponimus *vitam Dei*, *Ier.* 10, 9—16 hoc est, existentiam et agendi vires, cuius *affectiones* censemus *aeternitatem*, vel existentiae perpetuitatem continuam, *Es.* 44, 6. *Pf.* 102, 27. 90, 2. *1 Tim.* 6, 16. *Habac.* 1, 12. ac *immutabilitatem*, quae omnem in Deo successionem excludit. *Pf.* 90, 6.

Obf. 1. Deus *vivus* opponitur idolis, otiosis illis et emotuis imaginibus, in quibus praeter formam, humana arte confictam, vim nullam inditam cernere licet. *Pf.* 115, 5. 6. *Es.* 44, 8—20. ubi vide *versionem nostram.* *Es.* 37, 4. *coll.* 19, *Ier.* 10, 9—16. *Idola — opus sunt artificis: verum enim vero Iehova est verus Deus, vivus, rex aeternus. — Sic dicetis illis: Dii qui coelum et terram non crearunt, tollantur e medio, ex rerum universitate.* (Hic versus chaldaeus alieno plane loco ponitur, v. DATHII *versionem* ad h. l. p. 697.) *Potentia sua terram produxit: sapientia sua orbem disposuit: intelligentia sua coelum extendit. — Despici, quicumque hac (veri Dei) cognitione destituitur. Erubescit, qui idola fingit. Nam nihil*

Sunt ista fufilia: vita (חַיִּים) *destituuntur.* — *At eum t'is non est, quem Iacobitae colunt.* 1 *Theff.* 1, 9. *Hebr.* 9, 14. 12, 22. 1 *Tim.* 6, 17. Quodsi denique vita nihil suavius mortalibus obtingit: quis vitae nostrae (*Iob.* 5, 25. *Act.* 17, 28 *Es.* 40, 28—31.), ac omnium, quibus creaturae instruuntur, laetantur ac vigent, virium autorem, vita ipsa ac efficienti destitui, sine gravi repugnantia statuat? Testantur denique ipsae actiones divinae, quanta vi polleat et quam minime otiosum numen veneremur.

Obf. 2. *Aeternitatis duo* maxime momenta in his angustiis mentis nostrae concepimus: *alterum*, quod originem, *alterum*, quod finem excludit. Vtrumque *Esaias* iungit dum *C.* 44, 6. Deum *omnium primum et omnium postremum* vocat, (*Apocalypseos* autor *Cap.* 1, 7. $\text{A et } \Omega$, $\alpha\rho\chi\eta \text{ και } \tau\epsilon\lambda\omicron\varsigma$) eundemque a mundi inde originibus per omne aevum perennare docet *Cap.* 41, 4. *Quis prius aevum intime movit? Ego Iehova omnium primus. Quis secuturum? ego.* Sic et *Vates, Hiskias* puto, *Pf.* 102, 27. *Anni tui per omne aevum continuantur: tu per omnes hominum generationes vivis. Tu prior* (לפנים) *terram condidisti: per te coelum structum.* (En Deum ante mundi initia existentem!) *Illa identidem intereunt*, nulla res durabilis; *tu perduras* (העמך ὑποσσωσιν habes, perennas incolumis, *Eccles.* 1, 14. *Pf.* 19, 10.): (absunt omnia interitus et mortis pericula). *Illa veterascunt et vestis more deteruntur, amicali more alia forma induta transmutantur: sed tu idem semper* (ὁ αὐτός. En Deum omnis mutationis expertem et ne ipsa quidem vetustate aliquid naevi contrahentem!); *anni tui non fnientur.* (Habes Deum omnis finis expertem!) Illustris quoque et magnifica *Mosis* imago *Pf.* 90, 2 sq. cum fragilitatem humanam praesentiaque mortis discrimina intuetur ac deplorat, sed Numen superstes semper ac nulli mutationi obnoxium grandibus sententiis celebrat. *Ad te,*

te, Deus, semper confugimus. Priusquam nati mentes sunt editaque tellus (omni terrarum orbe multo antiquior) a seculo (omnibus prior) in seculum (omni tempori superstes) tu es, Deus! (מְעוֹלָם עַד עוֹלָם). Vocis עוֹלָם usus frequentissimus est de tempore, vel olim praeterlapso Gen. 49, 26. vel adhuc futuro 2 Sam. 7, 16. unde formulae לְעוֹלָם saepissime vis inhaeret durationis non finiendae ac in genere עוֹלָם tempus omne designat. cf. Ps. 103, 17. Sic et ἀπ' αἰώνων et εἰς τοὺς αἰώνους in N. T. dicitur Luc. 1, 33. 55. Iob. 6, 51. Rom. 1, 25. 1 Cor. 2, 7. Col. 1, 26. Gal. 1, 5. Eph. 3, 21. et al.). Reducis mortales in pulverem, i. e. post breve vitae fallacis spatium morti addicis homines, ac iubes, redite, Adami Joboles! sc. in pulverem. Gen. 3, 19. Sed longe secus est in numine, quod mortales esse iubet nos, ipsum immortale. (vide MICHAELIS ad Lovvth de poesi sacra T. I. p. 315. ed. 2. Goett.) Eodem redit Hab. 1, 12. Tu es מְקַרְרָה omnium antiquissimus, ab omni aevo, et לֹא תָמוֹת, non es moriturus. Nam lectionem תָמוֹת veteres versiones commendant, pro נְמוֹת voce aliena et obscura. Eandem sententiam tuetur Paulus, qui θεὸν αἰώνιον dicit et μόνον ἔχοντα ἀθανάσιον, qui solus immortalitate gaudet 1 Tim. 6, 16. magnifice satis! vide et Iob. 17, 24. Rom. 1, 20. Nec ego, qui profitear τοῦ βαθέος attributorum divinorum, nobis impervium, descendam hoc loco in quaestionem spinosam ac perquam difficilem, num aeterna natura tempus omne et successionem in Deo excludat? Penitus enim, ubi transit limites suos et quidquam scrutatur, cuius analogum frustra quaeritur in vita humana, velut est loci ac temporis et successoris absentia, absorbetur mens humana planeque obruitur, velut in profundam quandam voraginem demersa, et frustra conatur aliquid apprehendere, quo sese extrahere possit. Iam cum nihil alienius sit a nostro statu, quam successivorum absentia,

tia, (rapimur enim subinde in novum statum atque vel in hac varietate tantum gaudii ac levaminis sentimus, quantum constantia et duratio rerum nostrarum taedii affert ac nau-seae, cupimusque tempus varietate fallere): vix capimus statum semper eundem, in quo successioni variorum nullus detur locus, nullumque adeo tempus i. e. nullus successivo-rum ordo in ferie continua, et nihilo tamen secius beatum. Satis fit, si quid iudico, si teneamus, Deum nunquam ini-tium cepisse, nunquam periturum esse et, quoad temporum periodos animus humanus fruit, semper coëxistere rebus creatis. Reliqua sequenti observatione declarabimus.

Obs. 3. Iungitur aeternitati *immutabilitas*, qua Deum immutari posse penitus negant. Mutari dicimus ea, quo-rum affectiones sibi succedunt, unde rerum extra nos po-sitarum mutationes, tum quoque cum nobiscum aliqua eo-rum coniunctio intelligitur, nobis non statim ipsis mutatio-nem inferunt, nisi in vocabulis, v. c. cum pater fias, crea-tis liberis. Atqui hinc principitus philosophis visum est, monere, novas Dei erga mundum conditum relationes non omnino adversari constantiae ac perennitati naturae divinae. Iam primum si Deum aliquemingas, in quo varia sibi suc-cedant: aut in melius mutatur, aut in peius: Quodsi in me-lius, iam vix eum agnoscam divino nomine dignum; qui ad meliorem fortunam progrediatur ac sic quasi Deus fiat: sin autem in peius mutari dixeris, o miserum illum, quem periculum est, ne videamus denique maiestatis suae vel mi-nima particula orbem. Accedit scripturae autoritas, quae fere aliena a Deo iudicat omnia, e quibus nos temporis ra-tionem petimus ac durationem et mutationes finimus. *Mo-ses* quidem, postquam coepisse Deum ac mori negaverat, *Pf. 90, 6.* negat quoque successionem: *mille anni sunt tibi dies bejfernus, aut trihorium nocturnum,* cuius placido somno evo-

evolantis nullam omnino durationem sentimus. Amplissima periodus Deo brevissima est, i. e. nulla. In eandem sententiam *Petrus 2 Ep. 3, 8. 9.* *Nolim vos latere, inquit, Deo mille annos unum esse diem unumque diem mille annos, i. e. effectus promissorum divinorum post seculorum decursum aequae sperari posse, ac hodie, neque ideo abiiciendam esse spem, etiam si diutius protrahantur, nam id, quod nobis maturius vel serius evenire videatur, non ita esse, si ad Deum referas. Itaque dies annosque vertentes ac secula elapsa nos quidem numeramus, quod longe aliud est in natura divina. Audiamus quoque, quem hoc loco laudant, *Jacobum, Cap. 1, 17.* cuius metaphora recondita sensum fere impedit. Nempe monentur Christiani doctores, sapientiae verae studiosi (v. 5.) ad Deum omnis scientiae coeactis (vid. 3, 15.) autorem confugere. *Omne beneficium verum ad nos venit ab autore omnium doctorum,* (is enim *πατρης των φωτων, רב אור*. Nam *אור* et *Φως* quis reficit tum de *veritate, λογω αληθειας, 2 Cor. 4, 6. Col. 1, 2. 1 Pet. 2, 9. 1 Iob. 1, 7.* tum de *doctrinis* dici *Iob. 1, 8. 9. 2 Cor. 4, 6.* et *patrem* hebraei sapientissime dicunt *autorem, conditorem, sicut et Horatius Od. 1, 10, 6.* Apollinem *lyrae parentem, i. e. inventorem* vocat) *apud quem nulla plane est conversio vel umbra mutationis.* (Hanc verborum, *παρλλαξη και αποσκιασμα τροπης* sententiam *Suidas* praeivit, qui exponit *αλλοιοσεως και μεταβολης ιχνος και ομοιωρα φαντασιως.* vide et *WOLFH Cur. ad h. l.* Nempe *παρλλ.* et *τροπαι* aëris *mutationes et varietates* dicuntur, cum coelum serenum tempestatibus involvitur et limpido aëri umbra nubecularum (quas et ipse *Aquila Iob. 37, 18. τροπας* dixit,) invehitur. Plane *parallelon Iobannis 1 Ep. 1, 5.* dictum: *Θεος Φως εστι limpidissima lux, και εν αυτω σκοτια εκ εστι, omnis umbrae, omnium tenebrarum. ex-**

pers: veritatis purissimae custos et autor, ab omni erroris periculo immunis, qui et ipse ad veritatem, quam tenemus, nos deduxit ac in nobilissimam conditionem recepit (κπε-
 νυησε ημας) per doctrinam evangelii et s. p. Quare patet, vix ex hoc loco demonstrationem certam immutabilitatis divinae defumi. Alia loca constantiam decretorum Dei firmant *Malach. 3, 6. Rom. 11, 9. Prov. 19, 21. Ps. 33, 10.* infra tractanda.

Obs. 4. Hinc quoque pendere videtur *aseitas*, quam vocant, et *independentia*, dum nullam sui causam extra se agnoscat Deus, *Act. 17, 24.* (qui huc referunt formulam ζωνν εχειν εν εαυτω *Iob. 5, 26.* vix probantur. Nim eius vis est: Deus omnis vitae autor existit, coll. v. 25. et infra §. 106. Obs. 1.) nec a rebus externis vel existendo, vel agendo *Rom. 11, 33 sq.* pendeat.

§. 81.

Alterum attributum.

Spiritualitas.

Spiritu vel substantia vi intelligendi libera-
 que voluntate praedita, quia nihil nos nobilius cogitamus, atque effectus, quales ab alia, quam spiritus, vi minime venire intelligimus, per creatorem et rectorem mundi productis admiramur: utique tenemus, Deum *spiritum esse Iob. 4, 24.* atque vi et *affectionibus* spiritus eminere, *a materia liberum, invisibilem, Rom. 1. 20. 1 Tim. 1, 17. αφθαρτον. Rom 1. 23.*

Obs. 1. Dicendum paucis de notione vocis ΠΝ et πνευμα in sacris literis, quam nuper etiam *Ios. PRIESTLEY disquisitionis relating to Matter and Spirit* (Lond. 777.) concutere annitus est. Atque cum prima semper significatio vocis

vocis a sensibus incipiat, dubitari nequit, quin hebraei cum graecis et latinis *ventum*, aërisque commotiones, ipsumque aëra ac oris nostri *halitum* רוּחַ spiritum dixerint. vide *Pf.* 104, 30. Similiter פֶּה רוּחַ *halitus oris divini* i. e. verbum, effatum per anthropomorphiam Deo tribuitur, *Pf.* 33, 6. *Iob.* 33, 4. *Es.* 11, 4. 2 *Thess.* 2, 8. estque symbolica descriptio potentiae divinae, quae verbulo s. iussu mero creare, perdere et s. p. possit. Post רוּחַ ipsa *vita*, cuius tutissima indicia habemus in respiratione et halitu. cf. *Pf.* 104, 29. et supra *Ier.* 10, 14. (§. 80. Obs. 1.) et *quidquid sentiri oculis non potest*, a materia firma ac crassa, vel etiam omni, subtilissima quoque, liberum. Hinc בִּשְׂרַח et רוּחַ disiunctorum vi gaudent. Denique cum omnium hominum, naturae subtiliore quadam scientia destitutorum, sensus et oratio constanter haec esse soleat, ut quidquid in rerum natura motu et agitatione perfici vident, id causis externis tribuant, vim, motus effectricem, sed *invisibilem* ac ignotam, spiritum dicere consueverunt. Itaque primum vitae nostrae quasi principium, cuius vi corpus animetur, moveatur, concitetur, spiritum dixere *Eccl.* 8, 8. 12, 7. post, si quando vel motu vehementiore sensus agitari hominemque res a vulgari hominum ingenio et virtute alienas perficere intelligerent, vel universi huius partes moveri, flecti ac gubernari viderent, id a spiritibus venire iudicarunt: denique Deum ipsum, cuius vis utcumque ex operibus conspicua minime cadit in sensus humanos, non veriti sunt רוּחַ appellare. Alia alio loco deducemus.

Obs. 2. רוּחַ יְהוָה, *spiritus Iehovae* frequens est *periphrasis* Numinis, velut illud apud poëtas Βίος Ηρακλῆος ἔ. q. Hercules: cf. *Pf.* 139, 7. Porro significat *vim divinam*, quae tum rerum corporearum (*Gen.* 1, 2.) tum mentis (*2 Sam.* 23, 1. 2.) motus excitat, qui et ipsi συνεκδοχικῶς *spiritus*

ritus divinus, πνευμα dicuntur. Nec tamen alienum est ab usu scripturae sacrae, vim illam *internam*, qua Deus cognoscit ac decernit, eo nomine insignire, ut *Es.* 40, 13. cf. omnino DATHII V. C. *not. ad Glassf. Philol. S. p.* 819.

Obf. 3. Liberum ab omni compositione, materia ac corpore, vel subtilissimo Deum declarat Iesus *Iob.* 4, 24. *coll.* 20. 21. dum numen loco circumscribi, et *Esaias Cap.* 40, 25. ubi eiusdem imaginem describi posse negat. Adde Paulum *Rom.* 1, 20. Corporum denique concretionem aut dissipatio aut interitus consequitur, quod utrumque a Deo alienissimum, (v. §. 80). Ceterum fuerunt aliquando, qui propter locos scripturae, in quibus Deo attribuuntur membra, ut os, oculi, brachium, manus, et s. p. et homo ad Dei imaginem dicitur conditus, suspicati sunt Deum esse corporeum. Huius erroris *Ebionitae Sec. II.* (*bomil. Clement. XVII. p.* 732. *Habet Deus formam — et omnia membra*) post *Sec. IV.* *Audaeus*, Syrus, *Audaeorum* vel *Antropomorphitarum* autor, et plerique Aegyptii monachi rei fuerunt, (v. EPIPHANIVS *haer.* 70. et *Iob. Iacob. SCHROEDER de haeresi Audianorum ac I. VOGT de Audianismo ante Audaeum in I. VOGT Bibliotheca historiae haeresiol. T. I. P. 3. p.* 574 *sqq.*) atque multi adhuc extant, indocti maxime, quorum ingenium tenue vix capit simplicitatem et imaginibus publice propositis ad errorem deducitur. Sed ex illis locis parum tuta ducitur conclusio. Nam iis scriptura sacra tantum συμβολικως loquitur, ut *Io. DAMASCENVS de F. O. L. I. c.* 12. (*p.* 1444. *sq. T. I. ed. le Quien*) ait, et declarat, Deum pro sua potentia omnes eiusmodi actiones perficere, quae ex usu membrorum et sensuum humanorum profluunt. Igitur os notat mandatum, oculi et aures scientiam actionum et sermonem, manus virtutem, cor animum. vide GLASSII *philol. sacram L. II. Tr. 1. c.* 7. *p.* 921. *ed. Dathii.*

Dathii. Dei insuper imago non elucet corporis lineamentis, sed animi praestantia et potestate in creaturas. Dignae quoque sunt, quae expendantur CICERONIS disputationes de *natura Deorum L. I. c. 27 sq.* cum refellit rationes, quibus docere velint, humanas esse formas deorum: v. c. *quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de Deo cogitet, forma occurrat humana; ut quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat, nec esse humana ullam pulcriorem: quod nulla alia figura domicilium mentis esse possit, et s. p.* Sunt porto loci alii, qui fere suspicionem movent materiae infinitae similem Deum reperiri v. c. *Es. 66, 1. 40, 15.* sed in his non est nisi magnitudinis et omnipraesentiae notio. Neque patres ecclesiae Θεον ἄσωματον semper docuere. ORIGENES quidem περὶ ἀρχῶν L. I. p. 667. et si Θεον ἄσωματον esse graviter defendat, Scio, inquit, quoniam conabuntur quidam secundum scripturas nostras Deum corpus esse adserere, negatque (praef. libri cit.) in praedicatione publica manifeste designari, an Deus alterius naturae sit, quam corpora sunt. Satis celebre in hac disputatione TERTULLIANI nomen ac dictum *adv. Praxeam c. 7.* *Quis negabit Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie.* MELITONEM quoque, Origenes ap. THEODORET. *qu. 20. in Exodum* tradit, Deo aliquid corporeum tribuisse. Sed post aliorum studia nuper *Iosepb. Ant.* CANTOYA singulari libro apologiam Tertulliani patrumque reliquorum instruxit (*de Septimio Tertulliano et S. Epiphano diff. theol. crit. in quibus Anthropomorphismo neutrum laborasse ostenditur, Mediolan. 773. 8.*) monuitque, corpus patribus dici substantiam permanentem, et veram, vel potius, nisi me omnia fallunt, *individuum*, v. c. cum *Tertull. de carne Chr. c. II.* ait

οὐκ ἔστι,

omne, quod est corpus, est sui generis, nihil est incorporale, nisi quod non est. et al. Nostro quoque aevo HOBBSIVS (*Leviathan append. c. 3. p. 360.*) substantiam divinam corpus vocat, quod utrum paradoxias studio an erroris audacia fecerit, ambigo. *Priestleyum* etiam legimus materia quadam subtilissima Deum vestire (1. c.), scilicet, ne rerum corporearum divinaeque naturae coniunctio impediatur. Quid igitur censes, spiritum, nisi corpusculi adiutorio nihil posse efficere? et, qui purus ab omni materia vivit agitque, eum ab omni commercio cum rebus visibilibus excludis? At si mentis motus nonnisi vehiculo quodam materiali in corpus nostrum transire concedam, tamen non audeo dicere, non alium esse spiritum, qui purus a materia, cui semper fere labes inhaeret, vi sua et voluntatis suae nutu regere atque agitare omnia valeat. Sed de his philosophi disquirant, qui si naturam, ab omni materia secretam ac puram, *simplicem* appellare iubent et *atomum*, simplicitatem naturae divinae constare et Deum atomum dici posse, non fateor solum, sed etiam facile patior.

Obs. 4. *Invisibilem* Paulus testatur *Rom. 1, 20.* *1 Tim. 1, 17.* *Col. 1, 17.* Hinc quoque nullum eius simulacrum fingi pingive poterit. *Exod. 20, 4.* *Es. 46, 5.* Quando igitur figura quadam humana vel alia indutus apparuit: nec ea vera nec perpetua fuit divinitatis forma. Neque Moysis honor, quem Deum *de facie ad faciem* intueri dignatum fuisse tradunt literae sacrae, nec spes, quam nobis faciunt videndi olim in vita aeterna Deum, *1 Iob. 3, 2.* contrariam sententiam tuetur, nam sub his formulis familiaritatis notio ac amicitiae latet, *Genes. 32, 31.* *Ezech. 20, 35.* *Deut. 5, 4.* *1 Cor. 13, 10.*

Obs. 5. *Αφθαρτον* qui corrumpi ac destrui nequeat, morti nulli obnoxium, itidem Paulus *Rom. 1, 23.* profitetur Deum, quod seculus est in creaturis, *φθαρτοις*, mortalibus.

Obs.

Obf. 6. Ut largiamur, Deum esse substantiam spiritualement, necessarium tamen est multis parasangis excellentiorem eam existere, quam est substantia nostrorum animorum vel quarumcunque creaturarum. Neque enim Christus, docens Deum spiritum esse, voluit praecipue docere, quid simpliciter Deus, sed potius, qualem cultum exigeret, internum maxime, qui ex spiritu et corde hominis proficiscitur. Officii itaque nostri erit, animo colere numen et, quidquid suspensionem facit Dei corporei, quantum fieri possit, tanto quidem studiosius semovere, quanto videmus propensissimos homines, ad lineamenta atque formam Deorum humanam adumbranda.

§. 82.

Affectiones huius attributi.

Vis Dei, quae virtuti mentis nostrae analogae videtur, *actuosa* semper, sed *infinita* ac *immensa* est: *actuosa*, dum nullo non momento agit: *infinita*, quae nullis limitibus circumscribitur; *immensa*, cuius modum ac magnitudinem nequeamus vel verbis exaequare vel animo concipere.

Obf. 1. Recte igitur nostri monuere, vim spiritus divini *actum* esse, non *facultates*.

Obf. 2. Cum *infinitam* dicimus vim divinam, omnes limites tollimus et summam, tam ambitu suo quam effectu, concipimus. Itaque *βαθος* admiramur *σοφίας* et *γνώσεως* Rom. 11, 33. 34. Scripturae sacrae *infinitum* eleganter describunt, dum, quidquid summum et extremum et immensurabile videtur hominibus, id cum adfectionibus divinis componunt. Vide Ps. 36, 6. 7. 103, 11. Job. 11, 8. 9.

Obf. 3. Si denique *quantitatem* virtutis divinae exigamus, nihil est in universa rerum natura, cui conferri et ex quo summa quaedam reperiri queat: et, quantumcunque ani-

mo iudicemus eminere Deum, nihil tamen occurrit, ex quo sine periculo tentari possit maiestatis huius magnitudinem aestimare, v. *Pf.* 145, 3. *Pf.* 147, 5. *Es.* 40, 14. 15. 25. 26.

§. 83.

Explicatio.

Sed quia vis spiritus humani maxime elucet *intellectu* et *voluntate*, et intelligendi facultas exercetur tum scientia tum iudicio de rebus cognitis: utramque virtutem haud nefas fit Deo tribuere, et *primum* de *vi intelligendi* i. e. de *scientia* et *sapientia* divina, *deinde* de *voluntate* divina eiusque affectionibus, quantum licet nos cognoscere ac edifferere, exponere tentabimus.

§. 84.

a) *Scientia Dei.*

Scientia quidem vel cognitio Dei tum *ambitu* suo omnia amplectitur (*omniscientia*), tum *modo* nostram scientiam mirum in modum antecellit.

Obs. Autores sacri utuntur vocibus ידע, γινωσκουσιν, ראה וידעו, ακουουσιν, קקר εἰσευαν.

§. 85.

α) *Ambitus.*

Nos quidem multitudinem ingentemque varietatem rerum, quas Deus intelligendo comprehendit, ne cogitando assequi valemus: *Es.* 40, 28. *Pf.* 147, 5. *Rom.* 11, 33. hoc tamen tenemus, nihil ne cogitari quidem posse, quod Deum lateat: eumque non modo se intueri 1 *Cor.* 2, 11. (*scientia necessaria*), verum etiam res omnes et singulas (*scientia libera*), quae vel extitere vel existunt, vel olim eventurae sunt: *Pf.* 139, tot.

Matth.

Matth. 6, 26 sq. Es 48, 4-8. vel etiam evenire possent, (scientia *simplicis intelligentiae*, cuius species est scientia *media*.)

Obs. 1. Ne ipsa mole opprimatur humana mens, rerum intelligibilium quasi classes distribuit, quae intelligentiae divinae obversantur. Nempe eae sunt *vel* Deus ipse, 1 *Cor. 2, 11.* qui unice, quis, quantus sit, quidnam quave ratione agat, certissime noscit: (Hanc scientiam *necessariam* i. e. entis necessarii, vocabulo minus commodo dixere:) *vel* res aliae, *aut* quatenus fieri *possint*, etsi *nunquam* existant, (scientia *simplicis intelligentiae* i. e. ea, quae quasi haeret unice in intellectu, nullo volendi actu adiuncto, a qua parum differt scientia *media* i. e. earum rerum, quae sub conditione, etsi praesumpta tantum animo, nec unquam existente, eventurae fuissent): *aut* quae revera existunt unquam pro voluntate divina (scientia *libera*, *vel visionis*) sive praeteritae, (*reminiscentia* divina) sive *praesentes* (*visio* divina) sive *futuræ* (*praescientia*.) Sed omnis illa divisio rationis tantum est humanae et vocabulorum.

Obs. 2. Scientiam Dei *naturalem* comprobat Paulus 1 *Cor. 2, 11.* Neque sine conscientia sui beatus dici possit Deus nec perfectus, si in domesticarum, ut ita dicam, virtutum cognitione peregrinus ac hospes, rerumque tantum exterarum intelligentia excellens reperiatur.

Obs. 3. *Intelligentiae simplicis scientiam* sunt, qui a scientia necessaria diversam esse haud opinantur, alio *πειθεως τρωσω*: usus tamen et ratio nominis postulat, ut simplicis intelligentiae nomine excludamus conscientiam sui, quae numquam in simplici intellectus agitatione subsistit, sed voluntatem quoque adficit divinam. Hanc si negamus, frustra statuimus sapientiam, quae sine delectu i. e. iudicio de re inter plurimas possibles optima, ne concipi quidem potest.

test. *Mediam* scientiam nonnulli *conditionatam*, melius alii de *futuro conditionato* appellarunt. Originem nominis à **Petro Fonseca**, frequentiore eius usum in theologia a **Fr. MOLINA** repetimus, qui, cum celebris de concordia gratiae cum arbitrio hominis libero controversia magna animorum concitatione ac subtilitate ageretur, hac divisione graves contra Augustini dogmata, praedestinationis absolutae errore corrupta, dubitationes resolvere tentavit, in l. *de concordia providentiae et gratiae divinae cum libero arbitrio hominis* (Olyssip. 1588). Atque rem ipsam confirmant tum vis mentis humanae, quae cum saepe cernat eventus, posita quadam conditione, futuros, temerarium sit, non analogon aliquid in ipsa divinitate statuere, tum scripturae sacrae exempla **I Sam. 23, 5 sq. Matth. 11, 21 sq. v. Fr. ANNATH** *sententia media contra novos eius impugnatores defensa. Paris. 1692. 4.* Neque ea res patribus ignota aut dubia fuit, v. c. **GREGOR. Nyssen. de morte praematura infant.** Verisimile est, inquit, eum, qui id, quod futurum est aeque atque praeteritum cogaovit, progressum vitae infantis prohibere, ne, quod vi praescia malum animadversum est, in eo, qui ita victurus fuisset, perficiatur. v. et **AVGVSTINVS de dono perseverantiae c. 9.** Quamquam non opus est his speculationibus vel ad defendendam iustitiam divinam, vel ad componendum animum humanum, tutiusque tenetur, quidquid non sit, id non sine numinis providentia frustrari spem humanam, omnesque eventus, quotquot esse possunt, per sapientiam regi, quae nec conditionem voluit, nec effectum, *hac* conditione obtinendum v. **Iob. Ad. SCHERZER diff. ad salvatoris miraculum Matth. 11, 21.** Lips. 666. (*in fascic. diff. n. 2.*)

Obf. 4. Quodsi ea tantum tractare fas est religionis caepita, quae sunt in regendis moribus efficacissima atque pietatis sensus colunt et agitant; maxime omnium commenda-
tur

tur doctrina de *scientia Dei libera* vel cognitione rerum creaturarum, ac nostrarum inprimis, in quibus neque hominum ullus, nec quidquam, quod est in homine, obscurum Deo et latens exillimatur. Reputemus hoc loco primum Davidis, cum hac in re versatur, elegantias ac imaginum copiam et dignitatem *Pf. 139. Tu Deus me perscrutaris ac nosciscis. Tu sive sedeam, sive surgam* (omnes motus corporis) *tu cogitationes* (animi motus) *remotas intelligis. Tu cernis* (זרה hebraeorum, quod est *ventilare, secernere*, non dubito, quin eundem tropum admittat ac latinorum *cernere*, i. e. cognoscere) *ambulantem me, et cubantem* (sive agam, sive dormiam): *et omnes actiones* (דרכים viae, quidquid fit ab homine, universa vitae ratio) *cogitas* i. e. cognoscis. (כנס proprie est *cogere, coagitare*, unde ad cogitationes seu animi motus transfertur. En Deum omnium actionum humanarum testem! Sed nec verba latent.) *Nullum verbum haeret in lingua mea, tibi ignotum. Tu me ab utroque latere* (אחור וקדם) *singis; tu me ubique prehendis ac tenes*: nullibi possum effugere vel latere. *O admirabilem mihi intelligentiam! et sublimiorem, quam ut adsequi valeam! Quo abeam a spiritu tuo? (vide §. 81. Obs. 2.) quo me a conspectu tuo recipiam? Si coelum versus proficiscar: en te praesentem! sin ad orcum demittar: ecce te! Sive auroram versus evolem, (lege ננפִי favente contextu et versionibus Alexandrina ac Syriaca), sive ultimum mare (occidentem) habitem: ibi quoque manus tua me ducet et dextera tua me apprehendet. (ne remotissimus quidem locus me occultat.) Si dixerim (optaverim!) utinam tenebrae me obumbrent* (ישופני fere pertinet ad נש, unde נש crepusculum) *et lux, qua circumdor, vertatur in tenebras! tenebrae tibi non tenebrascunt et nox diei instar fulget: lux et tenebrae pariter habentur.* (nocturnas quo-

que actiones, quae testem humanum per tenebras fallunt, cognoscis). *Tu intestina mea tegis* (uti supra v. 5. קנן est tegere v. et *Pf.* 74, 2.): *tu protector meus in utero* (embryonis quoque statum vitamque intelligis ac tuens). — *Non latuit te corpus meum, cum tegecer loco abscondito* (utero, vide de h. l. *Scholia nostra*) *et formarer in illo sepulcro. Tu me vidisti involutum adhuc* (membranis uteri): *libro tuo definiti fuerunt dies vitae meae; observati fuerunt* (כצבן custodire, uti b. *Zachariae*) *antequam primus eorum adesset.* (Habes futurorum cognitionem certissimam.) *O quam gravis et veneratione digna est intelligentia tua! o Deus! quam grandis summa eorum! quodsi dinumerare velim: arenam numero superant* (infinita cognitio). *Si ad finem pervenisse persuadeam mihi: adhuc tecum sum.* Nunquam absoluta et perfecta cognitio suppetit de vi intelligendi divina. Consentunt plurima loca alia, quae Deo tribuunt scientiam rerum omnium i *Iob.* 3, 20. *Ebr.* 4. ult. *παντα τετραχληλισμενα omnia aperta sunt.* (v. ad h. l. MICHAELIS in *Commentario*): astrorum (*Es.* 40, 26. *nomine distinguit* i. e. intime novit) animalium *Matth.* 6, 26. 10, 29. hominum singulorum, qua eorum fata, *Matth.* 6, 32. qua consilia arcana animi *Ier.* 11. 18—20. 17, 9. 10. *Pf.* 7, 10. 94, 11. *I Reg.* 8, 39. suspiria ac lacrymas *Pf.* 56, 9. 10, 14. 17. bona facta ac prava i *Pet.* 3, 12. *Prov.* 5. 21. Atque hanc absolutissimam Dei scientiam postulat tum creatio mundi, quem conditori suo nefas est peregrinum putare, tum regimen rerum omnium, quod sine cognitione ne concipi quidem potest, tum iustitia, quae quomodo digna cuique operibus consiliisque praemia tribuere poterit, nisi certissima eorundem notitia instruat? Sed his notitiis Deum solum ornari atque eminere, iudicat *Ieremias* 17, 9. 10. et *Pf.* 94, 11. *Futu-*
rum

rorum scientiam, quatenus pendent ab arbitrio et consiliis hominum, fuere, praeter Scholasticos, Socinus (*Praelekt. theol. c. 8—11. p. 26 sq.*) et affectae, qui oppugnare auderent, praeeunte Cicerone de *divinat. L. 2. Nihil est tam contrarium rationi et constantiae, quam fortuna, ut mihi ne in Deum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu et fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eveniret: Sin certe eveniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerum itaque fortuitarum nulla est praesensio.* Sed nihil fere artibus sophisticis efficitur. Fortuna quidem, quam tantopere iactat, casus videtur et fortuitum hominibus, quibus praesensio nulla: Deum autem quo minus dicamus fortunae subiaci atque casibus falli minime posse, quid impedit? Recte sentis, philosophe, si Deus scit, certe eveniet: nec ideo eveniet, quia Deus scit, sed quia minime fallax de consiliis humanis iudicium ferre consuevit. Equidem si Deum ab omni mutatione alienum statuam (§. 80. Obs. 3); si literis sacris fidem haberi necesse est, praescientiam Dei gravibus argumentis defendi existimem, Primum ob auctoritatem testimonii divini *Psf. 139, 16. [Aft. 15, 18. non ausim hoc loco proponere, per lectionis varietatem et ambiguitatem, quam vix alio loco maiorem reperio].* Deinde recte TERTULLIANVS *L. 2. adv. Marcion. Praescientia Dei, inquit, tot habet testes, quot facit propbetas.* Videmus quoque *Esaiam*, ut demonstret vim atque maiestatem Iehovae, Dei summi, prae reliquis laudare scientiam futurorum contingentium, quae ne suspicari quidem propter novitatem poterat mens humana, *Cap. 41, 26. 44, 8. et imprimis 48, 4—8. ubi vide notas versioni nostrae subiectas.* Denique res ipsa docet futurarum rerum scientiam pendere a praesentium intuitu ac distincta animi humani cognitione. Solent, qui hominum status ac consilia noscunt, saepe haud

vanis indiciis augurari, quemnam eventum, quaenam fata, habitura sint. Multo itaque magis Deus, cui aperta omnia, praesentia ac dilucida, futurarum rerum tenebras diffundet. Quemadmodum autem si quis vir prudens et experientia multa edoctus iuveni probo ac diligenti praesagiat munus insigne, vel belli pacisque fortunam definiat, quae fere pendent ab arbitrio hominis, ac minime fallatur: haud is praevisione sua necessitatem inducat his rebus nec efficiat, ut aliter fieri nequeant: ita nec Dei praescientiam puto, tollere hominis arbitrium fortuitosque casus, in quibus cernitur voluntatis humanae libertas, mutare in necessarios. At enim, inquis, fecus evenire non possunt, ac Deus praevidit: habemus enim Deum falli nescium. Recte sentis: at an te Dei infallibilitatem, quam vocant, causam eventus certi statuis? Concedi tamen mihi postulem, ut, si actiones habeant hanc conditionem ac naturam, ut nos nulla vi externa ad eas compelli sentiamus, pendeantque a rationibus in mente nostra subductis, possimusque diversa et capere consilia et exequi, ut, inquam, in his animi nostri libertate utamur, quae, si alia decrevisset, certe alia praevidisset Deus καρδιογνωσης, iam cum sic agere conatur, sic rerum omnium testis omniscius eventurum praescivit. vide IERUSALEM Betr. über die Rel. T. I. p. 61—63.

Obs. 5. Tenendum denique, ne ambiguitate vocum desipiamur, voces cognoscere (γινώσκειν, עָרַף), recordari (αναμνησκειν זָכַר, cui opponitur oblivio) metonymice saepius usurpari in sacris literis et emphatice, γινώσκειν quidem saepius vim habet amoris, beneficentiae et familiaritatis adiunctam, ut עָרַף מֵיָדוּס amicus, familiaris est Ps. 55, 14. v. c. Ps. 1, 6. Matth. 7, 23. et εἰσὶν ὁμιλοῦντες θεοῦ 2 Tim. 2, 19. et Gal. 4, 9. diligentes Deum, magis vero dilecti a Deo, familiares Deo. Sic et Prov. 12, 10. graeci ver-

vertunt γινώσκει, ubi alii reddunt οικταίρει. Cum *remiscentia* Deo tribuitur, significatur, Deum *opitulari* ac opem ferre, post neglectas quasi i. e. minus faventes res humanas, *Gen. 8, 1.* benevolum animum luculentis factis demonstrare, *Pf. 115, 12. Act. 10, 4.* ac animadvertere in crimina hominum. *Pf. 25, 7.* Quae si minus lucidenter fiunt, ac sperat humana indigentia vel sapientia, *oblivionem* Deo tribuit, v. c. oblivio peccatorum i. e. omiſſa punitio.

§. 86.

β) *Modus scientiae divinae.*

Illud quoque debet esse persuasum, multis nominibus antecellere scientiae divinae *modum formamque* imbecillitatem nostram, cui non opus sit acquirere notitias novasque formare rerum ideas, (*simultanea* scientia): cui nihil sit vitii vel erroris admixtum (*verissima*): nihil confusum vel obscurum (*distinctissima*): dubium nihil vel ambiguum (*certissima*).

Obf. 1. Ex quo consequitur, *primum* ut scientia Dei nec imaginandi, nec recordandi, nec ratiocinandi necessitatem relinquat. His enim adiumentis nos a notis progredimur ad ignota et novam veritatem indagamus. Deinde, ut *ideas*, quas generales vocant vel *abstractas*, renuat omniscientia divina; nam qui rerum individuarum cognitione pollet ac singularum, si dicere fas est, nomen distinguit, illi non opus est, universitatem generis unico amplecti verbo. Qua de re acute differentem legas A. G. KAESTNER *Vorles. vwie die allgemeinen Begriffe in dem goettlichen Verstande sind*, in 1. *Einige Vorlesungen* (Altenb. 768. p. 14. sq.) cf. et G. Bernh. BILFINGER *dilucidat. Philos. §. 420. p. 476.*

Obf. 2. Hoc autem immensum βαθος του πλουτου της γνωσεως του θεου (Rom. 11, 33.) quam deprimit

tum sapientiae humanae fastum, quae divina consilia tenuitate sua non erubescit metiri, tum vanos ausus, tegendi crimina sua et virtutis specie involvendi? Contra quantum animo puro et ingenuo venerari decet Deum, testem factorum consiliorumque omnium acutissimum, doctorem, si quis unquam, infallibilem, rectorem fortunae nostrae, sive secundae, sive adversae, conscium! quam tolerare adversitates, saltem Deo haud infcio, incurstantes: atque acquiescere, dum cognitionem divinam nostra meliorem esse persuademur. Inprimis autem omniscientiae divinae memores esse decet, qui poenitentiam agunt feriam, qui iurisiurandi religione semet obstringunt, qui tentationibus implicitos sese sentiunt, denique qui tacitis doloribus anguntur.

§. 87.

b) *Sapientia divina.*

Sapientiae munus duplex cernitur: alterum, ut quis, quid cuique aptum sit, diiudicare ac invenire possit, alterum ut intelligat, qua ratione efficiatur. Numinis itaque dum *sapientiam* admiramur, fatemur, summum artificem ac rectorem omnium absolutissime intelligere rationem salutis rerum creaturarum (*finis optimos habere*): et iudicio minime fallaci cognoscere, quae conducunt ad illam felicitatem (*remedia*). Haec vis clarissime demonstratur ex constituto huius mundi ordine et rerum singularum conformatione, *Proverb.* 8, 22 *sq.* *Pf.* 104, 24. sacrisque literis 1 *Tim.* 1, 17. *Rom.* 16, 17. 11, 33. *Iob.* 12, 13.

Obf. 1. interdum sapiens dicitur in sacris literis, quicumque intelligentia et arte praestat ceteros v. c. *Es.* 19, 11. *Eccl.* 1, 18. itaque Deus $\delta \mu \nu \omega \varsigma \sigma \epsilon \Phi \omega \varsigma$ vocatur, scien-

scientia eminentissimus 1 *Tim.* 1, 17. *Iudae* 25. Plerumque tamen sapientum elogio ornantur ii, quibus boni inest scientia rerumque agendarum peritia et iudicium, quid re-
 ctum, aptum cuique rei, optimum sit. Eam Salomonis sa-
 pientiam admiramur 1 *Reg.* 3, 12. v. et 1 *Cor.* 3, 19. 1,
 20. atque, ut diximus, intelligimus, *tum* rerum ipsarum,
 quae geruntur, ad finem propositum atque consilium bonum
 apta compositione, *tum* consilii bonitate. Sed de *finibus*,
 seu consilio, quod Deus spectat, non una eademque omnium
 fuit sententia; cum alii omnia ad Deum ipsum, alii ad ho-
 minum felicitatem referrent: utrique parum apto iudicio.
 Nam si Deum sua causa, propter gloriam et maiestatem
 suam tantum agere statuas, cave, ne tibiingas numen, va-
 nae gloriolae inhians: si hominum causa; iterum cave, ne
 ipse vana arrogantia inflatus vel alias res negligere Deum,
 vel nihil genere humano melius augustiusque existere con-
 tentas. Indignae fane vel divina sapientia, quae plures si-
 mul fines spectat, vel hominis tenuitate voces: omnia, ar-
 bore, maria, animalium classes innumeras, lunam, solem,
 quia etiam astra omnia non alio consilio produxisse atque
 proposuisse Deum, quam ut nobis infervirent extaretque in-
 de hominum vita vel suavior vel securior. Multo autem
 magis conspicuum erit atque admiratione dignum Dei con-
 silium si omnium rerum creaturarum felicitatem, quantum
 quaeque capit, spectat et idoneis rationibus promoveret, unde
 ipsius creatoris maiestas, benignitas, potentia atque summa
 perfecto clare patefcit meritoque celebratur. Sed consilii
 bonitas, quae caput sapientiae habetur, excludit primum su-
 perfluun omne, omneque noxium: dein postulat mediorem
 delectum eiusmodi, ut aptissima semper, et maxime effica-
 cia et proxima, porro saluberrima, denique paucissima, plu-
 ribus finibus consequendis et intelligantur et adhibeantur.

Hinc illa oracula: Deum ire via brevissima, quod per minora fieri et pauciora possit, non facere per maxima et plurima, et legem parsimoniae, quam vocant, ubique sequi: vera quidem illa et minime dubia, at si iam nostro, id est, tenui et fallaci ingenio aestimare ausimus, quid brevissimum, quid minimum maximumve sit, lubrica et incerta. (cf. REIMAR. *Betracht. über die vornehmsten Wahrh. der natürl. Relig. Hamb. Ed. 4. 772. Betr. 4. 5. p. 206.*) Copiis enim et deliciis quoque prospicere, neque tantum necessitati consulere Deum scimus atque grati agnoscimus, neque valde modicam felicitatis communis mensuram ausim sine iniuria erga Deum definire. In his quoque, quae supervacanea putantur, semper aliquid additum latet, tam ad artificis celebrandam gloriam, quam ad hominum aliquam et creaturarum, licet occultam, utilitatem. *Si quae, recte iudicat HYPERIVS meth. theol. p. 375. sunt, quorum vis nondum est explorata: ac voluit Deus illa ipsa extare, quo hominis solertes in disquirendo eorum multiplici usu sese moderate exercerent atque fatigarent. — Praeterea etsi domui nostrae non sint necessaria, eis tamen completur huius universitatis integritas, quae multo maior est, quam domus nostra et melior. et s. p.*

Obf. 2. De dicto Salomonis *Prov. 8, 22—30.* diximus in versione nostra *Proverbiorum vernacula* (Ed. 2. 781.) quam qui velit, consulat. Non enim possumus eam vim ingenio nostro inferre, ut sapientiam quandam ὑποκατασκευῆν informemus animo et personam, quam poësis creavit vel confinxit, vere existere persuadeamur. Ceterum scripturae sacrae sapientiam nos admirari iubent primum e mundi huius dispositione, ratioque ordine ac arte creaturarum, ive inter se nexarum, sive singularum. *Pf. 104, 24. Prov. 3, 19. Iob. 28, 25. 38.* dein ex oeconomia gratiae, quam dicunt, id est ex
insti-

institutis salubribus variisque mutationibus religionis atque ecclesiae. *Col. 2, 3.* ἐν ᾧ (μυστηρίῳ) παντες εἰ θεστυροι της σοφιας και της γνωσεως αποκρυφοι, *doctrina* de convertendis ethnicis est *promptuarium omnis sapientiae*. vel ut *Eph. 3, 10.* γνωριζεται ἡ πολυποικιλος σοφια του θεου, *immensa et admirabilis sapientia Dei innotuit.* v. KOPPE ad h. l. *Rom. 11, 33.*

Obs. 3. Cognitio finium et consiliorum Dei, quae vel legibus vel gubernatione mundi spectat, *Teleologia* dicitur. Atque haec scientia magnam commendationem habet: ex ea enim huc deducitur homo, ut quemcunque rerum suarum statum esse viderit, boni consulat, firmaturque contra offensiones, e turbidis rebus humanis facile subnascentes, atque pie venerari discit occultas Dei vias: sed cum ea valde ardua sit, cavendum erit ab ingenioli nostri sensuumque illusionibus: ne, si quae aliena sunt ab institutis et consuetudinibus humanis, ea simul a Dei sapientia abhorrere, cogitemus: si quae parum conducere videntur, iudicemus superflua; si quae eventum minus speratum sortiuntur, in hunc unum eventum figamus oculos, praetermissis aliis, probis, utilibus, salubribus. vide I. F. IACOBI *Betr. über die unweisen Absichten Gottes, Hannover 765. 8. Tomi 4.*

Obs. 4. Affectiones sapientiae sunt, quod sit a) *independens Rom. 11, 34.* τις συμβουλος αυτου εγενετο. *Ef. 40, 13, 14. Ier. 23, 18.* b) *sublimior*, quam ut eam rimari ac perscrutari possimus. *Rom. 11, 34. Iob. 15, 8. Ef. 40, 28.* Haec sunt illa βαθη θεου, *arcana Dei consilia*, soli Deo aperta *I Cor. 2, 10.* quae investigare et persequi frustra tentamus *Rom. 11, 33.* unde fit, ut μωρον του θεου σοφωτερον sit των ανθρωπων, i. e. in quibus institutis desipere Deus videtur, in iis omnium hominum sapientiam longe vincat.

§. 88.

De voluntate divina.

Altera vis spiritus, quae cernitur volendo, quia arctissime coniungitur cum vi, quae res, prout sunt natura sua vel bonae et salubres, vel malae atque noxiae, cognoscit, non dubitamus *voluntatis* quoque actus Deo tribuere cum sacris literis *Pf.* 115, 3. *Eph.* 1, 11. ex effectibus quoque conspicuos et cum scientia divina intime coniunctos. Eos, cum multiplex sit rerum diversitas circa quas versatur voluntas, rursus varie dividerunt, atque voluntatem *necessariam*, quae in se ipsum fertur, *liberam*, quae in res alias, eamque *antecedentem* et *consequentem*, *ordinatam* et *conditionatam*, *efficacem* et *non efficacem* esse, nescio quo insigni commodo, nisi propter controversias, scholae statuerunt.

Obs. 1. Ex usu biblico voces $\Upsilon\Theta\Gamma$, $\Theta\epsilon\lambda\eta\mu\alpha$, et $\beta\epsilon\lambda\eta$ rarius sunt actus voluntatis divinae, v. c. *Es.* 53, 10. frequentius hebraeum $\Upsilon\Theta\Gamma$ usurpatur vel de approbatione et amore, *Pf.* 40, 7, 16, 3. *Ec.* 18, 23. *Matth.* 27, 43. *Marc.* 12, 38. *Luc.* 20, 46. ubi $\Theta\epsilon\lambda\epsilon\iota\nu$ explicatur per $\Phi\iota\lambda\epsilon\iota\nu$: vel de rebus ipsis, quas Deus vult et legibus ab ipso promulgatis *Matth.* 6, 10. 7, 21. i *Tbess.* 4, 3. *Hebr.* 10, 36. *Rom.* 12, 2. imprimis $\beta\epsilon\lambda\eta$ $\Theta\epsilon\sigma\upsilon$, *Evangelii* periphraſis, *Es.* 53, 10. *Act.* 20, 27. *Luc.* 7, 30. Hebraeorum $\eta\eta\eta$ $\eta\eta\eta$ *eudokia* facillime *amorem* i *Chr.* 28, 4. *Pf.* 147, 11. interdum voluntatis *libertatem* significat vel *arbitrium*.

Obs. 2. Quia voluntas humana semper pendet a cognitione et salubritate rerum, quae nobis obversantur, fit quoque, ut cum scientiae divinae ambitum per varias classes describere tenteremus (§. 85. Obs. 1. p. 255.), voluntatis quoque tot obiecta totque classes, quot intelligentiae, eademque fere cognomi-

gnomina statuamus. Itaque actum voluntatis, quae e scientia necessaria promanare concipitur, *voluntatem necessariam* (amorem sui): quae e scientia simplicis intelligentiae, voluntatem *simplicis volitionis s. complacentiae*, (nudam velleitatem alii, *Gruenerus* voluntatem inefficacem vocant); quae cum scientia libera iungitur, voluntatem *liberam* scholae dixerunt. Atque huic divisioni affinis videtur trita illa in *antecedentem* (primitiva) et *consequentem*, (finalis s. decretoria) iterum a rebus humanis petita. Nempe quemadmodum multa cupimus et probamus, ut per se proba, utilia, salubria, annitimurque ut ea consequamur, et tamen votorum nos damnari patimur ac contraria illis consilia capimus, vel ratione maioris utilitatis habita, vel impedimentis consilium nostrum fragentibus haud pares; ita Dei quoque aestimamus voluntatem probare quaedam per se et separatim, si spectemus, consiliis suis consentanea, quae tamen nunquam existunt, vel quia, si fierent, damnum potius, quam emolumentum afferrent, vel quia a decretis hominum, saepe repugnantium consiliis divinis, pendent, (*voluntas antecedens s. primitiva*) alia autem decernere, ut omnino existant (*voluntas consequens s. finalis, decretoria*). Quidam addunt voluntatem *mediam* eamque ad antecedentem referunt. Quod si quid velit, nulla adiecta conditione, in qua agentis libertati aliquid concedatur, voluntatem *absolutam* dicimus: si habita conditionis ratione, *ordinatam* vel *conditionatam*: eaque dupliciter spectatur, vel cum praestita conditione Dei consilium effectum sortitur, (*voluntas efficax*) vel cum per agentis neglectum secus fit, quam Deus intendit (*voluntas non — efficax*; quae semper antecedens est.)

Obf. 3. Has divisiones omnes, quibus accurate finiendis opus est, peperere tum loca scripturae sacrae, quae varie differunt de voluntate Dei erga hominum salutem: alia enim eum omnium cupere felicitatem profitentur, alia an-

tem quosdam, neque id sine voluntate divina, excidere hac beatitudine sibi destinata docent: tum dirae illae controversiae, de habitu voluntatis et decretorum Dei ad fata hominum, a quinto inde seculo exortae, et summa animorum agi atione superiori seculo cum reformatis quibusdam coetibus renascentes. Quae ut componerentur utque tum verborum certamina tum haereticarum opinionum fraudes evitari eudique obiectiones possent, quantacunque fieri potuit arte et acumine summo eas divisiones vel excogitarunt vel defenderunt. In quibus voluntatis quidem in *antecedentem* et *consequentem* divisio, satis antiqua (nam ante DAMASCENUM de F. O. L. II. c. 29. CHRYSOSTOMVS hom. 1. ad Ephes. *θελημα προτερον και δευτερον, προηγαμενον και επομενον* distinguit) commode retineri potest, dummodo idea successione vel mutationis decreti absit. Sed in consequente non est, nisi facta, prout concipimus animo, applicatio sententiae generalis ad singulos et destinatio summae eorum beneficiorum, quorum quisque capax habetur. *Absolutae* voluntatis exemplum ac definitionem Paulus offert Rom. 9. (de quo vide §. 90. Obf. 1.) *hypotheticae* seu conditionatae Marc. 16, 16. Prioris efficacia mere pendet a vi et potentia divina, posterioris a viribus rerum creaturarum et libertate: itaque illi nulla vis resistere potest; hanc homines impediunt atque irritam faciunt. Ad historiam controversiarum in hoc argumento cf. Iob. Iac. HOTTINGER *Exerc. de volunt. Dei antec. et consequente in bist. de praedest. et gratia*. Tiguri 724.

Obf. 4. Ut verum fatear, *proprie* voluntatis antecedentis et consequentis, efficacis et non efficacis *nulla* est divisio: nam quaecunque Deus antecederet sed irritato velle atque voluisse dicitur, reipsa nunquam voluit, nec utut per se salubria, communi autem felicitati, hoc est, Dei consilio d-

adversa, velle unquam potuit. Neque id mirum cui videbitur, cum privatae felicitatis consilium omnino cedere debeat finibus longe excellentioribus. cf. in hanc disputat. I. G. TOELLNER *kan Gott Endzwecke haben, die er nicht erreicht?* in *vermischten Aufsaetzen Saml. 2. Art. 1.*

Obs. 5. Addunt quidam novas divisiones voluntatis *signi*, i. e. quae significatur et declaratur, ac *beneplaciti*, consilium, quod Deus revera fovet. Illam *externam*, hanc *internam* quidam vocant: neque id vitiosum iudico. Nam consiliorum divinatorum intelligentia, nisi ipsa institutione divina admoneamur, parum certa videtur, nec quum amplissima sint, a nobis, his limitibus circumscriptis, informari potest: itaque pauca tantum scimus, significante Deo. Quodsi tamen reformati quidam coetus repugnare sibi voluntatem *signi* et *beneplaciti* statuunt Deumque aliud in ore, aliud clautum in pectore habere defendant: equidem periculum est, ne veracitatem atque fidem Dei amittamus, qua prostrata omnis simul religio fidesque Deo debita corruiat. Alii *occultam* a *manifesta*, *seriam* a *non seria*, *legalem* ab *evangelica*, *efficientem* a *permittente* distinguunt; sed eae fere divisiones parum utiles, nedum inanes videntur.

§. 89.

Affectiones divinae voluntatis.

Affectiones divinae voluntatis sunt vel *naturales*, vel *morales*. Ex illis hae eminent, quod sit *libera*, quod *nunquam mutetur*, quod denique *effectum sortiatur* per vim divinam (omnipotentiam) certissimum: ex his, quod *santissima* pariter ac *benignissima* et *saluberrima* sit,

a) Naturales.

α) Libertas voluntatis divinae.

Libertatis, quam voluntati vindicamus, natura hoc fert, ut nulla necessitate cogatur nec impedimentis constringatur, cum recta cupere et exequi velit. Quodsi itaque Deus nec cogi possit, ut aliud quam optimum velit vel faciat, nec cum vult, quo minus efficiat, impediri, libera voluntate (ευδονία) frui et agere iure statuitur: Ps. 135, 6 Matth 11, 26. Atque *absolutae* voluntatis libertas per se patet, Rom. 9—11. neque tamen *conditionatam* subiici rebus aliis dixerim, cum libere velit ac proponat eam conditionem, et voluntas, quanto magis sapientiae legibus regitur, tanto liberior existimetur.

Obs. I. Si quibus alia libertatis definitio arriserit, nolo equidem in certamen descendere, in materia lubrica neque studiis philosophorum fatis explanata. Mihi is libertate frui videtur, qui necessitati cuidam non est subiectus, sive cum decernit, sive cum decreta exequitur. Illam *voluntatis*, hanc *actionum*, si lubet, *libertatem* appellare haud adeo alienum videretur. Illa cernitur, cum, quod quis optimum factu et utilissimum intelligit, id, nulla vi reluctante vel contra nitente, probat: hanc laudamus, ubi quis non cogitur, ut agat, cum non placet, sed nec impediri sese sustinet, quo minus agat, cum lubet, etsi nulla necessaria causa provocetur. Quid ergo? Deum *libertate voluntatis* carere dicamus, qui saluberrima quaeque acutissime dignoscit et, dum fertur ad bona, suis unice viribus fertur? At vero, inquis, necessitati cuidam subiicitur numen, nam en-

tis

tis necessarii non sunt nisi necessarii actus. Recte mones: non potest velle secus, ac leges suae i. e. sapientiae ac benignitatis rationes permittunt. At hoc quasi libertatis summum demiror fastigium, *optime* semper velle et animi, si *αὐθρηγοῦντα* loqui fas est, imperio regi. Quodsi quidem libertatis iacturam nos ideo deploramus, quia saepe fiunt a nobis, quae reprobamus, salubria autem minus arrident: quomodo non liberrime velle Deum existimes, qui scientia certissima et absolutissima praeditus, omnisque erroris plane expertus, bonis semper delectatur? Porro in *agendo libertas* patet tum e creatione, liberum enim fuit etiam non creare, tum e rerum creaturarum constitutione ac ordine, nulla vi vel arte hominum turbando. Accedit literarum sacrarum autoritas ac declaratio, inprimis Pauli *Rom.* 9 sqq. Hoc quidem loco Apostolus vindicias fruit divinas in mutanda veteri oeconomia et transferendis ad ethnicos iuribus et privilegiis, quibus olim Israelitas, Abrami posteros, insigniverat. Has ut confirmet, primum monet, beneficia popularia olim quoque pependisse non a natalibus, sed ab arbitrio divino, nec esse, quod maiores ea iure meritisque suis, vel impleta quadam conditione consecuti fuerint. *Nequaquam filiorum nomine et iuribus utuntur omnes, qui Abramo geniti sunt, sed Isaaco genitos sobolem tuam nomine* i. e. quanquam plures liberos genuerit Abraham, uni tamen prae reliquis promissio divina inhaesit: et qui eodem patre fruebantur, inaequale ius per arbitrium divinum obtinuerunt. *Idem accidit Rebeccae, quae unius, Isaaci, congressu gravida facta, antequam illi (liberi) in lucem ederentur aut bene maleque viverent, quo liberum illud decretum divinum maneret, neque ab operibus, vel actionibus hominis, sed a destinatione divina penderet, oraculo divino admonita est: maior minori (maioris posteritas posteris minoris natu) subiectus erit.* Similiter altero loco: *Iacobum dilexi* (beneficiis maioribus ample-

amplexus sum, minoribus Esavum) *Esavum posthabui.* (cf. *Mal.* 1, 2. 3. unde clare patet non describi beneficia personarum sed populorum, non ea, quae vitam futuram, sed quae vitae praesentis fortunam spectant). Tertium exemplum libertatis divinae Moses offert: quod Paulus v. 15. laudat, (*Exod.* 33, 26. cum singulare beneficium expeteret, videre Dei maiestatem.) *Mosi quoque declarat; faveo, cui faveo,* pro lubitu distribuere soleo beneficia mea, qua formula, uti egregie monet KOPPE *ad b. l.* uti solemus, cum vel omnino beneficiorum rationes, etsi iis non destituimur, exponere aliis renuimus, vel imprimis eos, quibus beneficimus, a propriae cuiusdam dignitatis opinione deflectere volumus. *Quae cum ita sint, intelligitur, hominum studiis et nisu nihil effici,* non cogi ne intensissimo studio Deum, ut beneficia tribuat, *sed omnia pendere a benignitate divina.* Sic quoque Pharaoni sacer codex dicit: *Hucusque te superstitem esse volui, ut maiestatem meam tibi demonstrarem* (*Exod.* 9, 16.) *et nomen meum per totum regnum inclytum redderetur.* (Habes exemplum arbitrii divini in fortuna adversa rebusque duris decernendis.) *Itaque benignius tractat, prout haec exempla docent, quem vult; et durius, quem vult;* (σκληρυνειν est *severius tractare, adfigere, minus clementer excipere, & κ ελεειν* (coll. v. 15.) ex legibus antitheti. v. quoque *Iob.* 39, 16. 19) *Inquies: quid adhuc conqueritur? quisve voluntati eius resistit?* q. d. Iniustum videtur succensere Iudaeis, nulla repugnantia poenas et duriora illa fata promeritis. Sed statim occurrit obiectioni, cum primum monet, in his agnosci debere arbitrium divinum. *Quisnam tu iure ausis obloqui?* (ανταποκρινεσθαι, *contra respondere et disputare* cf. *Iob.* 16, 8.) *Dicatne opus figulinum figulo: quare me sic fecisti? Nonne figulus potestate gaudet ex eadem massa aliud vas ad usus honestos, aliud ad turpes formandi?* (Vides fundamentum libertatis et arbitrii divini in constitutione mundi: imperium Dei

Dei summum et creationem). Deinde nec sine ratione hanc severitatem exerceri docet: *Quid autem? Nonne Deus, cum vellet severitate uti et, quantum possit, demonstrare, multa patientia toleravit homines severius iam tractandos et exitio destinatos?* (Iudaei dicuntur *σκεση instrumenta, materia*, in quam Deus *ὀργην, severitatem*, exercet, sicut in alios *ἔλεος, beneficentiam, εἰς ἀπώλειαν κατηρητισμενα*, h. e. dum iam exitio destinat et prioribus emolumentis ac iuribus exuit, Ita *Ezech. 26, 21. εἰς ἀπώλειαν σε δώσω καὶ οὐκ ὑπαρξῆς ἐτι non amplius eris*. Est itaque *ἀπώλεια non hominum singulorum*, quos extorres facit felicitatis aeternae et aeternis cruciatibus damnat, sed *gentis*, quam ab antiquis iuribus excludit. Satis diu tulit Iudaeorum perfidiam: nonne tandem post tot benignitatis documenta liceat potentiae quoque et severitatis specimina edere? praecipue quum illa iterum locum faciant demonstrandae luculentius benevolentiae. Addit enim: *) et cum prolixam benignitatem (πλεστον της δοξης i. e. χρηστοτητος cf. Eph. 1, 12. 14.) demonstrare vellet erga homines beneficentius tractandos, ad illustria beneficia destinatos*, christiano coetui addictos. Haec quidem satis clare defendunt arbitrium divinum, tum exemplis tum argumentis, in regendis rebus humanis et distribuendis beneficiis externis et popularibus. Atque hac interpretatione, ducta e legibus grammaticis et consilio Pauli, praeciditur ansa abutendi his decretis ad ornandum gravissimum errorem de praedestinatione singulorum hominum ad salutem vel damnationem aeternam per voluntatis absolutae decretum, de qua ne per somnium quidem cogitasset cautus atque peritus interpret, cf. *I. A. NOESSELT interp. gramm. Cap. IX. ad Rom. insertam opuse, ad interpr. S. Scr. p. 125 sq. et KOPPE ad h. l. Eodem collineat Eph. 1, 4 — 14. Decrevit inde ab aeterno,*

§

praes

prae ceteris hominibus nos imprimis tractare ut sanctos, i. e. nobis honores et privilegia gentis sibi sacrae decrevit, nempe pro suo in nos amore (εἰς ἀγάπην, quod recte iungit voci προσομισίας Ven. Κορνίς ad h. l.) adoptare nos et tractare per et propter Christum tanquam filios pro liberrima voluntate (Col. I, 19) ut admirabilem eius benignitatem laudemus, qua nos amplexu est propter Christum — quam liberalissime nobis exhibuit, dum nobis aperiret voluntatem vel consilium, adhuc inter homines reconditum pro arbitrio suo — cuius beneficio nobis quoque adeo felices esse contigit ut destinante eo, qui omnia pro liberrimo voluntatis suae decreto perficit, nos post spem per longum temporis spatium praeceptam, in societatem christianam veniremus. Iterum reperit ab arbitrio divino et voluntate liberrima destinationem ad christianam societatem Evangelique auditionem, qua in re absoluta Dei voluntas non minus cernitur, quam in gentium mutationibus et fatibus, scientiarum ab una ad alteram gentem translationibus et divitiarum distributione, sapienti quidem illa, sed quae minime necessitati sublit vel consequendi ea beneficia modum ratum praescribat. v. quoque Iob. 11, 10. Es. 43, 13. 45, 9.

Obs. 2. Quanquam Deus libere semper velit, decernat atque agat, adeoque recte pro arbitrato i. e. pro lubitu agere dicatur, nulla tamen ratione tyrannidem exercet, nec *mero* arbitrio utitur coeque fertur impetu, sed iudicio ex aequo et bono rectus statuit de rebus fatisque et actionibus humanis et rationes semper optimas sequitur, licet nobis haud semper perspectas. Sed haec alio loco, cum de legibus ac institutis divinis disseritur, erunt discutienda.

§. 91.

β) Immutabilitas.

Deus non potest dici modo hoc, modo aliud velle, et consilia vel decreta sua quandoque immutare. Nituntur enim intelligentia minime fallaci, minime vitiosa; neque decet constantem Deum animo abrogare, quod semel constituit. *Malach.* 3, 6. *Pf.* 33, 10. 11. 119, 89 *sq.* *Prov.* 19, 21. *Rom.* 11, 29. *I Sam.* 15, 29. [*Num.* 23, 19.]

Obf. Quod si autem in iis, quae Deus semel statuit, mutationem evenire aliquam advertimus, non debemus iudicare, ipsam Dei voluntatem esse in sese mutatam, sed ut mutatio talis in rebus ac mutationibus illis certo tempore fieret, Deum iam ante voluisse. Ac longe quidem aliud est, mutare voluntatem; aliud vero, ipsam rerum mutationem velle. Hinc vero in promptu erit, quid discernendum sit de illis scripturae locis, qui videntur voluntatis divinae abrogationem et mutationem manifestam notare. Quo in genere est, quod poenituisse eum dicatur *Gen.* 6, 7. *Ierem.* 18, 7. quod sententias eius non semper secuta sit executio *Ef.* 38, 1. *sq.* *Ion.* 3. quod iam odisse desinat hominem et rursus amet et similia, in quibus tenere oportet, esse locutiones ab humano more ad Deum translatas. Hae optime declarantur, si μετνουμικως exponas atque, quod in his adfectionibus facere solent homines, id Deum providentia vique sua agere cogites. Quemadmodum igitur homines, cum poenitentia ducuntur, coepta mutant: ita cum ea, quae perseveratura sperabamus, iam pro voluntate divina destruantur aliamve faciem induunt, Deum poenituisse dicunt sacrae literae accommodate ad humilem humanam intelligentiam.

gentiam. Quos amamus, ornare beneficiis solemus: odium contrahit beneficia. Similiter in locum odii amorem successisse divinum legimus, si negata olim beneficia prolixa iam voluntate tribuit. Denique saepe solent prophetae voluntatem divinam declarare, nulla quidem manifesta conditionis mentione, tacita tamen et latente, unde omnia ad conditionem et primam voluntatem, quae fuit ab initio, debent referri,

§. 92.

c) *Vis voluntatis divinae, vel omnipotentia.*

Denique ratum habere debemus, quod voluntas Dei efficacissima sit et tanta vi polleat, ut semper effectum fortiatur. Atque haec vis voluntatis divinae, omnia, quae lubet, efficiendi, *omnipotentia* dicitur, quam ut profiteamur, cogit profecto admirabilis illa virtus oculis nostris exposita, qua tum vasta haec mundi machina condita est et per tot secula conservatur, tum singulae res instructae sunt ac compositae, *Pf.* 115, 3. *Es.* 40, 26. 28. *Luc.* 18, 27. 1, 37. *Eph.* 3, 20. 21. *Iob.* 26, 14.

Obs. 1. Graecis *δυναμὴς Θεοῦ* plerumque est *maiestas divina*, vis divina, *עון ירוה* *Pf.* 68, 35. *περιφρασιωτε*, *Deus ipse.* *Es.* 45, 24. cf. *Rom.* 1, 20. et *doxologiam orationis dominicae.* *Potentiam* autem *כח ενεργειαν* dixere. *Ier.* 10, 12. et *גבורה* *Pf.* 89, 14. interdum *יד* et *זרוע*. *Esaiiae* 59, 1. *Deut.* 32, 39. et alibi.

Obs. 2. Nec igitur voluntas diversa a potentia, sed immensa, admirabilis ac libera voluntatis vis, quae par est decretis suis exequendis. Atque hanc descriptionem praecitantes *Pf.* 33, 6. 9. 115, 3. *Rom.* 4, 17. *Ebr.* 11, 3. (*ἐρηματι Θεοῦ* iussu i. e. decreto divino.) cf. *Gen.* 1, 2. 3. *Gen.* 18, 14.

Obs

Obf. 3. Agnoscimus atque veneramur in Deo non aliam, quam spiritus virtutem, omni virtute corporis longe praestantiorē; quare vanae et indignae quaestiunculae merito repudiantur: num Deus possit ambulare, currere, dormire? quae res impotentiam potius arguunt et infirmitatem, quam virtutem et praestantiam. Sed spiritus summi virtus non fertur, nisi in optima. Recte itaque censemus: Deum non posse efficere, nisi optima. Neque ideo impotens numen confirmamus, sed digne sentimus de maiestate divina. O vere misellum Deum, qui vitiosum aliquid queat efficere, et vi sua turpiter abuti? Haud igitur audiendi sunt disputatores inepti, qui Deum etiam vere contradictoria efficere posse defendunt. vide I. F. COTTA ad Gerbard. LL. theol. T. I. p. 169 sq.

Obf. 4. Recte dividitur potentia divina in *absolutam*, dum vi voluntatis absolutae agit, et *ordinatam*, qua plerumque utitur, dum virtutis suae particulam quandam concedit creaturis earumque viribus ac decretis consilia sua exequitur. (per causas secundas). Alii *absolutam* esse volunt, qua Deus possibilis cuncta efficere queat, *ordinatam*, qua Deus efficere possit, quaecunque velit.

Obf. 5. *Affectiones* potentiae divinae laudat Scr. sacra a) *immensitatem*, quantam nullum capit hominum ingenium *Eph. 3, 20. 21.* ex operum divinorum copia, varietate, ornatu, conspicuam. Non possum praeterire magnificum *Iobi* dictum 26, 14. qui postquam laudaverat vim divinam, qua res humanae, tempestates, diei noctisque vicissitudines reguntur et ordinantur, addit: *Haec sunt fragmenta (קצות) operum eius. Leves susurros de eo audimus.* tenuis est nostra cognitio: *et quis tonitru potentiae eius, universam vim, intelligat et sustineat?* v. *Scholium nostrum ad h. l.* b) *independentiam.* *Iob. 37, 23.* [*Dan. 4, 32.*]

Obs. 6. Neque tantum admirari decet potentiam divinam, neque timere, sed laetari de numine, cuius voluntati omnia subsunt, nec ulla res tam perdita vel implicita obvenit, in qua animum despondere debeamus, et cui sustinendae, explicandae, restituendae vis divina impar queat existimari. Caveamus tamen, ne *πειραζόντες τον θεον* ad virtutem divinam absolutam refugiamus, cum ordinata uti velit, nec ita disiungamus sapientiam a potentia voluntatis, ut, quidquid effici ab eo posse pie confidimus, id semper fidentius speremus. Qua in re multos quoque, dum fidem exercere student, graviter peccare scio.

§. 93.

b) *morales.*α) *Sanctitas et iustitia.*

Amor boni rectique *sanctitas* dicitur: Deum itaque, qui in bona quaecunque fertur ipse et in aliis, quae salubriter agunt, probat, quae male, averfatur, *sanctissimum* laudamus 1 *Pet.* 1, 15. *Pf.* 5, 5. 1 *Ioh.* 1, 5. *Iac.* 1, 13. ac, dum hunc animum legibus et factis, *praemiis* quidem bonorum *Rom.* 2, 6. 7. *Ebr.* 6, 10. et *disciplina* in eos, qui periculis peccatorum implicantur, iam *punitiva* *Deut.* 28, 63. *Rom.* 2, 6-11. 2 *Thess.* 1, 6. 7. iam *πειθευτικη* *Ebr.* 12, 10. demonstrat, *iustissimum*. *Pf.* 145, 17. Sed ea iustitia *universalis* est *Eph.* 6, 7. *a partium studio aliena* *Rom.* 2, 11. et *sapientia moderata* *Ef.* 28, 23. *Rom.* 11, 33.

Obs. 1. Primum de voce dispiciemus hebraea *שׁוֹרֵר*, graeca *αγιος*, cui notionem, quam subieciimus, inesse unquam, plane negavit b. ZACHARIAE *bibl. Theol. T. I. p. 240* sq. P. II. *prae-fat.* Lubens equidem concedo, nec valde frequentem nec primam vocabuli potestatem sitam esse in amore boni rectique et
vo-

voluntatis affectione; recte enim post alios monet vir beatus, **קדוש** et **ἅγιον** dici, *quidquid ad peculiare usus consecratur et sacrum ex usu Latino vocatur, veluti aedes sacra, vestis sacra, cui opponitur κοινον et אבט, profanum, unde ἁγιαῖσθαι dicuntur vasa, personae, vestes, aedificia, numini consecrata, et a communitate quasi disiuncta. Sic Iudaei et post eos Christiani εθνος ἅγιον, gens Deo sacra et immunitatibus pluribus clara appellantur, Exod. 19, 6. Eph. 1, 1. 4. 1 Pet. 2, 9. Hinc ad Deum translatum nomen **קדוש** idem valet ac *venerabilis, omni cultu prosequendus* Es. 6, 9. Hof. 11, 9. Iob. 17, 11. **ἅγιε πατερ**, *pater venerabilis, קדוש ישראל* *numen Israeliticis sacrum*, Es. 43, 4. Ps. 71, 22. **קדוש** *sanctissimus* Hof. 12, 1. et *sanctificari* i. q. *coli*, honore debito excipi Es. 8, 13. 29, 30 et **ἁγιασθητω το ονομα σου**, *numen tuum sanctissime colatur*, Matth. 6, 9. Nolim itaque refragari iis autoribus, qui solemnem et usitatam vocis ἅγιος significationem longe diversam esse a vernacula formula, *beilig*, quae morum pietatem inimit, gravibus argumentis ostendunt (vide et G. A. TELLER *Woerterbuch des N. T.* sub voc. *Heilig*. p. m. 226.): concedi tamen vicissim postulamus, notionem, quam supra posuimus, non temere consingi a nobis et ab usu biblico plane abhorrere. *Petrus* quidem fati dilucide vitae sanctimoniam commendat 1 Ep. 1, 15. 16. ab exemplo Dei, qui et ipse sanctus, ab omni labē immunis, animi puritatem castissimam praeceat, ut eam imitemur: quo loco omnis admonitionis gravitas et vis penitus eliditur, si ἅγιος venerabilem, magnum Deum exponas. Neque *Paulus* abludit, qui Eph. 4, 24. dum christianos hortatur, ut *novum animum induant κατὰ θεον, efformatum ad exemplum divinum, sanctitate baud infucata, ὁσιότητι* (**קדוש**) boni omnis amorem, Deo tribuit. vid. et Lev. 19, 2. Eadem vi gaudet vox **קדוש**, **ὁσιος**, *pius*: Ps. 145, 17. **קדוש**, **ααθαρος**, *purus*, nempe a vitio 1 Iob.*

3, 4. et **דִּמְיָת** vel **ἀπλοῦς** *integer*. v. *Num.* 19, 2. Inepte enim philosophantur, qui *perfectioris* i. e. *maiestatis* divinae testimonia quaerunt in hoc cognomine, cuius potestas semper sita est in *integritate*, fraudis, doli et omnis sceleris experte. *Pf.* 18, 31.

cf. C. G. LANGE *exegetische Versuche über einige biblische Worte und Redensarten. Fünftes St. Chemnitz 775. 8. p. 130 fgg.*

Obs. 2. Si vitio et malo animo nihil est peius vel tertiis, nihil sine sensu recti et amore boni beatum; necesse est, hunc inesse ei, quem optimum esse concedimus. Quid vero? tanta in beneficiis constantia, tanta legum divinarum praeslantia et utilitas, tamque pulcrum cum bonis commercium, quem non coget sanctum numen prosteri? possitne ipsa religio sese sustinere, et veneratione dignus Deus existimari, hac virtute orbis? Itaque sacpiissime vindicant sacri autores numini sanctitatem summam eiusque praestantissimum exemplar proponunt: dum *primum* negant, illi vitii vel iniquitatis quidquam inesse *Deut.* 32, 4. *Iac.* 1, 17. (vide supra §. 80. Obs. 3. p. 247.) I *Iob.* 1, 5. vel eum tentari posse a malis ac incitari (*απειρασμοῦ κακῶν.*) *Iac.* 1, 13. 14. vel commercia habere cum pravis moliminibus *Pf.* 50, 16 sq. 5, 5. *Tu non es Deus, cui placeant prava; malus tu haud excipitur hospitio*, (**לֹא יִסְתַּחֲבֵר לְיְהוָה**), haud faventem te et tutorem experitur. *Post* docent: Deum omnia vitia detestari. *Pf.* 5, 6. 7. amicum esse virtutis et facta hominum salubria comprobare: *Pf.* 18, 26, 27. 15, 1 sq. I *Pet.* 3, 10—12. Denique legibus suis, quae voluntatis documenta habentur, asimi puritatem ipse promovet studiosissime. Quare blasphemam eorum opinionem merito abhorremus, qui Deum auctorem peccati statuere.

Obf. 3. Non alienum erit hoc loco attingere quaestionem, a doctoribus iuris naturae agitatam: unde bonitas earum rerum, quae placent Deo sancto, pendeat? PUFFENDORFIUS quidem (*iur. Nat. et Gent. L. 1. c. 2. §. 6. et L. 2. c. 3. §. 4. 5.*) a beneplacito et arbitrio divino proficisci boni malique naturam defendit, plurimos et defensores et adversarios nactus; alii tamen bonorum indolem Deum a salubritate et conspiratione cum felicitate communi, malorum e damnis vel impedimentis communis salutis aestimare volunt. Hi quidem rectius et accommodate ad sapientiam divinam. (v. §. 87.) Itaque sanctitatem in *relativis* Dei attributis referimus.

Obf. 4. Praeteream quaestionem, subtilitate scholasticorum, sed nulla rei gravitate motam: *anne Deo virtus (moralis) recte tribuatur?* Quam si quis affirmare auserit, non habeo, quod repugnem, dummodo habitum bene cogitandi agendique virtutis elogio ornet, (alii enim virtutem finiunt, studium legibus divinis conforme), abstineatque a laudanda Petri formula: *αρεται του Θεου* I Pet. 2, 19. in quibus Apostolus summam Dei maiestatem describit, iuxta Esaiam 42, 8. 43, 21. *תהלת*, quod graeci reddunt: *τας αρετας*.

Obf. 5. Video, theologos nostros valde impediri, cum definire *institiam* tentant, accommodate ad philosophorum scholas, *Leibnizii* praecipue, *Wolfii* et *Baumgartenii*, benignitatem ad leges sapientiae temperatam. Equidem et si non ita coecus sim vel praeiudicio captus, ut artem et acumen finitionis haud perspiciam, vix tamen mihi persuadeo, eam popularem esse et facilitate, quae est sigillum bonae definitionis, commendari, vel ad loquendi usum, praesertim in sacris, valde accommodatam reperiri. Itaque apertam

magis et perspicuam notionem iustitiae tentavimus componere. *Iustitiam* Dei et *sanctitatem* mere *synonyma* esse, usus certe loquendi evincit. Voces enim hebraeae קִדְּוָה et קִדְּוָה et graecae δικαιοσύνη et δικαιος quanquam in vocabulis πολυσημοις sin, saepissime tamen *amorem studiumque recti* designant. *Deut.* 9, 5. *Luc.* 1, 75. et non minus animi sensus puros quam facta egregia amplectuntur. *Rom.* 6, 13. Plerumque tamen *iustitiam* vocamus studium, animi adfectionem piam et sanctitatem factis quom: docunq; demonstrandi, adeoque iustum laudamus, qui recte *agit*, sanctum, qui recte *sentit*. Quia autem recti bonique amor minime subsistit in otiosa quadam mentis agitatione, sed actuosus est et in publicum fertur, clarum fit, sanctitati semper comitem adesse iustitiam, quae salubria quaeque peragit et promovet, noxia nusquam committit, sed, qua potest, minuit atque reprimit. Sed anne credis, hanc virtutem forum tantum obsidere, regere sententias et in iudiciis cerni, nec communem esse et popularem? in rege conspicuam fieri et publicis institutis, e privatis rebus exulare? Minime quidem: at ego tenendum arbitror, quidquid Deus agit, id pertinere ad imperium divinum. Ergo si de iustitia *divina* disquirimus, res fere eo redit, ut intelligamus, quomodo in rebus nostris administrandis ac regendis Deus amorem rerum salutarium i. e. sanctitatem demonstrat? Idque, si quid iudico, fit dupliciter, vel *institutis* et legibus, quae eo spectant, ut, quid saluberrimum sit, vere intelligatur a nobis et strenue peragatur *Pf.* 19, 8—12. vel *factis*, quae, quantum adiuvet salubria et bene velit recte agentibus, quantumque reprimere vitia et punire cupiat, ostendunt. Hinc consequitur, ut recte dividatur iustitia in *legislatoriam* (anteecedentem, dispositivam) et *rectoriam* vel *iudiciariam*, (distributivam, consequentem, compensatricem, retributoriam.)

cf. Iac. W. FEVERLEIN *diff. de iustitia Dei*, Goett. 738.

Obs. 6. Atque *primum*, dum *leges* sancit Deus, sive per naturam, sive per revelationem, semper bona et salutaria iubere credendus est: neque difficile est, iustitiam summi legislatoris agnoscere. Omnes enim, quas *natura* docet, et pleraeque, quarum intelligentiam revelationi quoque debemus, cum natura vel imbecilla sit ad cognitionem, vel tarda ad obsequium, fatis sese commendant per habitum ad felicitatem humanam et necessariam cum illa coniunctionem. Reliquarum, quas *positivas* vel *arbitrarias* vocamus, (non enim valde probabile videtur eorum institutum, qui *arbitrarias* a *positivis* disiungunt) etsi minus perspicua necessitas ob felicitatem, haud tamen obscura est utilitas. Quae si vel non alia reperiretur, quam ut haberemus obsequii et pietatis exercitia atque actionum nostrarum propter Deum directoria: honesta profecto et fatis illustris foret apud homines, cum amplior campus aperiatur, in quo pietas possit decurrere. Iam, postquam usus atque experientia docet, quam facile sapientia humana prolabatur ad ritus insanos modumque cultus divini, parum convenientem cum maiestate divina; percommodum praestabit auxilium, actiones expromendi animi pii institutas eiusmodi praescribere, quae habeant aliquid dignitatis. Denique quanquam pie et reverenter iudicemus de institutis divinis, tum quoque, cum nullam eorum cum felicitate humana copulationem, saltem non adeo necessariam, intelligimus, neque quia salubria sunt, sed quia divina autoritate promulgantur, iis obsequamur, tamen non adeo latens et femota ab intelligentia nostra est utilitas, quin eam plerumque perspicere, sentire atque admirari possimus. Tanto autem magis vitare decet audaciam hominum, qui legum arbitrariorum iustitiam plane negant

gant atque omnia instituta divina unius principii angustiis, nempe naturae divinae et humanae necessitate, coercent. E quibus capitales duos *Tindalium* et autorem *religionis*, quam vocat, *essentialis*, Ven. ERNESTIVS refutavit. Nuper quoque STEINBARTVM videmus multis verbis expellere sententiam de legibus arbitrariis, ut rixarum omnium matrem et systematis quasi veneficam, (*System der reinen Philosophie* p. 62—71): at *primum* equidem non valde periclitari leges naturales, sanctis arbitrariis, existimem; nunquam enim necessariae et per naturam ipsam commendatae leges tolluntur arbitrariis divinis: et omne periculum venit ab hominum vitio, quod tarditarem et negligentiam in necessariis compensari posse credit assiduitate in rebus levioribus et externis atque, cum par utrarumque sit autoritas, arbitrariis maius pretium statuere aufit. O miseros! si quibus per vitium abutuntur homines, ea statim indigna iudicemus origine divina et vehementius abiiciamus? *Praeterea* arbitrariis statutis dolemus saepissime onerari homines et misere exerceri atque sub specie cultus divini atrocibus criminibus semetipsos polluere: quid vero? Si decreta, quae arbitrium hominum confinxit, corruperunt religionem divinam; num ideo divina quoque decreta, in quibus arbitrium valet, fas est eiusdem vitii accusare? Nisi quidem me omnia fallunt, recte ex iis corruptelis, quas arbitrium humanum invexit, iustam spem colligimus, fore, ut Deus imbecillitati succurrat, atque eum ipse fanciat modum religionis, in quo et naturalibus legibus honos conservetur et dignitas, ingeniique humani licentia constringendi novos cultus coerceatur, quod fit statutis arbitrariis ab ipso promulgatis. *Denique* cum tenere iubet vir acutus, Deum omnia sic disposuisse sapientissime, ut nec immutari leges naturales nec novis augeri opus sit: vicissim observare liceat, tantum abesse, ut aut abroge-

tur lex naturae aut deminuat eius dignitas, ut potius rata habeatur atque stabiliatur eadem, a qua arbitrariorum vis pendet, autoritate: haud enim contraria aut repugnantia naturalibus decretis fanciunt vel ab eorum vinculis nos exsolvunt; neque legum novarum ratio semper ita est comparata, ut priores antiquentur. Omne contra legum augmentum auget ostendendae pietatis occasiones fideique et obsequii exercitia adeoque ad spem Deo magis placendi, id vero est, ad felicitatem veram adducit.

vide I. Aug. ERNESTI *vindiciae arbitrii divini in religione constituenda in Opusc. theol. p. 187* sq. I. G. TOELLNER *disquisitio, utrum Deus ex merito arbitrio potestatem suam legislativam exerceat, an vero ita, ut humana ratio etiam legum divinarum perfectionem perspiciat? Lugd. Bat. 770. (Ed. 2. Erf. ad Viadr. 775.)* I. Casp. VELTHUSEN *diss. inaug. de legibus divinis baudquaquam arbitrariis Goett. 775.*

Obi. 7. Pergimus ad *alterum iustitiae divinae munus*, quod cernitur *factis*, quae animum divinum demonstrant, cum benevolum in pios legum custodes et communes felicitatis promotores, tum minus benevolum erga transgressores legum divinarum ac salubrium Dei consiliorum turbatores. Nempe cum soleant homines repetere a divino regimine, quidquid sive faustum et gratum, sive infaustum atque votis suis contrarium obtingit, atque ipsa natura doceat, ad bonos bona fata, mala ad malos pergere; in promptu est iudicare, dum nos fruimur iis rebus, in quibus beatitatis opinio sita est, his favorem divinum demonstrari post facta laudabilia ac Deo grata: contra dum adversitatibus constringimur amissaque lugemus bona vel tristitia experimur, effectus tam tristes venire a causis malorum actionum, quae nos indignos favore

favore divino reddiderunt. Quemadmodum enim in rebus humanis beneficiis *amor* significatur, *ira* male adficiendo eum, qui nobis contraria facere haud erubuit, atque nemo sapiens amore amplectatur, nisi bonum, odio et poenis neminem, nisi quem malum cognovit: ita Deo, accommodate ad res humanas, amorem tribuimus, dum beneficiis ornat bonos, rursus odium vel iram, cum, quam minime probet malas actiones hominum, factis demonstrat. Cogitemus igitur, amoris et irae voces commoda exponi in sacris literis synecdochice, et effective, adeoque *αγαπην Θεου* beneficia, *οργην Θεου* poenas significare. cf. *Rom.* 1, 18. 2, 8. (v. et 13, 34.) *Iob.* 3, 36. I *Thess.* 1, 10. 5, 9. Quomodo itaque Deus apertius significabit, inter homines boni rectique amorem, nisi bonorum operum sive praesentibus praemiis, sive futurorum promissionibus, quae et Deum placatum ac propitium per suam naturam demonstrant, et studia totam vitam ad divinas leges componendi exacuunt atque incendunt. Hanc *iustitiae* divinae partem *remuneratoriam* vocant, satis claram e Pauli testimoniis *Rom.* 2, 6. 7. 10. I *Cor.* 3, 8. *Ebr.* 6, 10. (vide et *Es.* 3, 10. *Pf.* 37, 37-73, 13. 14. coll. 23. 24) ac ipsa experientia, quae quam arctum sit virtutis nostrae cum vera felicitate vinculum, pium quemque edocebit. Sed in his bonis alia sunt ordinaria, quae per naturam suam sponte nascuntur e bonis actionibus, velut animi, qui dignitatem suam sentit, voluptas et tranquillitas, mentis persuasio certa quod Deus sit propitius, hominum bonorum benevolentia, atque interdum quoque rerum fluxarum usus haud insuavis, et plura commoda vitae nostrae terrestris, corporis firmitas, opum accessiones, in quibus fere totus delectatur homo sensuum imperio subiectus, unde Israelitis legimus promissiones rerum corporea-

rum

rum et visibilium amplissimas proponi. Sunt tamen alia, quae cum nullo genere actionum humanarum naturali ac necessario vinculo copulentur sintque libera benignitatis quasi redundantis beneficia, inprimis ea, quae post hanc vitam speramus: quorum natura, utut non plane perfecta, tamen hactenus nobis patefacta est, ut intelligi possit, eius felicitatem non esse cum virtute naturali plane ita, ut effecta cum causis suis solent, copulatam, sed multa et magna arbitrariorum bonorum veluti auctaria habere, qua de re vide ERNESTI l. c. p. 210 sq. Quod si secus foret, frustra tribuerunt sacri autores vitae aeternae rationem praemii, in quo semper extraordinarii boni notio conservatur *Rom. 4, 4.* ubi *μισθος* et *χαρις* bona necessaria et arbitraria disjunctorum vim habent. *2 Tim. 4, 8.* Huius autem iustitiae vel beneficiorum tum *finis* seu consilium, tum affectiones spectari decet. Finis quidem bipartitus, alter demonstratio favoris divini, alter excitatio ad bene agendum. *Affectiones* autem celebramus *primam*, quod *universalis* sit, neque omnes tantum homines sed singulorum actiones et animi motus singulos amplectatur, atque sic agat, ut nec quisquam vere bonus praemio digno defraudetur, nec quidquid unquam a quocunque homine legitimum Deoque gratum effectum est, id praemio careat. *Eph. 6, 3. Matth. 10, 41. 42.* Iungitur huic *altera* *απροσωποληψια* et aequitas. *Rom. 2, 11.* quae pro modo bonarum actionum bona quoque sua dispartitur, nulla status externi, qui saepe fallit humanos iudices, nec famae, sed animi, quo quaeque peracta fuit, habita ratione. Addam *tertiam*: *sapientiam*, in qua non privati tantum hominis sed rei publicae divinae felicitas spectatur. Itaque temere agunt, qui vel certum et delictatum bonorum genus postulant, vel illustria semper ac prae-

lencia

sentia praemia expectant, vel quae sibi privatim profunt, in praemiis recensent, quae aliis, vel reticent vel minus attendunt.

vide I. G. TOELLNER *Beveifs zukünftiger Vergeltungen. in theol. Vntersuch. T. II. P. I. p. 232 sq.*

Obf. 8. Gravior quaestio incidit de *iustitia*, quae quantum *mala aversetur* et impedire cupiat, factis demonstrat, In his videmus, mala quaedam immitti promerita factis praegréssis, alia hominibus, ut muniantur contra vitiorum illecebras, infligi. Illa quidem *poenas*, h. e. mala e malis actionibus exorta, haec *disciplinam* vocare adeoque hanc *coërcitivam* iustitiam in *punitivam*, quae poenas exercet, (*vindicativam* alii et *ultricem*, vocabulo minus commodo, dicunt) et *παιδευτικην*, dispescere iuvat.

A) Iustitiae *punitivae* ratio non modo multas ideo cautiones requirit, quia sunt, qui eam temere negare videantur et oppugnare, verum etiam, cum gravissimo dogmati de beneficio Christi cohaereat, pie tractanda erit.

1) *Primum* itaque, si iustitiam *poenis* exerceri dicimus, statuimus, efficere Deum providentia sua, ut malas hominum actiones (mala moralia) consequantur sensus iriucundi malorum, e quibus intelligitur, quantum Deus aversetur sabubrium legum suarum contemptum. Hinc profecto clare elucet tum castitas animi divini, delictis minime favens, tum studium coercendi peccata et impediendi. Nihil enim sensu malorum efficacius reperitur vel ad docendum, quid vere noxium sit legibusque adversetur, vel ad animum contra vitiorum blandimenta praemuniendum, sive dum reformidat perpeffa olim mala, sive dum ex iis propitium minus esse Deum persuadetur.

2) At.

2) Atque hoc est sanctum beneficumque Dei *consilium* in decernendis exequendisque poenis, nisi eum vel pro lubitu opprimere miseros mortales ac frustra laedere ore blasphemio profitearis, vel impio vindictae adfectu raptum desipere contendas. *Primum* itaque punit ideo ut impediatur peccata et coercetur temeritatem multorum et levitatem, qui se brevi delictorum voluptate capi ac irretiri patiuntur, vide *I Cor. II, 32. Es. 26, 9. 28, 19. dein*, quod est huius rei consequens, ut semetipsum purum ab omni vitiorum commercio ostendat, et iudiciis suis, hoc est, poenis iustificetur; vide *Pf. 51, 6. v. et Lev. 10, 3. Deut. 28, 63*. Grave profecto et dignum vel maiestate divina vel sanctitate consilium, quod, quia amplissimum est, vix eos tantum spectat, qui culpam ipsi contraxerunt et de salute sua periclitantur, quamquam ad hos proprie et praecipue, sed exemplis poenarum alios quoque amplectitur. *Pf. 52, 7. 8. I Cor. 10, 11*. Non enim poterunt non de simili effectu sibi metuere, qui similibus peccatorum rei sunt: qui maioribus et insignioribus criminibus polluti, maiora sibi et atrociora mala augurari, vide *I Pet. 4, 17. 18. Prov. 11, 31*.

3) Diximus, bonarum actionum praemia alia naturalia esse, arbitraria alia. Eandem quoque poenarum divinarum rationem haud vanis iudiciis colligimus. Nam *naturales* dari, i. e. mala eiusmodi, quae sponte consequuntur malas actiones atque per naturalem copulationem vitiis adhaerent et minime avelli possunt a sensibus pravis, res ipsa et communis magistra experientia docet. Emuntur voluptate dolores, morbi contrahuntur gula, et sceleris haud infrequens comes iniquitas et mentis perturbatio accedit. Neque huc referre tantum attinet praesentia mala, quibus laesa legis autoritas vindicatur, sed reliqua etiam, quae e vitiorum semine paulatim in animis corporibusque singulo-

rum propullulant, velut e fastu infomnia et vesania, et al. *Arbitrariarum* autem poenarum i. e. malorum, quae quidem propter commissum scelus laesasque leges infliguntur fluuntque a peccatis, sed ita, ut nulla naturalis necessitas poenam inter et peccatum intercedat, certa iustitia, incertum iudicium videtur. Iuste quidem statui poenas *positivas*, primum evincitur, quia naturalibus poenis vix satis absterri se patiuntur homines, quo minus prava sectentur. Tantum enim abest, ut sentiantur a quovis peccatore, ut quanto quis ad scelera magis est adfuetus, tanto magis contra mentis consciae mali dolores induretur. Accedit, quod mala, quae poenarum rationem habent, et consequuntur actiones pravas, absint a fonte peccatorum, animo corrupto, quem prius coercere decet, quo minus erumpant. Alia avertuntur vel levitate humana vel dolo: alia videmus vix atrocitati criminis fatis analogae: in aliis denique commune tum piorum tum impiorum fatum cernitur. Quo fit, ut eludatur cogitatio de poena et, in quo proprie poenae ratio cernitur, sensus mali, propter malas actiones decreto divino infligendi, obicuretur. Recte igitur vincimus, cum naturales poenae impares sint legum auctoritati sustinendae, constitui positivas, quarum vel executio vel minae (namque magna quoque harum virtus est, legislatoris severitatem demonstrandi ac suadendi vitiorum fugam) reverentiam legum divinarum efficiunt. Facilis tamen lapsus est in iudicio de poenis divinis arbitrariis, et fallax sententia, nisi monitu divino certi fiamus, calamitates hominum singulorum existere propter peccata, vel per analogiam quandam malorum cum crimine commisso admoneamur de vindicta divina, cuius exemplum extat *Genes. 42, 21*. Atque qui calamitatibus implicatur, ipse videat, num ita comparata fuerit vitae suae ratio, ut in hac causas malorum suorum repe-

reperiat? Qui vero fortunas aliorum aduersas arriperet, ut eos iniqua sane sententia criminum suorum poenas luere cogeret: profecto is non minus misericordia quam rerum humanarum usu destitutum sese demonstrat. Ad hunc locum pertinet Iobi cum amicis disputatio, dum hi criminis arguunt virum pium, argumento e fatis duris petito: ille autem Dei arbitrium, etiam haud meritos a vitae bonis excludendi, studet vindicare. cf. *Cap. 5, 10, 12*. Pie quidem et prudenter. Quis enim non capiat, multa saepe mala a malitia hominum, a corporis structura, a tempestatibus et aere promanare, nulla miserorum culpa, et communia multis, bonos pariter atque malos opprimere? Cautius itaque versari oportet, ne vel publica vel privata infortunia, velut bella, pestes, orbicatem, conflagrationes, morbos diurnos, mentis perturbationes, semper a vindicta divina et culpa hominum repetamus, quod saepe factum atque adhuc fieri dolemus in publicis praecipue bonorum hominum sermonibus, qui superiorum scelera incusant atque graviter in delicta hominum et impietatem velut in Pandoraë pyxidem intonant et iubent placare Deum morum emendatione. Iure quidem suo, si nuntius aliquis auctoritate divina munus praedixit impenitentibus ea mala. Iam, cum nec prophetarum autoritas certa sit, nec minae damnorum terrestrium prostant, nec casus aduersi statim progeniem vitiosorem, nec levamina malorum emendatiorem arguant, vana et futilia illa oracula merito refugimus malumque suspensio animo de poenis positivis *in hac vita* iudicare, quam temeraria sententia per iniuriam homines criminari. *Luc. 13, 4*. Ceterum *post hanc vitam* poenas positivas expectare iubet cum aequitas divina, ne impunitate audacius fiat et magis protervum scelus, tum sanctitas, quae, quantum abhorreat peccata, quacunque ratione demonstrat, tum sacrarum lite-

rarum autoritas, quae comminationibus infelicissimi status leges divinas munit atque, nisi arbitrio divino aliquid relinquitur, vix redemptioni Christi quidquam dignum tanto opere concedet. Namque poenae, quae per naturae necessitatem consequuntur vitia, nisi per miraculum, tolli nequeunt: quid igitur Christus praestitisse credendus erit, promeritus nobis immunitatem a poenis? nam a naturalibus? at has peccator quisque luit nec avertit fides. Ergo ab arbitrariis, quae non minus iustae videntur ac praemia post praestitum Deo obsequium positiva.

4) Deum poenis quoque iustitiam exercere et demonstrare plurimis locis demonstrant autores sacri *Pf.* 9, 5. sq. 11, 5. *Dan.* 9, 14. *Rom.* 2, 6 — 11. *εργη και θυμος, η και η δικη*, quod, parum digne sentiunt de Deo, qui exponunt de irae adfectu, 2 *Thess.* 1, 6. 7. 2 *Pet.* 2, 3. sqq. nec vindictam proprie Deo tribuere fas est, sed poenam *Rom.* 12, 19. *Ebr.* 10, 30. Neque fuisse scio, qui ius puniendi et necessitatem poenis coercendi malos negarent, nisi quis *Colluthos*, obscuros haereticos e Sec. IV. huic referat, negantes, mali quidquam a Deo inferri et, si modo error est, incauta potius formulae explicatione, quam formula errantes. E *Socinianorum* familia nulli, quoad sciam, fuerunt, qui iustitiam Dei plane negarent, sed tantum hanc vocis *δικαιου* potestatem, quae ultricem iustitiam secum fert, *rariorem* in sacris literis et *eam iustitiam abesse a Deo* voluerunt, quae peccata omnino punire debeat, cui ipse renuntiare non possit (F. SOCINVS *praef. theolog.* C. 16. p. 87.) vel qua Deus impellatur ad quodvis delictum puniendum. (I. CRELL. *de Deo* c. 25. p. 268.) In quo facile quidem transparet consilium infringendi argumentum de necessitate redemptionis Christi, vix tamen erroris quidquam admixtum videtur.

5) Restat ut *affectiones* iustitiae punitivae enumeremus, e quibus primum locum obtinet *sapientia*, quae sic moderatur poenas, ut eas nec sine ratione idonea infligat, nec iis perdat ac destruat felicitatem humanam, sed tanquam medicina utatur, adeoque parcat, si quis legibus vel minis absterreri sese patiatur a vitio, ac finem imponat, ubi consilio divino satisfactum fuerit. Elegans in hoc argumentum *Esaiæ* similitudo non debet praeteriri *Cap. 28, 23* sq. qua obiectionem occupat multorum, nimis graves esse et diurnas poenas, meliusque intermitteri punitionem, quam propter vitia perdi homines: *Num agricola semper arat agrumque aperit et sulcat? nonne adaequata superficie iam spargit nigellam, iam cuminum ferit, iam triticum eximium secretumve bordeum vel zeam disponit suis quodque finibus ac recta ratione a Deo suo praescripta? Neque, ubi iam messis tempus advenerit, nigella teritur tritura neque plostellæ rota super cuminum devolvitur, sed nigella excutitur virga, cuminum baculo. Panificia autem contunduntur. Sed etiam triturae modus est, ne strepens plostellæ orbis vel ungula iumentis penitus illa comminuat.* (vide versionem nostram ad b. l.) Eodem pacto agit Deus in decretis suis, qui consilio admirabilis, clarus, magnus vi, effectu cognoscitur. Omnia facit ordinate: immittit interdum adversa, quibus animum humanum ad bene agendum praeparet (haec est iustitia παιδευτική, de qua mox differemus): dein accommodate ad hominis cuiusque indolem, sicut agricola solet fundi rationem habere in serendo; denique non punit omnes eodem modo, nec affligit perpetuo, sed levius alios, velut levi tantum virga, alios acerbius, velut gravi tribula vel rota, ac statuto tempore, et tantisper, dum corrigantur atque consilium Dei salutare effectum fuerit. Altera iustitiae punitivae affectio videtur ἀπερωσοποληψία

Rom. 2, 11. quae nec vehementius animadvertit in peccatorem, ac meretur, nec ullo reorum statu externo, gentis claritate, magnitudine nominis, potentia adducitur ad parcendum. *Tertia: benignitas*, quae cernitur consilio salutari et moderatione poenarum. Nunquam tantas, quantas potest, per vim suam, nec quantis dignus videtur homo, infligit, sed quantum fatis est ad demonstrationem sanctitatis. Quarto denique teneamus Pauli dictum: ὡς ανεξιχνι兹α τα κριματα αυτου. Rom. 11, 33.

cf. I. G. TOELLNER *die göttlichen Strafen und die göttliche Strafgerechtigkeit*, in *theol. Vntersuch.* T. II. P. I. n. 6. p. 140 sq. I. D. MICHAELIS *Gedanken über die Lehre der b. Schrift von Sünde etc.* Goett. 1779. p. 202 sqq. Neque poenitent legisse G. F. SEILER *Veber den Verfoebnungstod I. C. Erl.* 778. 8. p. 22. sqq. et quae sparsim traduntur in EBERHARD *Neue Apol. des Socrates*, inpr. P. II. p. 259. 270. ac quae, modestia saltem commendabilis, eidem opposuit *Carl. Aug. BEYER Apologie der b. Schrift oder Vntersuchung der Lehre von den göttlichen Strafen.* Halle. 779. 8.

B) Aliam diximus iustitiam παιδευτικην, cuius cum punitiva par consilium, dispar tamen natura videtur. Nam poenas proprie luunt, qui factis antegressis mala sua meruere: disciplina malis etiam in hominibus haud meritis futura peccata impedire laborat: in iis proprie dolor pro sua iniuria; in hac sensus iniucundi ad virtutis exercitium: in iis legum neglectarum vindicta; in hac commendatio latarum praecipue quaeritur: illis mali, ut corrigantur, hac boni, ut emendatiores fiant caveantque pericula et illecebras vitiorum, coercentur. Videmus, pios quoque homines interdum gravibus infortuniis corripri, nullo scelere contractis, quale Iobo factam scimus. In his quis poenas sine crimine agnoscat iustas?

iustas? cui non saepe de iustitia divina graves dubitationes suboriuntur? Sed salva res est. Omnis disciplina, parentum praecipue, duo habet: vel poenas, coercendis immorigeris: vel alias molestias, ad exercendos pios, ut sensus animis iniiciantur, quibus verae virtutis amor excitetur, foveatur atque officiis constanter et facile servandis adsuefiat, caveantur et deponantur vicia. Eam autem quis neget adversari iustitiae divinae, cuius munus primarium (sit venia verbo) consistit in impedimentis vitiorum obiciendis et amore virtutis tum demonstrando, tum promovendo? Clara sunt Pauli testimonia *Ebr. 12, 10.* ubi pios alloquitur atque admonet, *ut vitae suae stadium strenue et constanter, seposito omni onere vel impedimentis fidei constantis, peccatorum blanditiis, percurrant, et in exemplum Iesu oculos animumque defigant, — neque despondeant mentem: sed paternae admonitionis Prov. 3, 11. memores teneant, castigari a patre pio et sollicito dilectissimos quosque filios, nec semper benignius, sed severius interdum tractari.* Adit: *parentes quidem per paucos annos disciplina severiore in nos utebantur, prout iis visum est, (κατὰ τὸ δοκούν, prout quisque proficuum nobis esse, fallaci interdum iudicio, statueret,) Deus autem severius nos tractat commo nostro (ἐπὶ τὸ συμφέρον; ita, ut semper cedat in nostram utilitatem) ut ad sanctitatem eius adducamur. Omnis enim disciplina dum exercetur, haud multum gaudii, plurimum contra tristitiae affert: sed fructus salutare (εἰρηνικὸς ab εἰρήνῃ, felicitas, salus, ex usu hebraeo) edit τοῖς γεγυμνασμένοις, (qui suppeditata a Deo patientiae virtutisque materia, patientiam conservarunt,) nempe iustitiam, id est, virtutem. Is enim est καρπὸς δικαιοσύνης, καρπὸς, τούτης, δικαιοσύνη. vide 1 Per. 4, 2. 3. Iac. 1, 2. 3.*

§. 94.

Veracitas.

Affinis iustitiae *veracitas* Dei, seu dictorum veritas et cum certissima ac sanctissima animi sui sententia consensus, est, cum in doctrina et institutione, qua absit, ut nos in errorem inducat *Pf.* 119, 138. *Iob.* 17, 17. tum in voluntatis suae constantis (§. 91.) significationibus, in quibus nec metuendum est, ne vana promissione nos lactet, *Pf.* 33, 4. *Es.* 40, 8. *Ebr.* 6, 18. *2 Cor.* 1, 18—20. quae proprie *fides* divina dicitur *Rom.* 3, 3. nec sperari poterit, ut vanis comminationibus terreat. *Ebr.* 4, 12.

Obs. 1. Commune hebraeis nomen קִרְיָצַ לְאֵל et לְאֵל אֱמֶת *veritatem* Dei metaphysicam, quam vocant, quod sit Θεὸς ἀληθινός , (v. supra §. 75. Obs. 1. p. 232.) et moralem, quod ἀληθής , verax sit, significat. cf. *Nebem.* 9, 8. *Es.* 45, 9. *Iob.* 1, 9. *Fides*, πίστις , praecipue ad veritatem et constantiam promissorum transfertur, *Rom.* 3, 3. *Pf.* 89, 2. interdum tamen πίστος Θεὸς generatim dicitur, ob *amicitiae* constantiam, *1 Cor.* 10, 13. *1 Thess.* 5, 24. sic quoque ἰσχυρὰ *pietas* divina vel *favor*. *Pf.* 100, 5.

Obs. 2. Obscurus locus *2 Cor.* 1, 18 *sq.* sed si consilium Apostoli spectes, pertinet ad veritatem promissionum Evangelii. Cum enim spem fecisset Corinthiis praesentiae suae, (*1 Cor.* 16, 5. 6. et infra 7, 13. 14.) neque adhuc desideria fratrum, his promissis fretorum, explevisset, periculum erat, ne virum divinum levitatis (ελαφρία) arguerent ac dubitarent de adflatu divino: quam suspicionem ut eriperet animis, defendit veritatem doctrinae suae et constantiam dictorum. *Dicta nostra baud fuere vai και ε, iam affirmantia, iam negantia; res plane ita sese habuit,*
sicuti

sicuti promissimus. *Iesus Christus*, i. e. doctrina Christiana tradita per me *Silvanumque et Timotheum*, minime quidem fuit contraria sibi, ita ut alter affirmaret, quod alter negavit, sed vix una omnium vox in Christo, h. e. ad Christum pertinens. Namque quot quantasque Deus per et propter Iesum promissiones promulgavit, tot tantasque ratas certasque intelligimus. De comminationibus eiusdem decreta audiamus *Ebr. 4, 12. Verbum Dei*, oraculum quodque divinum (comminatorium v. 5.) vim habet et vitam: vel ut eleganti formula exposuit MORVS, non est vana sine viribus ira: atque ense ancipiti acutius penetrat per animum mentemque omniumque membrorum compages ac medullam, ut omnia dilaceret, hoc est, semoto tropo, vulnus lethale infligit mortemque, sicut solet gladius acutus in cor adactus, affert certissimam. Addunt quidam *Es. 55, 10.* ubi negatur, frustra atque sine effectu coelitus demitti, ad recreandos homines, promissiones novi status Iudaeorum: sed ego, quod de uno defenditur oraculo, non ausim ad omnia promiscue transferre.

Obs. 3. Egredia b. HEILMANNI (*Comp. theol. §. 73.*) est observatio, virtutis vim in veracitate tum demum agnoscere, cum communicatio consiliorum nostrorum ad felicitatem eorum, quibus ea significamus dictis, diriguntur. Occurrunt enim, inquit, casus aliqui huiusmodi, ut non trahere alio, quam quo destinatus erat, sermonem divinum homines propter imbecillitatem quandam suam fere non possint eaque ipsa ambiguitas per naturam rerum vitari nequeat, quale editum in Isaaci caput atrox in speciem imperium legimus *Gen. 22, 2*: eamque ob causam ita circumscribere visum est. Sed illa mendacii species, quam non sit aliena a veracitate divina, magis apparebit, cum teneamus, sapientia dicta semper congruere ingenio, captui, indigentis auditorum. Veritas non est hominum nec temporum omnium, atque in-

considerate patefacta nocuit potius quam profuit. Nos quidem magistros vix laudamus probos ac prudentes, in quibus temperantia in dicendo, ususque formularum, quas capit ingenium iuvenile, ac *συγκαταβασις*, quam graeci auctores commendant, desideratur: nec mendacem hominem facimus, si quid reticet vel verborum involucris paullulum occultat, ne aperta veritas, virili ingenio apta, offendant; si errores ac opiniones praecipuas, sed minus noxias, quae, quanto quis eas vehementius eripere tentat animo, tanto sese altius in animum defigunt atque insinuant, fovet tantisper, dum sponte abiiciantur; si per ornatum formulis utitur, quarum proprietati absurdum sit inhaerere; si denique maiora tribuit quam pollicitus est, et mitiores, ac minatus est, poenas sumit. Itaque Deum quoque, qui humano more homines tractat sive docendo, sive monendo, existimem, veritatis pariter ac sapientiae studiosissimum, *ἄψευδη* manere, etiamsi a verborum rigore paullulum remittat. Neminem igitur offendant allegoricum docendi genus, quo utuntur scriptores sacri: formularum usus, in quibus aliquid erroris humani latet, v. c. opticarum et popularium, veritatis *ἀποκρυψις* tempestiva et evolutio, atque denuntiatio minarum, quarum severitatem mitigari videmus. Sunt enim in his omnibus *συγκαταβασεως* exempla, quae nobis et sapientiam et benignitatem divinam valde commendant. Promissionum imprimis ac minarum eam deprehendimus rationem, ut aliae absolute et sine conditione, aliae cum conditione, sive expressa, sive tacita, sed e rebus ipsis intelligibili, proponantur, quem semper ob oculos habere decet, ne mendacii reum agamus numen, dum vel neglecta conditione spes concepta fallit imprudentes, vel parcitur improbis iraque vana videtur, nempe conditione poenarum femota.

Obs. 4. Hinc omnis certitudo fideique nostrae constantia fluit. Fallere qui non potest, ne inscius quidem, unus omnium est ἀξιοπιστοτατος eiusque oracula axiomatum loco habenda. Mentiri qui non potest, promissis sese utcumque exsolvet, nec impunitos dimittet eos, quibus vindictam interminatus est. Sed ne vaga incertaque fide feramur, opus est interpretatione, (vide supra §. 45.) ac ea praecipue cautione, ut promissionum sensum ac materiam, obiecta, conditiones ad animum adducamus atque sedulo disquiramus, num *ad nos* pertineant. Qua in re potissimum peccant, qui veteris testamenti oracula, Israëliis destinata, nostro quoque tempore ausint applicare. (vide supra §. 42. Obs. 4.) Licet quoque ex his dictis intelligere, quaenam causa sit pretii summi, in quo fides, praestita divinis testimoniis ac promissionibus, a Deo semper habita fuerit. *Ebr. 11, 6* sqq *Rom. 4, 3*. Est enim cultus divini primum exercitium. Ἀπιστιαν igitur vix a blasphemiae crimine purgabimus.

§. 95.

β) Benignitas.

Actuosum Dei studium, quantam quisque felicitatem capit, tantam cuilibet concedendi ac promovendi, quod *benignitatem* vel *amorem* dicimus, ad omnes pertinet, *Pf. 145, 9*. atque cuique in oculos incurrit. *Pf. 104*. Benignitas ad homines relata (Φιλανθρωπία, *Tit. 3, 14. clementia*) animo statuque diversos variis cognominibus distinguitur: ac *miseriordia* vocatur, si miseris subvenit: *patientia*, si peccatorum poenas differt: si easdem mitigat, *lenitas*. *Pf. 103, 8. Rom. 2, 4*.

Obs.

Obs. 1. In Hebraeo est: רִדָּן, יָן, graecis χρηστότης, ἀγαθοσύνη. *Patientia.* אֲנִי אֶרְךָ אֲנִי מִכְּרֹסֻמִּיא, ἀνοχη.

Obs. 2. Omnem ex animis hominum radicitus extrahit religionem, qui Deo et opem et gratiam tollit. Quid enim est melius aut quid praestantius bonitate et beneficentia? qua si quis carere Deum velit, neminem Deo carum, neminem ab eo amari, neminem diligi velit. — Si maxime talis est Deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur, valeat. Sic CICERO *de Nat. Deorum L. I, c. 44.*

Obs. 3. Naturae commodis mirifice a Deo esse provi-
sum, remota disputandi subtilitate, oculis quodammodo li-
cet contemplari, quam in rem elegantissime canit vates Ps.
104: et perspicue differit CICERO *de N. D. L. 2, c. 39.*
uterque admirabili imaginum consensu, quem non possum
non hoc loco ob oculos exponere. CICERO quidem: *Ac
principio quidem terra universa cernatur solida, globosa,
vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum omnium
incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. (v.
Ps. 104, 14—16.) Adde huc fontium gelidas perennitates,
liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos,
speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates. —
(Ps. 104, 10. 11. 18.) Quae vero et quam varia genera,
bestiarum vel cicurum vel ferarum? (v. 11.) qui volucrum
lapsus atque cantus? (v. 12.) qui pecudum pastus? (v.
14) — quid iam de hominum genere dicam? qui quasi
cultores terrae constituti non patiuntur eam nec immanitate
beluarum efferari nec stirpium asperitate vastari. (v. 23.)
At vero quanta maris est pulchritudo? quot genera quan-
quam disparia partim submersarum, partim fluitantium et
innantium beluarum? (v. 25. 26.) Ipsum mare sic terram
appetens littoribus eludit, ut una ex duabus naturis con-
flata*

flata videatur. (v. 6. 7. 8.) Exinde mari finitimus aër die et nocte distinguitur, isque tum fusus et extenuatus sublimē fertur, (v. 12.) tum autem concretus in nubes cogitur humoremque colligens terram auget imbribus, (v. 13.) tum effluens huc et illuc ventos efficiat, (v. 4.) idemque et volatus avium sustinet et spiritu ductus alit et sustentat animantes. — Restat — coeli complexus, in quo cum admirabilitate maxima igneae formae cursus ordinatos definiunt. — (v. 2. 3.) E quibus sol — diem noctemque conficit (v. 19. 20.) et s. p. Et c. 47. Pastum animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. — Dedit beluis et sensum et appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. — c. 53. Quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia tamque iucunda gignit: neque ea uno tempore anni, ut semper et novitate delectemur et copia! (Ps. 65, 10 sq.) — Multa praetereunda sunt, et tamen multa dicuntur. (Ps. 104, 24.) Numerari enim non possunt fluminum opportunitates: montes vestiti atque sylvestres: medicamentorum salutarium plenissimae terrae: artes denique innumerabiles ad victum et ad vitam necessariae. Iam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus: aliud quiescendi. — (Ps. 104, 20-23). Facilius intelligitur, (a deo immortalī) hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta omnisque humanae naturae figura atque perfectio. — Terrenorum commodorum omnis est in homine dominatus. (Ps. 8.) nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus. — Neque vero supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quae ad usum hominum orta ab hominibus solis invenitur. — Tantam beneficiorum, in quibus benignitatis certissima significatio cernitur, copiam naturae divitiae

obiiciunt, si terram mariaque omnia perlustres: neque facile reperietur, qui, vitae suae suorumque bonorum memor, conqueri possit de angusta beneficiorum mensura, sibi definita. Quanta ipsius vitae, qua fruimur, dulcedo! quae sensuum oblectamenta! quam admirabilis inter tot pericula corporis animique integritas! Adde varietate fructuum, cantibus ornatis, artium et scientiarum utilitate, hominum commerciis, amicorum colloquiis, somni requie, laborum felici successu, animi nostri praestantia, solertia, ipsaque spe et expectatione futurae felicitatis novam quotidie comparari laetandi materiam: quis tu coecus et sensibus obduratus esse possis, quin benignum et beneficum rerum tuarum autorem profitearis ac celebres? Quid dicam de illustribus amoris exemplis, quae doctrina christiana statuit atque commendat? quam generis humani restituendi curam agat, *Tit. 2, 11. Iob. 3, 16. Rom. 5, 6. I Iob. 4, 9. 10.* quam facilis sit ad reconciliationem et tardus ad poenam *Pf. 103, 8 sq.* quam imbecillitatibus nostris indulgeat atque succurrat, *Pf. 145, 14.* Sed immensum beneficiorum campum quis percurrat et dimetiatur? Licet tamen iustrare interdum singula, ut benignitatis divinae sensum excitemus, qui nos indies ad venerationem et obsequium, Deo debitum, atque exemplo praestantissimo ad beneficentiam adducat. Multo autem iucundior erit demonstrationis huius pars ea, quae, cum bonorum affluentia fruimur, simul consilium divinum expendit, quod non nisi hunc *bonorum* fructum destinavit hominibus. Quidquid igitur videmus, in eo utilitatis et commodi cuiuscunque consilium intelligimus, id felicitatis causa creari, concedi, instrui, regi cognoscimus. Ac de bonis nemo facile dubitaverit; de malis et adversitatibus res ipsa docet, ea utilitatis causa procurari, sive ad praecavenda mala atrociora, sive ad medenda. cf. *Tb.*

BALGVY *die göttl. Güte gerechtfertiget. mit Anm. von I. A.*

EBERHARD Lips. 782. Recte itaque Iohannes 1 Ep. 4, 16.
 Θεός ἡ ἀγάπη.

Obf. 4. *Affectiones* benignitatis divinae tenemus a) quod sit *universalis*, neque ullius creaturae angustis contineatur. Ps. 145, 9, 36, 7. Hinc vulgaris divisio bonitatis divinae in *universalem* et *particularem* nulla videtur, si rem ex vero aestimes. Quanquam enim multiplex sit varietas beneficiorum et graduum inenarrabilis diversitas, aliosque maioribus, nostra quidem aestimatione, ac largius, minoribus alios atque tenuius ornari usus doceat; una tamen et communis beneficentiae regula, ac constans et aequalis bonitas, quae tantum tribuit, quantum quisque capit. b) *Immensitatem* bonitatis divinae Ps. 103, 11. vates eleganti figura describit: *quantum altitudine coelumi a terra distat, tanta est benignitas divina* i. e. quemadmodum distantiam coelum inter et terram mensura definire non possumus, (vide Ps. 139, 5 sq. et supra §. 85. Obf. 4.) ita quoque immensa bonitas Dei cultoribus divinis obtingit. v. et Ps. 36, 7. c) Benignitas ne obsit et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris, *sapientia* regitur. Turpiter igitur abutuntur bonitate et misericordia divina, qui indulgentia numinis freti audacius peccant, et, a qua ille retrahere studet beneficiis, in eam temere irruunt perniciem. Rom. 2, 4, 5. Deinde d) *iustitia*, ut pro dignitate cuique tribuatur, delectus sit in beneficentia, in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga eum, qui confert. Deinde e) *gratuitam* veneramur benignitatem Dei, qui nulla re egens mercaturam utilitatum suarum exercere nequaquam existimandus erit, 1 Cor. 4, 7. Rom. 11, 35. sed omnia ad commodum nostrum refert. Iac. 1, 17. Postremo f) *perennitas* לעולם. Ps. 103, 16. 17.

Obf. 5. Vltimæ practicum huius doctrinae docent 1 Iob. 4, 19. 21. Rom. 2, 3. 4. 5.

Appendix: De decretis divinis.

α) natura.

Huius tam sanctae ac beneficae voluntatis divinae actus, quo aliquid fieri vult, *decretum divinum* dicitur vel *praedestinatio*, eaque vel *absoluta*, quae non pendet ab actu libero hominis, vel *conditionata*, cum de homine decernit, habita actionum humanarum certissime praevisarum ratione. Rom. 8, 28. 29. Eph. 1, 5.

Obs. 1. Hebraeis decreta divina dicuntur Ps. 25, 10. *iudicia, mandata* Ps. 33, 9. *viae, ὁδοί*, Es. 55, 8. Ps. 145, 17. Rom. 11, 33. *cogitationes*, Es. 55, 8. 33, 11. graecis: προθεσις. Eph. 1, 11. Rom. 9, 11. προγνωσις, Act. 2, 23. (ubi vide LOESNERVM obs. e Philone) et ευδοκία. Actus ipse ὀρίξειν vel προορίξειν, (unde *praedestinationis* vox, tam barbara, quam lubrica enascebatur,) cuius vocis frequens in N. T. usus vetat nos de significatione, quam diximus, dubitare. Act. 11, 29. *Christianorum quisque traditur decrevisse, apud animam destinasse* (ὠρίσαν ἐνάσος) *munera levandae paupertati*. Act. 2, 23. *e decreto voluntatis divinae* (ὠρίσμενη βελη καὶ προγνωσι) *Iesum traditum*, nempe a Iuda proditore, *acceptumque per manus profanas sustulistis*. vide et Luc. 22, 22. Act. 17, 26. *Deus laudatur ὀρίσας προτεταγμένους καιροὺς ratas periodos et stationes humani generis terminavit vel constituit*. Nec aliter προορίξειν Act. 4, 28. coll. 2, 23. dicitur, ubi est *decernere, antequam existat*, diciturque de passione et morte Iesu a Deo definita. Impeditior locus occurrit Rom. 8, 28. 29. Agitur de adversitatibus vitae ac persecutionibus, quibus facile succumbit imbecillitas humana atque persuasio de amore divino

vino concutitur in mente pia. Hanc ut Paulus confirmet Christianis, multis rationibus allaborat. Primum itaque gubernationis divinae clementiam ac sapientiam ob oculos ponit, a qua nihil possit expectari, nisi quod congruit Christianis: *Persuasi sumus, quod Dei amicis, Christianis, omnia conducant, iis inquam, qui decreto divino evocati sunt.* (κλητοι, quibus praerogativa conceditur inter homines.) Post urget similitudinem cum Christo, qui et ipse Dei filius adversitatibus suis exemplum dederit exitus beati. *Quoscumque enim dilexit* (προεγνω, ut hebraicum בְּרִי probare, vide c. 11, 2.): *eosdem quoque destinavit, ut exemplo conformarentur filii sui, quo is fratrum suorum sit dux et caput.* Qui Christi aeternae ac filii Dei vocari capiunt, non possunt ad eum honorem aspirare, nisi quaedam inter eos et Christum, filiorum Dei quasi antesignanum, similitudo intercesserit. Hunc igitur cum Deus primum adversitatibus et morti tradiderit, posthaec ad augustissimam dignitatem effectum: idem consilium eandemque rationem servat in reliquis filiis suis, mala plurima huius vitae ante honores futuros decernendo. *Quos autem cum Christo destinavit* (ad passiones), *eos quoque evocavit, evocatos beneficiis adfecit, beneficiis adfectos ad δόξαν dignitatem et honores summos evexit.* Similiter *Eph. 1, 5. decrevit adoptare nos,* et splendidam prae reliquis dignitatem nobis concedere, nempe translatione ad coetum Christianum. coll. v. 11. Patet ex his dictis, προοριζειν *nusquam* dici de decreto divino *salvandi*, nedum damnandi ad supplicia aeterna homines, sed vel de voluntate divina, quae cum dignitatem quandam coetui Christiano tum adversitates decernit, vel de beneficio et honoribus christianismi. Atque utinam huic usum semper tenuissent doctores Christiani, qui vel scripturis S. vel dogmatis Christianis explicandis operam dedere! Sed

cum AUGUSTINVS, vir sane disertus et ingeniosus, linguarum autem, prout ipse fatetur, ignarus, hanc praedestinationis voculam amplexatus esset eamque e linguae latinae consuetudine explicaret (Lib. de *bono perseverant.* c. 17. dixit: *in sua, quae falli mutarique non potest praescientia, opera sua futura disponere, id omnino nec aliud quidquam est* PRAEDESTINARE) et super illa philosophari et argutari inciperet, traheretque ad controversias pelagianas et rationem salutis aeternae, paulatim delapsus est in opinionem de praedestinatione ex absoluto decreto, atque pro ea, qua valuit, inter Latinos et Africanos auctoritate plurimos in societatem erroris, aucti quoque imperitia sectatorum, traxit; Praedestinianos postea dictos, quorum etsi secta nulla, plures tamen fautores fuisse, *Prosper Aquitanicus, Lucidus*, aliique, eo delapsi, ut gratiam divinam, qua carere homines non possent, neque illi resistere, adeoque ipsam salutem aeternam, tribui iis dicerent absoluto Dei decreto, qui praedestinati essent ad salutem aeternam. Latius inde serpsit cum formula barbara error gravissimus, repullulans *Mingentii* cuiusdam Hispani, et *Egilae* dictis (quod praedestinitio ad vitam et ad mortem in Dei sit potestate) novisque incrementis auctus fuit a *Godeschalco, Saxone*, monacho Orbacensi in Francogallia, *Sec. IX.* et *Sec. XVI.* post multas inanes Thomistarum cum Lombardistis controversias revocatus a *Beza*, et *Calvini* primum, post *genevensium* et *belgicorum* coetuum suffragiis comprobatus, acerrimas disputationes excitavit, qua de re inferius exponendi locus dabitur commodior. Vnum hoc monuisse sufficiat, tot dissidia et altercationes, tot formularum prodigia, tot denique ac tam saeva errorum monstra, quibus caput de praedestinatione omnium maxime agitatum ac turbatum fuit, unice orta e liberalium disciplinarum ignorantia et graecarum li-

terarum inscitia, prout iam vidit *Iob.* SCOTVS *l. de praedestinatione*, laudatus SEMLERO *sel. cap. H. E. T. II. 357.* uno quasi praecidi ictu, ubi graecorum consuetudinem teneas, quibus *ὀπισθως* est quaecumque propositum et sententia ponderatis omnibus argumentis constituta, quae tantum abest, ut coeco feratur arbitrio omnemque ordinis rationem et sapientiam excludat, ut potius, remota hac, insaniam notam sibi contrahat, qua nihil de Deo statui poterit crudelius, v. TITTMANN *diff. de noxis ex inscitia linguarum. Witt. 776.*

Obs. 3. Quae sit decretorum et praedestinationis *absolutae* vel *conditionatae* ratio, e superiore disputatione (v. §. 90. Obs. 1. p. 270.) facile deducetur. *Absolutum* dicimus, cuius fundamentum non intelligitur e re ipsa, quam spectat: *conditionatum*, quod nititur praestituta quadam conditione, cui cum quis satisfaciatur factisque facturum Deus certissime praevideat, inest quaedam vis regundae voluntatis divinae. E priori genere fuit decretum de creatione mundi, de mittendo salutis nostrae causa Iesu, de salute per eius mortem acquisita ac per fidem obtinenda, de praedicatione Evangelii eiusque translatione ad gentes varias, de honoribus popularibus, de quibus quanquam non sine gravi ratione et sapienti consilio statuisse Deum pie credamus, (quomodo enim aliter possit?) scimus tamen, ea minime fluxisse ex actionibus meritisque humanis. Alterum genus decretorum, cuius exemplum habemus in decreto de salvandis hominibus, praevisione divina nititur, qua, quid quisque sit acturus, quomodo sese ad conditiones salutis compositurus, videt aeternumque vidit: adeoque nec tollit libertatem humanam vel necessitatem infert, sed eius potius usum supponit: vide supra §. 85. Obs. 4. p. 259. sq.

Obf. 4. *Strictiori* tenſu uſus eccleſiaſticus vocem prædeſtinationis ſic frequentavit, ut unice ad hominum ſive felicitatem ſive perniciem æternam referatur: unde prædeſtinatio duplex, ad vitam (*electio*) et ad mortem (*reprobatio*) vulgo docetur. Sed de his alibi.

§. 97.

β) *Affectiones.*

Cum in decretis divinis quaſi motus et actus voluntatis divinae ſingulares concipiamus: easdem, quas voluntati ipſi, *affectiones* decretis quoque vindicamus. Sunt igitur *aeterna* (*Eph.* 1, 4.) *immutabilia* (§. 91.) *iuſta* (§. 93.) *ſalubria* (§. 94.) ac noſtro ingenio *ſublimiora*. *Prov.* 25, 2. *I Cor.* 2, 10. (β&θη) *Eſ.* 55, 8. *Rom.* 11, 34.

§. 98.

Omnipraeſentia.

Nihil adhuc diximus de *omnipraeſentia*, quae tamen omnino non differt ab omnifcientia et omnipotentia, iunctim concepta. Praeſentiam enim ſpiritus unice ex intelligentia rerum noſtrarum ac memoria, et vi in nos agendi aeſtimamus. Conſentit *Vates Pf.* 139, 7 — 10. et *Ier.* 23, 23. 24.

Obf. 1. Multa hoc loco diſputant, praeciunt, finiunt ſubtiles theologi de noſtione et modo praeſentiae, de ἀδιαιεααα, de approximatione eſſentiae divinae (de qua diffuſius BAIERVS *compend. theol.* L. I. C. 1. §. 12.) et ſimilibus nugis, ſtoico potius philoſopho dignis, vel fautore Spinozae ac Humii, qui materiam infinitam vel neſcio quam *mundi animam* Dei nomine conſecrant, quam chriſtiano homine,

mine, quem Deum purum a materia spiritum profiteri decet. Ac principio quidem, ut de notione constet, spiritus praesentiam concipimus in cogitatione in alios extra se defixa. Ita praesentes absenti nos amico sistimus, dum memoriam eius recolimus, atque quid iam, quonam loco, agat, divinamus vel quemcunque statum eius animo contuemur. (vide *1 Cor. 5, 3.*) Loci quoque ratio habetur et efficientiae. Nam ubi nos quidem versamur, agimus: atque in res nobis praesentes operamur. Itaque Deum cum praesentem rebus omnibus fatemur, negamus ab ulla re spatio et intervallo ita seiungi, ut eo efficientia atque operatio in rem ipsam impediatur; contra docemus: quidquid existit, id semper obversari animo divino ac virtuti eius aperte exponi atque patere. Atque haec notio valde commendatur magnifica descriptione, quam Vates divinus instruit atque exornat *Psf. 139.* Nam Deum ubique esse ac rerum omnium claras habere notitias ac familiarem cognitionem, hoc est, praesentiam ac scientiam naturae divinae arctissimo afinitatis nexu coniungi, ipse dicit. *Ieremias* porro *23, 23.* clare docet praesentiam Dei, cui omnia ita pateant, ut nemo, eum celare posse instituta sua, credendus sit. Quod addit: *אני מלא את השמים ואת הארץ* *impleo coelum et terram,* palam est, id, nisi extensam et per omnem orbem diffusam materiam divinam statuas, figurate dici contra eos, qui numen coelo contineri atque a rebus humanis plane seiungi somniarent. Simile *Salomonis* dictum *1 Reg. 8, 27.* negat loco quodam circumscribi Deum, atque gravi refellit sententia opinionem Iudaeorum, in templo recens structo divinitatis quasi sedem configi uniusque aediculi finibus eam includi, ut alio loco frustra quaeras. Amplissimam enim, inquit, naturam divinam ne terra, ne coelorum quidem ambitu capi atque constringi: falli, qui vim divinam ferri ultra terminos

orbis terrarum negaverint, falli itidem, qui coelorum sublimitatem immensam ut domicilium numinis tanti construi credant: multo autem magis aberrare a vero, si quis immensitatem tenuis aedificii cancellis coerceri statuat. vide et *Es.* 66, 1. *Act.* 17, 24. Verba Pauli *Act.* 17, 27. 28. Deum quidem negant remotum ab hominibus, sed satis clarum est, innui praesentiam eam numinis, quae ex operibus et efficientia intelligatur viamque aperiat facilem reperiendi vel cognoscendi Dei. Licet et hoc addere. Fatemur, animam nostram toti corpori praesentem esse, dum, sensuum corporis conscia, illud vicissim agit atque operatione sua movet, quanquam substantiam animae concedamus non omnibus partibus pari modo fieri praesentem: quare itaque absurdum sit, credere praesentiam operativam tantum, substantiali vel repudiata vel saltim in dubium vocata? Ex his quidem dictis non aliam quam cogitationis et operationis praesentiam profitear. De *substantiali* autem, cuius ego nec notionem ullam animo meo informare possum, nec qua de causa necessaria defendatur intelligo, adhuc subdubitare liceat. Tu eam defendis: recte quidem, si intelligis: equidem subductis rationibus iudicium suspendo, nec cum numinis iniuria, quod mihi praesentissimum sentio atque revereor: nec cum aliorum periculo, quibus difficile videtur, probata illa formula ἀδίστασις et praesentiae omnia *implentis*, cerebrum ita purgare, ut omnis materiae cogitatio subsidat.

Obf. 2. Magis firmatur opinio nostra de praesentia, quae efficacia et operatione consistit, formulis sacrorum autorum, quae Deum abesse vel adesse, abire vel propius accedere tradunt. *Pf.* 46, 6. 91, 15. atque non testem tantum actionis ac status cuiuscunque eum arguunt sed vel, ubi secedit, auxilium negari, ubi appropinquare et conversari cum homine dicitur, efficaciam amoris divini sese beneficiis ac
adiu-

adiutorio exserere, haud obscure intendunt. Neque est praesentia Dei, quam Christus *Iob. 14, 23. 24.* promittit, (quomodo enim natura divina, quae sua sponte sit omnibus rebus praesens, possit fieri propior fidelibus atque altius sese animis eorum insinuare, equidem non intelligo, nec a quocquam idonea ratione expositum memini): sed conversatio et familiaritas cultorum Christi cum Deo in vita aeterna. Nos (ego et cultores mei) *ad eum (patrem) veniemus et cum eo commorabimur.* coll. v. 3. sq. in quo omnis felicitatis summa existit.

§. 99.

Maiestas et gloria Dei.

Haec fatis exposita sint de attributis divinis, arctissimo nexu coniunctis, ut nullum usquam separatum a reliquis concipi vel agere queat. Eorum complexus est *maiestas divina* (כבוד יהוה); s. divina natura (Θεϊότης) *Rom. 1, 20.* quae, quatenus ex operibus divinis cernitur ac, prout dignum est, colitur, *gloria Dei* dicitur. vide *Pf. 19, 2—11. 29, 1. 9.*

Obs. 1. Differunt itaque *maiestas* divina et *gloria* sic, ut illam per se habeat Deus, haec pendeat a iudicio hominum. Illam promovere velle, nefas omnino et absurdum, quasi quis possit immensitatem augere: hanc autem elevari pariter atque evehi ab hominibus posse, sacrarum literarum auctoritas demonstrat. Paulus *Col. 3, 17.* omnia *ad Dei gloriam* agere iubet i. e. eo dirigere actiones, ut quanta sit numinis reverentia, quam benevole hominum utilitati provisorum a Deo, quam sit erga homines egregie animatus et quanta vi, maiestate, sanctitate ac benignitate polleat, cognoscatur. Eodem sensu *Phil. 2, 11.* omnes ex imperio I. C. agnoscere

debere et promovere gloriam patris; quia in illa Christi maiestate benignitas divina maxime fit conspicua. Sic *Es.* 42, 8. Deus negat se honorem suum alii concessurum, vel permitturum, ut homines de rebus aliis, imaginibus, idolis tam honorifice sentiant, quam de Iehova.

Obf. 2. Philosophi *maiestatem divinam* *εσις* (*essentiam*) dixere, qua qui fruitur, *substantia divina* recte vocatur, si substantiam finias *ens, quod vi agendi pollet*. Iam quum nonnisi uni *εσις* divinitatis competat, *unam esse substantiam* divinam, recte statuitur.

SECTIO TERTIA.

DE TRINITATE IN DEO.

§. 100.

Summa doctrinae.

Tanta est naturae divinae maiestas, nostri-que ingenii imbecillitas, ut mens vel capacissima minime queat omnia rescire atque concipere, quae Deo insunt, isque valde tenuiter sentiat de numine, qui nihil in eo reperiri deque eo statui posse existimet, cuius non aliquid sit cum rebus humanis analogon (§ 76) Neminem itaque offendat, si divina declaratione, dummodo perspicua et indubia, doceamur, naturam ac maiestatem divinam tribus ita esse communem, ut indivisa societate et pari dignitate ornati in unam substantiam divinam coeant et Dei unius nomine iungantur. Hanc doctrinam *Trinitatis mysterium* dicimus.

Obf. 1. Trinitatis fides, si rem curatius discutiamus, ad tria capita recurrit: *primum* existere *unam* tantum *sub-*
stan-

stantiam divinam, vel Deum: (v. §. 99. Obf. 2.) *alterum: tres subsistere* in hac una indivisaque substantia, atque, quod *tertium* est, *communem* inter se habere naturam infinitam.

Obf. 2. Nos in universo loco, difficillimo, sic versabimur, ut *primum*, quid cognosci e sacris literis possit, caute ac liberaliter indagemus, *deinde* traditionem ecclesiasticam et variorum coetuum ac doctorum opiniones referamus atque iudicio nostro qualicunque modeste subiiciamus. Erit itaque bipartita tractatio: *biblica* altera et simplex: altera *historica* ac erudita.

§. 101.

A) Pars prior, biblica.

Age igitur, remotis formularum impedimentis vel systematis alicuius finitionibus, ad sacrarum literarum fidem recurramus, quae nobis patrem, filium Dei a patre, et Spiritum sanctum ab utroque diversum laudant atque divinae maiestatis participes faciunt. *Duplex* autem decretorum S. Scr. *classis* in censum venit: *altera* eorum, quibus omnia doctrinae capita per compendium tradi videntur, *altera* eorum, quae patris, filii ac Spiritus S. naturam figillatim exponunt.

§. 102.

a) Prima classis.

Principio quidem mirari subit, universam de Trinitate in Deo doctrinam nusquam *unius* dicti autoritate clare tradi atque finiri, etsi notitias de Deo, patre, filio et Spiritu Sancto in fundamentis institutionis Christianae non dubitem referre (vide §. 23. Obf. 2.). Laudantur

quidem 1 *Iob.* 5, 7. *Matth.* 28, 18-20. 2 *Cor.* 13, 13. 1 *Pet.* 1, 2. *Matth.* 3, 16. 17. 1 *Cor.* 12, 4. 5. 6. at prius illud cauti critici merito repudiant: reliquis unum tantum doctrinae caput, alium esse patrem, filium alium, spiritum ab utroque differre, confirmatur.

Obf. I. Si qua adhuc criseos lex valet et autoritas, si qua codicum antiquorum et versionum fides, si qua interpretationis cura ac prudentia: nefas erit asferre Iohanneum, quod volunt, dictum 1 *Iob.* 5, 7. ut locorum probantium quasi antesignanum, quo repulso, (poterit autem facili opera), saepe Trinitatis adversarii triumphos de prostrata doctrina universa cecinere. Nam si *Codices* plus quam ducentos evolvas: non extat nisi in *Britannico* s. *Montfortiensi*, papyraceo, recentiori ac ad vulgatam versionem reformato, (cuius lectionem genuinam, diversam quidem a *Wetstenii* et *Griesbachii* excerptis, dedit P. I. BRVNS, in *Repertor. für bibl. und morgenl. Literatur* P. II. p. 260. και το πνα εσι το μαρτυρουν οτι χς εσιν αληθεια. οτι τρεις εισιν οι μαρτυρουντες εν τω ουνω. πτρ, λογος, και πνα αγιον και ουτοι οι τρεις εν εισι και τρεις εισιν οι μαρτυρουντες εν τη γη, πνα, υδωρ και αιμα ει την μαρτ. κ. τ. λ. quod indicio certissimo est, monente iam *Erasmo*, locum ex latino imperite conversum esse, (linguae enim graecae ingenium postularret ὁ πατηρ, ὁ λογος,) et *Raviano* editionis Complutensis apographo e codicum numero fere delendo. Si *versiones*, quarum antiquior fides magno habetur pretio, evolvas: frustra quaeras in *Syriacæ* utraque (ante *Trenellium*, qui editionibus vulgaribus inseruit primus), in *Arabicis*, *Copticis*, *Aethiopicis*

et *Armenorum* antiquioribus exemplis: nec *Latina*, e quibus totus locus manavit, Hispanis editoribus probatus, satis pura atque constantia reperiuntur: alia enim omittant comma, alia transponunt, alia vocum ipsarum varietate fraudis ac interpolationis vestigia monstrant, qua de re pauca monuimus in *Literarisch. Museum T. II. St. 2. p. 179 sq. Altd. 1779.* Ipsum quoque *Lutherum*, qui locum reperit in versione vulgata atque vidit in *Erasmicam* editionem N. T. *tertiam* aliasque insequentes receptum, nullo modo induci potuisse videmus, ut fidem tribueret novae lectioni dictumque temere prius adfuturum a *Complutensibus*, probatum ab Erasmo, *ne cui sit causa calumniandi*, editioni *tertia* insertum, suffragio suo adprobaret seque superflite in versionem germanicam cooptaret. Quodsi denique *patres graecos latinosque* consulas, plerique sunt, nedum omnes, ex antiquioribus, qui quanquam laudarent in scriptis suis comma sextum et octavum, ac studiose contra Antitrinitariorum impietatem, quaecunque compescendis erroribus viderentur idonea, conquirerent, hunc tamen versum praetereunt. vide WETSTEN. *ad b. l. p. 721 sq. T. II. ed. N. T.* et locupletiores illo testes I. S. SEMLER (*histor. und kritische Sammlungen über die sogenannten Bewveisstellen, Erstes St. Helmst. und Halle 8. 764.*) et I. I. GRIESBACH *N. T. ad b. l.* qui clare demonstrat, a *Tertulliano adv. Praxeam c. 25.* et *Cypriano ep. 73. ad Iulian.* minime ad hunc locum alludi totumque comma niti praecipue testimonio, ingenio ac autoritate *Vigilii Tapsensis*, suspecti sane auctoris Sec. V. ante quem nemo illud excitavit. Atque ille, ut plurimis commendavit glossema per pium, quem fundit, sensum, tamen non is est, qui vel criseos bonaeque fidei laudem mereatur vel autorem idoneum sequatur vel interpolationis suae constantes ac fidos custodes reliquos habeat.

habeat. Quotquot enim autores ab illo aevo usque ad Sec. IX. laudant illa verba, tot inter se mirum in modum discrepant. v. GRIESBACH p. 235. sq. Iam cum tanta tot codicum concordia, tot versionum suffragia, tot patrum libri, tot criticorum testimonia clament, dictum haud genuinum refecari debere e sacris literis, atque id, si reiiciatur, nullum nec in ipso textu lacunae vestigium post se relinquat, nec systemati christiano ruinam afferat (salva enim manet ex aliis locis adstructa fides): valeant, valeant, quicunque coniecturis suis exornare commatis spurii dignitatem vel de criticorum immodestia conqueri audent, quasi dignum sit theologo humanas fraudes adiuvaré, atque ne quid traditionis fidei detrahatur, ratas artis criticae leges penitus evertere.

v. praeter autores laudatos I. D. MICHAELIS *Einl. in die goethl. Schr. des N. B. T. II. p. 1245.* ed. noviss.

Obs. 2. *Alterum* locum diximus *Matth. 28, 18—20*: in quo monentur Apostoli, ut non iam Iudaeae sese finibus contineant, sed populos quoscunque, nullo habito discrimine, adeant atque, si possint, institutione sua ad coetum Christianum adducant (*μαθητευσατε*): quo facto iubentur lotionem solemni sacris novis initiari: *et baptizate eos εις το ονομα του πατρος, του υιου και του πνευματος αγιου*. Quo loco primum clarum est usurpari hebraeum dicendi genus in formula *ושם*, atque *εις το ονομα του π.* et *ς. p.* pleonastice dici loco *εις τον πατερα*. v. *Act. 19, 5.* coll. *Gal. 3, 27.* Dein per omnes rationes nullo modo sensus alius exprimi potest, quam hic, ut, si qui per institutionem praeparati adiungi cupiant reipublicae Christianae, baptismi solemnitate inaugurarentur in religione, quae patris, filii et Spiritus sancti autoritate consistit, eamque pie revererentur. Hunc enim sensum formulae: *βα-*

πτιθῆναι εἰς τινὰ demonstrat Paulus, cum Israelitas olim
 εἰς μωυσην βαπτισθεντας laudat 1 Cor. 10, 2, nempe im-
 mersos maris transitu, ut traditae per Mosen doctrinae addictos
 sese profiterentur Mosaicisque institutis nomen darent. Simili-
 ter 1 Cor. 1, 13. negat Corinthios εἰς παυλον baptizatos, vel
 ideo imbutos aqua, ut Paulum quasi ducem et caput ecclesiae
 sequerentur. Quae cum careant dubitatione, vix ausim trahere
 locum ad demonstrationem divinitatis eorum, quibus per occa-
 sionem ritus solemnis nomen dedere novi christiani, (nec enim
 Mosen ideo Deum facimus, quia Israelitas in eius nomen immer-
 sos legimus): sed universam formulam interpretari tantum de
 tribus religionis novae capitibus et conditoribus, patre ut au-
 tore, filio ut domino coetus novi, spiritu sancto ut rectore ac
 adiutore. Atque sic exponi video dictum ab *Eusebio de eccles.
 theol. Lib. 3.* (ap. S. CLARK, *Schriftlebre v. der Dreieinigkeit*
p. 303. ed. germ.) Neminem enim horum, a quibus beneficia
 insignia derivantur ad Christianos, εκλεκτους κατα προγνω-
 σιν θεου πατρος, εν αγιασμω πνευματος, εἰς υπακοην
 και ραντισμον αιματος Ιησου χρ. (evocatos Deo patre be-
 ne cupiente, ac sanctificante spiritu, ut Christo, cuius sanguine
 initiantur novis sacris, fidem dent, ut Petrus 1 Ep. 1, 1. docet,
 quocum cf. *Eph. 1, 3. 7. 13.*) fas est excludere a professione at-
 que cultu. Ceterum et nominis varietas et beneficiorum dives-
 sitas et ipsa formula εἰς ονομα, cum in nomine vel in nomen
 alicuius aliquid fieri, non dicitur nisi de persona, vetat dubita-
 re, quo minus alius sit Pater, alius Iesus, alius denique Spiritus
 sanctus, atque cogitationem omnem de modis, facultatibus vel
 virtutibus (qualitates vocant) singulis, nomine tantum distin-
 ctis, excludit. Neque maior vis est voti *Pauli 2 Cor. 13, 13.*
Favor I. C. et amor (beneficentia) Dei et societas (amicitia)
Spiritus sancti vobis impertiatur. Quid enim? Anne beneficia,
 nisi

nisi a Deo, precari suis non potuit vir divinus? (cf. 2 Cor 8, 4, 1 Iob. 1, 3.) At, inquis, omnis felicitatis summam receniet, quam a divina liberalitate expetit. Recte! nihil enim Christiana religione beatius, nihil exoptatius, quam frui beneficiis a Christo nobis acquisitis ac promissis, propitium sibi sentire numen, denique Spiritus sancti favore et amicitia adiuvari: sed, nisi ex aliis locis constiterit, honorem divinum iure ad Iesum et Sp. S. deferri, illud quidem decretum, quod Deum (non patrem) a Iesu et Sp. S. clare distinguit, divinitatem Iesu et Spiritus S. vix efficiet. v. MOSCHE *Bibelfreund P. V. p. 76* fq. Sic quoque Iob. 14, 26. 1 Cor. 12, 4. 5. 6.

Obs. 4. Laudant veteres prae reliquis *baptismi* historiam *Matth. 3, 16. 18.* sed equidem Iordanem adeundo nihil video praeter trium significationes, patris voce, filii compellatione, spiritus S. symbolo: at, nisi aliorum dictorum luce collustratus, quamvis quisque natura emineat, non video.

§. 103.

b) *Altera classis.*

Multo tamen magis valebunt dicta reliqua, quae patris, filii et spiritus sancti maiestatem commemorant, atque, cum patrem et Deum synonymice laudant, filio quoque et spiritui sancto societatem divinae naturae vindicant. De singulis iam sigillatim disquiremus.

§. 104.

a) *De Deo patre.*

Patris dignitatem ac maiestatem summam tanto consensu cum literae sacrae tum coetus christiani docent, ut de ea multis disputare non sit necesse. 1 Cor. 8, 4 - 6. Iob. 10, 29. 17, 1 - 3. Gal. 1, 4. Eph. 4, 6.

Obs.

Obs. Non alienum ab hoc loco, nec contrarium divinis decretis sit, tenere, patris nomine sæpius *divinam substantiam* indivisam insigniri, idque repeti a rerum omnium creatione ac provida rerum humanarum cura, sicut nos patrem vitæ nostræ auctorem ac provisorem vocamus. Qui unius e tribus, quorum numerus Deum unum efficit, cognomen Patrem esse volunt, multis vel difficultatibus vel erroribus impliciti vix sese expedient.

§. 105.

β) De Filio Dei.

α) Nomen Dei.

Societatem naturæ divinæ *Christo, filio Dei*, *Ebr. 1, 2. 5. Ioh. 10, 35.* quem et *λογον* Iohannes 1, 1. vocat, (utrumque autem nomen naturam eius divinam vix persuadeor describere), vindicamus *tribus* potissimum argumentis. *Primum* enim *Dei nomen* augustum sacri auctores clare illi tribuunt *Ioh. 1, 1. 2. Rom. 9, 5.* [*Ioh. 20, 28. 1 Tim. 3, 16. Tit. 2, 13. 1 Ioh. 5, 20. Act. 20, 28.*] et æqualem Deo testantur *Phil. 2, 6.* [*Ioh. 10, 30.*]

Obs. 1. Sunt, qui ipsum nomen *filii Dei* de divina quadam servatoris nostri natura esse interpretandum iudicent, atque inprimis urgeant *tum* nominis ipsius rationem, quæ nos iubeat, in homine certe, de eadem natura cogitare, *tum Pauli* dissertationem ad *Hebr. 1, 2. 5. et 4, 14.* quæ de eminentiore vocis *υἱος Θεου*, secundum Paulum saltem, significatione dubitare neminem sinat, cum ex hoc ipso cognomine angelis multo præstantiorem ac eminentiorem Iesum esse efficiat: *tum* formulas additas: *μονογενης*, *Ioh. 1, 18. 3, 16. ιδιος* *Rom. 8, 22. αγαπητος* *Matth.*

3, 17. quae nobis merito persuadent, peculiari plane relatione Christum ad patrem ferri. Haec quidem illi, iure usi suo et satis splendide: sunt tamen plurima alia argumenta, quibus commoti vix ausimus filii cognomen a divinae naturae communione repetere. Atque *principio* quidem notandum est hoc: nomen filii Dei Messiae ita proprium et mente oreque Iudaeorum ita vulgatum et solemne fuisse, ut quem Messiam expectabant, eundem υιον Θεου fore certo sibi persuaderent. vid. *Luc.* 4, 41. *Matth.* 26, 63. 27, 40. coll. *Luc.* 23, 35. *Matth.* 16, 16. coll. *Luc.* 9, 20. Origo vero nominis ita proprie et κατ' ἐξοχην de Messia exhibitum haud dubie repetenda est e *Pf.* 2, 7. et 2 *Sam.* 7, 14. Quum enim non inter Iudaeos tantum sed totius orientis omnesque adeo veteres populos reges Deorum filios appellari solemne sit, potuit fieri, ut Messias, summus ille Iudaeorum rex eodem nomine eodemque sensu appellaretur. Inest quoque insignis virtutis et favoris divini significatio, cum Iudaei filios appellare consueverent, qui sunt alteri per animi similitudinem coniuncti, unde μονογενη, αγαπητον, πρωτοτοκον *Col.* 1, 15. υιον Θεου interpretari liceat eum, qui reliquis longe est Deo per naturam suam Deo simillimam commendatior (απαυγασμα της δοξης και χαρακτηρ της υποστασεως *Ebr.* 1, 3. is e quo resplendet maiestas divina et cui impressus est divinitatis character) atque virtutibus eminentissimus reperitur. Itaque cum et nominis ratio et Pauli ad *Ebr.* 1. argumentatio maius humana ac mentium omnium natura fastigium huic filio Dei discernat, tamen ad aeterni numinis infinitam praestantiam id pertingere, tantum abest, ut demonstret, ut aut de praestantia infinita Christi dubitare, cum Socinianis, aut nobiscum negare debeas,* formulam υιον Θεου esse divinae naturae nomen.

nomen. Taceam, patris et filii semper eam reperiri rationem, ut tempore illum priorem et maiorem, hunc posteriorem ac pendentem a patre non possis non cogitare, atque analogiam nimis tenuem et obscuram, detracto illo characteri naturali ac, apud homines quidem, necessario, inter patrem et filium humanum Deumque patrem ac filium Dei supereffe; nam respondebunt procul dubio, multa secus in divinitate existere, ac sunt in creaturis, nec arguendum in similitudinibus acquirendis; id tantum monere attinet, promitti Messiae a Deo, se illi pro patre illumque sibi pro filio (εις υἱόν) futurum. Quisnam his auditis sibi periuadeat, scriptorem hic de naturali illa, aeterna ac necessaria essentiae coniunctione cogitare voluisse? Poteratne eius rei ulla esse pollicitatio, quae est ita necessaria, ut nihil voluntati arbitrioque optantis in illam liceret? Poteratne aeternus ille et per naturam suam filius Dei nomen augustissimum κληρονομειν, consequi, ut Paulus inquit, *Ebr. 1, 4. ac Deus fieri?* Atque hoc luculentius peripicietur, si quis accesserit ad *1 Cor. 15, 28.* legatque, fore, ut debellata omni vi hominibus inimica ipsaque morte devicta, imminente iam oeconomiae Christianae fine, αὐτος ὁ υἱός filius ipse subiiciatur patri, a quo regnum acceperat. Quid? naturae divinae socium status diminui tandem ac socio patri subiici, amissa natura infinita? Sed molestum sibi scrupulum exemptum sentiet, quisquis teneat, non indignum esse Messiae, summi regis, praesentia, olim idem, quod traditum a patre munus tanta cum laude gesserat, reddere Deo ac, quum iam desinat res illa publica Christiana, tanto rectore ad finem usque mundi sustentata, publice ac factis declarare, se traditam fideliter exercuisse potestatem, quo factō divisa olim in plures coetus res publica divina coibit, non iam alio imperatore recta,

quam Deo uno omnium maximo domino. Praeterea Iesus ipse *Iob.* 10, 35. recte et iure suo se titulum filii Dei usurpare defendit, ea allata causa, quoniam revera ipse sit is, ὃν ὁ πατήρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, quem Deus ipse, rerum humanarum dux et autor, ad obeundum munus consecratum ablegaverit. Denique Pauli quoque locus *Rom.* 8, 29. non praeteriri potest, unde, quae mens Apostoli in formula ea adhibenda fuerit, intelligitur liquido et explicatur. Namque non dubitat υἱοῦς Θεοῦ appellare ἀδελφούς χριστοῦ, fratres Christi, e quibus ille primus ac eminentissimus (πρωτοτοκίος) sit. Iam si insigne cognomen, υἱός Θεοῦ, pius facit fratres Christi, υἱοῦ Θεοῦ, neque tamen naturae divinae societatem per hunc titulum quisquam sibi arrogabit: sponte consequitur, ut ad divinae maiestatis significationem haud indubio trahi queat. cf. quoque *Iob.* 5, 18. 19. *Marc.* 13, 32.

vide I. Dav. HEILMANN *disquisitio de ratione, qua Iesus sua ex mortuis ἀναστᾶσει Μεσσίας demonstratus est, in Opusc. ed. DANOV. T. II. p. 530. Ien. 778. I. B. KOPPE N. T. Excursus 2. Ep. ad Gal. p. 91 sq. G. G. LANGE exegetische Versuche IV. St. p. 687 sq. et C. G. Fr. WALCH Diff. de Christo filio Dei proprio Gött. 766. ac G. T. ZACHARIAE diff. de usu dogmatico nominis filii Dei. ib. 768.*

Obf. 2. Pergamus ad vocem λόγου, quae unde ducta sit, non adeo facile erit perspicue docere, imprimis cum in N. T. libris uni Iohanni sit propria. Sunt, qui e *Platonis* ichola vel *Philone* repetant atque illustrent, satis refutati a BRVCKERO in *Hist. philos. crit. T. I. p. 635. et III. 331. sq.* obliti sane simplicitatis Iohanneae et temporum rationis, quae permixta cum Platonismo religione christiana deum patres ausos fuisse docet λόγον Iohannis cum λογῶ

Platonis componere. Alii *Chaldaicam* linguam inprimisque vocabulum מִימְרָא huc referunt, super qua re a multis multa sunt disputata: verum non satis clare demonstratum est, Chaldaeum hac voce sic uti, ut praeter descriptionem et periphrasin Dei summi quidquam insit; v. I. S. DEYLING *obs. s. T. I. p. 221. I. H. MICHAELIS diff. de מִימְרָא Chaldaeorum. Tertia classis e Ps. 33, 6. illustrat, vix probabilis, nam ibi דְּבַר יְהוָה Dei decretum, mandatum, vel voluntatem esse tironibus notum. Alii e Gnosticorum, recentiorum puto Iohanne haereticorum, systemate illustrare conati vocis usum, adversarios habuere gravissimos. C. C. TITTMANN de vestigiis gnosticorum in N. T. frustra quaesitis Lips. 773. et (I. A. Cramer) Ueber den Anfang des Evang. Iohannis, in Beytraegen zur Befoerd. theol. Kenntnisse, T. I. p. 213 sq. quorum ille, WITSIVM T. II. Miscell. Exerc. 3. p. 102. et DEYLING l. c. fecutus, origines vocis deducit e 2 Sam. 7, 21. ubi omnia beneficia sibi accidisse fatetur Davides בְּעֵבֹר דְּבָרָךְ, quod 1 Cbr. 17, 19. repetitum enuntiatur בְּעֵבֹר עֲבָרָךְ, unde in promptu videtur iudicare, esse דְּבַר et עֲבָרָא verba idem declarantia, iisque appellari Messiam, Es. 52, 13. suffragantibus graecis, qui דְּבַר in illo Samuelis loco reddunt δούλος, in quo est argumentum sententiae non leve. Verum utroque loco ve-reor, ut satis clara Messiae indicia extent. Cramerus autem novam plane nuper vocis explicationem proposuit, usu linguae hebraeae et Iohannis, cui familiare est abstractis uti, valde commendabilem, λογον dici *promissum*. Namque דְּבַר promissiones saepe significat, atque eadem ratione, qua alias ipes et idolatium gentium appellari consuevit, quis neget, promissionem quoque vel promissum a Deo, Messiam dici posse? Liceat unum addere. Quisquis Iohannis*

ditioni paululum adfuetus legerit frequenter formulas, ζῶν, ἀληθεια, Φως, sponte intelliget, eas commode verti, *autor vitae, autor veritatis ac lucis* (vide c. 1, 4. 5. 14, 6. 17, 3.): quomodo itaque alienum videatur λογον vertere: *autorem λογου* i *Iob. 2, 14.* vel doctrinae divinae, qui antiquior mundi originibus, Deo familiaris, ipseque divina maiestate clarus, creator omnium, tandem humana forma indutus, nec tamen omni splendore divino orbis apparuit. Atque haec in tali genere locorum, cum contextus nullas dat ansas tenendi sensus, possunt sufficere. Vrcunque tamen exponas λογου titulum: λογω suo *Iohannes* societatem naturae divinae tam clare tribuit, ut nisi quis cupiditati nimis indullerit, quomodo in dubium vocari, nedum negari queat, haud perspiciam. *Initio* (εν αρχη, *sub mundi natales Gen. 1, 1.*) *fuit ὁ λογος, et ὁ λογος erat apud Deum,* (cum Deo conversabatur) *et Deus erat ὁ λογος,* (ipsius naturae divinae socius.) *Hic a mundi natalibus erat apud Deum, omniaque per eum creata sunt; sine eo nihil omnino creatum est.*

cf. TITTMANN *Progr. de h. l.* 1778. Witt.

Obf. 3. *Pauli* dictum *Rom. 9, 5.* non minus videtur planum ac facile interpreti libero ab opinionibus ac caventi sibi a fraudibus errorum, quibus hoc loco valde agitato reperio graves autoritate interpretes. Consilium Apostoli minime obscurum esse potest e contextu orationis, quae Iudaeae gentis privilegia ac dignitatem per compendium recenset, arcam foederis, promissiones amplissimas, cultum numinis purum, maiorum gloriam atque, quod summum est, Messiae ex hac gente (ἐξ ὧν sc. Ἰσραηλιτων) origines, το κατα σαρκι, qua natales, (v. v. 3.) qui si Iudaeorum tantum, uti illi volunt, rex beatus existeret, satis ornaret

naret gentem suam, iam autem eandem ad longe augustissimum fastigium dignitate sua eminentissima evehit; est enim *ἐπι παντων*, omnium imperator et rex, non Iudaeorum tantum, (vide *Col. I, 17. Eph. I, 21.*) *Θεος ευλογητος εις τους αιωνας*, *Deus per secula celebrandus*. Atque fatear, quod multi ac Semlerus prae reliquis graviter monuerunt, formulam *Θεος επι παντων*, nusquam usurpari de filio Dei atque offendere facile posse: verum nec patris ullo loco, quoad memini, titulus est, nec Paulus *Θεον επι παντων* Christum vocat: non enim ille: *ὁ ων Θεος επι π.* sed inversa constructione, *ὁ ων επι παντων*, *eminentissimus*, idque adiciens illustrationis causa *Θεος ευλ.* confirmat. Reliquorum ausus, qui lectionem planam ac, quod miror, omnium codicum et versionum autoritate stabilitam concutiunt, cum sint cupidorum hominum, non criticorum cautorum, lubet praeterire.

cf. I. H. BENNER *suffragium pro gloria Christi Rom. IX. 5. Gies. 771.* et alios, quos HIRT. laudat *bibl. Or. et Exeget. P. II. p. 227. III. 232.*

Obs. 4. Satis habebimus paucis his ac integris dictis demonstrasse divini nominis elogio ornari Iesum. Reliquorum parum certa videtur autoritas vel ob lectionis in textu varietatem vel propter interpretationis ambiguitatem. *Primum* locum obtinet: *Tim. 3, 16. Θεος εμφανερωθη εν σαρκι, Deus apparuit, visibilem sese praestitit, in carne, vel forma humili humana.* Verum lectionis integritas vix satis constat in voce *Θεος*, neque, si constaret, divinitatis testimonium planum ac perspicuum, in quo acquiesci possit, exhibetur. Antiquissimorum enim codicum lectio aut pronomen *ὁς* exhibet, aut adeo oblitterata est, ut in Codice Alexan-

drino, Ephraemi et Claromontano, ut nullo modo agnosci vel restitui queat. (v. WOIDII in CRAMER *Beytraeg.* T. III. p. 147.) Versionum tamen, excepta Arabica, autoritas consentit in $\acute{\omicron}\varsigma$ vel $\acute{\omicron}$, patribus quoque probatum, v. WETSTENII *N. T. ad b. l. et* GRIESBACH *N. T. pag. 149* sq. et, qui contra disputat S. I. BAUMGARTEN *diff. ad b. l.* ac G. F. WEBER *vindiciae vocis $\acute{\omicron}$ Θεος* 1 *Tim. 3, 16. Argent. 777.* Concedamus tamen finiri lites de lectione genuina: quid vero? an hic Paulus eadem dignitateſ Iesum eminere ac Deum summum clare atque indubio testatur? anne nulla exempla $\Phi\alpha\nu\epsilon\rho\omega\sigma\tau\omega\varsigma$ Θεας succurrunt, quibus ipsam divinitatis substantiam rebus vel personis inesse, minime intelligitur? v. c. *Exod. 3, 2.* coll. *Act. 7, 30.* Parum certa igitur, nisi alia argumenta accesserint, vel vocula $\acute{\omicron}\varsigma$ ad formulam Θεου ζωντος referatur, quod ven. I. A. CRAMER tentavit in *Nebenarbeiten.* 1 *St. Dessav. 782.* ex hoc loco demonstratio divinitatis Iesu deducetur. Sed non negaverim, multo aptiorem videri paucorum quidem, verum antiquiorum, codicum lectionem: *Maximi momenti est doctrina religionis Christianae: Is, qui in carne apparuit, s. vixit inter homines, missionis suae divinae demonstrationem certissimam obtinuit e statu beatiore s. vita nova, Apostolis visus est* etc. cf. Ven. ROSENMULLERI *Schol. ad b. l. T. V. p. 278.* Neque laudare ausim *Tit. 2, 13.* ac defendere $\tau\omicron\nu\ \mu\epsilon\gamma\alpha\nu$ Θεου Christum esse: namque commode vertitur: *expectamus, dum appareat gloria summi Dei et servator noster Iesus Christus,* vide *Rom. 8, 18.* 1 *Pet. 1, 5. 7.* Similiter parum praesidii firmi et durabilis in 1 *Iob. 5, 20.* construitur. Monentur enim Christiani, ut caveant sibi a cultu idolorum, plane contrario institutioni Christianae. *Persuasi sumus, quod filius Dei venerit nobisque hanc mentem*

tem dederit, institutione et doctrina sua, ut cognoscamus Deum verum (Iob. 17, 3. I Cor. 8, 6.) et coniungamur vero Deo, hoc est, colamus eum ac diligamus cf. 2, 24. per filium suum I. C., nempe eo autore ac doctore. Hic, (quem Iesus, omnino diversus ab ipso ἀληθινῷ Θεῷ, monstrat,) est Deus verus: haec est felicitatis verae consequendae ratio. Demonstrativum enim οὗτος nonnunquam etiam ad sequentia spectat, v. c. I Iob. 1, 5. αὐτῆ ἐσὶν ἡ ἐπαγγελία, vide et 3, 23. 5, 3. Iob. 17, 3. Praeterea urgent nonnulli Luc. 1, 17. Iohannes plurimos adducet ad Dominum Deum suum, quem ipse CLARKIUS I, c. p. 131. Christum fuisse defendit: at vero nimis ambigua phrasis commode de Deo poterit intelligi, a quo pravis moribus Iudaea gens defecerat, iam Iohannis admonitionibus emendanda. Denique Act. 20, 28. eundem, qui δια τοῦ ἰδίου αἵματος acquisivit sibi ecclesiam, Iesum, Θεὸν diserte appellari, nostris quidem editionibus facile largior: at vis argumenti valde debilitatur lectionis varietate et inconstantia, quam ego iam non ausim discutere. Reperient, qui cupiunt, apud Griesbachium ad h. l. p. 140. copiosam iudicium suum exercendi materiam, quos tamen praemonere liceat, ne ERNESTII crisin Wetstenianam, quanquam severiorem (in opusc. philol. crit. p. 335 sqq. Lugd. B. 764. 8.) omittant. Mihi quidem nec fautores nec adversarios divinitatis Christi, quamcunque denique lectionem praeferas, habere videntur, de quo tanto animorum fervore depugnant: illi quidem formulae αἷμα ἰδίου Θεοῦ, sanguis Deo proprius, si ad veritatem diligentius exigatur, minus probabilis insolentiam difficulter excusabunt: hi, etiamsi lectionem Θεοῦ ut genuinam agnoverint, poterunt quoque verba δια τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου (sic enim antiquissimi legunt

codices) exponere: *per sanguinem filii sui* (ιδιου vel αγαπητου nempe υιου. coll. Rom. 8, 32. Epb. 1, 6.) qua interpretatione, omnium, si quid recte arbitror, facillima ac planissima, litis pretium valde minuitur.

Obf. 5. Neque vero ignoro, Dei titulum e more hebraeo creatis quoque rebus concedi atque dignitatis eminentiam tribuere regibus ac magistratibus Ps. 82, 6. quorum mandata, ut divina, revereri decebat. Atque hac consuetudine loquendi ipse Iesus a blasphemiae crimine sese fati purgat Iob. 10, 30 sq. contra Iudaeos, dicta sua per injuriam detorquentes. Namque cum ille fati tutos ab omni periculo se regni sui cives praestare defenderet (v. 28), subiungit rationem: *pater enim, qui eos mihi concessit, demandavitque provinciam regis ac tutoris, omnium summus est, vi maxima instructus, itaque nemo mihi meos eripiet, ille enim me meosque tutabitur nec ulla vi contraria poterit vinci. Ego et pater unum sumus, concordem consilio, animo viribusque.* (Sic enim εν ειναι est Iob. 17, 21. 22. 1 Cor. 3, 8. ubi nemo cogitet de unitate naturae. Similiter Cicero de officiis L. 1. c. 17. p. m. 123. *nihil est amabilius, nihil copulativius quam morum similitudo. In quibus enim eadem studia sunt eademque voluntates, in his fit, ut aequae quisque altero delectetur ac seipso, efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat e pluribus.* Offendit dictio Iudaeorum aures: putabant enim Iesum summo in fastigio divinitatis sese collocare. Conantur blasphemum hominem lapidibus obruere atque blasphemiae poenam per tumultum exequi, οτι, ανθρωπος εν, ποιεισ σεαυτον θεον, *quod cum homo esset, ausit se Deum facere.* Bene quidem illi ac legitime, cum ignorarent et maiestatem Messiae et dictorum v. 30. sensum. Quem ut lucidius

dius exponat servator noster, respondet: *Nonne in libris vestris legitis: Ego vos Deos nuncupo?* (Ps. 82, 6.). *Quodsi itaque ser. sacra Deos vocat eos, quos Deus adflavit,* (formula εγενετο λογος θεου προς τινα, frequens de prophetarum adflatu, non plane aliena est a regibus v. Ps. 72, 1. quorum decreta, tanquam divina, sequi oportebat et per quos Deus mandata hominibus promulgabat): non est, quod vobis iniurium videatur ac insolens, me eodem nomine uti: *mene, quem Pater consecratum ablegavit, blasphemare dicatis, si me filium Dei profitear?* Verum ut liberalius largiar, divinum titulum ad legatos quoque et ministros divinos transferri, tamen longe insigniorem hac dignitatem et copulatiorem divinitati Iesum tenuisse arguunt Pauli doxologia Rom. 9, 5. et disertia confessio Phil. 2, 6. Iesum fuisse *ισα θεω*, Deo aequalem, qui locus infra erit elucidandus.

Obf. 6. Fuere qui *divinam* Christi *naturam*, quam vocant, πνευματος nomine insigniri statuerent e Rom. 1, 3. 1 Tim. 3, 16. 1 Pet. 3, 18. Ebr. 9, 14. sed vide, quae disputata sunt in *Repertorium für bibl. und Morgenl. Literatur. T. II. p. 1 sq.* ac C. F. SCHMID *diff. de potestate vocabulis σαρκος et πνευματος de Christo dictis in N. T. subiecta. Witt. 775.*

§. 106.

2) *Attributa divina.*

Praeterea de filio Dei s. Christo plurima dicuntur, quae fere sine communione divinae naturae esse nequeunt, ut *scientia* cum divinitatis. *Matth. 11, 27. Iob. 6, 46.* tum animi humani absolutissima, *Iob. 2, 24. 25. 21, Act. 1, 24. coll. Iob 15, 16. 1 Cor. 4, 5. coll. Act. 17, 31. Iob. 5, 22. 27. Jer. 17, 9. 10.* vis et *potentia* summa, *Phil. 3, 21.*

perennitas, *Iob.* 1, 1. [17, 5.] *Ebr.* 1, 10 sq. denique rerum omnium *creatio*, *Iob.* 1, 1-3. *10.* 5, 26. ac *conservatio*, *Col.* 1, 17. *Ebr.* 1, 3. Frustra additur *Col.* 2, 9.

Obs. 1. Magna argumento vis accedit ex observatione superius (§. 99.) proposita, attributa divina arcéssimo copulari vinculo, sic, ut nullum separatim concipi queat adeoque, qui uno pollet, omnibus ornetur. Aliquid tamen scrupuli obiicitur ex aliis scripturae s. testimoniis, quibus *traditam* sibi ac *communicatam* fuisse Iesus profitetur tum *scientiam* *Matth.* 11, 27. πάντα παρέδοθη omnia tradita i. e. docta sunt a patre. v. I. G. ROSENMVLLER *Schol. ad h. l. Iob.* 8, 26. 12, 49. tum *potentiam* *Matth.* 28, 18. *Iob.* 3, 35. 5, 26. *Quemadmodum pater in se habet principiam et causam vitae*, ut possit dare vitam, cui velit (*ὡς ἂν εἶεν ἐν ἐαυτῷ* ex usu Iohannaeano significat *autorem esse vitae*,): ita filio quoque *tradidit ius* et potestatem, per se vimque suam vitam largiendi, et mortuos quoque revocandi in vitam. v. 25. Quae verba si quidam de *aseitate*, quam philosophi vocant, audent interpretari, nae ii non renerent, non posse communicari aseitatem, vitamque, quae *datur*, non esse aeternam nec independentem ab autore aliquo. vide et *Iob.* 17, 2. *1 Cor.* 15, 17. Gravius igitur argumentum suppeditat locus, qui mundo antiquiorum Christum facit. *Iob.* 1, 1. *sub initia mundi extitit ὁ λόγος*. Namque esse ante mundi initia quid est, si non esse ab aeterno? *Pf.* 90, 2. *Epb.* 1, 4. *Es.* 41, 4. De dicto *Iob.* 17, 5. v. §. 249. Obs. 3. Atque haec tam limpida et stabilita sunt, ut alia dicta, quae extitisse Iesum ante adventum suum probant, adducere non sit necesse. *Iob.* 8, 42. 53. 3, 13. 6, 62. frustra enim ex his aeternitatis argumentum petitur, cf. E. I.

DANOV diff. locorum quorundam scr. S. divinitatem I. C. probantium explanatio. Ien. 774.

Obf. 2. Creationem filio Dei clare tribuunt Iobannes 1, 1-3. et Paulus Col. 1, 13-17. *Christus est imago Dei invisibilis, omnis creaturae primogenitus* (i. e. nobilissimus, antesignanus, caput, ex usu hebraeo. cf. Rom. 8, 29. Sed ne offendamur, si *ἡρισιν* Iesum vocat, per naturae humanae origines, addit, eundem alio respectu longe eminere super creaturas:) *per eum enim omnia creata sunt, sive caelestia sive terrestria, sive visibilia, sive invisibilia, quidquid in rerum natura magnum, insigne, potens reperitur, (id enim vir divinus comprehendit formulis synonymis cumulatis invicem, κυριοτητα, αρχαι, εξασται, i. e. κυριοι, αρχοντες), omnia per eum et propter eum (εις αυτον v. Rom. 11, ult.) creata sunt: ille omnibus prior: per eum omnia consistunt, (συνεσηκεν Ebr. עמד stare, perdurare. vide Ps. 119, 3. 33, 9. Eccl. 1, 14.) Idem ille, qui rerum omnium creator ac conservator habetur, caput est ecclesiae. Similiter Ebr. 1, 1. 2. laudat filium Dei, δι ου τους αιωνας εποησε (ולם השהע tempus effecit, vel origines rerum omnium Ebr. 11, 3.): qui vi sua omnia sustinet (Φερειν ex usu hebraeo נשן notat sustinere, conservare, vide Es. 46, 3. 63, 9.) εν ρηματι δυναμεως αυτου, hebraice scripisset עון ברבר עון verbo maiestatis suae, vel decreto efficacissimo. cf. ad h. l. PEIRCH Paraphr. ed. Misbaelis p. 68.*

Obf. 3. Locus Paulinus Col. 2, 9. εν αυτω κατοικου παν το πληρωμα της θεοτητος σωματικως, quod multi ad normam vulgaris Lexici potius quam ad contextus regulam exponunt: *in eo habitat omnis divinitas vere*, obscurior est, quam ut per eum illustrare doctrinam gravissimam ausimus. Nam primum *πληρωμα της θεοτητος*

non

non differt a πληρωματι του Θεου *Eph. 3, 19.* vel πλ. του τα παντα εν πασι πληρωμενου, quod quin sit regnum divinum universum, vel universitas gentium, quae orbem terrarum incolunt, non est dubium. Sic enim πληρωμα εθνων *Rom. 11, 25.* multitudo vel universitas gentium: πληρωμα της γης *Pf. 24, 1.* orbis universus: et πληρωμα &. id quod Deus implet, vel praesentia sua ac vi comprehendit (cf. §. 98. Obs. I. p. 309.) universitas hominum, qui iam divino imperio subsunt (*das allgemeine goettliche Reich*); sed illa universitas, semotis iam partibus, per quas divisa fuit (erant enim Iudaei alii, alii graeci vel profani), *habitat in Christo*; (omnes Dei cives iam sunt incolae reipublicae christianae, vel templi magnifici a Christo instructi *Eph. 2, 19.* non iam παροικιοι, sed συμπολιται, neque enim gentem aliquam excludi vult a soliditate Christi). Idque sit σωματικως, vel ως σωμα, *tantumquam corpus* q. d. quos iam incolas dixi regni Christiani, ii constituunt corpus Christi, capitis omnium rerum. Atque hunc sensum commendant *Col. 1, 16. Pro consilio Dei benigno in Christo* vel *Ecclesia universitas habitat*, omnes recipiuntur. vid. γ. 17. et *Eph. 3, 19.* quem recte cum nostro loco contulit G. A. TELLER, *Woerterbuch des N. T. Zusaetze p. m. 34.* Sensus itaque videtur: omnes imperii divini amplissimi cives iam cogi posse in republ. Christianam, et in unum quasi corpus componi, e consilio divino: non itaque esse, quod vanis Iudaeorum studiis ac argutiis abripi sese patiantur quidam, ut repudient gentiles ac civitate christiana excludant.

§. 107.

) *Cultus divinus.*

Denique cultum religiosum, quem nefarium esset praestare creaturis, precibus et spei ac fiduciae sensibus, tribuere iubemur Christo non tantum per consilium mandatumque divinum *Iob.* 5, 23. *Ebr.* 1, 6. *Phil.* 2, 10. *Pf.* 2, ult. sed etiam exemplis Apostolorum. *Act.* 1, 24. *1^a*, 59. *2 Cor.* 12, 8. *2 Tim.* 4, 18.

Obf. 1. *Iesu uerba apud Iohannem* 5, 23. (*Filium pariter omnes colant atque patrem. Itaque qui filium non colit, is nec patrem colit,*) tantam habent perspicuitatem, nihil ut desiderari ultra possit. Nam si eadem, qua pater, et filius religione venerandus est, isque qui filio cultum (τιμην) denegavit, nec patrem colit, consequens est, filio parem cum patre cultum deberi, atque eum cum patre esse coniunctissimum. Etenim ipse Deus diserte testatur, se honorem sibi debitum nulli alii concedere, neque concedere posse. *Es.* 42, 8. 48, 11. atque Christus alio tempore impudenti diaboli tentatoris postulato haec opponit e *Deut.* 6, 13. *Dominum, Deum tuum adores. Quid igitur? Nonne sibi repugnet Christus et quod maius est iniuriam maximam faciat Patri, si inferior illo, sibi parem tamen reverentiam hominum vindicet? quod de eo vel cogitare summae impietatis fuerit.* Verba sunt C. GVIL. THALEMANNI *Progr. Iesum Christum eodem, quo Patrem, modo colendum atque adorandum demonstrat ex Iob.* 5, 17 - 23. *Lips.* 1776.

Obf. 2. In cultu vere religioso duo requiri, inter omnes constat. Primum adoratio, quae fit precibus: alterum sensus spei ac fiduciae, qua Deum bonorum nostrorum ac salutis autorem veneramur atque mandatis eius paremus. Vtrumque Christo deberi ac praestari intelligimus. Nam a coercibus Chri-

Christianis invocari Christum, non tantum exemplo patet, *Act. 1, 24*, coll. *Iob. 15, 16*, et *2 Cor. 12, 8*, sed inter omnes sub initio rei Christianae vulgatum quoque ac solemne fuit, nec PLINIO ignotum, qui *Ep. ad Traianum L. 10. Ep. 97. affirmari*, inquit, *quod carmen Christo, quasi Deo, soliti essent dicere secum invicem*. vid. et *Phil. 2, 10*. *Rom. 14, 11*: spem autem in Christum collocari atque vel beneficia ab eo ac per eum expecti vel favorem eius summo studio ac obsequio quaeri ab Apostolis et civibus novae reipublicae: quis tam hospes sit in sacris literis ac peregrinus, ut ignoret? *Pf. 2, ult.* coll. *Ier. 17, 5*. *2 Cor. 5, 8. 9*. *1 Theff. 3, 12*. *2 Tim. 4, 18*. Ex hoc cultus genere sunt quoque tum formulae solemnes, quibus Apostoli, cum miracula edunt, utuntur, ut se eius autoritate atque in eius gloriam res tam insolitas patrasse profiteantur, *Act. 3, 6*, tum iurisiurandi religio, qua se per Christum obstringunt, *Rom. 9, 1. εν Χριστω*, per Christum. *1 Tim. 2, 7*.

Plurimi sunt gravissimi dogmatis defensores e quibus laudasse sufficiat: SPENER *von der ewigen Gottheit Christi*. Iac. ABBADIE *de la divinité de notre Seigneur I. C. Roterd. 689. 12*. Fr. V. CALIXTUS *assertio divinitatis Christi ex scriptura et antiquitate. Helmst. 662*. Theodor le BLANC *principes contre les Sociniens. Hamb. 719*. Dan. WITHBY *Tract. de vera Christi Deitate. Oxon. 691*. Herm. VENEMA *de divinitate I. C. Leovard. 755*. G. F. SEILER *über die Gottheit Christi. Leipz. 775*. WATERLAND *vindications of Christ's divinity. Cantabr. 724*.

§. 108.

Summa.

His convicti Christum, qui homo vixit inter homines, non tantum in eminentiore dignitatis

tatis fastigio collocari, verum etiam ut divinitatis socium coli a nobis debere, pie profiteamur.

Obs. Reliquae quaestiones, de generatione, de modo, quo Christo societas cum natura divina comperat, et aliae, theologorum ingenio, subtilitate ac audacia excogitatae, infra tangendae sunt.

§. 109.

γ) De Spiritu Sancto.

Sacrae quidem literae saepe *Spiritus Dei* vel *Spiritus Sancti* mentionem iniiciunt, sed per varium vocis usum paucis tantum locis, quae ambiguitatis nihil nihilque dubitationis relinquunt, uti oportet, sive cum demonstramus, Spiritum Sanctum diversum esse a patre et filio, sive cum societatem divinitatis eidem vindicemus.

Obs. Magnopere, sicut egregie monuit HEILMANNVS §. 88. *providendum est, ne in tanta nominum πνευμα et רוּחַ פְּלוּסְהַמַּסְיָא loca cumulentur, in quibus horum nominum vel dubia potestas est, vel etiam minus, quam ceterae, probabilis ista, quae singularem legenti personam obii- ciat, inprimis in libris V. T. Nos postquam superius (§. 81. Obs. 1.) varium vocis πνευμα usum exponere tentavi- mus, iam varios significatus familiaris formulae רוּחַ אֱלֹהִים, a quo non differt πνευμα ἅγιον, namque ἅγιον ex usu hebraeo est venerabile, divinum,) vel πνευμα δοξας, 1 Pet. 4, 4. per classes distribuere tentabimus. Primum igitur spiritum divinum plerumque dicunt hebraei actuosum rerum creatarum principium, vim divinam, omneque id, a quo vis, motus, agitatio, vehementior maxime ac insperata, repetenda sit. Ex hoc genere Genes. 1, 2. *Spiritus Dei demissus est* (ex usu Syriaco רוּחַ) *super aquam, orbi terrarum circum-**

circumfusam. h. e. vis divina ad segnes olim aquas iam propius accessit. Similiter *Iob.* 33, 4. *Es.* 44, 2. (ubi vox ברכה synonymam vim habet). Sic in historiis heroum poetarumque et regum, qui se iam dotibus eximiis vel insolita quadam vi instructos sentirent atque tanta effecisse dicuntur, quanta ab iis vix expectari poterant, omnis impetus ad virtutem divinam vel, ut illi loquuntur, ad spiritum divinum refertur. cf. 1 *Sam.* 10, 10. 2 *Sam.* 23, 2. Inprimis *Iudic.* 14, 6. 3, 10. 6, 34. *Exod.* 31, 2. Quis autem sibi persuadeat, singulari quadam ac vera Spiritus Sancti agitatione excitatos alios iam bella gessisse, iam caedes edidisse, iam discerpisse leones, iam artes didicisse? Estque hoc dicendi genus antiquae simplicitatis, quae, virium naturae ignara, Deum semper vocaret in subsidium. (vide omnino I. A. DATHII notam ad *Glassii Philol.* S. p. 319.) Sic et in N. T. *Luc.* 1, 67. *Act.* 7, 55. et al. πλῆρεις πν. ἁγίου dicuntur, qui facundia oris, egregia dictionis vi, rerum gerendarum prudentia pollerent, atque insigniori adfectu agerentur. Post hebraei ipsas *dotēs* eximias, quibus praestare quosdam ceteros intelligerent, רוח dixere, velut רוח משפט *iustitia praeclara Es.* 11, 2. רוח חכמה *animus sapientia prae-cellens*, et plura similia, unde in N. T. fluxit usus vocis frequentissimus, quo singulari quadam ratione πνευμα ἁγιον christianis obtingere dicitur. Nempe supra communem fortem hominum se evehi, et viribus, dotibus, dignitate eximia instrui, christiani gloriabantur, atque quidquid homo christianus pie, et sapienter et feliciter agit, id huius πνευματος beneficio tribuendum videri, inprimis est Pauli doctrina 1 *Cor.* 12, 3. Ceterum illa vis vario utique modo in variis Christianis sese exserere poterat, in vulgaribus propensione in religionem et constantia, (hinc πνευμα θεου animus

animus divinus, πνευμ χειρασου vel υίου θεου, animus Christianus i. e. qui decet hominem divinae religioni initiatum. cf. Rom. 8, 9.): in viris gravioribus acumine rerum dignoscendarum, in tradenda doctrina δεινότητι et eloquentia: sensu atque fervore inter docendum et precandum, denique miraculis edendis. Huc pertinent, quae vulgo dici solent, *dona Spiritus S. miraculosa*, non, quod haec reliquis, quae diximus, diviniora existimata fuissent, quod profecto non est, sed quod haec rariora et insigniora et ad animum percellendum aptiora videbantur. v. 1 Cor. 14, 12. 1 Tbess. 5, 19. Matth. 3, 4. Ioh. 7, 30. unde qui doctoribus et christianis noceret, tristitiam afferret vel iniurias, ac resisteret, is ipsum Spiritum divinum laedere, contristare, criminari ac infestare dicitur Act. 7, 51. Eph. 4, 30. Es. 63, 10. Nec aliter interpretari ausim Davidis verbum Ps. 51, 13. *ne me, deprecor, reiicias a facie tua*, extorem regno ac orbem facias, *nec spiritum tuum sanctum, venerabilem, mihi auferas*, retrahas a me insignes, quibus me ornasti, virtutes, nempe civiles, quibus regnum feliciter administratur. Tertio πνευμα θεου, animam divinum, vel scientiam ac consilia Dei significat Es. 40, 13. ubi graeci vertunt νοος κυριου. Ps. 139, 7. Denique non desunt loca, quae omnem merae facultatis vel virtutis cogitationem excludunt, de quibus statim plura.

cf. C. G. LANGE *exegetische Versuche*, 4 St. p. 461 sq. KOPPE *N. T. excursus* 5. Ep. ad Galat. p. 107. et multo magis G. H. LANG *zur Befoerderung des richtigen Gebrauchs des Teller. Woerterb.* sub voce Geist P. II. p. 41. 19.

N) Personalitas Spiritus Sancti.

Primum itaque sic praecipiunt Apostoli de Spiritu Sancto, ut diversum eundem a Patre et Christo profiteri oporteat. *Matth.* 28, 28. *2 Cor.* 13, 13. (vid. §. 102. Obs. 2.) *Ioh.* 14, 26. 16, 8. 13. *1 Cor.* 12, 4—11.

Obs. 1. Primum genus locorum, quae personalitatem Sp. S. adstruunt, eorum est, quae Spiritum S. adiungunt aliis personis de eoque idem commemorant, quod de ceteris. *Matth.* 28, 19. in quo patris filiique nominibus personas distingui quia non est dubium, Spiritus Sancti nomine in eadem causa et ratione addito, non personam sed virtutem s. qualitatem indicari, aperte repugnat: neque ullius scriptoris accurati et probi auctoritate similis formulae, quae personarum nomina cum virtutibus vel qualitate iungat, exemplum prolatum legimus: nec valde aptum videtur illud, quod in libro *zur Befoerder. des rechten Gebrauchs des Teller. Woerterbuchs* p. 44 sq. propositum fuit. v. §. 102. cf. ZACHARIAE *bibl. Theol. P. I. p. 402.* et I. F. IACOBI *Abh. über wichtige Gegenstände der Religion P. II. p. 62.* Illustre prae ceteris dictum *Ioh.* 14, 26. *monitor ille*, (παράκλητος cf. supra §. 18. Obs. 2. p. 36.) *quem meo nomine pater missurus est*, (vides, alium esse mittentem, patrem, alium Iesum, in cuius locum venit, alium ablegatum iam Spiritum S.) *docebit vos.* Similiter 15, 26. *Quum autem*, me iam abituro, *venerit monitor*, quem dixi, et *quem ego vobis missurus sum a patre*, cuius ego ad patrem revocatus ab his terris e coelo ad vos ablegandi auctor ero ac intercessor, vide *Ioh.* 14 16.) *spiritus ille verissimus*, qui a patre abiturus est (εκπορευεσθαι παρὰ τοῦ πατρὸς idem valet, ac *Deo ablegante prodire.* vide *Ioh.* 16, 28.

16, 28. Argutiae enim eorum, qui, ut processionem Sp. S. internam, nescio quam, stabiliant, ἐξερχεσθαι et ἐκπορευεσθαι iubent distinguere, non sunt audiendae, repugnante loquendi usu: utrumque enim est hebraeum מַשְׁלֵי, usurpatum de ministro, qui mandata executurus iam abijt e conspectu regis in provinciam sibi delatam) *ille de me docebit*. Iterum patet, minime esse eundem, Patrem, qui mittit, filium, de quo argumentum docendi sumitur atque cuius vices novus interpret ac doctor explebit, denique πνευμα αγιον, doctorem et ministrum, cui munus instituendi Apostolos committitur. Plane suffragatur Paulus 1 Cor. 12, 3. sq. qui χαρισματα, *varia Christianorum beneficia ac virtutum distributionem venire*, inquit, *ab uno eodemque Spiritu*, diverto a κυριω (v. 6.) et θεω (v. 7.) Deus quidem est παντα εν πασιν ενεργων omnia virtute sua comprehendit et ubique operatur: at το εν πνευμα unus indivisusque spiritus praecipue autor est singularium virtutum, quibus ahriftianae ecclesiae novi cives instruuntur, comm. 12. ac pro suo arbitrio cuique alias decernit, vide quoque 1 Cor. 2, 10.

Obf. 2. Alterum genus locorum ea complectitur, in quibus affectiones commemorantur, quae in nullam rem aliam, quam in personam, convenire et naturam intelligentem possunt, Iob. 16, 13—15. λαλειν, ακουειν, λαμβανειν sunt evidentialissima personae documenta, quae quantum sciam, de rebus aliis in dictione plana et simplici nusquam in scripturis dicuntur, cf. et Act. 13, 2. 4. 17, 10. 20, 28. Rom. 8, 26. 27.

Obf. 3. Ex his igitur dictis patet, Spiritum Sanctum cum a patre, ut solet minister ac abrogatus a rege, tum a Christo, ut solet successor a praedecessore, distingui atque in hac provincia pendere a patre (Iob. 14, 16.) unde

πνευμα ἐκ τοῦ Θεοῦ dicitur 1 Cor. 2, 11. 12.: et Iesu (12, 26. 16, 14.) atque *hoc sensu* ab utroque procedere.

cf. I. Frid. REHKOFF *argumenta personalitatis Sp. S. clarissima et certissima. Progr. Helmst. 1777.*

§. III.

2) *Natura Spiritus Sancti.*

Sed in maiestatis divinae societatem venire Spiritum Sanctum, etsi haud tam clare pateat, quam de Filio, nec fatis certo intelligatur e titulo divino, tamen affectiones, quibus eminere dicitur, haud ambigue produnt, scientia familiaris consiliorum divinorum 1 Cor. 2, 10. miraculorumque edendorum potestas, 1 Cor. 12, 6—11. [Rom. 8, 11.] ac rerum futurarum praedictio. 2 Pet. 1, 21. [aeternitas *Ebr* 9, 14.] Cultus quoque religiosi exemplum offert Rom 9, 1. *Matth.* 12, 31. [Quidam laudant 2 Cor. 3, 17. *Matth.* 28, 28. *Es.* 6, 3—9. coll. *Act.* 28, 25. 26.]

Obf. I. Si Dei elogio Spiritum S. exornari non sine specie ostendunt vulgo ex *Act* 5, 3. 4. et 1 Cor. 3, 16. haud diffitear, mihi non adeo tutam solidamque videri demonstrationem, ut omnis dubitatio tollatur. Petrus quidem, tum rerum christianarum arbiter, altero loco Ananiam iniuriae et falsi commissi reum agit, qui destinatum et traditum communitati christianae agrum iam se minoris vendidisse mentiretur atque duplicem fraudem admitteret, alteram mendacio, alteram, multo etiam nocentior, diminuta pretii numerati summa, qua indigentis Christianorum consulendum erat. Sed criminis magnitudinem ut demonstraret homini callido et fraudibus suis felici, *cur*, inquit, *eo te malo genio induci passus es, ut spiritum divinum falleres*, vel fallere conare-

pareris? Hoc, quod vulgo exponunt, *ut me, virum divinum, auderes mendacis fallere*, sive verborum sive consilii Petri rationem sequar, ad ecclesiae christianae defraudationem, pecunia publica subrepta, aptius pertinere videtur. Namque *ψευδεσθαι τινα* ex usu vulgari graecorum vim *fallendi dolose* ac fraudes per iniuriam exercendi, rarius autem notionem *mendacii* habet subiectam. Hinc comm. 9. permutatur cum formula *πειρασαι το πνευμα Κυριου Spiritum divinum tentare, offendere* (Act. 15, 10.) vel *male efficere*, in varia discrimina adducere. Praeterea cum mentio criminis iniicitur, non hoc urgetur, quod ausit contra veritatem dicere coram viro divino, sed quod interverterit aliquid ex agelli pretio. Denique si mendacii tantum crimen commissum est, quomodo vindictam tam gravem ac illustrem exercere Petrus potuerit, vix ulla ratione indubia constat. Sed cum supra moneremus, quidquid pertinet ad Christianos ac rem Christianam, id ad Sp. S. ut conditorem novi status referri, exploratum habeo, Petri sententiam eo redire, ut non homines tantum, non rempublicam christianam, non pauperes, cupiditatibus ac fraudibus Ananiae iniuria affectos fuisse admoneat, sed ipsum Spiritum divinum, tutorem ac praesidem coetus christiani, ipsumque adeo Deum, sive quia Spiritus divina natura praeditus sit, sive quia concessus a Deo christianis ac in hac republica praefens Dei legatus (§. 109. Obs. 2.) non possit offendi, nisi cum summa ipsius Dei, a quo legatus venit, iniuria. Similis ratio videtur loci Paulini I Cor. 3, 16.

Obs. 2 Salva tamen, missis minus certis argumentis, res est ex affectionibus divinis, quibus inclarescere Spiritum illum, quo Apostoli rectore ac monitore uterentur, haud obscuro iudicio intelligitur. Si divina est institutio christiana, certe Spiritus S. a quo omnis eius origo deducitur, Deo fa-

militaris erit ac adfociatus. Si miraculorum edendorum potestas non venit nisi a Deo, Spiritum S. cuius virtute adiuvi Evangelii praecones mira facta plurima patrarunt, merito Deum profiteamur. Si futurarum rerum caligines sola Dei scientia dissipantur vatumque animus Spiritu S. actus clare vidit, quid sit futurum ac praedixit: 1 *Pet.* 1, 21. iterum colligitur, Spiritum divina maiestate eminere. Denique cum nemo capax sit του βαθους θεου. et profunda Dei consilia exhaurire scientia sua valeat, cum amplissima rerum cognitio ad Deum relata in creaturis tenuitate semper ac paupertate laborer: concedatur oportet, nos το πνευμα quod βαθη θεου (*Arcana Dei consilia Rom* 11, 33. sp.) εξευνα (Ebr. קרן פי. 139, 1. *intime scit et explorata habet*) ut divinitatis socium, iure nostro colere atque venerari.

Obf. 3. Non nimis urgeam exemplum cultus religiosi; non omnino tamen praeteriri poterit, Paulum iurare per Spiritum Sanctum *Rom.* 9, 1. εν πνευματι αγιω, כרוב שיהיה autem solemne in formula iuramenti. v. *Es.* 45, 24. et alibi. *Matth.* 5, 24 sq. Deinde βλασφημιας vox in sacris literis frequentissime usurpatur de iniuria erga numen commissa, *Marc.* 2, 7. 14, 64. unde colligimus, Dei socium esse, quem qui criminatur, βλασφημιας reum sese facit.

Obf. 4. Multa quidem adhuc congerit doctorum nimis sedulum studium, ut argumentorum suorum adaugeant numerum: sed vel alieno sensu adfecto locis Scr. S. vel inter, retationis incertae, quae aduersariorum vim minime infringit. Itaque praeteream locum *Pauli*, illustrem sed valde obscurum 2 *Cor.* 3, 17. ο δε κυριος το πνευμα εστι. Quae verba si, posthabito orationis consilio ac contextu, vertere liceat, Spiritus autem Dominus, Iehova, est; sane nihil divinitate Sp. S. clarius. At haud adeo magna interpreta-

pretationis species reliqua erit, si seriem orationis persequamur. Per totam enim sectionem pertractat caput de dignitate doctrinae Christianae, cui multo inferior sit disciplina Mosaica. (vide supra §. 4. Obs. 4. b. p. 12.) Hanc postquam varie demonstrasset, novo confirmat argumento, v. 12. a *παρηγορία* ducto, qua doctores Evangelii et novae oeconomiae cives fruuntur. *Moses quidem, inquit, velamen obduxit vultui, ne Israelitae eum intuerentur, usque dum cessaret periturus ille splendor.* q. d. Tantum abest, ut libertate olim fruere Israelitae, ut ne interpretem quidem voluntatis divinae post colloquia cum Deo, nedam ipsum numen, coram intueri liceret. *Neque tamen nunc Iudaei Moysi faciem apertam vident,* doctrinae Mosaicae sententiam veram ac propriam intelligunt. (v. 15) Quod si enim intelligerent, persuasum sibi haberent, olim finem instare dignitati legis ac oeconomiae. (v. 14). Addit: *si conversi fuerint ad Dominum (Iesum); eiusque doctrinam amplecti vellent, futurum est, ut removeatur velamen.* q. d. quemadmodum Mosen, cum a populi colloquiis rediret ad divina, aperto vultu et libero licuit numen intueri: ita Iudaei, si ad christianae religionis adyta penetrabunt, haud amplius per transfennam et nebulas, sed apertius cernent veritatem, nec novae religionis interpretes velamine quasi obvolutos coram visuri sunt, sed ius cum *παρηγορία* ad hos Deumque ipsum accedendi obtinebunt. Subiungitur explicatio: *Ille Dominus, ad quem confugere deberent Iudaei, spiritus est,* ubi Dominus, ibi divinum alloquium, quotiescunque numen adiit Moses, toties spiritu divino adhaesus rediit: *ubi autem oracula edit numen, ibi libertas (παρηγορία)* q. d. Inspirati ac spiritu divino acti propius accedimus ad Deum et clarius intelligimus res divinas, unde fit, ut maius indes decus per nostrum cum Domino (Iesu), qui nos inspirat

(απο Κυριου πνευματος i. e. απο Κυρ. ος εστι πνευμα)
 consortium consequamur. *Alterum Pauli dictum laudant Rom. 8, 11.* in quo haud obscura quaerunt indicia, e quibus intelligi possit, Spiritui Sancto ex mente Apostoli primam resuscitationem Christi a mortuis, dein nostrorum quoque corporum aequae esse tribuendam ac Deo patri. Verum valde minuitur vis probandi, si ad locum ipsum procedamus. *Quod si Spiritus eius, qui Christum e mortuis revocavit* (Spiritus Dei, vid. *Rom. 4, 17. 6, 4.*) *in vobis habitat*, vobiscum versatur: *ille, qui Christum e mortuis revocavit, vestra quoque corpora mortalia vitae reddet per* (vel propter?) *spiritum nobis familiarem.* *Primo iam illud ζωοποιησαι*, si vel maxime de corporis emortui resuscitatione explices, clare tribuitur illi, qui Iesum vitae restituit, hoc est, Deo, omnino diverso ab illo spiritu, qui Christianis familiaris est et amicus. Non enim dicit *πνευμα εγειςεν*, sed *πνευμα του εγειςεν*. Verum nec valde commendabilis videtur explicatio eorum, qui de mortuorum restitutione proprie interpretantur. Quomodo enim ad ultimum illud beneficium transeat oratio Pauli, vix patet: sed in promptu est observare, quam saepe Apostolus per similitudinem Christi mortem comparat cum tropica fidelium morte, eiusque vitam novam cum meliore ac beatiore vitae genere, cuius nos doctrinae christianae institutio ac Spiritus divini adiumentum facit participes. vide *Rom. 4, 17. 24. 6, 4. 11. 7, 4. Eph. 2, 5. 6. 7.* Veram igitur verborum vim hanc tenemus: *Quemadmodum Iesus in vitam revocatus est per vim divinam: ita quoque nos, emortui ac vi bene agendi destituti* (Cap. 7, 4.), *novae vitae reddemur, si Spiritus scilicet fruimur consortio, per eandem vim divinam.* Subiungit modum, quo vis divina sese exferet: *δια του εννοικουντος*
 ἡμιν

ἡμῖν πνεύματος: (hanc enim lectionem praecipue per suffragia patrum alteri, διὰ τὸ ἐνοικεῖν πνεύμα, praefereudam iudico) per spiritum illum emendatiores nos et beatiores efficiet.

vide I. Fr. STEIN *diff. deitatem Sp. S. vindicans*, Erlang. 1744. F. S. ZICKLER *de divinitate Sp. S. Ien.* 1768. Progr. Lips. quo vindicatur divinitas Sp. S. 1779.

§. 112.

B) Pars historica.

A fide simplici ac populari ad *historiam* dogmatis pergamus, quam ad *tria* potissimum capita reducemus: *primum* de notitiis Trinitatis in V. T. et Iudaeorum scriptis: *alterum* de formulis et systematis, quae ad illustrandam ac defendendam fidem Trinitatis. sive orthodoxorum sive haereticorum ingenio, varia per varias occasiones ac periodos inventa ac decreta sunt: *tertium* de necessitate fidei Trinitatis ad salutem, quam Athanasianum, quod vocant, symbolum adferere videtur.

§. 113.

I. De vestigiis notitiarum Trinitatis in V. T. et Iudaeorum libris.

Veteris testamenti dicta trinitatem haud ostendunt, nec illa, in quibus pluralitatis aliquod indicium deprehendi videtur, sive nominibus divinis אלהים, אלהים, קדשים et similibus Gen. 1, 1. sive cum plura in Deo supposita innui Gen. 1, 26. 11, 7. Es. 41, 22. 23. sive cum diserte plures videntur commemorari Gen. 19, 24. *nec illa*. quae filii et Spiritus Sancti mentionem iniiciunt Ps. 2, 7. Prov. 30, 4. Es. 48, 16. *nec denique illa*, in quibus trium

significatio ineffe defenditur *Num.* 6, 24. *Es.* 6, 3. *Pf.* 33, 6. *Iudaicorum autem librorum incerta non minus interpretatio quam fides est.*

Obi. 1. Grave superiori seculo crimen congeitum in G. CALIXTVM, theologum nemini coaevorum comparandum, ex opinione de dogmate Trinitatis, veteris testamenti tempore minus aperte cognito, quam duabus dissertationibus, altera 1645. de *Trinitate*, altera 1649. de *mysterio Trinitatis an ex solius V. T. libris possit demonstrari?* defendit: offendebat enim non minus nominis Calixtini celebritas, quam rei novitas. Nostra aetas, etsi adhuc multos Calovianis ingeniis et artibus arbitros serat, spero tamen, fore, ut clementius iudicatura sit in quaestione plane historica, atque, si notitias de Trinitate ipsi Filio Dei, qui primus eas tradidit atque doctrinam de Deo novo hoc capite illustravit, velimus acceptas ferre, inque beneficiis religionis Christianae, augustinioris ac melioris, censere, haud iniquius de nobis pronuntiet, nisi decretum Athanasianum, quod summam fidei Trinitatis necessitatem omnibus temporibus ac hominibus, nescio qua autoritate, statuit, obvertat malitque diem satis lucidem accensa candela obscura collustrare. (vide supra §. 42. Obi. 2.)

Obi. 2. Vix itaque morabitur studium nostrum sedulitas illa molesta, quae olim amplissimam argumentorum, minime, ut in omni copia solet, exquisitorum, congeriem struxit, ut praesidia haberet fidei trinitatis, tam facili opera destruendam ac avertendam, quam strenua coacta fuit. *Principio* quidem provocari solet a confessoribus trinitatis ad nomina pluralia בערים, קדש ה, אלהיט, ארני de Deo usurpata. *Gen.* 20, 13. 2 *Sam.* 7, 23. *Ios.* 24, 19. sed ccusas n. minum supra tetigimus §. 72. Obi. 4. p. 217. vide et G. C. SIOBB *obs. ad anal. g. et syntaxin hebr. spectantes.*

tes. *Tub* 779. p. 98. Affines his loci sunt, in quibus plures *creatores* laudari existimantur, ut עֲשֵׂיךְ בְּרֵאֵיךְ *Eccles.* 12, 1. *Esf.* 44, 2. *Iob.* 35, 10 *Pf.* 149, 2. sed in his omnibus lectionis vitium subesse patet e versionibus antiquis, quae formam singularem constanter exhibent, codicum quoque autoritate confirmatam. Alia dicta, quibus Deus de se ipso, tanquam de pluribus loquitur, poeticam rationem habent ac terminationis אֱלֹהִים ratione habita formam pluralem conservant, in qua vitiosum esset arguari. *Gen.* 1, 26. 11, 7. coll. *Gen.* 20, 13. *Esaiae* 41, 22. 23. ne Dei quidem verba sunt, sed verorum Dei cultorum, qui Deastros contemptim provocant. Vocabulum לַלו *Esf.* 6, 8. suspicionem quidem facit pluralitatis in Deo, in quam is dicendi modus conveniat: verum nec huius loci magna vis est, si teneas, quaestionem proponi ab illustri concilio Numinis et magnatum. Sunt *denique* dicta, in quibus *diserte* commemorantur plures et *Dominus a Domino, Deus a Deo*, distinguui videntur. v. g. *Genes.* 19, 24. *Iehova* pluviam *sulphuream* demisisse dicitur *a Iehova*, *Pf.* 45. 8. coll. *Hebr.* 1, 9. *Deus Deum unxisse*, *Dan.* 9, 17. *Deus precibus annuere propter Dominum*, in quibus formulis nomen alterum plane superfluum atque otiosum esse, plurimi existimant, nisi haberet hanc vim, ut significaret alium a priori diversum. Ita quidem arbitri docent, hebraeae simplicitatis, praecipue in narrando, parum periti, qui si tenerent consuetudinem dictionis hebraeae, statim intelligerent, antecedens nomen saepius repeti loco pronominis in carmine praecipue, quale *Genes.* 19, 24. non dubitamus a Mose excerpti. cf. *Exod.* 16, 28. 29. *Pf.* 61, 7. 8. 50, 16. coll. 22. 23. *Hos.* 1, 7. 2 *Tim.* 1, 18. Alter locus *Pf.* 45, 8. haud incommode vertitur: *quia iustitiam colis*: — *Deus, Deus inquam tuus* (επεξεργητικος

ut est *Pf. 67, 7.*) *te unxit.* Danielis denique verba quis non arbitretur cum mutata formula *למען שמך*, *per te*, eadem potestate pollere, recteque verti a DATIHO: *propter temetipsum?* Davides *Pf. 110, 1.* Iehovam et Dominum suum, (in voce יְהוָה enim suffixum agnoscimus, ut vis argumenti *Matth. 22, 43.* constet) clare distinguit: neque tamen ideo hunc Deum facit, sed divini imperii consortem. Nullo denique iure huc referuntur *Ierem. 23, 5. 6. 33, 15. 16.* quibus Iehova pollicetur, se producturum esse Davidi sobolem iustam, cui nomen imponendum sit *צדקנו יהוה יצוה* *Iehova iustitia nostra.* Quid vero? an homini nomen Dei essentialē possit imponi? Minime quidem. (vide §. 75. Obf 2) Sed nec simpliciter titulo insigniori Iehovae ornatur Messias vel proles Davidica, verum *συμβολικως.* Atque quemadmodum Mōses altare, quod inscripsit *יהוה נס*, divina natura pollere nec existimavit nec alios docuit, virosque, quos *יהוה צדק*, *יהוה נתן*, vel *Jonathan, lozedek* appellamus, nemo per nomen suum maiestatis divinae participes faciat: ita, qui *Iehova zidkenu* dicitur, ut hoc nomine moneantur Israelitae de Deo propitio, summi Dei elogio minime insignitur.

Obf. 2. Ex altera classe argumentorum pro demonstranda pluralitate in Deo e V. T. primo loco commemorandum est oraculum, quod *fili* mentionem facit, *Pf. 2, 7.* multis multorum disputationibus frequentatum. Principio quidem ut de consilio carminis quaeramus, omnia conspirant, ut persuadeamur, natales imperii celebrari ac novi regis (quem Messiam iubet augustum carminis argumentum) maiestatem contra rebellium nifus atque audaciam confirmari. Rex divinitus constitutus orditur imperium a promulgatione legis et decreti divini, quo nova regis provincia sibi demandatur. *Promulgo decretum divinum* (*אספרה*
אל

קח בן Ps. 50, 16.) significo sancitam a Deo legem: *Iehova dixit de me: Tu es filius meus. Ego bodie te gigno*, vel genitum a me demonstro. vide *Act.* 13, 33. et *Rom.* 1, 3. 4. Perspicuum est, unum idemque ex more poeseos hebraeorum bis pronuntiari adeoque frustra facere, qui cum explicare student, *quomodo* Christus filius Dei sit, obscuriore formula *aeternam generationem* laudant, dupliciter peccantes, primum cum phrasi *ἀπαξ λεγουμενη*, (*genui te*) utuntur, ut illustrent aliam, cuius frequentior usus est, quasi clara ab obscuris lucem possint sperare, vel idem dictum per idem explicare, boni sit interpretis, dein, cum *קח* callide interpretantur, *ab aeterno*, plane repugnante loquendi usu carminisque consilio. Denique si totum locum excutias: quid vero efficitur? Tunc putas declarari divinae naturae socium, cui per beneficium munifici regis amplissimae tribuuntur provinciae? nec agnoscis, omnem novi regis auctoritatem deduci a summi omnium imperatoris voluntate ac decretis? Quae cum ita sint, valde ambigo de sententia eorum, qui Iudaeos ex hoc loco divinam Messiae naturam vel cognovisse vel cognoscere quoque potuisse, nostras notitias Israelitis vindicantes, defendunt. Plura diximus in *scholiis in L. Vet. T. poeticos ad h. l.* Multo tamen minus testimonium *Aguris Prov. 30, 4.* ab omnibus paene interpretibus laudatum ad hanc causam valebit Nam quaestio vatis: *Quod est nomen eius?* si de Deo exponatur, valde ieiuna videtur; facile enim et sine cunctatione respondebitur, hunc, qui omnia amplectatur, Iehovam dici, adeoque rescindetur aculeus orationis. Deinde apte, ut iudico, nec sine calculo eruditorum, locum miserrime vexatum exposuimus (in *versione Proverbiorum vernacula*) de tenuitate scientiae ac virium humanarum, quae, cum iam incapaces reperiantur rerum creatarum, multo minus valeant

comprehendere immensitatem, sensumque verborum tradidimus: *Quis est hominum, qui id possit?* (coelum emetiri, maria comprehendere et s. p.) *Quis filius hominis*, vel, ex more hebraeo, magistri alicuius discipulus et alumnus? Filii enim eruditorum sunt, qui pendent ab ore et institutione magistri. *Notstine aliquem?* Atque hac interpretatione probata vel umbra divinitatis filii ex hoc loco disperebit. De *spiritu divino* quasnam notitias habuerint Iudaei, et quid statuendum sit ex oraculis V. T. difficile est iudicatu. Pleraque enim dicta, in quibus vestigia fidei spiritus divini impressa videntur, cogitationem facultatis potius (unde *δυναμις Θεου* et *πνευμα αγιον* synonymam vim habent) et affectionis, quae Deo insit atque effectu intelligitur, quam entis, cui divinitas adsocietur, excitant. (vide §. 81. Obs. 1. 2.) Clarum plurimis incerp. etibus prae ceteris videtur oraculum *Esaiæ 48, 16. Iehova mittit me et spiritus eius*, vel, ut alii reddunt: *et spiritum suum*. Varias tamen, nec leves difficultates hoc, quod maximum existimatur, argumentum premunt. Sive enim veritas casu primo, *et spiritus eius*: sensus pronus erit: Iehovae spiritus me misit, legatus divinus sum, coll. *Cap. 61, 1.* sive casu quarto: *et spiritum eius*, interpretatio clara postulat, ut vertamus: Iehova misit me spiritu suo adflatum: Quomocumque denique sentiamus, nihil plane pro divinitate Spiritus s. exinde cogitur, si casu primo: habes spiritum a Iehova diversum: si quarto, num spiritus ideo Deus salutetur, quia mittitur a Deo? Minime putem. De his, quamquam nobiscum haud semper contentientem cf. I. F. REHKOPF *de Trinitate. Diss. 1. Helmsf. 770.*

Obs. 3. *Trium* significatio illustris quaeritur in doxologia, quam per visionem Etaias audivit, ac voti publici formula mittendo populi concilio praescripta, in quibus sub-

trina

trinā compellatione insoliti aliquid atque reconditi et $\mu\upsilon\sigma\epsilon\text{-}\epsilon\iota\omega\delta\epsilon\varsigma$ latere communi ore profiteantur. Lateat, non repugnam: reconditum esto: concedam. Tu igitur consentis mecum, haud aperte significari per eiusmodi formulas, et, si qua doctrinae vestigia aliunde detecta sunt, eiusdem tenues lineas posse quodammodo ex his dictis erni. Quid vero? Statuam tres dari (sit venia verbo) Iehovas, numina tria? atque hanc fidem quavis concione commendari per repetitas formulas Israelitis, neque praecaveri, quo minus gens, ad polytheismum proclivior et ingenio rudis, ad foedum tri-theismum prolabatur? denique fundamentum religionis Iudaeae, unum esse Iehovam, per publica et solennia vota concuti ac prosterni? — At vero miraris trinam compellationem votivam eiusque causam quaeris? Cur vero absconditam scrutaris et mysteriosam, repudiata facili, obvia ac plana? Nempe tribus tum gens Iudaea indiguit beneficiis: tutela, (ישמרך): adiutorio divino (יהוה לך): pace et alma post tot discrimina rerum fortunarumque vicissitudines quiete (ישלום). Quum igitur his rebus omnis populū beatitudo perficiatur, quomodo insolens sit, ab uno omnium autore Iehova singulas precari? *Trina exclamatio magnatum* (*Seraphim* vocant) posset suspicionem facere Trinitatis, aliunde demonstratae, neque tamen erraverint, qui summae maiestatis encomium ter cumulato nomine קרוש audire sibi videntur. Vt enim nominis, rem, in quam totus animus defigitur, significantis, repetitio univēse consentanea est loquentium adfectui, ita ex usu orientis imprimis convenit multitudinis et magnitudinis admirationi. v. Ez. 21, 32. Recte itaque vertitur: *Omnium maxime venerandus est Iehova.* Loca Ps. 33, 6. *Esaiae* 64, 9. 10. *Deut.* 6, 4. nemo idoneus interpres hodie laudabit.

Obf. 4. Restat, ut e *Iudaeorum* antiquiorum libris pauca feligamus capita, e quibus notitias trinitatis inter eos viguisse, colligitur. Ordiamur ab *apocryphis*, in quibus praeter apertissimam summi Dei professionem filii quoque Dei et Spiritus Sancti mentio fit, in libro *sapientiae* ac *ecclesiastico*, ex quo homines Christiani suam de trinitate doctrinam Iudaeo scriptori affinxerunt, obliti, diversarum sectarum sermoni simili diversissimam saepissime potestatem subesse et rectam verborum interpretationem e tempore et consilio scriptoris cuiusque indagandam esse. Ac *primum de filio Dei Sap. 2, 13—20.* multa dicit, eumque *iustum* vocat ac Deo patre gloriari asserit, iis verbis, quae multis, *Grotio* quoque, suspicionem moverunt, digito quasi demonstrari Iesum. Sed satis clarum fit e *Cap. 12, 7. 19. 21. 2, 21. 18, 13.* coll. *Hof. 11, 1.* filium Dei esse totam gentem Iudaeam. Praeterea *λογον* cum commemorat *Cap. 9, 1. 16, 12. 18, 15.* (*ὁ λογος θεου παντοδυναμος*) quis cautus interpret potestatem vocis Iohanneam statim inferat, neque consentaneum potius iudicet, id ex usu hebraeo, *verbum tuum* i. e. *mandatum*, exponere? *Spiritus sancti* appellationem reperimus *Sap. 9, 17. 18.* sed ea virtutes eximias prudentiae ac castitatis insigniri, intellectu non est difficile. coll. *1, 4.* et *5. 9, 4. 10.* cum *17. 18.*

vide *I. Melch. FABER super libro sapientiae. Progr. II. Onold. 776.*

Similiter *Siracides 1, 5.* *λογου θεου* laudat oracula divina, religionem revelatam, et *43, 28. εν λογω αυτου συγγειται παντα*, decreto divino, inquit, omnia confervantur. coll. *16. 11.* Praeteream reliqua, quae si vel maxime de virtute vel affectione exponi non possent, (poterunt tamen omnia, praesertim ex more hebraeorum, qui profe-

profopopoeias frequentant ac sapientiam, stultitiam, mortem, et s. p. persona induunt) tamen divinae naturae plures socios nupiam ostendunt.

Addendus his *Philo*, qui magnifice fatis sentit ac differit de λογω, disciplinam Platonice potius secutus, quam popularem et domesticam, verum ita sentit, ut λογον suum primarium Dei ministrum, δευτερον θεον, appellans, eundem a summi Dei natura excludat. Sed hanc rem felicissime expedivit *CARPZOV. Pbilioniana. Lib. 7.* Sequuntur *Targumim*, quibus מִן הַלְהוּת מִמַּרְמֵר et מִן הַלְהוּת familiare est, ac filius Dei, mundo antiquior, interdum commemoratur: *Liber Sobar*, quem Sec. II. compositum esse voluit, et Cabbalistarum monumenta, quae Patris, filii, Spiritus sancti nomina, haud sine elogio repetunt. At neque ex his fides Trinitatis valde munitur: namque et aetatis incertae sunt et magnam a Iudaica et orientali sapientia non obscuritatem tantum, verum etiam ieiunitatem ac insaniam contraxerunt. Ceterum *TERTULLIANVS (adv. Prax. c. 31.)* iam Sec. II. *Iudaicae*, inquit, *fidei est, sic unum Deum credere, ut filium adnumerare ei nolis, et post filium spiritum. Quid enim erit inter nos et illos nisi differentia illa. — Sic Deus voluit novare sacramentum, ut coram iam Deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per filium et Sp. S. praedicatus intelligebatur. Similiter COSMAS Indicopleustes christ. opin. de mundo L. V. in T. II. Collectionis novae Montefalc. p. 258. ἐξ αρχης ὁ θεος εδοκιμασε μη παραδουσαι ἡμιν την της αγιας τριαδος ὁμολογιαν, ἵνα μη ὡς σωματα σωματικωτερον αυτα νοησωμεν και ὑποπτευσωμεν, τρεις ειναι θεους. Επι της δημιεργιας του ανθρωπου ελθων τοτε αινιγματωδως πληθυντικην φωνην εξεφωνησεν. — εσησε την φωνην παλιν αινιγματωδως επι της τριαδος δια Ησαιου (Cap. 6.) επι δε του δεσποτου χριστου φανερωσ εδιδαξε.*

Dignum hoc argumentum, quod liberalius tractetur. Ceterum cf. I. MEYER *diff. de mysterio S. Trinitatis ex solius V. test. libris et rabbinorum, praesertim cabbalistarum monumentis illustrato*. P. ALLIX *iudicium ecclesiae veteris iudaicae contra unitarios*. KNORR v. *Rosenroth Kabbala denudata. Phosphorus orthodoxus fidei veterum cabbalistarum s. testimonia de SS. trinitate — ex vetusto libro Sohar deprompta — edidit Andr. NORRELIUS Amst. 720. 8*. Multa quoque tradit I. S. SEMLER *Beantwortung der Fragmente etc. Hal. 779. p. 59. sqq. et Ueber die Beveueistellen in der Dogm. 1. u. 2. Samml. Hal. 1764. et 68*.

§. 114.

II. *Historia inter Christianos.*a) *Historia Antenicæna.*

Ab institutione et professione Christiana nunquam abfuit doctrina de patre, filio et spiritu sancto (tribus personis vel ὑποστασι, quas communi nomine antiquissimi doctores trinitatem vel τριάδα vocant): non enim decebat, ignorare eos, quibus fides in solemnitate baptismi, iubente religionis nostrae conditore, daretur. Ceterum doctores, quorum scripta supersunt, ita loquuntur de filio et spiritu sancto, (cuius rarior occurrit mentio,) ut saepe subdubites, num eos eadem cum patre vel summo Deo natura ac essentia frui statuerint professique sint doctrinam, post per Concilii Nicaeni decreta definitam.

Obs. I. Quanquam, quod valde dolemus, antiquae fidei, qua novi disciplinae Christianae alumni, cum baptismo mergerentur, obstringere sese solebant, nullum superstes sic exemplum, notitias tamen de patre, filio et spiritu sancto
publice

publice traditas fuisse, primum res ipsa postulat. Omnis enim professio Deo digna requirit, ut, dum formulis utimur, praeter sonos, vis quoque et potestas vocibus subiecta teneatur. Fieri igitur non potuit, quin docerentur quoque Christiani, quis pater, quis filius, quis spiritus sanctus sit, quamam quisque natura excellat, quonam beneficio inclarescat, et quomodo ple de singulis sentiendum sit. At haec formularum fidei, quae a saeculo secundo et tertio ad nos venerunt, constantissimus in summa capitum ac forma consensus antiquissimae traditionis lineas conservat has: *Credo in Deum unum patrem — in Iesum Christum filium eius unigenitum — in Spiritum sanctum*, de quibus v. C. G. Fr. WALCH *Bibliotheca symbolica vetus. Lemg. 770*. Clarum denique exstat in hanc rem IVSTINI MARTYRIS testimonium, *Apol. I. 61. p. m. 82.* ἐπ' ὀνοματι τοῦ πατρὸς τῶν ὁλῶν καὶ δεσποτοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ (inferius addit τοῦ σαυρωθέντος ἐπὶ ποντιοῦ πλάκτου) καὶ πνεύματος ἁγίου (ὁ δια τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα) λατρεῖον ποιοῦνται. — Mutata posthaec per occasiones haeresium, a quibus cavere sibi neophyti debuerunt, et novis identidem accessionibus adaucta formula fidem Dei patris, et filii et Sp. S. semper conservavit atque adhuc conservat. Sed illa fides quam sancta Christiano populo, quam familiaris doctoribus fuerit, multis aliis locis efficitur. CLEMENS ROMANVS *Epist. I. ad Cor. §. 46.* οὐχὶ ἓνα θεὸν ἐχομεν, καὶ ἓνα χριστόν, καὶ ἐν πνεύμα τῆς χάριτος ἐκχυθέν ἐφ' ἡμᾶς. (fere ut Paulus *Eph. 4. 4.*) IVSTINVS MARTYR *Apol. I. §. 6. p. m. 47.* θεὸν — καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα — καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἐπομένων καὶ ἐξομοιούμενων ἀγαθῶν ἀγγελίων στρατὸν (recte Grunerus στρατηγὸν le-

gere iubet, nam *dial. c. Trypb.* p. 165. Christus quoque dicitur ἀρχιζατηγός,) πνευμα τε το προφητικον σεβομεθα και προσκυνουμεν. et *c. 13. p. 51.* τον δημικρον τχδε του παντος σεβομενοι — τον διδασκαλον τε τουτων Ιησουν χρισον — υιον αυτου του ουτως θεου μαθοντες και εν δευτερα χωρα εχοντες, πνευμα τε προφητικον εν τριτη ταξει, οτι μετα λογου τιμωμεν, αποδειξομεν. IRENAEVS *communem ecclesiae doctrinam traditam ab Apostolis profitetur adv. haer. L. I. c. 10. p. 48. Massuet.* πισιν εις ενα θεον πατερα παντοκρατορα, τον πεποιηκοτα τον ουρανον και την γην κ. τας θαλασσας και παντα τα εν αυτοις. — και εις ενα χρισον Ιησουν τον υιον του θεου, τον σαρκωθεντα υπερ της ημετερας σωτηριας και εις πνευμα αγιον το δικ των προφητων κειρησως τας οικονομιας και τας ελευσεις, και την εκ παρθενου γεννησιν — του ηγαπημενου Ιησου χρ. του Κυριου ημων, και την παρσιαν αυτου — να χρισω Ιησου τω Κυριω ημων και θεω και σωτηρι και βασιλει κατχ την ευδοκιαν του πατρος του αορατου παν γονυ και ψη. ORIGENES *summa traditionis ecclesiasticae vel publicae capita, etiam his tradita, qui pigriores erga inquisitionem divinae scientiae viderentur, recenset praefat. L. περι αρχων: Primo, quod unus Deus est, qui omnia creavit atque composuit, quique, cum nihil esset, esse fecit universa. — Tum deinde, quia Iesus Christus ipse, qui venit, ante omnem creaturam natus ex patre, qui cum in omnium conditione patri ministrasset, (per ipsum enim omnia facta sunt): novissimis temporibus seipsum exinaniens homo factus, incarnatus est, quum Deus esset et homo (factus) mansit, quod Deus erat. Tum deinde honore ac dignitate patri ac filio sociatum tradiderunt Spiritum Sanctum. In hoc non iam manifeste discernitur, utrum natus an innatus. — TERTULLIANVS Praxeae,*

qui

qui unam tantum, patris, filii et Spiritus Sancti personam esse docuit, fidem ecclesiae, nullo non tempore servatam, opponit (*adv. Prax. c. 2. T. II. p. 191. Semler.*) *Nos vero semper et nunc magis instructiores per paracletum, unicum quidem Deum credimus, sub hac tamen dispensatione, quam oeconomiam dicimus, ut unici Dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil. Hunc missum a patre in virginem et ex ea natum, hominem et Deum, filium hominis et filium Dei — passum, mortuum — resuscitatum — Qui exinde miserit secundum promissionem suam a patre Spiritum S. paracletum, sanctificatorem fidei eorum, qui credunt in patrem et filium et Sp. S. Hanc regulam, inquit, ab initio fidei decucurrisse ante priores quosque haereticos. Atque haec publicae fidei testimonia supersunt, quae satis puto demonstrant, notitias potius historicas operumque oeconomicorum et beneficiorum, quibus de genere humano pater et f. et Sp. S. meriti sunt, quam naturae aequalis, traditas fuisse populo christiano, omninoque provisum, ut is tres a se diversos profiteretur.*

Obf. 2. Sed postquam in scholis doctorum coepissent philosophari de rebus christianis atque componere cum sapientiae humanae placitis decreta fidei rationesque ac modum rerum exquirere ac definire, suo quisque ingenio fretus atque abusus, paulatim a simplicitate dictionis et fidei defecit atque vix secum constans, nedum cum aliis concors, miras turbas excitavit. Gnosticorum familiis Aeonum nomen placuit, e quorum genere, abusae formulis Iohanneis, λογον, δημιουργον, ζων, μονογενη, χρισον, παρακλητον, esse voluerunt, a patre per emanationem exortos. Philosophis, Platonicae disciplinae adfuetis, λογου nomen familiare, novum systema, commixtum e biblicis et plat-

nicis ideis, confingendi ansam dedit, cuius praecipua capita eo redeunt: λογον ante mundum conditum extitisse, sed a Deo genitum et procedentem; semper fuisse quidem in Deo quoad facultatem, verum Deo sic volente (βεληματι Θεου) processisse atque extra Deum existere coepisse, omnino diversum ab autore suo, Deo tamen summo haud mutato, sicut lumen accenditur a lumine voxque editur ab homine, sine mutatione luminis hominisque autoris. Vnum omnium instar laudare liceat IUSTINI MARTYRIS locum, *dial. cum Tryph. c. 61. p. m. 165.* Θεος αρχην προ παντων κτισματων γεγεννηκε δυναμιν τινα εξ εαυτου λογικην, ητις και δοξα κυριου υπο του πνευματος αγιου καλειται, ποτε δε αγγελος, ποτε δε θεος, ποτε δε κυριος κ. λογος, ποτε δε αρχισρακτηγον εαυτον λεγει, εχει γαρ παντα προσονομαζεσθαι εκ τε του υπηρξειν τω πατριω βεληματι και εκ του απο του πατρος θελησει γεγεννησθαι. Sequitur magistrum TATIANVS, *or. ad graec. γ. p. m. 19. ed. Oxon. Wortb.* — ο δεσποτης των όλων αυτος υπαρχων των παντων η υποσασις κατα μεν την μηδεπω γεγεννημενην ποιησιν μονος ην καθο δε πασα δυναμεις ερατων τε και αρατων αυτος υποσασις ην, συν αυτω τα παντα. συν αυτω γαρ δια λογικης δυναμειωσ αυτος και ο λογος, ος ην εν αυτω, υπεσησε θεληματι δε της απλοτητος αυτου προπηδα λογος. ο δε λογος κ κατα κενου χωρησας, εργον πρωτοτοκου του πατρος — γεγωνα δε κατα μερισμον ου κατα αποκοπην. vid. et ATHENAGORAS *Apol. c. 9. p. m. 37.* qui et ενωσιν (trium) εν δυναμει, και εν τη ταξει διαιρεσιν (I. c. c. 10. p. 40.) proficitur. Secutus hos TERTVLLIANVS, cum sese Praxeae opponeret, qui unum eundemque (utrum persona an natura?) patrem filiumque et Sp. S. defendit, *libro adv. Prax. c. 2. sqq. p. 194.* primus, puto, *Trinitatis unitatem, unam substantiam,*

personas tres, professus est. Cuius disputationem, quamvis prolixiorē, hoc loco excerpti veniam dabunt lectores, vel ut formularum origines, ab hoc autore fere deducendae, pateant, vel ut intelligatur, quid antiquior orthodoxorum sententia in hoc argumento decreverit. *Perversitas haec (Praxae) se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias patat credendum, quam si ipsum eundemque et patrem et filium et Sp. Sanctum dicat, quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilominus custodiatur οικονομίας sacramentum, quae unitatem in TRINITATEM disponit, tres dirigens patrem, filium et Spiritum Sanctum. Tres autem non statu, sed gradu: nec substantia, sed forma, nec potestate, sed specie: unius autem substantiae et status et potestatis, quia unus Deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine patris et filii et Sp. S. deputantur. Filium non aliunde deduco sed de substantia patris, nihil facientem sine patris voluntate, omnem a patre consecutum potestatem: monarchiam a patre filio traditam servo. — Spiritum non aliunde puto, quam a patre per filium. Adeo manet Deus in suo statu (i. e. in republica sua, ut κυριος παντων) licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri a filio. — Ante omnia Deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia, — ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam (λογον) scilicet, et in ratione sermonem, quem secundum a se faceret agitando intra se. — Ut primus Deus voluit ea, quae cum sophia, ratione et sermone (Trinitate interna) disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsam primum protulit sermonem (λογον), habentem in se individuas suas rationes Saphiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata et disposita, imo et facta iam,*

quantum in Dei sensu. Tunc igitur ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus: Fiat lux. Haec est nativitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit; conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae, dein generatus ad effectum, exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo filius factus est. Dico non carere substantia, quod de tanta substantia processit, (non esse inane quid et vacuum i. e. non ens) — quaecunque ergo substantia sermonis (του λογου) sit; illum dico PERSONAM et illi nomen vindico et dum filium agnosco secundum a patre defendo. — Tertius est spiritus a Deo et filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice, a fonte rivus ex flumine, a sole apex ex radio. Ita trinitas per confertos et connexos gradus a patre decurrit. (Cap. 9.) Inseparati tamen ab alterutro, etsi dicatur alium esse patrem, alium filium et sp. Pater tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur: Pater maior me. — Ad singula nomina, in personas singulas tingimur. Ab his ideis hypotheses ORIGENIS et NOVATIANI (cuius nomen libris de Trinitate inscribitur valde antiquis) parum differunt, quae unitatem trium ὑποστάσεων vix aliam, quam animi, consilii et charitatis agnoscunt, minus probantes doctrinam quorundam, qui effrenatius et effusius (ut est apud NOVATIAN. cap. 18.) in Christo divinitatem confitentur. Ceterum haud pauci, Platonicis ideis innutriti, quae νοον, λογον et σοφίαν in trinitatem quandam cogeant, docuere filium in Deo id esse, quod ratio est in homine, et Spiritum Sanctum nihil aliud, quam vim agendi et operandi divinam. Repudiati sunt, praeter Praxeam, quem diximus, Theodotus Byzantius coriarius, qui Romae ἀρχιεπισκοπῆς ἀποστασίας auctor fuit et Christum ψιλον hominem fuisse, negata sublimiori, praeeistente et divina eius natura, statuit: Noëtas, qui Smyrna oriundus post Epigonum et

Cleomenem Praxeae vestigia pressit, ac Dei patris virtutem quandam, filii nomine distinctam, in Iesu habitasse docuit; et *Artemon*, qui et ipse divinitatem Iesu negavit. *Beryllum* EVSEBIVS *H. E. L. 6. c. 33.* narrat tenuisse, Christum μη προϋφεσαναι κατὰ τὴν ἰδίαν ἁσίας περιγραφὴν πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας μη δὲ μὴν θεότητα ἰδίαν εἶχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνῃ τὴν πατρικὴν Sequitur *Sabelius*, qui non novi erroris autor, sed veteris doctrinae, Origenianae tamen scholae, quae ἰδίαν λόγου ὑπόστασιν et aeternam invenit, parum probatae, et antiquioris orthodoxae hypotheseos defensor, docuit eundem patrem, quasi se ad tempus *extendentem* et filium esse et Spiritum Sanctum, diversarum virtutum nominibus diversis distinctos. Parum differt a Sabeliana haeresi *Pauli Samosatani*, cuius controversia causas et rationes potius nominis filii Dei, quam naturam videtur attingere. Negavit enim Christum λόγον et υἱὸν Θεοῦ vocari φύσει vel eo sensu, ut iam ante Mariam in propria a patre distincta persona substiterit; λόγον personam esse; contra *προκοπή*, merito, defendit Christum υἱὸν Θεοῦ dici, propter miraculum conceptionis; λόγον autem esse insitam Dei virtutem, quae in Christo homine operabatur, ἑμοουσιον vel συνῆσιν τῷ πατρὶ i. e. unum idemque cum patre (quam igitur formulam patres antiocheni reiecerunt). *Manichaei* denique τρεῖς τάξεις personarum confinxere, nisi potius antiquae traditionis reliquias agnoscere velis: primo loco Deum posuerunt, qui inde ab aeterno e se edidit infinitas αἰῶνας, substantias, patris nomen inde consecutus, inaccessible, summam et principalem lucem habitans: altero post eum loco constituerunt filium, qui in secunda et visibili luce consistat: tertia dicitur maiestas Spiritus Sancti. Horum qui historias, opiniones, formulas, plerumque obscuras, expenderit, mirabitur iane, quomodo

Seculo tertio magno strepitu impugnari atque haereseos vocabulo invidio damnari potuerint placita, quorum defensores antiquior aetas, orthodoxa puto, audivit sine suspitione ac temere philosophantes laudavit. Sed ea scholarum fata sunt. Ceterum dubitari nequit, quin filium quoque antiqui patres Θεου ἡμῶν (*Domini nostri*) nomine insigniverint; utrum tamen vel consortem eum essentiae divinae, et summo Deo aequalem (ἐμμοουσιον) unquam agnoverint, vel Spiritus Sancti maiestatem tenuerint: de eo etiam post VULLI studia (*in defensione fidei Nicaenae T. II. Opp. Lond. 1703.*) magnus dubitationi locus relinquitur. Vnum adhuc laudem Symbolum, quod LVCIANI *martyris* nomen praefert, ap. ATHANAS. *Opp. T. I. p. 892.* et prolixius paulo, quam solebat a reliquis, hoc argumentum exponit. In eo igitur Pater universorum Demiurgus et factor dicitur, sed et filius *ante secula natus ex patre, Deus ex Deo, totus ex toto, solus ex solo* — ατρεπτος και αναλλοιωτος της θεοτητος εσας τε και βελης και δυναμειως κ. δοξης του πατρος απαεραλλακτος ειπων. Additur: nomina patris, filii et Sp. S. ουχ ἀπλωσ ουδ' αργως, αλλ' ακριβως την οικειαν ἐκαστων ονομαζομενων ὑποσασιν τε και ταξιν κ. δοξην significare ac esse, τη μεν ὑποσασει τρια, τη δε συμφωνα εν. Sed vereor, ut genuinum sit symbolum, quod iisdem verbis habetur in Synodo Sirmiensi.

cf. PETAVII *dogm. theol. T. II. tot. I.* FORBESIVS *in-*
structiones historico theol. L. I. Amst. 1645. I. S. SEMLERI
Praefatt. ad Baumgarten. theologische Moral per Tomos
III. et über die Beuveisstellen in der Dogmatik. P. II.
Halle. 768. pag. 1—239 (Souverain) le Platonisme devoi-
lé. Col. 1700. übersezt b. t. Veber den Platonismus der
Kirchenvaeter 1782. Gilb. CLARKE tract. tres, quorum prior,
 qui

qui antenicaenismus dicitur, exhibet testimonia antenicaenorum &c. 1695. Sam. CLARK *Schriftlebre von der Dreyeinigkeit mit Semlers Vorr. deutsch. Hal. 776.* ROESLER *Lehrbegriff der vier ersten Iahrhunderte, und Bibl. der Kirchenv. passim.* P. WESSELING *Probabilium liber singularis. Franeq. 1731.* qui antiquorum testimonia de filii divinitate diligenter eruit. I LAMI *de recta Christianorum in eo quod mysterium trinitatis div. attinet sententia. Florent. 1723.* GAZZANIGA *diff. de S. S. Trinitate. Venet. 770.*

Ohf. 3. In haec itaque tempora incidunt origines formularum, quibus utimur vel brevitatis vel orthodoxiae causa, utamurque licet, dummodo et recte definiantur voces, in quo saepe videmus peccari, et referrentur scholis eruditorum, arceanturque ab institutione populi, qui humanae sapientiae formulas et metaphysicorum sublimitatem humili ingenio haud facile attingit, atque, cum vocum sonos pie tenet, fidem ipsam firmiter tenere sibi persuadet. Sed e scholis non video, qua ratione Socinianorum familia expellere magno impetu tentet terminos, quorum frequens per tot secula usus plura accurate, breviter ac definite loquendi subsidia exhibet omniumque artium et disciplinarum consuetudine facile commendatur. Atque cur de verbis disceptemus, si de re constiterit atque conventum sit? cur obscuritatis accusemus vitium, quod non a formulis venit sed ab hominibus abusuque vocum, alieno loco usurparum? cur controversias, ob vocabula subortas, urgeamus invidiose, cum raro a vocabulis ansa rixarum sit arrepta, nisi res ipsa, vocibus significata ac definita, displicuerit animosque, qui se iam a latebris suis excludi sentirent, diviserit? Haec quidem non in eum finem dicta sunt, ut omnem omnium formularum apparatus, minus caute saepe delectum,

laudem, vel *necessarium* earum usum defendam aecufandos-que censeam reliquos, pios quoque et prudentes theologos, qui omittendarum formularum autores sunt. Namque posset omissis iis non minus clare ac definite tradi mysterium trinitatis, faciliusque, puto, intelligi, si simplicibus verbis uti maluissent doctores, quam abstractis et sublimibus, neque in doctrina ardua scopulos formularum obiicere. Ne dicam *Synodum Alexandrinam* egregium praeivisse exemplum, quae in *Ep. ad Antiochenos* (T. I. Concil. *Harduin.* p. 735.) hortatur, ut nolint de locutionibus istis λογουαχειν επ' εδεν χρισμου, μηδε ταις τοιαυταις λεξεσι διαμαχεσθαι, αλλα τω φρονηματι της ευσεβειας συμφωνειν et addit, πολλοσ βομινεσ επι τοις λεξειδιοις φιλονεικουντασ ποσ οβ αλιud ριχαρι, nisi quod ecclesiae pacem invadeant ipsique schismate delectentur. Sed postquam admissas eas usuque dominante receptas ac probatas video, non temere ausim, ab erudita institutione et historica excludere. Prima occurrit vox *trinitas*, cuius antiquitatem TERTULLIANI auctoritate supra munivimus. Graeci τριαδα vocant, e quibus THEOPHILVS ad *Autolyicum* L. 2. c. 15. p. 360. ed. *Moran.* tres dies ante festum luminum sunt typi της τριαδος, του θεου και του λογου αυτου και της σοφιας αυτου. ORIGENES in *Matth.* p. 401. laudat αρχικην τριαδα. Quod forsitan optime veritas: *triumviratus*. Tres enim, quos nomine ac, si quid iudico, essentia diversos arbitrarentur, uno vocabulo *ternionem*, trinitatem, dixere, cui si quidam unitatis, quasi trium in uno, notionem inhaerere putant vertuntque: *Dreyeinigkeit*, vel *Dreyfaltigkeit* (quod Lutherus damnavit), falluntur. Altera vox *substantia*, quae graecis antiquis scriptoribus vel *ουσια* dicitur vel *υποστασις* (nec enim satis distinguunt), veram existentiam innuit, cui opponitur idealis, quam vocant, et conficta. Sequior tamen aetas

Christiana loquendi usum immutavit. *Personae* nomen *Tertullianus* primus, ut videtur, adhibuit, pro *individuo*, vel *ente singulari*, qualitatibus, relationibus ac conditionibus suis distincto, atque hac voce excludit opinionem *Praxeae*, unum eundemque esse patrem filiumque et Sp. S. Secutus eum *ORIGENES* (*Comment. in Scr. S. T. II. p. 56. Huet.*) *τρεις ὑποστασεις*, inquit, *nos patrem et f. et Sp. S. esse credimus*. Plura vide ad §. 115. Obs. 3.

§. 115.

b) *Fides Nicaeno - Constantinopolitana.*

Sed postquam *Arianorum* familia occasionem dedisset cogendi concilii *Nicaeni*, nova decreta novaeque formulae praeceptae sunt atque fidei catholicae capita constituta: tres esse in una indivisaque substantia personas, patrem ingentum (*αγεννητον*): filium unigenitum, patri consubstantialem (*ὁμοουσιον*): et Spiritum Sanctum, quem post *Macedonianas* lites a patre (senior aetas addidit, filioque) procedere, patres *Constantinopolitani* docuere. His igitur catholicorum finitionibus ac decretis nititur, quidquid orthodoxi scholastici de personarum differentia, characteribus et proprietatibus disputarunt. Pauci enim sequiori aevo fuerunt, qui contra fidem catholicam publice sentire vel docere tentarent.

Obs. 1. Saepius quidem superiori seculo contra *Sabellium* et *Paulum Samosatenum* decretum erat, vere patrem a filio et Spiritum S. ab utroque differre: at de mutua personarum relatione et discriminis, quod eos distingit, natura nec disputatum nec idcirco ab ecclesia praeceptum erat aliquid. Illa tamen fidei libertas ac simplicitas, quam studiose prior aetas christiana intemeratam conservavit, studio humanae sapientiae et *Φιλοτιμια Θεολογιας*, ut *SOCRATES* ait, *H. E. 2, 5*, corrupta, post
con-

concordiam et quietem foecunda rixarum atque magnae, nostro quoque tempore, erga religionem ipsam invidiae multarumque querelarum et offensionum mater fuit. Obliti enim beneficiorum trinitatis, quod caput doctrinae recte habetur, dum in id incubuere, ut ingenii sui acumine, quod ignorare nos Deus et celare voluit, eruerent atque, personarum naturam, quasi hac non perspecta nequeas fidem dare munificentissimae τριῶν, temere auderent definire, formularumque apparatu ornare veritatem ac obvolvere, et alias obscuras nimis, atque priusquam de genuino sensu vocum conventum esset, probare, alias in aliis damnare, acres ad disputandum, subtiles distinctionibus, ad defendendum pertinaces, doctores illi ac episcopi, unam omnibus normam praescribere, atque *catholicam* i. e. dominantem esse voluere. Sed ne quid statuum temere, atque hanc ipsam trinitatis fidem, quam me tenere e supra dictis constabit, aut deserere aut reprehendere videar, *primum* capita doctrinae Sec. IV. decreta, *deinde formulas*, quarum usus vicit, exponamus. *Primum* itaque ab *Origeniana* ac *Anti-Sabelliana* disciplina τρεῖς ὑποστάσεις *tres personas* constanter defendit fides publica. Conservata quoque antiqua formula: *unius substantiae*, tribus communis, diverso tamen, ut videtur, sensu. Nam cum veteres fere omnes filium Dei patre inferiorem docerent, eundem iam patri *penitus* aequalem, sublata omni differentia decreverunt. Patrem solum ἀρχον, ἀγεννητον, non tamen solum aeternum, sed filium ab aeterno genitum ac patri cum Sp. S. *coeternum* (ipsa cognominis natura refragante,) Athanasio, viro subtilius atque arrogantius pugnantem, antesignano, tradiderunt, Sabellii, qui trium unam *θειαν*, et Antifabellianorum, qui tres personas professi sunt, hypothesebus in unam condatis. Pauca adhuc, praeter beneficium

neficium sanctificationis et resurrectionis *Spiritus Sancto* vindicata, nisi quod eum *a patre per filium procedere*, formula haud penitus *αβιβλω* Novatianus statueret. Neque Nicaena fides, cuius exemplum non pigebit hoc loco repetere, de eo quidquam definite praecipit, nec Constantinopolitanum concilium plene ac perfecte iubet, eundem patri aequalem essentia ac substantia, propria tamen persona distinctum, profiteri.

Obs. 2. Fuit tamen haud exiguus christianorum coetuum ac doctorum numerus, qui ab hac hypothese diffideret, e quibus *Ariana* familia, celebrior reliquis vel per numerum vel per fata sua, primo loco nominanda erit. Arius igitur Alexandrinus, cum Alexandrum, episcopum suum, de unitate in trinitate philosophantem (*εν τριαδι μοναδα εναι φιλοσοφωντα* iuxta SOCR. H. E. 1, 5.) audiisset, veritusque ne ad Sabellianismum deverteret, admonuisset, presbyter nempe episcopum, invidiam effingere non potuit, atque ipse erroris accusatus est. Cuius etsi paululum obscura adhuc ratio videtur, patet tamen Arium filium dixisse *γεννημα του πατρος προ χρονων αιωνιων θεληματι του πατρος εκ ουκ οντων* (hinc Exucontiani) originem habuisse, patrem *αναρχον* fuisse *αρχην* του υιου. Sed eae formulae omnes e disciplina superioris seculi supersunt, quae genitum aliquando filium, creaturis tamen omnibus antiquiorem, defendit. Divisa Arii familia a firmulis nova nomina accepit: nam alii filium *κατα παντα ανομοιον* (hinc *Anomoeani*, qui et *Eunomiani*, ab Eunomio, quo nemo subtilius graviusque catholicorum hypotheses discussit, v. et EVNOMII *Expos. fidei* in FABRICII *bibl. Graeca* vol. 8. p. 253.) *και αλλοτριον την του πατρος εσιας και ιδιοτητος*; alii *ομοεισιον* filium, i. e. Patri similem, (hinc *homoeusiani*, qui et *Semiariani* dicti) statuebant, repudiato vocabulo *ομοε-*
σιας,

σιας, ne ταυτοτητα filii cum patre statuere viderentur. v. *Concil. Ancyr.* (A. 358.) et *EVCHS Biblioth. der Kirchenver-*
samml. T. II. p. 230. Sequitur *Marcellus*, Ancyranus, qui cum
 contra *Asterii* Ariani libellum infurgeret, in sententiam Sabel-
 lii delapsus esse videtur. BASILIO enim *Epist.* 74. ad *Eustathium*
 et al. autore, *Marcelli* dogma *αδς υιον εν ιδια υποσασει*
ομολογουν, αλλα προσετεχθεντα και παλιν υποσρεψαν-
τα εις τον, οθεν προηλθεν, ουδε τον παρακλητον ιδιας
υφησηκεναι συγχωρουν, Iudaismum corruptum olebat. Si
 THEODORETVM audiamus *haer. fabul.* L. 2. *extensionem*
 (εκτασιν) *quam* Θεον λογον *appellavit*, *reversuram aliquando finita*
oeconomia in Deum, ex quo extensa fuit: Spiritum S. ex-
extensionem extensionis (παραεκτασιν εκτασεως) dixit. Con-
 fer *MONTFAUCON de causa Marcelli in Collect. nova* T. II.
 p. LI. sq. Quae fere ad hypotheses *Tertulliani* (v. §. 114.
 Obs. 3. p. 358.) reduci possunt. *Photinus* nomen *Dei*
 Christo, *ψιλω ανθρωπω*, non per naturam sed propter
 coniunctionem cum eo verbi divini concedi posse, docuit,
 Ario erga Christum multo iniuriosior, nam post mundum
 coepisse eum, contra sacrarum literarum fidem, fingit. De-
 nique *Macedonius*, vir disertus, de Spiritu Sancto mole-
 stius requirens, eum *εις την θεολογιαν της τριαδος συν-*
αναλαβειν εξεπλινε, ac pro virtute fere divina habend-
 dum esse contendit. Horum omnium dogmata, non nova,
 obsoleta tamen hoc seculo et, ut sunt fata ac vicissitudines
 opinionum humanarum, profligata privatis primum, deinde
 publicis iudiciis damnata sunt. Ignorari tamen nequeunt,
 ut symbolorum et formularum, quae iam publico caractere
 ορθοδοξιας signantur, sensus constet ac consilium. Prae-
 teream, cum de publica fide, nempe *Alexandrinorum*, quo-
 rum

rum tum maxime frequens florensque schola fuit ac autoritas subinde increvit, quaeritur, *Alexandrini Concilii* (A. C. 321.) placita, quae Arianos reprehendunt, *de suprema ac sempiterna Christi divinitate multum detrahentes, oblitosque verborum, quibus naturalis eius gloria, nobilitas ac maiestas, et aeterna cum patre mansio significantur.* Primum omnium laudanda fides NICAENA, A. C. 325. composita ac post annos sexaginta sex repetita atque adaucta a patribus *Constantinopoli* congregatis. Eius formula, quae trinitatis dogma finit, haec est: *)

Πιστευομεν εις ένα θεον, πατερα, παντοκρατορα, ποιητην [ουρανου και γης,] ορατων τε παντων και αορατων· και εις ένα κυριον Ιησ. χρ. τον υιον του θεου, τον γεννηθεντα εκ του πατρος μονογενη, τουτεσι εκ της ουσιας του πατρος [Const. μον. τον εκ του π. γεν. προ παντων των αιωνων] (θεον εκ θεου), Φωσ εκ Φωτος, θεον αληθινον εκ θεου αληθινου, γεννηθεντα, & ποιηθεντα, ομοουσιον τω πατρι, δι ου τα παντα εγενετο — και εις το (αγιον αυτου πνευμα) [πνευμα το αγιον. το κυριον, το ζωοποιον, το εκ του πατρος εκπορευομενον, το συν πατρι και υιο συμπροσκυνωμενον και συνδοξαζομενον, το λαλησαν δικ των προφητων.] (τους δε λεγοντας ην ποτε, οτε εκ ην, και πριν γεννηθηναι ουκ ην, και οτι εξ εκοντων εγενετο, η εξ ετερας υποστασεωσ η ουσιασ φασκοντας ειναι, η τρεπτον η αλλοιωτον τον ιον του θεου, τους τοιουτους αναθεματιζει η καθολικη — εκκλησια.) Similia decernit *Concilium Sirmiese* contra *Photinum*, anathematismis feriens: (T. I. *Concil. Harduin.* p. 703.) *si quis dicat filium de nullis extantibus* (εξ εκοντων, *vel*

*) Quae semicirculis () inclusa sunt, leguntur tantum in Symb. Nic. quae uncis [], addunt patres CPolit.

vel de altera substantia (εξ ἑτέρας ὑποστάσεως) et non ex Deo, et quod erat tempus vel seculum, cum non erat: si quis patrem et f. duos Deos dicat: si quis dicat Deum Christum ante secula (θεον χριστον προαιωνιον), neget autem filium Dei patri ministrasse in creatione universi — si quis ausit dicere αγεννητον aut partem eius e Maria natam esse — si quis secundum praescientiam (προγνωσιν) eum, qui e Maria natus est, filium esse, nec ante secula e patre genitum fuisse apud Deum — si quis εσταν θεου πλατυνομενην dicat filium facere, aut πλατυσμον της εστας filium appellaverit — si quis λογον ενδιαθετον aut προΦορικον dicat filium: — Si quis audiens Dominum patrem et dominum filium, (κυριον sine articulo) et τον κυριον τον πατερα κ. τον υιον duos dicat Deos, anathema sit. Non enim exaequamus (συντασσομεν) filium patri, sed subiectum (υποτεταγμενον) intelligimus. — Si quis patrem et f. et Sp. S. unam personam (προσωπον) dicat: — si quis Spiritum S. αγεννητον θεον dicat — vel μερος patris et filii — si patrem f. et sp. tres Deos — si factum (γεγονεναι) voluntate Dei, sicut res creatae, filium Dei — si nolente patre genitum (γεγεννηθη) filium — (non enim necessitate naturali βιαθεισ γενουι pater sed simulac voluit αχρητως και απαθως εξ εαυτου γεννητας απεδειξε. —) Si quis αγεννητον και αναρχον dicat filium — δυο αγεννητα, δυο θεους ποιων — (caput enim et αρχη omnium est Christus, caput autem Christi Deus) Constantinopolitani patres praeter symbolum epistolam quoque Synodicam in lucem edidere, qua fidem antiquissimam tradunt: πισυειν εις το ονομα του π. τ. υιου κ. τ. αγιου πν. δηλαδη θεοτητος τε και δυναμειως και ουσιας μιας του π. κ. του υ. κ. του αγ. πν.

πιστευομενης, ὁμοτιμου τε της υξίας κ. συναϊδιου της βασιλειας εν τρισι τελειοταταις ὑποσασεν ηγουν τρισι τελειοις προσωποισ, ὡς μητε την σαβελλιου νοσον χωραν λαβειν συγχεομενων των ὑποσασεων, ηγουν των ιδιοτητων αναϊρουμενων, μητε μην την ευνομιαων — βλασφημιαν ισχυειν, της ουσιας η της φυσειος η της θεοτητος τεμνομενης και τη ακτισω κ. ὁμοουσιω κ. συναϊδιω τριαδι μετχγενεσερας τινος η κτισης η ἑτεροουσιου φυσειος επαγομενης. Sed haec definitio, τοι conciliorum vocitus repetita, ut statim offendit multos ac ad *tritheismum* deducere Arianis visa est, non dubito quin a paucis vel capiatur propter subtilitatem, vel sic possit proponi ac declarari in institutione populari, ut periculum tritheismi propagandi praecaveatur ac evertatur. Quod haud vana suspicione metui, statim intelligit, qui explorare studia ac sententias populares, et exigere vocum frequentium sensum atque sic tradere mysterium tentaverit, ut nec publica doctrina deferatur, nec impietatis semina, invito quoque doctore, spargantur. Equidem ex quo coepi verborum ideas discernere a sonis vocum, atque in institutione puerili in id maxime incubui, ut in ea non tam memoriae in vocabulis addiscendis, quam iudicii in rebus tenendis ipsaque veritate cognoscenda exercitium quaererem, frequentibus exemplis edoctus sum, vix posse, quacunque demum cautione uraris, opinionem de concilio quodam trium Deorum penitus ab animis prohiberi, iis maxime, qui audita intelligere, ac trium personarum certam ideam informare apud se allaborant. Neque id mirum, cum viros quoque subtilitate claros videamus seculo sexto in eundem errorem *tritheismi* incidisse. Ex quibus primus notatur *Iohannes Ascosnages*, qui in trinitate *secundum numerum personarum naturas*, es

sentias ac deitates tres se supputare professus est, (iuxta GREGOR. ABVLPHIARAGIVM ap. ASSEMANN *bibl.or. T.II. p.328.*) asseclam ad defensorem, multo celebriorem, nactus, *Iobannem Philoponum*, a quo utrum re an verbis tantum peccatum sit ambigo: docuit enim, *patrem. f. et Sp. S. esse μερικας ουσιας, και ιδιικας θεοτητας και ιδιικας φυσικας ομοουσιους* quidem. (vid. I. G. SCHARFENBERG *diff. de Philopono tritheismi defensore. Lips. 1768.* et VENEMA *H. E. N. T. T. II. p. 742. sq.*) Successit post tot controversias aetas *scholastica*, quae tamen in materia iam praecisa artem ac subtilitatem parum exercuit, symbolorum autoritatem reverenter habuit, ac nec immutare quidquam nec multa declarare tentavit, praeter *Roscelinum*, (Sec. XI.) dialecticum Compendiensem, subtilem ac novarum rerum cupidum, h. e. traditionis ecclesiasticae minus, ac sua aetas esse consuevit, tenacem. Is enim communi systemati lapidem molestum obmovit, atque libere, nec sine probabili ratione, confessus est, *vix patris quoque et Spiritus S. incarnationem posse negari, nisi quis personas statuat realiter distinctas et tres res* (entia tria) *sicut tres angeli tresve animae, una* tamen potentia et voluntate praeditas (v. *Hist. liter. de la France T. IX. p. 358.* et CHLADENIVS *diff. de Roscelino.*) cui *Anselmus Cantuariensis* librum de Trinitate opposuit. Commemoratur adhuc *Abaelardi* et *Ioachimi Abbat*is haeresis, reprobata in Concilio Lateran. IV. verum illum invidia haereseos arguit, huius obscurior res est. Haud tamen praeteream *Felicis Urgehitani* et *Elipandi*, Hispanorum, sententiam, quos filium Dei non ita dici *per naturam* sed *per adoptionem* (inde *Adoptiani*) contendisse constat, vix satis audita vel explorata causa damnatos in Conciliis *Reginoburg. A. C. 792.* et *Francofurt An. 794.* vid. WALCH *Hist. der Kezereyen T. IX. p. 667. sq.* et I. B. ENHVEBER *Diff. in*

ALCVINI opp. ab Abb. Forstero editis, ap. S. Emeran 1778.
T. I. P. II. p. 944.)

Obf. 3. Formulas igitur iam probatas ac definitas legimus
ουσια, (*substantia*) ὑποστασις, προσωπον (*persona*), ὁμοουσιος,
(*consubstantialis*), quarum vim et rationem brevissimis expo-
nemus. Ουσια igitur, (cui apprime respondet *substantia*) fre-
quentius signat το ον, id quod revera existit, cui opponitur
confictum, possibile et, quod nostri vocant, ideale. Sic ΑΘΑ-
ΝΑΣΙΟΥ: ουσια του υιου εστι γεννημα της ουσιας του πατρος.
Post per abusum ουσιαν dixere *verum naturam*, τα οντα,
mundum, unde Deum ανουσιον *Maximus de eccles. mystago-*
gia c. 5. et *Damascenus* dicere haud sunt veriti. Ουσια quo-
que id, quod per se ac *separatim* existit (το μηδ' αλλο, μηδ' εν
ετερω εχον την υπαρξιν, αλλ' εν εαυτω ον (*I. DAMASCENVS*
dialekt. c. 39.), quo sensu τρεις ουσιας, τρια πραγματα
quidam statuebant contra Sabellium, tria unius entis nomi-
na confingentem. Porro ουσιαν *qualitates*, quae pertinent
ad naturam rei, ipsamque *naturam*, quam ab *accidentibus*
solent sejungere. (*Damascenus*: ουσια, Φυσις, μορφη κα-
τα τους πατερας τωτον εστι). Quum autem naturae
divinae hoc privum sit, ut ad plures transferri nequeat, il-
lam quoque, cui inest ουσια vel natura divina, ουσιας elo-
gio appellarunt, quem nos *substantiam* divinam (πραγμα
αυθυπαρκτον.) maluimus dicere §. 99. Obf. 2. In tam
frequenti tamque vario vocis usu, fieri non potuit, quin et
verborum contentiones orientur, ubi de potestate vocabu-
li inter partes haud esset conventum, et viris pacis ac con-
cordiae studiosis displiceret formula, qua obscuratum potius
et impeditum, quam compositum et illustratum dogma in-
telligerent. Itaque in conventu *Sirmiensi* (circa *A. 359.*
Concil. T. I. Harduin. p. 710.) decernunt: το δε οιομα

της ὤσιας δια το ἀπλουστερον ὑπο των πατερων τρε-
θεισθαι, αγνοουμενον δε ὑπο των λαων σκανδαλον φε-
ρειν δια το μηδε τας γραφας τουτο περιεχειν, ἤξε-
σε τουτο περιαιρεθηναι, και παντελως μηδευμιαν μνη-
μην ὤσιας επι του θεου ειναι του λοιπου, δια το τας
θειας γραφας μηδαμου περι πνευματος (legendum vi-
detur πατρος, sic enim est in formula repetita in conventu
apud Nicen Thraciae l. c. p. 722. et Constantinop. p. 726.)
και υἱου ουσιας μεμνησθαι.

b) *Altera vox ὑποστασις*, magis adhuc ambigua et
frequentior, maiores turbas ac pugnas dedit, aliis μιαν
ὑποστασιν, aliis τρεις υποστασεις defendentibus. Pavius
quidem dum Χρηστηρα ὑποστασεως filium dicit *Ebr. 1, 3.*
vix existimandus erit, vim vocis e scholis philosophorum
repetere, sed ὑποστασιν θεου, sicut ante δοξαν θεου dixit-
rat, per periphrasin laudare, pro Deo. Patres antenicaeni
ὑποστασιν et ὤσιαν promiscue frequentarunt. Sic *DIONYSIVS*
Romanus, I. adv. Sabell. laudatus ab *ATHANASIO decr.*
Synod. Nic. p. 230. reprobatur τους κατατεινοντας —
την μοναρχιαν (Deum unum) εις τρεις δυναμεις τινας
και μεμεριπλευνας ὑποστασεις και θεοτητας τρεις, Sa-
bellio e diametro contrarios, — οἱ δε τρεις θεους τρε-
πον τινα κηρυττουσι εις τρεις ὑποστασεις ζωνας αλ-
λων πανταπασιν κεχωρισμενας διακρινοντες την
ἄγιαν μοναδα. Eodem sensu in formula Concilii Nicaeni
occurrit ὤσις η ὑποστασις et eodem *HIERONYMVS* quoque
ep. ad Damasum (Ep. XV. T. I. opp. Venet. 1766.
p. 39.) unam hypostasin defendit, ac monet: tota secula-
rium literarum schola nihil aliud hypostasin nisi usiam no-
vit. et quisquam, rogo, ore sacrilego tres substantias prae-
dicabit. Interdum tamen ὤσιαν (*naturam*) ab ὑποστασει
(*existen-*

(*existentia separata vel subsistentia*) distinguunt, velut ORIGENES *Comm. in Ioann.* p. 24. reprehendit eos, qui λογῶ ὑποστάσιν non tribuunt, nec ἑσταν αὐτοῦ σαφηνίζουσι. Atque hoc sensu statim, ἡμῖς, inquit, τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατ. κ. υ. καὶ πν. αγ. BASILIVS quoque *epist.* 38. ἑσταν vocat, quod est commune cum aliis, ὑποστάσιν autem τὴν ἐννοίαν, τὸ κοινὸν τε καὶ ἀπεριγραφτὸν ἐν τῷ τινὶ πραγμάτι διὰ τῶν ἐπιφαινόμενων ἰδιωματιῶν περιῶσαν καὶ περιγραφούσαν. Hinc infinita bella, cum simili verbo dissimili sensu ac consilio uterentur aut orthodoxi contra Sabellianos, ut alium patrem, alium filium esse ostenderent, aut Ariani adversus catholicos, ut opinionem suam de inaequali patris ac filii dignitate antiquae formulae obtentu tuerentur. cf. WALCH *Geschichte der Kezereyen T. IV. p. 492. sq.* Denique in Synodo *Alexandrina* (A. 362.) liberum esse definitur, *vel unam hypostasin dicere, dum trium distinctio servetur, vel tres hypostases profiteri, dum una tantum substantia dicatur.* (Digna est, quae conferatur relatio de *Concil. Alexand.* ap. *Hardain. T. I. p. 734.*) Quam diu autem ambiguitas vocis ὑποστάσεως lites excitaverit, ex HIERONYMI epistola superius laudata patet, in qua Damasum rogat, utrum tres hypostases an una tantum profitendae sint? Post haec graeci, Latinos imitati, προσώπου vocabulo usi sunt, ambiguo primum, nam a scenicis ludis petatum Sabellio quoque favere videbatur (*tres Deum personas sustinuisse, triplici forma apparuisse*), post tamen familiari ac haud suspecto. *Persona autem significat* (ut verbis utat *Augustanae Conf. Art. 1.*) *non partem aut qualitatem in alio, sed quod proprie consistit.* Vere tamen Anastasius Sinaita: περὶ φύσεως ἐδογματίζον, καὶ τί ἐστὶ φύσεως ἕρος, κκ

επισκυντο περι υποστασεως εΦιλονικου, και τι εσιν υποστασις, και εγινωσκον.

c) Omnium maxime obscura ac certaminibus celebrata vox ὁμοουσιος (*consubstantialis*), tum apud profanos scriptores, tum in hac causa a patribus antenicaenis, et si nonnulli negarint, usurpata, reperitur. Quod si antiquum usum consulas, non erraverim, si ὁμοοσια dicta existimem, quae pertinent ad eandem speciem, ac, cum separatim existant, communi fruuntur natura. Sic *Aristoteles*: πάντα τα κρια ὁμοοσια, *Plato* ψυχας ὁμοοσιας θεω vocat: et *Pseudo-Iustinus in eversione dogmatum quorundam Aristotelicorum*: λογικης ψυχης ὁμοοσιους ειναι φαμεν τους τε αγγελους και τους δαιμονας. Ipse *CHRYSOSTOMVS* hom. 3. de poenitentia virum dicit ὁμοουσιου υλης cum foemina: et hom. 16. in Genes. Evam ὁμοοσιον Adamo vocat. Simili ratione patres *Chalcedonenses* Christum nobis ὁμοοσιον, communi nobiscum natura praeditum, professi sunt, negavit autem Synodus *Antiochena* (A. 265.) Christum κατα σαρκι ὁμοοσιον τω θεω (cf. I. W. FEVERLEIN, *Dei filium patri esse ὁμοοσιον, antiqui ecclesiae doctores in Conc. Antiocheno utrum negaverint?* Goett. 1755.) Atque hac notione deceptus sine dubio *Philoponus* (vid. *Obf.* 2. p. 366.) tria individua, quibus οσια communis esset, docuit, *tritbeismum* inducens. Verum non ea constans fuit et perpetua vocis potestas, quam ad *identitatem essentiae* (ταυτοτητα, ut *Basilii* hom. 23. contra *Sabellium* loquitur) traestulere. Sicut enim ὁμοπατριος, ὁμοεθνος, ὁμοσυγος est, qui eodem patre, eadem gente natus est, eodem iugo nititur: ita vox ὁμοοσιας de unitate οσιας numerica usu venit: aut reprobata, cum *Sabellius* ea usus tolleret υποστασεων differentiam, aut revocata et albo calculo nota-

notata, cum adversus Arianos pugnaretur, vid. BASIL. *Ep. 9. ad Maximum*, qui Dionysium Alexandrinum refert voculam iam repudiasset, iam in libris suis ipsum usurpasse. Nempe $\epsilon\sigma\iota\alpha\varsigma$ variae aderant interpretationes. Denique concilium Nicaenum publicam honoris auctoritatem vocabulo sanxit. Cuius rei causam ac consilium, autor est AMBROSIVS *de fide* L. III. c. 7. p. m. 91. T. II. opp. hoc fuisse, quod patres Nicaeni praelecta *Eusebii Nicomediensis*, Arii adseclae, *epistola* intelligerent, eum scripsisse: *si verum Dei filium et increatum dicimus, ὁμοσσιον* (ut Sabellius nempe voluit) *cum patre incipimus confiteri*. Quibus cognitis cupide arreptam vocem, quod viderent eam adversariis esse formidini, in symbolum retulerunt, ut tanquam evaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandae caput haereseos amputarent. Quodsi tamen PHILOSTORGIO (*Hist. Eccl. L. I. 7. p. 6. ed. Godofr.*) fides habetur, Nicomediae Alexandro, Alexandriae Episc. privato colloquio ante concil. Nicaenum, cum Hosio, viro gravi ac primario, convenit de voce ὁμοσσιος, quam post Constantinus, Hosio autore, publicae formulae inferi voluit. Ne tamen obscurus obscurae ac ambiguae dictionis sensus rursus aut impediret subscribentes episcopos, aut novas lites pareret, cautum est, ut, nescio an felici satis successu, potestas vocis finiretur, (vid. EVSEBII *Caesar. ep. ap. Theodoret. H. E. L. I. c. 12.*) *filium non ex corporum affectione* ($\kappa\alpha\tau\alpha\ \sigma\omega\mu\alpha\tau\omega\upsilon\ \pi\alpha\theta\eta$) *dici ὁμοσσιον, neque per divisionem* ($\kappa\alpha\tau\alpha\ \delta\iota\alpha\iota\tau\epsilon\sigma\iota\upsilon$) *neque per dissectionem quandam* ($\alpha\pi\omicron\tau\omicron\mu\eta\upsilon$) *filium ex patre subsistere. Fieri enim non posse, ut materiae expers et intelligibilis atque incorporea natura corpoream illam affectionem admitteret, sed divinis, et ineffabilibus rationibus* ($\alpha\pi\omicron\theta\epsilon\eta\tau\omicron\iota\varsigma\ \lambda\omicron\gamma\omicron\iota\varsigma$) *id esse intelligendum*. O egregie, dummodo sane, philosophantes episcopos! Nempe hoc summum artis opus, finire formulam, cuius sensum $\alpha\pi\omicron\theta\epsilon\eta\tau\omicron\upsilon$ nec humana

imbecillitas, nec episcoporum sapientia capit. Ceterum nisi me omnia fallunt, haec formula, quam invidia, desperans de Arianorum condemnatione, invenit ac commendavit, si qua eius vis, si quod consilium probabile cognosci potest, eo valet, ut *ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς*, non eiusdem cum patre essentiae, sed *ex essentia patris*, ratione plane singulari, non *ἐξ ἑκόντων* nec *ἐξ ἑτέρας οὐσίας*, filii Dei originem decernat. Sic certe Eusebius Caesar. l. c. *παράστατον εἶναι τὸ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸ μηδεμίαν ἐμφερειαν πρὸς τὰ γενητὰ κτισμὰ τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἔχειν, μόνῳ δὲ τῷ πατρὶ τῷ γεγεννημένῳ κατὰ πάντα τρόπον ἀφομοιωσθαι καὶ μὴ εἶναι ἐξ ἑτέρας τινὸς ὑποστάσεως τῆς οὐσίας ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς*. Consentit ATHANASIVS *Ep. de Conc. Arimin. et Seleuc. T. I. opp. p. 708*. Nicaenos hac voce afos, cognoscentes: non creaturam sed genitum quiddam ex substantia patris filium, substantiamque patris filii esse originem et radicem; veram undique similitudinem intercedere genitorem inter ac genitum, et nequaquam eum, uti nos, diversae naturae esse, ac proinde separari a patre et s. p. v. et G. D. FUCHS *Bibl. der Kirchenversamml. T. II. p. 469*. Quas iam lites, odia, bella concitaverit formula novitate, quot artibus aut declinata fuerit ab Arianis, aut detorta, qua denique pietate graves arbitri, *Lutherus* quoque, *Melanchthon* ac plurimi doctores Christiani ab ea abstinere posse iudicaverint, non est huius loci exponere.

vid. PETAVIUS *dogm. theol. T. II. L. IV. tot. I. I.* RAVIUS *in historia vocis ὁμοούσιου, annexa diatr. hist. philol. de Philos. Laſtantii p. 161. 162.* BVLLIUS *defensio fidei Nic. cum supplem. Grabii in opp. Lond. 1702. fol. p. 26. sq.*

Obs. 4. Ab his finitio nibus pendet moleste sedula ac subtilis disputatio de *differentiis trium hypostaseon* i. personarum.

narum. Iam omnis differentia quia evanescit, nisi in uno sit, quod non est in altero, facile est ad iudicandum, debere cogitari de characteribus, quibus personae a se invicem distinguuntur, (graeci γνωρισματα et ιδιωματα σχετικα dicunt) et peculiari quadam ratione, e qua intelligamus, non esse tres unius substantiae infinitae virtutes, sed ὑποστασεις realiter diversas. Iam has notas, cum eas aliunde a rebus creatis petere, periculosum videatur atque incertum (nec enim probatur character, qui non sit perpetuus), personis ipsis inesse arbitrantur atque a nominibus praecipue et phrasi biblica desumunt: *patris* esse *generare*, non generari (αγεννησια); *spirare*, non spirari, (alii αὐτοθεον αὐτοτελη, αναρχον, dixere): *fili* esse *generari*, (γεννησια in sensu passivo) non generare, spirare, non spirari: *Spiritus Sancti*, nec generare, nec generari (αγεννητον tamen dicere Spiritum S. vetant v. BASILIUS *adv. Eunomium* L. III) nec spirare, sed *procedere*. Hinc *generationem activam* patri, filio *generationem passivam*, Spiritui Sancto *spirationem*, verbo ducto e nomine spiritus, h. e. ex etymologia nominis, vel *processionem*, vocabulo e *Iob. 15, 26.* petito, vindicant. Sic GREG. NAZIANZ. *Orat. 31.* ιδιον του πατρος η αγεννησια, του υιου δε η γεννησις, πνευματος δε η εκπεμφσις. (alii προβολην vocant). Ει δε τον τροπον υποζητεις — γνωσκειν αλληλα και γνωσκεισθαι ὑπ' αλληλων. Utantur licet pro suo quisque ingenio formulis, dummodo nec imperiosius iubeant sonos inanes i. e. tales, quorum ad intelligentiam nemo ullus interpres deduxit, persequi, nec ad auctoritatem literarum sacrarum provocent, quae hos characteres, hos actus tradat. Frustra enim ad hanc causam *Psf. 2, 7.* et *Iob. 15, 26.* detorqueri, supra vidimus. §. 113. Obs. 2. p. 348. et §. 110. Obs. 1. p. 338. *Mchae* quoque locus *Cap. 5, 2.* non magis huc pertinet. Propheta enim promisso magno duce ac liberatore patriam eius

•ius significat, Bethlehemum: *te haud incelebrem, haud ignobilem, salutare licet civitatem Iudaeae: nam ex te* נָשׂוּ (*ἐκπορεύεται, surgit, nascitur, oriri solet*) princeps Israelitarum, (tu patria regum:) et יְתוֹנָסוּד *origines eius* (nempe cuiusque ducis Israelitarum) *ex te fuerunt* אֲנִיכֵי *inde ab antiquissimo aeo.* Primos duces Bethlehemo oriundos veneramur: ultimos eadem patria editos postrema aetas fuscipiet. Quis iam acutus augur *aeternam generationem* ex his dictis demonstrabit? Non minus vanum videtur laudare *Pf. 110, 2. Apoc. 22, 1.* Nolo denique plura loca congerere, quae persuadere cuique possint, totam illam disputationem de *fili* ad patrem relatione ignoratam patribus antiquissimis, seculo demum tertio ac quarto instructam fuisse ac compositam. Multo tamen minus per tria secula priora de *Spiritus Sancti* natura interna ac caractere publice finitum aliquid intelligimus. Clare ORIGENES, dum summam doctrinae publicae recenset: (*Praefat. libri περι αρχων*): *honore ac dignitate patri ac filio sociatum tradiderunt Spiritum S. In hoc non iam manifeste discernitur, utrum natus (γεννητος) an innatus sit.* Eadem ambiguitate disputat de Spiritu S. in *Commentar. in Iob. p. 56. ed. Huet.* *Quaerendum est et illud, an ipse etiam Sp. S. per ipsum (λογον) sit factus, quum verum sit, omnia per λογον facta fuisse. Ac meo quidem iudicio, si quis dicat factum esse (en primam hypothesin!) Spiritum Sanctum, et admittat, omnia per λογον facta fuisse, is etiam fateatur necesse est, Spiritum ipsum a λογω factum, nimirum λογω ipso antiquiore existente ipso Spiritu. Si quis (haec altera hypothesin) nolit, Sp. S. per Christum factum esse, sequitur, ut γεννητον asserat. Erit autem aliquis tertius praeter hos duos, quorum alter sumit factum Spiritum Sanctum, alter γεννητον existimat, statuens (δογματιζων) nullam*

nullam essentiam constare Spiritui S. propriam (μηδε ἑσταν
 τινα ἰδιαν ὑφῆσαναι του ἁγ. π. ἕτεραν παρὰ τον πα-
 τερα και τον υἱον.) *Addit denique sententiam suam:*
Nos autem, qui tres ὑποστασεις esse nobis persuademus et
αγεννητον nihil praeter patrem credimus, ut pium et verum
concedimus (ὡς εὐσεβέσσορον—προϊσμεθα), *cum omnia per*
λογον facta sint, Spiritum Sanctum omnibus esse praestantiorē,
 παντων εἶναι τιμιωτερον και ταξει παντων των ὑπο του
 πατρος δια χριστου γεγεννημενων. *Haec ille. BASILIUS L.*
V. adv. Eunom. Dei verbum filius est, filii Verbum spiritus. —
Cur autem Spiritus filii non dicitur? Non quia non est ex Deo
per filium, sed ne trinitas filios ex filiis habere suspecta —infini-
ta putetur multitudo. Et statim addit: ad blasphemiam festinas,
quoniam processio (προοδος εκ θεου) *Sp. S. ex Deo generatio*
vocata non est. idcirco nec ipsum spiritum oris Dei credis, sed
manuum Dei opus. GREGORIUS Nazianzenus Orat. 20. p. 382.
ed. Paris Audis spiritum ex patre procedere (προιον εκ του
 πατρος): *id quomodo fiat, ne anxio studio perscruteris. Sed*
tota Nazianzeni oratio huc pertinet. v. et ej. Orat 31. (alias
 37.) *quae multa historica continet. EPIPHANIVS Haeref. LXIX.*
 (T. I. opp. ed. Colon. p. 742.) *Spiritus S. eo modo, quem pater*
et unigenitus cognoscunt, neque genitus neque creatus a patre
et filio, sed a patre procedens (εκ πατρος εκπορευομενον)
et de filio accipiens (του υἱου λαμβανον). *CYRILLVS Ale-*
xandr. ep. ad Nestorium (in actis Concil. Ephes. T. I. Concil.
Harduin. p. 1291.) Sp. S. dicitur spiritus veritatis. Veritas
Christus est, και προχειται παρ' αυτου καθοπερ αμελει
και εκ του θεου και πατρος Idem in Ioh. 16 εκ αλλοτριον
της ἑστας του μονογενους το ἁγιον νοειται πνευμα, προ-
εισι γαρ φυσικως εξ αυτης. Addam DAMASC. sententiam, de
 F. O. L. I. c. 12. *Pater est λογου γεννησι et δια λογου προ-*
βουλευς

Βολεὺς ἐκφαντορικοῦ πνεύματος. — *Spiritus filii quoque dicitur, ἐκ ὧς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ πατρὸς ἐκ-ο-ρρευόμενον μόνος γὰρ αἰτίας ὁ πατήρ.* Ad hunc locum pertinet disputatio Graecos inter et Latinos, a septimo inde seculo multo fervore, multis inanibus verbis agitata, *de processione Sp. S. a filio.* Concilium quidem Constantinopolitanum simpliciter statuit: *πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον*: non tamen defuere, qui privatis placitis eundem a filio procedere statuerent: Latini maxime, quorum loca PETAVIUS eogit *dogm. th. T. II. L. 7. c. 3. sq. p. 367. sq.* et alii. Martino tamen Pontifice iam lis commota est (circa A. 660.) a Byzantinis, postquam in *litteris synodicis Sp. a filio procedere* assereret. Denique publica bella exarserunt, infarcta nescio quo autore Latino, vel Hispano vel Italo, in symbolum publicum formula *filiique*, atque a Latinis defensa. Exinde primum de corruptione formulae publicae querelae a Graecis commotae, post de re ipsa certatum, atque haerefeos nomen mutuis criminationibus proiectum, schismati inter Graecos et Latinos temporis successu irreparabili occasionem dedit. V. I. G. WALCH *historia controversiae Graecorum Latinorumque de processione Sp. S. Jen. 1751* Equidem in his nihil magis doleo, quam animorum dissidia in argumento, de quo disputare plane otiosum sit. Nam utraque profecto pars uno velut ore profitetur, a nemine mortalium intelligi posse, quid sit *processio*. Atqui si ne subtilissimis quidem disputationibus ostenditur quaedam vocis idea ac potestas certa et clara, atque ignoratur plane rei, de qua disputamus, natura; si nescis, quid statuas, cum a patre Spiritum S. procedere asseris: quomodo non deploramus vanitatem hominum et rixas, quibus a filio procedere Spiritum S. aequè nescii, quid formula sua significant, defendunt?

sendunt? Vere sapienter et christiane vir summus MELANCHTHON in locis theologicis: *Excitare animum ad timorem, fidem, invocationem, multo rectius et melius est, quam ociosas speculationes agitare et rixari de scholasticis argutiis, quae tamen non explicant arcanam naturam Dei: et quia pleraeque sunt inextricabiles, haud dubie multorum conscientias everterunt, non erudierunt. Quare modum esse harum disputationum magnopere prodest.*

§. 116.

c) Historia recentior.

Ex quo restauratis literarum studiis atque revocatis ab autoritate traditionum, quibus tarda ac timida ingenia subscripserunt, ad libertatem animis, multi ingenium acumenque suum exercuere, varias legimus excogitatas hypotheses, quibus Patris et Filii et Spiritus Sancti naturam ac dignitatem declarare tentarunt: alii, ut catholicam sententiam haud defererent, alii sic, ut placitis suis ingenii quidem, non item orthodoxiae laudem mererentur, e quibus Socinorum Clarkiique studia plus profuerunt, quam Maty et Vrlspergeri placita.

Obf. 1. Fidei Nicaenae decretum Confessores nostri *Art. I. Aug. Conf.* pie repetunt, simulque, quid persona sit, finiunt, repudiatis Arianis, Samofatenis veteribus et neotericis (Serveto) et aliis.

Obf. 2. Memoratu digna videtur a) *Melanchthonis de Filio Dei* hypothesi, non nova quidem (antiquissimos enim patres haud dissimilem sententiam produnt) sed singularis. Namque *Pater*, inquit, (in L.J. theol.) *intelligens sese gignit cogitationem quandam, quae est ipse imago. Sicut et cogitationes nostrae sunt rerum imagines, sed nos non transfundimus essentiam in imagines illas. Pater autem transfundit essentiam*

tiam

tiam suam in illam imaginem. Haec cogitatio est imago et *απαυγασμα* patris et vocatur verbum. Ideo filium Iohannes nominat *λογεν*. Quod etsi valde obscurum sit ac a communi *τροπω* longe recedat, nunquam tamen a tot viri gravissimi adversariis, nec popularibus nec exteris, ante Flacium in vitium vel haeresin conversum fuisse legimus. (vid. G. T. STROBEL *Litteraturgesch. von Melanchth. LL. theol.*, p. 82, et 237. Adeo liberum fuit, ingenio suo indulgere atque in hoc argumento de arcana natura divina differere. b) Aliam illustrationem mysteriorum tentatam legimus a Solino et CLERICO (in *Liberii de S. Amore opp. theol. Irenop.* 1679. §.) cuius ratio eo redit: (p. 19.) *Cum Deus de variis uno eodemque tempore propter infinitatem cogitare possit, in Deo potest concipi pater, sive natura divina, certo quodam modo cogitans, filius et Spiritus S. seu eadem natura duobus aliis modis cogitationes efformans.* Acuta quidem, verum ad Sabellianas opiniones proclivior disputatio. c) Eodem vitio laborat STEPH. NYE, qui (*l. the doctrine of the holy trinity, Lond.* 1751. §.) Deum mentem esse putat, quae ab aeterno se ipsam intellexerit atque amaverit: intellectum esse filium, amorem Spiritum Sanctum. d) Neque ab hac hypothese valde differt Grotiana declaratio in sylvis sacris proposita:

*Aeterna tua mens hoc quod est intelligens
Sapientiam progenuit aequalem sibi
Se mensa quanta est compari imagine,
Ac hinc videntem colligans visumque amor
Processit, in se vim reperiens suam,*

Vnumque tria sunt: nam quod es, scis, vis, idem est: cui fere consona sunt, quae nunc, et Anonymus in libro: *Theorie des weissen Spottes* 1781. proponere conatus est, ut occurreret hominum malevolorum studiis et derisui, quo christianum

stianum dogma excipiunt. Sumit enim in Numine primum vim semetipsum contuendi (h. e. patrem,) sed eandem minime otiosam, verum actuosam, unde nascatur imago entis infiniti, s. idea, quam numen de se ipso habet (filius), quae non possit existere sine amore sui ipsius beatissimo (Spiritus S.). Quibus rebus quomodo vel evanescent difficultates, vel vestigia fidei ecclesiasticae conserventur possintve agnosci, haud video. e). Novam interpretationem tentavit I. P. REYSCH *Introd. in theol. revelatam* §. 418. p. 805. cui nuper expoliendae ac declarandae multam impendit operam GRVNERVS, Reuschii discipulus ac interpres. Sumit, quod facile omnes largientur, spiritum infinitum, Deum, existere cum intellectu ac voluntate, nec facultates meras in his laudari sed actus aeternos simultaneos. Verum addit: immensitatem rerum omnium, in quibus voluntas ac intellectus divinus versatur, quodsi intueamur: primum Deus agitat ideas rerum omnium, quae cogitari possunt, porro easdem ideas tanquam fines et media inter se connectit, atque systemata mundi in se possibilia omnia quasi delineat; denique quodnam ex his optimum sit iudicat. Hos igitur tres actus divini intellectus, quibus semper peculiaris voluntatis agitatio respondet, quum non modo in puncto rationis, sed realiter differre, nihil tamen successivi admittere statuat, hypostaticos iure vocari posse defendit, ac peculiari nomine distingui. Prioris nec mentionem facit nec nomen docet scriptura sacra, quae Deum tantum ut conditorem ac effectorem rerum omnium describit; alterius nomen *חכמה* *sapientia Prov. 8.* et *λογος Iob. 1, 1.* tertium vocat Spiritum S. vel *δυναμιν του ὑψιστου*. Mira profecto philosophemata quae virtutem quamlibet actuosam in personam transformant, nec valae adducunt ad intelligentiam mysterii, nec e scripturae locis perspicuis, quibus unice fidendum in hoc argumento

deducuntur. f) Ad dam adhuc nuperas G. F. SEILERI declarationes in *theol. dogmat. et l. von der Gottheit Christi* ulterius propositas: (quarum femina iecisse videtur I. I. G. DARIES in *tr. Philosophico, in quo pluralitas personarum in Deitate, qua omnes conditiones, ex solis rationis principiis methodo mathematicorum demonstratur. Leovard. 1735. 8.*): unicam esse substantiam divinam i. e. ens unum, cui insit maiestas divina: sed in hac substantia iungi tria subiecta seu supposita, quae eandem numero essentiam modo nobis incomprehensibili communem habeant, atque unum ens s. substantiam singularem mutuo iuncta vinculo constituent. Verum illa philosophia et subtilitas, digna acumine viri celebris, utut debeat contradictionis, quam antitrinitarii reformidant, speciem et mysterii Βαθος ab horrore ad intelligentiam ac admirationem hominum propius adducat, vereor tamen, ut multum adiuvetur scripturae dictis, atque ita perspici possit, ut ingenii humani imbecillitati satisfaciat. Nam primum distinctio substantiae vel entis subsistentis et suppositorum, qua in unam substantiam coeant, valde arbitraria ac minime perspicua videtur, et subtilius magis quam vere disputatur, a pluralitate suppositorum non valere consequentiam ad pluralitatem substantiarum. Praeter ea sive separatim agere praesumam (faventibus literis sacris) tria unius substantiae subiecta, sive unam omnium actionem, diverso tamen in singulis cooperationis modo, concipiam: magnae undique difficultates obiciuntur, neque iis tantum, qui similis coniunctionis exemplum frustra quaerunt in rebus creatis, et temere negant, quidquam in Deo reconditum atque singulare cogitari posse, verum apud eos quoque, qui divinitatis mysteria pie reverentur, sed in argumento tam sublimi tamque intricato, quod quia plane abhorret ab analogia rerum creatarum, nonnisi ipsius

Dei

Dei institutione innotescit, clara sperant sacrorum auctorum testimonia. Scilicet ut *Hilarius de Trinit. L. I.* inquit, *similitudines humanae divinis non satisfaciunt exemplis.* Sed haec aliud liberius ampliusque spatium postulant ut exponantur. Praetereo portenta ac somnia reliquorum, qui *vel* e rebus sensibilibus petiere exempla ac illustrationes trinitatis, (v. supra p. 359.) *vel* e natura necessitatem quandam trinitatis in Deo adstruere magna licentia, ac luxurie ingenii ausi sunt, e quo genere *Kekermannum* MUSAEVUS (*in libro de usu principiorum rationis in theologia*) *Poiretum* NEVMANNVS refutavit, nuperumque medicum Berolinensem, C. C. BERGERVM (*in 1. Das System der Ewigkeit zur Erkenntniß Gottes. Berol. 777. 8.*) nemo, cui sanum est cerebrum, sequetur.

Obf. 3. Maiori autem prohi dolor! agmine prorupit Saeculo XVI. ex Italia *Antitrinitariorum* familia multiceps, quae communi ausu, diverso tamen *παιδείας τροπω* unius Dei confessione (hinc *Unitarii* dicti) filii et Sp. S. dignitatem divinam elevare ac prostrernere tentarunt. Primas turbas excitavit *Mich. Servetus* Hispanus, editis *libris VII. de trinitatis erroribus* (1531) et *dialog. de trinitate* 1532. ad Sabellianas hypothesas accedens, cum, *personarum differentia*, inquit, *in personarum apparitionibus est iudicanda, non in ipsa rerum unius naturae metaphysica pluralitate.* (vid. *Iob. Laur. MOSHEIM historia Serveti Helmst. 735 und neue Nachr. von M. Serveto. 750. 8.*) *Iob. Campanus* Arianismum repetiisse videtur (v. I. G. SCHELHORN *de Campano in amoenitat. literar.. T. XI. Erf. et Lips. 1729. p. 1 — 92.*) Opinionem eandem *Valentinus Gentilis* recôxit. *Matthaeus Gribaldus*, Ictus Patavinus, naturam divinam in tres spiritus aeternos numero graduque distinctos divisit. Sed horum disciplinam et propagines aut vis magistratuum repressit, aut

Sociniana schola extinxit. Iam enim *Laelius* et *Faustus*, *Laellii* ex fratre nepos, *Socinus*, uterque stirpe et eruditione nobilissimus, animis imparatis novum virus instillarunt, ac *Photini* decreta (de quibus supra exposuimus §. 115. Obs. 2. p. 367.) magno et doctrinae et librorum et fautorum copia palam repetere, praesertim per Poloniam, haud erubuerunt. His igitur *Deus unus*, *Christus αὐθροπος Ψιλος*, e *Maria* oriundus, propter insignes virtutes ac conceptionis miracula *Deus* dictus, ac post mortem ad divinam gloriam evectus, *Spiritus Sanctus* vis aliqua divina, non persona, creditur. In quo quam artificiose diligentes alias interpretes detorqueant literas sacras in alienum plane sensum, quam impie detrahant honori, filii atque spiritus divini, non attinet exponere. c. I. *Crellii tr. de Deo uno patre*. Racov. 1631. et *de Sp. S.* 1650. G. G. *Eniendeni explicatio locorum difficilium V.* et N. T. ex quibus trinitatis dogma stabiliri solet. s. a. *Artemonius* s. *Sam*, *Crellius initium Evangelii S. Iobannis Apostoli restitutum et illustratum*. 1727. Divisa eorum familia in duas partes abiit, adorantium qui Christum, etsi careat divina natura, tamen adorandum esse defenderunt. G. *Blandrata* et *Franc. Davidis* autore ac non adorantium, quorum amplissimus numerus ne hunc quidem honorem Christo praestare vult, contra apostolorum et antiquitatis, nedum angelorum, exemplum. v. *Disputatio de adoratione Christi, habita inter F. Socinum et Chr. Franken*. Racov. 1618. 8. Adstipulatos his praesertim *Sonerum* et *Dammium*, Germania, *Emlynium* Anglia damnavit.

cf. *Fr. Sam. BOCK historia antitrinitariorum*. Regiomont. 1774.

Obs. 4. Praeter *Ariana* placita, quorum restauratorem ac defensorem acerrimum *Guil. Whistonus* et *Harwood* (sive *Abhandlungen* Germ. c. Praef. *Telleri* Berl. 1774.)

per

per Angliam sese praestiterunt, ad quae *Wetstenius*, N. T. editor, ac nuper quoque C. F. *Babrdius* edita confessione publica, accessit, *Clarkianae* hypotheses, Arianis subtiliores ac leniores, a plurimis cupide exceptae sunt. Has ut breviter recensamus, tum instituti ratio, tum auctoris, *Sam. CLARKII* eruditio acumenque, denique autoritas, qua viri eruditi sententia per Angliam invaluit, postulat. Tradit igitur in libro: *die Schriftelehre von der Dreyeinigkeit*, Anglice 1712. Germ. 1774. Fr. et Lips. 8. editio: *Vnam esse rerum omnium causam, Deum summum, quacum ab initio (formula parum definita) extiterit λογος et spiritus patris, uterque personae nomine dignus. Quorum omnium natura quidem et essentia latet, quaedam tamen ratio e literis sacris cognoscitur, dum docent, patrem solum esse αυτοαγειον (selbstständig) omnisque et essentiae et maiestatis, qua filius fructur, et actionum, quibus Sp. S. eminet, autorem primum. Filii absurdum esset, cum tacent autores sacri, vel essentiam vel modum, quo eandem ante mundi origines acceperit, velle definire, negari tamen non posse, filium quoque non tantum omnium adfectionum Dei, quae possunt communicari, participem, creationis instrumentum, patri subordinatum, Deique nomine per illam societatem insignitum esse, verum etiam honore cultuque a nobis prosequendum. Spiritus Sancti origines venire a patre, eumque medium inter λογον et angelos, illo inferiorem, his superiorem, dignitate collocari ac pendere a Deo, cuius voluntatem exsequatur, ac filio, quo autore agat. Habns igitur filium patri, Spiritum S. utrique subordinatum, unde quidam Clarkii asectas Subordinatianos dixerunt. Haec placita, quae a dictionis simplicitate ac modestia, a facilitate interpretationis, a suffragiis christianae antiquitatis tantam commendationem tar-*

tamque speciam habent, haud miror magnis placuisse viris, *Whitbyo, Bensonno, Claytono, Guil. Iones, Pristleyo*, ac his nominibus praemunita ipsam doctrinam Angliae publicam velut ariete quodam concussisse. Hinc vehementius contra formulam Athanasianam audimus insurgere plurimos atque optare, ut illa fidei suae impedimenta diruantur. Sed, ut verum fatear, hypothesis illa, utut speciosa ac Clarkiano ingenio digna, et reliquis multo sit facilior atque honorem Iesu Christo conservet atque stabiliat, tamen valde impeditur, siue teneas, vix cultus Deo debiti honorem transferri posse, ne Dei quidem lege, in creaturas; siue, qua ratione immensitas rerum creatarum vi spiritus, Deo inferioris, possit produci, sustineri ac disponi exquiras. Vid. omnino I. G. TOELLNER *theol. Vn-tesuch. T. I. S. 1. p. 81. sq.* et G. F. SEILER *Progr. de difficultatibus arianismi subtilioris, imprimis Clarkiani, Erlang. 1775.*

Ob. 5. Novam dogmatis de S. Trinitate explicationem *Paulus Maty*, Belga, vir nec iudicii exasciati nec mentis piae laudibus carens, nemine autore, assecla, quoad sciam, nemine proposuit. *Nempe tres, ut arbitratur, in divina trinitate personae sunt, reapse inter se distinctae. Prima divinitas tota est, nihilque alieni admixtum habet patrisque ideo nomine gaudet. Vnicus hic vero Deus duas, easque finitas, intelligentias conditum ante orbem produxit, quarum utramque arctissima prorsus ratione secum coniunxit, ita ut tres una cum illis personas constituat, fere ut scholastici unionem Iesu personalem cum divina natura defendunt. Esse igitur personalem inter Deum ac filium et Sp. S. unionem, cuius rei consequens sit trium personarum in una divina natura existere societatem.* Ac nescio utrum omnino nova dici possit hypothesis ac novitate suspecta. an vetustate quoque commendabilis. *Formula quidem Antiochena*

tiochena (A. 343.) propius ad eam accedit: εδε τον υιον καθ' εαυτον εινα, ζην τε κ. υπαρχειν ομοιως τω πατρι λεγοντες, διχ τουτο χωριζομεν αυτον του πατρος, τοπους κ. διασηματα τινα μεταξυ της συναφειας αυτων σωματικως επινοουντες πεπιστευκαμεν γαρ αμεσιτευτως αυτους κ. αδιαστως αλληλοις επισυνηφθαι, κ. χωριστους υπαρχειν εαυτων, ολου μεν του πατρος εσερισμενου τον υιον. ολου δε υιου εξηρημενου κ. προσπεφυκοτος τω πατρι — ε δυο τουτους θεους, αλλ' εν ομολογουμεν της θεοτητος αξιωμα κ. μιαν ακριβη της βασιλειας την συμφωνικη, πανταρχουντος μεν καθ' ολου του πατρος παντων, κ. αυτου του υιου, του τε υιου υποτεταγμενου τω πατρι, εκτος δε αυτου παντων των μετ' αυτον βασιλευοντος των δι' αυτου γενομενων και την του αγιου πνευματος χαριν αΦθονως τοις αγιοις δωρουμενου πατρικω βεληματι. *Esset igitur unitas moralis, sed arctissima, operationum confessione.* Fatear, hanc explicandi mysterii methodum facilissimam omnium ac difficultatibus expediendis reliquis multo aptiorem reperiri, nihilque statuere, quod vel erga Deum vel erga Iesum iniurium vel rationi adversum sit: sed si auctoritatem sacrarum literarum quaeras, si rationes modumque et consilium unionis naturae divinae cum intelligentiis creatis indagare velis ac reddere, si coniunctionis, quae filium Dei inter ac Spiritum Sanctum intercedit, modum exponere: eandem obscuritatem idemque *μυσεριωδες*, quod in doctrina catholica multos offendit, superesse intelligo.

cf. I. L. MOSHEIM *modesta inquisitione in novam dogmatis de S. Trinitate explicationem, quam Cl. P. Maty nuper proposuit.* Helmst. 1735.

Obf. 6. Haud denique praeteream I. Aug. VRLSPERGERI, Augustani, sententiam, nostra aetate excogitaram atque, quod est sedulum acuti viri studium, plurimis scriptis ornatam ac declaratam. Summam opinionis tradit libellus: *Kurzgefasstes System seines Vortrags von Gottes Dreieinigkeit*. Augsp. 1777. 8. quae fere ad duo capita redit: *aliam esse trinitatem oeconomicam* (*Offenbarungs Dreieinigkeit*) patrem filium et Sp. S. *aliam essentialem* (*Wesens Dreieinigkeit*) tribus personis in Deo uno subsistentibus, quarum tamen et differentias et nomina ignoramus. In *oeconomica* laudat personam divinam, quae (utur ipsius auctoris verbis) e Deo egressa (*Iob. 16, 28. Mich. 5, 1*) ut solent e parentibus liberi, in novum statum et relationem, qualis est filii erga patrem, *transierit*, iam, qua filius, extra Deum subsistens, patre inferior, atque ad *Φανερωσιν* apta. Diversum ab hac sumit spiritum, vel personam s. intelligentiam, quae cum divinae essentiae consortio, *αγγελτω* nomine, fruatur, *επιπροσευσει prodierit* atque extra divinitatem constituta, vitae conservandae auctor, divinam vim manifestam faciat. De his rogas, quid sentiam? Ego vero video virum satis acutum: nec tamen habet explicatas earum rerum, quas agit, cogitationes, nec interpretationis legem, quam sequitur, vocibus generationis, exitus a patre, progressus, et aliis vi sensibili ac *σαρκικη* subiecta, satis certam ac probabilem cautus aliquis interpretes comprobabit: denique tantum abest, ut difficultatibus tollendis removendaeque offensionis inserviat nova hypothesis, Marcellianae tamen, de qua supra diximus, affinis, ut potius novo mysterio doctrinam Christianam, hoc est, novis scrupulis augere videatur. Recte vidit vir doctus, vix sustineri posse traditionem de filio in divinitate, et de Spiritu Sancto, tertia divinitatis persona, eum utrumque a divinitate pendere haud obscuro

obscura fit sacrarum literarum fides: sed nec ego satis adhuc intelligo, quomodo persona divina possit ex ipso divinitatis sinu quasi prodire, deferere statum aeternum ac in novam subire relationem, si quidem neges, immutari posse divinitatem. Namque aut illud, quod egressum e Deo filii munus nomenque accepit, fatear adhuc mansisse partem divinitatis; sed ea contraria sunt, immanentem personam erupisse e divinitate: aut seorsim iam subsistere dicam; quomodo autem amisisse divinam substantiam, tribus olim personis subsistentem, personarum aliquam, inde defendas? Verum omnis magno studio viri acuti exasciata ac commendata hypothesis non dubito, quin minus arrisisset auctori, si vel a novitatis specie, quae facile imponit nobis, vel ab argutiis interpretationis nimioque literae, quam vocant, inhaerendi studio sibi cavisset.

Obs. 7. Sed hae tam contrariae multorum opiniones, tam obscurae hypotheses, tam portentosa quorundam commenta, quibus inde a secundo seculo laboravit ingenium hominum, quibus tot querelarum ac litium excitatae occasiones, quibus vel illustria ingenia fatigata vel tenuia prostrata sunt, utinam admoneant animos pios, quam temerarium, quam vanum sit et periculosum, in hunc campum descendere ac naturam patris, filii et Spiritus S. certius definire velle. Quanto igitur laudabilius erit ac cautius, profiteri ignorantiam atque omissa sublimiori ac ociosa speculatione, unam Deum cognoscendi viam, beneficiis eius pio animo consideratis, persequi. Hoc enim est tenere fidem Trinitatis, si patris imperium summum, Iesu Christi auctoritatem ac dignitatem, Spiritus denique Sancti vim agnoscas ac reverearis, atque invocatione et obsequio te colere profitearis patris creatoris, filii redemptoris, Spiritus S. adiutoris beneficentiam. Si qui his omissis sublimiora scrutantur,

nae peregrinantibus similes sunt, qui, per astra vagati, proxima sibi bona negligunt, turpiterque labuntur. Tuto ignoratur natura divina, dummodo domesticis significationibus animum Dei erga nos cognoscamus, quod omnium et saluberrimum et pietatis instillandae ac alendae efficacissimum existimem.

cf. PETAV *dogm. theol. T. II. I.* FORBESIVS *instr. hist. theol. L. I c. 2 sq.* I. FR. COTTA *hist. doctrinae de S. Trinitate insert. Gerhardi LL. Theol. T. III. pag. 324. Tub. 1764.*

§. 117.

III. *Necessitas fidei Trinitatis.*

Quisquis nostrae religionis sacris baptismo semel suscepto est initiatus, non potest non patrem, filium et Spiritum Sanctum pie profiteri ac colere. *Matth. 28, 19.* verum ratam quandam huius doctrinae illustrandae hypothesein debere omnes tenere ac, quidquid praeter Nicaenum ac Athanasianum systema creditur, id cum periculo ac detrimento salutis aeternae statui, equidem non ausim defendere. Nec enim rei ipsius natura, quia arcana est et interpretatione nititur, patitur, ut omnes in unam sententiam consentiant, nec antiquitas Christiana hanc fidei trinitatis necessitatem agnovit, nec a symboli Athanasiani decreto salutem hominum pendere existimem.

Obf. 1. Primum constat inter eruditos, per priora secula fidem Athanasianam haud omnino professos fuisse doctores atque ecclesias universas, divisim Christianorum sententiis, nondum proposita norma publica ac libertate ingenii concessa interpretibus, quacunqve velint ratione dicta de patre, filio et Sp. S. componere. Atque vel ipse *Constantinus*

tinus Magnus in *epist. ad Arium* ap. SOCRATEM H. E. 1, 7. monet, abstinendum esse a quaestionibus ac definitionibus, in causa, quae tutius ignoratur neque ad populum Christianum pertinet. Etenim, *εκ ερωτων*, inquit, *υπερ των τοιαυτων εξ αρχης προσηκον ην εστε ερωτωμενον αποκρινασθαι. τας γαρ τοιαυτας ζητησεις πασας ε νομουτινος αναγκη προσταττει. αλλα ανωφελους αργιας ερεσχελια προστιθησι — μη δει προχειρωσ εις δημοσιας συνόδους εκφερειν. μηδε ταισ παντων ακοαισ απρονοητως πισειειν.* Deinde nemo sane catholicus inficias ibit, orthodoxam hypothesein plurimis implicari difficultatibus, quae in reliquis quoque systematis offendunt, ac plures e populo ad tritheismum devergere, quos ideo religione ac spe salutis carere, nolim pronuntiare. Quomodo igitur non aequum sit, concedere hoc vel ingenio vel imbecillitati hominum, ut diversas formulas profiteantur, dummodo ratam salutis aeternae conditionem impleant ac divinam Christianae doctrinae originem et auctoritatem summumque Christi in omnes imperium largiantur, et, ut rursus Constantinum laudem, mutuum amorem cultumque divinum et legum reverentiam firmiter teneant. Consentiant viri gravissimi MELANCHTHON et I. L. MOSHEMIVS, quorum ille in *locis theol.* *Non est*, inquit, *cur multum operae ponamus in locis illis supremis de Deo, de unitate, de trinitate Dei. — iam sibi libeat ingenioso mihi esse in re non necessaria, facile queam evertere, quaecunque pro fide dogmatis argumenta prodixerunt, et in bis, quam multa rectius pro haeresibus quibusdam facere videntur, quam pro catholicis dogmatis.* Hic (*in Elem. th. dogm. p. 84.*): *qui sapit, is haec vocabula, essentia, persona, consubstantialis non definit et omnes determinationes physicas seponet. Nulla adhuc definitio depre-*

bensa

bensa est, quae non vel tritheismi vel sabellianismi accusari potuerit.

Obs. 2. Crudelis multis, rerum potius quam symbolorum adversariis, visa fuit formula symboli *Athanasiani* (quod nemo hodie genuinum esse defendet): *Quicumque vult salvus esse, ante omnia opus habet, ut teneat catholicam fidem: quam nisi quis integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit.* Cui subiicitur doctrina Nicaena de Trinitate, Athanasii decretis enucleata, rursusque iudicium grave de necessitate fidei trinitatis: *Qui vult salvus esse, ita de trinitate sentiat: ac clausula: haec est fides catholica, quam nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.* Quantum igitur aliis fidei huius necessitatem peritulerint hae particulae, quanta apud alios in offensa fuerint et crimine, vix dici potest. Verum ne quem turbet severius decretum, observare liceat, primum non eam poni necessitatem cognoscendae ac profitendae huius doctrinae, quae ad omnes undique homines pertineat atque absoluta sit, sed hypotheticam. Namque consilium formulae eo tendit, ut haereticis contradicatur, non ignorantibus trinitatem, sed pravos sententias de ea secutis. Deinde recte quidem theologi nostri doctrinam de trinitate necessario proponi christianis contendunt, neminem tamen novimus unam eandemque necessitatem tribuere singulis capitibus, quibus illa explicatur et certis quasi finibus circumscribitur. Denique egregie iudicat *Iac. W. FEVERLEIN theol. symbol. p. 109* *Quod ab initio et sub finem symboli spes aeternae salutis omnibus negatur, qui fidem hanc integram et inviolatam non servaverint, ad secundaria pertinet, quia neque est dogma, nec reiectio ipsa erroris, neque terminus praescriptus, nec interdictus, sed iudicium de articulis eiusdem*

Sym

Symboli, fundamentalibus et quidem primariis eos adnumerans. Quum vero inter hos sint articuli non fundamentales v. g. de processione Sp. S. e filio, et fundamentales secundarii, captum simpliciorum superantes v. g. de personis non confundendis, substantia non separanda, nonnisi a potiori possumus huic iudicio subscribere. Haec ille. cf. C. F. W. WALCII diff. de symboli Athanasiani particulis, quibus necessitas fidei catholicae commendatur. Goetting. 774. Ceterum observare liceat, prima decreti Athanasiani femina iecisse Synodum quandam Illiricianam cc. A. 375. quae ad Episcopos Orientales scribit (ap. Hard. T. I. Conc. p. 794.): Qui consubstantialem Trinitatem non praedicant, anathema sint — His autem, qui consubstantialem trinitatem praedicant, praeparata sunt regna coelorum. Rogamus ergo vos, fratres, ut non aliud doceatis, non aliud innovetis, sed substantialem semper et ubique praedicantes trinitatem, possidebitis regnum Dei. Nempe sua cuique vera primum, dein gravia ac pia, demique necessaria creditu videntur: quod si quis contra ausit statuere, haerefeos primum, post usitato cognomine impietatis arguitur, e quo crimine sententia damnatoria sponte profluit.

Obs. 3. Quanquam igitur hoc dogma ob baptismi fidem pro praecipuo et Christianae religionis characteristico habere haud dubitemus cum BASILIO *adv. Eunomium* L. II. p. 58. tamen refugiamus in iudicio de eo temeritatem multorum, qui unam fidei normam omnibus scribunt, quae nec extitit olim, nec esse potest, nec sine iniuria erga Deum ponitur, penes quem solum esse profiteor arbitrium, in salutis conditionibus statuendis. Sed hoc vitium, cum saepe obiiciunt Antitrinitarii orthodoxis, ipsi haud raro committunt, invidiosis criminationibus ac clamoribus, quibus catholicas hypotheses, ut absurdas, lacerant, irrident ac condemnant. Finiam

niam pio ac gravi *Lessii* (*praktische Dogm. p. 151.*) mōitō: Tu quisquis ingenue scrutaris sacras literas, si trinitatem non vides, tene, ignorantiam vel errorem, qui haud venit a culpa tua, non verti crimini: sin contra vides: noli, tenuitatis humanae conscius, veritatem divina autoritate suffultam ac commendatam, etsi difficilem ac non omni dubio carentem, repudiare. ct. *TOELLNER vermischte Aufsaeze. T. II. Saml. I. et theol. Untersuch. I B. I St. p. 18.*

Obf. 4. Ceterum solatium haud leve fuit hoc loco vel e persuasione Iesum, a quo salutis nostrae origines repetimus, ac Spiritum Sanctum, salutaris veritatis autorem, frui societate divina: vel e spe, futurum esse, ut ab his elementis *θεολογιας*, in quibus tot ignorantiae ac vanitatis nostrae testimonia edimus ac deploramus, ad liberaliorem omnino atque clariorem cognitionem divinitatis perducamur. *I. Cor. 12.*

CAPVT SECVNDVM.

DE CREATIONE.

§. 118.

Quid sit creatio.

Quia natura ac maiestas divina in operibus divinis adspectabilis est, teste Paulo *Rom 1, 20.* et *Pf. 8, 1. 19, 1.* haec intueri atque declarare, in praecipuis religionis partibus erit. Itaque Dei, communis omnium patris, primum opus, *creationem*, tractabimus, qua sit mundi, sive rerum omnium, quae existunt, primus auctor ac perfectior. *Gen. 1, 1. 2, 1. Ebr. 11, 3. 2 Cor. 4, 6.*

Obf.

Obs. 1. *Creare* quidem usitata consuetudine definiunt, *de nihilo aliquid producere*, quod, si hanc vim habet, ut profiteamur, nihil praeter Deum ante extitisse, quam hic mundus esse inciperet, neminem offendet, nec antiquo philosophorum canone: ex nihilo nihil fit, infringitur. Sic *Paulus* loquitur *Ebr.* 11, 3. *Fide intelligimus perfectum fuisse mundum*, εἰς το μη ἐκ Φαινομενων τα βλεπομενα γεγονεναι, *ut, quae prius non fuere adspectabilia nec praesentia*, (sic enim μη βλεπεσθαι de homine usurpatur, qui adhuc nullus est *Iob.* 16, 16. v. et *Prov.* 8, 24.) *ea iam cerni possent*. vide pluribus *CARPZ.* ad *b. l.* cf. *Amos* 5, 8. *2 Cor.* 4, 6. Eadem formula *1 Macc.* 7, 28. legitur, *Deus fecit coelum et terram* εἰς ἔκ οντων. Laudatur ab aliis quoque *Rom.* 4, 17. ubi Deus dicitur *καλειν τα μη οντα ὡς οντα*, *vocare non existentia tanquam existentia*; verum, si quidem Pauli consilium adsequor, laudat tantum praescientiam divinam, quae personarum, post longam demum decursum annorum nascendarum, nomina, fata, dignitatem, diu ante ortum earum nota facit, cui nihil futurum, obscurum nihil, ac tanta vis animi, ut infallibili iudicio futuros eventus tanquam praesentes cernat atque significet.

v. *P. ERYN.* IABLONSKI *diff. de creatione ex nihilo.* et *I. L. MOSHEIM diff. de creat. ex nihilo quae R. CVDWORTH syst. intell. adiuncta legitur.*

Obs. 2. Sed origines rerum omnium *dupliciter* existunt: *vel* ita, ut omnino res novae producantur, postquam aut nihil omnino existeret, aut nihil tale, quale iam natum cernitur (*creatio prima vel immediata*): *vel* ita, ut a praeiacentibus creaturis aliae novae, similes tamen prioribus, orientur. (*creatio secunda, vel mediata.*) Illam κατ' ἐξοχην creationem dicunt scholastici, non repugnantibus sacris literis.

ris. *Genes.* 1, 1. 27, 2. 3. 4. *Esf.* 45, 18. *Psf.* 148, 5. neque tamen hanc scriptores sacri plane ignorant. *Eccl.* 12, 1. *Esf.* 65, 17. 48, 7. unde ad *metaphoricum* usum transferunt *Eph.* 3, 9. *Psf.* 51, 12. *Psf.* 104, 30. Nec graecorum latinorumque abludit consuetudo. *Lucretius*, *terra*, inquit, *creavit genus humanum*, h. e. produxit: sed non minus solemnis occurrit formula: *creare regem*, i. e. efficere, ut quis rex exiit.

Obs. 3. Mundum hebraei περιΦραξικως dicere con-
fuevere *coelum* (interdum *coelum cum omni apparatu* s. נבצ
i. e. κόσμω s. mundo, nam נבצ apud Hebraeos est *decus*,
ευταξια, κόσμος. cf. *Genes.* 2, 1. *Deut.* 4, 19. unde
תבצ הלהי, Deus παντοκρατωρ. *Deut.* 4, 19.) et *ter-*
ram. *Genes.* 1, 1. 2, 1. *Psf.* 33, 5. 115, 15. *Act.* 14, 17. 17,
23. ubi additur: *mare*. Vide et *Psf.* 135, 6. Similiter Graeci
κόσμον vocant, Pythagora forsitan autore, qui ab admira-
bili ornatu et ευταξια, quam graeci κόσμον dicunt, re-
rum univērsitatem κόσμου nomine appellavit. *Aristoteles*
de mundo L. 1. κόσμος εστι συστημα εξ αρανου και γης
και των εν τούτοις περιεχομενων Φυσεων Sic et La-
tinis, ut *Plinius* scribit, *mundus*, id est, *orbis hoc nomine*
dicitur a perfecta absolutaque elegantia. Is significatus
reperitur *Iob.* 17, 4. Speciatim est orbis terrarum (כלת)
Marc. 16, 15. ac provincia Iudaica *Rom.* 4, 13. *Matth.*
4, 12. Sed synecdochice primum genus humanum *Iob.* 3,
16. deinde maior hominum pars, vitii depravata ac dedi-
ta *Rom.* 11, 12. 15. *Eph.* 2, 12. *I Cor.* 1, 20. 21. eo-
dem nomine κόσμος appellatur. Interdum per distributio-
nem κοραττα et οραττα mundi nomine veniunt. *Col.* 1, 16.

C. G. LANGE exegetische Versuche 5. St. p. 154 sq.

Obf. 4. Creationem mundi primam hebraei quoque describunt voce קָדַם *condere orbem*, unde graecis: $\kappa\alpha\tau\alpha\beta\omicron\lambda\eta\ \kappa\omicron\sigma\mu\omicron\upsilon$ *Iob. 17, 24. coll. 5. Eph. 1, 4.* ubi $\nu\kappa\omicron\upsilon\pi\epsilon$ *N. T. Ps. 102, 26. Iob. 38, 4. Es. 48, 13.*

§. 119.

A) De creatione prima.

a) Autor creationis.

Rerum omnium, quae existunt, primas origines a Deo pendere, primum diligenti coeli et terrae contemplatione edocemur (vide supra §. 73. Obf. 2.): deinde sacrarum literarum fide tam clare constat, ut eae ab hac veritate omnis institutionis auspicia faciant *Genes. 1, 1.* ac non alium certiorum Dei veri characterem proponant. (§. 72. Obf. 3.) *Ier. 10, 12.* Vnde omnis de aeternitate mundi cogitatio excluditur. *Ps. 102, 26. 90, 2.*

Obf. Varie disputant philosophi de *mundo aeterno*, quorum alii omnino ab aeterno extitisse mundum vel molem immensam materiae defenderunt, alii concedi saltim sibi postularunt, quod ab aeterno existere potuerit. *Platonis* quidem ingenio cum materia aeterna placeret, quam constans philosophorum graecorum traditio docuit. (vide *MOSHEMII diss. ad Cudworth syst. intellect. T. II. ed. L. B. 1774.*): non est mirandum, si multis commentum suum persuasit, ac in his *Iustino* quoque *Martyri*, christiano doctore, qui totus in id incubuit, ut *Platonis* sapientiam plane conformem esse *Evangelicae doctrinae* ostenderet. Is igitur *Apol. 1, 39.* non dubitavit adferere: Deum ex aeterna materia informi mundum condidisse, in crimen a nonnullis vocatus, immunis tamen a vitio, si teneas, defendisse illum, consentientibus multis, nostratibus quoque, praeiacentem, sed praeparatam

a Deo, materiam, e qua novus hic mundus formaretur. Meliora autem fensisse virum, non *Maranus* tantum *Praef. L. II. c. 2.* ostendit, sed perspicue intelligitur e *Cohort. ad gentes c. 29. 30. p. m. 29.* Altera quaestio: utrum Deus *potuerit* mundum ab aeterno condere, plane otiosa videtur, ac etsi haereseos careat crimine, turpiori tamen vitio, quod absurda sit, laborat. Quodsi enim creari dicimus ea, quae iam existere incipiunt, ab aeterno autem existant ea, quae nunquam initia habuere: nolim vim menti meae inferri, ut aeterna rerum initia statuatur. Sed haec philosophi pro acumine, quo valent, discutiant.

v. I. Fr. GRVNER *practische Einl. in die b. Schrift* §. 165. I. Ern. SCHVBERT *diss. de impossibilitate mundi aeterni. Ien. 1741.*

§. 120.

b) Ratio creationis.

Rationem creationis, ut fit in rebus a sensibus et experientia remotis, vix possumus animo concipere: tenemus tamen, a voluntatis divinae efficientia res omnes initium cepisse *Pf. 33, 6. Ebr. 11, 3.* ac Deum filio socio immensum opus perfecisse, *Iob. 1, 2. 3. Ebr. 1, 2. 10.*

Obf. 1. Addunt quidam *Eph. 3, 9.* sed perperam: nam et contextus docet, *κτίσιν* referri ad novam oeconomiam, quam Deus per Christum instituit *coll. 2, 15.* et voces *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ* abfuerunt ab antiquissimis textus graeci recensioibus, de quo v. GRIESBACHII *N. T. h. l. et Ej. Progr. de mundo a Deo patre condito per filium. Ien. 1781.*

Obf. 2. Non licet curatius definire partes filii in producendis rebus creatis; nam formula *δι' αὐτοῦ* vix modum, quo quid effectum sit a filio, v. c. tanquam ministro, s. instrumento, declarat, sed verum creatorem ac autorem, propria

pria efficientia vitam rebus et existentiam concedentem, demonstrat. v. Rom. 6, 4. I Cor. 1, 9. Rom. 11, 36.

§. 121.

c) *Consilium creationis.*

Si quis iam rogat, cur Deo placuerit mundum tantasque res creare, in promptu est responsio: voluit immensam vim suam facere conspicuam ac, ut est benignissimus, bonitatis suae fructum concedere creaturis, unde gloria divina elucet ac promovetur. vide §. 87. Obs. 1. et §. 99.

cf. H. S. REIMAR. *vornehmste Wahrh. der natürl. Relig. III. IV. u. V. Abhandl.*

§. 122.

d) *Historia creationis.*α) *generalis.*

Quidquid de creatione universi statui potest, Mosis indicibus debetur, Gen. 1, 1. neque plura nos de rerum omnium originibus rescire refert. Itaque quonam tempore, quonam ordine, Deus universum mundum produxerit, ignorare malumus, quam audacius definire.

Obs. 1. Tempus voce בראשית declaratur, cum aliquid esse inciperet. Similiter Cicero de Off. 1, 4. *A principio omnia facta a Diis et constituta sunt.* Verum quando insigne opus ediderit Deus, Moses non praecise finit, sive quia parum ad religionem chronologicae mundi rationes conducunt, sive quia numeri nostri minime possunt ad rationes coelestes transferri. Ceterum non video, qua de causa multi multis seculorum myriadibus antiquiorem orbe nostro mundum comminiscantur. Nempe non potuit diu-

tius numen solitarium sibi sufficere, debuitque immensum temporis spatium ante orbem conditum alio mundo condito explere. O ieiunam disputationem, quae metuit, ne Deus solitarius otii taedio adficiatur, ac temporis initia ad aeternitatem retrahere, finitum ad infinitum provehere nititur! v. IERUSALEM *Betr. über die Rel. P. III. p. 683.*

Obf. 2. *Ordinem* rerum creatarum, ut est audax hominum ingenium, varie pro scholae quisque suae placentis constituunt. *Platonis* si audiamus, si *Aristotelis* affectas, immensum chaos, rudis indigestaque moles, in quam omnium rerum elementa cogentur, primum opus creatoris celebrant, atque vario temporum decursu, secretis aliis particulis, aliis recens compositis, orbium coelestium terrestriumque originem enarrant. *LEIBNITIVS* atomos ac entia simplicia, compositorum principia ac materiam, laudavit: bonum factum! Subtilem philosophum *Mosen*, quo nemo scriptor a sublimi sapientia fuit alienior, praevivisse, summi magistri parum felices sectatores contendunt. Etenim *Gen. 1, 1.* doceri, Deum entia simplicia seu coeli ac terrae stamina ante omnia creasse. Vide iam, quam acutus philosophia scripturae sit interpret! Verum ubi, quaeso, vel umbram entium simplicium ceratis in narratione *Mosaica*? et unde acceptum didicerunt, materiam primam informem ac indigestam eodem nomine insigniri, quo iam formata, digesta, ornata dicitur? Nam illud profecto nemo audebit dicere, materiam struendae domui congestam domum vocari prius, quam instructa sit ac disposita et in formam aedificii redacta. cf. omnino *MOSCHE Bibelfreund P. V. p. 13 sq.* Quod si igitur nolimus arguere in interpretatione narrationis *Mosaicae*, patet, doceri, omne, quod existit, a Deo primitus fuisse productum.

Obf. 3. Multo autem minus probabilis videtur eorum ratio, qui Cosmogoniam ad Mosaicam narrationem, invito auctore, desiniunt. Vir quidem sapientissimus haud omnino per immensos coelorum orbis lectorum sinit vagari ingenium, sed orbis tantum, cuius nos sumus incolae ac spectatores, cuius historiam capit mens humana et in quo turpe sit peregrinum esse et hospitem, origines clare tradit, omiffis superiorum regionum descriptionibus. Etenim a narratione generali, Cap. 1, 1. statim fit transitus ad orbis nostri historiam, v. 2. Deinde quis sibi persuadere possit, lucem prius extitisse, quam sol, lucis omnis fons et scaturigo, adfuerit? Quis innumerabiles siderum orbis uno die absolutos, orbis terrarum incolas plurium spatio productos a sapiente auctore fuisse existimet? Non refert scire aliena, quae si vel tradantur, non possent intelligi a nobis, nec si intelligantur a paucis, religionem ac pietatem multum adiuvabunt. Namque si quis propius nobisque familiare orbis nostri theatrum negligenter intuetur, eum e remotioribus spectaculis divinam vim ac maiestatem intellecturum esse, despero.

§. 123.

β) *Speciatim. Historia creationis terrae.*

α) *Narratio Mosaica.*

Moses, unicus testis, orbis nostri inconditi primum, tenebricosi et aquis obtekti *Gen. 1, 2.* creationem *per sex dierum periodos* describit, *primae* tribuit lucis origines: *secundae* aëris et nubium initia: *tertia* maris confluxum ac terrae firmæ, obfitæ statim multiplici frugum copia, ortum: *quarta* raturum siderum ordinem: *quinta* piscium aviumque et *sexta* animalium terrestrium

genera cum homine, omnium domino, edidisse dicitur.

Obs. 1. Prima facies orbis terrarum satis tristis describitur: *Sed terra erat vacua ac indigesta*, vastata penitus, ornatuque et incolis orba (vide *Ier. 4, 23*): *et tenebrae mare* (יָם תְּמָרָה) *obtegebant*: terra aquis ac caligine circumfusa. *Tum spiritus divinus demissus est super aquam.* (vide supra §. 109. Obs.) f. vis divina iam propius ad molem aquosam accessit: iussitque, ut tenebrae luce mutarentur (v. 3. *2 Cor. 4, 6*), deminutis aquis terra continens emergeret atque vacuus orbis novis instauraretur incolis. v. et *Pf. 104, 5-9*. Eadem traditionis vestigia reliquae gentes ostendunt. **DIODORVS Sicul. L. I. c. 7. p. 10.** (Ed. *Wesseling*) tradit, *Aegyptios censuisse, in principio coelum et terram inter se mixta fuisse et in unam quasi massam confusa*; quo loco coelum pro aëre et regionibus planetariis, quae ad nostrum orbem pertinent, poni, monuit *Sam. SCHVCKFORD Hist. du monde sacrée et profane, praef. (Leid. 1738. 8.)*. *Orpheus, teste SVIDA (in voce ορφεύς) ειπε, οτι εξ αρχης ανεδειχθη ο αιθηρ υπο του θεου δημιουργησις και εντευθεν, ηκαθειθεν του αιθερος ην χαος, η νυξ ζοφερα παντα κατειχε και εκαλυπτε τα υπο τον αιθερα.* **Phoenicum** traditionem ex *Sanchuniathone* conservavit **EVSEBIVS Praepar. Ev. L. I. c. 10. *Mundi huius principium fuisse κρη ζοφωδη και πνευματωδη et chaos turbidum altaque caligine circumfusum.***

Obs. 2. Ad hanc primam orbis faciem referuntur sequentia narrationis Mosáicae capita. Nempe primum post tenebras nebularum atras nova luce collustrari coepit tellus, solis radiis iam per tenuiorem aethera transmicantibus. Post oceani facies mutata, deminutis paulatim aquis, quarum
aliae

aliae in superiores regiones evehctae nubes formabant, aliae a prominenti terra firma refugientes litoribus continebantur. Denique, cum vacuum primum dixisset et incultam terram, eadem iam novis incolis instaurata herbis, piscibus, avibus, quadrupedibus, hominibus, ornatum ac vitam accepit. Haerent tamen interpretes in quarto hexaëmeri die, quo si creata dicamus sidera, solem, lunam, stellas, unde demum priorum dierum vicissitudo lucisque ortus intelligatur? si contra novo opere Deum ratas siderum leges fixisse, motumque singulorum constituisse, a quo tum diei noctisque vicissitudines, mensiumque et annorum rationes pendent, statuamus et verba narrationis Mosaicae c. 1, 14. sq. exponamus: *constituit Deus, ut luminaria coelestia inserviant ad discernendam noctem diemque ratosque temporum ordines definiendos; quaerat forsitan aliquis, quomodo diei noctisque mentionem facere queat autor, antequam lege divina diurnus orbis motus solisque et lunae ortu ac occasu noctis ac diei vicissitudo regeretur? Etenim effectum causa sua priorem nemo facile statuatur. Quid nos sentiamus, v. infra §. 127. Obs. 3. et §. 125. Obs. 1. Ceterum vid. I. G. ROSENVLLER antiquissima telluris historia. Vlm. 1776. MOSCHE Bibelfreund 1, c. IERUSALEM l. c. p. 557. sq.*

§. 124.

2) Expositio narrationis Mosaicae.

Sed ut traditionis, tot interpretum curis depravatae ac obscuratae, vim perspiciamus, tria potissimum spectanda sunt: *primum* narrationis *consilium*; *deinde* *modus*; unde *denique*, quaenam *ratio creationis* fuerit, efficietur.

1) *Consilium Mosis.*

Cum primum Mosis in libro geneſeos ad ornando *conſilium* ad religionem ſpectet, h. e. ad commendanda religionis ſuae capita antiquis decretis ac traditionum fide: in promptu eſt intelligere, in eum praecipue finem creationis hiftoriam narrari, ut Iſraelitae diſcerent, fidem de Deo, rerum omnium autore unico, antiquiſſimis carminum monumentis conſervari, atque hoc Numen, abiectis polytheiſmi erroribus, revereri.

Obſ. I. Alluſiones ad profanarum gentium ſyſtemata et errores haud obſcurae occurrunt, ſive in rerum univerſo argumento ſive in ſingularum vocum delectu, quae conſilium melius inſtituendi ſuos ac contra ſuperſtitionis pericula praemuniendi arguunt. Conſinxit oriens duo principia, lucis et tenebrarum, illud *Oromafden*, hoc *Aribmanium* dictum. (v. HYDE *de rel. vet. Perſarum* c. 9. *Plutarchus de Iſide et Oſiride* p. 369. *Zoroaſter vocavit τον μεν Ωρομαζην, τον δε Αριμανιον, adſeruitque, τον μεν ειικεναι τω φωτι — τον δε σκοτει.*) Coluere alii divinitatis imagines e coelo petitas, alii a terra, a rebus marinis alii, *Exod.* 20, 4. *Deut.* 4, 15. 16. 17. delatus ad aſtra honor divinus: aegyptiis crocodili ac boves ſacri habentur et divino cultu ornantur. Hos tam foedos, tam caros populis errores, quomodo opportunius refutare Moſes ac gentis ſuae ad eodem proclivitatem reprimere potuit, niſi docens, lucem cum tenebris, aëra, tellurem, mare, ſidera omnia, ac fluviatilia (𐤀𐤏𐤍𐤏 crocodillos) et animalia ortum ab uno Numine trahere, ac longe alio ſine proponi hominibus, quam cultus cauſa: etenim tantum abeſſe, ut noſtrum honorem ac cultum promereantur, ut
potius

potius omnia illa nostris usibus, nostris commodis inserviant. Sed huic affine est aliud, legis ac disciplinae Mosaicae declaratio et commendatio. Ad hoc praecipue consilium diducta ac sedula operis quarto die perfecti narratio videtur conformari. In institutis, quibus definitum tempus praescribitur, cuiusmodi multa praecipiuntur a Mose, v. c. *Exod. 12. Levit. 15, 5. 7.* multum refert, ad certam quandam normam temporis rationes exigere, ne vel per incitiam peccetur factorumque ordo turbetur, vel pro lubitu aut liberalius prorogare stata tempora, aut ab iis, cum placet, deripere aliquid liceat. Itaque non noviluniorum tantum annuorumque festorum decursus ita describi necesse fuit, ut errores caverentur, sed dierum quoque singulorum terminos poni ac finire, quatenam praecisa sint diei, quatenam noctis initia. Idque lege minime fallaci *Gen. 1, 14.* doceri, facili opera intelligitur.

Obf. 2. Sed huius observationis ignoratio ac neglectus miras ac perversas peperit interpretationes. Etenim cum tenue nimis ac simplex quibusdam videretur Mosis, quod diximus, consilium, eo delapsi sunt, ut in geneleos initiis, praeter religionis omnis fundamenta, abstrusioris cognitionis initia quaerent primum, dein legerent quoque ac praeter ceteras corruptelas ad allegoricam interpretandi rationem confugerent. His igitur Moses, perspicacissimus philosophus, scientiae naturalis stator divinus, sapientiae Cartesianae, Newtonianae, Wolfianae praeceptor antiquissimus, ac Cosmogoniae omnium praestantissimae definitor habetur, cuius e libris, tanquam e ditissimo promptuario exprimi possit, quidquid notitiarum humanarum cuiuscunque generis desideretur. Verum quis in ista hominum ac scientiarum infantia notitias quaerat tam explicatas rerum terrestrium et sublimes, feratque in autore populari, quem gentis suae ingenio *αρετικω*

plurimum concedere intelligimus, doctrinam abstrasiorem, quae a magnis demum ingeniis ac excultis sanæ philosophiæ studio requiri solet et capi, et integumenta mythologica, quibus veritas perspicua obscuratur ac in fabulas convertitur?

§. 126.

2) *Modus narrationis.*

Porro sic versatur in argumento gravissimo, ut solent poetae historici, qui thema orationis, generale, studiotè evolvunt, multa propter vitam imaginum interspergunt et dictione utuntur, simplici quidem, verum impropria, ad captum lectorum adcommodata ac studiis seculi sui conformi.

Obs. Hinc frequens *προσωποποιίας* usus, phrasæ opticae (Cap. I, 16.) et anthropomorphicae; numinis deliberatio, colloquium, approbatio operis; rerum creatarum per classes divisio; perpetuus ad numinis vim recursus ac orationis quaedam abundantia, qua in re historia creationis multum differt a narratione mere historica, quae lineas potius tenues quam imagines rerum distinctas describit, cf. omnino G. LESS. *vom Stil der Urvvelt in vermischten Schriften* 1 St. Goett. 1782.

§. 127.

3) *Modus creationis.*

Compositam ad has leges narrationem non iam ausim certo eum in modum interpretari, ut decernam, primam orbis terrarum creationem describi, intra sex dierum spatium exornatum fuisse orbem, atque eo praecise ordine, qui describitur, unum post aliud exitere coe-
pisse,

piſſe, quamvis haec omnia maiori veri ſpecie ſtatuantur quam negentur. Varias itaque hypotheſes in his capitibus perſequi liceat.

Obſ. 1. *Primo loco* quaeritur, utrum Moſes *creationem* omnino primam, an *inſtaurationem* tantum orbis noſtri, creatis novis incolis, enarret? Atque noſtra aetas, quae rerum naturalium indagatores, perſpicacia ac eruditione claros, plurimos vidit, communem fere profitetur ſententiam, deſcribi *αναγεννησιον* ac metamorphoſin orbis noſtri inſignem, qui cum poſt primam creationem, neſcio, quo tempore, quove modo factam, diluvio quodam vaſtatus eſſet amiſſiſſetque priorem formam veteresque incolas, aquis immerſus, obſcurus nebulis, in novam formam reſtauraretur ac novis colonis, qui adhuc perdurant, reviviſceret. Ac primum huic ſententiae aliqua probabilitas accedere videtur ex *Pſ. 104, 6—9.* qui primam orbis noſtri faciem depingit, ac *2 Pet. 3, 6.* qui priorem mundum (*ὁ τότε κόσμος*) aquis deſtructum teſtatur (coll. tamen *Cap. 2, 5.*) Praeterea res, uti quidem putant, perſpicue patere videtur orbis ipſius intuitu. Nam qui telluris in viſcera penetrant, ſaepe reperiunt monſtrorum marinorum fragmenta, montium, qui longiſſime iam a mari abeſſent, mote ſepulta; ferarum particulas in iis regionibus, quae nunquam eiſmodi belluas nec genere, nec alere etiam per climatis rationem potuere, altius effoſſas: montium radices conchis conſtratas, inque lapides mutata animalia, quorum genus monſtroſum nullibi adhuc locorum repertum fuit. Quae omnia proſecto aliunde eſſe, niſi a diluvio, quod longe diſfuſus funeſtiuſque Noachio ſaevit, atque ab antiqui orbis ruderibus, nullo modo poſſe exiſtimant. Quodſi denique ab initio ſtatim vaſtus orbis fuiſſet ac indigeſtus; quid, quaero, cauſae ſubeſt, quare Deus, qui uno temporis momento ornatum inſtructumque

condere potuit, confusam primum molem produceret, post novo quasi labore eandem disponderet atque ad consilium suum exornaret? cf. I. H. G. v. IVSTI *Geschichte des Erdbodens aus seinen äusserlichen und innerlichen Beschaffenheiten hergeleitet*, Berlin 1771. 8. G. C. SILBERSCHLAG *Neue Theorie der Erde oder ausführliche Untersuchung der ursprünglichen Bildung der Erde*, Berlin 1764. T. BERGMANN *Phyiscalische Beschreibung der Erdkugel Gryphisvv.* 1769. de BUFFON *sur les coquilles et les autres productions de la mer, qu'on trouve dans l'interieur de la terre*, in T. I. *Hist naturelle gener.* p. 388. I. G. ROSENMÜLLER *historia telluris antiquissima*. Ulm. 1776. 8. Fatear haec omnia non sine specie proponi, verum non omnino adeo aperta videntur, ut equidem in his argumentis, exclusa omni dubitatione, acquiescere possim. Possit enim aliquis, ut constet Moſis autoritas, quem *Cap. 2, 1.* et *Exod. 20, 11.* coeli terraeque in praesentem formam conditae origines et perfectionem coniungere legimus, non invita historia colligere, cum videamus inundationibus ac terrae motibus iam sepultas provincias, iam maria novis insulis conſtrata, iam effluſibus montes emerſos, atque mirum in modum univſam orbis huius faciem temporis ſucceſſu immutatam, fieri omnino potuiſſe, ut regiones, quae iam in medullis concharum ſtratas ſeries, monſtra marina in lapidem converſa vel animalium peregrini climatis reliquias (dummodo haud conſictas) includunt, maris olim fluctibus demerſa fuerint. CAR. LINNAEVS quidem, peritiſſimus arbiter, bene iudicat, non eſſe primam telluris formam e noſtris temporibus noſtroque conſpectu aeſtimandam, ſed a tenuibus initiis terram firmam nova identidem incrementa cepiſſe, contractis littoribus, ac oceano deminuto. cf. *Or. de telluris habitabilis incremento*, inſert. *Amoenitat. Acad.* Vol. 2. p. 402. Ed. 2.

Holm. 1762.) Neque adhuc idoneis observationibus et experientia duce spatium quoddam certum temporis definiri potuit, intra quod saxa generantur, condensatur atque indurascit mollis terra, atque crusta lapidea ligna, conchae, ossa, et simile genus obducuntur. Reliquorum systemata, multa ac varia, rerum naturalium periti explorent. Licuit *Guil. Whiston* (*A new theory of the earth Cambr.* 1708. *german. Erf.* 713.) terrae primam formam cometam dicere: licuit *G. W. Leibnitio* (*Protogaea s. de prima facie telluris diss. opp. T. II. P. II. p. 81.*) defendere, solis extincti reliquias in hoc orbe antiqui status memoriam conservare: licuit *Buffono* (*l. c. T. I.*) suspicari, solis fragmentum, cometae cuiusdam impulsu avulsam, telluri cum reliquis planetis originem dedisse: licuit nuper *I. E. B. Widebvirgio* (*Neue Muthmassungen über die Sonnenflecken, Cometen und die erste Geschichte der Erde. Goth.* 776) novam sententiam profiteri et exornare; quandam solis maculam loco cedere coactam, post primum erraticum cursum, qualem in cometis videmus, fixo quodam loco conditam haesisse, expolitam a numine ac novis colonis paratam: liceat aliis alias tentare telluris theorias, (de quibus v. *I. Esaias Silberschlag Geogonie Berol* 1780.) dummodo in hoc contentiant, orbem hanc, quam admiramur, formam, has creaturas, hos incolas vi divina ante quinquaginta septem, et quod excurrit, secula accepisse.

Obf. 2. *Altero* loco de periodo *sex dierum* disputatur, quorum spatium *G. Whiston* l. c. ausus est, per sex integros annos, *Cartesius* per sex annorum millia pro nostra temporis ratione protrahere, ut hac mora miraculi vis minueretur ac tantum concederetur in novo orbe viribus naturalibus, quantum per se efficere queant. Nostratum quidam inventionem hexaëmeri ingenio Mosaico aliusve poetae tribuunt

tribuunt ac studio, narrationi decus ac vitam, sabbatique legibus auctoritatem ac commendationem conciliandi. Quam sententiam, olim quoque patribus quibusdam probatam (vid. I. PHILOPON. in *hexaemeron*, L. I. c. 3.), nemo erit, qui magis ornare veritatis colore valeat, quam Anonymus ille acutissimus in I. *Repertorium für bibl. und morgenl. Litteratur*. P. IV. p. 143, 160. sq. (Lips. 1779.) Eam enim commendat universae narrationis oeconomia: fictionum popularium frequentia: mira difficultas, cum vel singulorum dierum rationes reddendae essent vel componenda haec mora cum maiestate divina, de qua parum digne sentiret, qui negare vellet, eam potuisse uno momento opus absolutissimum edere ac in formam integram nutu suo instaurare: consilium denique grave consingendi hexaëmeri, propter sabbaticae disciplinae honorem ac auctoritatem. cf. quoque I. G. TOELLNER *Theol. Untersuch.* T. I. P. 2. p. 325. Sed ego nec ausim Deo legem praescribere eam, ut, cum posset per virtutem suam brevissimo tempore exornare orbem ac omni creaturarum genere conferere, id dignum maiestate sua statuatur, ac perficiatur: nec laudare virum divinum, qui confictis per fraudem ac temeritatem historiis legum sanctissimarum auctoritatem superstruit. In reliquis quidem formulis, quae Deum loquentem, deliberantem, probantem opera sua, quiescentem post exantlatos labores inducunt, nemini obscurum est, eas non sine iniuria erga Deum proprie exponi, atque universam scenam sic construi, ut una gravissima veritas de uno omnium creatore appareat: verum quotusquisque est, quem hexaëmeri oeconomia, operis immensi per dies distributio, atque evolutio rerum successiva offendet? Multo autem magis offendet legum humanarum, nedum divinarum, conditor, qui fabulas comminiscitur, ut persuadeat auditoribus disciplinae suae antiquitatem. Porro fabba-

ſabbatum, quod opus erat illuſtri demum exemplo divino commendari, primum lege Moſaica inſtitutum fuiſſe, equidem nondum mihi perſuadeo, quum eius celebrati mentio fiat ante legis Moſaicae promulgationem *Exod.* 16,23. Atque formulam *ויברך* *Gen.* 2, 3. nemo facile, qui integer et nullo occupatus opinionis praeiudicio legerit, aliter accipere poſſit: quam *tum conſecravit*, uti ERNESTIVS monuit *Vindic. arbitr. div in rel. conſtit.* §. 34. in *Opuſc. theol.* p. 334. Denique vix fatis grave conſilium conſingendae hitoriae ſuperſeſſe videtur. Sanxit quidem leges plurimas, graves, et moleſtas, ſed ita, ut, praeter muneris ſui autoritatem divinam veramque hitoriam, nihil proferret, quod aut ſtabiliret legis ſanctitatem aut animos ad obediendum procliviores faceret. Eccur autem ab hoc ſapientiffimo inſtituto, nulla graviore cauſa commotus, deficeret ad exemplum fabuloſum, quod, dum conſingitur, tantum abeſt, ut munit ſanctitatem legis, ut nulla re magis vel legum, quae his adiuventis egent, vel autoris, qui ad fraudes confugit, dignitas ac honor minuatur.

Obſ. 3. Quodſi igitur nolimus turbare ac mutare hexaëmeri rationem, neque a poetae alicuius arbitrio ac licentia, ſed ab antiqua traditione ſucceſſivum creationis modum teneamus, ſuperſeſt, ut, quanta iam ſapientia Deus quantaque virtute egerit, quantum licet augurari, exponamus. Quamvis, quid Deo dignum ſit, equidem ex operibus colligere malim, quam ad rationem ingenii operisque humani deſcendere. Sed in genere trifaria methodo Numen uti poſtuit in orbe reſtaurando. Etenim aut univerſum opus ſimul edendum erat ac inſtruendum, aut productis rerum elementis per vim creaturarum naturalem tardius perſiciendum, aut ſic regendum, ut naturae viſ cum auctario virtutis divinae inchoatum opus in hanc formam digereret. Prior quidem
metho-

methodus adspectabilem facit virtutis divinae immensitatem, locumque habere videtur in initiis rerum omnium, verum in *αναγεννησει* ac restauratione, quam illi dicunt (Obs. I.) orbis nostri, mutatio tam repentina tamque generalis omnium rerum evolutio plurimas difficultates habet, neque Deum existimem, suppressis novo miraculo rerum iam existentium viribus, sola virtute egisse. Altera methodus quamquam usitator in rebus creatis dirigendis, tardius procedit deleretque miraculi et praesentis numinis vestigia nec poterit cum narratione Mosaica componi, denique ad herbarum, ferarum, avium origines explicandas minime sufficit. Mihi itaque maiestati divinae ac modo, quem Deum in edendis miraculis semper esse secutum intelligimus, maxime consentanea videtur eorum sententia, qui cum vires naturales creaturarum Deo subiciant semperque numen iis, quantum fieri possit, uti fateantur, theorias telluris conditae ita construunt, ut nec Deum ex machina semper producant, nec testem tantum et rectorem eventuum naturalium faciant, sed, quidquid per vires aëris, aquae, terrae, congenitas effici potuisse intelligunt, in eo naturalem ordinem conservari defendant atque declarent; ubi autem impares reperirentur vires effectui tam insigni aut tam repentino producendo, opusque esset virtute divina, quae eas augetet atque adiuveret, ad omnipotentis creatoris vim confugiant. Neque enim indignum videtur numine, ministerio creaturarum uti, vel, cum unum post alterum esset perficiendum, alio tempore aliarum rerum vires excitare atque adaugere. Ad has autem leges non dubito, quin facile queat narratio creationis Mosaica componi, praesertim si communem multorum errorem caveas, qui, quam hodie vident orbis terrarum faciem regionumque statum et amplitudinem, eandem ab initio fuisse temere consingunt. Etenim, si Mosen au-

dias,

dias, nebulis, aquis, atra nocte obvolutus orbis primum attenuatis nebulis illuxit noctisque et diei vicissitudines expertus est, oriente quidem et occidente sole, necdum tamen per nebulas constipatas conspicuo: solvuntur congenita ac propria aëris virtute aquae ac quadam ex parte in nubes coguntur: editur concussa atque proiecta vehementi terrae motu insula, maioris quidem, incerti tamen, ambitus, Asiae in regionibus sita: ab editioribus iam locis sponte refugiunt aquae ac litoribus continentur (vide *Pf.* 104, 5—9.): excoquitur igni subterraneo, qui terrae motibus frequens erumpit, citiusque arefcit tellus, frequentiores nebulas exhalans (*Genes.* 2, 5.). Mox herbae emicant e solo fecundo, progerminant arborum plantae, hortorum olim et sylvarum feminaria. Interim dispulsis nebulis coelum serenum radios solis splendentes ostendit: apparet prima nocte ferena lunae facies: stellarum passim promicant radii: integris terrae matris viribus herbae, dum maris aërisque cives quinto die producuntur, feliciter citiusque succrescunt, animalium hominumque, quorum unum utriusque sexus par creatum erat, alimenta. Angustis primum limitibus circumscripta tellus herbarum aviumque et animalium haud magnos greges aluit. Sed novis subinde aucta accessionibus latius protenditur (cf. *Obs.* 1. et LINNAEVM ibi laudatum), migrant e patria herbae, femina, aves, animalia, atque coelo soloque et nutrimentis mutatis a priore degenerant indole variisque inter se commixtionibus novas classes progenerant, unde innumerae rerum creatarum familiae hodie existunt.

Obs. 4. Quodsi denique sacrarum literarum fidem sequamur, quanquam nondum penitus explicata temporum ratione per codicum Hebraeorum a Samaritanis Graecisque dissensum impedita, orbem tamen terrarum in novum sta-

zum ante sexaginta circiter secula venisse, evincitur. Atque hanc fidem sine dubio stabiliunt recentiores artium origines, quae satis arguunt infantiam generis humani. Nec magnam humanae dignitati, nedum religioni divinae, reverentiam praestare putem Voltarium, qui Sinensium Aegyptiorumque tabulas, nempe perspicuas ac genuinas! secutus multis seculis antiquius cum orbe genus humanum, h. e. multis seculis barbarum, incultum, inhumanum defendit.

cf. JACKSON *chronological antiquities*. Lond. 752. *german*. Erlang. 756. 4. I. VSSERII *annales V. et N. T.* Lond. 650. fol. Iac. PERIZONII *origines babilonicae et aegyptiacae*. Lugd. B. 711. 8. S. SCHVCKFORD *hist. du monde sacrée et profane* T. I. 8. Leyd. 738. R. L. de BENNIGSEN *biblische Zeitrechnung des alten und neuen Test.* L. I. C. I. Lips. 778. 4.

§. 128.

e) *Creaturarum classes.*

Sed quam immensa sit creatoris virtus, sapientia, maiestas et imperii, per quod omnia disponit, amplitudo, quo intelligatur, fas est multitudinem rerum creatarum, varietatem, structuram, utilitatem ac oeconomiam animo intueri et expendere, *tum* visibilium seu corporearum, in coelo siderum ordines, stellarum molem, solis et planetarum systemata ac orbitas: in hoc orbe aëris virtutes, mariumque spatia, plantarum multiplicem varietatem ac vires, avium diversas classes, insectorumque et ferarum genera, maxima, minima, hominis denique decus ac honorem: *tum* invisibilium seu spirituum ordines, e quibus duas tantum, humanarum mentium et angelorum, classes animus

mus, sensibus rectus, capit. *Pf.* 8, 4. *Iob.* 36—41. *Pf.* 104.

Obf. 1. Quum iam longe plura habeamus subsidia ad mundum Deumque cognoscendum, tum propter machinarum artificia, tum propter studia multorum, qui amplissimum rerum naturalium campum percurrunt: consentaneum est, uti his rebus, et quae in hac scientia sunt detecta, addiscere et in perquirendis rerum naturalium adfectionibus et causis ulterius progredi. Cuius rei duplex ad religionem commodum sperari potest: alterum ut superstitio caveatur, quae fere omnis ab ignorantia rerum naturalium originem ducit; alterum ut nova subinde materia celebrandi atque admirandi numen suppeditetur: magnitudinem eius ex immensitate operis, et innumerabili multitudine rerum: vim e praestantia rerum, quam ars nulla hominis imitari nedum perficere valeat; benignitatem e rerum virtutibus, quibus quaeque instructa cernitur et ab alia distinguitur: sapientiam ex rerum ordine, legibus certis adstricto, e distributione, successione, et mutationibus, e nexu denique ac consensu, quo omnia inter se cohaerent sibi que inserviunt.

vide I. E. BODE *Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*, Berl. 777. I. H. LAMBERT *Kosmologische Briefe*. *ibid.* Bernhard NIEWWETYT et alios autores supra §. 77. Obf. 2. p. 238. laudatos. H. S. REIMARVS *von den Trieben der Thiere*. Hamb. 773.

§. 129.

B. Creatio secunda s. mediata.

Earum quoque rerum origines a Deo veniunt, quae inde ab orbe condito viribus naturali.

ralibus procreatae in locum periturorum succedunt. Namque patris autorem recte quoque prolis patrem dixeris, et procreandi, virtutem a Deo insitam ab initio creaturis fuisse docemur. *Gen.* 1, 22. 28. cf. *Iob.* 10, 8. 33, 6. Itaque nostrum quoque creatorem Deum merito celebramus. *Matth.* 6, 25. *1 Pet.* 4, ult.

§. 130.

Mundus optimus.

Cum a Deo nihil, nisi optimum, hoc est, fini suo consentaneum, produci queat, valde iniurii erga numen videntur, qui optimum esse mundum negare audent. *Gen.* 1, 31.

cf *Fr. Chr* BAVMEISTER *hist. doctrinae recentius controversae de mundo optimo.* Goerlic. 741.

EXCURSUS PRIMVS.

D E A N G E L I S.

§. 131.

Nexus.

Intér creaturas, quantum nos scimus, eminent ratione *angeli* et *homines*, (§. 128.) de quibus, diversis tamen ex causis, sigillatim exponemus. De hominibus quidem, ne simus peregrini plane ac hospites in historia domestica utque adspiremus ad veram dignitatem hominis numinisque benignissimi cultum; de angelis autem eo potissimum consilio, ut superstitione, quae ex hoc loco multiplex enata est et religionem foede commaculat, deleatur et extirpetur.

Obſ. Non valde probem inſtitutum eorum, qui hunc locum de Angelis tanquam primarium ac valde neceſſarium quorſdam religionis caput commendant et tractant, ingenii magis licentia quam habita utilitatis ratione. Ecce enim rerum inviſibilium cognitionem, quam nec valde obviam habet nec explicatam habere poteſt nec ſibi admodum utilem intelligit mens humana, magis neceſſariam et graviorem dixiſſimam notitiis rerum praefentium et corporearum, quarum et intuitus ſenſum et inſignis utilitas animum adſcit, quae, quanquam naturae dignitate inferiores, ſua tamen natura ac utilitatis praefantia non minus ad creatoris cultum deducunt. Quare in catalogo rerum creatarum Moſaico fruſtra quaeruntur angeli, nec niſi per occaſionem in ſacris literis commemorantur. Neque tamen penitus omitti poterit huius loci tractatio. Nam primum ſcripturae ſacrae angelorum mentionem faciunt eorumque cum hominibus ſocietatem quandam laudant. Porro ita ſentire decet ac docere de creaturis, ut ipſius creatoris maietas conſpicua fiat ac minime periclitetur. In hoc autem periculum ſaepe venit ab incautis multorum iudiciis de operibus ac poteſtate angelorum. Sunt denique notitiae et ſententiae, quae ad religionem pertinent neque excluſis angelis ſatis intelligi vel explicari poſſe videntur. Sed quum omnis cognitio noſtra hoc loco e ſcripturis ſacris haurienda ſit, omiſſis ſpeculationibus, quibus plerique ſeſe fatigarunt, breviffima tractatione huius loci deſungemur.

§. 132.

Angelorum a) nomen et b) natura.

Laudant ſcriptores ſacri *angelos* ſ. legatos et miniſtros divinos eoſque ſic definiunt, ut

eosdem spiritus humano genere longe praestantiores esse intelligamus. *Ebr.* 1, 14. *Matth.* 22, 30. *Natura* itaque spiritus, munere ministros Dei dixeris.

Obs. 1. Hebraeam מַלְאָכִים graecumque ἄγγελος hominem significat, quo quis utitur in mandatis ad alios deferendis et exequendis: *Num.* 20, 14. 16. *Ios.* 6, 17. *Malach.* 2, 7. 3, 1. (מַלְאָכִים בְּרִיתִי legatus promissus) *Iac.* 2, 25. *Ebr.* 11, 32. Hinc ἄγγελοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ministri ecclesiarum. *Apocal.* 1, 2. 2, 2. v. et 1 *Cor.* 6, 3. coll. 12, 10. 11, 10. et 1 *Tim.* 3, 16. 5, 21. coll. 4, 14. ἄγγελος σατανᾶ, aliquis Satanae minister 2 *Cor.* 12, 7. Hinc transfertur ad eas res, quibus Deus utitur tanquam voluntatis suae ministris. *Pf.* 78, 49. 104, 4. *Ministro* utitur vento et flammis. coll. *Pf.* 148, 8. cf. et *Ez.* 37, 36. (ubi v. *versionem nostram*): *Aff.* 12, 23. Denique legati coelestes, quibus summus omnium rerum imperator, (nefas enim regem sine ministris existere) mandata sua de rebus humanis deferre creditur, vel ut regant eas *Matth.* 18, 10. vel ut voluntatem divinam hominibus significant. *Gen.* 16. 7 — 12. *Luc.* 1, 13. 28.

Obs. 2. Spiritus dicimus a) ex *Ebr.* 1, 14. Nonne omnes (quos S. S. angelos vocat) spiritus sunt, ministri divini, ablegati a Deo propter doctrinae salutiferae confessores? (σωτηρια coll. *Cap.* 2, 3. est doctrina salutaria). b) ex affectionibus spiritus *Luc.* 15, 10. *Iac.* 2, 19. c) e dignitate, qua super homines eminent. *Matth.* 22, 30. Nihil enim nobis mente humana praestantius, nihil nobilius videtur: quare si quae nobis creaturae praestantiores videntur, eas ad classem spirituum referre solemus.

Obs.

Obf. 3. Opponitur autem vox spiritus ei, quod corporeum est, contrectabile et quibuscunque sensibus expositum. Intelligimus ergo, multa, quae de hominis anima dicuntur, etiam de angelis apte posse constitui.

Obf. 4. Quaeritur inter viros doctos, *num angeli corpore vestiti sint?* Nos tamen nolumus in eam disceptationem descendere. Namque sacrae literae nihil definiunt (frustra enim laudatur *Pf. 104, 4.* vel nomen Seraphim pro ignea natura angelorum defendenda profertur): nec antiquitatis fides explicata videtur: nec multa e definita quaestione declarari posse existimem. Ecclesiae patres communi fere consensu corporibus indui angelos docuere. *Iustinus Martyr* de nutrimentis quoque coelestibus (*dial. c. Tryphone c. 57. p. m. 162.*) *Athenagoras* (*Apol. p. 100. Dechair.*) cum multis doctoribus de concubitu angelorum fabulatus est. *Concil. Nicaen. II. A. 787.* celebratum haec habet: *de angelis — ipsa ecclesia catholica sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes et invisibiles, ut vos gentiles dicitis, verum tenui corpore praeditos, aëreo sive igneo.* Haud tamen defuere, qui contrariam tuerentur sententiam, Aristotelis sine dubio autoritate. Etenim hunc constat, intelligentias omni corpore abstraxisse. Ceterum vid *I. Chr LOERSIVS de Angelorum corporibus et natura* in *Diff. Traj. ad Rh. 737. Ant. DRIESSEN angelorum corpora a suspitione vel haereseos vel scandali exculpata Groen. 740. Iac. ODE de Angelis Trai. 739. I. Fr. COTTA diff. 2. historiam succinctam doctrinae de angelis exhibentes. Tub. 765. I. PETAV Dogm theol. T. III. L. I. c. 2. et CVDWORTH systema intell. cap. 5. sect. 3. cum notis Moshemii.*

c) *Existentia angelorum.*

Esse autem naturarum intelligentium genus quoddam singulare, homine nobilius, quod angelorum nomine distinguitur, ratio coniectura haud vana suspicatur: etenim minime statuum videtur, Deum, cuius et vis et benignitas summa conspicitur, in rebus visibilibus et corporeis producendis substituisse, ac, cum tot ubique tamque multiplices corporum classes intueamur atque admitemur, unum tantum spirituum genus creasse, humile satis, ac materiae adfines: multo autem certius e sacris literis defenditur, quae sic loquuntur de intelligentiis nobilioribus, ut, quodsi iis fides habeatur, absurdum sit, angelos e rerum natura expellere. *Iob.* 4, 18. *Act.* 23, 8. *Ebr.* 1, 5—9. 14. 2, 5 *Sq.* *Matth.* 18, 20. 22, 30. *Luc.* 2, 9—15.

Obf. 1. Angelorum existentiam e natura adstruere tentarunt H. ZANCHIVS *de opp. div. L. II. c. 2. n. 8.* et I. GUSSAV. REINBECK *Betr. über die Augsp. Conf. Betr. XIV. §. 55. T. I. p. 298.* Nec philosophi gentiles ignorarunt inferiores Deo substantias, genios s. *δαίμονας*: Aegyptii, (ap. *Diod. Sicul. L. I. c. 12.*) Chaldaei (v. *Euseb. praepar. Ev. L. IV. c. 5.*). Platonici, qui seriore aevo, mutuato a Christianis nomine, *δαίμονας* angelos dixerunt. cf. *Mosh. ad Gudvvorth Syst. intell. l. c. COTTA l. c.*

Obf. 2. Si neges angelorum existentiam, omnis argumento Paulinae orationis *Ebr. 1.* nervus interciditur. Quid enim? Anne fas est dignumque autore gravi ac sapiente, conferre naturam praestantissimam, Iesum, cum intelligentiis temere confictis? Ecquis ferat argumentantem Apostolum: Iesus longe praestantissimus est, namque figmenta illa inge-
niti

nii Iudaici, angeli, eundem colunt, ac natura et munere longe inferiores reperiuntur? quis servatoris nostri ferat promissionem, futurum esse, ut nos *ισαγγελοι* fiamus? Nempe angelis, quos nemo puto sapiens existere credat, sed aegri cerebri intemperies pepererit, olim similem esse, id magnum, beatum, optabile existimabitur.

Obs. 3. Luca teste, *Act.* 23, 8. Sadducaeorum secta *επιχειριζουσα* negavit existere angelos s. spiritus puros a materia praeter Deum. Quam temeritatem mirantur quidam, cum angelorum frequens sit in V. T. libris divinis mentio: verum mirari desinent, si audiant, e christianis quoque fuisse, qui phantasmatum loco angelos haberent. v. c. I. *Chr.* EDELMANN *in Gl. Bek.* p. 273.

§. 134.

d) *Creatio et e) status primitivus angelorum.*

De *origine* eorum silent quidem s. literae. Nobis sufficere possit, tenere, eos simul a Deo esse creatos, atque insignibus animi dotibus ac virtute (*δοξη και ισχυι* 2 *Pet.* 2, 11.) instructos. Longius progressum ingenium doctorum, qui de *modo et tempore creationis*, de *numero*, de *ratione virium angelicarum concreta disputant*, non iuvat persequi.

Obs. 1. Mosis consilium, de quo supra §. 125. Obs. 1. p. 408. exposuimus, facile excusabit virum divinum, si angelorum creationem non attingit. Ceterum quia coelum angelos amplectitur, obscurum *Gen.* 1, 1. indicium de angelis divina virtute productis subesse non omnino negaverim. cf. quoque *Pf.* 103, 20. *Matth.* 18, 10. De tempore creationis tres fere hypotheses autoritatem consecutae sunt. Prima angelos hoc orbe multo antiquiores facit, probata *Origeni* (Comm. in

Matth. p. m. 296.) *Chrysoſtomo*, *Hieronymo* (*ad Tit. I.*)
 et *Damaſceno* (*de O. F. L. II. c. 3.*) Altera primo hexaë-
 meri die eos cum reliquis naturis ſimplicibus productos exi-
 ſtimat. Sic *THEODORVS Moſueſtenus* (*L. I. in Geneſ. ap.*
I. Philoponum L. I. c. 8) eiusque aſſecta *COSMAS Indico-*
pleuſtes, *Topogr. Chr. L. II. p. 154. Montfauc.* εν τη α
 ημερα — η αρχη της κτιſεως εγενετο. — αφ' εſπερας
 αρχιζουμενος ο θεος κτιζειν τα περιεκτικα του παντος κοſ-
 μου — συνδημιουργηſας και το σκοτος και το υδωρ —
 και τους αγγελους, υφ' εν ταυτα παντα παραγαγων.
 Sic repetit p. 167. Similiter *Auguſtinus*, *Lombardus diſt. 2.*
L. 2. p. m. 123. ed Paris. 545. et e noſtris *Calovius* ac alii,
 praefidio ſententiae ſuae quaefito e dicto Dei apud Iobum c.
 38, 7. *Ubinam eras cum terram conderem — cum aſtra*
concentus agerent et omnes filii Dei hymnos ederent? Sed
 quis unquam demonſtret, filios Dei angelos dici? Tertia
 ſumit, Deum, ab ignobilioribus ad nobiliores creaturas pro-
 greſſum, poſt hominem demum puriores ſpiritus produxiſſe.
 Si. *Gennadius*, repugnante tamen *Auguſtino de Civ. Dei*
L. 2. c. 9. et e noſtris *I. F. SCHVBERT* (*inſt. th. dogm. P.*
I. c. 4. §. 51). Plerique prudentiores non audent certum
 tempus creationis deſignare. Plura vide in *I. SALDENI otiiſ*
theol. L. III. exerc. IV. p. 479.

Obſ. 2. Quum maietas divina non tantum multiplici
 corporum genere ſed ſingularum quoque claſſium immenſis
 copiis conſpicua ſit, multoque magis ſpirituum natura, ut
 quae ſola capax eſt numinis vim intelligendi, inclareſcat:
 haud vana ſuſpicionem itatuimus, infinitum exiſtere angelorum
 numerum, quibus Deus benignitatis ſuae fructum concedere
 voluerit. Atque ſcripturae ſacrae, etſi nihil deſignant,
 Deum tamen imperatorem ac iudicem copioſiſſimo latellitio
 cinctum

cinctum depingunt. *Dan.* 7, 10. *Iudae* 14. *Matth.* 26, 53. [*Pf.* 68, 18.]

Obf. 3. *Virtutes* quidem *congenitae* angelorum non nisi per analogiam quandam ac similitudinem cum anima humana subobscure cognoscuntur. Nobis inest facultas intelligendi; angelis, utpote puris a sensuum fraudibus ac perturbationibus, magis eximia, quae ampliora capit ac distinctas magis notitias acquirit: nobis inest vis rebus efficiendis idonea; validior in angelis, quibus maiora sane demandata sunt: nobis denique rectitudo animi (*imaginem divinam* dicimus) concreata (v. Sect. sequ.); alienior quoque a contagione in iis, qui praestantioribus viribus insigniti divino beneficio fuere. Sed harum virium mensuras velle definire, temerarium omnino videtur. Homines scimus vel per virtutis suae constantiam exploratam accedere ad beatiorum statum, ad vitia prolapsos beatitate excidere; inde simile angelis accidisse suspicamur, primum *statu gratiae* concessio, in quo obsequii religione dignos se praemiis augustioribus reddere debebant, vel amissa post vel confirmata felicitate, quem *gloriae statum* vocarunt. Sed tota illa comparatio, si, quod res est, fateri volumus, non nimis firmo nititur fundamento, ac si ultra verissimum illud, esse nobilius hominum genere, 2 *Pet.* 2, 11. extenditur, plane precaria est.

§. 135.

f) *Divisio angelorum in bonos et malos.*

Quos Deus liberos a vitio creaverat, eos omnes non temere asserimus potuisse virium suarum rectitudinem corrumpere; id enim nisi sublata libertate et ipsa obsequii natura, quod, si necessario praestetur, nullum est, negari non poterit: quosdam autem omnino, nescio quo crimine, per-

perdidisse naturae suae bonitatem congenitam, planum fit e dictis Scr. S. 2 Pet. 2, 4. Iudae 6. Vnde alios *bonos*, alios *malos angelos* scholastici, haud tamen faventibus sacris literis, dixere.

Obf. 1. Nunquam, quod ego quidem sciam, perditum miserique spiritus post illam a statu suo primaevo defectio-
nem angelorum nomine veniunt. Nam מַלְאָכִים מִשְׁמֵי רָעִים vel מַלְאָכִים רָעִים Ps. 78, 49. 1 Cor. 10, 10. ministri Deo parentes ac probi vel instrumenta sunt, quibus numen utitur in exequendis poenis malisque infligendis, sicut graeci Nemesin laudant. cf. *Progr. de angelo perditore Helmst.* 765. Egregia in hanc rem THEODORI, *Mopsuesteni* puto, in *Catena in Psalmos* extat observatio in *Catena in Orlateuchum* ed. a Nicephoro Lips. 1772. T. I. p. 246. πονηρους (αγγελους) ειπεν, ως εκεινοισι πονηρους τοις δι' αυτων αναιρχουνοισι. το γαρ πονηρον εδουμου απο της φυσειως λεγει, ενιοτε εδε απο γνωμης, αλλ' απο του πραγματος, ως οταν λεγη, εν ημερα πονηρα, πονηραν λεγων ημεραν των θλιβουμενων. 2 Pet. 2, 4. αγγελοι quidem, sed habito ad superiorem statum respectu, dicuntur: nec *Matth.* 25, 41. 2 *Cor.* 12, 7. et *Apoc.* 12, 9. contrariam sententiam tuetur: αγγελοι enim sunt emissarii, ministri Satanae, quos non per naturam, sed per societatem cum Satana αγγελους vocant. Quotiescunque contra angeli simpliciter laudantur, beatos ac rectos spiritus innui, planum est. vide *Matth.* 4, 11. Satius igitur videtur, servato S. S. loquendi usu *primum de angelis*, post *de diabolo* s. spiritu malo differere.

Obf. 2. De sensu dictorum S. S. superius landatorum infra dicendi locus erit.

§. 136.

A) De angelis speciatim.

α) eorum perfectio.

Ea angelorum classis, quae integritatem conservavit Deoque a prima inde origine obsequium praestitit, *Matth. 6, 10.* etsi a labe non omnino pura reperiatur *Iob. 4, 18.* tamen post tanta scientiae virtutisque et beatitudinis incrementa omni ad vitia deflectendi periculo prorsus exempta videtur atque, sive id per naturam, sive singulari Dei beneficio obtingat, in bono confirmata.

Obs. 1. Angeli boni dicuntur *ἄγιοι venerabiles. Matth. 25, 31.* Similiter *αγγελοι δυναμεις 2 Thess. 1, 7.* [*αγγελοι φωτος veritatis amantes, 2 Cor. 11, 14.* *αγγελοι εκλεκτοι electi*, unde decretum electionis angelorum quidam confinxere, sunt quidem ministri Ecclesiarum, praecipui et insignes, quibus praesentibus Timotheus ad munus publicum adnotus est coll. c. 4, 14. *2 Tim. 2, 2.*] Ob eminentiam vox *αγγελου* interdum apponitur ad indicandam *praestantiam* v. c. *sapientia angeli 2 Sam. 14, 17. 20. pavis angelorum* i. e. coelestis, *Pf. 78, 25. facies angeli Act. 6, 15.* i. q. plena dignitate.

Obs. 2. Cavendum tamen, cum virtutes angelorum describuntur, a vitiosa liberalitate, quae scientiam eorum amplitudine ac puritate ad divinam proxime accedere, animi quoque nostri cogitata amplecti ac sero futuros casus praesagire consingit. Nam horum commenta tum res ipsa refellit, nisi quis limitibus circumscribi mentes puriores audacius neget, tum sacrarum literarum fides prostermit. *2 Pet. 1, 12. Marc. 13, 32.* Sed nec morum ratio sic videtur comparata, ut ab omni vitio plane pura reperiatur. Recte **CYRILLVS Hieros. Catech. 2. 6.** (p. 76. ed. Milles.)

οὐκ οἰδαμεν, ὅσα καὶ ἀγγελοῖς συνεχωρησέ. συγχωρεῖ
 γὰρ κακείοις, ἐπειδὴ εἰς μόνος ἀναμαρτήτος — Ἰησοῦς.
 Similiter OLYMPIODORVS ad Iob. l. c. οἱ ἀγγελοὶ μὴ ἀμειπ-
 τοὶ τρεπτής γὰρ φύσεως καὶ αὐτοὶ καὶ ὅσον πρὸς τὴν
 τοῦ Θεοῦ ἀκριβείαν οὐδὲ αὐτοὶ οἱ γνησιοὶ δούλοι αὐτοῦ
 κ. λειτουργοὶ ἐν πᾶσι το πῖσον καὶ βεβαιοὺν ἐχρῆσι

Obf. 3. Ceterum inexplebilis hominum sapientia hoc
 quoque loco plura explicare fatagit, quam nobis rescire con-
 cessum est. Itaque absint vanae quaestiones, qua ratione co-
 gitata sua mutuo sibi communicent, (loquelam vocant vel
 γλωσσας ἀγγελίων I Cor. 13, 1.)? quam via rerum hu-
 manarum et sensibilium notitias capiant? quam lingua (he-
 braea nempe) utantur? in quibus deploramus ingenia vilia
 ac tenuia, quae, quidquid in rebus humanis obvium est,
 id nulla alia ratione existere posse temere negant.

Obf. 4. Quaesitum quoque de vi miracula edendi. Sed
 facilis videtur responsio. Quodsi miracula dixeris eventus
 maiores, quam qui per vim humanam queant effici: quis
 neget spiritus beatiores praevalere virtute homines? Neque
 ego negare ausim, posse vim humanam adiutorio spiritus
 cuiusdam ita augeri, ut iam maiora viribus patrare atque
 insperata edere valeat. vide supra §. 9.

§. 137.

2) *munia.*

Ex ipso angelorum nomine licet colligere,
 Deum his usum fuisse ministris, in mandatis, in
 hoc quoque orbe, exequendis et perferendis *Ebr.*
 1, 14. *Matth.* 26, 53. tutandisque piis *Matth.* 18, 10.
Ebr. 1, 14. sed quando id adhuc fiat, quave ratione
 officiis suis satisfaciant, quomodo denique com-
 mercia cum hominibus alant, id nulla probabili

li ratione declaratur. Vnum teneamus Deum aliter iisdem usum fuisse in V. T. aliter in ecclesia Christiana *Ebr.* 2, 5. et plerumque ad angelos omne id referri, quod venit a causis ignotis, sed benignis.

Obs. 1. Sunt, qui in solemni legis inauguratione angelorum ministerium laudant e *Gal.* 3, 19. *Ebr.* 2, 2. *Ab.* 7, 53. ita quidem, ut per illos Deus Mosen, Moses populum alloqueretur. Atque in narratione quidem Mosaica nulla angelorum ministerii mentio fit, sed longo tempore ante Apostolos haec vulgaris inter Iudaeos opinio fuit, orta e versione graeca *Deut.* 33, 2. *Κυριος κητεσπευσεν εξ ουρου φαρον, συν μυριασι καθης, εκ δεξιων αυτου αγγελοι μετ' αυτου,* atque ad augendam rei sollemnitatem magnopere adcomodata. Numinis enim solitarii in monte praesentiam sine satellitio ac magnifico ministrorum apparatu, nefas est cogitare. *Pf.* 50, 1 sq. Itaque Paulum legimus statuere *αιωνα* priorem subiectum fuisse angelis *Ebr.* 2, 5. tanquam in lege ferenda ministris. v. WETSTEN. et ELSNER ad *Gal.* 3. Verum lex non potest dici lata esse per angelos, quoniam verbum *διατασσειν* auctori legum tribuitur, qui Deus est, non angeli. Itaque nihil relinquitur, quam ut verba *δι' αγγελων* praesentiam denotent angelorum, quibus tanquam ministris, comitibus testibusque huius negotii Deus sit usus, sicut *2 Tim.* 2, 2. *δια μαρτυρων* est, coram testibus: monente LOESNERO *Obs. N. T. e Philone ad Act.* 7, 53. p. 194. Addamus pauca de loco *Matth.* 18, 10. *angeli eorum (των μικρων) in caelo semper vident faciem patris mei coelestis,* i. coram summo omnium imperatore apparent. Parvulos non quidem infantes vocat, sed novae religionis cultores, homines modestis ac tenues, qui Christo fidem devere. v. v. 14. *Matth.* 11, 11, 10, 42. *Luc.*

Luc. 12, 32. et NOESSELT *Progr. ad b. l. Hal. 770.* In horum igitur confortium angeli venire dicuntur, ea fere ratione, qua Iesus *Iob. 1, 52.* futurum esse affirmat suis, ut angelos iam ad se descendentes, iam in coelum reverbos spectent, i. e. mandatis divinis se intrui ac commercia cum coelo habere, intelligant. Sed vide quantam iam reverentiam mereantur homines, ad quos mandata divina deferuntur!

Obs. 2. Ceterum ut credamus angelorum quotidianam in rebus humanis versari operam eosque vel tutores ac praefides provinciarum vel satellites singulorum hominum esse, nulla nos vel experientia movet, etsi fraudis et superstitionis exempla non desint, quae HAVBERVS in *bibliotheca magica* coëgit, vel S. literarum autoritas. Primum enim ab exemplis singularibus minus apte colligitur opinio de angelis monitoribus ac tutoribus, velut *Matth. 28, 5. Luc. 1, 11. 26. 2, 9. Matth. 26, 53. Act. 27, 23. Matth. 1, 24. 2, 13.* Deinde cautione opus est, ne vel propheticarum visionum ac parabolarum imagines ad hoc argumentum trahamus, nam hae licentius componuntur nec res describunt vere existentes, sed multa e fabula ingenioque et hieroglyphis repetunt, velut *Es. 6, 1 sq. Dan. 7. 8. Zach. 3, 1. Luc. 16, 22.* vel semper ad coelestes spiritus recurramus, cum Deus $\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omega$ seu ministro quodam usus decreta sua perfecisse dicitur. Communi enim more simplicitas hebraea, si quem eventum divinae providentiae acceptum ferret, veras autem rerum gestarum causas ignoraret, id invisibili cuidam auctori, spiritui, angelo (vide supra §. 81. Obs. 1.) tribuit. Ex hoc genere est *Es. 36, 38. Act. 12, 7. Gen. 24, 7.* Ad illud autem sine dubio referenda visio *Dan. 10, 13.* quo in loco, (ut bene observat HEILMANNVS *tb. degn. §. 150.* Obs.) ne dicitur quidem, humanam illam spe-

speciem, quae comm. 5. 6. describitur, ex angelorum genere fuisse. Ceterum cum ea species Danieli narrat, se, res Iudaeorum procurantem, Persarum regem habuisse adversarium, iam vero Michaelis adiutorio rem eo cessisse, ut haud pelleretur ab aula regia sed diutius in ea versari sibi liceret: nemo, opinor, qui gustum habet dictionis prophetae, dubitabit haec ita interpretari, ut quae in hoc terrae theatro gerenda erant, et multas inter difficultates tandem ex voto populi Iudaici ad exitum perducenda, ea quasi in coelesti decretorum divinorum orbe ante depugnari et confici significaretur, quam in rem quasi genii quidam populorum concertantes inter se exhibentur. Haec ille. Denique Psalmorum dictis de angelis, cingentibus pios Ps. 34, 8. et manu gestantibus, Ps. 91, 11. poeticam omnino et metaphoricam prae se ferunt rationem atque clare significant, varios ubique ministros divinos adstare piis ac tutelae eorum inservire. Similiter I Thess. 1, 7. Matth. 25, 31. angeli ob maiestatem iudicis per parabolam laudantur.

Obs. 3. Solent patres multa tum de *angelis* provinciarum praesidibus tum de *angelo* singulorum hominum tutelari differere. Illud commentum graeca praecipue versione Deut. 32, 8. 9. Gen. 11, 1. 2. 5. 9. et visione, quam diximus, Danielis nititur: huic e Matth. 18, 10. (Obs. 1.) et Act. 12, 15. fundamenta petunt. CLEMENS, Alex. L. VII. Strom. (dummodo genuina sint): *Gentes angelis subiectae sunt, sicut mihi attestatur Moses sanctus Dei servus: dividebat altissimus gentes, separabat filios Adam, constituit terminos gentium, iuxta numerum Angelorum Dei.* ORIGENES contra Celsum Lib. IV. p. 166. et praesertim L. V. (p. 249. ed Spencer.) Cello divisam fuisse terram variis praesidibus, a quibus leges acciperent, concedi, sed

μουσικοτρειον vocat λογον. Idem L. VIII. p. 389. *maribus, frugibus etc. bonos angelos praesidere fatetur.* Plura vldē ap. ODE I. c. Sect. 8. c. 3. p. 771. sq. Tutelares hominum singulorum genios HERMAS L. II. *Pastor*, visionibus clarus, a Iudaeis, ut plurima alia, repetiisse videtur, a quo ad alios quoque transit opinio. ORIGENES quoque uniuscuiusque hominis angelum custodem preces eius offerre numini dicit, *adv. Celsum L. 8.* BASILIVS: *Quemadmodum apes fumus, et columbas abigit malevolentia, ita et custodem vitae nostrae angelum — repellit peccatum.* HIERONYMVS *comm. in Matth. 18.* *Magna dignitas animarum est, ut unaquaeque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum deputatum.* AVGVSTINVS in *Soliloquio c. 27.* *Ambulant angeli nobiscum in omnibus viis nostris, intrant et exeunt nobiscum, attente considerantes, quam pie quamque honeste versemur — adiuvant laborantes, protegunt quiescentes, hortantur pugnantes, coronant vincentes, congaudent gaudentibus.* Arreptam hanc sententiam pluribus scholastici ornarunt, nec e nostris pauci sunt, qui eandem profiteantur, *Baierus (Comp. th. b. 1) Er. Schmidius ad Hebr. 1. ult. GERHARD LL. theol. T. III. et I. F. HIRT Progr. de angel. tutel. Vit. 779.* qui veterum opiniones excussit. Sed nos quidem tam vilia ministeria non ausimus deferre angelis, coelestium orbium civibus, sine scripturae S. autoritate ac experientiae sensu certo atque indubio. Speramus autem fore, ut si quis homo, rerum peritus, pius atque ab opinionibus liber, exempla, quae passim laudantur, apparitionis vel tutelae singularis, sive admonendo contra animi pericula sive defendendo adversus corporis mala, ad examen rite velit ac prudenter revocare, in his aut conficta historia aut aegri animi sensus, aut naturalis vis, sed propter neglectum

neglectum observationis haud perspecta, facile intelligatur. Non valde attinet, me quidem arbitro, rescire, quam demum ratione providentia divina rebus nostris prospiciat, vel in perscrutandis causis bonorum nostrorum diutius haerere. Multo autem satius erit, quodsi te consilio, piis animi motibus, vel quacunque demum ratione munitum adversus pericula atque ereptum discriminibus sentias, id divinae acceptum ferre providentiae.

§. 138.

12) Numerus et ordines angelorum.

Haud exiguum angelorum numerum esse Christus *Matth.* 26, 53. et Paulus *Ebr.* 12, 22. innuit; nec temere vel ex analogia rerum creatarum, vel e S. S. testimoniis, quae αρχαγγελων et αγγελους *1 Thess* 4, 16. commemorant, colligimus, plures dari spirituum beatorum classes naturae eiusdem, sed viribus ac dignitate diveritas. *Zach.* 1, 11. Hierarchiae autem coelestis indicibus Iudaicis et Dionysianis nemo prudens confidat.

Obf. 1. Antiquissima vestigia opinionis de differentia angelorum *Zachariae* visiones ostendunt, *Cap.* 1, 11. Nam ille angelum *stantem* coram Deo, h. e. primarium distinguit a *circulatoribus*, quorum ille ministerio utitur, ut vel mandata deferant in orbem, vel res gestas renuntient. Vnde lucem accipit *Cap.* 3, 7. *dabo tibi circutores* (מהלכים), angelos emissarios, *ex numero eorum, qui inter hos adstantes*, inter divinius concilium sunt: te tutabor. cf. *Matth.* 18, 10. Plura et clariora N. T. tradit. *1 Thess.* 4, 16. est descriptio solemnis adventus Christi expressis imaginibus, e regis humani, regnum armata manu occupantis, triumphante ingressu repetitis. Quod regi triumphanti est exercitus, quo stipatus incedere solet triumphator, id in Dei et Christi apparitionibus angelorum s. exercitus coelestis ministerio perpetuo

tribuitur. v. KOPPE *ad h. l.* (v. §. 137. Obs. 2.) Itaque ut exercitus ducis (a rege ipso diversi) imperio obsequitur, sic angelorum copiae parent *αρχαγγελων*, non Christo, quae fuit E. F. NEUBAVERI sententia *diff. de Michaelē archangelo non creato sed creatore. Hät. 732. et diff. qua Michaelē Aegyptiorum Messiam esse ex ipsis Iudaeorum testimoniis comprobatur. Gies. 733.*) sed principi eius ministro, sicut *αρχιστρατηγος* dux exercitus, *αρχιερευς* praefes collegii sacerdotum et s. p. *Αρχαγγελος* igitur is, qui *Dan. 12, 1. ܘܫܬ ܫܝܘܘܬ* dicitur. Praestantiae nota subest *Iudae 9. coll. 2Pet. 2, 11.* Nempe gentem primariam, Iudaicam, angelus quidam primarius, Michael defendere credebatur. Neque tamen ad hunc locum pertinent *Cherubim*, qui haud dubie ex hieroglyphicarum specierum numero sunt, e diversis figuris compositarum, ac visionibus tantum *Dan. 7. Ezech. 10, 1 sq.* exhibitarum, ut sunt Sphinges Aegyptiorum, ex hominis, quadrupedis et volucris forma confictarum, *1 Reg. 6, 23. 32. 35. Ps. 99, 1. ܘܫܬ ܫܝܘܘܬ* Deus Israelitarum vocatur, cuius inter Cheruborum imagines, in arca foederis, sedes quasi constituta fuit. *Gen. 3, 24.* sunt monstra terrificā. cf. omnino *Herder vom Geist der hebr. Poesie Exster Theil. Dessau 1782.* qui latius de Cherubis exposuit. Aliam classē *Seraphim* vocant ex *Es. 6, 2. 6.* verum is totus locus symbolicus est, nec quid revera existat describit, sed imaginibus varie compositis more humano maiestatem summi omnium regis depingit atque ne angelorum quidem nomen prodit. vide *vers. nostram Es. ad h. l.* Addunt alios ordines ex *Col. 1, 16. 2. 10. 15. Eph. 1, 21. 3, 10. 1Pet. 3, 22.* ubi *θρονοι, αρχαι, κυριοτητες* et *εξουσιαι* memorantur. Quae loca, etsi minus consentaneum ac valde frigidum sit exponere de magistratibus Iudaicis, cum TELLERO (*Woerterb. s. v. Fürstenthümer, GRV-*

NERO *ib. dogm.* §. 102. *et al*) angelorum tamen vix satis clara vestigia ostendunt. Namque in promptu est, intelligere morem loquendi Paulinum, diducta per partes oratione totum genus amplectendi. Atque dum summum I. C. imperium describit, quidquid in rerum natura insigne, magnum, potens noverat, id diversis nominibus sub Christi imperium comprehendit ac omnibus dominis eum imperare defendit. Si quidem de angelis esset cogitandum, non est dubium, quin malos potius quam bonos genios laudaret. cfr *Eph.* 2, 2. 6, 12.

Obs. 2. Blanditur sibi humana ratio, si coelestia perscrutari ac enarrare posse imaginatur: ita quoque angelorum classes disponere ac describere ausa est. Primus e Christianis *Hierarchiam coelestem* confinxit *Dionysius Areopagita*. (T. I. *Opp. Antv.* 1634. fol.) Pseudonymus, (namque illum, cuius *Act* 17, 34 fit mentio, nemo iam erit, qui fabularum autorem existimet.) Seculo IV. vel V. cf. I. DALLAEVS *de scriptis quae sub Dionysii Areop. et Ignatii Antiocheni nominibus circumferuntur*: *Genev.* 1666. 4. Plura vide ap. ODE *Secl.* 7, c. 1. 2. p. 704. sq.

§. 139.

7) De cultu angelorum.

Nos quidem si angelorum naturam, sanctitatem, officia consideremus, non dubitamus, quin deceat pie venerari beatas mentes, atque auxilia earum ac intercessionem implorare licitum sit: non enim, quod minime superstitiosum iudicamus, si praestemus homini, nobis simili, id si beatiori ac sanctiori spiritui tribuamus, vitiosum erit ac impium: dummodo primum de commercio angelorum cum hominibus et facultate

iuvandi constet, (de quo tamen fallax semper et ambiguum erit iudicium): stolidum enim esset, demulcere precibus genium, qui nec eas intelligat, nec possit nobis largiri petita; deinde ea modestia ac moderatione utamur, ut ad Deum semper bona nostra referamus, nec *ab* angelis sed a Deo *per* angelos beneficia speremus, neque alia adiutoria, quae certius prostant, negligamus. Ea enim demum superstitio est, quae ab iis sperat, a quibus non possit, et maiora, quam debeat, et posthabito omnium autore ac gubernatore, ministris adhaeret.

Obf. 1. Satius igitur erit, ab invocatione ministrorum, de quorum praesentia ac facultate nos iuvandi merito dubitatur, animum ad ipsum Dominum convertere, quocum sine interprete ac intercessore fidentius agendi veniam religio christiana concedit.

Obf. 2. *Θρησκείαν των αγγελων*, Col. 2, 18, 19 sunt quidem gravissimi interpretes, Peircius et qui hunc sequitur, MICHAELIS (*paraph. Erkl. ad b. l. p. 200. Ed. 2. Goett 769.*) qui cultum angelorum religiosum exponerent atque Apostolum contra Essenos Gnosticosque disputare putarent, qui angelis tanquam deprecatoribus apud Deum honorem cultumque praestandum esse docuissent. Verum illa opinio videtur valde dubia ac fundamento destituta. Neque enim testimonia satis certa adlata sunt, ex quibus possit intelligi, angelos ab Essenis religiose cultos fuisse. IOSEPHI testimonium *de B. Iud. II. 8. 7. ομνυασι συντηρησειν τα των αγγελων ονοματα* primum obscurum est: quid enim sibi vult *συντηρειν τα των αγγελων ονομα* an, angelos cultu divino prosequi? annon potius angelorum nomina non prodere? dein corruptum forsitan, ut iudicat

dicat *Havercamp. ad b. l.* qui pro αγγελων rescribi vult ἀγγελων, ut Esseni iureiurando obstrinxisse se dicantur, se non prodituros esse appellationes modorum, quibus iustrari solerent. Itaque sententia, contra quam Apostolus disputare existimatur, de cultu angelis ab Essenis exhibito, valde incepta est. Magis itaque arridet ERNESTII (*bibl. theol. nov. T. III. p. 420*) interpretatio, θρησκειαν αγγ idem significare, quod v. 23. εθελοθρησκειαν. Atque θρησκεια non dicitur de cultu interno, sed de ea religionis parte, quae est in externis. *Iac. 1, 26.* Iam vero θελων εν ταπεινοφρ η θρησκεια ex usu verbi θελσειν exquisitiore (de quo v. *Markland ad Lyfiam p. 616. ed. Lips.*) est *affectans humilitatem et pietatem*, unde εθελοθρησκεια *affectatum religionis studium*. Additur autem vox αγγελων ad pietatis magnitudinem atque excellentiam indicandam (v. supra §. 136. Obs. 1.). Sicut enim σοφια αγγελων, prudentia insignis, *2 Sam. 14, 20.* ita θρ. αγγ. vita et sanctitas, quae habet similitudinem cum vita et sanctitate angelorum fitque adeo purissima et perfectissima: ταπεινοφρ. autem αγγελων continentia, qualis laudatur in angelis, abstinendo a corporis cura, coniugio, cibis et s. p. Atque his explicatis et ex usu loquendi probatis, non auctim ex hoc loco damnare vel angelorum cultum (cf. c. c. TITTMANN *de vestigiis gnosticorum in N. T. frustra quaesitis. Lips. 773. p. 117. seqq.*) vel romanae ecclesiae sectatores, quos quidam, invidia potius quam veritate ducti, angelos adorare, criminati sunt. Nam quod solent liberalius elogiis ornare beatas naturas ac veneratione prosequi sapientes ac sanctos animos et memoria frequenti colere, ac tutelae eorum semet commendare, in eo nihil sane, quod cultui divino repugnet, committunt.

Obf. 3. Sed nec *interceſſores* angelos defendere aúſim e loco obſcuro *Iob. 33, 23.* cuius ſenſum optime videtur *Chr. Fr. SCHNVRER* perſpexiſſe *Animadverſ. in Iobi loca, Spec. II. Tub. 1782* *Quodſi ſit pro illo homine lethaliter adſiſcō legatus quidam internuntius, unus e millenis, homo quidem benignus, ut illum, mittere ad ſiſcō, quid officii ſui edoceat, hominiſque nunc reſpōſentis miſertus Deus iubeat legatum, ſalutem illi nunciare vitæque prorogationem, eō quod ſibi iam ſatiſfactum ſit: tunc vigorem recipiet.* Nempe Elihu admonet Iobum, non eſſe repudiandum monitorem, qui emendationem ſuadeat, eius enim conſiliis benignis excitatum peccatorem ſæpe reſtitutionis fieri capace.

§. 140.

B. de Daemonibus.

a) nomen.

Alteram ſpirituum claſſem, quæ ab integritate ad ſcelus defecit, (§. 135.) *daemonaſ* ſ. *daemonia* *Iac. 2, 19.* et *ſpiritus impuroſ* *Luc. 8, 29.* ac *malos* *Eph. 6, 12.* novi teſtamenti ſcriptoreſ vocant: primarium quendam, reliquorum quaſi ducem et anteſignanum, *Matth. 25, 41.* *Luc. 11, 15.* *Satanae* *2 Cor. 12, 7.* *Beelſebub* *Luc. 11, 15.* et *Belial* *2 Cor. 6, 15.* hebraeiſ, *Diaboli* *Matth. 25, 41.* *1 Iob. 3, 8 ſq.* et *του πονηρου* *1 Iob. 2, 13. 14.* graeciſ nominibus diſtinguunt.

Obf. 1. Vocis *δαίμωνος* et *δαίμονιου* a graeciſ petitaꝝ uſuſ multiplex et variuſ exiſtit. a) Graeci quidem ſcriptoreſ frequentant de geniuſ, ſ. ſpirituſ, qui ad divinitatem propiuſ accedunt, ſive per naturam ſuam ſive per beneficiuſ, quateſ ſunt viri magni *αποθεωſιν* conſecuti, unde Cicero *δαίμοναſ* inquit *lares* optime dici. Sed horum duo

gene-

genera laudant ἀγαθοδαίμονας s. εὐδαίμονας et κακοδαίμονας, illos propitios hominibus, hos infensos ac infortunii autores. Atque nisi me omnia fallunt, poetarum primum ingenium, deinde philosophorum subtilitas, cum rerum causas ignorarent et nihilo tamen fecius reddere stragerent, quamcunque vim invisibilem, rerum terrestrium rectricem, δαίμονα vel δαίμονιον vocarunt: unde voces τυχήν et δαίμονια eadem fere potestate (v. et *Es.* 65, 10. ubi alii γὰν vertunt τυχήν, alius autem interpretes δαίμονα) usurparunt. Ex hoc genere δαίμονιον Socrates quoque, de quo nuper disputatum fuit, laudasse videtur, vim occultam, qua impulsus in rerum causas penetraret. b) Alexandrini V. T. interpretes fere communi suffragio δαίμονια deos gentilium vocant יְהוָה Ps. 95, 5. vel 77 *Deut.* 32, 17. Ps. 90 (91), 6. Πορϋρον δαίμονιον de spiritu quodam perdito, Aсмоδαео, liber *Tobiae* 3, 8. usurpat. c) Quodsi N. T. dicta evolva-
mus, clarum fit ex *1 Cor.* 10, 20. 21. δαίμονια deos gentilium esse, quibus consecrarentur sacrificia: verum nec ea unica potestas videtur, uti FARMERO in *Versuch über die Dämonischen Leute* Cap. I. (Berl. 776.) placuit. ξενὰ δαίμονια *Act.* 17, 18. sunt novi dīi, quos Paulus inducere credebatur: sed *Iac.* 2, 19. non est dubium, quin miseros spiritus δαίμονιον nomine distinguat, quos Deum unum profiteri testatur. Ceterum eandem, quam graecis fuisse diximus, persuasionem de spiritibus, rerum insolitarum autoribus, inter hebraeos quoque olim viguisse, supra monuimus, (§. 81. Obs. 1.) unde Iudaica quoque opinione morbi graviores, quorum causa latebat, a daemoniis oriri tradebantur. Sed de his §. 145. prolixius exponemus.

Obs. 2. Frequens nomen πνεῦμα ακαθαρτον in evangeliiis permutatur cum voce δαίμονιον cf. *Luc.* 11, 24. coll.

26. 14. 9, 27. 20. estque *spiritus profanus*, vid. *Zach.* 13, 2. profanis quoque ac foedis locis delectatus. *Luc.* 11, 24. 8, 27. et al. *Eph.* 6, 12. τα πνευματικα της πονηριας optime vertitur *spiritus mali* s. malorum autores. cf. §. 135. Obf. 1. Esse autem *daemones* intelligendos, oppositi ratio σαρχ και αιμα i. e. homines, ac formulae sequentes, εν τοις επεγρανιουσ, μεθοδιαι et βελη του πονηρου ac ipsa Apostoli de daemonum in Christianos animo scribendi ratio postulat. v. Κορπε ad h. l. et infra §. 144. Obf. 2.

Obf. 3. *Satanas* ὁ αντιδικος, animum erga homines hostilem ac infestum innuit. Namque proprie ΨΩ dicitur *adversarius*, qui contraria molitur, impedit agentem, atque accusatione et criminationibus apud iudicem reum agit. cf. 1 Reg. 5, 4 11, 4 25. Ps. 109, 6. In fabula Iobaea confingitur Iobi, pie mentis, *Satanas*, ut censor, qui in solemnitate diei censorii apparet coram iudice, atque, ut solent ministri impii, prava enarrat facta, invidia onerat virtutem, ac detractorem potius quam cenforem agit. Verum quis in eo loco cogitet de daemone? Ille *Satanas* cum Deo familiarius colloquitur: daemones haud ausunt deieci coelo *Iudae* 6. eodem redire. Illa scena ne in coelo quidem fitur: hunc fingunt coram ipso numine pios criminari: in *Satana* ne umbra quidem naturae sublimioris: in his indicia minime dubia. v. *scholia nostra in libros V. T poeticos ad h. l.* Eadem scena construitur in visione *Zachariae*, c. 3, 1. quae pontificem pium, Iosiam, ut solet fieri in iudiciis, ostendit, patrono ac accusatore cinctum sisti coram Iehova, summo iudice: alium vitiorum, alium, locupletiolem quoque, virtutis testem ac pro reo graviter et feliciter depugnantem. Verum visionum imagines per ingenium solent componi atque minime valent in iudicio de rerum existentia, nisi quis

eo loco Iosuaam quoque vere in coelum raptum, vestibus fordidis exutum, candidis contactum fuisse temere statuatur. Is vocum usus perpetuus fuit tempore Iesu et apostolorum, qui Satanae nomine notant *quemlibet* causae bonae *adversarium* v. c. *Matth.* 16, 23. ac forsitan *Rom.* 16, 20. 1 *Thess.* 2, 18. Exinde tamen κατ' ἐξοχην dici coepit de *principes daemonum* improborum *Matth.* 12, 26. *Luc.* 11, 18. *Marc.* 3, 23. *Iob.* 13, 27. qui rei christianae, virtutis studio hominumque saluti impedimenta obiicere credebatur. *Apocal.* 2, 9. 12, 9. 1 *Cor.* 7, 5. 2 *Cor.* 11, 14. *Act.* 26, 18. Similiter 1 *Chron.* 21, 1. Satan rei Israelitarum publicae adversarius dicitur. Haud differt ab hoc nomine ἀπᾶξ λεγόμενον: βελιαλ 2 *Cor.* 6, 15. quod videmus Theodotionem *Iudic.* 19, 22. ex hebraeo בליעל petiisse. Graece dicitur ὁ πονηρός, *nequam ille et noxius*. Homines enim qui בל יעילו *nul- lius usus sunt*, i. e. per litotita, *perniciosissimos*, παρανομους et λοιμους, ut graeci vertunt, hebraei voce composita בליעל nuncupant. 2 *Sam.* 10, 11. *Prov.* 6, 12. *Iob.* 34, 18. *Neb.* 2, 1. Sic *Pf.* 18, 5. בליעל נחיי *torrentes nocivi*. Eundem fere Iudaeorum mos *Beelzebub* appellare consuevit *Luc.* 11, 15. hoc est, בעל זבוב cuius fit mentio 2 *Reg.* 1, 2. ut numinis Accaronitarum, quod vulgo vertunt *Deus muscarum*, ego autem malim ad syrum בעל זבוב, *dominus criminationis* h. e. διαβολος referre: nam דבב est *crininarum*, *diffamare*, unde דבה *crimen*, quod a *Symmacho* *Genes.* 37, 2. et ab *Aq. Num.* 14, 37. vertitur διαβολη. vel בעל זבוב *dii sepulcri*, ex usu vocis Chaldaico, i. e. dii inferorum. Sed haec exempla satis demonstrabunt, quam obscurae ac ignotae Iudaeis, Mosaica ac V. T. disciplina imbutis, fuerint notitiae de spiritibus malis vel daemone, cuius ne vestigium quidem nominis certum e V. T. oraculis legitur.

Vnde

Vnde non erraverint, qui daemologiae Iudaicae origines in Chaldaicis quaesierint opinionibus de duplici principio, altero boni, altero mali fonte, quas Iudaei adoptatas nitius tamen ac moderatius, ne quid fidei unius Dei repugnet, propositas tenuerint.

Obs. 2. E graecis nominibus frequentissimum reperitur *διαβολος* Id plerumque aiunt *detrahitorem* significare s. eum, qui est ad calumniandum proclivis 1 *Tim.* 3, 11. 2 *Tim.* 3, 3. *Tit.* 2, 3. vel *decipit alios*; graeci enim exponunt *διαβαλλεσθαι*, *εξαπαταν* cf. L. BOS ad *Eph.* 6, 11. forsitan quoque *Eph.* 4, 27. 1 *Pet.* 5, 8. verum usus loquendi Satanam vel improbum infestumque hominibus spiritum κατ' εξοχην diabolum dici demonstrat, quem praecivere Alexandrini: ab his enim {ΩΩ I *Chr.* 21, 1. *Iob.* 1, 6. *Pf.* 108, (109.) 5. vertitur *διαβολος*: sequuntur Apostoli *Matth.* 4, 1. 25, 14. *Iob.* 8, 44. *Eph.* 6, 11. (v. §. sq.) quibus locis non video. quomodo commode queat de homine obtrectatore exponi. Neque id ab usu vel graecorum vel latinorum abhorret, qui *συκοφαντικος*, *calumpniarum reum* vocant quemcumque, a quo alteri *iniuria*, etiam atrocior infertur. Sic et *διαβολην* *Sir.* 26, 16. quascunque inimicitias significare, monuit ad h. l. *Grotius*.

§. 141.

b) Existere daemones.

Quamvis autem facile largiamur, offendi paululum rationem idea spiritus, natura quidem praestantioris sed impietate insignis, ac nomina *διαβολος*. Satan et al. hominibus tribui variis in locis (§. praec. Obs. 3. 4.), denique opinionis de spiritibus malis recentia tantum extare in sacro codice testimonia: tamen non is sum, qui vere

vere existere spiritus vitii deditos negare ausim, vel ob frequentia huius rei ac minime obscura testimonia tum servatoris nostri, tum apostolorum, iis quoque locis proposita, in quibus erroris et superstitionis, si fuisset, refellendae opportunitatem intelligimus, *Iob.* 8, 44. *Luc.* 22, 31. vel ob planas de miseria diaboli descriptiones. *Iudae* 6. 2 *Pet.* 2, 4.

Obf. 1. Solemnis est multorum ac frequens formula: repeti has phrasas a sublimiori philosophia Iudaeorum, Babylonicae s. chaldaicae sapientiae corruptelis permixta, sacrosque autores accommodare loqui ad vulgarem de daemonibus superstitionem. Sed mihi quidem nimia ea videtur fiducia, quae ex ingenio et coniecturis philosophiae Babylonicae capita colligit. Quodsi enim sapientiam illam, quam communi nomine orientalem vocant, intelligunt: nescio an satis probent adfertiones suas iis, qui, in tanta monumentorum historicorum penuria, de ea quidquam firmi adstruere subdubitant. Quae enim *Pfellus de operat daemonum* a *Marco* quodam chaldaeorum ritu imbuto didicisse tradit, ea non ausim antiquis scholis vindicare. Quodsi autem ad philosophiam aliam, doctoribus Iudaeis propriam, haec placita referunt, ex quonam igitur fonte principia illius hausta? quonam autore cognoscuntur? Iudaeis ipsis coaevis? Verum hi rari sunt ac silent. Ex haecreticorum somniis? Sed hi, si vel eos Iudaicis commentis seductos fuisse concefferim, sequentium seculorum quietem turbarunt. Vnde ego non quidem nec sapientiae studium nec fabularum ineptias nego Iudaeis, verum universam de Diabolo opinionem in his ingenti congestam fuisse, ex his scholis proditisse, non mihi nova sapientia sed traditionis frustra adhuc quaelitae fides persuaserit. Sed valde mihi huic videtur

illa

illa argumentatio, quae placita magno orientalium sopherum consensu probata ad eius quoque nationis theologiam refert, quae patriorum institutorum tenax literas exteras parum adamavit atque domesticam, quam barbaram superstitionem praecipue in Palaestina, fovere maluit. Ac origines omnis de Daemone opinionis sine dubio latent in consuetudine hominum, valde antiqua, res, quarum causas ignorarent, ad auctores invisibiles referendi, quos malos crederent, si quid esset adversum felicitati humanae, bonos, si quid iucundum accideret. Deinde me fateor non intelligere, quomodo Christus hunc de Diabolo errorem potuisset non concedere tantum silendo, verum etiam probare ac propagare: Nec enim is ex eo genere fuit, quod, quia cum periculo veritatis prosternitur, sensim ac magna cum cautione eripi et impugnari potest. Nam Sadducaeos, qui negarent Daemones, legimus etiam publice et sine invidia ac periculo docuisse. Ac multa alia, quae intacta Iesus reliquit, Apostoli a superiore doctrina refecerunt. Sed hos quoque omnes, Paulum etiam in iis, quas ecclesiis e gentilismo coactis dicavit, epistolis, diaboli mentionem iniicere observamus, quod et frustra factum apud rudes Iudaicae traditionis et temere ab iis, quibus veritas Evangelii, pura atque ab omni labe Iudaica repurgata, fuit concredita et commendata. Quid igitur? Paulum, cuius in profigandis erroribus Iudaeorum non minor *παραρησις* quam severitas fuit, qui vulgarem ac inveteratam superstitionem, etiam cum capitis sui periculo, non veritus est damnare, qui animorum tranquillitatem stabilire contra inanem metum allaboravit, dicamus indulgisse in argumento minime gravi opinionibus confictis, atque spectrum sapientiae vel *Φυτασιας* humanae, terrendis animis unice aptum, studiose proposituisse auditoribus? *Eph.*

2, 1. 2 sq. Iohannem legimus summam fidei Christianae tradere ea pietate, ut contra quemvis errorem graviter insurgat, eo candore, ut veritas ubique refulgeat, ea denique simplicitate, ut a sublimioribus subinde revocet lectores tenuique et populari fermone utatur. Sed is ipse victorias Christi de diabolo laudat 1 *Iob.* 3, 8. atque cum doctrina de Satana salutare Christi opus coniungit. Quare si non existit diabolus, si superstitionis Iudaeorum sapientiae est commentum, quomodo graviter dicamus celebrare et commendare virum divinum Christi beneficia, quum eum spectri cuiusdam configendi causa vixisse inter homines profiteatur? At potuere sine ullo rei Christianae detrimento his opinionibus indulgere; largiar: sed num fraudulenter agere potuere? et innocuum, si fuit, errorem h. e. a malo animo defensoris immunem, nocentes i. e. cum consilio tolerare ac confirmare? an opinionem, mox depravaturam pias mentes, ecclesiis posteris conservare? Minime quidem, nam et pietas veritatis amans est, et oportebat Apostolum cavere futuris temporibus, ne quando praecudicium, indultum primis ecclesiis, per hominum imbecillorum audaciam in almo divinae veritatis fastigio collocaretur.

cf. *Diff. nostram de redemptione a potestate diaboli.*

Alt. 1774. *Ier. Fr* REVSS *de recta ratione interpretandi dicta N. T. de malis spiritibus. Tub.* 776.

Obf. 2. Ex his dictis patebit, non posse penitus omiti in institutione populari locum de daemonibus, sive propter frequentiam locorum Scr. S. quae eius mentionem faciunt, sive propter superstitiones ac impias multorum opiniones, quas vereor, ut quis vel evertat machinis polemicis vel silentio opprimat, eas autem aptius ac facilius cauta ac
exqui-

exquisita institutione emollitum ac ad veritatem reductum iri confido. Ceterum vide §. 131. Obs.

Obs. 3. Sacrae literae, quae primitivam angelorum integritatem Diabolo vindicant, eundem excussisse lelicitatem suam crimine quodam docent. De ipso tamen crimine nihil liquidi constat. Primum occurrit servatoris dictum *Iob. 8, 44. Vos patrem diabolum habetis*, non Deum: namque sicut *ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι*, Dei filius esse, habetur, qui animum divinum ostendit, ita vos diaboli filios declaro, quia *delectamini pravis cupiditatibus, cuiusmodi pater ille vester intus alit. Ille homicida fuit a prima inde creatione* (caedem sumpsit Caino cf. *1 Iob. 3, 12.*): similiter vos me occidere studetis: *ille in veritate non perduravit* (*ἰσχυρῶς ἐν ἀληθείᾳ* est constanter tenere veritatem ac a mendaciis sibi cavere. Neque *ἀληθεία*, quae *ψευδῶς* opponitur, recte vertitur *integritas primitiva, rectitudo*; melius, *veritatis ac verae religionis autor*, a quo alienum fuisse diabolum Iesus declarat,) *nec in eo veritas quaerenda: mendaciis, idololatria, fictitio Dei cultu, superstitione atque erroribus* (namque haec ex usu hebraeo *ψευδῆ* dicuntur, *Apo. 21, 27. 22, 15.* et ex more Apostolorum repetuntur a diabolo. v. §. 144.) *delectatur* eorumque et autor et amicus habetur: itaque vos, divinae veritatis adversarios, recte a diabolo natos dixerim. Hac igitur sententia minime ostenditur nec lapsus nec peccatum Diaboli sed studium atque vitium. Clarius Petri testimonium *2 Ep. 2, 4.* quod quam frivolum sit, sperare immunitatem a poenis divinis, illustribus documentis demonstrat, atque primum severitatis divinae et antiquissimum exemplum *ἀγγελου ἀμαρτησαντα* proponit, angelos peccatis implicitos. Idque magis declarat Iudas, Petri interpres, *ἀγγελου μη τῆρεσαν-*

τηρησαντας την εαυτων αρχην, αλλα απολιποντας το ιδιον κατοικητηριον. Ac principio quidem vox αρχη, quam alii virtutem s. praestantiam concreatam, alii initium s. statum primaeuum, invito usu loquendi, exponunt, optime vertitur: principatus, provincia, alicui concredita. Nempe αρχοντων movere fungebantur ex opinione Iudaeorum. Verum in hac dignitate tuenda Apostolus negligentiae reos facit angelos. Namque τηρειν et φυλασσειν, ut hebr. נָשׂוּ alias dicitur de eo, qui muneris sui partibus defungitur, v. c. Num. 31, 30. 31. 28. Additur: deseruisse eos domicilium suum, (εικητηριον, ἴδιον sedes, Jer. 25, 30. Exod. 15, 17.) in quo equidem non poenae, exilii atque deiectionis e coelo (nam poenam statim describit aliis formulis), sed criminis descriptionem reperio. Patet igitur, fuisse quosdam, qui officiis suis, quibus destinarentur, sese abdicarent, et nescio qua de causa, ad amplius forsitan imperium, minus contenti forte atque provincia sua, temere adspirantes, e coelesti sede migrarent. Genus peccati sacrae literae haud expressere, nec coniectura probabili definiri potuit, utur] valde laboratum sit in materia plane inutili. Plurimi veterum [stupri consuetudine] cum hominibus peccatum ab angelis fuisse statuunt, decepti versionis graecae autoritate Gen. 6, 13. quod commentum praeter Philonem de gigant. (p. 284. opp. ed. Erf. 1690.) ac Iosephum (L. A. I. L. 3. c. 2.) fautores gravissimos ac miro consensu conspirantes habuit, per quatuor fere aevi Christiani secula doctores omnes. Athenagoras (Apol. cap. 22. p. 100. Dechair.) gigantes progeniem huius impuritatis facit. Clemens Alex. (L. 3. Strom. p. 338. Potter.) non tantum incontinentia ac voluptatibus peccasse, verum etiam proditis arcanis, quod Tertullianus (de idolol. c. 9.) de astrologia exponit (vide eund. de habitu muliebr. c. 2.) Alii, repudiatis his somniis, superbia lapsos Daemones defendunt, ut

Atbanafius (orat. 38. T. I. opp. p. 617.) *Hieronymus* (in *Ezech.* 16.) *Augustinus* (de C. D. L. XIV. c. 11.) et complures, *Petavio dogm. th.* T. III. p. 91.) et s. v. COTTAE diff. de angelis II. p. 15. laudati), quibus nostrates quoque haud pauci suffragantur *Lutherus*, *Moshemius*, *Buddeus*, *Cotta* (l. c. §. IX. p. 30.), *Moldenbauerus*, praesidio opinionis quaesito primum in 1 *Tim.* 3, 6. *Non decet episcopum esse υσoφyτοv recens conversum, ne inflatus superbia incidat εις κριμα διαβολου* i. e. eandem arrogantiae, quam Diabolus, poenam luat. Atque haec interpretatio, quanquam haud arriferit Erasmo, Luthero, et al. qui διαβολον criminatorem ac detractorem h. l. transtulere, tamen reliquis videtur praeferrenda. Nam primum v. sq. παγιδω διαβολου minus recte verteris, insidias obtrectatorum, quum aperte 2 *Tim.* 2, 26. miseram *servitutem*, qua peccatores detinentur ac vitiis parent *Satanae*, significet. Deinde vocis κριμα usus N. T. constans in eum nos sensum deducit, ut poenam diaboli interpretemur. v. c. *Rom.* 2, 2. *Iac.* 3, 1. *Gal.* 5, 10. *Apoc.* 17, 1. 2 *Pet.* 2, 3. Accedit haud leve indicium e mutata temere sede. Etenim qui forte sua ac provincia haud contentus maiora arripere cupit, superbiae crimen committit. Laudantur praeterea dicta *Satanae Gen.* 3, 5. *Matth.* 4, 9. quae animum fastuosum ac inflatum spirare videntur. Sed cum multiplex arrogantiae forma et cupiditas esse queat, alii eos adfectatione divinitatis coeco plane impetu et suppressa omni maiestatis divinae notitia peccasse statuunt, seducti *Esaiano* carmine *Es.* 14, 12—14. nomenque *Luciferi* frustra diabolo vindicantes: alii, iuncta superbiae invidia, adspirasse ad unionem hypostaticam confingunt, praeeunte *Lactantio inst. div. L.* 2. c. 8. quasi de mysterio incarnationis prius constitisset, quam homines viverent. Maiori veritatis specie adfectationem dominii sive in alios maiores orbis, sive in hunc orbem, sive

in genus humanum primum diaboli peccatum fuisse defendunt. A qua sententia non plane recedit opinio eorum, a quibus homines seducendo sibi que subiiciendo primum Satanam crimen commisisse adsertum fuit, *Cocceii, Altingii, Vitringae, Heilmanni* (qui *Iob. 8, 44.* laudat) accedente nuper *Chr. Fr. Schmid Progr. Ennarratio doctrinae sacrorum librorum de lapsu daemonum. Wit. 775.* Quodcunque denique statuas, in unum facinus plures omnino animi pravi motus conspirasse videntur.

Obf. 4. At enim, inquis, quis credat mentes insignioribus dotibus ornatas in tantam delabi dementia, ut vitiis, quae facilius caventur a spiritu puriore ac maioribus notitiis instructo, sese contaminent rebellesque fiant contra Numen, cuius virtus minime sibi obscura esse potuit. Ego vero si fas est, analogiam persequi, maxima saepe ingenia cognovi ad scelus esse procliviora, viriumque suarum sensu saepius audacius iefferi atque, quanto virtutibus congenitis valent, tanto facilius viribus suis abuti. Nequissimus sane hominum pariter animi dotibus instructissimus reperitur. Quare fieri omnino potuit, ut et errarent in iudicio atque decepti ingenio suo frustra ad sublimiora adipirarent, et, quae est sceleris amentia, perseverarent in crimine vitique sui sensu suppresso minime ad meliorem frugem redirent.

§. 142.

c). *Naturae daemonum.*

Quoniam animi vitium haud immutat naturae vim, daemones, post lapsum etiam, insigni intelligendi vi atque potentia, qualem angelis vindicant scriptores sacri, pollere idemque, si quod olim habuerunt, corpus gerere, existimamus.

Obf. Si qui plane a vero aberrare, erroribus implicare ac vesania incredibili agere daemones iudicant, nec quid naturae

nec quid S. literis consentaneum sit expendunt. Namque ut illa docet, congenitae dotes minime abolentur, sed corrumpuntur. Quodsi autem astutia ille valet atque caveri propter insidias debet *Epb.* 6, 12. et mendaciis, quae nemo, nisi veritatis concilius edit, familiaris est *Iob.* 8, 44. equidem facultatem ac notitias eius humanas longe superare fatear.

§. 143.

d) Status daemonum.

Voluntate tamen prava atque in veritatem *Iob.* 8, 44. virtutemque *Iac.* 3, 14— 7. infesta, ac *miseria*, quae primum a cupiditatibus pravis ac vitio inveterato, deinde a sensu poenarum et praesentium et futurarum ac perennium oritur, a sanctis beatisque spiritibus longissime recedunt.

Obf. 1. Clare Petrus 2 *Pet.* 2, 4. poenam diaboli praesentem describit: *Deus angelis peccantibus tantum abest ut pepercerit, ut potius eos in tartarum* (*Hesych.* τάρταρος, ὁ ὀπίτην γην κατωτάτος τόπος) cuius imaginem *Hesiodus* θεογον, depingit, *prostratos atris catenis, carceri tenebricoso, tradiderit*. Vides daemonum primam poenam: exilium e coelo, e quo depulsi venere in tartarum: alteram, custodiam omnium miserissimam (*ἄσφοδος* enim miseriae imago cf. v. 17. et *Matth.* 8, 12.) adeoque iam similes sunt reis, qui usque ad diem supplicii in carcere detinentur atque φρεσασσι θεου *Iac.* 2, 19. per conscientiae terrores, per metum potentis numinis, per impedimenta, quo minus pro arbitrio nocere possint, obiecta, ac salutis desperationem. Sequitur supplicium (*κρίσις*) die solemnii iudicii. Eodem redit *Matth.* 25, 41. et *Iudae* 6.

Obf. 2. Disputatur de *restitutione* daemonum, cuius *Iudas* v. 6. nullam spem facit, tradens, eos αἰδίοις aeternis carceribus detineri. v. *Matth.* 25, 41. coll. 46. *Origenem* tamen primum legimus sperasse, fore ut aliquando animo mutato ad superic-

perio rem felicitatem redeant. (cf. I. A. DIETELMAIR *hif. com-
menti de αποκαταστασει παντων. Alox. 770.*) Plures no-
stro aevo fautores Origeni iuffragati funt. v. EBERHARD *Apol.
des Socr. P I. p. 372.* C. F. BAHRDS *Briefe über die system. Theol.
p. 273* sq. LAVATER *Ausfichten in die Ewigkeit T. III. p. 275.*
Atque quis tandem adeo crudelem ac iniuftum Deum fingat,
cuius frustra imploretur mifericordia a fpiritu, taedio impieta-
tis feafuque miferiae diuturnae ac angore imminentis iudicii ve-
xato fuage facta abhorrente? Hominum quidem, etfi difpar
culpa fit, naturae tamen indoles et fors humilior: cui fi propi-
tium fe fe praestitit numen, quomodo deftinatis ad fubliorem
provinciam atque per naturam fuam aptioribus ad laudem crea-
toris dari poffe veniam, dummodo quaefierint, diro decreto ne-
gemus? Si culpa magnitudo feveriores in angelis poenas me-
ruit, naturae dignitas ipfaque poenarum, quas iam luunt, gravi-
tas clementiorem faciet iudicem: nec qui angelis indulget nae-
vos fuos, reverfuros a crimine daemones inclementius reiiciet.
Sed, ut verum fatear, quoniam proclivis ad condonandum Deus
non potest, nifi emendatis, veniam concedere, videmusque ho-
mines etiam brevi tempore vitiis ita adfuefcere atque adhaerere
pertinacius, ut nulla ratione nec minis, nec poenis, poffint coër-
ceri, animusve diutius innutritus scelere nec miferiam fentiat
aliam, nifi dolores de represso scelere, nec mutetur facile:
daemones, qui per tantum temporis fpatium impietatem alue-
re inveterato pravorum factorum amore, animum facile mu-
tatu ros effe, fere defpero.

§. 144.

e) *Studia diaboli.*

Daemones, ut funt infenfo erga religionem
animo, *primum* ut Christianae veritatis adverfa-
rii *Ioh. 8, 44.* *1 Pet. 5, 9.* atque impietatis praefi-
des *Eph. 2, 2. 6, 12.* *Ioh. 12, 31.* *2 Cor. 4, 4.* *deinde*

ut vitii morumque profanorum duces ac autores **1 Iob. 3, 8. Eph. 6, 10** sq. describuntur. Sedulo tamen cavendum erit periculum superstitionis, quae omnes pravi animi motus excitari a Satana invitosque ab eo ad scelus suppliciumque rapi homines, contra fidem veritatis Christianae **Iac. 1, 14** sibi persuadet.

Obf. 1. Perpetua est Pauli doctrina, inter gentes non Christianas dominari daemones improbos ac potentiorum reliquis Satanam Etenim *κοσμοκράτορας του σκοτους του αιωνος* **Eph. 6, 12** vocat, i. e. κρατουντας τον κοσμον του σκοτους, *reges mundi tenebricosi*, hominum ignorantia ac vitii miserorum. cf. **Eph. 5, 8**. Eodem redit formula **Eph. 2, 2**. αρχων της εξουσιαι του αερος, *princeps regni* (εξουσια imperium significat, **Eph. 1, 21. Ps. 113, 2. Dan. 3, 33**) *tenebrarum*. (cf. quae de potestate vocis *ωνη* diximus *diff. laudata* p. 8.) i. e. gentilissimi. Hunc secutos fuisse monet Ephesios, (nam περιπατειν κατὰ τινα est ex usu hebraeo *mores alicuius sequi*. περιπατειν κατὰ θεου *vitam agere divinam*. cf. **Gen. 6, 9**. περιπατειν κατὰ σαταναν *conformare semet ad morem daemonis improbi*.): hunc adhuc in *contemptoribus doctrinae Christianae* (υιοις της απειθειαι) *vim suam exserere* defendit, cum pravis cupiditatibus ducantur **v. 3**. Similiter θεος του αιωνος τουτου *praeses mundi*, profani orbis moderator, *occaecare animos* dicitur, *quo minus vim evangelii persentiscant*. **2 Cor. 4, 4**. Atque Iesus ipse, qui iam Evangelii sui virtute repressum victimumque iri praevidit impietatis latissimum imperium, fore, ut αρχων του κοσμου dignitate sua exuatur, laetus praedicit. **Iob. 12, 31**. Denique τη εξουσιαι του σκοτους quoniam opponitur βασιλειαι του υιου θεου, **Col. 1, 13**. *societas Christiana, rempublicam non Christianorum*, populos profanos, Satanae imperio subici clare docetur. Hinc *Satanae tradi* **1 Cor. 5, 5**, recte exponitur,

nitur, a *communione societatis Christianae interdicti*. Sed huius nominis vis et origo ex oeconomia V. T. praecipue petenda videntur. Quemadmodum enim Deus, omnium rerum dominus atque rector, eos praesertim gubernare dicitur, qui naturae quasi vinculo, (*Θεία φύσει*) pio animo sibi constringuntur, atque populo olim Israelitico legibus et patrocinio ducem sese et *αρχοντα* constituit: ita reliqua hominum pars, quae *κοσμος* ob multitudinem ac *σκοτος* ob ignorantiam et impietatem dicitur, ne plane videretur *ανεφελος*, contrariae perhibetur potestati subitici ac in unam societatem impiam cogi, in qua spiritus, erga Deum infestus, Diabolus, praesidii munere fungatur. Etenim quum parere dicamur iis, ad quorum mores et voluntatem nos componimus, haud adeo alienum fuerit ac obscurum, Satanae dominium agnoscere in homines, qui per naturam suam et cupiditates feruntur ad impia, repugnant legibus diuinis, votis inimici nostri satisfaciunt atque, quam sint amico erga Satanae studia, hostili ad exemplum Satanae erga veritatem virtutemque animo, re ipsa *εργοις διαβολου* 1 *Iob.* 3, 8. 9. ostendunt. Praeter eam morum et studiorum cum spiritibus malis similitudinem phraeos originem quidam in vulgari opinione quaerunt, a Satana peccati initia deduci eoque instigante primos hominum animum genusque suum corrupisse. Iam magna est vis pravae indolis, cum qua nascimur, *Rom.* 7, 23. Quae tristissima lex si enata est a primo hominum peccato, insidiis Satanae commisso, quidquid ex hac radice mali propullulat, etsi non adiuvante vel fovente Satana, tamen quia originem debet corruptioni, cuius ille causa extiterit, ad illius institutum ac imperium referri possit, errores in scribis divinis, scelera, fraudes, inimicitiae omnisque erga Deum iniuria.

Obs. 2. *Iacobo* 1, 14. atque experientia magistris docemur, hominum scelera ac pravas cupiditates sponte nasci e mente so-

cordi sibi que indulgente. Non eget instigatore animus, suo pte motu effrenis et inquietus, non doctore mendaci, ingeni sui imbecillitate fatis ad errores foedissimos proclivis. Quare si quis captus pravis cupidinibus ad voluptatem corporis pessundatus est, ubi per socordiam ac temeritatem naturae infirmitas invaluit, frustra sese purgat atque, cum culpam actor ad diabolum, perniciem suam ad pericula refert, misere sibi mendaciis ac vana innocentiae spe illudit. Neque nos urgeat aliquis formulis atque admonitionibus biblicis, quae insidias ac inspirationes Satanae commemorant, *Iob. 13, 26. Luc. 22, 31. Eph. 6, 11. 12. I Pet. 5, 8. 9.* Etenim primum vulgaria dicta nemo facile ad vivum reserabit, atque si *Iob. 13, 2. 26.* Satanus occupasse Iudam, ac *Ast. 5, 3.* ad fraudes seduxisse Ananiam dicitur, facile quilibet intelliget, has formulas esse e genere superiori, quod, quidquid Christo reique Christianae adversum tentatur ac peragitur, ad Satanam refert. Eodem redit Christi admonitio *Luc. 22, 31: Satanus secernere vos studuit, ac optavit, ut fide doctrinae meae excideretis.* Denique cohortationes Pauli *Eph. 6.* ac Petri *I Ep. 5, 8. 9.* muniunt adversus vim externam atque calamitates, quibuscum suo inprimis tempore luctandum esse homini Christiano non dissimulat; namque omnis calamitas, quam propter religionem proferunt Christiani, uti diximus, Satanae auctori tribuitur: atque sicut saepe Christum dicunt Apostoli pro doctrina ac societate Christiana, ita diaboli nomine saepe hominum profanorum reique Christianae infensorum societas innui videtur. Sic Paulus *Eph. 6, 10 sq. Quod reliquum est, strenue estote per Iesum eiusque virtutem: induimini armatura divina, ut stare possitis adversus artes pugnandi insidiosas Diaboli: utimini instrumentis divinitus vobis concessis, ut resistere possitis illecebris ac calamitatibus iis, quibus ad detegendam religionem Christi soli citari soletis: (utar verbis Ven. Koppii ad h. l.)*

non enim a nobis pugna subitur cum singulis hominibus (αἰ.υ.α καὶ σαρκὶ sunt homines, nostri similes atque imbecilliores Ebr. 2, 14. Gal. 1. 16.) sed cum principibus ac dominis, cum praefidis regni tenebricosi, cum spiritibus malis in his regionibus sublunariibus: universitas imperii Satanicæ ac impietatis contra nos insurgit: hinc apprehendite armaturam divinam, ut non resistere tantum tempore duro (ἡμερὰ πονηρὰ est tempus fidei periculosum propter persecutiones cf. Eph. 5, 16) sed debellatis omnibus stationem vestram tueri possitis. Estote igitur constantes, cincti lumbos veritate, thorace i. e. religione induti et ocreis i. e. evangelii salutaris armatura, doctrina Christiana muniti resistite. Addit sensus christianos: ante omnia tractate clypeum i. e. fidem vel fiduciam in I. C. vi et benignitate. quo omnia tela ignita (malleolos vocant) adversarii extinguere possitis, calamitates quoque atrociores reprimere ac lethi pericula, qualia imminet a malleolis, avertere ac galeam prehendite i. e. spem felicitatis aeternae v. 1 Theff. 5, 8.) enseque i. e. spiritum, quod est verbum divinum, (videtur orationem inspiratam intelligere, qua omnis contraria vis destruat. cf. 2 Cor. 10, 4. 5.) v. omnino κοπεῖ ad h. l. Sed is totus locus tractat vim diaboli externam, dum instrumentis suis utitur contra Christianos cultores ac persecutionibus tentat constantiam, quemadmodum Petrus quoque 2 Ep. 5, 9. cum de diaboli studiis monet, παθηματα, adversitates, memorat. Quare frustra in subsidium vocatur ab iis, qui Satanam pellicere, tentare piorum animos, ad scelus instigare atque rapere ad vitia defendunt. Denique quis tandem notas, certas ac minime fallaces, discernendi motus aliunde per Satanam in animum ingestos a domesticis atque e malitia humana subnatis ostendit adhuc vel proponere potuit? Namque si motus intemptos, si improvistos, si a praesentibus studiis abhorrenter, si denique vehementia ac

impietate maiores, quam alias fertur hominis improbitas, turbare animum intelligas, vereor, ne praecipiti iudicio Satanam inculans, ingenii tui vim, cogitationum orbis, ac phantasiae fraudes satis habeas perspectas. cf. omnino libr. *Man muss auch dem Teufel nicht zu viel aufbürden.* 777. et TOELLNER *die Lehre von den Versuchungen des Teufels ist nicht praktisch, in theol. Vntersuch. T. I. St. 2. p. 200.*

Obf. 3. Communis antiquorum sententia, qua Satanae tribui consueverunt gentium profanarum imperium, indololatriae origines ac regimen, ac omnium, qui alieni essent a societate Christiana vel vitiis dediti, praesidium, multas peperit et formulas et rituum vanitates, et cohortationes, minus probabiles, quibus patrum scripta abundant. Hinc daemones per aëra circumvolitare, adesse sacrificiis eorumque nidore delectari, loqui per oracula, insidiari inter preces, atque homines ante baptismum quoscunque, adeoque et christianis parentibus prognatos infantes, obsidere, exorcismo abigendos, passim traditur, cuiusmodi loca coegimus in *Diss. nostra de redemptione a potestate diaboli*, superius laudata §. 26 sqq. Non tamen desunt, quibus crassior opinio, ut iniuria in Deum Christique beneficium ac maiestatem, displiceret. Eleganter ORIGENES $\pi\epsilon\tau\iota\ \alpha\rho\chi\omega\nu$ L. 3. c. 2. *Simpliciores quidem credentium existimant, quod omnia peccata, quaecunque commiserint homines, ex istis contrariis virtutibus mentem delinquentium perurgentibus fiant.— Nos vero rationem dilucidius intuentes haec ita esse non arbitramur, considerantes ea, quae manifeste ex corporali necessitate vel dispositione vel corporis motu descendant.* cf. *diss. nostr. l. c. p. 25 sq.* HIERONYMI quoque aevo fuisse discimus (*Ep. ad Ephes. L. 3. c. 3.*) qui putarent, *omnia vitia esse carnis et sanguinis et nullam habere daemones potestatem, ut nos incitent ad peccatum.*

§. 145.

De potestate Satanae in corpora.

Quodsi mala nostra a peccatis veniunt, peccatorum autem origines a Satana, primi hominis seductore, non repugnem, diabolum calamitatum, morborum ipsiusque mortis causam (mediatam) vocari. A pravis autem daemonibus hodieum infligi ea mala, corpora hominum obfideri ac misere vexari, doceri artes magicas, efformari spectra, nobiscum negabit, quisquis vetularum superstitioni rerum peritiam praefert, Christi beneficia aestimat ac humanarum mentium tranquillitati favet ac consulit.

Obs. 1. Primum laudant in potestate Satanae corporali *obsessionem*, cuius exempla, N. T. scriptores dum passim tradunt, gravi interpretum disceptatione, studiis haud adeo concordibus excussa sunt. Nos, omissis litibus, paucis defungemur observationibus. Ac a) primo quidem formula latina: *obsessio Satanae*, (*vom Teufel besessen seyn*, cui simillima graeca phrasis εισηλθε εις Ιεδαν Iob. 13, 26. *totum occupavit*, h. e. mente) frustra, si quid memini, in iis locis N. T. quaeritur, quae corporis vexas et cruciatus daemonum commemorant. *Obsidere* quidem Latini dicunt eum, *qui replet atque occupat locum*, velut ap. Ciceronem de N. D. I. 23. *corporibus omnis obsidetur locus*, qui eleganter transfert ad vim oratoris, eumque, dum in suam sententiam impellit, dicit *obsidere ac tenere auditorem*. (*Orat.* 62.) Itaque a Satana obfideri homines dicamus, sive dum locum Satanas occupat in corpore misero, (*obsessio corporalis*), sive dum animum insidiis ac persuasionibus adducit ad vitia (*obsessio spiritualis*. de qua vid. §. 144.) Sed ego nunquam legi (nisi in parabola Luc. 11, 14.) Satanam venire in corpus, occupare membra, ori, manibus, oculis insidere, graecosve formula uti, εχασθαι ὑπο δαιμονιου, id enim esset, *obsideri a Sa-*

Satana, sed semper δαιμονιζέσθαι, εχειν δαιμονιον et similibus, nisi quod *Petrus Aët.* 10, 38. καταδυναστευομενους υπο του διαβολου *oppressos per diabolum* dicat. Sed haec tenuia sunt. Itaque cum de potestate vocis δαιμονιζέσθαι disquiritur, usum loquendi, tutissimum interpretis magistrum, consulamus. Atque hic nemo nobiscum rationibus ex *etymo* vocis, quod iubeat autorem daemonem cogitare, decertet. Etenim potuere, qui morbi cuiusdam causas ignorarent, eas ad daemonis vim per errorem referre atque ex hac sententia nomen morbo singulari imponere, quod, detecto etiam ac represso errore, qui nominis causa extitit, nihilo tamen fecius in usu perduravit. Cuius rei opportunum succurrit exemplum ac argumento, quod tractamus, valde consentaneum in voce σεληνιαζέσθαι. *Matth.* 17, 15. 18. Id enim malum, recurrens ad certa mensis tempora, a luna oriri credebatur, nescio quam vere; neminem autem, opinor, futurum, qui vereatur eodem morbi nomine uti, tum quoque, quum sideris in corpus hominis influxum neget. Viri enim prudentis est, uti vocabulis usitatis nec originis sed usus rationem habere. Quare fieri omnino sine superstitionis praesidio potuit, ut scriptores sacri in morbi descriptione uterentur formula vulgari nec tamen usu comprobarent errorem, qui nomini dedit originem. Iam si loquendi usum consulamus apud *profanos*. δαιμοναν s. δαιμονιον εχειν significat *furere* apud *Xenophontem* memor. *Socr.* L. I. Quin et *Aristophanes* (*Plut.* Aët. 2. Sc. 3. v. 38. p. 64. *Harles*, quem vide, et Aët. 2. Sc. 5. v. 15.) deterrimum insaniae gradum κακοδαιμονιαν esse pronuntiat. Hinc iam *sacer* dictus est ille *morbis*, δια της δοξης δαιμονος ες τον ανθρωπον εισοδου, uti *Aretaeus* inquit *de causis morbor. diuturu* L. I c. 4. cf. *Rich. MEAD medica sacra. Amst.* 749. 8. p. 55. et *WETSTEN. ad Matth.* 4, 23. T. I N. T. p. 279. b) Inter *Iudacos* persuasio invaluit, quidquid, latente causa, efficitur, id

id interventu spiritus alicuius fieri, boni, si gratum hominibus atque optabile, (vide *Iob. 5, 4.*); mali, si adversum atque noxium acciderit. Iam si medicorum ars frustra tentaret vim morborum superare, aegritudo, elusis remediis humanis, usitatis atque haud infelici alioquin effectu usurpatis, pertinacius haereret, pronum erat iudicium de causa morbi atrocioris, insoliti et diuturni non latente tantum, verum etiam humanis viribus superiore i. e. daemone. Ex hoc itaque genere esse iudicata sunt epilepsia, mentis furor, et melancholia, membrorum deluxus, atrocior sensuum orbitas, et alia. Ecquis denique non concedat nobis, affectiones, quae laudantur, *δαιμονιζόμενων*, furentium esse atque ex male affecta corporis sanitate mentisque perturbationibus oriri, ut incessus nudos, vinculorum discissiones, secessum inter sepulcra, vagationes per terra loca, *Matth. 8, 28. Marc. 5, 2. Luc. 8, 27.* Quis non videat *ἐξισαῶσαι* et *δαιμονιον εχειν* idem prorsus valere, si legat adversariorum Iesu criminationes, qui in vulgus spargerent *Marc. 3, 21. coll. 30. ὅτι ἐξέστη, mente captum esse*, quod statim v. 40. illustratur, *δαιμονιον ακαθάρτων εχει*. Quis comitialis morbi characterem dubitet agnoscere *Matth. 17, 15-18. Luc. 9, 39.* in homine prostrato, oreque spumante corporisque vehementiore agitatione (*ρηξίσι*) ac concussionibus? Nos quidem, quorum oculos animumque similia saepe spectacula adficiunt, ad naturales causas non veremur confugere, omissoque daemonum metu corporis animique vitium agnoscimus atque mederi tentamus, quod iudicium, si nostris temporibus haud videtur absurdum atque iniuriosum, nemo sapiens damnabit, ubi antiquioris aevi morbos, hodiernis similes, ad easdem causas referre minime subdubitat. cf. G. A. TELLER *Woerterbuch N. T. b. v. Besessene.* MEAD l. c. Hugo FARMER *Versuch über die Daemonischen Leute Engl. 775. (Lond. übers. Berl. 776. et Bremen e. a. mit Semlers Vorr.) Iob.*

Salom.

Salom. SEMLER *Commentatio de Daemoniacis, quorum in N. T. fit mentio. Ed. IV. Hal. 779.* c) Ac si qui singularem corpora animumque corrumpendi potestatem, quo Christi gloria illustraretur, concessam diabolo statuerent, primum videant, quomodo apta et digna tanto consilio remedia fuisse demonstrent: deinde indicia certa et indubia proferant ex historiis *δαίμωνιζουσων*, e quibus a causis morborum naturalibus ad vim daemone recurere cogamur. Nihil colligitur e formula *ἐξήλαθε το δαίμονιον* et similibus: namque corripere, cedere, abire morbum, tumorem artus occupare, vincere febrem vel vinci, recurrere epilepsiam, mortem opprimere, bonus quisque autor dixerit et a superstitione longe alienus, per prosopopoeiam. Frustra provocatur ad sermones *δαίμωνιζουσων*, nemo enim in dictis furentium sensum vel veritatem quaesivit aut sine vitio delira dicta attribuit obsidenti daemone. Neque in rebus ad Geratham gestis *Matth. 8, 28—34.* coll. *Marc. 5, 1—10.* daemone vim agnoscam. In furore quidem miseri nihil est insolitum et atrocius, quam solet in mania existere: auctum robur, oberrationes nocturnae, aegri somnia se a pluribus impeti daemonebus, metus novi cruciatus ac deprecatio. Nec si quis dicta ex eodem ore prolata alia ad hominem, alia ad daemones referat, qua in re potuerint discerni a se, constat. At enim, inquis, Iesus colloquitur cum legione Daemoneum, exaudit precantes, porcorum gregem iis concedit: quod quis ferat in viro gravi, nisi fere adfuissent? Hoc scio multis interpretibus molestias magnas fecisse, sed salva res est. Nam quaestio *τι ονομα σοι;* aperte pertinet ad hominem mente captum, cuius responsum: *λεγεων* fat luculentum fuit animi turbati indicium. Ex eodem cerebro desideria porcos invadendi veniunt suntque non integri hominis, sed mentis aegrotae, quae etiam cum voluptate insanit et turbidis ac insolitis spectaculis delectatur. Tali morbo

correptus in gregem ferri cupit et stragem inter porcos edere, quod quia non est fani hominis sed turbati votum, rursus a daemone ore venire creditur. Nec refragatur Iesus, vehementiore corporis motu forsam velut medicamine insaniae usus: unde miser homo agitatus velut oestro agros percurrit, gregem praecipitem dat, ac post tam manifesta furoris indicia ad Iesum revertitur. Neque temere hanc historiae rationem consingimus, verum ipso Marco magistro, qui cum narrat, porcorum dominos re gesta percultos venisse ad Iesum, addit, hominem ibi repertum fuisse (v. 15.) καθήμενον και σωφρονουντα, sedentem quidem, post vagos impetus, et mente integra restitutum a furore. Ad hanc rationem tum historiae veritas, tum Christo dignitas conservabitur. Neque obstare videtur huic interpretationi id, quod plurimis scrupulum iniecit, Evangelistas diserte ad δαιμονια referre, supplicationes et circuitiones vagas, gregi inimicas: nam qui popularem historiam scribit, semper sese accommodat ad modum narrandi vulgarem, nec quid factum praecise sit ακριβως narrat, sed formulis res gestas describit, quas videret usitatas in rerum descriptionibus. Me quidem non offendit dictio, Δαιμονια παρεκαλουν αυτον, cum in contrariam partem saepe dicatur, πνευμα ελαλει, εκωλυε et sim. non quo spiritus aliquis ab homine diversus id ageret, sed quia ad πνευμα referri consuevit, quod venit ab animo pio: nonne simili ratione ad δαιμονια referri potuit a populo et scriptore populari, quod non est probabile ab homine sano optari et effici, sed a turbata mente patrari? At enim offendit, Iesum ita loqui, ut videatur plebis commenta tueri ac probare. Offendat alios, me non item. Nam in illa de vi daemonum opinione nihil aliud est quam iudicium de origine et causis morborum: sed huiusmodi errores corrigere, ad monere de veris fontibus malorum corporis, exponere, qui casus

us a nervis veniat, quive a cerebri structura vel turbis; tractare res physicas, id ne in officiis doctoris generis humani et religionis ponamus? Is quidem si morbos vincit, quaecunque demum causa exortos, vim suam et auctoritatem satis stabilit, neque admonitu de causis morborum vel auctoritati suae vel veritati grave argumentum subiungit. Sed si in his exemplis non demonstrari potest, daemones in corpora vere saeviisse animosque occupasse, id alio tempore factum nec certis characteribus nec monumentis fide dignis ac idoneis comprobari poterit. Namque Sauli exemplum ex inscitia sermonis hebraei confingitur, 1 Sam. 16, 14—23. Spiritus enim malus (רוח רע) melius vertitur; *animus male affectus*, melancholicus, sicut רעות רוח Eccles. 1, 14, est *tristitia*, animi dolor. Iobi historiam res ipsa demonstrat confingi. Deinde quidquid ex hoc genere tradidit antiquitas Christiana, quidquid monachorum confinxit vetularumque narravit superstitio, quidquid nuper lusum est in Gasnerianis spectaculis, in eo prudens quisque aut fabulam ac praeceptis plebis iudicium, aut naturae vitium, medicorum artibus deviatum, (cuius rei illustre nostro tempore exemplum in Lohmannia vidimus cf. G. MULLER *Gründliche Nachricht von einer begeisterten Weibsperson A. EL. LOHMAENNIN. Witt. 759. I. S. SEMLER Abfertigung der neuen Geister und alten Irrthümer Hal. 759.*) aut fraudis, famae avarive cupidae, haud dubia vestigia agnoscet. E. D. HAVBERI *bibliotheca, acta et scripta magica. Tomi 3 Lemgov. 741. I. S. SEMLER Samml. v. Briefen und Aufsaetzen über die Gasnerischen und Schroepferischen Geister - Beschreibungen. 2 St. Hal. 776. Iac. MACKNIGHT Commentar. Harmonicus in IV. Evangelia c. not. A. F. RVCKERSFELDER T. L. Proleg. Diss. Brem. et Daventr. 772. 8. Characte-*

res autem, quibus obsessionem corporalem morbosque a diabolo immittos ab aegritudine et deliriis, e corporis vitio subortis, distingui possint, heu! quam precario ac temere ponuntur, viscerum tumultus, membrorum distortiones foedae, malum diuturnius, dicta insueta ac sublimiora, vita sine victu protracta et similia, quae quidem insolentia spectaculi perturbant paululum, sed a nervorum, in foeminis maxime, concussionibus ac φανταστικῶς perturbationibus oriri, medici periti necdum anilibus fabulis occupati vel ultra vetularum ingenium haud sapientes, dudum iudicarunt. e) Quodsi denique Daemoni, hominibus infensissimo concedamus potestatem obsidendi corpora atque cruciandi: tunc credis eum paucos tantum invadere, qui omnibus nocere studet? At enim, inquis, Deus coercet impium animum, quo minus omnes homines obsidere possit. Deumne igitur credam paucorum miseria delectari, atque, ne desint spectacula diaboli, quosdam, ceteris sane haud peccantiores, miserrimis cruciatibus vexandi veniam dare Satanae? Atqui si ille permittit daemones homines, non deerunt medicamenta malorum: si energumeni terrent; exorcistarum virtus non minus erit conspicua. Iam vero age, monstra virtutem atque apostolorum privilegia tibi concessa: audi exorcistarum noverum fata, vide daemonem eludentem cruces tuas ac precum vim et adiurationum minas, sedeque sua immotum ac statim redeuntem. Verius omnino sentiet, qui, quoniam facultatem daemones efficiendi iam nemo sibi vindicare possit, virtute miraculorum primis tantum Christianae religionis doctoribus concessa, nemo ita exercere ut satisfaciat, malit temperare sibi a fide metuque daemonum obsidentiam atque ab arroganti spe, dictis suis ac precibus furem vexantemque, qui fingitur, diabolum superandi. Hoc quidem Christianum est, christiano doctore dignum, monere de vi daemo-

num, vitiiis conspicua, per Christum debellato, atque scire et docere, quomodo adversarium, in quo magnum est nocendi studium, impar studiis virtus, qui divini imperii horrore vinculisque *causis* detinetur, spernere potius deceat quam metuere.

Obs. 2. Multo autem magis declarare atque animis expellere decet portenta opinionum de daemonum praestigiis, *artibus magicis*, fascinationibus, incantationibus ac pactis cum diabolo et reliqua superstitione, quae, si originem spectemus, ethnicismo debetur et ab inscitia virium naturalium enata est, si fata ac auctoritatem, in gentibus incultis atque rudibus maxime viguit, si fructus, a numinis reverentia plurimos ad contemptum Dei et cultum profanum ac inanem metum avertit, scientiarum studia repressit atque innocentes multos, qui in suspicionem superstitionis venirent, fama vitaeque miserrimo supplicio orbavit. Complectitur autem nomen *magiae* omnes artes arcanas, quibus efficiendis vires corporum naturales haud videntur sufficere, sive quia ignotae sunt quibusdam spectatoribus, etiam detectae atque in usum vocatae ab agente, (*magia naturalis*) sive quia vere impares effectui adiutorio spiritus cuiusdam clandestino adaugentur, (*praestigiae, Hexerey.*) Eius duo videntur constitui posse ordines, *incantationes* s. *fascinationes* (*βροχνο;*) quae ad fallendos sensus maxime spectant, et *hariorationes* s. *divinationes*. E primo genere morbi immixti infantibus maxime et pecudi, glaucomata oculis offusa, damna absentibus illata, inusitatae artes ac pacta s. commercia cum Satana, mille artifice, derivantur: quas qui pollent, sagae dictae sunt, quas *Cicero de divinatione* L. I. c. 31. definit anus, quae multa scire volunt. Quam autem multiformis sit superstitio, quam latus erroris campus, non attinet dicere hoc loco. Ablegamus autem, qui resciri-

re talia cupiat, ad *Balth. BEKKERS bezauberta Welt Amst. 691.* et *HAVBER bibl. mag. supra laudatam.* Quibus lectis nemo fere dubitet, vel rumores, vel incitiam artis naturalis atque plebeculae praeiudicia magiae naturalis effectus, qui facile percellunt, ab ipso daemone repetiisse, vel fraudibus deceptos homines poenam levitatis luisse. Neque valebunt contra exempla illustria atque indubia testimonia obscura, quae de *HAEN (l. de Magia Vindob. 775.)* non veritus est proferre atque commendare. Quod si quis exemplis fraudis vel incitiae non vincitur, cogitet, huius generis portentis obscura tempora foecundissima fuisse. Namque quanto quis rudior scientiarum, tanto facilius stupet inusitata ac decipitur. Quomodo denique iuvari homines dicas a daemone, qui, quoniam natura puriore fruitur, rerum corporearum vires vel cognoscendi vel regundi opportunitate tanta, quanta nobis inter corpora versatis conceditur, minime frui videtur: nec circa divinam voluntatem abuti corporibus queat? Sed quisnam Deum veniam decipiendi homines ac vexandi, impuris spiritibus ereptam virtute Christi, restituere, atque dimittere captivos e carceribus, maioris noxae causa, sibi persuadeat? Postremo si tempestates daemonibus parent, obfuscantur oculi, patent futura; miserum sane patronum, qui goetas, sagas, incantatrices similiaque instrumenta fraudis suae impune cruciari permisit? Ac enim commemorat S. Scr. artes haud profecto inanes, **וְעָשׂוּ** magos, eosque refugere ac suppliciis adficere iubet. Nec ego eas plane inanes credam, sed in aliis scientiam occultam s. magiam naturalem *Exod. 7, 22.* in aliis artis quandam praesumptionem agnosco. Nec dirum nimis ac crudele supplicium videtur, a severo legislatore hominibus vaftris ac veneficis destinatum, si expendas, quantum ex hac superstitione periculum immineat tum plebi, rudi ac

levi novarumque rerum cupidae, tum ipsi religioni cultuique divino, a quo facile avertitur animus insolentia spectaculorum deceptus. Namque qui rerum naturalium utimur minus tenent, existimant magna edi miracula, cum nihil minus sint. Alterum genus magiae divinationes diximus, quarum varias formas, auguria, hariolationes, necromantiam scriptura *Es.* 8, 19. expressit; verum quanquam fuisse ex his locis constet, qui futiles artes exercerent, tamen de daemonis vi atque adiutorio nusquam legimus, nec certi aliquid habent divinationes, sed sagaces homines saepe praevident futura, aut leves quidam homines ex coniecturis utcunque colligunt, quae non dubitant tanquam certissima adseverare. Nihil autem negotii, quanquam multis verbis defendant ecclesiae patres, diabolo in oraculis gentilium atque auguriis fuisse, sed omnia ab imposturis sacerdotum pendisse, post A. V. DALE libr. *de oraculis veterum ethnicorum.* *Amst.* 700. nemo fere dubitabit.

cf. Chr. THOMASIVS *theses de crimine magiae.* *Hal.* 701. (*German.* 775.) v. S. ANDRE *Briefe von der Zauberey übers. von Th. Arnold.* *Lips.* 727. MVRATORI *Arte magica annihilata.* *Const. Fr.* de CAVZ *de cultibus magicis* *Ed.* 2. *Vindob.* 771. D. F. STERZINGER *Academische Rede von dem gemeinen Vorurtheil der wirkenden und thaetigen Hexerey.* *Münch.* 766. I. M. MAX. v. EINZING *Daemonologie* 775. EBERHARD *über die sogenannte Magie in Semlers Auffaezen über die Gasner und Schroepf.* *Geisterbeschvv.* P. II. Baltb BECKER *bezauberte Welt* nuper ed. a G. Schwvager. *Hal.* 780. 81.

Obs. 3. Denique *spectrorum* daemorumque incuborum et succuborum terriculamenta, quibus diabolus illudere dicitur, faceffant. Nec enim existimandum est, diaboli, corpore orbi arctisque carceribus circumscripti, maniumque infero-

ferorum, qui procul ab his terris vivunt, vel eam esse vim, ut sponte apparitionibus terreant, vel statum tam vilem, ut hominis nutu a sedibus inferis evocari sese patiantur. Sed si turpe sit homini liberali ac prudenti, anicularum rumoribus confidere, in plurimis exemplis, quae umbrarum spectaculis fidem faciant, fraudes sive sensuum nostrorum et imaginationis, quae umbrarum species in varias formas transmutat, sive hominum malignorum levitate alterius abutentium latere, cauto examine instituto propiusque consideratis speciebus intelligemus: e quo genere Endoreae spectacula i *Sam.* 28, 6. sqq. ac, qui nuper, posteris etiam miraturis, Saxones larvis terruit, Schroepferi fuisse, viri prudentes agnoverunt.

Obf. 4. Ceterum quum tanta vis sit erroris inveterati atque in hac superstitione tanta pietatis vitaeque beatæ impedimenta reperiantur, eo magis hoc erit agendum, ut vim Satanae nec metuamus nec augeamus, quod solent ii, qui ad diabolum autorem, ipsi superstitionis ac fraudis foedissimae autores, morbos, phantasmata et rel. referunt. Quibus impostoribus, mentis quietem turbaturis, ut et magistratus et doctores aditum ad animos praecludant, vehementer optari debet: doctores quidem institutione ac admonitionibus, quomodo insolitarum rerum causae possint indagari atque in malis naturalibus naturae vitium opportunis remediis infringi: magistratus autem non inquisitionibus et suppliciis, ad alendam potius quam ad extinguendam superstitionem efficacibus, non rogis exstructis et flammarum terroribus, sed consilio ac vigilantia, ne vel cupida plebs praestigiis detineatur, vel prudentia hominum atque ars in suspicionem temere adducatur. Idque facile efficietur, ubi imposturarum origines perscrutari veliat.

§. 146.

g) *Ordines et numerus daemonum.*

Principem atque praesidem daemonum scriptura nominat *Luc. 11, 15. Matth. 25, 41.* numerum autem spirituum miserorum nemo audeat definire.

Obf. Legimus hominem vefanum *Luc. 8, 30,* demoni suo *legionis* nomen vindicare: verum quis multos esse daemones pronuntiet propter sermonem hominis, qui, si integra mente praeditus talia fatus esset, vix autor esset idoneus, iam delirans atque aegro animo locutus plane repudiandus erit? Neque patres ecclesiae audiendi sunt, qui citra scripturae auctoritatem uniuscuiusque hominis comitem, ut tutelarem angelum, ita insensum daemone adesse confingunt. De variis angelorum malorum *nominibus*, Samaël, Asmodi et al. cf. *Tb. HACKSPAN disput. in Sylloge disp. theol. Alt. 661. p. 232. sq.*

cf. I. G. MAYER *historia diaboli* etc. *Tub. 8. 1780.* copiose scripta, et in contrariam partem praeter auct. laudatos: *Versuch einer biblischen Daemonologie. Halle 1776.* Ad historiam cf. *I. F. Cotta hist. dogm. de angelis. Tub. 1765. 66. Iac. Ode tr. de angelis Traj. 1739.*

EXCURSUS SECVNDVS.

DE CREATIONE AC STATV
PRIMAEVO HOMINIS.

§. 147.

Divisio.

Praestantior reliquis visibilibus creaturis
sive corporis structura sive animi virtute, qua
ratio-

ratione a Deo creatus sit, nos, quibus nostri generis historia prae ceteris memoratu digna videtur, multum refert intelligere. Itaque *primum de natura hominis, deinde de historia creationis et statu hominis post creationem, denique de propagatione generis humani* duce Scr. sacra pauca exponemus.

Obf. Ad historiam pertinet *modus, tempus, locus ac consilium* creationis, de quibus sigillatim dispiciemus.

§. 148.

A) *Natura hominis.*^r

a) *partes hominis.*

Perfectum hominem animo et corpore constare, tum ex multis S. Scr. testimoniis *Eccl. 12, 7. Matth. 10, 28. 1 Thess. 5, 23.* tum e sensibus nostris perspicuum est, quibus docemur, praeter corporis molem esse aliquid in nobis, quo vivimus et sentimus, quo agitamus et intelligimus, quod animam dicimus, cuius de natura philosophi disputant, sacrae literae nihil definiunt, nec multum opus est, multa disputare.

Obf. I. Occurrunt quidem in scripturis loci, in quibus distingui anima et spiritus videntur *1 Thess. 5, 23. Ebr. 4, 12.* quare quibusdam placuit, ad rationem Platonis, tres hominum partes substantiales constituere. Graeci quidem *πνευμα* s. *νοον* solent *τη ψυχη* iungere, et utrumque *σωματι* opponere, ita quidem, ut *πνευμα* ad intelligendi facultatem, *ψυχη* ad cupiditates animi referatur. Solent et nostri *πνευμα* vim motusque puriores a *ψυχη* s. facultatibus animi, quae a sensibus externis aliquid impuritatis contrahunt (facultatibus inferioribus) atque ad animalem rationem propius accedunt, distinguere. Similiter Iu-

daei נון et שדנן opponunt. In Paulo tamen nescio an de discrimine illo cogitari possit. Praestabilius sane erit totam istam partitionem, omissa subtilitate metaphysica, revocare ad leges orationis copiosae ac concitatoris, quae solet cumulare voces, ut totam rem exhauriat, quod iam *Augustinus de anima* L. 4. c. 21. agnovit.

Obs. 2. Animi appellatio ut in plurimis linguis, ita in hebraea, reliquis longe impliciore, ab afflatu et spiratione deducitur. Est enim נון (de quo supra coëgimus varios significatus §. 81. Obs. 1. p. 249.) et שדנן, quod proprie spiraculum dicitur, s. anhelitus, qui cum sit vitae indicium praesentissimum, vocabulum transfertur ad usus varios, atque vitam *Pf.* 49, 9. 16. deinde vitae causam s. animum *Pf.* 16, 10. denique quidquid est in animo, sensus atque adfectiones, significat. Similiter graeci ψυχη dicunt ab halitu, latini animum quasi ανεμος. Sed eius naturam non legimus in s. literis explicari, nisi quod corpori opponatur atque, cum hoc e materia elementari atque terrena formetur, diversa plane ratione a Deo venire *Eccl.* 12, 7. tradatur.

cf. G. F. SEILER *Psychologia* S. Erl. 778. 79.

Obs. 3. Tria potissimum capita, cum de animi humani natura disputatur, philosophorum atque theologorum ingenia exercuere. Primum, utrum *materia* sit materiaeve affinis an purioris indolis? alterum, quatenam *origines* sint animi humani, tertium de *immortalitate*. Atque secundum quidem caput tangemus, cum de propagatione generis humani differetur: tertium locus de statu post mortem sibi vindicabit. Sed in prima quaestione definienda, cum nihil adiuvemur scripturae testimoniis, nisi quod ea alias animi, alias corporis esse adfectiones tradat, universa disputatio
ad

ad philosophorum scholas et observationes pertinet, quibus si quis inductus neget purum omnino a materia spiritum, non ausim ut impium repudare. Etenim sensus, ideas, operationes animi a corpore pendere nervorumque aedificio ac cerebri motibus, communi docemur experientia, quae satis probabilem reddit eorum sententiam, qui, diversis licet studiis atque infesto saepe in religionem animo, simplicitatem (quam philosophi vocant) animi humani in dubitationem ausint vocare. Neque haec opinio vel dignitati animi detrahit aliquid, vel mortalem illum necessario statuit. Etenim primum conceditur, brutis animantibus suam esse animam, sic tamen, ut ad dignitatem hominis adspirare illis nullo modo liceat atque ab hoc intelligentia liberaque voluntate semper vincantur. Deinde cum, si spiritus sit, nemo neget, quin a Deo morti tradi possit, nobis vicissim postulamus, ut concedatur, non modo tantam esse virtutem divinam, ut materiam quoque valeat ad perennitatem adducere corpusque immortale facere, si velit, verum etiam subtilioris longe materiae corpusculum morti ac destructioni corporis elementaris minime subici atque eo prostrato per voluntatem omnipotentis creatoris omnino posse perdurare. Sed de his malumus philosophos audiri.

cf. Leonh. EVLER *Enodatio quaestionis utrum materiae cogitandi facultas tribui possit?* in *opusc. varii argum Berol.* 746. 8. Hub. HAYER *la Spiritualité et l'immortalité de l'ame Paris.* 757. Tomi III. 12. B. L. TRALLES *de animae existentis immaterialitate etc. Wratisl.* 774. 8. I. G. SVLZER *Gedanken über einige Eigenschaften der Seele, in so ferne sie mit den Eigenschaften der Materie eine Aehnlichkeit haben, in vermischten philosoph. Schr. N. 12. Leipz.* 773. 8. *Versuch über den*

Vrsprung der menschlichen Erkenntniß. v. Abbé *Condillae* übert. v. M. *Hitzmann* Lips. 1780.

Obf. 4. Tota corporis struétura, sensuum sedes et organa, membrorum compages ac aedificium plenum est dignitatis atque artificii ac, etfi e vili materia coalescat, tamen adeo eminet, ut nihil fingi possit praestantius.

§. 149.

β) *Consilium creatorum hominum.*

Insignitos tot tantisque dotibus homines consentaneum est divinae sapientiae (§. 87.) longe augustiore reliquis animantibus consilio vivere. *Pf.* 8. Nam et maiorem felicitatem capiunt per naturam suam et ad illam consequendam aptissimi reperiuntur. Oportet igitur scire, tum quanam sit felicitatis humanae ratio, tum quomodo eam obtineamus. Atque hoc quidem existit in animi cultura et quiete, in artium corporisque exercitiis, in societate ac honesto rerum reliquarum usu, denique in spe perennis vitae, in qua votorum atque virium nostrarum complementum consequemur. *Gen.* 1, 26. *Eccl.* 2, 24. 3, 12. 5, 17.

Obf. 1. *Ecclesiastes* Cap. 2, 24. 5, 17. 3, 12. sq. 9, 9. 4, 9. cum quidem, quam multa imperfecta relinquuntur, cum dolore suo intellexisset, optimam huius vitae usuram dicit hanc: *frui bonis praesentibus, animique tranquillitate, societatem colere, studere qualicumque labori et viribus suis uti*, ne quis frustra vixisse videatur. v. et *Gen.* 1, 26. *Act.* 17, 25. 27. Quare non valde probem dicta eorum, qui omnis vitae praesentis consilium et felicitatis centrum dicunt statum futurum: recte quidem, si ampliora praesentibus bona sperare iubent ac monent, futurum esse, ut digna olim nostris

nostris factis praemia obtineamus, non tamen sic, ut omnis humanae felicitatis spes et fructus huius vitae miseriis quasi expellatur. cf. TOELLNER *theol. Vntesuch.* T. I. p. 402. *Ist das gegenwaertige Leben nur eine Prüfungszeit?* I, Ioach. SPALDING *von der Bestimmung des Menschen.* Lips. 763. 8. ZOLLIKOFER *Predigten über die Würde des Menschen.* Leipz. 1783.

§. 150.

B) Origo generis humani.

N) *historia creationis.*a) *modus.*

Origines generis humani e Mose discimus *Gen.* 1, 27. 2, 7, 21—24. unde constat, *primum* Adamum e terra procreatum fuisse, *Gen.* 2, 7. 3, 19. *Eccl.* 12, 7. *1 Cor.* 15, 47. *post* ex Adamo Evam venisse *Gen.* 2, 18—24. *1 Cor.* 11, 8. *adeoque* ab uno *totum* genus humanum derivari. *Act.* 17, 26. Ceterum de origine animae e Moisaica narratione, quae in rebus sensibilibus subsistit, nihil liquidi constat.

Obs. 1. Offendit nonnullos numinis ante hominem procreatum deliberatio *Gen.* 1, 26: frustra quidem, ubi teneas, deberi hanc scenam poetae ingenio, qui, ut dignitatem ac praestantiam hominis monstraret, eleganti imagine usus est. Dicta *Gen.* 2, 7. quae plurimi de animae creatione proponunt, si usum hebraicum poeticumque spectes, aptius exponentur; *effecitque ut spiritum per nares duceret*, pulchram sine vita statuam vitae, cuius praesentissimum signum videmus in spiritu, usura beavit. Concinnant sequentia: *atque sic iam homo vivere coepit.*

Obf. 2. Foeminae origines e particula corporis Adam
Gen. 2, 21. 22. alii quidem, ut effugiant malefanas quorundam Mosaicae narrationis criminationes, a poeta confictas esse contendunt, suffragante LESSIO *pract. Dogm. §. 95.* sed ego non ausim vel propter insulsa vanorum hominum dicta vel propter difficultates quasdam narrationis fidem plannam v. 22. Paulina disputatione *I Cor. 11, 8.* comprobata, abiicere.

Obf. 3. Satis sit, commento de *Praeadamitis*, quod *Is PEYRERIVS in libro: Praeadamitae. Amst. 655.* superiori seculo ornavit, ac nuper repetere visus est Autor libri (*v. Irving*) *Versuche über den Ursprung der Erkenntniß der Wahrheit und der Wissenschaften Berl. 1781.*) quanquam is non dubitet Adamum generis nostri conditorem agnoscere, postquam prioris cuiusdam orbis interitum evasisset) sacrarum literarum fidem opponere: quanquam etiam hominum, qui caelo, aëre, climate, victu moribusque vivendi diversis formam coloremque immutarunt, stirpem communem communis omnium natura ac structura corporis ostendat: et ex historiarum monumentis, quae florentissimarum gentium origines haud adeo antiquas perhibent, humani generis ab una familia propagatio haud obscure colligi possit.

cf. *Sam. MARESHI refutatio fabulae praeadamiticae. Groen. 1656. I. A. FABRICIVS diff. de hominibus, orbis nostri incolis, specie et ortu avito inter se non differentibus in Sylloge opusc. Hamb. 738. de PAVW Recherches philosophiques sur les Americains. P. I. p. 175. S. MVR SINNA diff. de origine generis humani. H. I. VELTHVSEN Nachforschungen über den Ursprung der Erkenntniß etc. Helmst. 1782.*

§. 151.

b) *Tempus et c) locus creationis.*

Post praeparatum instructumque orbem Adamus formatur, *Gen. 1, 27.* cui, postquam in amoenissimis regionibus (Paradisum vocant) sedem fixit, *Gen. 2, 8.* socia Eva adiungitur. *Gen. 2, 21. 22.*

Obf. 1. Negavit nuper I. F. GRVNERVS in *pract. Einleit. in die Rel.* §. 228. Evam eodem cum Adamo die creatam fuisse: argumentis fatis probabilibus.

Obf. 2. Primam hominis sedem traditio *paradisum* Persico vocabulo (*Eccl. 2, 5.*), Moses אֶדֶן *hortum*, regionem floribus arboribusque frugiferis amoenissimam vocant, cuius situs *Gen. 2, 9—14.* describitur primum a coeli plaga, אֶדֶן מִן הַקֶּדֶם *in Eden versus orientem*: deinde a fluviorum confiniis, *Pbissonis*, quem *Araxen* plurimi esse volunt, *Hiddekel* s. *Tigridis*, *Phrat* s. *Euphratis*, denique incerti plane *Gibon*. Quae si legamus, in Armeniae provincia primo loco constitutum vixisse hominem, non omni caret specie. Frustra tamen hodie quaeruntur in his regionibus antiqui floris et amoenitatis vestigia. Nam et tempus saepe mutat provinciarum fata et amoenitatem: bellis decus perit, atque post diluvium per eas regiones vehementius erumpens vix quisquam pristini splendoris quaerat reliquias. Est tamen illa provincia nostro quoque tempore in amoenissimis ac beatissimis, sive coeli temperiem sive telluris et regionis feracitatem fructuumque delicias spectes.

Qui velit, adeat *Dan. HVETIVM de situ paradisi terrestris* adi. *Demonstr. Evangel. Lips. 694.* *Hadr. RELAND de situ Paradisi terrestri Trai ad Rben. 706.* inserta *diff. miscell. P. I. p. 1.* *T. H. van den HONERT de situ Edenis in Diff. eius historicis. L. B. 728.*

§. 152.

d) *Consilium creati hominis.*

Non autem alio fine creati duo homines sunt, quam ut coniuges *Gen. 2, 18.* propagarent genus suum, *Gen. 1, 26. 27* atque agriculturam exercerent, *cap. 2, 5. 15.* utque posteritas una stirpe prognata, ut sanguinis, ita amicitiae arctissimis vinculis contineretur. *Act. 17, 26.*

§. 153.

*Status primitivus hominum.*a) *Fontes eum cognoscendi.*

Indoles, quam homines ab ipsis creatoris manibus sibi impressam habuere, (*imaginem divinam* vocant scholastici, ex *Gen. 1, 26.* nos *απλατητα* dicere mallems ex *2 Cor. 11, 3.* *Stand der Unschuld*) ea perfectione excelluit, quae fuit et naturae humanae et consilio divino consentanea. *Gen. 1, 26.* Qualis autem fuerit, vix fatis vel e locis, quibus imaginis divinae aut praesentia *Gen. 1, 26. 5, 1.* aut restauratio *Col. 3, 10. Eph. 4, 24.* laudatur, vel ex iis, quae infantiam generis humani describunt *Gen. 2, 15. seqq.* colligitur, tutiusque e consilio creatoris (§. 152.) declaratur.

Obs. Verbo explicanda erit *similitudinis* s. *imaginis* divinae notio. Atque primum dubitari nequit, quin hominis privilegium fuerit imago divina impressa, negatum reliquis orbis nostri animantibus. Omnis imago nititur similitudine s. qualitatibus iisdem in uno expressis, quae sunt in

altero. Iam quanquam nunquam eo progredietur temeritas humana, ut hominem attributis divinis instrui posse sibi blandiatür, tamen non absurdum erit, tenere analogiam quandam adfectionum, quae cernitur in Deo atque diverso licet gradu et per umbrarum speciem ostenduntur ab humana natura, sive physicarum tum ipsa ratione, tum imperio divino, *Jen. 1, 26. 27.* sive moralium, sanctitate et iustitia. Quidquid igitur admiramur in homine, multo autem excellentius divinitati inesse putamus, in eo exemplum divinum dicimus expressum.

§. 154.

C) *Indoles ipsa.*

Sed illa perfectio *dupliciter* spectatur; *altera*, quam per naturam suam habuit, *animi corporisque* dotes eximias (*interna*): *altera*, quae aliunde accessit privilegio divino (*externa*).

§. 155.

NN) *Perfectio interna.*1) *Animi, a) intellectus.*

Primum igitur ratio est, qua nihil habet homo magis divinum, s. facultas rerum obiectarum modum cognoscendi, quae ut est praestantissimum naturae humanae munus, in isto statu nec otiosa et tenuis esse potuit, qualis est in infante, nec adeo magnifica, ut omnia amplecti atque penetrare potuerit, qualem quidam in angelis suspicantur. Neque adeo magnifice de scientia et notitiis Adami sentimus, qui per sensus erudiri, *Gen. 29, 1. etc.* incapax veritatis sublimioris, ab errore haud immunis, atque nonnisi vi attendendi atque opportunitate obser-

servandi res obiectas, in illo animi vigore et serenitate, forsitan et divinis revelationibus, quanquam ad sensuum rationem accomodatis, adiutus subita incrementa capere debuit.

Obf. 1. Multa sunt, quae, Iudaeis autoribus, interpretes Christiani fabulantur de *notitiis* Adami, in rebus physicis, quae a nomine animantibus indito elucere existimant. Verum tota illa historia liberalius, quam fert Mosæica dictio, exponitur. Namque cum vellet Deus ingenium hominis creati et facultatem loquendi concreatam exercere, deinde generis sui desiderium excitare in homine vitamque sine socio facere pertaesam, essetque Adamus in ea regione constitutus, quae omnia animalium genera alebat; vis animi ad spectum animantium arripuit ingeniumque, delectatum praesentia, varietate, sonisque avium et quadrupedum familiarium, sonos sine dubio, ut solet balbutiens aetas, in animalibus domesticis, imitatum, nominis inventor extitit,

Obf. 2. Quodsi expendamus, quod parum utilitatis a copiosiore et subtiliore scientia in protoplastos redundaverit, cum et indigentis suis paucis largissime prospexisset creator et, quae est praecipua pars, officiorum cognitio ad pauca capita cogi potuerit; quod non possint notitiae clarae et amplae ac subtiles sine verbis existere; quod consentaneum sit, homines cum primum coeunt in societatem, sensibus potius, quam scientia regi, atque exercitiis evehere notitias; quod facile in errorem se induci passus fuerit Adamus, facile iterum veniam delicti consecutus; denique quod omnem scientiam rerum utilium et bonarum Adami aut post lapsum uno ictu deletam, aut prius quam peccaret tenuem fuisse, statuendum sit, illud autem omnino negari debeat: non sane videtur alienum, nobis multo etiam maiores rerum humanarum
noti-

notitias, quam Adamo, tribuere. Ille facultatibus eminauit, nos usu et experientia: ille viribus vicit, nos aetate.

cf. omnino comment *Von den Vollkommenheiten der ersten Menschen*, in (IVNGE) *philos. und theol. Auffaezen I St. Nbg. 779. p. 231.* et G. IUL. CONERS *Versuch einer christlichen Anthropologie C. III. (Berl. 1781.)*

§. 156.

b) voluntatis.

Iungitur rationi voluntas, et in statu perfectiori animi *rectitudo*, quae *primum* aliena est a vitii contagio, *dein* fertur numinis reverentia et amore, et studio, quidquid Deo gratum cognoscitur sive instinctu et sensu, sive revelatione, id strenue peragendi, ut solent pueri bonae indolis, *denique* conscientia recte factorum componitur. [Col. 3, 10. Eph. 4, 25.] Verum nec huius sanctitatis magna dignitas fuit, cum nondum esset exercitiis subacta et adaucta, nec periculo caruit sensuumque fraudes evitare potuit.

Obs. I. Theologi eam animi rectitudinem primaevam, *imaginem Dei stricte dictam* vocant, vel *iustitiam originalem*, ut est in *Apologia conf. Aug. Art. de pecc. orig p. 53. ed. Rechenb.* nixi admonitione Pauli Col. 3, 10. Eph. 4, 25. ubi iubemur *renovari ad imaginem divinam εις επιγνωσιν et εν δικαιοσυνη και οσιοτητι*. Sed planum est, *τον κτισαντα* Deum dici, non propter creationem primam, sed per vim, qua nos in meliorem statum, ad societatem Christianam adducit atque efformat virtute animum. Nolim quoque argutari in voce *ανακαινουσιν*, eamque de *restitutione* imaginis divinae s. rectitudinis originis exponere. Etenim, si *κατ' ανθρωπου* liceat disputa-

re, inanis cohortatio est, cum per universam vitam integritatem primitivam nemo possit, intensissimis licet studiis, consequi: deinde ex usu loquendi et loco parallelo *Eph. 4, 24.* patet, *μνημι.* poni pro *εὐδυσταθῆαι καὶ νῦν ἀνθρώπων* *mente immutari, ita, ut ad absolutissimum exemplar divinum se componas.* Laudant alii *Eccles. 7, 30.* verum ambiguus locus exponendus videtur: *Deus recte cum homine agit,* nihil est in gubernatione divina vitiosum, nihil mancum. Ceterum quandoquidem studium recte agendi iam maxime impeditur sensuum impetu et intemperantia hinc nimis adaucta, quoniam ab infantia sensibus regimur, quorum imperium rationis usum praevertit, essetque in primo homine rationis atque sensuum id temperamentum, ut rationis natura vis, sensuum minor efficacia atque vehementia existeret: consequitur, ut animum, iam corruptum, in eo statu saniores multo ac integrum viguisse statuamus.

Obs. 2. Multa autem cautione opus est, ne nimis magnam sententiam informemus de rectitudine primitiva. Nam primum perfecta virtus, sine exercitiis ac fere sine praestructis notitiis habitualis, in ipsa hominum infantia, contra naturam quaeritur. Omnis iustitia pendet a cognitione certa, quae quanto arctioribus limitibus continetur, tanto tenuiorem virtutem efficit. Quomodo autem absolutam numeris suis sanctitatem laudemus in homine, cui nullae fere essent exercendi pietatem, quae officii continetur, opportunitates, nullae, quae possint in contrarium rapere, vitiorum illecebrae, leges et numero paucae et argumento haud difficiles, corpus sanum, tot amoris divini commendationes, atque breve sine dubio status benignioris spatium? Denique excellens illa opinio ipso exitu tristisque ad omnem posteritatem experimento, peccati facilitate, satis refellitur.

§. 157.

2) corporis. αα) facultates.

Corporis indoles (quam tamen minus apte referunt ad imaginem divinam) praeter communem humani aedificii structuram ac dignitatem, excellens reperitur formositate, intemerato vigore (qui adiuuaret animi rectitudinem) et immortalitate. *Gen. 2, 16. 17. Rom. 5, 12.*

Obs. Immunem a morborum cruciatibus mortisque periculo atque imperio corpus demonstrant interdictum et comminationes *Gen. 2, 16. 17. 3, 3.* ac disertum Pauli testimonium *Rom. 5, 12. 6, 23.* Atque nos quidem cum corpus mortis veneno infectum circumferimus, indolem corporis humani primitivam vix satis tuto e mortiferi corporis structura atque adfectionibus aestimamus. Concedam autem, non posse sublimiores orbis occupari a materia terrena, sensuumque rationes ita instrui, ut nonnisi in his terris uti iis queamus, adeoque, cum perpetuam hominibus in his oris sedem nemo facile adsignare Deum voluisse contendat, futurum omnino fuisse, ut depositis huius corporis exuviis vivere inter homines desineret: tamen non omnis corporis mutatio terribili mortis nomine venit. Potuit omnino crassior materia corporis etiam sine doloris sensu attenuari atque ex illa corpusculum subtilius et πνευματικον *I Cor. 15, 51.* prodire. Sunt quoque, qui vigori corporis conservando destinaram fuisse arborem, עץ חיים *Gen. 2, 9. 3, 22.* arborem vitalem, suspicantur. Quibus observatis Sociianorum de corpore mortali disputationes verborum potius quam rerum erunt.

ββ) *Vsus corporis.*

Vigore corporis protoplasti sine dubio usi sunt *agricultura* exercenda, *contemplatione unversi* ac, quantum opus erat, *sermone*, qui tamen plurimum a nostro diversus fuit.

Obf. Gravis nuper commota fuit quaestio *de origine sermonis*, quam alii singulari Dei beneficio vindicant, alii humano ingenio ut inventori tribuunt. Mihi quidem omnis lis facile componi posse videtur. Nam primum oportet Dei beneficium ab iis quoque agnosci grata mente et laudari, qui inventores sermonis homines iudicant. Omnis lingua duabus rebus continetur, rerum imaginibus, animo impressis, atque sonorum varietate, oriunda tum ab oris et organorum structura, tum a compositione sonorum. Illa corporis est: haec ingenii iudicium postulat. Deum igitur, qui sic construxit hominem, ut sonos distinctos ac mirum in modum multiplices edere, utque diversissimos sonos verborum componere iisque ideas subicere posset, animo exornavit, nemo pius ab inventione sermonis excludat. Deinde sive historiam consulam sive, qualis fuerit primaevi hominis status, expendam, multa suadent, ut a iudicio et arte hominum sermonis origines repetantur. Historia docemur, antiquissimam quamque linguam fuisse simplicissimam, vocabulis brevibus et paucis, abruptis dicendi formis atque sic instrui, ut primum gestibus semper aliquid ad significationem, dein artibus ad culturam relinqueretur. Iam si Deus Adamo linguam excultam et numeris suis absolutam voluisset cum rebus ipsis concreare, unde quaeso factum dicamus, ut ea interiret iplisque infecuturis gentibus inveniendi

vocum sonos, flexiones, ornatum, vel potestas permitteretur, vel necessitas imponeretur? Porro linguae copia et cultura oritur ex artibus et copia rerum. Quomodo autem cum nondum artes essent inventae, natura paucis contenta viveret, pauca denique et singularia tantum (individua) obliicerentur oculis, varietatem, elegantiam, copiam sermonis fas sit sperare? Maiores autem ex ipso statu hominis difficultates suboriuntur. Nemo quidem sapiens beneficia largitur, quorum nullus sit usus, nulla iis utendi opportunitas. Quisnam autem hanc sapientiae legem secutum Deum existimet, si hominem copioso atque exulto sermone instructum creavisse defendamus? Quemadmodum enim societas humana expolit atque ornat linguas, postulatque vicissim sermonis usum, ita vitae solitariae nihil utilitatis ex usu sermonis accedit. Ideas autem et imagines rerum nemo neget cogi sine vocabulis, quae sunt imaginum significationes easque non tam informant in animo, sed ansam praebent tenendi informatas ac in mentem revocandi. Solet simplicior aetas animi motus declarare, verum sine sermone, sonis rudibus, risu, eiulatu, suspiriis, atque gestibus et factis. Quare sine ullo dispendio carere poterant protoplasti sermonis usu, cum adhuc solitariam vitam agerent, nullaque re laborarent. Denique cum a Deo videamus ingenio atque exercitiis hominum relinqui, quidquid viribus concreatis effici et experientia comparari possit, non dubito, quin eadem methodo usus facultatem concreaverit edendi sonos, cui feliciter exultae novisque subinde incrementis adauctae linguae primitivae origines debentur. Initia fiunt a sonis naturalibus, accedit animantium imitatio et *ομιματοποιησις*, denique novis rebus inventis nova nomina e veteribus inveniuntur. Egregie *Sam. WERENFELS diff. de loquela (in*

diff. var. argumenti. T. II. Amst. 716. p. 111.) Negari non potest, Adamum non modo plurimas res, qualitates et actiones ignorasse, imo de iis ne quidem cogitasse, quarum nomina idcirco nota ipsi esse non potuerunt, nisi dicere velimus, signorum cognitionem res significatas praecessisse. Adamus omnia artium vocabula, rerumque innumerabilium humana arte et industria factarum, nimirum illa nominare potuisset. quae tum ne quidem in mentem ipsi venire potuerunt. Ac praeterea quot nunc vocabula habemus earum, quae in statu innocentiae ignotae semper fuissent, rerum et artium, quarum tum nullus fuisset usus. Nominare Adam, credo, potuit omnia vestimentorum genera, sutores variaque eorum instrumenta, omnes cibos, cupedias — aedificiorum partes — qui nudus fuit simplicissimo victu contentus, sub dio habitans. — Percurrat aliquis, nisi molestum est, Lexicon quoddam cuiuscunque linguae atque unum vocabulum post aliud legendo consideret, an etiam huius rei, quae illo vocabulo significatur, aliquam Adam in statu innocentiae cognitionem habuerit, an de ea cogitasse verisimile sit. Si id non videtur, deleat, tandemque quid reliquum sit huius linguae Adamicae videat, is sane mirabitur esse quenquam, qui integram linguam a Deo Adamo inditam esse, credere possit.

cf. I. P. SVSSMILCH *Versuch eines Beuveises, dass die erste Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen sondern allein vom Schoepfer erhalten habe.* Berl. 766. (Diet. TIEDEMANN) *Versuch einer Erklarung des Ursprungs der Sprachen* Riga. 772. (I. N. TETENS) *Ueber den Ursprung der Sprache und der Schrift.* Buzov. 772. I. G. HERDER *Abb. über den Ursprung der Sprache.* Berol. 778. Ph. Iac. MÜLLER *de origine sermonis d'iss I. et i.* Argentor 777. et eiusd. *positiones historico philos. de origine sermonis, quae multa*

multa historica tractat. *ibid.* 777. IERUSALEM *Betr. über christl. Religion*, T. II. p. 134. *seq.* *Venerum placita coëgit MORHOF. Polyhist.* T. I. L. 4. 1. p. 719. *seq.*

§. 159.

כב) *externae. a) dominium in res creatas.*

Praeter hanc naturae dignitatem nova eminuit homo, quem Deus dominum huius orbis constituit, atque imperio in reliqua animantia intruxit, ut hac inprimis parte supremi omnium domini imaginem referret. *Gen.* 1, 26. (*der Repraesentant der Gottheit.*) Cernitur autem primum in iure, rebus omnibus pro arbitrio sive ad sustentationem sive ad reliqua commoda et voluptatem vitae terrenae, sive ad alendum religionis sensum utendi. *Pf.* 8, *tot.* deinde in vi atque potentia flectendi animalia, denique ipso sensu dignitatis humanae, qualem hodie adhuc animantibus inesse animadvertimus.

Obf. 1. Iucunde fabulantur multi de animantibus ad hominum nutus paratissimis, de mansuetudine leonum, tigris etc. quae risum potius quam admirationem moveant. Ne vitae quidem ius in animantia concessum videbitur legenti *Gen.* 1, 29. quamvis nihil homini a feris timendum esset. *Gen.* 1, 30.

Obf. 2. Ex hoc argumento patet quanta homines dignitate emineant, et quantum revereri deceat hominem, huius orbis dominum, et Dei quasi vicarium, denique quam curpe sit, servire rebus terrenis atque imperium homini concessum reiicere.

§. 160.

b) *Contemplatio et usus rerum.*

Accedit recentis orbis contemplatio, sedes amoenissima, societas cum coniuge suavissima, propitio cum Deo commercium, forsitan et spes perennitatis, unde non potuit non summa, quam tunc capiebat infantilis hominum aetas, oriri felicitas.

§. 161.

Affectiones imaginis divinae.

Erant autem dotes tam insignes (§. 154—160) *primum* merae facultates et iura, quorum usus arbitrio hominis relinqueretur: *deinde* cum natura ipsi concessae ac a prima inde creatione infixae, adeoque *naturales*: unde *tertio* consequitur, ut eas ad posteros *propagari potuisse* defendamus.

Obs. 1. Quodsi *naturale* munus dicamus, *primum* opponitur *superadditis* per gratiam atque *acquisitis* exercitio: *deinde essentialibus*. Naturam enim individuorum aestimamus e virium habilitate ac modo. Potuit igitur natura singulorum immutari quidem, verum essentia conservari.

Obs. 2. In sobolis procreatione hoc tanquam praecipuum intelligimus, ut eandem essentiam s. naturam e genitoribus accipiant posterii: quare efficitur, non modo ut illam naturae praestantiam ad omnem posteritatem Adamus propagasset, verum etiam, ut omnino praestantiam essentialis translata sit ad progeniem suam, cui eadem, quanquam gradu et modo diversas, facultates inesse intelligimus. Quidam reliquias imaginis divinae laudant: formula parum apta. v. TOELLNER von *Veberresten des goetl. Ebenbildes in theol. Versuch. P. II.*

§. 162.

C. De propagatione generis humani.

a) ratio propagationis.

Cum ab uno homine universum genus humanum derivari voluerit Deus, primis parentibus vim procreandi sobolem, natura humana eminentem, indidit, *Gen. 1, 28.* eamque adhuc conservavit, ita quidem, ut quin corpus a parentibus veniat non dubitemus, animi autem origines omnino obscurae sint.

Obs. 1. *Moses, Deus, inquit, benedixit primis hominibus atque allocutus eos, foecundi estote inquit, atque maiorem in numerum aucti orbem implete. Gen. 1, 28.* Eandem vim dictionis agnoscimus *Gen. 1, 22.*

Obs. 2. Corpus a parentibus venire hebraei docent formula, *esse in lumbis patris* et similibus. Sed interdum corpus antequam ederetur sub terra latuisse dicunt poetae *Pf. 139, 15. 16. Iob. 10, 9.* ut significant, corporis elementa a terrestri, qua nutrimur, materia venire. vide *Gen. 3, 19. 18, 27. Eccl. 12, 7. Pf. 90, 3. Iob. 33, 6.*

Obs. 3. Quaestio, *quaenam sit animarum origo?* magna semper ingenia exercuit, neque plane exulare potest e libris theologorum, vel propter historiam, vel propter reliqua placita, quae cum hoc argumento cohaerent. Inprimis *Hieronymi* atque *Augustini* aetate, partim propter Manichaeos, qui duas in unoquoque homine animas, alteram bonam, alteram malam fingebant, partim propter Pelagianas opiniones, varie et magnis contentionibus agitata est. *Ex Scriptura sacra* in hac causa nihil potest desiniri, nisi quod *Ecclesiastes 12, 7.* עפר corpus humanum e terra oriri significet, ורוח spiritum autem neget simili materia componi,

sed a Deo venire rediturum olim ad autorem suum defendat. *Iobi dicta Cap. 12, 10.* et *Esaiæ 42, 5. 57, 16.* quae saepius laudantur ab antiquis doctoribus, Deum non tam animae quam vitae autorem esse ostendunt. Itaque arbitrio et subtilitati eruditorum relictum esto, quamcunque velit et possit cum observationibus physicis conciliare sententiam, profiteri. Sed hic alii aliam viam ingrediuntur. *Prima classis, Platonice innutrita ideis* mentes omnes vel ante mundi huius *συστημα* vel in principio eiusdem fuisse simul a Deo creatas inque communi quodam thesauro contineri, post vero in corpora aut sponte descendere, aut, ut alii volunt, ut poenam peccatorum luant in argastulo corporis, divinitus deiici crediderunt, (*Praeexistentiani*). v. *Herodotus L. 2. c. 25.* et, qui plures huius sententiae fautores laudat, *THEODORETUS in epit. decr. div. c. 9.* quibus e christianis *IUSTINVS Martyr. dial. c. Tryph. p. m. III.* et praeter alios *ORIGENES I. περὶ ἀρχῶν L. 2.* suffragati sunt, etsi uno ore abhorreant somnia de anima e substantia divina oriunda. (v. plura loca in *Alois. LIPPMANNI Catena in Genes. Paris. 546. p. 55. (99.)*). *Aliis* placuit novas quotidie animas a Deo creari singulisque singulas indi corporibus. (*Creatiani*). E philosophis *Aristoteles de gener. L. 2. c. 3.* haud videtur valde ab hac sententia alienus esse, nec ea *Ambrosio et Hieronymo* displicuit, produci quotidie mentes, et corporibus, quadragesimo fere a conceptione die, coniungi. Ceterum neutra pars placita sua facile, puto, tuebitur, si obmoveas, fieri non posse, ut opus divinum, quod purum ab omni vitio condi debuit, vitii contagio inquinetur, detrusumque in hoc corpus necessario integritatem amittat. Quare factum putem, ut antiquissimi fere et antipelagiani doctores, repudiata hypothesi prae-

praesistentis vel recens creatae animae, voluerint ex propagine vel *traduce* (qua voce *Tertullianum* iam legimus c. 36. *de anima* uti) sive e corporibus oriri, sive ex anima ut corpus e corpore vel lumen de lumine nasci. (*Traduciani*). Hi quidem si animam omni materia exui statuunt, quid velint, plane non perspicio: quodsi autem eandem e subtiliore quadam materia componi atque fecerni sumant, habent ad exornandam sententiam observationes haud ambiguas. Etenim vires animi tardius sese produunt, paulatimque crescunt, saepe genitorum vitio corrumpuntur atque labe congenita laborant. Quare ab ipsa animi origine omnes parentum partes excludere non ausim. Atque haec hypothesis, placitis *Epicuri*, qui semen dicit *σωματος τε και ψυχης αποσπασμα*, conformis, copiosa, haud tamen dilucida TERTULLIANI (*l. de anima* c. 25. sq.) disputatione defenditur, dum distincta tum animi tum corporis semina latere in parentibus fingit, quibus indiscretis et quasi coagulatis homo generetur. Eam *Apollinaris* et *maximae orientaliū partis* suffragia tulisse, *Hieronymus* autor est: quantum RUPERTVS in *Genesin* (ap. *Lippomann. Catcn. p. 57.*) asserat: *animas non ex traduce fluere, omnium orthodoxorum una est sententia*. Fuere tamen qui mallent ignorantiam profiteri, quam certi aliquid statuere. AVGVSTINVS, qui *libram de origine animae* composuit: *Quatuor, inquit, de anima sententiarum, utrum de propagine veniant, an in singulis quibusque nascentibus novae fiant, an in corpora nascentium iam alicubi existentes mittantur divinitus, vel inde sua sponte labantur, nullam temere affirmare oportebit*. v. *Ep. 99. ad Exod. Idem L. 5. adv. Iulian. c. 3.* propositis propaginis modis: *Quid, ait: horum sit verum, libentius disco, quam dico, ne audeam docere, quod nescio.*

nescio. EVCHERIVS *Lugdunensis episcopus* in *Gen* 1. L. I. sub² indicat, *nihil a sanctis viris vel scripturarum autoritate manifesto pronuntiari.* Sic et ALCVINVS L. de *animae ratione* (T. II. opp. ed. Forster. p. 150). *Origo animarum unde fit, solius Dei cognitioni relinquendum est. Quam multa exinde Philosophi vana finxerunt, et plurimas christiani doctores opiniones inde posuerunt et nihil paene certum reliquerunt.* Similiter Lutherus et sapientissimi quique doctores tutissimum in re obscura iudicarunt *επεχσιν*.

cf. Iac. THOMASIVS *Tr. physica de orig. animae hum.* Hal. 725. Iob. ZEISOLD *diatr. historico elenchtica de sententiae creationem animae rationalis fatuentis antiquitate et veritate* len 6x2. I. A. BVTSTEDT *vernuenft. Gedanken ueber die Schoepfung des Menschen.* F. V. RIES *disq. de peccati orig. inbaerentis a parentibus ad liberos propagatione.* Giesf. 744.

§. 163.

b) *Natura propagata.*

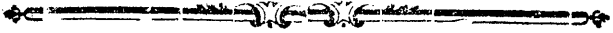
Propagati per Adamum homines adhuc naturae dignitate *Matth.* 6, 26. eminent, ratione, corpore, et imperio in creaturas *Pf.* 8, 5—9. 115, 16. quare imaginem divinam (§. 155—159.) adhuc in homine reveremur. *Gen.* 5, 1—3. 9, 6. *Iac.* 3, 9.

Obs. 1. Familiare est theologis uti Mosis testimonio, *Cap.* 5, 3. dum negant imaginem divinam ad posteros Adami transferri: verum si quid video contrariam potius sententiam tuetur. Traditur enim hominem, qui divinitatis exemplar referebat, genuisse filium, sui similem adeoque iisdem dotibus ac privilegiis eximium. In reliquis dictis omnis

nis argumento nervus intercідitur, si ab homine etiam post lapsum imaginem Dei abstergas, quam potius decet agnoscere ac sic revereri, ut ab omni erga hominem qualemcunque iniuria abstineamus. Idque res ipsa confirmat. Adamus ratione excelluit; nostrum quoque decus est: ille potuit incrementa capere tum notitiarum tum virtutis; eadem conditione nos vivimus; ille utitur rebus creatis, nobis liberalior etiam usus conceditur. Quare similem adhuc Deo humanum genus laudamus. *αυτου γαρ γενοσ εσμεν.* Aët. 17, 28. Itaque EPIPHANIVS ep. ad Iohannem in Opp. Hieron. T. 1, p. m. 250. Origenem accusat, quod inter multa alia etiam illud ausus sit dicere, perdidisse imaginem Dei Adamum, cum hoc in nullo penitus loco scriptura significet: atque subiungit: Nos credimus bis, quae locutus est Dominus, et scimus, quod in cunctis hominibus imago Dei permaneat.

Obf. 2. Si quis tamen praeiudicio de iactura imaginis divinae utatur, ut munera, quibus nos quidem caremus, absens mortis periculum, corporis vigorem, integros animi motus et *απλοτητα* imaginis divinae nomine insigniat, iam, quin, amissa illa, homines haud adeo beato vivant, statu, nullum superest dubium. Sed de his inferius disquiremus.

cf. KOERNER *diff. de imagine divina* Witt. 768. Fr. SPANHEM, *de statu instituto primi hominis* Opp. theol. T. III. P. II. G. Iul. CONERS *Versuch einer chr. Anthropologie.* Berl. 781. (IVNGE) *Philosoph. u. theol. Aufsaetze* P. II. p. 1. sq. Norimb. 1781.

CAPVT TERTIVM.

DE PROVIDENTIA S. ADMINISTRATIO-
NE RERVM CREATARVM.

§. 164.

Quid sit providentia.

Deus res a se creatas minime deserit, sed incredibili sapientia omnes fovet, conservat ac moderatur. *Ioh. 5, 17.* Haec autem facere *providentia* iudicatur, quam commode dixeris *voluntatem benignam et sapientem de felicitate rerum omnium creatarum.* *1 Pet. 5, 7.* Per eam in perpetuo mundi statu non minus quam prima eius origine virtus divina illucescit atque religionis fundamentum certissimum construitur.

Obf. I. Graeci προνοιαζν vocant. *Sap. 14, 3. 17, 2.* vide et *1 Petr. 5, 7.* Latini *procuracionem*, vulgo *providentiam*, ambiguo tamen sensu. Namque *providere* dicuntur *primum*, qui futuros eventus praesagiunt, v. c. augures ap. *Cicer. de N. D. L. 2, 65.* unde *Autor L. 2. ad Herennium: providentia est, per quam futurum aliquid videtur, antequam sit: porro*, qui praecavent mala: ne accidant. v. *Ernesii Clav. Ciceron. in voc. provideo: denique*, qui rebus alterius consulunt, ut, cum *Cicero* inquit *de N. D. L. 2, 65. non universo generi hominum solum, sed etiam singulis a Diis immortalibus consuli et provideri solet.* Hebraei voce simplici וָרָא *Genes. 22, 8.* et נִבְטָא *Pf. 33, 12.* et composita formula וַיִּשְׁפֹּט וַיִּשְׁמַר *susplicere Num. 6, 26.* utuntur. Namque scientia Dei nunquam inanis esse potest et
otiosa,

otiosa, sed vigil, efficax, et operosa, quae in res, quas cognoscit, fertur atque imperio suo subesse iudicat. Nec Abrahamus tantum l. c. volebat praescium futuri eventus adferere, sed curam in voluntatem eius reicere, qui rebus perplexis et confusis exitum dare solet.

Obf. 2. Quidam tres actus ad providentiam pertinere docent: *προγνωσιν* s. praescientiam, *προθεσιν* s. decretum, denique *διοικησιν* s. conservationem atque gubernationem, quae et sola veteribus, v. c. Salviano, providentia dicitur. Interim *προγνωσιν* et *προθ.* fundamenta potius quam actus procurationis divinae dici posse videntur.

Obf. 3. Est vero doctrina de providentia in *gravissimis* fidei capitibus, qua negata nec Deo cultus nec animo quies constabit. Negligentem quidam rerum nostrarum Deum, qui semel duntaxat opus suum absolverit, atque incurius plane actionum humanarum, omnia impetu suo prope ferri sinat, impune licet abnegare atque turpiter vicissim negligere. Et enim si factis egregiis studeas, ille non curat: si mala moliaris, non erit timendus: si opprimaris, impune fiet; si cum miseria collucteris, spectatorem forsitan habes, sed otiosum; quis tandem gubernatorem reveratur, qui, abiecta imberis sui cura, vivit solitarie atque neminis salutem consulit? Animi autem tranquillitatem, cum me videam inter tot rerum discrimina atque beati status impedimenta oberrantem, disiectum miseriarum fluctibus, consilio orbum, ac confusis et perplexis rebus impeditum, plane turbatam equidem sentio nullumque contra desperationem refugium, nisi persuasus sim, esse, qui, consilio atque virtute pollens, consulat rebus meis, regat adversitates, consilia hominum gubernet atque salutem meam benignissime prospiciat.

A) *Voluntas de existentia, s. conservatio.*1) *generatim.*

Omnis providentiae centrum dixeris *felicitem*, cuius promotor, quin benignissima voluntate excellat, nemo dubitabit. Huius cum multiplex forma sit, initia tamen et fontem communi omnes consensu quaerunt in *vita viribusque* agendi, quae quia non existunt nec perdurant sine Dei voluntate, *primus*, quem concipimus providentiae *actus* erit *conservatio* s; voluntas de duratione existentiae creaturarum. *Pf.* 104, 29. 30. *Matth.* 6, 26. 10, 29.

Obs. 1. Sunt, qui vim vitae conservatricem distinguant a vi, quae vires sustentat atque diversos, quos concipiunt, actus nominibus quoque, illum *conservationis*, hunc *concurfus* (*Mitwurkung*) vocabulo distinguant, quem rursus distinguunt *generalem*, *specialem*, *specialissimum*; item *physicum* et *mora-lem*. Sed quoniam existentia et vita sine viribus nulla est atque Deum ad actiones non alio modo concurrere physice vel eandem causam sociam existere defendamus, quam vires i. e. vitam largiendo, quarum usus et exercitium vel ab opportunitate vel ab arbitrio pendet: omittendam duximus hanc divisionem.

Obs. 2. In *vita* spectatur vel *ortus* s. creatio (§. 129. et 162.) vel *duratio* vel *sustentatio* et alimenta. In *viribus* vel *modus* vel *usus*. *Modus* virium vel *essentialis* est et naturalis, qui cum ipsa vita et existentia rerum arctissime coniungitur, vel *accidentalis*, dum mensura differunt et quantitate in diversis uaius generis subiectis, sive congenitae v. c. homo hominem ingenii, memoriae, imaginatio- nis facultatibus vincit, sive per exercitium adauctae atque

eve-

evectae fuerint. Utimur viribus, cum iisdem aliquid perficimus. Sed quascunque videmus concedi rebus creatis, eas utilitatis causa tribui intelligimus. Plantarum arborumque folia, radices, folliculi, rami sic construuntur, ut et alant arborem et fructus generent: animalia miro instinctu impelluntur, de quo H. S. REIMARVS elegantissimo libro: *von den Kunsttrieben der Thiere* exposuit. Nobis, quibus corporis structura ingenique vi satis prospectum est, virum usus sic conceditur, ut, quod est praestantissimum humanae naturae decus, voluntatis libertas, quandocunque iis utamur, nulla ratione eripiatur.

Obf. 3. Intelligitur autem *conservatio* 1) *ex ipsis rebus*, quae mundum constituunt. Quae enim contingenter existunt, ea propria vi neque existunt neque sustentari possunt, nisi pendere ab autore neques, sed eadem virtute, cui origines debent, perdurant. 2) *Accedit experientia* magistra fidissima, qua dici non potest, quantum fides nostra confirmetur. Vides tu, quot sint rerum creaturarum classes, ordines, conversiones, quot inter se conflictus, quot mutuae insidiae, quot contrariae ubique virtutes, quot mortis pericula, quanta destruendi creaturarum quaedam genera consilia ac molimina: sed iis mundi coniunctio continuatur, tantum abest, ut quidquam penitus intereat. Manet ornatus orbis iisdem instructus incolarum generibus ad longinquum et immensum fere tempus atque in periturorum seriem nova indies succedunt. Ambi coelestes orbis, admirare solis fulgorem admirabilem, planetarum regiones siderumque multiplices figuras: sed eadem est antiquissimae aetatis vox, eadem observationes et tabulae. Persequere fluviorum cursus; antiqua litora agnosce, quae nec aetas nec labentis aquae copia contraxit. Percurre prata viridantia agrorum-

que decus et fylvarum amoenitates: eadem adhuc herbarum falubritas, florum pulchritudo, pomorum varietas, fructuum ubertas, rosae fragrantia, omniumque olerum structura, quam rerum naturalium scriptores, poetae, rustici, multis retro seculis depingunt. Evolve Iobum, Aristotelem, Plinium, qui aetate ac patria diffiti equum, crocodilum, hippopotamum, elephantem laudant: agnosces hodie antiquas horum animantium virtutes. Nondum a ferocia crocodilus, a maiestate leo, a societate apum et formicarum genus, a cantu alauda, ab arte aranea degeneravit; atque, si nominum antiquorum ratio constaret, ne unam quidem ferarum aviumque speciem interisse, intelligeremus. Neque generibus solum universis sed singulorum etiam vitae viribusque consultur. Namque generum universitas singulis continetur. Quodsi itaque omnes omnium, quae ubique sunt, quacunque in ora vel parte terrarum creaturarum classes non sua vi sed divina perennare, atque intra tot seculorum decursus, everfiones, conflictus, censemus conservari: his quoque vita viresque conceduntur, qui classes constituunt. Porro expendas velim, quonam temperamento res creatae existant atque exoriantur. Herbae venenosae rarius succrescunt, felicius salubres: rarior avium maiorum progenies, frequentior domesticarum atque commodis nostris inservientium: paucos leaena, plures equus edit partus. Sunt qui unius diei vel horulae spatio omnem vitae aetatem metiantur, sed πολυτεχνία celebres: alii per plures annos vitam continuant, quorum foetus pauci numerantur. Iam sige ephemerides μονοτοκούς, rursusque elephantem, crocodilum, cete, et reliqua monstra foecundiora gignendo: nonne vero aut illos cito plane interituros esse, aut hos ab his oris terrarum capi non posse putandum est? At enim, inquis, a natura haec proveniunt,

qua

qua cautum est, partim ne omnino non interirent, indita vi propagandi genus suum, partim ne nimis frequentes viverent, partim ne continuatione vitae nimis nocerent. Ego vero non negem, quod dicis, dummodo agnoscas Deum ipsius naturae, vel legum, quas res creatae sequuntur, auctorem. Nonne quæso Deus est, qui virtute propagandi genus suum instruxit interitura corpora foecundatque semina et animalia? Deinde si illa quidem suapte natura protrahere vitam posse largiamur, quaeram de nutrimentis ac vitae sustentaculis, quae nulla nec hominum nec animantium nec herbarum solertia procurantur. Succum e tellure hauriunt arbores, herbae, gramina, eaque iterum animalibus hominibusque alimenta praebent, quibus vita conservetur viresque attenuatae restituantur, sed, si verum fatear, ea omnia utuntur praesentibus nutrimentis, vitaeque praesidia praeparata reperiunt, tantum abest, ut natura i. e. vis cuiusque vitae alendae sufficiat. *Iob.* 38. 39. 41. Denique metuenda erit vis externa, quae, dum nimium increfcit, desolatur atque vitae aliorum inimica reperitur. Nocent plantis negligentia, aestus, imbres, conculcationes; plurimos pisciculos uno die balaena, avicula muscarum exercitum absorbet: hominis denique vis longe superior plurimis insidiatur animantibus: ane hoc est a naturae viribus, ut evadant atque perennent? 3) Consentit frequens *sacrarum literarum* traditio. Ornatissimus vates *Pf.* 104. telluris felicitatem ac amoentatem (comm. 8—16.) alimenta ferarum v. 27. 28. ipsamque vitam a vi divina repetit. Inquit enim: v. 29. *Tu spiritum eis adimis: pereunt redeuntque in pulverem*, in cineres resolvuntur. *Emittis contra spiritum tuum*, vi tua adspiras, *tum reviviscunt*. Tu vitam concedis negasque vicissim. Aptior ad popularem institutio-

nem est oratio Iesu *Matth.* 6, 26 sqq. quae locum de providentia maxime declarat, monetque cavere sibi tum a vanis desideriis atque felicitatis suae stabiliendae moliminibus, tum a diffidentia et angoribus, quibus haud raro animus discruciat. Medetur autem huic anxietati doctrina de cura terrestrium quoque rerum paterna, quam Deus agit, conspicuam in rebus etiam vilioribus nostro iudicio et abiectis. Ille flores inenarrabili pulchritudine circumvestit: ille avibus alimenta praebet; ille vitae ($\psi\upsilon\chi\eta\varsigma$) corporisque conditor multo magis omnia, quibus solet vita sustentari corpusque nutriri, procuraturus est. Denique clarissimo dicto *Matth.* 10, 29. citra voluntatem divinam ne passerulum quidem in terram cadere vel perire negat. Non igitur Deus momentaneus est creator, sed operis sui continuationem adhuc sustinet.

Obf. 4. Quoniam actiones a viribus divinitus concessis pendent, quibus prostratis vel ereptis vel immutatis frustra nititur solertia et consilium creaturarum; actionum adiutorem et socium Deum vocare haud nefas fit. Verum cum in salutaribus et legitimis id minime offendit, periculum est, ne Deum in criminis societatem pertrahant homines perversi et malefani, eumque, qui vim male agendi largitus est, sceleris novo scelere faciant promotorem. Verum salva manet sanctitas divina. Etenim qui facultates cum vita concessit ac principia actionum, saepe liberum virium usum non potest non permittere. Vnde nostri Deum ad *materiale actionis* i. e. ad principium concurrere dicunt, negantes concursum ad *formale actionis* malae, i. e. ad determinationem virium earumque abusum.

§. 166.

Voluntas benigna et sapiens.

Iam voluntas, quae tot tantisque creaturis vitam, qua nihil suavius sentiunt, gratificatur, communi sensu *benignissima* est : §. 95); *sapientiam* autem intelligimus *primum* in virium distributione, dum unumquodque sic instruit, ut et vivere et vitam sustentare et genus suum propagare possit: *deinde* in legibus, quas vires sequuntur in agendo, constituendis, *denique* in numero rerum creaturarum vitaeque spatio definiendo.

Obs. Utar CICERONIS verbis de N. D. L. 2. c. 47. *Quid est in terrestribus rebus, in quo non naturae ratio intelligentis appareat. Principio, eorum, quae gignuntur e terra, stirpes et stabilitatem dant iis, quae sustinent, et e terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur, obducunturque libro aut cordice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. — Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant? quarum aliae coriis testae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum, ad eum pastum capeffendum conficiendumque, quae sit in figuris animantium et quam solers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim quae quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis et sensum et appetitum, ut*

altero conatum haberent ad naturales pastus capeffendos, altero fecernerent pestifera a salutaribus. — Data est quibusdam etiam machinatio quaedam et solertia, ut in araneolis. — Iam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus delitescant. — Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum omniumque rerum, quae altae aut radicibus a terra aut stirpibus continerentur, quae quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur, idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quae ex quaque stirpe funduntur iisdemque seminibus et homines affatim vescuntur et terrae eiusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio (sapientia) in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat. Nam primum aliae mares, aliae foeminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis et ad procreandum et ad concipiendum aptissimae et s. p.

vide H. S. REIMARVS von den Trieben der Thiere. Hamb. 1760. Ebend. vornehmste Wahrheiten der natürl. Rel. Betr. 5. et 7. C. BONNET Betrachtungen über die Natur. Germ. Lips. 766.

§. 167.

2) Speciatim hominum.

Inprimis nostrum genus a Deo conservari et singulos divinae benignitati vitae cum viribus usuram acceptam ferre, sive origines eius, *Iob.* 10, 11. 12. *Act.* 17, 25. 27. sive continuatas vires et aetatem *Pf.* 139, 16. sive finem *Pf.* 90, 3. 39, 5. [*Rom.* 14, 7. 8.] intuearis, sedulo expendi debet. Nulla

Nulla enim vel pietatis commendatio efficacior, vel animi quieti praefidium firmitus hac persuasione existit.

Obs. 1. Dicendum *primo* de *conservatione* et *perpetuitate generis universi*, cui varie prospexit benignissimus creator, indita ad procreandum atque concipiendum vi atque commiscendorum corporum libidine, etiam post partus pericula et cruciatus: marium foeminarumque aequali fere numero: foetu multiplici: amore in educandis custodiendisque iis, quos procreaverunt: alimentorum opportunitate atque apparatu. Iam vide, si in lucem editur foetus, quantum periclitetur! quam imbecillis egeat hominum procuratione! quam tenuibus fibrillis corpus componatur! quam multiplex mortis discrimen undique immineat! Deinde si evasit infantiae discrimina, quid dicam de aetatis juvenilis periculis, de affectuum intemperantia ac vehementia, de levitate, quae se ipsi morti temerario obiicit, inque corpus suum imprudens saevit? quid de cruentis hominum consuetudinibus, quantum vel bellum, vel pestiferum contagium, vel fames saepius stragem ediderit? Accidunt iam superstitionis decreta, iam artes pessimae, quibus nova progenies temere impeditur atque extinguitur. At vero inter haec pericula, quae interire minantur, feliciter efflorescit, brevique tempore restitutus numerus mire increfcit et paratum sibi orbem novis incolis conferit. Sic omni ratione concluditur, consilio divino omnia ad conservationem generis humani administrari.

Obs. 2. Sin de *singulis* quaerat quispiam: *primum* de *vita* dispiciemus. Eius igitur *origines*, cum minime pendant nec a vi propria nec ab arte et solertia parentum, non est dubitandum, quin Deo creatori tribuenda sint. (cf. supra §. 162.) Porro inenarrabilis est partium subtilitas mem-

brorumque fabrica, cui multae iniuriae facile nocent, insidiantur morbi, cibus, medicina atque humanis auxiliis opus est, ad defendendum atque alendum. His autem Deus largissime, ut prompta essent et praesentia, prospexit. *Iob.* 10, 8. *Pf.* 139, 13. Hinc veterum simplicitas confinxit, Deum indices habere factorum, s. *librum vitae*, cui nomina viventium inscribantur, v. *Exod.* 32, 32. *Pf.* 139, 16. 69, 29. *Apoc.* 3, 5. Neque negligere poterit singulorum vitam, quae communi saepe utilitati arctissimo vinculo connectitur, ut sit in regibus, patribus familias, ducibus exercituum, doctoribus publicis aliisque viris sive gravitate sive consilio eminentibus. Denique *mortis tempus* s. *terminus vitae* divina quoque providentia statuitur. *Iob.* 14, 5. *Pf.* 90, 3. 31, 16, 39, 5. sed omnes illae formulae nihil amplius docent, quam decretum divinum de morte hominum, nisi praevisione divina, qua, quatenam futura sit corporis constitutio et natura, quatenam sanitatis cura, remediorum quisnam contentus, quisnam usus prudens atque cautus, quinam vel conservandi vel destruendi machinam casus, intelligit adeoque per leges naturales vitae continuationem, protractiorem aliis, aliis breviorē definit. Quare multum abest, ut necessitatem moriendi inferat. vide supra §. 96. Haec si teneas, operosae disputationes de *termino vitae* alio *naturali*, alio *supernaturali* (nempe mortem vel a natura, collabentibus viribus, vel citius, ac machinae humanae structura id sperare finit, adhibita vi externa contra naturam accidere dicimus), iam *prolongato*, iam *deminuto* vel inanes erunt, vel supervacaneae. Nam semper fere redit ad spem et opinionem hominum, quae iam desperat in morbis lethalibus, iam specie vigoris fallitur. Multo autem minus blanditur doctrina de vitae termino praefixo impietati et levitati multorum,

torum, qui. dum se irrevocabili decreto decedere persuadentur (*fatum turcicum* vocant), plane incurii de vita conservanda tuendaque valetudine evitandisque mortis periculis, intemperantia, impetu coeco, et temeraria audacia morti sese non dubitant obicere atque contra naturam vitae exitum citius consequuntur. Huic sane temeritati strenue obviam eundem erit admonitionibus cautis ac dilucidis, decretum de morte hominis niti praestituta quadam conditione, cui, quam minime Deum omniscium lateat, utrum satisfiat, an minus, vis quoque inest regundae voluntatis divinae. Atque de hac voluntate divina nemo dubitabit, si leges ratas atque sapientissimas sequi discat tum partus, tum ipsam mortem, de quibus copiose exposuit I. P. SVSSMILCH *die goettliche Ordnung in den Veraenderungen des menschl. Geschlechts. ed. 2. Berl. 1761. Tomi 3.* sive expendat, quantum universitatis hominum salus ab unius saepe hominis morte suspendatur. Haec de vitae aetate dicta sunt. Pauca addeamus de *viribus hominis* uniuscuiusque, quarum ut mira varietas et multiplex utilitas minime a consilio vel solertia hominum venit, ita incolumitas atque perfectio nulla arte nostra perdurat. Itaque a Deo tanquam fonte derivantur tum corporis figura animique sive ingenium excellens sive memoria firma, sive vis comprehendendi atque dotes, quibus alius alium vincere intelligitur, *Exod. 4, 11. Ps. 94, 9. I Cor. 4, 7. Iac. 1, 17.* tam res omnes, quibus vel vita tenetur, cibus, potio, spiritus, vel animi vis exercetur sensusque generantur atque nutriuntur in animo; tum leges, quas sive movendo sive cogitando sequimur: tum denique actiones omnes et motus, qui sine viribus esse nequeunt. Atque hic est *concurfus* divinus ad actiones humanas, quo fit, ut viribus uti possimus, minime autem hoc, ut orbi

libertate agendi, machinae more, moveamur. cf. §. 165. Obs. 4.

Obs. 3. Multa iubent, ut vitae usuram in beneficiis five nostra five reliquorum causa habeamus. Primum ipsa natura, mortem abhorrens; deinde vitae huius consilium (vide supra §. 149.) denique religionis sensus. vide *Eccl.* 9, 4. 11, 7. Quo magis cavendum erit, ne communibus de miseriis vitae nostrae querelis vitae taedium alamus, quod et ingrati est, exprobrantis Deo beneficia, et facile periculum vim sibi inferendi adfert. Nec aliter corrigi vel sedari possunt immodicae querelae et fastidium, quod subinde ex infortuniorum dolorumque obiectu concipimus, quales sunt *Eccl.* 4, 2. 3.

I. A. BVTSTETT *Vernünfftige Gedanken über die Vor-
sehung Gottes in Ansehung der Erhaltung und Mitwür-
kung.* Wolfenb. 742. 8.

§. 168.

B) *Gubernatio. s. Providentia strictè dicta.*

a) *quid sit.*

Alterum divinae providentiae actum concipimus *gubernationem* seu voluntatem de *statu* rerum creatarum eo, ut *singulae* talem et tantam, *qualem* et *quantam* quaeque capit, felicitatem obtineant *Pf.* 148, 6. in quo *universitatis* salus intelligitur.

Obs. 1. *Statum* dicimus mutuam rerum connexionem et ordinem, unde conversiones ac vicissitudines pendent. Is vel *communis* est, quem in nexu et ordine universitatis agnoscimus, vel *singulorum*, qui tenetur situ atque habitu singulorum erga universitatem.

Obi. 2. Salus universitatis existit in singulorum, quae mundus amplectitur, felicitate, in qua tamen aestimanda magna opus est *cautione*. Nam *primum* naturae diversitas vetat, quo minus easdem omnium partes felicitatis concipiamus. Brutis bene est, si instinctibus naturalibus obtemperare liberum sit: homines longe angustiora capiunt. Habet ipsa hominum aetas diversa varias vitae beatae conversiones: alia infantes capiunt, alia viri. *Secundo* loco fieri non potest in tanta rerum multitudine, quin contentiones oriantur atque ex unius salute status alterius deterior accidat. Partus v. c. animantium multis interitum adfert, hominumque agendi arbitrium, quod munus non vult repetere benignus creator, causa fit iniusti doloris. *Denique* sunt quoque felicitatis partes quaedam, conditionibus adstrictae per sapientiam divinam, quibus si quis vel nolit satisfacere per negligentiam, vel non possit propter impedimenta, frustra salutem haud paratus ad eam capiendam, aut sperat aut negari sibi conqueritur. Sed earum cautionum neglectus miras et turbas dedit ingenio humano et querelas, satis inanes ac impias, excitavit contra Deum, quem negligentem rerum nostrarum, invidum, insensumque criminantur, ubi votis suis amplissimis se damnari et cupiditatem corradendarum potius per invidiam ac rapinas opum quam fruendi vera felicitate, minime expleri sentiunt. Sed facile peccatur a mortalibus, dum *primum* in uno bonorum genere felicitatem sitam esse somniant et fluxarum rerum specie decepti certiora contemnant: *deinde* cum unius creaturae salus spectatur, omissa communis felicitatis, quae moderatur singulorum facultates, ratione: *tertio* dum praesentia tantum intuemur, adversa interdum ac minus suavia, obliti, in his adversitatibus latere semina felicitatis: *denique* cum dolemus bona denegata, quo-

rum consequendorum remedia per levitatem atque temeritatem nostram spreta neglectaque sunt. Quibus observationibus haud difficile fit, intelligere, quam incapaces sint creaturae, quas negligi conquerimur, fruendae maioris, quam largitus est providus mundi imperator, felicitatis.

§. 169.

b) *Argumenta pro gubernatione divina.*

α) *e natura.*

Sed hanc voluntatem non modo benignitas divina, quae bene cupit rebus omnibus, et facultas, regendi omnia, verum etiam ipsa mundi contemplatio pia demonstrat. Neque enim tam admirabilis rerum ordo et concentus, quo omnia inter se connexa et aptata sunt, ut se adiuvent invicem suoque tempore vigeant, sine disponente aliquo et moderatore existere possit, *Iob. 37.* (argumentum *physicum*): neque casus singulares atque eventus varios atque insignes, e causis tenuibus enatos, expendat aliquis prudens mundi spectator, quin regimini sapientissimo omnia subesse persuadeatur. (argumentum *historicum*.) *Pf. 77, 12 sq. Luc. 1, 51.* nec sine hac persuasione religio existere potest, quae sublata gubernatione, et ipsa tollitur (argumentum *morale*)

Obf. I. Taceam aëris cum fertilitate agrorum pastuque animantium et hominum valetudine connexionem, et similia plura, quae unam rerum omnium catenam subent profiteri: unum monebo de hominum diversis viribus, ingeniis et studiis. Saepe ad vitae genus vilissimum, sordidissimum et periculosissimum, commodum tamen societati humanae,

in-

instinctu nescio quo, homines ferri videmus, ita ut nullo in statu vel abundant nimis, vel penitus deficient. Saepe regis vehementia mitigatur ministri vel puellae clementia: saepe calamitas artes peperit hominumque stupor ingenia magna excitavit. Denique natura cuique provinciae dene-gavit commoda, aliunde petenda, vicissim munera cuique sua attribuit, quorum usum vicinae regiones quaerunt. Qua re et commercia florent et aequabilis omnium dignitas continetur. vide IERUSALEM *Betr. über die Chr. Relig. Betr.* 4. T. I. p. 73. I. A. NOESSELT *Vertbeidigung der Christl. Rel.* §. 122. 124. H. S. REIMARVS *die vornehmsten Wahrheiten der natürl. Religion.* Hamb. 768. Eleganter quoque CICERO, *de N. D. L.* 2. c. 5. *Vt si quis in domum aliquam aut in gymnasium aut in forum venerit, cum viderit rerum omnium rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquem intelligat, qui praesit et cui pareatur, multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa et infinita vetusta mentita est, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari.*

Obf. 2. Ad argumentum *historicum* refer imperiorum conversiones, bellorum fata, artium inventiones, familiarum casus, in quibus tenuia saepe initia ac neglecta insperatos eventus atque saluberrimos habuere, quos sane vel levissimus casus, immutata temporis locive fortuna hominumque concurrentium vel ingenium vel status alius repressisset. Illustre exemplum habet in historia Iosephi, Evangelii propagati, dein, restaurati per Lutherum, atque nostro tempore in imperiorum fatiis, ubi, quibus rebus vel evecta fuerint vel

vel sustentata inter tot invidiae conflictus, perscrutari velis.

vide I. M. SCHROECKH *diff. historia providentiam divinam, quando et quam clare loquatur. Witt. 776.*

Obf. 3. Haud iniucundum erit, domestica et obvia hominibus singulis gubernationis divinae vestigia demonstrare atque eos commonefacere, ut expendant *fata* sua, i. e. vitae suae mutationes e concursu rerum exterarum exortas, nativitatis fortem, parentes, locum, tempus: consiliorum fortunam: amicorum commercia: porro causas, quarum concursu vitae genus elegerint, inierint matrimonia, pericula vitae et honoris evaserint, munera publica et honores, inter plura invidiae impedimenta, pacem post dissidia, sanitatem post morborum impetus, atque a tenuiore fortuna et adversitatibus amplio rem felicitatem fuerint consecuti. Huiusmodi observationibus plaris et obviis si quis non deducitur ad numinis reverentiam et fidem procurationis divinae, si quis non admirari et manu quasi prehendere consilia benigna Dei, quod Paulus $\Psi\lambda\lambda\alpha\Phi\alpha\nu$ dicit, didicerit: satis habet, cuius de pietate et sapientia desperetur.

§. 170.

B) e *Scriptura sacra.*

Scriptura sacra tota in eo versatur, ut nobis Deum demonstret rectorem ac dominum mundi, cuius imperio non tantum omnia subiciantur ac regantur; verum etiam disposita sint et secundum consilium salutare ordinata. *Quadruplex* autem testimoniorum classis constituitur: *prima* eorum, quae $\kappa\alpha\tau\alpha\ \epsilon\eta\tau\omicron\nu$ gubernatorem Deum et procuratorem laudant: *Act.*

17, 25. *Matth.* 6, 31. *I Chron.* 30, 12. *Prov.* 16, 4. altera quae rerum casus ad Deum referunt sive praeteritos sive futuros *Es.* 43, 12. *Gen.* 50, 20. *Amos* 3, 6. *Act.* 4, 28. *Pf.* 90. *1 Cor.* 16, 7. tertia est in promissionibus et minis, quarum nulla vis esset, nisi rectorem Deum statuas. *Pf.* 91, 14. *Exod.* 20, 12. quarta in precibus virorum sanctorum, quibus vitae suae fata a Deo corrigi postulant. *Matth.* 26, 39. *Pf.* 22, 6. *I Thess.* 3, 16. *Phil.* 4, 4 sqq.

Obs. 1. Nolo plura cogere, et sigillatim persequi dicta, quae tempestatum vicissitudines *Pf.* 147, 8. *Pf.* 148, 8. *Jer.* 5, 24. imperiorum conversiones *Dan.* 2, 21. *Prov.* 21, 1. *Es.* 10, 5—12. *Jer.* 18, 7. *Luc.* 1, 51. consiliorum nostrorum eventus *Prov.* 16, 1. 20. 24. *Jer.* 10, 23. ipsiusque fortis, qua nihil magis fortuitum videtur, proiectum *Prov.* 16, 33. imperio divino subesse tradunt.

Obs. 2. Equidem non ignoro, morem scriptorum antiquorum, omissa causarum secundarum, ignotarum forsitan, mentione, recurrenti ad numinis vim ac dispositionem, in iis quoque casibus, in quibus vel aliqua hominum vis ac consilium, vel rerum exterarum concursus, par producendo eventui intelligitur. v. c. *Genes.* 11, 8. 19, 24. Verum earum formularum usus, quanquam cautos esse docet interpretes, ne, simul ac insolitum aliquid acciderit, Deum ex machina adducant, frequentes miraculorum praecones, tamen pendet a fide providentiae, quae casus omnes regat atque in decretis voluntatis suae exequendis rerum ordinem sic componat, ut, quod ille destinavit, non possit non effectum fortiri.

*Concordia gubernationis divinae.**a) cum libertate hominis.*

Neque tamen vel gubernationem divinam arbitrium hominis tollere, vel facultate libere agendi procurationem Dei impediri existimandum erit. Illud quidem frustra metui, sensus quemque suus docet: hoc autem facile refellitur, si conatum humanorum causas atque progressus perscrutemur. Agit voluntas et libera quidem, sed etiam agit Dei providentia atque haec illam dirigit.

Obf. 1. Primo quidem instituta atque *conatus* hominum pendent a viribus, sed earum conservator Deus est (§. 167.) porro a legibus naturalibus, quas vis animi sequitur: verum has quoque Deus praestituit: denique a conditionibus externis, a quibus occasionem capiendi consilia animus arripit, *Eccl.* 9, 11.: at enim has quoque divinae dispensationi subesse, nemo facile inficiabitur, nisi ad fortunam potius rerum humanarum reetricem, quam numinis sapientiam velit confugere. Homini igitur liberum fit, discernere, huc illucve flectere animum, meditationibus iam hoc, iam illud, disponere: Deo autem tribuatur, quod obiectu rerum externarum occasionem agendi suppeditet virumque et usum concedat et motus singulos, obiectis agendi conditionibus, regat.

Obf. 2. Multo autem magis consiliorum *eventus* a Deo pendere intelligimus. Nam primum multis casibus improvisis impeditur sapientia humana, quo minus consilia

prae-

praeconcepta atque disposita firme exequi possit. *Iac. 4, 13-15. Prov. 16, 1.* deinde longe secus, quam opinabamur, succedunt, atque levissima conditionum externarum mutatione vel supra modum ac expectationem promoventur vel in vanum abeunt et evertuntur. Multi cum obesse vellent, profuerunt: et cum prodesse, obfuerunt. Vnde concludimus, non adimi agendi facultatem hominibus, verum divina directione restringi.

cf. C. F. BAHRD Diff. *Concordia providentiae et libertatis. Lips. 762.*

§. 172.

b) cum malis et adversitatibus.

Facile dubitat de propitia atque benigna erga creaturas voluntate, quisquis malorum molem intuetur, quibus rerum universitas atque hominum fortuna premitur, sed multa sunt, quae possint scrupulos animis eximere. *Eccl. 7, 1-11. Primum* pleraeque suboriuntur querelae propter *bona denegata*; sed *cum* non omnes sive per naturam suam sive per casus fortuitos malitiamque hominum capiunt bona omnia (§. 168.) *tum* in tam contrariis de partibus beatæ conditionis, imprimis humanae felicitatis, opinionibus tamque fallacibus iudiciis et tam periculoso fortunarum usu nunquam poterit omnium votis satisfieri: *tum* denique, qui neglectos sese conquerunt, haud raro praesentia aut vilipendunt aut negligunt. *Deinde* si qua *mala* omnino accidunt, ea aut necessaria sunt per naturam, ut sunt aerumnae, morbi, dolores, per societatem, in qua vivimus, per hominum malitiam, quam nisi adempta libertate reprimere Deus non poterit, aut sic comparata, ut ex iis

longe ampliora emolumenta, five in nosmetip-
 sos, five in societatem redundant, rectore
 Deo, qui salutis publicæ multo etiam magis,
 quam privatis votis, consulit, quod videmus
 in bellis, peste, persecutionibus et aliis.

Obf. 1. Non est, quod homines queruli indignationi suæ
 atque iniuriæ erga Deum colorem inungant, five a dubita-
 tionibus vitiorum piorum, *Pf. 73.* five ex imagine, tristi fa-
 tis atque atrocioræ, quam Ecclesiastes describit. Etenim in
 illis subsidit facile adfectus, simulac curatius expendunt fa-
 torum vicissitudines, ac quantum vel animus rebus florenti-
 bus vel fortuna ipsa periclitetur. Salomonis autem dicta tan-
 tum abest, ut omnino lætabilem vitæ faciem occultent at-
 que eiulatus continuis offendant, ut potius, postquam mul-
 tiplicem miseriam, fortunæ inconstantiam, hominum conatus
 infelices deplorassent, benignam numinis curam commendent
 animo atque demonstrent, quantum illa cognosci queat e suavi
 vitæ, quam concedit, usura, *Cap. 6, 9, 9, 4.* e deliciis qui-
 bus nos recreat *3, 13, 7, 15.* ex observatione, quam multa
 mala utilia sint *7, 3—8.* denique e futuris bonis, quæ præ-
 sentium iacturam restituunt, *11, 1* sq.

Obf. 2. At enim *improborum prosperitates* secundæque
 res redarguunt, ut Diogenes dicebat, multorum suffragia re-
 ferens, vim omnem deorum ac potestatem. Atque sæpe
 anguntur his dubitationibus mentes piæ ac forte sua con-
 tentæ, numinisque vel sapientiam vel benevolentiam in du-
 bitationem vocant, ubi iniqua videtur rerum humanarum
 distributio. Sed minime videtur præcaveri in his iudiciis
 posse error five in hominibus, qui, quemadmodum virtutis
 specie fallunt, ita non rarius impietatis atque sceleris colo-
 re notantur aut per invidiam, aut propter insigne aliquod
 dedecus contractum, quod reliqua peior etiam ac perniciosior
 pars

pars artibus et dissimulatione effugit: sive in bonis, quae umbram potius felicitatis, quam veram et laetabilem fortunam referunt, atque miseriam domesticam splendido quodam nomine circumvestiunt: sive in ipsis eiusmodi opinionis fundamentis. Nonnunquam florentes videntur res malorum. Eas quidem arripimus et accusamus Deum iniustae distributionis. At bonos etiam saepe videmus bonis esse exitus, fata benigna. Denique praesenti specie facile decipimur, futuros eventus negligimus, atque, quo nihil poterit iniquius statui, legem numini haud veremur praescribere dispensationis, ut in praesens scelus praesentibus infortuniis semper animadvertat, morae impatientes. Sed ea lege ne reges quidem in provinciis suis utuntur.

Obs. 3. Calamitatum rerumque adversarum *commoda* non egeat demonstratione: sunt enim obvia atque exposita. Alia privata sunt, alia publica. Saepe maius infortunium impediunt: exercent virtutem, incitant hominum studia, vitiis obicem ponunt, amori mutuo addunt calcaria, societatis vincula connectunt, atque fortunae candidioris fructum amoentiosem reddunt. Dulcior post insomnia quies, post dolores sanitas, honores post contemptum. Serenior post grandines aër; exhaustae Marte fameque provinciae maior civium solertia; paupertas officiorum magistra. Felices denique, qui sua bona norint!

cf. IERUSALEM *Betr. über die Chr. Rel. Betr. 5. p. 121. sq. I. Fr. IACOBI Betr. über die weisen Absichten Gottes. Zelle 765. T. I. Betr. 2. p. 39. Betr. 7. p. 280. T. III. Betr. 13. p. 1.*

§. 173

Affectiones providentiae divinae.

Veneramur autem providentiam *universalem*, quae omnes creaturas et eventus, maximos, mi-

nimos amplectitur. *Pf.* 36, 7 145, 9. *Matth.* 10, 29. *Pf.* 148. tot. *benignam*, (§. 166.) *sapientem*, quae optimae voluntati optima remedia coniungit *Pf.* 104, 24. et tum e modo gubernationis, in qua rara fiunt miracula, tum e bonorum dispensatione elucet; *denique* maiorem, quam quae a mente nostra possit comprehendi, *Iob.* 36, 22 sq. 37. 38. tot. *Pf.* 73, 16. *Rom.* 11, 33. 34. *Eccl.* 3, 11. 8, 17. 11, 5. *Prov.* 25, 2.

Obs. 1. Rerum *singularium* curam non modo sacri auctores numini vindicant. *Pf.* 135, 7. 145, 15. 16. earum etiam, quas viliores aestimamus *Matth.* 10, 22. 9, 30. *Pf.* 147, 9. *Ion.* 4, 11.: verum etiam *Dei maiestas et universalitatis ratio* exigit. Etenim a) tenuis illa creaturarum per classes et genera distributio hominum est, non numinis, quod rerum individuarum cognitione pollet, (§. 86. Obs. 1. p. 261.) atque dum singulis praesentissimum adest, non potest non benevolam animum demonstrare. At enim minora sunt, quam ut ea numen persequatur, vel, ut HIERONYMI verbis utar, *absurdum est ad hoc Dei deducere maiestatem, ut sciat per singula momenta, quot nascantur culices, quotve moriantur: quae cimicum et pulicum et muscarum sit in terra multitudo: quanti pisces in aqua natent et qui de minoribus maiorum praedae cedere debeant.* v. *Comment. ej. in Habac. c. 1.* Mihi vero nihil vile videtur, cuius genus Deus voluit existere, neque abiecta de passere, pulice, insectisque nocivis opinio, nisi hominum, est, e sua vel magnitudine et mole vel utilitate rerum aliarum dignitatem aestimantium. Utinam tandem discant, quonam artificio construuntur herbae, quas pede proculcamus, vel corpuscula animalculorum, quae, quia non possumus in usus nostros convertere curisve nostris adiuvere, negligimus. Nonne

fas est communem omnium patrem etiam clementiorem esse, quam solent esse homines, et ea, quae reliquorum usibus destinata sunt ac necessaria, fovere? Itane orbis terrarum curam agat, omittat arenulas? homines foveat, non item passeret? Iam quodsi e magnitudine rerum aestimas curam numinis: nonne orbem terrarum, qua patet, si universitati comparare velis, pulveris leviusculi rationem habere fatearis? atque hominem, ubi cum angelo contendat, longe etiam ignobiliorem videri passerulo? Platonem iis, qui reip. praefuturi sunt, alterum praeceptum dedisse, Cicero autor est *de offic. L. I. c. 25.* ut totum corpus reip. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Qui enim parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem ac discordiam. Neque indignum unquam fuit maiestate regis, studere privatis utilitatibus civium, sine dispendio vel neglectu universitatis. Quomodo de Dei maiestate indigne sentiant, qui eum nec virium nec voluntatis tenuitate prohiberi fateantur, quo minus singulis immensi imperii civibus, quorum salute communis felicitas continetur, provida cura consulat? b) Neque praeteriri poterit, tam arctam rerum omnium esse connexionem, tam continuum atque concatenatum omnium statum, ut nec universitatis salus, neglectis individuis, constaret. Solent gravia bella e tenuibus initiis exardescere: saepe unica scintillula magna incendia et familiarum miterlas excitavit: unius animantis vigilantia multa interdum mala avertit. Quodsi hoc grande, eximium, magnum Deo animadvertendum fit; quomodo non illud quoque, tenue quidem et in se minutum, sed ita coniunctum gravissimis rebus, ut divelli nequeat? Aut igitur singulos Deus curat, aut nullos. Haec quidem adierimus

diligentius, quo plus adferunt momenti ad animos nostros in quibuscunque dubitationibus et periculis erigendos confirmandosque et quo crudelius uberrimam materiam ad satisfaciendum querulis mentibus rapiunt ii, qui Deo gubernationem mundi quidem deferunt, sed confusaneam et promiscuam, negant autem singulas res et actiones peculiari-ter ab eo dirigi, non minus de se quam de Deo aniecte statuentes. Atque olim contra hanc opinionem graviter depugnarunt GREGORIUS Nazianzenus orat. XVI. (T. I. opp. p. 253) Cbrysoſtomus libris de providentia divina ac alii. Noſtra aetate poſt Socinianos, (niſi hos obſcuritas dictionis in erroris ſuſpicionem coniecit) Baelium ſci-mus hanc cantilenam recoxiſſe. v. et Oeuvres de Philoſophe de Sans ſouci. Epitre 7. qui omnia congeſſit, quibus impugnari provida ſingulorum cura poſſit.

cf. C. F. SCHOTT *diff. de providentia Dei ſpeciali.*
Tub. 766.

Obſ. 2. Sapienſiam autem, quae multiplici ratione ſpe-ctatur in procuratione mundi, praecipue admiramur *tum in modo*, quo utitur gubernandis rebus atque ad felicitatem deducendis, *tum in diſpenſatione bonorum*, quibus ſingulos ornat, Atque *modum*, etſi non omnino conſeſſum ſit defini-re, tamen eum intelligimus, qui mediocritatem illam teneat, quae eſt inter nimium et parum. Nimium quidem *occaſio-naliſtis*, quos vocant, placuit; parum *fataliſtis*. Illis Nico-laus Malebranche (l. de l'action de Dieu Paris.) celebris Gallus, et Carteſius per *Systema cauſarum occaſionalium* autores fuere, haud veriti adferere, Deum eſſe actionum omnium cauſam immediatam, eas autem, quas nos vocamus cauſas ſecundas, eſſe tantum occaſiones agendi:
quae

quae fomnia pluribus, ut solet, artibus R. *Bailius* exornare speciosius tentavit *Tom. III. respons.* Sed hac opinione stabilita omnis agendi libertas exertitur atque homo necessitati subicitur, neque iam poterit, ubi mala patra-verit, semetipsum accusare sed Deum, neque bene sanctorum praemia expectare, etenim alienis motibus bene meruit, instrumenti more, quo quis utitur; qua nihil unquam perniciosius in morum doctrina statui poterit. *Alteram* classem obtinent, primum ii, qui fati necessitate mundum contineri defenderunt, illis tum numero tum aetate superiores. Chaldaeos enim cum reliquis orientalibus huius erroris *Philo* (*de migratione Abrahami p. 360.*) accusat et *Sextus Empiricus*, (*adv. mathem. L. 5. init.*) E graecis primus *Heraclitus* fuit, qui fatum defenderet, assecla *Democrito*: *Aristotelem* eiusdem erroris *Cicero* reum agit, nescio quam vere: Stoicorum, quanquam tristissima, nondum tamen satis explicata de fato sententia videtur. Sed omittamus has historias, de quibus R. *CUDWORTH Syst. intellect.* T. I. exposuit. Deinde novum systema exortum: *mechanismi* legibus mundum regi, in quo omnia, quae fiunt, aliter fieri non possint, propter leges a Deo constitutas, quod fit in machinae motibus v. c. in horologio. Verum hi quoque Deum spectatorem mundi otiosum deferentemque opus suum faciunt atque omnes fines divinos destruunt, quippe qui ab actionibus, quas morales dicimus, pendeant. Quid igitur? nonne sapientissimum est institutum, procurare felicitatem humanam per instrumenta atque causas secundas intervenientes? Earum quidem auxilio Deus minime eget: potest enim sine illis perficere omnia: verum utitur, quo nos intelligamus, opem divinam ubique et semper nobis adesse, admiremurque vim

divinam, quae nullam rem quamlibet minutam frustra ac sine virtute peculiari procreavit. Mihi quidem sapientia longe videtur excellentior imperii rex, cuius ingenium auxilia necessaria praeparavit atque, ut prompta adessent, disposuit, quam is, cui subinde opus est, praesentibus periculis vi sua succurrere. Multo igitur maiorem Dei sapientiam veneramus, a quo omnia videmus sic dispensari, ut semper praesto sint mutua adiutoria ac opportuna praesidia, sive leniendis molestis, sive avertendis morbis, sive quibuslibet denique necessitatibus. Is modus et Deo convenientissimus est et humanae imbecillitati maxime consentaneus: acuit enim ingenia, providosque facit homines et metum multum depellit, denique animum gratum reddit erga Deum, qui tot modis cupit nobis consultum.

Ex his autem palam fit, *primum* miracula vel instituta, quae per immediatam vim divinam veniunt, multo etiam minus declarare maiestatem divinam, quam ordinem naturae. Nam in illis vim tantum admiramur: in hoc et vim, quae virtutem rebus etiam abiectis indidit, et sapientiam dispensationis. Quo magis cavendum erit, ne Deum subinde in subsidium vocemus atque in eventibus insolitis, quorum causae non adeo explicatae sunt et evidentes, numen ex machina inducamus. Qua in re multi peccarunt, veteris imprimis testamenti interpretes, iris ac criminationibus satis liberales adversus eos, qui eventuum singularium causas naturales esse conati sunt ostendere, pie quidem, quando in his quoque mirabiliter agit Deus suamque bonitatem et potentiam efficaciter declarat.

v. I. G. TOELLNER *vvarum Gott nicht übernatürlich thut, vvas natürlich geschehen kan, in verm. Auffaezen. T. II. Abb. 2.*

Simul

Simul patescit, graviter peccare, qui secundas causas adspiciunt, *partim* iudicii, dum beatus longe seculum rerumque christianarum decus illustrius fore consingunt, si miraculosae vires adhuc concederentur mortalibus, (e quibus nuper etiam *Lavaterius* fuit): *partim* usu. Si Dei providentia, inquiunt, definitum est, ut ab hoc morbo convalescam, minime opus est medicaminibus; si definitum est, nec non recuperaturum sanitatem: frustra medicinam adhibuero. Atqui hunc animum, variis modis sese prodentem, qui ostendunt, gravi Deum iniuria adficiunt, spreto ordine, quem ille sapientissime ac nostro bono disposuit, repudiatisque beneficiis oblati atque parati, in quibus sive per quae placet ei operari.

Atque quanquam vulgaris providentiae vel potius regiminis et gubernationis divisio in *ordinatam* et *miraculosam* haud inanis sit (legimus enim interdum accidisse eventus, in quibus ratas humanarum virium et causarum leges non agnoscimus: vide supra p. 23.): tamen non ita valet, ut ea vel periclitanti naturae subvenisse Deum existimemus, quod Deistis placuit, nec ita, ut adhuc singulari interventu, sine causis secundis vel instrumentis, rebus humanis consuli statuamus. Etenim pia quorundam arrogantia, fore, ut insigni fidei incrementum insignibus miracula patrandi facultatibus quasi praemio ornentur, neque fundamento nititur idoneo, nec periculo caret et invidia, nec cum sacris litteris facile conciliabitur, quae clare satis ostendunt, miraculis infantiam religionis christianae inelaruisse, cessaturis post incrementa rei Christianae et τελειότητα. Paulus I *Cor.* 13. 8. προφητειαν, γλωσσας, γνωσιν (coll. v. 3. et 12, 8. 9.) negat perpetuo duraturas, cum sint instituta iuvenilia, atque praeter spem, fidem ac amorem nihil perenne sit (μενει). vide et *Eph.* 4, 7—13.

cf. *Betrachtung über den Endzweck der Wunderwerke und die Kraft des Wunderglaubens in unsern Tagen.* Berl. 777. et *Allgem. Deutsche Bibl.* Tom. 30. p. 1. sqq.

II. *Alterum* sapientiae divinae spectaculum ostendit admirabilis rerum *distributio*, dum tantam cuique, quantum capit, salutem administratione sua conferat. Nec enim prodigus est bonorum suorum ac coeco impetu fertur, quod esset per benignitatem desipere, nec adeo avarus, ut quis se plane deseri iure suo ac veritatis amans conqueratur, sed aequabili dispensatione utitur, qua homines cogit in societatem, atque, quod maximum est, virtutis evehendae consilium declarat. Nec iam opus erit divisione providentiae vulgari in *generalem*, quae fertur in omnes, *specialem*, quibus res humanae administrantur, et *specialissimam*, quae piis bene cupit. Errant profecto, qui Deum enixiore cura alios fovere et maiori prae reliquis studio amplecti existiment. Sed tota distinctio redit ad beneficia et partes felicitatis, quas, ut alius alio maiores cupit sive per naturam, sive per animum, ita procurante Deo obtinet.

Obs. 3. Impeditus tenuitate sua animus, qui et eventuum origines causarumque concursum haud omnino perspicit, et concatenatam universitatis ordinationem frustra conatur metiri, et effectus, e rerum causis oriundos, haud praevidet, denique felicitatis suae partes, nedum alienae et communis, saepe haud comprehendit, his igitur vitiis impeditus animus, quomodo ausit rationes, quibus immensa universitas administraretur, investigare? vide *Eccles.* 5, 11. 11, 5. et *Scholia nostra ad h. l.* cf. quoque §. 87. Obs. 4. p. 265.

§. 174.

Utilitas doctrinae.

Sed haec fides dici non potest, quantam *officiorum* exercendorum materiam offerat, *Act.* 17, 27. *1 Pet.* 5, 7. *Pf.* 37, 5. quantam *consolationum* suppellectilem suppeditet, *Eccl.* 7, 15. *Pf.* 119, 52. *Matth.* 6, 25. quam pios denique animis sensus infundat. *Phil.* 4, 9. *1 Cor.* 4, 7.

Obs. 1. *Officia* fere sunt haec: acquiescere in imperio ac dispensatione divina, nihil sibi arrogare, agnoscere imbecillitatem suam, ferri inconcussa in Deum fiducia, in omnibus negotiis, quae aggredimur, nos Deo commendare tanquam sapientissimo gubernatori, ac in omnibus sobrie, graviter, moderate ac pie nos gerere: contentum vivere cum sorte sua, premere invidos motus et suspicaces: omnes sive privatas sive communes motiones ad divinam administrationem referre: denique uti causis secundis cum gratiarum actione, atque, ut hoc addam, pia mente revereri Deum, si nos benignitatis suae ministros atque procurationis benevolentiae instrumenta esse velit, eumque procuratione rerum humanarum imitari. *Eccles.* 7, 15. *Pf.* 37, 5. 7. 34. *Matth.* 5, 45.

Obs. 2. *Secundo* cum sit quotidie universa vita hominum innumeris iisdemque exitialibus periculis exposita nullumque tempus vacuum ab adversitatibus; *consolationem* capimus, quod procuratione divina infinita mala a capitibus nostris prohibeantur. Vbi praesentia sint, certissimum solamen est, quod discimus non adesse nobis nisi aliquo cum fructu: ubi futuros timemus fortunae casus, subsidit metus fide eundem affore provisorem, nobis etiam magis acutum,

ac benevolum: nec fortuita, nisi nobis, i. e. ex causis ignotis nobis et occultis ac improvifis accidere, quae tamen Dei nec intelligentiam nec directionem subterfugiant.

Obf. 3. *Sensus* sunt gratæ mentis, quæ bona sua ad Deum autorem referat: humilitatis 1 *Cor.* 4, 8. 2 *Cor.* 9, 15. ac desideria animi pia, præcibus declarata. *Phil.* 4, 9. *Iac.* 1, 17. coll. 5.

vide Fr. BURMANN *Dissertt. IV. de providentia Dei in exercitatt. Academicis Tom. I. Guil. SHERLOK von der Vorsehung Hamb. 755. Rich. PRICE Vier Abhandlungen. (german. Lips. 774. 8.) I. A. TURRETINVS dilucidationes Diss. IV. sq. p. 97. Lugd. Bat. 1748. 4. C. H. SANDER ueber die Vorsehung. Lips. 1771. Eiusd. Fuer Anbeter Gottes. Lips. 1780.*

24-96-8-18

